

K

II 573/2006

120060179,1

COBISS ■

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 29, št. 1 *Ljubljana 2006*

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilò Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2006 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 241 42 47

telefaks: (01) 241 42 69

e-pošta: jure.volcjak@gov.si

http://www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/ads__publikacije.htm

Odgovorni urednik: Jure Volčjak (Ljubljana)

Tehnična urednica: Tatjana Šenk (Ljubljana)

Uredniški odbor: Zdenka Bonin (Koper), Igor Filipič (Maribor), dr. Boris Golec (Ljubljana), Jozo Ivanovič (Zagreb), Andrej Nared (Ljubljana), dr. Alfred Ogris (Celovec), dr. Slavica Tovšak (Maribor), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Ivanka Zajc-Cizelj (Celje), Katja Zupanič (Ptuj), Barbara Žižmund (Ljubljana)

Redakcija te številke je bila zaključena: 20. maja 2006

Naslednja številka izide: decembra 2006

Revija izhaja dvakrat letno. Cena posamezne številke je 3000 SIT.

Lektorica: Eva Blumauer

Prevodi: Nataša Bižal-Plaustejner (angleščina), Anna Nizza (italijanščina), Wolfgang Zitta (nemščina)

Fotografska dela: Borut Jurca, Dragica Kokalj

UDK: Alenka Hren

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Računalniški prelom in oblikovanje: Franc Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice

Tisk: Grafika-M s. p.

Naklada: 500 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: COBISS (Slovenija); Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO (Združene države Amerike); Centro de Información Documental de Archivos (Španija); Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg (Nemčija)

Na naslovnici: Katastrska občina Radovljica po Franciscejskem katastru (ARS, AS 176, L 219)

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 29, št. 1 *Ljubljana 2006*

*Na predhodni strani: Ozkotirna železnica Žerjav–Prevalje; z njo so do leta 1935 prevažali svinec
(ZAL, PozII/D8, 34)*

KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

Ema Umek , Kranjska kmetijska družba 1767–1787	1
Stanislav Južnič , Gabrijel Gruber in navigacijski inženir Jurij Vega – 2. del	35
Jože Žontar , Začetki občin na Kranjskem	65
Metka Bukošek , Fond okrožno sodišče v Celju 1850–1941	77
Jelka Melik , Vrhovno državno tožilstvo kot ustvarjalec arhivskega gradiva in pravni naslednik republiškega javnega tožilstva	99

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Jacqueline Slats, Remco Verdegem , Stroškovni model digitalne hrambe	105
Priporočilo Sveta EU z dne 14. novembra 2005 o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi; s komentarjem (Natalija Glažar)	113
Priporočilo Evropskega parlamenta in Sveta z dne 16. novembra 2005 o filmski dediščini in konkurenčnosti z njo povezanih industrijskih dejavnosti; s komentarjem (Lojz Tršan)	117

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Duša Krnel-Umek , Okrajno sodišče Robida od leta 1814–1832. Slovenska imena institucij v Istri	123
Ivanka Zajc-Cizelj , Skrb za urejenost okolja v okviru olepševalnega in turističnega društva v Celju v letih 1871–1941	129
Polona Roblek , Trgovska korespondenca sitarskega podjetja Benedik iz Stražišča pri Kranju	147
Gašper Šmid, Žarko Štrumbl , Zveza Slovencev Tuzla – Udruženje Slovenaca Tuzla	159
Branka Lapajne , Poročne pogodbe – pogled v preteklost	167
Branka Lapajne , Usoda Krištofa Spindlerja ml. ali kam so odšli naši protestanti?	171

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Novosti v mednarodnem arhivskem svetu in EURBICI (Natalija Glažar)	173
Prvo plenarno srečanje skupine evropskih arhivistov (European Archives Group) v Bruslju, 28. april 2006 (Maja Gombač)	176
Kadrovski forum javne uprave 2006 (Jolanda Fon)	179
Druga mednarodna konferenca I-CHORA, Amsterdam, 31. 8.–2. 9. 2005 (Aleksandra Serše)	182

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

PUBLIKACIJE

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (Leopold Mikec Avberšek)	185
Napoleon in njegova uprava na vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814 (Josip Kolanović)	190
Gabrijel Gruber S. J. 1740–1805 (Iztok Ilich)	193
Ivanka Zajc-Cizelj, I. gimnazija v Celju 1808–1975 (Bojan Himmelreich)	193
Emica Ogrizek, Inventar sodnega registra okrožnega sodišča Maribor 1898–1941, Zadružni register (Metka Bukošek)	195

Slavenski zbornik (Aleksandra Serše)	197
Ivanka Počkar: Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic. Brežiške študije 2 (Vladimir Sunčič)	200
Fritz Pregl, Die quantitative organische Mikroanalyse (Kvantitativna organska mikroanaliza) (Sonja Anžič)	202
Učiteljice v šolskih klopeh, zbornik ob 130. obletnici ustanovitve slovenskega učiteljišča za dekleta v Gorici (Metka Nusdorfer Vuksanović)	203
Bojan Himmelreich, Jure Miljević, Bombe na Celje, Letalski napadi na Celje med drugo svetovno vojno (Bojana Aristovnik)	204

TUJI ČASOPISI IN REVIIJE

Der Archivar 2005 (Sonja Anžič)	207
La gazette des archives št. 176 (1997) (Polona Mlakar)	210
Arhivski vjesnik 2004 (Darinka Drnovšek)	211
The American Archivist 1999–2001 (Milica Trebše Štolfa)	215

RAZSTAVE

Razstava ob 200. letnici smrti patra Gabrijela Gruberja, 24. 11. 2005–10. 1. 2006 (Aleksandra Serše)	222
Hranilnica in posojilnica v Vipavi, Razstava ob 110. obletnici ustanovitve (Lilijana Vidrih Lavrenčič)	223
Poročilo o razstavi in katalogu 30 zvezkov Gradiva za zgodovino Maribora (Mojca Horvat)	224

INHALTVERZEICHNIS

INDICE

INDEX

AUFsätze UND ABHANDLUNGEN

ARTICOLI E TRATTATI

ARTICLES AND PAPERS

Emma Umek,	Die Krainische Landwirtschaftsgesellschaft 1767–1787 1 <i>Kranjska kmetijska družba (la Società agricola carniolana) 1767–1787</i> The Carniolan Agricultural Society 1767–1787	
Stanislav Južnič,	Gabriel Gruber und der Navigationsingenieur Georg Vega – 2. Teil 35 <i>Gabrijel Gruber e l'ingegnere di navigazione Jurij Vega – II parte</i> Gabriel Gruber and the navigational engineer Jurij Vega – 2 nd part	
Jože Žontar,	Die Anfänge der Gemeinden in Krain 65 <i>Gli inizi dei comuni in Carniola</i> The Beginning of the Communes in Carniola	
Metka Bukošek,	Archivgutbestand Kreisgericht Cilli 1850–1941 77 <i>Fondo Tribunale distrettuale a Celje 1850–1941</i> The Funds of the District Court of Celje 1850–1941	
Jelka Melik,	Die oberste Staatsanwaltschaft als Ursprungsstelle von Archivgut und Rechtsnachfolger der Staatsanwaltschaft der Sozialistischen Republik Slowenien 99 <i>La Suprema Procura della Repubblica artefice del materiale archivistico e successore legale del Pubblico Ministero della Repubblica</i> The Supreme State Prosecutor General as the creator of the archival materials and the legal successor of the Public Prosecutor of the Republic of Slovenia	

AUS DER PRAXIS FÜR DIE PRAXIS

DALLA PRASSI PER LA PRASSI

FROM PRACTICE FOR PRACTICE

Jacqueline Slats, Remco Verdegem,	Kostenmodell der digitalen Verwahrung 109 <i>Un modello di spesa per la custodia digitale</i> The Record of expenses model for the digital record keeping	
Empfehlung des Rates vom 14. November 2005 über vorrangige Aktionen zur Stärkung der Zusammenarbeit im europäischen Archivwesen; mit dem Kommentar (Natalija Glažar) 113	<i>Raccomandazione del Consiglio, del 14 novembre 2005, sugli interventi prioritari da attuare ai fini di una più intensa cooperazione in materia di archivi in Europa; con commentario</i> Council Recommendation of 14 November 2005 on priority actions to increase cooperation in the field of archives in Europe; with the Comment	
Empfehlung des Europäischen Parlaments und des Rates vom 16. November 2005 zum Filmerbe und zur Wettbewerbsfähigkeit der einschlägigen Industriezweige, mit dem Kommentar (Lojz Trššan) 117	<i>Raccomandazione del Parlamento europeo e del Consiglio, del 16 novembre 2005, relativa al patrimonio cinematografico e alla competitività delle attività industriali correlate; con traduzione</i> Recommendation of the European Parliament and of the Council of 16 November 2005 on film heritage and the competitiveness of related industrial activities; with the Comment	

AUS ARCHIVBESTÄNDEN UND SAMMLUNGEN

DAI FONDI ARCHIVISTICI E DALLE RACCOLTE

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

Duša Krnel-Umek,	Das Bezirksgericht Robida 1814–1832. Slowenische Namen von Institutionen in Istrien 123 <i>Il Tribunale distrettuale a Robida negli anni 1814–1832. I nomi sloveni delle istituzioni in Istria</i> The District Court Robida from the year 1814 to 1832. The Slovene names of the institutions in Istria	
-------------------------	--	--

Ivanka Zajc-Cizelj , Die Sorge für eine gepflegte Umwelt im Rahmen des Verschönerungs- und Fremdenverkehrsvereins in Cilli in den Jahren 1871–1941 129 <i>La cura per la sistemazione dell'ambiente nell'ambito dell'associazione per la promozione turistica a Celje negli anni 1871–1941</i> The care for the tidy environment in the frame of the Society for the care and improvement of the district or the tourist area in Celje in the years 1871–1941	129
Polona Roblek , Die Handelskorrespondenz des Siebherstellers Benedik aus Stražišče bei Kranj 147 <i>La corrispondenza commerciale della fabbrica di setacci Benedik di Stražišče presso Kranj</i> The commercial correspondence of the sieve maker's company Benedik from Stražišče near Kranj	147
Gašper Šmid, Žarko Štrumbi , Der Verband der Slowenen Tuzla 159 <i>Unione degli sloveni di Tuzla – Udruženje Slovenaca Tuzla</i> The Association of Slovenes Tuzla	159
Branka Lapajne , Eheverträge – Blick in die Vergangenheit 167 <i>I contratti matrimoniali – uno sguardo nel passato</i> The Marriage contracts – a retrospective view	167
Branka Lapajne , Das Schicksal des Krištof Spindler d. J. oder wohin sind unsere Protestanten gegangen? 171 <i>Il destino di Krištof Spindler jr. o dove se ne sono andati i nostri protestanti?</i> The destiny of Krištof Spindler, Jr. or where have our protestants gone?	171

**TÄTIGKEITSBERICHTE DER ARCHIVE UND KONFERENZEN
SUL LAVORO DEGLI ARCHIVI E I CONVEGNI
ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES**

Neuigkeiten in der internationalen Archivwelt und der EURBICA (Natalija Glažar) 173 <i>Novità nel mondo archivistico internazionale e EURBICA</i> The novelties from the international archival world and EURBICA	173
Erste Plenarsitzung der European Archives Group in Brüssel, 28. April 2006 (Maja Gombač) 176 <i>Primo incontro plenario del gruppo degli archivisti europei (European Archives Group) a Bruxelles, 28 aprile 2006</i> The first plenary meeting of the European Archives Group in Brussels, April 28, 2006	176
Personalforum der öffentlichen Verwaltung 2006 (Jolanda Fon) 179 <i>Forum del personale dell'amministrazione pubblica 2006</i> The Public administration Personnel forum 2006 (179
2. Internationale Konferenz I-CHORA, Amsterdam, 31. 8.–2. 9. 2005 (Aleksandra Serše) 182 <i>Seconda conferenza internazionale I-CHORA, Amsterdam, 31. 8.–2. 9. 2005</i> The Second International Conference on Records and Archives, I-CHORA, August 31–September 2, 2005, Amsterdam	182

**REZENSIONEN UND BERICHTE ÜBER AUSSTELLUNGEN
VALUTAZIONI E RAPPORTI SULLE PUBBLICAZIONI E SULLE MOSTRE
REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS**

Publikationen

Publicazioni

Publications

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (Leopold Mikec Avberšek) 185	185
Napoleon in njegova uprava na vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814 (Josip Kolanović) .. 190	190
Gabrijel Gruber S. J. 1740–1805 (Iztok Ilich) 193	193
Ivanka Zajc-Cizelj, I. gimnazija v Celju 1808–1975 (Bojan Himmelreich) 193	193
Emica Ogrizek, Inventar sodnega registra okrožnega sodišča Maribor 1898–1941, Zadržni register (Metka Bukošek) 195	195
Slavenski zbornik (Aleksandra Serše) 197	197
Ivanka Počkar: Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic. Brežiške študije 2 (Vladimir Sunčič) 200	200

Fritz Pregl, Die quantitative organische Mikroanalyse (Kvantitativna organska mikroanaliza) (Sonja Anžič)	202
Učiteljice v šolskih klopeh, zbornik ob 130. obletnici ustanovitve slovenskega učiteljsišča za dekleta v Gorici (Metka Nusdorfer Vuksanović)	203
Bojan Himmelreich, Jure Miljević, Bombe na Celje, Letalski napadi na Celje med drugo svetovno vojno (Bojana Aristovnik)	204
Ausländische Zeitungen und Zeitschriften	
<i>Giornali stranieri e riviste</i>	
Foreign Newspapers and Magazines	
Der Archivar 2005 (Sonja Anžič)	207
La gazette des archives št. 176 (1997) (Polona Mlakar)	210
Arhivski vjesnik 47/2004 (Darinka Drnovšek)	211
The American Archivist (Milica Trebše Štolfa)	215
Ausstellungen	
<i>Mostre</i>	
Exhibitions	
Ausstellung zum 200. Todesjahr von Pater Gabriel Gruber, 24. 11. 2005–10. 1. 2006 (Aleksandra Serše)	222
<i>Mostra in occasione dei 200 anni dalla morte di padre Gabrijel Gruber, 24. 11. 2005–10. 1. 2006</i>	
The exposition on the occasion of the 200 th anniversary of the death of Gabriel Gruber, November 24, 2005–January 10, 2006	
Die Spar- und Darlehenskasse in Vipava, Ausstellung zum 110. Gründungsjubiläum (Lilijana Vidrih Lavrenčič)	223
<i>Cassa di risparmio e dei prestiti a Vipacco, Mostra in occasione dei 110 anni dalla fondazione</i>	
The Savings and Loan bank in Vipava, the exhibition on the occasion of the 110 th Anniversary of its establishment	
Bericht über die Ausstellung und den Katalog der 30 Bände des Archivguts für die Geschichte von Maribor (Mojca Hovrat)	224
<i>Relazione sulla mostra e il catalogo dei 30 volumi del Materiale per la storia di Maribor</i>	
The Report and the catalogue concerning 30 volumes of the Material for the History of Maribor	

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.

2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; tel. (01) 24 14 247, e-pošta: jure.volcjak@gov.si.

Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- ⇨ Prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: v elektronski obliki in odtisnjeni na papir (razmik 1,5 vrstice).
- ⇨ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* naj obsegajo do 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- ⇨ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati izvleček v obsegu do maksimalno 250 besed, ključne besede, primerne za indeksiranje, in povzetek.
- ⇨ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ⇨ Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa. Prispevkom o ocenah publikacij je treba obvezno priložiti fotografijo naslovnice.
- ⇨ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture načeloma opravi uredništvo.
- ⇨ Prispevkov ne vračamo; o zavrnjenih prispevkih avtorje obvestimo.
- ⇨ Avtorje prosimo, da upoštevajo zgornja navodila. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.
- ⇨ **Rok za oddajo prispevkov za prvo številko je 20. maj, za drugo številko pa 20. oktober!**

Ljubljana, 20. 5. 2006
Uredništvo Arhivov

Članki in razprave

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 631.1(497.4)"1767/1787"

338.43.02(497.4)"1767/1787"

Prejeto: 18. 4. 2006

Kranjska kmetijska družba 1767–1787*

EMA UMEK

dr. arhivskih znanosti, direktorica Arhiva Republike Slovenije v pokoju
Rašiška ulica 5, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Po vzoru tujih družb je bila leta 1767 tudi na Kranjskem ustanovljena Kmetijska družba. Šlo je za posvetovalni organ komerčnega konsesa oziroma deželnega glavarstva, ki se je zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih 18. stoletja ukvarjal z vprašanjem povečanja in izboljšanja kmetijske produkcije v deželi, kar je bilo v določeni meri povezano tudi z zagotavljanjem surovin za manufakturno proizvodnjo. V članku so predstavljena prizadevanja za ustanovitev družbe, njena struktura in organizacija, članstvo ter publikacije, ki jih je izdajala. Podrobno pa članek predstavlja praktična vprašanja s področja poljedelstva, živinoreje in deloma obrti, s katerimi se je družba pretežno ukvarjala in k njihovem reševanju pristopala na način, skozi katerega se zrcalijo nekatere ideje sodobnega razsvetljenstva in fiziokratizma.

KLJUČNE BESEDE: gospodarska zgodovina, agrarna zgodovina, fiziokratizem, kmetijske družbe

ABSTRACT

THE CARNIOLAN AGRICULTURAL SOCIETY

Following the model of the similar foreign societies, the Agricultural Society was established in Carniola in the year 1767. It was an advisory and consultative body of the so-called »konses« of commerce or provincial district board respectively, which was dealing with the problem how to increase and improve the agricultural production in the country and it was very active particularly in the seventies and eighties of the 18th century. Its main issue and an important task was to a certain extent connected with the question of providing of the raw materials for the manufacture production. The endeavours for the establishment of the Agricultural Society are introduced in the article, the structure and the organisation of the society is described, its membership as well as the publications it published. The article also addresses the practical issues from the fields of agriculture, animal breeding and husbandry and partly the crafts in which the society was predominantly engaged; the society made attempts to solve the problems in the manner which reflects the contemporary ideas of the European age of enlightenment and physiocracy.

KEY WORDS: economic history, agricultural history, physiocracy, agricultural societies

* Navedeno delo je diplomska naloga avtorice iz 50. let 20. stoletja, ki jo je za objavo priredil arhivist Tadej Cankar. Pričujoči članek je natisnjen v počastitev osemdesetletnice Petra Ribnikarja.

V 18. stoletju so začele posegati države v kmetijsko produkcijo in jo skušale čimbolj dvigniti ter vplivati na izboljšanje kmetijstva preko kmetijskih družb. Kmetijstvo se je pod vplivom fiziokratskih idej vedno bolj ščitilo. V vseh evropskih državah je nastajala obsežna literatura o kmetijstvu, bodisi da so to originalna dela ali prevodi antičnih piscev Varrona in Columelle. Vse evropske vlade so ustanovljale kmetijske družbe ali podpirale njihovo ustanovitev.¹

Ustanovitev kmetijskih družb je priporočal že Johann Ad. Hofmann v svojem delu *Observatt. Politicæ s. de republica*, enako je tudi Leibniz predlagal, da bi pri ustanavljanju akademij polagali več pažnje na gospodarske panoge. Herbert je v svojem delu *Policee des grains* leta 1755 predlagal, da bi se ustanovljale kmetijske družbe po načinu Académie Français, Conseil de Commerce. Prva kmetijska družba je bila ustanovljena na Škotskem 1735, sledile so ji družbe na Irskem 1736, Royal Society of Agriculture v Londonu 1753 in Smithfield-Club 1798, v Franciji Société royale d'Agriculture v Parizu 1761, v Rennesu 1757, v Bernu 1758; v Vidmu 1762. V Nemčiji so se začele ustanovljati kmetijske družbe po sedemletni vojni, in sicer je bila prva turinška 1763, v Leipzigu 1764., frankovska v Anspachu leta 1765. V samih pruskih deželah so se ustanovljale kmetijske družbe šele po letu 1770, tako v Breslauu, Potsdamu in Hammu.²

Sledeč tujim zgledom (angleškim, francoskim) je dal komerčni konsens pobudo za ustanovitev nekakšnega posvetovalnega organa, ki bi skrbel, da bi se izboljšalo kmetijstvo – to naj bi bile kmetijske družbe. S tem bi se odstranil vtis neposrednega prizadevanja in vpliva države, kajti po nazorih fiziokratov in pa prirodnega prava, katerega pristaši so bili tedanji državniki, ima vsak človek pravico, da razpolaga s svojimi sposobnostmi, ne da bi ga pri tem ovirala država.

Gospodarska politika Marije Terezije je šla v smeri urejanja gospodarskega življenja v državi. Država nastopi prvič kot usmerjevalec proizvodnje in skuša uvajati v gospodarstvo neko načrtnost. Novim manufakturam se je skušalo zagotoviti surovine v državi in jih s tem osvoboditi od uvoza iz tujine.³ Da pa bi se gospodarski napredek avstrijske

države še bolj pospešil, je bil v ta namen ustanovljen poseben osrednji urad, komerčni direktorij ali dvorni komerčni svet, leta 1746. Vodstvo dvornega komerčnega sveta je prevzel grof Rudolf Chotek, ki je ostal na tem mestu do leta 1762.⁴

Neposreden povod za ustanovitev komerčnega sveta je dal težak gospodarski položaj, v katerega so prišle alpske in sudetske dežele sredi 18. stoletja zaradi osvojitve Šlezije po pruskem kralju Frideriku II., na katero so bile omenjene dežele v trgovskem in industrijskem oziru skoraj popolnoma navezane. Kajti vse boljše blago so nabavljali kranjski trgovci iz Šlezije oziroma na sejnih v Salzburgu in Linzu, kjer so prihajali v stik s trgovci iz južne Nemčije, iz Augsburga, Regensburga, Münchna in Švice. Šlezija je bila tudi glavno središče veletrgovine, ki je posredovala med evropskim vzhodom in zapadom, med poljskimi, ruskimi, moldavsko-vlaškim deželami in Češko, Moravsko, Štajersko, Koroško, Avstrijo ter Hamburgom, kamor je prihajalo kolonialno blago. Trgovina iz Kranjske napram Reki in Trstu, ki sta bila proglašena leta 1719 za svobodni luki, pa ni bila posebno živahna. Brnski nadzornik manufaktur Prokop in grof Podstatsky, ki sta leta 1754 potovala službeno v gornjo Italijo, sta poročala, da izdelujejo na Kranjskem le navadno platno, nekaj železnih izdelkov in grobo sukno za kmečko prebivalstvo.⁵ Vse boljše vrste platna in polvolnena blaga pa so dobivali iz Šlezije. Enako je poročal malo prej iz Trsta Franc Henrik baron Raigersfeld. Navadno platno so kranjski trgovci prinašali na trg v Senegalijo,⁶ kamor je tudi šel skoraj ves izvoz kranjskega in koroškega železa, ki ga je združil v svojih rokah Michel Angelo Zois.

Zato je bila izguba Šlezije toliko bolj občutna in jo je skušala gospodarska politika dobe Marije Terezije nadomestiti z vsemi sredstvi, ki so ji bila na razpolago. Predvsem so se trudili, da bi z velikopotezno državno podporo, s sodelovanjem podjetnikov iz Šlezije, Nizozemske, Francije in Anglije ustanovili nove industrije in jih zaščitili s prohibitivnimi carinami. Pri tem pa naj bi dajal glavne smernice komerčni direktorij, ki so mu bili podrejeni komerčni konsensi pri deželnih vladah. Ti naj

¹ Kulischer: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit II*, München 1929, str. 39.

² Roscher, W: *System der Volkswirtschaft II. Nationalökonomie des Ackerbaues und der verwandten Uprroduktionen*, 14. izdaja, Stuttgart 1912, str. 696.

³ Tautscher, A: *Geschichte der Volkswirtschaftslehre*, Wien 1950, str. 29.

⁴ Uhrliß: *Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländern Böhmen und Ungarn*, Graz–Wien–Leipzig 1930, str. 352; Beer, A: *Die Finanzverwaltung Österreichs 1749–1816*, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, XI (1894), str. 237.

⁵ Fournier, A: Eine Amtliche Handlungsreise nach Italien im Jahre 1754, v: *Archiv für österreichische Geschichte*, LXXIII (1888), str. 223.

⁶ Morda gre za Sinigallio (pristanišče v bližini Ancone), ki je bila nekoč močno trgovsko središče (op. T. C.).

bi poročali centralnemu uradu o stanju gospodarstva v deželi in stavili primerne predloge za njegovo izboljšanje. Njegovo delo naj bi v glavnem šlo v smeri pospeševanja obrti, industrije in trgovine, a za pospeševanje kmetijstva naj bi se zavzele kmetijske družbe.

I. Ustanovitev in ureditev kmetijske družbe

Predlog za ustanovitev kmetijskih družb v Štajerski, Koroški, Kranjski in Tirolski je podal komerčni svetnik pl. Fremant v svoji spomenici 21. januarja 1764 grofu Rudolfu Choteku, najvišjemu tajniku dvorne pisarne, *"kajti država ne sme dopustiti, da daje zemlja le srednji pridelek, ampak mora skrbeti za dvig kmetijstva. Glavne ovire pri izboljšanju kmetijstva so predsodki ljudi, ki jih podedujejo od običajev prednikov. Ne obstoja pa sila, ki bi to odstranila in končno ni ljudi, ki bi delali koristne preiskave in poizkuse, da bi s tem prosvetlili tlačane in jih odvrčali od predsodkov"*. V ta namen naj bi služile kmetijske družbe. Prednosti teh družb so se pokazale že v drugih deželah, *"ne da bi govorili o bolj oddaljenih družbah, se to lahko reče za družbo v Švici v Bernu"*, ki je bila najbližja tem deželam.⁷

Torej je bila Fremantu za vzor Kmetijska družba iz Berna, ki je bila ustanovljena leta 1758 po zgledu Société d'Agriculture de Commerce et des Arts iz Bretagne,⁸ ki sta jo ustanovila v 50. letih 18. stoletja Gournay in Montaoudouin, predstavnika vmesne dobe med merkantilizmom in fiziokratizmom.⁹

Da je Fremant mislil z bolj oddaljenimi družbami družbo v Bretagne, nam potrjuje tudi dopis deželnega glavarstva (28. 6. 1764), kjer pravi, da je Fremant vzel za zgled Kmetijski družbi v Bretagni in v Bernu.¹⁰

Družba naj bi skrbela za izboljšanje kmetijstva in manufaktur. Fremant si ni zamišljal družbe, ki bi imela kar največ članov po deželi, ki bi poročali o svojem delu in delali poskuse, ampak bi bil to po njegovi zamisli ožji krog ljudi, kakih šest po številu za vsako deželo, ki bi delali poskuse in o tem poročali. Te ljudi naj bi država podpirala. Svoja raziskovanja naj bi usmerili na proučevanje kakovosti in naravo terena, pridelkov, njih uporabo, živine,

njih boleznih, lesa in o nadomestitvi lesa z drugimi snovmi, na primer s šoto. Te svoje izkušnje pa naj bi kmetijska družba prenašala na sosede in prebivalce svoje dežele. Z ustanovitvijo najvišje družbe na Dunaju bi si kmetijske družbe lažje posredovale svoje poskuse, raziskovanja in njih učinke.¹¹

Predlog Fremanta je dvorna pisarna poslala v presojo deželnemu glavarstvu na Kranjskem, ki se je strinjalo, da je kmetijstvo silno zanemarjeno in da ga je potrebno izboljšati. Ovire pri izboljšanju kmetijstva so bile na eni strani nezaupanje in predsodki tlačana pred vsako novostjo, na drugi strani pa niso bili posestniki gilit zmožni, da bi dali še tako neznamen izdatek za izboljšanje te ali one panoge kmetijstva. Zato se je tudi deželno glavarstvo strinjalo, da se ustanovi kmetijska družba, kajti *"stanje kmetijstva bi bilo mogoče izboljšati le, če bi se to izboljšanje ne izvedlo preko zemljiških gospodstev ali preko državnih uradov: okrožnih uradov ali deželnega glavarstva, ampak preko tretje roke, to je preko predlagane kmetijske družbe, s pomočjo katere naj bi se zemljiški gospodarji sami lotili izboljševanja in s tem pokazali podložniku prednost izboljšav v kmetijstvu"*. Družba naj bi bila organizacijsko urejena po primeru učenih družb, ne pa kot urad ali komisija. Vsak član mora imeti proste roke pri svojem delu. Ljudi je treba pri tem delu vzpodbujati ne pa prisiliti. Zato je predlagalo deželno glavarstvo, da bi podeljevala kmetijska družba nagrade in kupovala ter zastoj delila stroje in orodje. Družba naj bi dobivala iz erarja vsako leto 200 goldinarjev za take potrebe. Poročilo o izdatku teh 200 goldinarjev naj bi družba vsako leto predložila glavni družbi na Dunaju. Člani naj bi se izbrali izmed naslednjih oseb, ki so večje v stvari, imajo dovolj vneme in tudi same zemljiško posest: Karel grof Auersperg, Jožef baron Brigido, intendantni svetnik pl. Raab, Franc baron Janežič, Pompej baron Brigido, komerčni svetnik pl. Fremant, dr. Paulini in p. rektor S. J.¹²

Med zamisljivo deželnega glavarstva in dvora o kmetijski družbi je bilo več razlik, ki jih je bilo potrebno premostiti, in te so bile:

1. oblika družbe. Po mnenju deželnega glavarstva in projektorja naj bi bila družba zasnovana kot akademija,¹³ a dvorna pisarna je videla v družbi le nekakšno komisijo, kar je po mnenju deželnega glavarstva bilo nasprotno samemu bistvu družbe;¹⁴

⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

⁸ Bretagne (op. T. C.).

⁹ Oncken, A: Geschichte der Nationalökonomie I, v: Franckenstein, Heckel: *Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften*, Leipzig 1922, 3. izdaja, str. 290.

¹⁰ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

2. podrejenost kmetijske družbe – ali naj bo podrejena deželnemu glavarstvu ali komerčnemu konsensu, kakor je določil graški gubernij;¹⁵
3. financiranje družbe – ali naj ima družba določeno letno vsoto za izdatke; tako je predlagalo deželno glavarstvo 200 goldinarjev letno, kar se je najprej zavrnilo, češ da bo dobivala družba podporo le od časa do časa iz komerčne blagajne.¹⁶ Na ponovne predloge deželnega glavarstva se je nakazalo za izvedbo poskusov kmetijske družbe letno 200–400 goldinarjev.¹⁷ Deželno glavarstvo je predlagalo, da bi družba skrbela za gnojenje, da bi se izboljšalo krmljenje živine; zato naj bi poskusili z angleškim laporjem, marne ali terre marneuse. Iz tujih dežel naj bi kmetijska družba priskrbela in zastonj razdeljevala semena lucerne, lanu, konoplje in raznih vrst trav ("*turris*" in močvirne trave). Nadalje je deželno glavarstvo predlagalo, da pride v delo družbe tudi skrb za izboljšanje ovčereje. Za izvedbo tega programa pa bi po mnenju deželnega glavarstva potrebovala družba 2000 goldinarjev.¹⁸ Vendar je gubernij zahteval, da kmetijska družba najprej s poskusi dokaže korist angleškega laporja;¹⁹
4. sporno je bilo tudi vprašanje, kdo naj predlaga člane in kdo naj bo član. Deželno glavarstvo, ki tudi ni bilo zadovoljno, da bi predlagal člane družbe komerčni konses, je moralo to odstopiti komerčnemu konsesu. 4. julija 1765 so na skupni seji zastopniki deželnega glavarstva in komerčnega konsesa predlagali za člane bodoče kmetijske družbe naslednje osebe: za častne člane: svetnika intendance v Trstu pl. Raaba, komerčnega svetnika pl. Thysa, komerčnega svetnika pl. Fremanta; za člane iz Gorenjske pa: okrožnega glavarja pl. Claffenau, svetnika deželnega glavarstva Franca barona Janežiča, Jožefa pl. Šegala, lastnika graščine Bele Peči, barona Codellija, P. P. Glavarja, župnika pri sv. Petru v Komendi, Volka Danijela barona Erberga, Sigmunda grofa Liechtenberga, Janeza K. Zittenecka, skrbnika graščine Križ, dr. Auerbergerja, Adama pl. Dinzela, lastnika graščine Turn pri Preddvoru, oskrbnika v Loki barona Baumgartna in Alojzija grofa Auersperga; iz Dolenjske: opata iz Stične in Kostanjevice, grofa J. N. Blagaja, lastnika graščine Boštanj, Schwaba

pl. Liechtenberga, Karla grofa Auersperga, okrožnega glavarja pl. Apfaltererja, dr. Polinija, p. rektorja S. J.,²⁰ profesorja fizike, Franca Jožefa barona Schweigerja, Jožefa grofa Barba, Riharda grofa Auersperga, Franca Antona pl. Mordaxa, Jožefa pl. Busetija, barona Wolkenperga, Ignacija barona Apfaltererja; za Notranjsko: okrožnega glavarja barona Brigida, Jožefa barona Brigida, premeta iz Bistre, Marka Antona barona Polhograjskega, Antona Kastelica, župnika iz Brezovice, Ivana Jakoba Fanzoya, oskrbnika graščine Vipava, Franca Ignaca pl. Liechtenberga, Friderika Dietricha, državnega prejemnika na Vrhniki, Janeza K. Tranquillija, oskrbnik v Pazinu, barona D'Argento, pl. Abramsperga iz Staurij, Friderika grof Thurna, Jurija Vlaha, upravnika v Kastavu.²¹

To pa je nasprotovalo določbam graškega gubernija s 1. decembra 1764,²² kjer se določa, da mora predlagati člane le komerčni konses.²³ Vendar je smatral komerčni svetnik pl. Raab, da se ne bi smelo za člane družbe prisilno nekoga določiti, temveč naj se vsak sam odloči, ali bo pristopil ali ne. Od osebja deželnega glavarstva in okrožnih glavarstev naj zavisi, ali bodo člani družbe ali ne, ni pa potrebno, da bi se vključil ves personal. Pretresejo naj izvolitev protektorja, predsednika, tajnika in aktuarja družbe in naj o tem poročajo dvorni pisarni.²⁴ Nadaljnji razvoj priprav za ustanovitev družbe ni razviden, ker manjkajo ustrežajoče arhivalije za obdobje 1765–1767.²⁵

Dne 26. oktobra 1767 je bilo v Ljubljani ustanovno zborovanje Družbe za kmetijstvo in koristne spretnosti pod predsedstvom deželnega glavarja Henrika grofa Auersperga. Na zborovanju so izbrali v vodstvo družbe: direktorja Jožefa barona Brigida, ki je bil deželnoglavarski svetnik, za tajnika komerčnega svetnika dr. Valentina Modestija in koncipista Ivana Justina Lenza za aktuarja. Na tem zborovanju so postavili člani program za delo družbe, ki je obsegal več točk: koncem vsakega leta naj bi družba razdelila med svoje člane natisnjena poročila zborovanj, spomenice in poročila o poskusih. Vsako leto se je razpisalo nagradno vprašanje glede na deželne potrebe. Najboljši odgovor

15 Nerazrešena opomba (op. T. C.).

16 Prav tam.

17 Prav tam.

18 Prav tam.

19 Prav tam.

20 S. J. je kratica za Societatis Jesu, torej Družbo Jezusovo oziroma jezuite (op. T. C.).

21 Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. A1/1).

22 Nerazrešena opomba (op. T. C.).

23 AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

24 Prav tam.

25 Prav tam.

je bil nagrajen s 36 dukati. Za praktične izvedbe poskusov, ki bodo temeljili na nagradnih vprašanjih, se bo podelila nagrada 150 goldinarjev. Podložnikom, ki bi kaj izboljšali v kmetijstvu, se bodo podeljevale nagrade po 2, 4 ali 6 dukatov, s tem se bo pospeševalo uvajanje novih rastlin. Predlagali so, da bi se Ljubljani ustanovila stolica na liceju za mehaniko.²⁶

Z dvornim dekretom z dne 31. decembra 1767 se je vzelo na znanje ustanovitev družbe in se je potrdila izvolitev njenega vodstva. Dvorna pisarna se je strinjala s programom družbe, a je priporočala, da naj se jemlje snov za referate zlasti iz kemije. Družba je bila podrejena komerčnemu konsesu, kamor je morala pošiljati vsak mesec poročila o svojem delu in zapisnike sej.²⁷ Komerčnemu konsesu je morala predlagati razpisana nagradna vprašanja in nagrade ter dati na vpogled dela, ki so jih nameravali natisniti.²⁸

Komerčni konses je dajal pobudo in smernice za delo družbe in za njene poskuse. Le v redkih primerih so dajali iniciativo za delo družbeni člani in to navadno pri onih panogah, pri katerih so bili sami kot lastniki manufaktur zainteresirani. (J. N. Blagaj se zavzema za izboljšanje lanu in preje). Komerčni konses je dalje dostavljal predloge dela in zapisnike družbe deželnemu glavarstvu do leta 1769, ko so podredili kmetijsko družbo neposredno deželnemu glavarstvu.²⁹ Kmetijska družba je odslej poročala o svojem delovanju deželnemu glavarstvu naravnost. Deželno glavarstvo pa je pošiljalo zapisnike sej kmetijske družbe centralnemu uradu, češko-avstrijski dvorni pisarni na Dunaju.

Leta 1776 je prenehalo delovanje komerčne komisije v Ljubljani. Od tega leta je delovanje družbe vedno bolj skromno, razen na področju šolstva.

Težnja po čim večji centralizaciji državne uprave in nove smernice v gospodarski politiki Jožefa II. so prizadele tudi Kmetijsko družbo, ki je bila z dekretom z dne 6. avgusta 1787 ukinjena z motivacijo, da sadovi njenega dela ne ustrezajo izdatkom zanjo. Družbi, ki je dobivala letne dotacije za svoje delo iz komercialnega fonda, so ukinili vsako podporo s koncem oktobra.³⁰ Kmetijska družba je ponovno oživela šele v začetku 19. stoletja.³¹

II. Člani družbe

Po prvotnem predlogu članstva družbe³² se je skušalo med članstvo delegirati s strani deželnega glavarstva in komerčnega konsesa v glavnem osebe, ki so bile obenem tudi uradniki deželnega ali okrožnega glavarstva, poleg večjih zemljiških posestnikov iz dežele. Toda ta način je graški gubernij zavrnil, zahteval je, da se med člane sprejema po uvidevnosti deželnega glavarstva vsakega, ki bi hotel postati član, ne pa da se jih prisilno postavlja. To načelo je tudi izrazil dekret dvorne pisarne,³³ da sme družba sama sprejemati svoje člane brez dovoljenja višje gosposke. Seveda je bil krog članstva že vnaprej družbeno omejen na plast fevdalcev, zemljiških gospodov in uradništva birokratskega aparata, na predstojnike večjih samostanov, ki so se bavili s kmetijstvom, dalje na oskrbnike zemljiških gospostev in na jezuite. Edino kmetske podložnike, katerim izboljšanju položaja naj bi delo družbe koristilo, niso pritegnili v članstvo družbe. Čeprav so se slišali glasovi, da bi se moralo v družbo pritegniti, če bi hoteli doseči viden uspeh, tudi vse tiste, ki se ukvarjajo s kmetijstvom, torej kmete. "*Kajti kmetje, pa četudi so najnižjega razreda, bi koristili nič manj kot člani družbe*".³⁴

Pregled članstva lahko rekonstruiramo le na podlagi deželnega šematizma, ki je vsako leto poročal o članih družbe. Med svoje člane je prištevala kmetijska družba med drugim tudi Baltazarja Hacqueta, Janeza Antona Scopolija, patra Gabrijela Gruberja, ki so bili po svojih znanstvenih prizadevanjih znani tudi izven avstrijskih meja, ter predstavnike slovenskega prosvetljenstva: Antona T. Linharta, Blaža Kumerdeja, Žiga barona Zoisa,³⁵ Sigfrida barona Gusiča, predsednika Akademije operozov. Pa ne le na Kranjskem, tudi v drugih deželah je družba prištevala med svoje člane ugledne ljudi, tako Karla pl. Zallheima,³⁶ ki je bil leta 1760 učitelj kameralističnih in policijskih ved na dunajskem Terezijanišču, leta 1776 sekretar Ekonomske družbe na Dunaju, od leta 1777 pa redni učitelj kmetijstva na dunajski visoki šoli; Jožefa Beckmanna, rednega profesorja ekonomije v Göttingenu, člana Kraljeve akademije prirodoslovja in

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ *Annalen der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain*, Ljubljana 1822, str. 15.

³¹ Dimitz, A: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Ljubljana 1876, str. 223.

³² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³³ Prav tam.

³⁴ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 27. 1. 1776.

³⁵ *Land krainerischer Schematismus 1774*.

³⁶ Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Dunaj 1859, str. 91.

norveške Kraljeve akademije;³⁷ Ivana Friderika Kriegerja, kraljevega komerčnega svetnika na Švedskem in člana mnogih akademij znanosti v Evropi;³⁸ Francesca Grisellinija, po rodu Benečana, člana Kraljevih akademij v Lyonu in Londonu ter Kmetijskih družb v Bernu in Gorici;³⁹ Friderika pl. Entnersfelda, passavskega svetnika.

Delo družbe se je omejevalo le na ožji krog članov, večji del članov ni prav nič sodeloval. Eden izmed najdejavnih članov je bil Janez N. grof Blagaj iz Boštanja, ki je delal poskuse z lanenim semenom, z novim načinom predenja in uvajanjem šlezjskih mikalnic. Skupaj z dolenskim okrožnim glavarjem Karlom pl. Claffenauom se je zavzemal, da bi se na Kranjskem uvedle nove izboljšave pri obdelavi lanenega prediva, kar bi omogočilo boljše kvaliteto platna.⁴⁰

Peter Pavel Glavar je bil član družbe od leta 1768. Delal je poskuse z mavcem in predlagal družbi, kako naj bi se izboljšalo vinogradništvo na Kranjskem. Mnogo je naredil na področju čebelarstva. Poslal je družbi predlog za izboljšanje čebelarstva in v ta namen v slovenščino prevedel tudi Janšev *Abhandlung von Schwärmen und Bienen* iz leta 1771 ter dodal še svoje izkušnje, a spis ni bil izdan.⁴¹

Pompej baron Brigido, zemljiški gospod v Lupoglavi (Mahrenfels) v Istri in leta 1776 okrožni glavar Notranjske, se je zanimal za ovčerejo in je napisal za družbo poduk o ovčereji, kar je družba objavila v *Sammlung nützlicher Unterrichte*.⁴²

Janez Anton Scopoli, rojen leta 1723 na Tirolskem, je postal leta 1754 fizik v Idriji. Med letoma 1768 in 1772 je izdajal *Annales historico-naturalis*, ki so vsebovali razprave prirodoslovne, kemične in ekonomske vsebine. Obsegajo pa tudi opazke in predloge za kmetijstvo na Kranjskem.⁴³ Član družbe je bil vsaj od leta 1769, ko je poročal iz Idrije o načinu, kako bi se predlo na kolovratu z dvema vretenoma, obenem pa je poslal tudi sliko priprave.⁴⁴ Isto leto je tudi predlagal družbi, da bi delala poskuse za izdelavo papirja iz lesnega žaganja.⁴⁵

Baltazar Hacquet, rojen leta 1739 ali 1740 v Le Conquetu v Bretagni,⁴⁶ je bil član družbe od leta 1772, njen sekretar pa od leta 1778. Za družbo je napisal več poročil o boleznih goveje živine in konj: *Beobachtung und Heilungsmethode einzelner Hornviebkrankheiten welche durch gifte aus dem drei Reichen der Natur verursacht worden*,⁴⁷ *Zweite Beobachtung über eine epidemisch gewordene Krankheit der Pferde, welche zu Anfang dieses Jahres geherrscht und unter Namen Kehl-sucht bekannt ist*,⁴⁸ *Erste Beobachtung über einen Beinabe jeder Zeit tödliche geworden Durchfall bei Pferden*.⁴⁹ Predlagal je ustanovitev veterinarske šole v Ljubljani.⁵⁰ Med letoma 1785 in 1787 je poučeval medicinsko, gospodarsko in obrtno kemijo na stolici za kemijo, ki jo je odprla družba.⁵¹

Gabrijel Gruber, S. J., rojen leta 1740 na Dunaju, je študiral na Dunaju filozofijo in teologijo.⁵² Leta 1769 je prišel v Ljubljano na stolico za risanje, geometrijo, mehaniko in hidravliko, ki jo je s pomočjo deželnih stanov pri liceju ustanovila Kmetijska družba. Tu je poučeval do leta 1784, ko je iz Ljubljane odšel v Rusijo. Delal je poskuse za izdelavo papirja iz lesnega žaganja⁵³ in poskuse glede uporabe kolovrata z dvema vretenoma.⁵⁴

Blaž Kumerdej je bil član Kmetijske družbe od leta 1781.⁵⁵ Leta 1775 ga je deželno glavarstvo zaprosilo, da bi v slovenščino prevedel *Poduk o ovčereji*, delo Pompeja Brigida.⁵⁶ Naslednjega leta je deželno glavarstvo prošnjo ponovilo.⁵⁷ Leta 1772 je dvorni dekret ukazal, da se prevod *Ackerbaues Gründe* Blaža Kumerdeja v slovenščino, za katerega je družba prosila, da se natisne, deželnemu glavarstvu pošlje na vpogled.⁵⁸

Antona Tomaža Linharta, ki je bil član družbe od leta 1781,⁵⁹ je pri izdaji njegove Zgodovine

37 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

38 Prav tam, I. zvezek, leto 1770; AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

39 Wurzbach, navedeno delo, str. 5.

40 AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

41 AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1; *Slovenski biografski leksikon*, str. 217.

42 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, III. zvezek, leto 1776.

43 Dimitz, navedeno delo, str. 187.

44 AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

45 Prav tam.

46 *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 284.

47 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

48 Prav tam.

49 Prav tam.

50 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

51 Bleiweis, J: *Historische Skizze der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain von ihrer Entstehung bis zum Jahre 1854*, Ljubljana 1854, str. 8.

52 *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 268.

53 AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. P2/1); AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P5a.

54 AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

55 *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 583.

56 AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

57 Prav tam.

58 Prav tam.

59 *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 666.

podprla tudi Kmetijska družba, tako se navaja, da je dobil 50 godinarjev kot predujem.⁶⁰

Franc Grisellini, pisec mnogih zgodovinskih, prirodoslovnih in geografskih člankov, nekaj časa je bil tajnik Kmetijske družbe v Milanu,⁶¹ je napisal za družbo poduk o lanu in konoplji ter o svilarstvu, ki jih je družba objavila.⁶² Njegov odgovor na nagradno vprašanje je leta 1772 prejel pohvalo.⁶³

Prvi predsednik družbe je bil Jožef baron Brigido, svetnik deželnega glavarstva, dr. Valentin Modesti tajnik, aktuar pa koncipist Lenz. Leta 1769, ko je postal dr. Valentin Modesti svetnik pri komerčni intendanci v Trstu,⁶⁴ je bil do nove izvolitve za tajnika začasno dr. pl. Purg. Novembra 1769 je bil izvoljen za tajnika Mihael Gottlieb baron Raigersfeld, ki je bil svetnik deželnega glavarstva.⁶⁵ Na tem mestu je ostal do leta 1774, ko je bil prestavljen kot gubernialni svetnik v Lvov v Galiciji. Na njegovo mesto je stopil Sigismund grof Gallenberg, ki je bil gubernialni svetnik.⁶⁶ Ko pa je bil tudi ta naslednje leto premeščen v Galicijo kot gubernialni svetnik, je bil izvoljen za tajnika družbe Dizma grof Barbo Waxenstein.⁶⁷ Leta 1776 je bila uvedena še funkcija sekretarja, ki jo je vršil B. Hacquet.⁶⁸

Leta 1773 je odstopil Jožef baron Brigido, katerega je nadomestil Jurij Jakob grof Hohenwart;⁶⁹ ta je ostal predsednik družbe do konca njenega obstoja. Protektor družbe je bil vedno vsakokratni deželni glavar.

III. Praktično delo družbe

V svoji zasnovi je bila Kmetijska družba zamišljena kot organ, ki naj bi iniciative, ki naj bi jih dobil neposredno od državne uprave – dvorne pisarne ali komerčnega sveta, izvedel s pomočjo svojih članov in na ta poreden način pripomogel k uresničenju državnega načrta za dvig manufaktur s povečanjem domače proizvodnje surovin: lanu, volne, konoplje, svile in za kar je bilo potrebno splošno izboljšanje poljedelstva, kar je sovpadalo z zahtevami fiziokratizma, ki se začne v Avstriji

uveljavljati v sedemdesetih letih 18. stoletja, po izrabi celotne površine orne zemlje s tem, da se od strani praha in da se uvedejo namesto nje krmilne rastline, ki dajejo podlago za izboljšanje živinoreje. S tem se je nadomestil dotedanji sistem treh polj (kjer je bila praha neobdelana) z intenzivnejšim sistemom kolobarjenja, ki ne pozna neobdelanih ornih površin. Ta proces je imel svoje začetke na Nizozemskem v 16. stoletju, kjer so začeli sejati velike količine detelje. Iz Nizozemske se je sistem kolobarjenja v 17. stoletju razširil na angleška tla, od tam pa v 18. stoletju nazaj v Evropo, zlasti v Francijo in Nemčijo.⁷⁰ Skrb za zadostno pridelavo surovin – in s tem zmanjšanje uvoza⁷¹ – in težnja po intenzivnejšem načinu kmetovanja s pomočjo uvedbe kolobarjenja sta se odrazili v delu kmetijske družbe, zaradi česar je bilo njeno delo kaj raznoliko. Delili bi ga lahko v sledeče skupine:

- a) pospeševanje in izboljševanje industrijskih rastlin in njihove predelave (lanu, konoplje, murv)
- b) uvajanje novih rastlin (krompirja)
- c) uvajanje gnojenja ter detelje in drugih krmilnih rastlin
- d) slednje daje osnovo za izboljšanje živinoreje s krmljenjem v hlevih; na tej podlagi se lahko prične z izboljševanjem domačih pasem živine s križanjem s tujimi plemenitimi pasmami oziroma z uvajanjem tujih pasem
- e) razširjanje čebelarstva
- f) zmanjšanje uporabe lesa in njegova nadomestitev s šoto, škrljlem, premogom
- g) dvig komercialnih obrti ter spodbujanje poskusov, ki bi se lahko uporabili v manufakturah (proizvodnja papirja, proizvodnja sladkorja iz javorovega soka)

Svoja izkustva je družba širila med prebivalce dežele z izdajanjem publikacij (*Sammlung nützlicher Unterrichte in Wöchentliches Kundschaftsblatt*), pa tudi z okrožnicami (cirkularji) in poročili (avertissements), ki jih je dala sestaviti družba, razpošiljalo pa jih je deželno glavarstvo preko okrožnih uradov. Dalje je objavljala družba poročila o poljedelstvu, travništvu in živinoreji v koledarjih.⁷² Da bi se vzbudilo zanimanje za nove kulture in nove načine obdelovanja je družba razpisovala nagrade, ki jih je predlagala najprej preko komerčnega konsesa, nato pa preko deželnega glavarstva v potrditev dvorni pisarni. Družba je stavila predloge in pripomogla k ustanovitvi stolic za mehaniko, fiziko, anatomijo, kemijo in ri-

⁶⁰ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

⁶¹ Wurzbach, navedeno delo, str. 5.

⁶² *Sammlung nützlicher Unterrichte*, II. zvezek, leto 1771.

⁶³ Prav tam, I. zvezek, leto 1770.

⁶⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

⁶⁵ Prav tam, fasc. L/2.

⁶⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ *Land krainerischer Schematismus*, 1776.

⁶⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

⁷⁰ Kulitscher, navedeno delo, str. 39.

⁷¹ Tautscher, navedeno delo, str. 41.

⁷² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Publico politico, š. 42 (Lit. K5/1).

sanje na liceju, uredila je tudi tečaje za predenje. Svojo pristavo je imela pod gradom, kjer je delala poskuse.⁷³

Ob ustanovitvi je želela družba dobiti jasno sliko stanja kmetijstva in obrti na Kranjskem, da bi lahko na podlagi tega predlagala in izvajala potrebne izboljšave. V tem smislu je predlagal Alojzij Pavel grof Auersperg takoj v začetku obstoja družbe, da se zbero zato potrebni podatki preko članov družbe. Iz vsakega okrožnega glavarstva naj bi izbrali zato po dva člana, ki bi poročala o zahtevanih podatkih. Predlog je družba sprejela in vprašanja je sestavil tajnik dr. Valentin Modesti. Anketa je obsegala vprašanja o poljedelstvu, travnikih, živinoreji, uporabi lesa, običajnih rokodelstvih in o umetnih obrteh.⁷⁴

Vprašanja so poslali naslednjim članom družbe iz gorenjskega okrožja: Karlu grafu Liechterbergu za Moravče in okolico; Florijanu Crobathu, upravniku na Bledu za Bled in okolico; Alojziju Pavlu grafu Auerspergu za okolico Kranja; Janezu K. Zittenecu, upravniku graščine Križ za Kamnik in Mengeš; Ignacu pl. Rasternu; Štefančiču, upravniku v Tržiču za Tržič in okolico; pl. Gandinu, zemljiškemu gospodu s Turna pri Preddvoru za Kokro; dr. Haymannu za Škofjo Loko; upravniku nemškega viteškega reda Pogačniku za ljubljansko okolico. V notranjskem okrožju so poslali vprašanja grafu Hohenwartu za Pivko; baronu Billichgrätzu za Polhov Gradec; prelatu samostana v Bistri za Cerknico in okolico; Lovrencu Jaksetu, upravniku v Sacerbu (S. Servolo) in Predgradu za to področje; Martinu Mazetu, upravniku v Senožečah za Senožeče z okolico; Vlahu, upravniku v Kastavu za Kastav z okolico; pl. Tranquillu v Pazinu ter Premrovu, administratorju v Vipavi, za njuni področji. V dolenskem okrožju so dobili vprašanja tile člani: Ivan N. Blagaj iz Boštanja za njegovo okolico; Fran baron Schweig; P. P. Glavar; Jožef Gabriel pl. Buseti; Schwab baron Liechtenberg; prelat iz samostana Kostanjevica; Jurij grof Liechtenberg za Metliko in Črnomelj z okolico; Dizma grof Barbo prokurator S. J.⁷⁵

Anketa pa ni uspela, ker se večina članov ni odzvala in ni poslala svojih odgovorov, kar nam kažejo pozivi družbe⁷⁶ članom, naj vendarle pošljejo svoje odgovore. Nekateri člani kot Zittenec, Rastern, Vlah, prelata iz Bistre in Kostanjevice so poslali svoje odgovore, ki pa niso ohranjeni. Misel, da bi se sestavil pregled stanja v kmetijstvu in industriji, pa s to anketo ni zamrla. Tako je leta

1774 družba sklenila, da pošlje svoje člane Hacqueuta, Ghiela in Mühlbacherja na potovanje, da preiščejo deželo in njene prirodne zaklade ter da potem predstavijo predloge, kako naj se ti ohranijo, izrabijo in razvijejo, obenem pa na naj bi zbirali tudi gradivo za politično zgodovino Kranjske.⁷⁷

a) Delo družbe za povzdigo poljedelstva

Veliko skrb je družba posvečala gojenju lanu, ki je bil na Kranjskem zelo razširjen. *"To je glavni in edini proizvod naše dežele, ki nam donša tuji denar, poživlja industrijo, zaposluje je v zimskem času podeželsko prebivalstvo in omogoča, da kmetje lahko odrajtujejo svoje dajatve."*⁷⁸ Vzrok velikega zanimanja med člani za izboljšanje kvalitete lanu in prediva je bil tudi v tem, da so bili člani družbe (Blagaj, baron Gallenfels iz Celja) kot lastniki predilnic in manufaktur za izboljšave neposredno zainteresirani, povečana proizvodnja lanu in izboljšava njegove kvalitete pa bi znatno prispevali k razširitvi manufaktur platna in izboljšanju njihovih izdelkov. Vse prizadevanje za izboljšanje lanu naj bi povrnilo platnu iz Kranjske njegovo dobro kakovost, kar bi omogočilo večji izvoz platna.

Družba si je prizadevala, da bi se uvozilo tuje laneno seme na Kranjsko, kot se je to že prej. Tako so leta 1754 uvozili na Kranjsko laneno seme iz Livonije.⁷⁹ Inicijativo za uvoz tujega semena je dal s svojim poročilom družbi Janez N. grof Blagaj, kjer je poročal o uspešnih poskusih setve lanu iz Rige in klajpedskega (memelskega) področja.⁸⁰ Da bi tudi druge naredili podobne poskuse so obvestili okrožne glavarje.⁸¹ Sedaj se je kmetijska družba obrnila s prošnjo na komerčni konses, da bi se dovolil uvoz semena iz Rige in iz klajpedskega področja. Na Češko je uvozila od tod laneno seme posebna kompanija, ki je dobila za to privilegij privativum. Toda na Češkem ta lan ni uspeval, zato je dvorna pisarna zahtevala, da naj Kmetijska družba najprej naredi poskuse s semenom in preišče, katera tla so za gojenje lanu na Kranjskem najbolj primerna, ter izjavi, ali bi se zares dvignila kakovost lanu, če bi uvozili seme iz tujine.⁸² Kmetijska družba je sma-

⁷³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

⁷⁴ Prav tam; Prav tam, fasc. L/2.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam, fasc. P/5.

⁷⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, š. 204 (Lit. B4/1).

⁷⁸ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 28. 9. 1776.

⁷⁹ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 2 (Lit. F10/1).

⁸⁰ Prav tam, šk. 1 (Lit. C5/1); AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

⁸¹ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

⁸² Prav tam; AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

trala, da je potrebno, da se uvozi na Kranjsko tuje seme vsaki dve leti, kot to delajo na Holandskem. Obvezala se je, da bo sestavila nov poduk za deželo o gojenju lanu.⁸³ Navodilo je napisal član družbe Francesco Grisellini.⁸⁴ Toda družbi ni bilo ugodeno. Leta 1770 je dobila ukaz, da preizkusi seme, ki ga je dobavil komerčni konses iz Češke ali Sedmograške. To laneno seme se je delilo brezplačno med podložnike.⁸⁵ Leta 1771 je družba poverila J. N. grofu Blagaju nalogo, da poskuša, kako bi pri nas uspeval lan iz Laškega.⁸⁶ Izkazalo se je, da je lan, vzgojen iz laškega semena, po rasti prekašal domači lan.⁸⁷ Leta 1772 je koroška Kmetijska družba sestavila kratko navodilo o gojenju lanu na podlagi najboljših spisov o lanu in ga poslala drugim kmetijskim družbam v avstrijskih dednih deželah, da bi dale pripombe glede navodila, na podlagi katerega se je nameraval sestaviti splošen poduk o lanu za vse dedne dežele.⁸⁸ Družba je naprosila Karla barona Liechtenberga, in J. N., grofa Blagaja, da bi podala svoje mnenje o navodilu o gojenju lanu.⁸⁹

Kakor za pospeševanje lanu se je družba po ukazu komerčnega konsesa zanimala tudi za pospeševanje konoplje. V avstrijskem primorju so nameravali ustanoviti manufakture za ladijske vrvi, kar so pozneje tudi uresničili. Zato naj bi se povečalo pridelovanje konoplje na Kranjskem, da bi bile manufakture oskrbljene s potrebnimi surovinami. Kranjska konoplja naj bi konkurirala v ceni konopljenemu predivu, ki so ga doslej uvažali v Avstrijo iz Italije. Konoplja se je na Kranjskem gojila zlasti v okolici Metlike. Skušalo se je razširiti gojitev konoplje tudi na druge predele Kranjske. Tako je delil leta 1765 komerčni konses konopljinu seme.⁹⁰ Leta 1757 je bil na Kranjsko poklican poseben specialist Antonio Phillippini iz Bologne za gojenje konoplje, ki je bil pred nekaj leti z istim namenom v Beneški republiki.⁹¹

Kmetijska družba naj bi pomagala pri pospeševanju konoplje. Zato naj bi preudarila, kako naj bi razširila konopljo na Kranjskem.⁹² Družba je izbrala J. N. grofa Blagaja, Leopolda grofa Liechten-

berga, Pompeja barona Brigida in J. K. Zittenecka, da preiščejo, ali so pogoji, da se razširi konoplja na Kranjskem in kako bi se izboljšala kultura konoplje po laškem načinu.⁹³ Blagaj je smatral, da se na Kranjskem ne bo mogla razširiti konoplja zaradi zahtev, ki jih ima glede pedološke sestave tal in klime.⁹⁴ Nasprotno pa sta bila Zitteneck in Liechtenberg mnenja, da je kranjsko ozemlje primerno za gojitev koroplje. Zitteneck je mislil, da je vzrok, da konopljo malo sejejo ta, da se njeno predivo le malo prodaja. Kot kraje, primerne za gojitev konoplje, je Liechtenberg predlagal Kostanjevico, Šentjernej, Krško polje, Mokronog in Metliko.⁹⁵ Brigido je v svojem poročilu sporočil, da na Notranjskem ne sade konoplje in bi tudi ne uspevala zaradi preostrega podnebja.⁹⁶

Tudi za razširjanje murv in gojenje sviloprejk ni kmetijska družba mnogo storila. Mnogo tudi ni mogla storiti, ker je podnebje na Kranjskem samo določilo mejo razširjenosti murve, poleg tega pa je uničevala gojenje sviloprejk na Kranjskem konkurenca goriške svilopreje, kjer je podnebje mnogo bolj ugodno. Zato je gojenje sviloprejk ostalo na Kranjskem le kratka epizoda nekaj desetletij.

Prvi začetki sajenja murv na Kranjskem segajo v leto 1740, ko je bil Pierru Toussaintu Taboureju, fabrikantu svilenih nogavic v Ljubljani, in Marku Antonu pl. Perizhoffnu, podeljen privilegij, da sadi murve povsod, kjer niso tla primerna za drugo drevje.⁹⁷ Leta 1740 sta ustanovila v Ljubljani plantažo murv, ki sta jo leta 1752 tedirala ljubljanskemu županu, trgovcu Peeru. Sadike murv je dobil iz Bolzana, mlade murve je razpošiljal Peer dalje na vse kraje, denimo v Karlovac.⁹⁸ Ker pa niso mogli Peerovi dediči oskrbovati po njegovi smrti plantaže, jo je kupil komerčni konses.⁹⁹

Leta 1763 je izšel patent o pospeševanju gojenja murv z motivacijo, da bi se s tem dvignila kontribucijska moč podložnikov. Ukazala se je brezplačna razdelitev murvinega semena in obljubile so se nagrade za vrtnarje gosposk, ki bi se odlikovali pri razširjanju murve.¹⁰⁰ Glede na patent je razglasil komerčni konses brezplačno delitev murvinega se-

⁸³ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

⁸⁴ *Sammlung nützlicher Unterrichte*.

⁸⁵ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. C5/1).

⁹¹ Prav tam, šk. 2 (Lit. F10/1).

⁹² AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

⁹⁸ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 6 (Lit. M12/1).

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

mena in listja za leto 1764¹⁰¹ in predlagal, da se postavijo nagrade za sajenje murv.¹⁰² Decembra 1764 se je razpisala nagrada treh grošev za vsako murvino drevo za onega, ki bi posadil najmanj 20–25 murv in jih tri leta gojil.¹⁰³

Francesco Grisellini je napisal poduk o svilarstvu in gojenju sviloprejk ter murv, ki ga je družba objavila v drugem zvezku *Sammlung nützlicher Unterriechte*. Za leto 1771 je družba razpisala praktično vprašanje, kateri kmet ali podložnik bo v tem letu nasadil največ murv in jih tudi dalje goji. Razpisali sta se dve nagradi po šest ducatov.¹⁰⁴ Kmetijska družba je po naročilu deželnega glavarstva morala skrbeti, da se bo razširila murva in vsako leto preiskovati, ali se je stanje izboljšalo ali poslabšalo. Ker ni bilo leta 1771 nikogar, ki bi se prijavil za nagrado, je družba razpisala znova v letu 1772 nagrade po dvanajst ducatov za one, ki bi dokazali, da so posadili največ murv.¹⁰⁵

Več trajnega uspeha so rodila prizadevanja Kmetijske družbe, da se je začel saditi krompir, povečalo gojenje detelje in gnojenje.

Krompir se je začel saditi na Kranjskem v času slabih žitnih letin, da bi nadomestili pomanjkanje žita in omilili veliko draginjo. Leta 1767 je začelo deželno glavarstvo pospeševati sajenje krompirja.¹⁰⁶ Razposlalo je vsem okrožnim uradom poduk za sajenje krompirja, o čemer naj bi obvestili zemljiške gospode.¹⁰⁷ Krompir se ni pospeševal le zaradi njegove prehrabene vrednosti, temveč tudi zaradi uporabe v predelovalne namene: za izdelovanje žganja in pudra. Že leta 1769 je spraševala dvorna pisarna ali ne bi bilo dobro, da bi tudi v notranjeavstrijskih deželah pridobivali žganje iz krompirja, o čemer naj bi se poučilo tudi kmete.¹⁰⁸ Tega pa Kmetijska družba ni smatrala za potrebno, ker se je na Kranjskem delalo žganje iz grozdja, brinovih jagod in sadja. Poleg tega se ga je na Kranjskem le malo pilo.¹⁰⁹

Kmetijska družba je širjenje krompirja pospeševala na vse načine. P. Ghiell, profesor agronomije, je

napisal poduk, kako gojiti krompir.¹¹⁰ Leta 1770 je družba izdala poduk, kako naj se goji krompir, kar se je objavilo okrožnim glavarjem, da učijo o tem zemljiške gosposke in lastnike zemljišč, ti pa svoje podložnike. Oni, ki bi nasadili po tem navodilu določen kos zemljišča, bodo nagrajeni z dvema dukatoma.¹¹¹ Po uspeh poskusih v Sedmograški je zahtevala dvorna pisarna, da se deželno glavarstvo posvetuje s Kmetijsko družbo in deželnimi stanovi, s kakšnimi sredstvi naj bi se pospešilo pridelovanje krompirja.¹¹² Kmetijska družba je zavračala vsake prisilne ukrepe za sajenje krompirja, ker se je ta že tako razširil na Kranjskem, da so ga kmetje prinesli že na prodaj.¹¹³ Najpozneje se je krompir udomačil na Kranjskem v Beli krajini. Še leta 1787 je pisal okrožnemu uradu v Novem mestu župnik Mihelič iz Podzemlja, da se krompir na metliških tleh počasi razširja. Zato je predlagal, da bi se za to področje razpisale nagrade za sajenje krompirja.¹¹⁴ S pristankom dolenskega okrožnega urada je razpisala Kmetijska družba nagrade in sicer naj se podeli vsakemu podložniku toliko grošev, kolikor mernikov krompirja bo pridelal prvo leto, kar pa je moral dokazati s potrdilom okrožnega urada in svoje gosposke.¹¹⁵

Slabe žitne letine niso imele za posledico le tega, da se je začel uveljavljati krompir, temveč so sprožile tudi vrsto poskusov, kako bi se žitno seme čim bolj racionalno izrabilo oziroma zaščitilo pred zajedavci, kakršni so črvi, miši.

Leta 1768 je predlagal Franc Karel Dezuri, uradnik dolnjeavstrijske direkcije za mostove in ceste, da se naredijo poskusi z namakanjem semena pred setvijo v deževnici in govejem gnoju, s čimer bi se pospešila in povečala kaljivost semen. Po tem predlogu je delal poskuse tajni komornik in vodja izplačilnega urada pl. Mayer. Ker so ti poskusi uspeli, je bilo Kmetijski družbi naročeno, da prouči namakanje in ga poskuša.¹¹⁶ Kmetijska družba je smatrala, da bi bilo potrebno, da bi se objavil spis doktorja medicine in fizike Franca Aleksandra iz Rosenheima za Bavarskem o pripravljanju semen za setev, kar je že poskušal profesor Potstosti iz

¹⁰¹ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 7 (Lit. P23/1).

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. E1/1).

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B4/1).

¹⁰⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. E1/1).

¹¹⁰ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

¹¹¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. E1/1).

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

Münchna.¹¹⁷ Toda dvorna pisarna je zahtevala, da naj ne poskušajo namakati po načinu Schmidta.¹¹⁸ Družba je poskušala namakanje semena, kar se je pokazalo kot uspešno. Ker pa se na izvedeni poskus ni mogla zanesti, je sklenila, da bo leta 1770 poskušala še ob jesenski setvi,¹¹⁹ kar je smatrala tudi dvorna pisarna za potrebno.

Da bi vzbudili zanimanje in prizadevanje pri podložnih za čim boljšo izrabo semen, je Kmetijska družba razpisala za leto 1772 praktično nagradno vprašanje, kdo bo na enakem kosu zemlje z najmanj semena pridelal največ zrnja.¹²⁰

Poskuse z namakanjem semen so delali leta 1771 Pompej baron Brigido, in na gospostvu Grimšče pri Bledu na Gorenjskem. Ugotovili so, da namakana semena lažje in boljše kale.¹²¹ Na podlagi teh izkušenj je dobila Kmetijska družba dovoljenje dvorne pisarne, da jih objavi.¹²²

Leta 1775 so se ponovno pričeli poskusi z namakanjem semen s pomočjo poudra de la providence, kar je predlagal p. Gregor Schötel,¹²³ profesor obče in specialne fizike ter moralne filozofije na liceju.¹²⁴ Družba je poslala prašek Karlu grofu Liechtenbergu, Antonu baronu Billichgrätzu, pl. Amigoni in pl. Zornu, da bi naredili z njim poskus pri jarem žitu. Vendar poskus ni izpolnil pričakovanj.¹²⁵

Družba se je borila tudi proti škodljivcem žita. Češka kmetijska družba je našla sredstvo proti žitnim črvičkom, o čemer je bila obveščena družba, da bi dalje objavila način zatiranja.¹²⁶ Za uničevanje poljskih miši se je uporabljal Gaselinov stroj, ki je uničeval miši z žveplnim prahom, o čemer naj bi prebivalstvo obvestila Kmetijska družba.¹²⁷

V publikacijah so se objavljali članki, ki opisujejo načine, kako se prihrani seme pri setvi (npr. članek pl. Entnersfelda¹²⁸) ali članek o poskusih

Millerja, kako se poveča donosnost žita.¹²⁹ P. P. Glavar je spisal članek o vzrokih snetljivosti žita.¹³⁰ V prvem zvezku *Sammlung nützlicher Unterrichte* je objavila družba članek pl. Entnersfelda o snetljivosti žita.

Vzporedno z delom za izboljšanje poljedeljskih kultur je šlo prizadevanje Kmetijske družbe, da bi se začelo namesto dotedanje prahe uvajati nove krmilne rastline – zlasti deteljo –, ki bi omogočile krmljenje živine v hlevu in dale osnovo za intenzivno živinorejo. Zato se polaga velika skrb na izboljšanje travništva.

Travnike so skušali izboljšati s posipanjem mavca. Poskuse s posipanjem mavca je delala družba v letih 1768–1770 na pobudo dvorne pisarne. Poskusi že prvo leto niso uspeli,¹³¹ vendar niso smeli z njimi prenehati, zato so jih ponovili še naslednji leti.¹³² A izkazalo se je, da posipanje bolj škoduje kot pa koristi.¹³³

Detelja se je na Kranjskem sejala že pred nastankom Kmetijske družbe. Leta 1764 je ukazalo deželno glavarstvo okrožnim glavarjem, da razdele med gospostva knjižice z navodilom o zelenem krmljenju živine, ki jih je izdal komerčni konses na Koroškem.¹³⁴ Da bi se detelja čimbolj razširila, je leta 1769 razdeljevala družba seme večne detelje – za kar so se zainteresenti prijavili preko okrožnih uradov – brezplačno vsem, ki bi ga hoteli posejati.¹³⁵ Leta 1769 se je ukinila desetina na krmilne rastline za tiste kraje, kjer je bil činž v navadi, s tem naj bi se povečalo sejanje krmilnih rastlin.¹³⁶ Kmetijska družba pa naj bi dala navodilo o sajenju detelje¹³⁷ in svoje mnenje skupno z deželnimi stanovni in posameznimi gospodarskimi predstojniki, kakšen del prejšnjih pašnikov naj bi se zasejal s krmilnimi rastlinami in katera vrsta krmilnih rastlin bi bila za ovce najbolj primerna ter s kakšnimi sredstvi naj bi se jih pospeševalo.¹³⁸

Da bi se povečalo zanimanje za gojitev krmilnih rastlin, je Kmetijska družba razpisala leta 1771 dve nagradi po dvanajst dukatov za tistega, ki bi zredil

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. C5/1).

¹¹⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹²⁰ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹²¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹²² Prav tam.

¹²³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹²⁴ Polec, J: *Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo*. Zgodovina ljubljanske univerze v Ljubljani do leta 1929, Ljubljana 1929, str. 11.

¹²⁵ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹²⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. G2/1).

¹²⁷ Prav tam.

¹²⁸ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 27. 4. 1776.

¹²⁹ Prav tam, 10. 8. 1776.

¹³⁰ Prav tam, 18. 2. 1775; Pohlín, M: *Bibliotheca Carniolae, Beilage zur Jahrganga 1861 der Mitteilungen des historischen Vereins für Krain*, Ljubljana 1862.

¹³¹ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. C5/1).

¹³² Prav tam.

¹³³ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹³⁴ Prav tam, šk. 205 (Lit. G1/1).

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Prav tam, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹³⁷ Prav tam.

¹³⁸ Prav tam, šk. 205 (Lit. G1/1).

največ goveje živine v hlevu s krmilnimi rastlinami, ne da bi jo gonil na pašo.¹³⁹ Družba je objavila poročilo legacijskega tajnika Sangweina o ogrski detelji.¹⁴⁰ Kljub vsemu prizadevanju se je detelja na splošno le malo sejala, razen na Gorenjskem,¹⁴¹ ker so se bali, da bi morali s tem zmanjšati površine, posejane z žitom, kar bi povzročilo po njihovem mnenju pomanjkanje žita v deželi.¹⁴² Krmljenje živine v hlevih tako ni prišlo v navado nikjer razen na pristavah gosposk.¹⁴³

Kot dobra krma za živino, zlasti za drobnico, se priporoča listje jesena in akacije. Da bi se akacijevo listje uporabilo za krmo živine, je predlagal baron Gallenfels, ki je tudi poslal družbi knjižico Bohadschaka, profesorja medicine, zgodovine in prirodoslovja na praški univerzi, o sredstvih za rejo živine, kjer se priporoča akacija.¹⁴⁴ Zlasti opat Bruno iz Bistre se je zavzemal za saditev in uporabo akacij.¹⁴⁵ Priporočil je družbi, da se poklada živini jesenovo listje, kot je to videl na Tirolskem.¹⁴⁶ Akacija naj bi se zasadila na Notranjskem, da bi jo lahko pokladali živini, zlasti ovcam. Družba pa je sklenila, da bo naredila poskus, ali je boljša krma za govejo živino akacijevo ali jesenovo listje.¹⁴⁷ Na ljubljanskem srenjskem zemljišču sta zasadila na Barju Mihael Vogon in Nikolaj Merk javor, akacijo in hmelj, za kar je posredovala Kmetijska družba.¹⁴⁸

Grisellini je predlagal, da bi sadili t. i. Kohl-Lewat, verjetno neko vrsto krmilne pese, ki bi se uporabila za krmo živine, seme pa za pridobivanje olja.¹⁴⁹ Za krmo se priporočajo tudi koprive, katerih vlakna pa bi se dala uporabiti tudi za predenje.¹⁵⁰

Predlog za izboljšanje vinogradništva je dal Kmetijski družbi P. P. Glavar. Poročal je družbi, da raste na Dolenjskem, zlasti okoli Novega mesta, vrsta trte, ki jo imenujejo lipna (cibeba bianca). Ker

je zelo rodovitna, so vse ostale plemenite sorte, ki so manj rodovite, izruvali in na mesto njih nasadili lipno. Vino pa, ki ga daje lipna, je zelo kislo in se drugo leto ne da piti. Predlagal je, da bi se izvedlo izboljšanje takole:

1. v tujini naj bi se nabavile plemenite sorte trte, ki bi se jih razdelilo brezplačno med vinogradnike;
2. deželno glavarstvo naj bi zapovedalo vsem gorskim gosposkam, da se tako v njihovih lastnih kot tudi v rustikalnih vinogradih v času šestih let vse trte nadomeste;
3. vinogradniki morajo v tem terminu vse slabe trte izrjaviti in nasaditi boljše vrste, kar naj po tem roku pregledajo gorniki. Predlagal je, da bi se izdala nova odredba o vinogradih.¹⁵¹

Leta 1781 je napisal Franc Anton pl. Breckerfeld za kmetijsko družbo pripombe k vinogradniškemu zakonu in spomenico, kako izboljšati razne trtne in vinske vrste, za katere navaja tudi slovensko nomenklaturu.¹⁵²

Družba je skrbela, da bi pokazala pomembnost gnojenja. Že v prvem letu obstoja družbe je imelo na sejah družbe več članov poročila o pomenu gnojenja in vplivu vrste gnoja na rastline in zemljo. Na seji 22. januarja 1767 so poročali o gnojenju člani Dietrich z Vrhnike, Franc Florijan Crobath, župnik iz Mengša, prelat iz Bistre, dr. Haymann in P. P. Glavar.¹⁵³ O gnojenju je bilo napisanih več spisov: spis dr. Haymanna,¹⁵⁴ J. K. Pogrietschniga,¹⁵⁵ Friderika pl. Entnersfelda,¹⁵⁶ Delavni J. N. grof Blagaj pa je poskušal učinek raznih vrst gnoja na rast lanu.¹⁵⁷

Za leto 1771 je objavila družba nagradno vprašanje, kdo bo naredil najboljše in najbolj poceni gnojišče.¹⁵⁸ Za nagrado se je prijavil le Martin Demark, podložnik iz Lupoglave, ki je dobil za nagrado 12 ducatov.¹⁵⁹ To je tudi edini odgovor, ki ga je dobila Kmetijska družba v vsej svoji življenjski dobi na vsa svoja nagradna vprašanja.

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ Hermann's, B. F.: *Reisen durch Österreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg und Biern im Jahre 1780*, Dunaj 1781, II. del, str. 113.

¹⁴² *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 16. 11. 1776.

¹⁴³ Hermann's, B. F., navedeno delo, str. 113.

¹⁴⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/3.

¹⁴⁵ *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 62.

¹⁴⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/3.

¹⁴⁷ Prav tam.

¹⁴⁸ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A2/1).

¹⁴⁹ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, III. zvezek, leto 1776.

¹⁵⁰ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 3. 8. 1776.

¹⁵¹ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

¹⁵² AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 25, fasc. 9c; Dolenc, M.: *Pravna zgodovina slovenskega ozemlja*, Ljubljana 1935.

¹⁵³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 15. 4. 1775.

¹⁵⁶ Prav tam, 13. 4. 1776.

¹⁵⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

¹⁵⁸ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹⁵⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

b) Delo družbe za povzdigo živinoreje

Krmilne rastline naj bi bile osnova za izboljšanje živinoreje, zlasti pa ovčereje, ki naj bi dajala boljše volno za potrebe domačih manufaktur. Pri tem sta se pokazali na Notranjskem dve oviri: slaba pasma ovac in pa paša pozimi. Kmetijska družba v prvih letih obstoja ni posvečala večje pažnje izboljšanju ovčereje, ki je šlo v dveh smereh: a) skrb za odpravo paše in b) uvajanje novih pasem ovac. Leta 1769 je sklenila dvorna pisarna, da bo nabavila plemenske ovne. Zato naj bi dala Kmetijska družba poročilo: 1) kako bi se lahko izboljšala ovčereja, 2) kako naj se ovčereja pospešuje in 3) koliko plemenskih ovnov bi se moralo razdeliti na Kranjskem.¹⁶⁰ Kmetijska družba je leta 1770 izjavila, da je treba začeti z izboljšanjem na Notranjskem, kamor naj bi se uvozilo 90 plemenskih ovnov.¹⁶¹

Ovčereja je bila na Notranjskem že stara panoga, zlasti razširjena po Pivki in Krasu, kjer je bila v krajih, ki so skopi z drugimi pridelki, edina panoga, ki je dajala podložniškemu prebivalstvu prehrano, obleko in še zaslužek s predenjem volne in s prodajo, s čimer je bilo podložniku omogočeno, da je plačeval dajatve. Podložniki so imeli veliko število ovac, ki jih z domačim senom niso mogli prehraniti preko zime, zato so jih vsako leto na jesen gnali na pašo v istrsko primorje na beneško ozemlje. Na spomlad pa so jih prignali domov in pasli na bližnjih pašnikih. V zgodnjem poletju so tudi prebivalci iz primorja prignali ovce na pašo v višje ležeče predele Pivke in Krasa.

Patent o odpravi srenjskih pašnikov je še dopuščal pašnike za drobnico. Kmalu pa se je pokazalo, da je to ovira pri nameravanem izboljšanju ovčereje. V tem smislu je poslala dvorna pisarna vprašanje na kranjsko deželno glavarstvo in leta 1770 povprašala, ali bi ne bilo potrebno, da bi se prepovedala zimska paša ovac iz področja notranjskega okrožnega urada na beneškem področju in obratno.¹⁶² Tedanji notranjski okrožni glavar Pompej baron Brigido se je obrnil na prizadete zemljiške gosposke v Istri, na Krasu in v Pivki, da bi slišal njihovo mnenje in predloge o ukrepih za izboljšanje ovčereje.

Lastnik gospostva Gotnek Ignac Lazzarini je smatral, da so ukrepi, ki jih je predlagala dvorna pisarna, najboljše sredstvo za izboljšanje ovčereje. Na Notranjsko bi morali uvoziti plemenske ovne in

prepovedati gonjenje živine na pašo na beneško področje.¹⁶³ Proti paši sta se izjavili tudi gospostvi Kozljak in Lupoglava.¹⁶⁴ Gospostvo Pazin je prikazalo v svojem poročilu položaj svojih podložnikov: *"To so področja, ki bi bila brez vina in ovčereje popolnoma neproduktivna. Tisto malo sena, ki se ga nakosi, je komaj dovolj za prirajo goveda. Če se bo prepovedala paša, bodo morali zmanjšati število ovac glede na sorazmerje s krmom. S tem pa bi prebivalstvu, ki je zelo številno, zmanjkalo volne za izdelavo oblačil in odtegnjen bi jim bil zaslužek, ki ga imajo s prodajo volne v beneška področja."*¹⁶⁵ Upravnik gospostva Prem je skušal v svojem poročilu na okrožni urad dokazati, da je gonjenje živine na pašo pozimi v beneško primorje potrebno, ker jo je nemogoče rediti pri tako velikem številu pozimi doma, ker se lahko pripravi le toliko sena, da se prehrani za poljsko delo potrebno živino in nekaj ovac. Zato se ne bi na področju gospostva Prem ovčereja izboljšala s plemenjaki, ker bi plemenske ovce potrebovale boljše krmno in boljše hleve, česar pa na področju gospostva Prem ni. Če bi se prepovedala paša, bi morali podložniki svoje črede zmanjšati, ker ne bi mogli prirediti več ovac kot toliko, kolikor imajo krme. Podložniki bi s tem obubožali, ker so vse njihovo bogastvo ovce, ki jih oskrbujejo z mesom in volno, katero prodajajo v Trst, Gorico in Gradiško.¹⁶⁶ Oskrbnik gospostva Pasberg Anton Toman je soglašal s prepovedjo, ker paša povzroča veliko škodo: 1) zaradi velikih stroškov za prezimovanje ovac v primorju, kamor jih peljejo od dne svetega Mihaela do božiča, 2) slabe skrbi za ovce na paši, ki zato poginjajo. Potrebno pa bi bilo, da se v primeru prepovedi paše vpeljejo običajni ovčji hlevi.¹⁶⁷

Janez Jakob Fanzoy, oskrbnik gospostva Postojna, je soglašal, da bi se prepovedala paša v območju postojnskega deželskega sodišča, razen za področje župe Vreme, kjer je paša potrebna.¹⁶⁸ Proti prepovedi paše je bila gosposka Senožeče. Okrožni glavar Pompej baron Brigido je predlagal v svojem poročilu deželnemu glavarstvu 24. novembra 1771, da bi se prepovedala zimska paša ovac na beneškem področju. Tožbe gosposk, da je sena komaj dovolj za govedo in da so planine, kamor gonijo na pašo, skalnate in zato neprimerne za košnjo sena ter da je zato potrebna paša pozimi v primorju, ne smatra za potrebno, ker imajo po

¹⁶³ Prav tam.

¹⁶⁴ Prav tam.

¹⁶⁵ Prav tam.

¹⁶⁶ Prav tam.

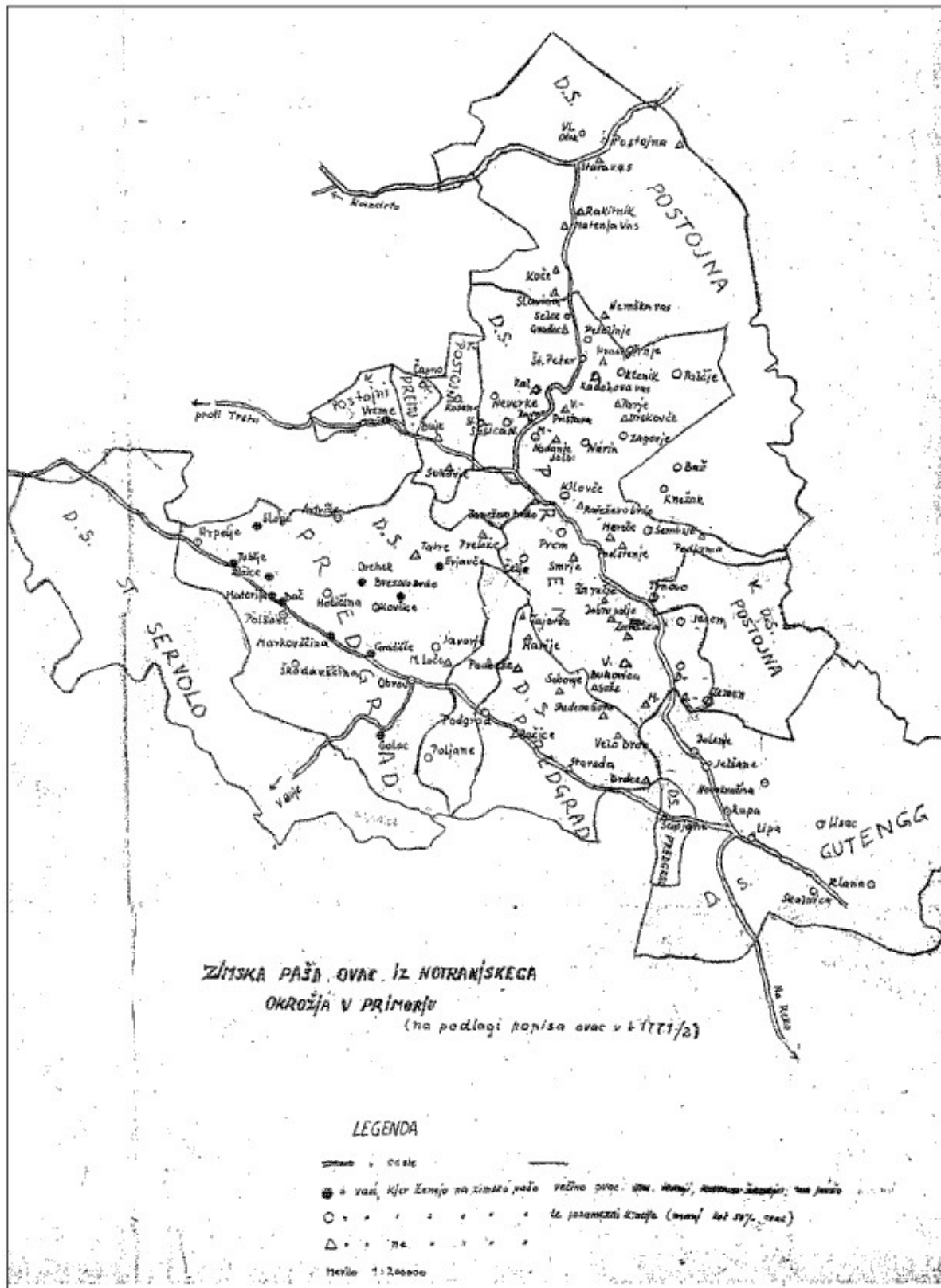
¹⁶⁷ Prav tam.

¹⁶⁸ Prav tam.

¹⁶⁰ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 9 (Lit. S14/1).

¹⁶¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

¹⁶² Prav tam, šk. 206 (Lit. S1/1).

Zimska paša ovac iz notranjskega okrožja v Primorju na podlagi popisa ovac v letu 1771/2.

njegovem mnenju prizadete gosposke dovolj sena, saj pošiljalo iz Pivke in Krasa seno v kobilarno v Lipici in ga dalje prodajajo v Trst. Pa tudi če bi se moralo znižati število ovac zaradi pomanjkanja sena, bi to ne bila nobena škoda, ker je računal, da prinaša ena domača ovca letno 1 gld in 8 kr dohodka, če bi se pa pasma izboljšala, bi lahko taka ovca prinašala letno 4 gld dohodka. Dalje je zavračal trditve prizadetih gosposk o koristi gnoja ovac, ker ga kmetje ne zbirajo. Ker je paša vir vseh težav, ki ovirajo izboljšanje ovčereje v območju notranjskega okraja in da bi se držali prepovedi, naj bi se dala na vsako glavo drobnice carina 3 kr in določila kazen za uradnike, ki bi tega ne izvajali.¹⁶⁹

S predlogom Pompeja barona Brigida se je strinjalo tudi deželno glavarstvo, ki je predlagalo dvorni pisarni, da bi se v bodoče prepovedala zimska paša ovac v istrskem primorju in obratno pod kaznijo zaplembe ovac, ki bi jo izvršili uradniki obmejne carine ali uradniki gospostev v Istri.¹⁷⁰ Predlog deželnega glavarstva je bil sprejet,¹⁷¹ 10. junija 1771 pa je bil izdan patent o prepovedi vsakega gonjenja živine na pašo pozimi v beneško primorje in od tam poleti na področje notranjskega okrožnega urada. Prepoved se motivira, da paša povzroča veliko škodo razvoju domačih tovarn, ker živina zaradi vremenskih nepravilnosti, ki jim je izpostavljena na paši, poginja, pa tudi dovolj krme ne najde.¹⁷² Toda tudi s tem patentom paša še ni prenehala.

Leta 1771 je bila poslana dvorni pisarni pritožba zaradi prepovedi paše pod imenom podložniki iz Pivke in Krasa. Pisec pritožbe je bil vikar v Trstu Marko Sadnek, doma iz Čelja v gospostvu Prem. Povod za spis je dal njegov brat Simon, župan v Čelju, ki mu je potožil o prepovedi paše, kar mu razumljivo ni bilo prav, saj je gnal na pašo čredo 640 ovac. Podložniki, ki so gnali ovce na pašo (to so bili Simon Žafran, župan v Petelinjem, ki je gnal na pašo 110 ovac, župan Št. Petra Simon Celhar (100 ovac), Jakob Karba iz Hrastja (500 ovac), župan Klenika Leonard Česnek (112 ovac), Matija Rebec (500), Ivan Bergoč (100 ovac),¹⁷³ dalje Janez Frank, Matija Tomažič in iz Kala Franc Smerdu), so za to plačali vikarju določeno vsoto za vsako glavo drobnice.¹⁷⁴ Vsi ti so imeli največje črede v svojih vaseh.

V pritožbi navajajo kot dokaze, zakaj je potrebna paša, pomanjkanje sena, čeprav je na Pivki dovolj sena, ki pa ni uporabno za krmo ovac, zato ga prodajajo. Na Krasu je le malo sena, pa še tega težko zberejo, ker ga morajo žeti zaradi kamnitih tal. Sena je v srednjih letinah tako malo, da se komaj priredi večja živina. Zato bi pomenila prepoved paše propad podložnikov. Če bi se prepovedala paša beneških ovac, se ne bi s tem nič zboljšalo, ker se pašnikov, kjer se pasejo ovce, ne da kositi. S tem, da se živina pase, pa se v slabih letinah le preživi. Ovce dajejo mnogim ljudem zaslužek s predenjem volne in s prodajo volne Benečanom, dajejo jim hrano in volno za obleko. Na Beneško prodajajo jagnjeta, sir in sirotko. Če ne bi bilo ovčereje, bi bili tukajšnji pašniki neizrabljeni, kajti vse zemljišče, ki je mogoče, je obdelano. Kljub temu ni najti v vsem tem delu dežele pet kmetov, ki ne bi kupovali žita za lastno uporabo. *"Kako naj potem živi podložnik, kje naj jemlje denar za dajatve, če se uniči s prepovedjo paše ovčereja"*. Prosili so, da bi se jim dovolila paša v primorju vsaj še tisto leto.¹⁷⁵

Prošnjo so podprli tudi prizadeti lastniki gospostev Gabriel baron Marenzi, Jožef Schagneti, Ivan K. de Gialiana, Jožef baron Marenzi, Franc Lazarič, upravnik gospostva S. Servolo, Ivan Stanislav pl. Kupferschein, Ivan Vito Gaetanoda, Ivan K. Schwarz, oskrbnik posestva Ravne, Janez Jakob Fanzoy, Janez K. pl. Garzarolli, Franc Ks. Schmid, oskrbnik v Senožečah, Ivan Fr. Panilla pl. Virtenau, oskrbnik gospostva Završnik, Franc Anton Garzarolli, lastnik posestva Neuerfeld.¹⁷⁶

Dvorna pisarna je zahtevala, da se preveri resničnost podatkov prošnje in ali si podložniki ne morejo preskrbeti krme, ker je bil patent prepozno objavljen.¹⁷⁷ Ker je bil patent izdan 15. junija, toda objavljen je bil na Notranjskem šele okoli 12. avgusta in so prišle medtem na pašo že ovce z beneškega področja, se je dovolilo, da smejo v zimi 1771/72 še gnati na pašo podložniki iz Socerba, Podgrada, Prema, Senožeč, Postojne, s posestva Ravne ter podložniki Predgrada.¹⁷⁸

Notranjski okrožni glavar Pompej Brigido je ponovno v svojem dopisu 12. marca 1772 deželnemu glavarstvu zahteval, da se prepove paša in je pobijal trditve in prošnje pivških in kraških podložnikov. Glede pritožb lastnikov posestev pa je smatral, da ti lastniki, ki imajo največ po 3, 4 ali 10 hub in ki živijo v Trstu, imajo le malo število pod-

¹⁶⁹ Prav tam.

¹⁷⁰ Prav tam.

¹⁷¹ Prav tam.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Prav tam.

¹⁷⁴ Prav tam.

¹⁷⁵ Prav tam.

¹⁷⁶ Prav tam.

¹⁷⁷ Prav tam.

¹⁷⁸ Prav tam.

ložnikov, za katere se le malo brigajo ter zato njihovo mnenje ne more biti merodajno. Glede popisa ovac, ki ga je ukazal v jeseni leta 1771, pa je smatral, da so postavili previsoke številke za ovce, ki jih ženejo v primorje na pašo. Računal je, da se žene na pašo okoli 20000 ovac. V nekaterih gospostvih tudi pozimi ženejo ovce, ki so jih obdržali doma, na pašo. Zato je Pompej Brigido menil, da bi lahko gnali na pašo doma tudi one ovce, ki jih sicer gonijo v primorje. Kajti staje v primorju, imenovane stancije, so slabe in ne dovolj zavarovane. Poleg tega imajo prebivalci v notranjskem okrožju škodo od paše beneških ovac, ker prebivalci z beneškega področja pripeljejo več ovac, kot so jih peljali od tam v primorje. Največ ovac so prignali iz beneškega ozemlja na ozemlje gospostva Prem. Podložniki so morali plačati velike vsote za pašo v primorju, če se je zaračuna za vsako ovco pašni dinar 12 kr, pa še stroški za pastirje, ki se s svojim delom izmikajo vojaški službi. Zato je predlagal, da bi se srenjske planine razdelile in preuredile v pašnike in senožeti, tako bi se lahko ovce prehranile preko zime doma, *"saj se tako pase dvakratna množina ovac na tukajšnjih pašnikih poleti"*. Ker je ovčereja glavna panoga, ki je nudila prebivalstvu zaslužek in so bili kraji pasivni glede na žitni pridelek, se po mnenju Brigida ne bi zmanjšala, ampak bi se v primeru odstranitve vseh napak še povečala.¹⁷⁹

Okrožni glavar Brigido je ukazal leta 1771 vsem prizadetim gosposkam, da popišejo vse ovce, ki jih gonijo na pašo v beneško primorje, in tiste, ki jih rede preko zime doma. Po tem popisu so iz gospostva Fünfenberg gnali na pašo 5098 ovac, doma so jih redili 5571; iz grofije Postojne so gnali na pašo 2799 ovac, doma jih je bilo 3704; iz gospostva Prem so gnali na pašo 6028 ovac, doma jih je bilo 11264, in s posestva Ravne so gnali na pašo 6328 ovac, doma so jih imeli 2164. Po tem popisu so iz teh gosposk gnali na pašo pozimi 16424 ovac, doma pa so jih redili 22703. Za ostala gospostva, kjer so tudi gnala na pašo (Pazin, Gotnek), ni podatkov. Iz gospostva Fünfenberg so gnali na pašo ovce iz naslednjih vasi: Podgrada, Brezovega Brda, Kovčič, Orehka, Povžan, Bača, Matarije, Markovščine, Golaca, Obrova, Slop, Tubelj, Velikega Gradišča, Brezovice, Rožice, Poljan, Javorja, Erjavč na ozemlje S. Domenice, Pirana in Kopra. Iz deželskega sodišča Socerb pa ni nihče gnal ovc na pašo v primorje razen dveh posestnikov iz Hrpelj in Vodice.¹⁸⁰ Večino ovac so gnali na pašo v

primorje iz naslednjih vasi: Brezovo Brdo, Orehek, Bač, Matarija, Markovščina, Golac, Slope, Tublje, Veliko Gradišče, Rožice in Erjavče. V ostalih vaseh pa je gnalo na pašo le po nekaj posestnikov. Preko zime so imeli ovce doma v naslednjih vaseh: Starada, Harije, Ročice, Studena Gora, Podbreže, Sobonje, Sože, Veliko Brdo, Male Loče, Zajevše, Šapjane, Tatre.

Iz grofije Postojna so redili ovce preko zime doma v Postojni, Stari vasi, Velikem Otoku, Slavini, Kočah, Matenji vasi, Rakitniku, Nemški vasi in Bujah. Na pašo so gnali s področja župe Knežaka in Trnja proti Poreču, iz Košane proti Piranu in Umagu, Sagettu, Devinu na Krasu, Miljam, Bujam in proti Trstu, na posest barona Rosettija.¹⁸¹

Iz deželskega sodišča Prem so gnali na pašo le posamezniki, ki so sodeč po velikem številu ovac morali biti najpremožnejši, saj črede po 100 ovac niso redke. Na pašo so gnali iz Št. Petra, vasi Sele, Petelinje, Neverke, Zagorje, Šembije, Narin, Čelje, Trnovo, Kilovče, Jasem, Klenik, Zemon, Hrastje, Palčje, Prem, Nova Sušica, Čepno, Mala Pristava. Iz ozemlja deželskega sodišča Prem so gnali pozimi ovce na pašo proti Markovščini, Bujam, Pertonellu, Piranu, Novemu Gradu, Poreču, Izoli in Kopru. Vse druge vasi, ki so spadale pod gospostvo Prem, pa so pozimi pasle črede doma: Dobro Polje, Smrje, Prelože, Mereče, Postenje, Podjama, Velika Bukovica, Parje, Derskovče, Nadanje selo, Velika Pristava, Kal, Gradec, Nemška vas, Mala Bukovica, Trnovo, Rateževo Brdo, Janeževo Brdo, Zarečica, Zarečje.¹⁸²

Z ozemlja posestva Ravne so gnali na pašo iz vasi: Stara Sušica, Nadanje selo, Nova Sušica, Javorje, Gradišča, Ločane, Hotičina, Škodavščina, Artviže, Povžane, Tibule, Hrpelje, Orehek, Brezovica in Slope. Svoje črede so gonili na ozemlje Kopra, Šmarja, Pulžine, Faržine, Boltri, Sv. Ivan pri Devinu in na piranski kras. Pozimi so jih imeli doma v vasi: Suhorje, Košan, Radohova vas, Prelože.¹⁸³

Kljub prepovedi paše so poleti leta 1772 prignali ovce na pašo z beneškega ozemlja. Enako so tudi kljub vsem prepovedim gnali pozimi 1772/73 na pašo v beneško primorje, pri čemer so prednjačili bogatejši kmetje. Krive so temu bile gosposke in njihovi uradniki, ki se niso brigali, da bi jih od tega odvrnili ali izvajali ukazana kaznovanja.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Prav tam.

¹⁸⁰ Prav tam.

¹⁸¹ Prav tam.

¹⁸² Prav tam.

¹⁸³ Prav tam.

¹⁸⁴ Prav tam.

Leta 1773 so naredili podložniki iz Vrem ponovno pritožbo na dvor zaradi prepovedi paše. Pritožujejo se, da imajo le toliko sena, da lahko prekrmijo preko zime le govedo in še ga morajo kupiti. Če se bo obdržala prepoved paše, se jim s tem odvzame ovčereja, ki jih redi in jim daje možnost, da odrajujejo dajatve, tako pa bodo prisiljeni, da zapustijo svoje domove. Prosili so, da bi se zato dovolila paša v Primorju.¹⁸⁵

Prošnja Vremčanov je sprožila dekret dvorne pisarne, ki je določil, da se ponovno preuči po nepristranskih osebah ali je paša potrebna ali ne.¹⁸⁶

Že ko je komerčna komisija preiskovala možnosti, kako naj bi se zagotovilo podložnikom Notranjske in Dolenjske zaradi pomanjkanja živil, postranski zaslužek v komercialnih panogah, je njen svetnik grof Hohenwart v svojem referatu z dne 2. junija 1773 nasvetoval, da bi se ukinil patent o prepovedi paše na beneškem ozemlju, ker povzroča notranjskim prebivalcem veliko škodo. Na podlagi tega referata in ukaza dvorne pisarne z dne 24. julija 1773 je začel ponovno preiskovati razmere okrožni glavar Franc Ks. baron Liechtenberg.¹⁸⁷

V svojem poročilu (21. januar 1774) je navedel, da ni mogel dobiti za presojo razmer nepristranske osebe, ker v teh krajih ni nikogar razen posestnikov, njihovih uradnikov, duhovščine, poštarjev in prejemnikov nikogar, ki bi bil večč pisanja in branja, da bi se ga lahko pritegnilo k stvari. Zato je pritegnil k sodelovanju grofa Liechtenberga, lastnika gospostva Knežak, barona Rosettija iz Orehka, Sigmunda pl. Nicolletija iz Postojne, oskrbnika gospostva Predjama, oskrbnika grofije Pazin, ki so soglašali, da ni na področju notranjskega okrožnega urada razen enega ali dveh gospostev, kjer imajo podložniki toliko sena, da bi prerediti toliko glav živine, kolikor je imajo; zato bi jo morali znižati. S prepovedjo paše bi se vzela podložniku njegova prehrana, pa tudi obdelani kosi zemlje – tako imenovane ograde –, bi ostali neobdelani, ker jih ne bi imeli s čim gnojiti. Zato so predlagali, da bi se dovolila paša za ovce domačih pasem. Ovce plemenitih pasem pa na bi se redile doma. Vsaka soseska naj bi dobila brezplačno plemenite ovne.¹⁸⁸

Baron Bosetti je utemeljeval, da je paša potrebna, ker je za dve tretjini cenejša, kakor če bi kupili seno.¹⁸⁹ Josip de Bono, oskrbnik v Pazinu, je po-

ročal, da je že v teh letih, ko je bila paša prepovedana, ovčereja zelo upadla.¹⁹⁰

Na podlagi teh izjav je Ivan K. grof Ursini Blagaj menil v svojem referatu na deželnem glavarstvu, da so izjave dovolj trden dokaz, da primanjuje sena. Manjše število plemenitih ovac bi se lahko sicer preredito preko zime, a dohodek od njih ne bi bil v sorazmerju z zmanjšanjem števila ovac. Zato bi bili podložniki oškodovani. Prepoved paše pa je še prerana.¹⁹¹

S poročilom grofa Blagaja se je strinjalo tudi deželno glavarstvo, ki je predlagalo dvorni pisarni, da se ukine patent o prepovedi paše na beneškem ozemlju in obratno,¹⁹² kar je objavil patent z dne 22. aprila 1774.¹⁹³

Istočasno pa se je ukvarjalo deželno glavarstvo in kmetijska družba z nalogo, kako naj bi se izboljšale pasme ovac z razdelitvijo plemenskih ovnov in s poučevanjem o reji ovac. Razpisale so se nagrade po 150, 100, 80 in 50 goldinarjev za onega, ki bi predlagal, kako bi se izboljšali pašniki za rejo ovac. Predloge pa naj bi preizkusila kmetijska družba do konca leta 1772. Taki predlogi naj bi se predložili družbi do konca avgusta leta 1772.¹⁹⁴

Družba je objavila v tretjem zvezku *Sammlung nützlicher Unterrichte* članek Pompeja barona Brigida o reji, izboljšanju in zdravljenju ovac,¹⁹⁵ B. Kumerdej pa je bil naprošen, da ga prevede v slovenski jezik.¹⁹⁶

Domačo pasmo ovac se je skušalo izboljšati s križanjem z merimos ovcami.¹⁹⁷ Taki poskusi, ki so bili pogosti po vseh evropskih državah, so se vršili leta 1748 v Prusiji in na Švedskem. Leta 1765 pa je isto poskušala tudi Saška, kar je dalo pobudo za podobne poskuse v Avstriji.¹⁹⁸ Za izboljšanje domače pasme ovac so se uvozili španski in padovanski ovni. Da pa bi se lahko razdelilo med gospostva čim več ovac plemenitih pasem, se je leta 1772 ustanovilo na stroške erarja v Merkopolju zrejališče plemenskih ovac, kjer so vzrejali španske in padovanske plemenske ovce. Jagnjeta so se delila dominijem brezplačno. Kdor je ovco sprejel, se je moral zavezati, da jo bo redil po navodilu zrejališča, da bo letno sporočal, koliko jagnjet so skotile ovce,

185 Prav tam.

186 Prav tam.

187 Prav tam, šk. 206 (Lit. S1/2).

188 Prav tam.

189 Prav tam.

190 Prav tam.

191 Prav tam.

192 Prav tam, šk. 206 (Lit.1/2).

193 Prav tam.

194 Prav tam, šk. 206 (Lit.1/1).

195 Prav tam.

196 Prav tam, šk. 206 (Lit.1/2).

197 Najverjetneje gre za ovce pasme merino (op. T. C.).

198 Roscher, navedeno delo, str. 813.

koliko jih je vzredil, koliko volne dajejo, koliko španskih ovnov in od njih vzgojenih ovac je poginilo, kar morajo potrditi uradniki gosposke, in da bo pazil, da se ne bo spridila pasma.¹⁹⁹ Deželna glavarstva so morala poslati poročila, koliko plemenskih ovac bi rabili iz zrejaljšča v Merkopolju. Kako naj bi se delitev in izboljšanje izvedlo na Kranjskem, pa naj bi dala svoje mnenje Kmetijska družba, ki pa tega poročila ni poslala, ker je bila tedaj zaradi odstopa predsednika Brigida brez vodstva.²⁰⁰ Deželno glavarstvo se je obrnilo na okrožne urade, da bi sporočili, kako naj bi se ovčereja pospešila in koliko plemenskih ovnov bi potrebovali.

V svojem poročilu je menil gorenjski okrožni glavar Franc baron Apfaltrer, da se ovčereja in govedoreja ne bi dale bolj pospešiti, ker je dežela gorata in manjka travnikov, zato je ni mogoče primerjati z ono na Štajerskem in Koroškem. Dalje je prevelika populacija, zato porabijo zemljo za žitna polja. Ovce so gojili zlasti na belopeških, jeseniških, blejskih in radovljiških tleh. Ugotovil je, da obstajajo mnoge hibe, ki jih pa prebivalci niso sami krivi, marveč izvirajo iz tal in hladnega podnebja in zato ne more biti ovčereja večja in je bil denar za nabavo boljših ovnov iz Španije, Anglije ali padovanskega ozemlja vsaj za gorenjsko okrožje brez koristi ali brezuspešno pozabljen. "*Ovčereja na Gorenjskem je zadoščala za oblačenje gorenjskega poljedelca*".²⁰¹

Kmetijska družba je zbirala prijave za plemenjake. Ker pa na Notranjskem ni bilo prevelikega zanimanja, ker so tu redili ovce bolj zaradi mleka in sira kot zaradi volne, je Kmetijska družba predlagala, naj bi se razdelil med gosposke Brigidov poduk o reji ovac, da bi ga posredovali svojim podložnikom. Dalje je družba predlagala, da bi se podelile v prihodnjih treh letih premije po 3 dukate onemu podložniku v vsakem gospostvu, ki bi pridobil najboljšo volno od križanih ovac.²⁰² Družba pa bi zbirala podatke o reji ovac.²⁰³

Leta 1774 so prosili v notranjskem okrožju grofija Pazin za 16 ovnov iz Merkopolja,²⁰⁴ gospostvo Predgrad in Socerb za 6, grofija Gotnek za 6 in grofija Postojna za 6, kjer sta se javila podložnika Matija Vilhar iz Postojne in Andrej Dekleva iz Vrem.²⁰⁵ Toda ker je bilo za vso Kranjsko do-

deljeno iz Merkopolja le 15 ovac in enako število ovnov,²⁰⁶ je družba razdelila 9 ovac grofiji Pazin, po 6 gospostvoma Socerb in Prem, po 4 Gotneku in Predjami in 1 gospostvu Habah pri Kamniku.²⁰⁷

Od leta 1775 se ovce iz Merkopolja niso delile več brezplačno kot do tedaj, temveč se je določila cena na glavo po pol zlatnika, s čimer naj bi se vzdrževalo zrejaljšče. Kmetijska družba pa naj bi poskrbela, da bi se izdal v deželnem jeziku poduk o reji ovac iz Merkopolja. Družba je bila po ukazu dolžna, da je zbrala od vsakega rejca ovac iz Merkopolja podatke o reji, katerim so se morali predložiti tudi vzorci volne.²⁰⁸ Kmetijska družba je prosila, da bi se ovce še dalje delile brezplačno.²⁰⁹ Ker ni bilo prošnji družbe ugodeno glede cen, je družba ponovno zaprosila deželno glavarstvo, da bi prosilo, da bi se cena za pet let spregledala, ker bi ovčereja še lepše napredovala.²¹⁰ A dvorna pisarna je to odbila z motivom, da ljudje bolje skrbijo za ovce, če jih plačajo.²¹¹ Leta 1777 je delila ovce iz Merkopolja v Ljubljani komisija bankalnega urada proti plačilu pol zlatnika za vsako ovco.²¹²

Družba je pomagala pri načrtu, kako naj bi izboljšali na Kranjskem govedoreja in konjereja, za kar so se uvozili plemenski biki in žrebci. Že z odlokom 11. januarja 1772 je vladarica izražala skrb za izboljšanje govedo- in konjereje. Mnogo konj so redili v gorenjskem okrožju okoli Škofje Loke, Kranja, Naklega in Cerkelj. Vendar ti konji niso bili posebne pasme, mnogo so jih prodajali v Italijo. Zato je okrožni glavar Franc baron Apfaltrer v svojem poročilu z dne 24. maja 1775 deželnemu glavarstvu smatral, da bi se dala konjereja na področju gorenjskega okrožja še pospešiti, če bi razdelil erar zadostno število žrebcev, ki bi jih oskrbovali zato sposobni ljudje. Primerna pokrajina za to bi bila med gosposkama Križ in Komenda.²¹³

Deželno glavarstvo je sklenilo leta 1774, da se bo za izboljšanje pasme uvozilo na stroške erarja plemenske bike, ki naj bi se delili v prihodnjih treh letih, in sicer v vsako okrožje po trije. Enako bodo na stroške erarja dobavili plemenske žrebce, kot so to storili na Štajerskem in Koroškem. Na Notranjskem pa naj bi se izboljšala pasma konj s pomočjo žrebičarne Lipica, od koder bi se delile med pod-

¹⁹⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

²⁰⁰ Prav tam.

²⁰¹ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

²⁰² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

²⁰³ Prav tam.

²⁰⁴ Prav tam.

²⁰⁵ Prav tam.

²⁰⁶ Prav tam.

²⁰⁷ Prav tam.

²⁰⁸ Prav tam.

²⁰⁹ Prav tam.

²¹⁰ Prav tam.

²¹¹ Prav tam.

²¹² Prav tam.

²¹³ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

ložnike žrebice, ki bi jih pa pozneje vrnili žrebčarni, ko bi njihova žrebeta odrasla. Kmetijska družba pa naj bi naredila načrt, kako in koliko plemenskih bikov in žrebcev naj bi se razdelilo.²¹⁴

Kmetijska družba je predlagala, da bi se za Kranjsko uvozilo 30 plemenskih bikov in 9 žrebcev, ki bi jih razdelile gosposke med podložnike, ki se zanje zanimajo. Podložnike bi morali podučiti o reji plemenske živine s podukom.²¹⁵

Dolenjski okrožni glavar Janez Karel pl. Claffenau je predlagal, da se za Dolenjsko naroče 4 biki in 4 žrebci. Na Dolenjskem se govedo in konjereja ne moreta povsod pospeševati, ker je premalo krme zaradi preslabega gnojenja travnikov, kar se ni izboljšalo niti po patentu o delitvi srenjskih zemljišč. Pri mnogih razdeljenih srenjskih pašnikih, iz katerih bi lahko kmetje (pri tem misli gruntarje in polgruntarje) naredili travnike, so prepustili več ali manj deleža drugim, ki so pod imenom kajžarjev naredili tu hiše ali gospodarska poslopja, zaradi česar se opaža pomanjkanje krme. Res je, da imajo kmetje tudi od kajžarjev nekaj koristi v dajatvah ali nekaj dni ročnega dela, tako da izgleda, kot bi kmet sam imel svojega podložnika.²¹⁶

V gorenjskem okrožju so izjavila gospostva Tržič, Loka, Ig, Velesovo, malteška komenda Sv. Peter v Komendi, Brdo pri Podpeči, Goričane, Gamberk, Smlednik in posestvo Habah pri Kamniku, da ne morejo izvesti izboljšanja goveda zaradi pomanjkanja sena in neprimerne lege. Edino gospostvo Križ in lastnik posestva Tufstein Karel grof Liechtenberg sta prosila za 4 plemenske bike.²¹⁷

c) Čebelarstvo

Leta 1764 je dal Filip Ignac Gässinger, knjigovodja provianture v spomenici predlog, da bi se pospeševalo čebelarstvo, ki donša velike koristi, ne da bi se delala škoda. Za vzdrževanje čebel gre do majhni stroški le za čebelarja. Zato je predlagal, da bi se osnovali čebelnjaki v Dalmaciji, Slavoniji in Banatu, s čimer bi država pridobila letno 2 milijona goldinarjev, kajti lahko bi se postavilo 4000 čebelnjakov v Dalmaciji, Slavoniji, Hrvaškem in na c. kr. kameralnih posestvih na Ogrskem in Sedmograškem. Vsak tak čebelnjak bi donšal letno po njegovi kalkulaciji 1342 goldinarjev dohodka. Ker se je v tistih krajih in okrožjih pobirala desetina

tudi od čebel, je predlagal, da bi se ukazalo, da se deseti panj ne bi pobiral v naturi, temveč naj bi se ga dovolilo odplačati v denarju. In če bi moral podložnik oddati za desetino 5 ali 6 panjev, naj se mu prepusti svobodno na izbiro ali panje odda ali plača. Take panje naj bi se poslalo v čebelnjake države. Med bi se lahko zamenjeval v turških pokrajinah za volno in bombaž, ki bi jih predelovale manufakture v Slavoniji in Banatu.²¹⁸

Komerčni konses je proučil ta predlog in bil mnenja, da je čebelarstvo na Kranjskem pomembna panoga. Med letoma 1757 in 1763 se je iz Kranjske in Štajerske izvozilo 2024 q voska. Velik del voska in medu se ni porabil doma, ampak se je izvažal preko Salzburga, a koliko se ga je izvozilo, se ne da ugotoviti, ker ni dobil komerčni konses poročila o carini in ker ni obstojal na Kranjskem lasten trg za med in vosek. Čebelarstvo bi se dalo še povečati, a ovira pri tem je neznanje. Zato je predlagal komerčni konses, da se izvede izboljšanje na tri načine: z nagradami; kaznuje naj se tiste, ki bi imeli manj panjev, kot bi jih predpisali (4 panje); izdalo naj bi se navodilo za čebelorejo in določi naj se, koliko naj ima vsak podložnik panjev.²¹⁹

Deželno glavarstvo se je v glavnem strinjalo s predlogi komerčnega konsesa, a odklanjalo vse prisilne ukrepe, tako da bi vsak plačal za vsak panj, ki ga ne bi imel, kaznen sedem in pol kr, *"kajti upoštevati je treba, da stane vsak panj najmanj 2 goldinarja, torej bi 4 panji stali 8 goldinarjev, tu pa so zlasti na Dolenjskem revni podložniki, ki često nimajo niti krave"*. Četudi bi kak podložnik zmogel te izdatke, mu ni to svetovati zaradi preostrega podnebja, vremena in pomanjkanja paše. Deželno glavarstvo je predlagalo, da bi se razpisale nagrade za 10 ali več podložnikov v vsakem okrožnem uradu, ki bi imeli največ panjev.²²⁰ Leta 1768 je poslala dvorna pisarna predloga za izboljšanje čebelarstva, ki naj bi jih proučilo deželno glavarstvo skupno s Kmetijsko družbo in s komerčnim konsesom. Predlogi vključujejo navodilo za čebelarstvo, poudarjajo da se ne sme pospeševanje čebelarstva vršiti pod pritiskom, temveč naj se razpišejo nagrade. Vsa soseska naj bi gojila določeno število panjev. Nadzorstvo nad izvajanjem tega pa naj bi imeli komercialni inšpektorji ali drugi komercialni uradni, ki bi poznali čebelarstvo in bi lahko dajali nasvete o njem.²²¹

²¹⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. H1/1).

²¹⁵ Prav tam.

²¹⁶ Prav tam.

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Prav tam, šk. 204 (Lit. B1/1).

²¹⁹ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B2/1).

²²⁰ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B1/1).

²²¹ Prav tam.

Kmetijska družba je na svoji seji 28. marca 1768 izvolila iz vsakega okrožja po 5 članov, ki naj bi dali svoje mnenje glede predloga o izboljšanju čebelarstva. Odgovore so poslali: za Gorenjsko Karel pl. Liechtenberg, dr. Haymann in Zitteneck; za Notranjsko prelat iz Bistre, grof Hohenwart, Pompej Brigido, Scopoli in blagajnik družbe Premrov; za Dolenjsko opat iz Kostanjevice, prokurator S. J. Njihove odgovore je družba strnila v naslednje točke: smatrajo, da je kalkulacija dohodka čebelarstva previsoka, kajti na Gorenjskem roji šele vsak 8 ali celo 12 panj, kar prinaša malo dohodka, da mnogi podložniki obubožajo. Čebelarstvo se ne bi moglo povsod razviti, zlasti ne na Notranjskem zaradi preostre klime. Boljši položaj je na Gorenjskem in Dolenjskem, kjer sejejo mnogo ajde in bi bilo dovolj paše. Kmetom bi bilo potrebno praktično pokazati čebelarstvo. Postavijo naj se nagrade za najbolj pridne podložnike. Odklanjajo pa, da bi se kaznovalo one, ki ne bi gojili čebel. Poleg praktičnega navodila, ki bi ga dajale gosposke, naj bi se preskrbelo kmetom tudi prve panje. Opustijo naj se dajatve od čebelarstva. Z okrožnico naj bi odpravili škodljivi privilegij, da nekatere gosposke odkupujejo med od podložnikov. Družba je z mnenjem članov soglašala in predlagala, da pouče podložnike gospodarski uradniki in da se razpišejo nagrade, ker bodo sami podložniki videli koristi od čebelarstva, za to se ga bodo oprijeli. Uradnike gospostev, kjer bi pridelali največ medu in imeli podložniki največ panjev, naj bi se nagradilo z nagradami in sicer naj bi se razpisalo deset nagrad po sto goldinarjev, dve po šestdeset goldinarjev in tri po trideset goldinarjev. Odpraviti je treba predpravico gospostev pri nakupu medu od svojih podložnikov pred drugimi kupci in izdati poduk.²²²

Dne 1. julija 1768 je odgovoril P. P. Glavar glede izboljšanja čebelarstva, da čebelarstvo v deželi ni neznano, a potrebno bi bilo, da bi se podložnike podučilo. Zato je pripravljen, da napiše poduk za podložnike.²²³ P. P. Glavar je v svojem predlogu odklanjal vsako silo in svetoval, da bi se revnim podložnikom razdelili panji brezplačno in da se razpišejo nagrade. Predlagal je, da bi zemljiške gosposke uredile čebelnjake in dajale pouk podložnikom o čebelarstvu. Smatral je, da je Dolenjska mnogo bolj primerna za čebelarstvo kot Gorenjska, ker je bolj ravninska. Ker je tu več paše, naj bi se na Dolenjsko pripeljale čebele od drugod na pašo.

Panji morajo biti iz lesa, ne pa koši iz slame ali protja, ki jih grizejo miši. Čebelarstvo se ne sme vpeljati pod pritiskom, da mora vsak podložnik vzdrževati določeno število panjev, ker bi to pomenilo uničenje kmeta, ker je ta popolnoma izčrpan in nima sredstev niti za vsakdanji kruh. Kmetu, ki je brez denarja, naj bi se dalo najmanj 3 panje na račun komercialne blagajne in se mu jih prepustilo za 3 leta brez odškodnine, da bodo rojile. S tem bi prišli kmetje do čebel. Če ne bi mogli panjev po 3 letih odkupiti, naj se jih odzame ali pa proda.²²⁴

Na pobudo P. P. Glavarja je zaprosila Kmetijska družba komerčni konses, da bi se ji dalo v prihodnjih 5 letih iz komercialnega fonda vsako leto 200 goldinarjev, da bi nabavila panje in jih razdelila med revne podložnike.²²⁵ Z dvornim dekretom z dne 30. septembra 1768 se je določilo, da dominiji ne smejo odzematati podložnikom medu in drugih proizvodov čebelarstva po poljubni ceni in se je določila kazen 50 ducatov za onega, ki bi to kršil.²²⁶

Na predlog Kmetijske družbe so se razdelile nagrade za čebelarstvo in sicer za Dolenjsko 100 goldinarjev, Notranjsko 60 goldinarjev in za Gorenjsko 30 goldinarjev. Gospostva pa so preko okrožnih uradov javljala, koliko panjev jim je potrebno.²²⁷ Leta 1769 so se nagrade potrdile še za naslednji dve leti.²²⁸ Dne 28. avgusta 1769 so se objavile nagrade za prihodnje leto. Do zadnjega oktobra so morali gosposke ali župniki javiti družbi tiste podložnike, ki so se izkazali.²²⁹ Panji so se razdeljevali tudi v letu 1772²³⁰ in 1773, ko je kupoval čebele za družbo P. P. Glavar.²³¹ Dne 26. julija 1779 je poslal P. P. Glavar kmetijski družbi prevod Janševega spisa o čebelah, da bi presodili ali zasluži, da se izda. Toda družba dela ni izdala, zato jo je Glavar prosil, da bi mu vsaj rokopis vrnila, ker nima duplikata.²³²

d) Delo družbe za povzdigo gozdarstva

Z delom za zaščito gozdov se je skušalo očuvati gozd in ga zavarovati pred izsekanjem s tem, da se

²²² Prav tam.

²²³ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B2/1).

²²⁴ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

²²⁵ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B1/1).

²²⁶ Prav tam.

²²⁷ Prav tam.

²²⁸ Prav tam.

²²⁹ Prav tam.

²³⁰ Prav tam.

²³¹ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

²³² Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 9 (Lit. S30/1).

je začel les nadomeščati s šoto, premogom in škrljavecem.

Leta 1770 je družba predlagala deželnemu glavarstvu, da bi se zaščitilo mlado drevje in podrastje v gozdu, zato naj bi se prepovedalo v gozdovih kositi in grabiti listje z železnimi grabljami.²³³ Predlog je deželno glavarstvo sprejelo in določilo, da se prekrški kaznujejo s kaznijo enega dukata.²³⁴ Istega leta je bilo družbi ukazano, da poskuša, kako se obnesejo stroji za ruvanje štorov.²³⁵

Leta 1772 je razpisala družba praktično nagradno vprašanje, kdo bo v jeseni 1773 posejal največ semena dreves, zlasti iglavcev. Nagrada je bila določena za 6 posameznikov po 6 forintov. Natečaja so se lahko udeležili tudi uradniki in gosposke.²³⁶

Ko je bilo družbi sporočeno leta 1769 o iznajdbi posebne vrste firneža iz cinobra, ki preprečuje gnitje lesa, je bilo izdano o tem posebno obvestilo,²³⁷ p. Gruber pa je naredil poskus s firnežem.²³⁸

S škrljavecem so se skušale nadomestiti škodlaste strehe.²³⁹ Kmetijska družba je proučila ta predlog in se je obrnila na okrožne urade, da so preko zemljiških gospostev dobili poročila o uporabi in nahajališčih škrljevca. Na podlagi tega je družba dala izjavo, da smatra, da bi se dalo uporabiti škrljavec.²⁴⁰ S škrljavecem je delal poskuse p. G. Gruber.²⁴¹ Od leta 1770 se je smel škrijavec prosto prodajati, da ga je lahko kupil vsak, ki bi hotel prekriti z njim streho.²⁴² Kmetijska družba je prosila, da bi se na Kranjsko poslal nekdo iz avstrijske Nizozemske, ki bi bil več del s škrljavecem, toda ta prošnja je bila zavrnjena.²⁴³

Za kurivo se je začela uvajati šota namesto lesa. Zato naj bi družba skrbela, da bi se pospeševala uporaba šote in premoga.²⁴⁴

Leta 1767 je na Koroškem izdelal de Willburg sladkor iz javorjevega soka,²⁴⁵ za kar se je zanimala

dvorna pisarna, ki je zahtevala leta 1768, da poda Kmetijska družba mnenje, ali je navrtavanje brez in javorja škodljivo.²⁴⁶ O tem vprašanju so dali svoja mnenja nekateri člani družbe. Kmetijska družba je izjavila, da je navrtavanje brez in javorja škodljivo. Kljub temu je komerčni konses svetoval dvorni pisarni, da se ne bi prenehalo z navrtavanjem, temveč naj bi se še dalje delali poskusi.²⁴⁷ Leta 1770 je bilo navrtavanje prepovedano.²⁴⁸ Kljub temu pa ni prenehalo, saj je še leta 1775 poslal družbi nekdo vzorec sladkora, ki je bil izdelan iz domače rastline – verjetno javorja.²⁴⁹

Leta 1769 je poslal Scopoli družbi vzorec papirja, ki mu ga je poslal Schäffer iz Regensburga. Dr. Jakob Kristijan Schäffer je poskušal leta 1765 proizvajati papir iz rastlinskih vlaken.²⁵⁰ Scopoli je predlagal, da bi se tudi na Kranjskem naredil podoben poskus, kako bi se izdelal papir iz žaganja.²⁵¹ V papirnem mlinu v Radečah pri Zidanem Mostu je naredil poskus po navodilu Scopolija Gruber.²⁵²

Leta 1768 je predlagal tajnik schwarzenberške Kmetijske družbe Frohschauer pl. Sittenberg, da bi se izboljšale cevi za vodnjake, kar je priporočila Kmetijska družba komerčnemu konsesu, da bi se objavilo.²⁵³

e) Delo družbe za povzdigo komercialnih obrti

Kmetijska družba je skušala tehnično izboljšati predenje, s tem bi se izboljšala tudi kakovost platna.

Leta 1769 je predlagal Scopoli družbi, da bi uvedla kolovrat z dvema vretenoma.²⁵⁴ S tem kolovratom je poskušal J. N. Blagaj, a je menil, da bi se ga za predenje konoplje ne bi dalo uporabiti.²⁵⁵ Enak poskus je ponovil p. G. Gruber v ljubljanski "delavni hiši" (Arbeitshaus).²⁵⁶

Z novim načinom predenja na roke z uporabo

²³³ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. W1/1).

²³⁴ Prav tam.

²³⁵ Prav tam.

²³⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²³⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. W1/1).

²³⁸ Prav tam.

²³⁹ Prav tam.

²⁴⁰ Prav tam.

²⁴¹ Prav tam.

²⁴² Prav tam.

²⁴³ Prav tam.

²⁴⁴ Prav tam.

²⁴⁵ Meyer, F. M.: *Geschichte Österreichs mit besonderer Rücksicht auf dem Kulturleben*, Dunaj–Leipzig 1909, str. 584.

²⁴⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B2/1).

²⁴⁷ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B3/1).

²⁴⁸ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B3/1).

²⁴⁹ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 15. 4. 1775.

²⁵⁰ *Les*, 3 (1951), št. 7, str. 122.

²⁵¹ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁵² Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. P2/1).

²⁵³ Prav tam, šk. 204 (Lit. A1/1).

²⁵⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁵⁵ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

²⁵⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

mikalnic, ki ga je predlagal leta 1768 dolenski okrožni glavar Karel pl. Claffenau, bi se lahko izdelovalo platno boljše kvalitete. Dotlej se je na Kranjskem izdelovalo platno treh vrst: najboljše platno ali tančica, srednje vrste (oklanca) in grobo hodnično platno.²⁵⁷ Ta način z uporabo mikalnic ni bil na Kranjskem popolnoma neznan. Z njim sta poskušala že Sigismund grof Liechtenberg in J. N. grof Blagaj v predilnici na svojem posestvu Boštanj.²⁵⁸ Pa tudi Karel pl. Claffenau je delal poskuse z novim načinom predenja. Po tem načinu bi se lahko iz srednje vrste prediva naredilo najboljše platno. Da bi se z novim načinom seznanilo čim več ljudi, je predlagala družba, da se objavi preko okrožnih uradov in da pouče gosposke svoje podložnike o novem načinu predenja.²⁵⁹ Gospostva naj bi poslala svoje uradnike – lahko pa tudi kakega podložnika – h grofu Blagaju, da bi si pri njem ogledali novi način dela, ali pa h Karlu pl. Claffenau.²⁶⁰ Tiste, ki bi se posebno odlikovali pri delu po novem načinu predenja, pa naj se nagradi, med revne podložnike pa naj se razdele brezplačno mikalnice. Za novi način predenja se je zanimala tudi dvorna pisarna, ki je določila, da naj komerčni konses poskrbi, da se bo izvedel predlog Claffenaua.²⁶¹ Kmetijska družba je hotela prenehati z uvajanjem tega predenja, zato je dvorna pisarna zahtevala, da ne sme odstopiti od namer, da se vpeljejo mikalnice. Iz prediva, ki bo na ta način narejeno, pa naj se naredi nekaj laktov platna, katerega kakovost in trpežnost naj ocenijo trgovci.²⁶² Zato je Kmetijska družba zaprosila Karla pl. Claffenaua in J. N. grofa Blagaja, da bi izdelala 3 ali 4 lakte takega platna, da bi ga predložili trgovcem v oceno.²⁶³ Na zborovanju družbe sta bila prisotna trgovec s platnom Demšar in Jugovic iz Loke, ki sta ocenila platno, narejeno iz prediva, ki je bilo spredeno po tem načinu. Menila sta, da je bolje, če se ostane pri starem načinu predenja in se bolj pazi na apreturo. Z njunim mnenjem je soglašala tudi Kmetijska družba.²⁶⁴ Ta sklep se je objavil tudi preko gosposk in lastnikov zemljišč.²⁶⁵

f) Tečaji in šole

Največje zanimanje je bilo za predilne tečaje, ki jih je prirejela Kmetijska družba. Predenje je bilo na Kranjskem zelo razširjeno kot postranski zaslužek kmetov.²⁶⁶ Leta 1767 je v Celju odprl baron Gallenfels predilno šolo za podložniške otroke v starosti od 12-16 let. Na njegovo ponudbo je poslala tudi družba nekaj podložniških otrok raznih gosposk v njegovo šolo. V tej predilni šoli se je poučevalo predenje po šlezjskem načinu.²⁶⁷

Leta 1777 je Jožefa Sedelmayer iz Brna iznašla nov način priprave preje. Zato naj bi družba o tem obvestila dominije, da bi poslali nekaj podložnikov na lastne stroške v Brno, kjer jih bodo poučevali v novem načinu.²⁶⁸ Ker pa ni bilo upanja, da bi gosposke to storile, se je Kmetijska družba obrnila na Ekonomsko družbo v Brnu in jo prosila, da bi poslala natančen opis, da bi se o stvari poučili,²⁶⁹ skupaj s stroji in načrti.²⁷⁰ Nekatero gosposke so bile pripravljene, da pošljejo v Brno podložnike (denimo loško),²⁷¹ a niso našle nobenega podložnika, ki bi dobro obvladal nemški jezik.²⁷²

Leta 1782 je ista J. Sedelmayer iznašla kolovrat z dvema vretenoma.²⁷³ Prednost novega kolovrata je bila v tem, da se je na njem spredlo v 30 minutah 6 snopov in 1 seženj, na navadnem pa v istem času 3 snope in 4 sežnje. Vendar družbi ni uspelo, da bi dobila koga, ki bi bil pripravljen, da bi šel v Brno, da bi se naučil predenja na novem kolovratu.²⁷⁴

Šele ko je dvor leta 1785 zahteval poročilo o uvajanju predenja po načinu Sedelmayer, se je Kmetijska družba obrnila po nasvetu graškega gubernija na Ekonomsko družbo na Koroškem, da bi zaprosila in izvedela pod kakšnimi pogoji bi prišla Terezija Posavec poučevati predenje v Ljubljano.²⁷⁵ Terezijo Posavec je poslala štajerska Kmetijska družba na svoje stroške v Brno k J. Sedelmayer v uk. Po povratku je odprla T. Posavec predilno šolo v Gradcu, nato pa še v Celovcu.²⁷⁶

T. Posavec je odprla šolo najprej v Škofji Loki 1. decembra 1785, v okolici katere je bilo predenje

²⁵⁷ Prav tam, fasc. H/6.

²⁵⁸ Prav tam.

²⁵⁹ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 201 (Lit. A1/1).

²⁶⁰ Prav tam.

²⁶¹ Prav tam; AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

²⁶² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

²⁶³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

²⁶⁴ Prav tam.

²⁶⁵ Prav tam.

²⁶⁶ Nerazrešena opomba (op. T. C.).

²⁶⁷ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

²⁶⁸ Prav tam.

²⁶⁹ Prav tam.

²⁷⁰ Prav tam.

²⁷¹ Prav tam.

²⁷² Prav tam.

²⁷³ Prav tam.

²⁷⁴ Prav tam.

²⁷⁵ Prav tam.

²⁷⁶ Prav tam.

zelo razširjeno. Šola se je nahajala v hiši št.101.²⁷⁷ Po končanem pouku v Škofji Loki je poučevala v Ljubljani, šola se je začela po veliki noči leta 1786 v hiši blizu novega špitala. Kmetijska družba je obljubljala, da bodo dobile tiste deklice, ki se bodo posebno odlikovale, kolovrat z vsemi pritiklinami.²⁷⁸ Nato je poučevala še v Kočevju, kjer je imela mnogo učencev, ker je bilo v Kočevju in okolici zelo razširjeno predenje.²⁷⁹ Prvega septembra leta 1787 pa je nehala s podukom.²⁸⁰

Družba je s pomočjo deželnih stanov ustanovila tudi več učnih zavodov, tako stolicu za mehaniko na liceju, predlagali so združitev eksperimentalne fizike z naravoslovjem na liceju.

Dne 8. aprila 1769 se je odprla mehanična šola v gimnazijskem kolegiju S. J.²⁸¹ Tu je poučeval do leta 1784, ko je odšel v Rusijo, G. Gruber risanje, geometrijo in hidravliko. Ker pa je bil dotok učencev v šolo majhen, je Gruber predlagal, da bi se razdeljevale nagrade za one, ki bi se posebno odlikovali.²⁸² V letu 1779 so se razpisale nagrade za obrtnike, ki bi naredili najboljšo risbo, po 6, 4 in 2 dukata.²⁸³ Poleg tega se je objavilo, da se bo pri podelitvi mojstrskih pravic gledalo zlasti na one, ki so obiskovali mehanično šolo.²⁸⁴

Leta 1785 pa sta tedanji deželni inženir Schemerl in dvorno-komerčni svetnik pl. Leitenbach odprla risalno šolo za obrtnike in umetnike, za kar jim je dala družba potrebne priprave.²⁸⁵ Iste leta je Hacquet odprl pouk medicinske, ekonomske kemije. Za knjige in orodje je nosila stroške družba.²⁸⁶

Družba je predlagala združitev teoretične fizike z eksperimentalno fiziko in naravoslovjem, za kar so poklicali jezuita Fr. Mühlbacherja; ker pa so bili jezuiti ukinjeni, ni zmogla družba stroškov in tako je ostalo pri starem.²⁸⁷

Leta 1771 je družba predlagala, da bi se ustanovila kmetijska šola v Ljubljani, kar je potrdili tudi

dvorni dekret.²⁸⁸ Na šoli je poučeval bivši jezuit Ghiell. Ko je bil jezuitski red razpuščen, je prenehala šola za nekaj časa z delom. Ponovno je začela 23. julija 1776 in je bila odprta ob nedeljah in praznikih.²⁸⁹ Ukinjena je bila zaradi premajhnega števila učencev leta 1780.²⁹⁰ Načrt za šolo je bil predlagan po vzoru Sacrey pl. Sutiersa, člana Kmetijske družbe v Parizu, a spremenjen glede na naše razmere.²⁹¹

IV. Literarno delo družbe

a) nagradna vprašanja

Nagradna vprašanja, ki jih je razpisovala družba, naj bi dala mnenja in predloge o rešitvi perečih problemov v tisti dobi. Nagradna vprašanja so bila inspirirana od deželnega glavarstva. Predlagala so se na generalnem zborovanju članov družbe, ki se je vršilo v novembru, navadno po tri vprašanja, izmed katerih je dvorna pisarna izbrala enega. Izbrano nagradno vprašanje se je objavilo v časopisju ali pa z okrožnico preko okrožnih uradov. Odgovori so se pošiljali pod gesli in z zaprtimi imeni v kuverti, da ne bi moglo ime pisca vplivati na nepristransko presojo cenzorjev, ki so bili izbrani izmed članov družbe, da ocenijo odgovore.²⁹² Komu pripadeta nagradi zlata medalja 36 dukatov in pohvala, so odločili člani na generalnem zborovanju, kar je potrdila dvorna pisarna. Do leta 1770 je družba vsako leto razpisovala nagradna vprašanja, odtlej pa ji je bilo dovoljeno razpisovati nagradna vprašanja le vsaki dve leti.²⁹³ Dovolilo se je, da če ne bi bili odgovori zadovoljivi, da se lahko razpiše drugo nagradno vprašanje. Dne 29. avgusta 1772 so bila prepovedana teoretična nagradna vprašanja, ker je vladarica smatrala, da so bolj potrebna praktična nagradna vprašanja, za katera je postavila kot vzor vprašanja, ki so jih razpisale kmetijske družbe v pruskih deželah.²⁹⁴ Družba se s tem ni strinjala. Menila je, da so teoretična vprašanja zlasti na Kranjskem potrebna, da bi pobijala stare predsodke. Zato je sklenila na seji 23. marca 1773, da bo še vedno dajala za teoretične razprave nagrade

²⁷⁷ Prav tam.

²⁷⁸ Prav tam.

²⁷⁹ Prav tam.

²⁸⁰ Prav tam.

²⁸¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

²⁸² AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 6 (Lit. M1/1).

²⁸³ Prav tam.

²⁸⁴ Prav tam.

²⁸⁵ *Annalen der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain*, Ljubljana 1822, str. 12.

²⁸⁶ Prav tam.

²⁸⁷ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. L1/1).

²⁸⁸ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. L1/1).

²⁸⁹ Prav tam.

²⁹⁰ Prav tam.

²⁹¹ Nerazrešena opomba (op. T. C.).

²⁹² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

²⁹³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁹⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

iz lastnih sredstev.²⁹⁵ Direktor Jožef baron Brigido pa je izjavil, da hoče prispevati vsako leto 18 dukatov za najboljšo razpravo.²⁹⁶ Od leta 1772 pa so se poleg teoretičnih nagradnih vprašanj razpisovala tudi praktična nagradna vprašanja, za katere je dajala nagrade dvorna pisarna.

1) Problem srenjskih pašnikov

Prvo nagradno vprašanje, ki ga je družba razpisala leta 1767, je bilo: "*Ali so srenjski pašniki v deželi škodljivi ali koristni in kako bi se jih najlažje in najprej odpravilo in kako naj bi se naredili koristne?*"²⁹⁷

Za cenzorje nagradnega vprašanja so bili določeni dr. pl. Purg, dr. Haymann, prelat samostana Bistra in prokurator S. J. Nagrado so prisodili na generalnem zborovanju 23. novembra 1768 spisu z geslom *Industria experimentia*, ki ga je poslal Franc Jamnik, oskrbnik gospostva Rifno pri Celju, pohvalo pa spisu profesorja fizike v Ljubljani p. Pogrietschniga z geslom *Labor omnia vincit*,²⁹⁸ kar je potrdil tudi dvor.²⁹⁹

Franc Jamnik izvaja v svojem delu, da so srenjski pašniki škodljivi, ker se zemlja ne izrablja dovolj. Posledica takega stanja je, da so življenjska sredstva draga, manufakture se ne morejo razviti zaradi pomanjkanja surovin. Ker se nihče ne briga za njihovo izboljšanje, naj bi se jih razdelilo med podložnike po velikosti njihove posesti. Delitev pašnikov naj se poveri gospostvu, pod katerega spada zemljišče srenje. Pri delitvi ne bi smeli prezreti zemljiških gospodov, katerim bi morali dati odškodnino.³⁰⁰

Tudi p. Pogrietschnig poudarja škodo, ki izhaja iz srenjskih pašnikov: slaba prehrana živine, pomanjkanje gnoja, pogoste so okužbe živinske kuge, ker se pase na pašnikih bolna in zdrava živina. Z razdelitvijo srenjskih pašnikov bi se ti preuredili v travnike, zaradi česar bi se lahko redilo večje število živine. Namesto da mladina pase, bi se lahko zaposlila s predenjem ali v delavnicah in manufakturah. Srenjski pašniki se ne razdelijo vsem podložnikom, ampak med tiste, ki bi skrbeli za njihovo izboljšanje. Delitev naj bi izvršile nepristranske osebe, ali naj se to nekaterim osebam poveri. Po-

men razdelitve naj bi razložili ljudem zemljiški gospodje.³⁰¹

Za in proti razdelitvi srenjskih pašnikov se je vodila polemika v *Wöchentliches Kundschaftsblattu* leta 1776. Dopis člana s podpisom J. G. pl. B. (morda Jožef Gabrijel pl. Busetti), kjer se nasprotuje delitvi srenjskih pašnikov, ker bi se zaradi spremembe pašnikov v njive zmanjšala živinoreja, zaradi povečane produkcije žita pa bi mu padla cena in izgledi za izvoz žita.

Odgovarja mu pisec S., ki je zagovarjal razdelitev srenjskih pašnikov, ker bi se s spremembo pašnikov v njive povečala pomoč industriji. Manjkajoči del krmil bi se lahko nadomestil z dobičkom prodanega žita. Živine ne bi bilo potrebno zmanjšati, temveč bi imeli od nje še več koristi, ker bi dajala ob boljši krmi več mleka.³⁰²

2) Koncentracija podložniških zemljišč

Na zborovanju novembra leta 1768 je družba predlagala za naslednje leto tri nagradna vprašanja:

1. če se more v deželi, kjer so podložniška zemljišča tako premešana, da so večkrat ob kakšnem gosposkinem sedežu naseljeni tuji podložniki, ki so od svoje gosposke večkrat oddaljeni po ves dan in da je v eni sami vasi toliko gosposk, kolikor šteje vas hiš, upravičeno upati v izboljšanje poljedeljstva, pospeševanje obrti in trgovine ter primerne uprave. In če ne, na kakšen način in s kakšnimi sredstvi bi bilo mogoče najlažje, najmanj težavno, najbolj hitro in najbolj gotovo doseči izmenjavo, izenačenje in s tem koncentracijo podložniških zemljišč;

2. kateri je po skušnjah in naravnih zakonih najbolj primeren čas za sekanje gradbenega lesa in lesa za kurivo. Na kaj je treba paziti pred in po posekanju, da se bolje uporabi in da les dalj časa drži. Predlagano je bilo tudi tretje vprašanje, ki pa na ni ohranjeno.³⁰³

Potrjeno je bilo prvo vprašanje kot nagradno, a je bilo razširjeno še s sledečim dodatkom: "*Na kakšen način naj bi se tako dobljena koncentracija tudi obrnila?*"³⁰⁴

Vprašanje koncentracije podložniških zemljišč so sprožili kranjski stanovi, ker je premešanost povzročala vedno večje zmede. Zlasti se je to pokazalo pri izvedbi davčne rektifikacije. Zato so

²⁹⁵ Prav tam.

²⁹⁶ *Annalen der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain*, Ljubljana 1822, str. 9.

²⁹⁷ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁹⁸ Prav tam.

²⁹⁹ Prav tam.

³⁰⁰ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. G/2.

³⁰¹ Prav tam.

³⁰² *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 27. 7. 1776.

³⁰³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁰⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

stanovi leta 1764 v posebni vlogi na cesarico pokazali, kolikšne koristi bi bile za skupnost in za posameznike arondacija, zamena in koncentracija na Kranjskem posebno razkosanih in podložnih zemljišč. V tej vlogi poudarjajo stanovi, da so mnogi podložniki od gosposk in dominikalnih zemljišč, ki jih morajo obdelovati, tako oddaljeni, da zemljiškega gospoda komaj poznajo in da rabijo več ur hoda do kraja, kjer jim je bilo delo nakazano, zato prihajajo kasno in utrujeni. V izjavi na postulat cesarske vlade za vojaško leto 1769 so stanovi 20. septembra 1788 vnovič opozarjali na svoje dosežanje vloge glede koncentracije podložniških zemljišč. Na to predpostavko je deželno glavarstvo sporočilo (25. novembra 1768) stanovom, da cesarica ne more na mah s svojimi ukazom rešiti vprašanja koncentracije.³⁰⁵ Verjetno je pod vplivom stanov postavila družba vprašanje koncentracije na svoj program.

Zaradi premajhnega števila dospelih odgovorov je družba razpisala nagradno vprašanje še za leto 1770 in določila, da se nagrada še poveča.

Odziv na anketo je bil zelo velik ne le na Kranjskem, ampak so tudi od drugod prihajali dopisi tako iz Moravske, Češke. Vsi odgovori so si edini, da je razdrobljenost zemljiške posesti velika ovira pri izboljšanju poljedelstva, da povzroča stalne spore med podložniki. Glede ukrepov, kako naj bi se razdrobljenost odpravila in izvedla koncentracija, pa dajejo odgovori različne predloge.

Spis *Omne regnum divisum desolabitur* je predlagal, da se izvedla v svrhu koncentracije neke vrste rektifikacija podložniških zemljišč, s čimer bi se izognili vsem težavam pri premagovanju ovir. Kajti upoštevati je treba in se ozirati na posestnike gospostev, ki imajo manj kot 50 celih hub, in katerih je mnogo na Kranjskem, ker bi pri koncentraciji šlo pri njih bolj za razdelitev imovine. S koncentracijo bi se doseglo več enotnosti med podložniki, prenehale bi stalne pravde. Za ohranitev koncentracije zahteva, da se nikomur ne dovoli prodati delno, niti otrokom ne bi smeli starši legirati, pri koncentriranih zemljiščih. S tem hoče povzdigniti vse gilde v fidejkomise in majorate.³⁰⁶ Z njegovimi predlogi ne bi smel nihče prodati delov koncentriranih zemljišč, s tem pa se je jemal lastnikom gilit ves kredit, ker ta ne sme prodati gilate za manjšo ceno, upnik pa ne more čakati, da bi bilo koncentrirano zemljišče ob *concursum creditorum* prodano po licitaciji. Kako bi tak lastnik gilate dal var-

nost za plačilo dominikalnega in rustikalnega kontribucionala. Ker je bil eden porok za plačilo kontribucije in s tem bi se vrednost gilate zmanjšala.³⁰⁷

Spis *Ibant qua poterant, qua non poterant qua ibant* smatra, da je tukajšnja podložniška hube po velikosti, obsegu in donosu tako nesorazmerna, zato naj bi se po nepristranskih komisijah hube rektificirale in sicer hube s 6 merniki posevka kot 1/4 hube, z 8 mernikov posevka kot 1/3 hube, z 11 do 12 mernikov posevka kot 3/4 hube in z 20–30 mernikov posevka kot cele hube, na podlagi tega pa bi se lahko izvedla zamenjava.³⁰⁸

Spis *Propria culpa* je predlagal, da se izvede koncentracija s tem, da zemljiško gospostvo, ki ima največ podložnikov v vasi, odplača ostala zemljiška gospostva.³⁰⁹

Spis Janeza N. grofa Blagaja, ki je bil pohvaljen, z geslom *Contraria contrariis posita magis elucescunt* smatra, da je mogoče izvesti koncentracijo le s prostovoljno zamenjavo lastnikov. Gilte bratovščin, far in cerkva naj se prodajo po ceni rektifikacije 4 % onemu svetnemu fevdalcu, ki ima v vasi največ podložnikov. Izdal naj bi se zakon, ki bi določil, da se koncentrirano posest sme prodati le v celoti.³¹⁰

Spis *Vivite contenti*, ki ga je poslal družbi Karel pl. Zallheim, je predlagal, da postane vsak fevdalec v svoji okolici tudi zemljiški gospod. Vsako tako gospostvo naj bi imelo od deželnega kneza potrebnega uradnika, ki bi vodil policijske, kriminalne in civilne zadeve, pobiral deželne davke – tendenca diligriranih gospostev torej. Ker pa je razdrobljenost tako splošna, se bo lahko pri odpravi omejilo le na zamenjavo in prodajo. Vendar se pri tem ne sme postopati s silo, temveč s prepričevanjem zemljiških gospodov o koristih in prednostih izvedene koncentracije. Potrebno bi bilo, da se spremene zakupne kmetije v kupne.³¹¹ S koncentracijo podložniških zemljišč bi postal zemljiški gospod tudi sodna instanca za vse podložnike, s tem bi odpadli spori. Olajšana bi bila tlaka podložnikom, ker bi zaradi bližine zemljišča več naredili in bi jim ostalo več časa za obdelavo svojih kosov zemlje, pa tudi za domačo obrt.

Izmed spisov, ki jih je družba dobila v odgovor na razpisano nagradno vprašanje, so cenzorji (pre-

³⁰⁵ Polec, J.: Svobodniki na Kranjskem, *GMS*, XVII (1936), str. 60.

³⁰⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁰⁷ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

³⁰⁸ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁰⁹ Prav tam.

³¹⁰ Prav tam; *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³¹¹ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5; *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

lat iz Bistre, Franc baron Apfalterer, P. P. Glavar in dr. Jožef Anton Haymann³¹²) izbrali spisa z gesli *Contraria contrariis opposita magis elucescunt, Vis unita fortior, Ibant qua poterant, qua non poterant non ibant* in *Vivite contenti casulis et collibus istis, o pueri*, ki bi prišli v pošev za podelitev nagrade oziroma pohvale.³¹³ Po presoji so na zborovanju 20. novembra določili, da dobi nagrado spis Fr. Zallheima, pohvalo pa spis J. N. grofa Blagaja.³¹⁴

Glede koncentracije zemljišč je poslala dvorna pisarna 25. aprila 1775 družbi predlog barona Lindaua, stotnika o koncentraciji, da bi ga družba proučila in podala o njem svoje mnenje. Lindau je predlagal, da naj bi se nastale vasi razdrobile in se uredile samotne kmetije po primeru Švice, Tirolske, Štajerske, Schwarzwalda, Lüneborga, Nizozemske in Spodnje Avstrije zaradi boljšega kultiviranja in drugih ugodnosti.

2. Svetoval je spremembo škodljivo izmerjenih naturalnih dajatev.

3. Odpravili naj bi se t.i. Überlande in Freikedschaft, ker je zaradi njih delo kmeta otežkočeno.

4. Koncentracija podložniških zemljišč naj se izvrši tako, da se vzame vse vaško polje in se ga razdeli enakomerno, in sicer po žrebu, a tako, da so od delitve izključeni vsi kajzarji, poljski delavci in gostači, ki so izključeni tudi od delov t.i. Überlanda.

Predlog je Kmetijska družba odklonila, ker bi se ne mogel uresničiti brez mnogih zamenjav in ovir.³¹⁵

Z dvornim dekretom z dne 31. oktobra 1772 je bi znova ukazno, da se naredi načrt, kako bi se izvedla koncentracija podložniških zemljišč, kar pa se je odlagalo. Zato je bila 13. marca 1774 izdana nova odločba, da se o koncentraciji zaslišijo v poštev prihajajoča gospostva, deželni stanovi in odbor kmetijske družbe in da podajo v šestih mesecih svoje poročilo.³¹⁶

V smislu tega poziva je poslala Kmetijska družba svojim članom – svetniku deželnega glavarstva Jožefu Gabrijelu pl. Busettiju; Ivanu K. Zittenecku; P. P. Glavarju; Ivanu K. pl. Tranquilliju, upravniku v Pazinu; Premrovu, oskrbniku vipavskega gospostva – prošnjo, da bi dali o tem svoja poročila.³¹⁷

Od odgovorov sta ohranjena odgovora Zittenecka in Premrova. Zitteneck poudarja, da je po-

trebno pri koncentraciji upoštevati kakovost kmetij, ki je različna tudi v eni sami vasi. Nekatere kmetije imajo poleg njiv tudi travnike in gozd, druge pa so brez travnikov, tretje imajo le malo njiv, da se morejo preživljati le s pridnostjo in z drugim delom. Kar se tiče dajatev, za katere so obvezane hube, so različne. Zato je predlagal, da bi se ukrenilo za gorenjsko okrožje naslednje: da se hube glede na njihovo velikost, kvaliteto in obseg dajatev, ki jih dajejo, z določenim odstotkom vrednosti odstopijo. Robotnina naj bi se zaračunala taka, kot je bila pred petnajstimi leti. Dalje je dal Ivan K. Zitteneck predloge, kako naj bi se činž in druge dajatve ob priliki koncentracije preračunavale.³¹⁸

Svoje mnenje o koncentraciji so dali tudi okrožni glavarji. F. baron Apfalterer pravi v svojem poročilu, da še ni rešeno, kako naj se razume koncentracija gilt: ali da okoli sedeža gosposke ležeče vasi pripadejo k temu gospostvu ali da vsa vas pripada k enemu zemljiškemu gospostvu. Če bi hoteli izvesti koncentracijo v prvem smislu, bi bilo težko in nemogoče premagati ovire, ker so pogosto gosposka zemljišča komaj 1/4 ure oddaljena drugo od drugega (župnije, cerkve, kaplanije, beneficiji, bratovščine, posamezni oltarji imajo majhne gulte, samostani, majorati, fidejkomisi in večji dominiji) in bi bilo težko arondirati raztresene kose, ne da bi bili posestniki gilt prikrajšani ali proti predpisom obogateni. Na primer v župniji Šmartno pri Litiji ima Apfalterer svojo graščino Grmače. V razdalji 1/2 ure so sledeča gosposka bivališča: Roje, Grmače, Slateneg (Slatna), Geschies, Črni potok, Bogenšperk, Poganeč, nato še župnišče Šmartin. V tej župniji imajo še sledeča gospostva svoje nepremičnine: knez Auersperg od tri ure oddaljene Višnje gore odvisne, samostan Stična, baron Codelli od Turna (Kodeljevo) pri Ljubljani, baron Wolkenšperg od Porovič, baron Zois od gospostva Svičenj, beneficij sv. Mihaela v Vačah, župna cerkev istotam, dalje je treba vedeti, da ima Grmače 32, Slateneg 63, Geschies 34, Črni potok 37, Bogenšperk 18, Poganeč 28, župnišče in cerkev 14 hub prijavljenih v deželnem katastru (giltni krjigi). Torej imajo Slateneg, Geschies, Črni potok največ hub izmed teh dominijev, toda omenjeni dominiji imajo v župniji Šmartno najmanj podložnikov, marveč v drugih župnijah. Če bi Grmače in Bogenšperk koncentrirali, bi Slateneg, Geschies in Črni potok še to izgubili, kar imajo tu in bi bili bivališče gosposke brez podložnikov ali pa bi jih morali prenesti drugam. Takih primerov ne bi bilo mogoče zado-

312 AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

313 Prav tam.

314 Prav tam.

315 Prav tam.

316 Prav tam.

317 Prav tam.

318 Prav tam.

voljivo rešiti. Manj ovir bi bilo pri koncentraciji glede vasi, pri čemer pa bi bila korist manjša.

To stanje bi se dalo odpraviti le z rektifikacijo podložniške glebe, kar bi pa trajalo preveč časa in zahtevalo prevelike stroške. Zato je mogoče podvzeti le posredno učinkujoča sredstva, ki bi preprečila nadaljnjo drobljenje posesti in bi postopoma privedla do koncentracije:

- 1) S patentom se prepove, da v bodoče nikdo ne zgradi gosposko bivališče, dvor ali grad, dokler ne dokaže pri deželnem glavarstvu, politični oddelek, da mu v bližini pripada ena cela vas, bodisi velika ali majhna.
- 2) Z deželnoknežjim zakonom naj se statuirá, da v bodoče ob prodaji gilt predkupna in prevzemna pravica ne pripada sorodnikom, pač pa najbližjim sosedom gulte v teku 10 let. Ako je več takih sosedov, naj razsodi o tem okrožni urad in razsodniki.
- 3) Z zakonom je odrediti, da se ob prostovoljnih ali prisilnih odsvojitvah koncentrirane vasi ne odsvoje posamezni kmetje, marveč cela vas; isto velja za primer ekskorporacije ali rubeža. Torej otroci lastnika gulte ne smejo po očetovi smrti koncentrirane vasi ponovno razdeliti.
- 4) Obnoviti je potrebno predpis, da t. i. mrtva roka ne nore pridobiti novih nepremičnin, da se pri dobrodelnih in pobožnih ustanovah (župniščih, kaplanijah, beneficijah, oltarjih, bratoščinah, cerkvah, špitalih, sirotišnicah ali drugih ustanovah, ki spadajo pod javno upravo) ne dovoli pridobivanje nepremičnin. Ustanove naj obstojajo v gotovini, ki je naložena v javnih skladih (fondih).
- 5) Že začeto delo z licitacijo dobrodelnim in pobožnim ustanovam pripadajočih realitet (razen samostanskih in stanu prelatov), z vso vnemo nadaljevati. Da ob tej odsvojitvi ne nastane še večji razkosanje gilt, predlaga deželno knežji zakon, da je najbližjemu sosedu gulte skozi 10 let pravica odkupa nepremičnine, ki je bila prodana po licitaciji, pridržana. Ako pa gulta neke "*piae causae*" ne bi našla ob licitaciji kupcev, pa bi jo oddali zaradi koncentracije najbližjemu sosedu v celoti ali delno večim sosedom po odločitvi razsodnika. Ako sosed ne bi imel denarja, naj se mu dovoli plačilo v 10 letnih obrokih s 4 % obrestmi. Naj se ugotovi dejanska vrednost nepremičnine "*piarum causarum*" brez odtegljaja 40 oziroma 20 %, ki je določena eru v svrhu ugotovitve dominikalne kontribucije.
- 6) Za pospeševanje omenjenega dela bi bilo koristno, ako bi vladarica vsem fidejkomisom, majoratom in cerkvenim posestvom odobrila,

da smejo brezplačno odsvojiti oziroma zamenjati zemljišča. S temi sredstvi bi lahko preprečili nadaljnjo razkosanje gilt in v teku 50 let privedli do koncentracije zemljišč po vaseh.³¹⁹

Dne 15. marca 1775 je izšel patent o koncentraciji gilt. Namen patenta je, da prepreči v prihodnje prenašanje imenj in da pospeši njihovo koncentracijo. Odredba velja tako za prodajo celotnih eni gosposki podložnih vasi, kakor tudi za prodajo posameznih podložniških zemljišč. Gospostvo, ki hoče prodati eno ali več vasi ali žup, je dolžno, da ponudi vas ali župo, ki jo hoče prodati, najbližji gosposki, ki je zmožna plačila in sicer z istočasno navedbo po deželnem običaju nastavljene cene. Brez take ponudbe je pogodba s tretjo osebo neveljavna. S tako ponudbo ali nakupom se morebitna zakonita reaktana pravica razveljavlja. (t. 1) Gosposka, ki dobi tako ponudbo, je dolžna, da prejem takoj potrdi in 4 tedne po prejemu pismeno izjavi, ali hoče kupiti imenje za določeno pravo vrednost ali ne. Če tega v tem času ne izjavi, sme prodajalec prodati imenje komurkoli. (t. 2) Če bi se hotelo prodati v vasi, ki je podložna večim zemljiškim gosposkam eno ali več kmetij, se mora ponuditi oni gosposki, ki ima v vasi največ podložnikov; če pa ta nakup odkloni ali ne more plačati kupnine, potem sme ponuditi lastnik kmetijo enemu od drugih jurisdicentov v vasi, če pa ta nakup odkloni, jo sme prodati komurkoli. (t. 4) Isto velja tudi za sodno prodajo. (t. 5) Od te pravice sosednjih dominijev ni izvzeta duhovščina. Toda mora za imenja, ki jih kupi na ta način, prodati druga iste vrednosti, ki so od njihovega samostana ali gosposke oddaljenejša, kar pa se mora tekom leta izkazati pri deželni vladi. (t. 7) Dominikalna zemljišča in davščine pa se smejo kot doslej prosto prodajati.³²⁰

3) Preskrba dežele z žitom

Dne 20. novembra 1771 je družba predlagala za nagradno vprašanje eno izmed naslednjih treh vprašanj:

1. Če in s kakšno pragmatično zakonodajo bi se v veliki državi, ki je preskrbljena z voznimi cestami in plovnimi rekami in ima ob morju mesta, lahko najbolj sigurno, trajno in na kak način mogla zaustaviti nevarnost pomanjkanja in prevelikega dviga cen potrebnega žita za dnevno prehrano, da se s tem pospešuje kmetijstvo in da se poljubna srednja cena doseže;

³¹⁹ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

³²⁰ Polec, J.: Svobodniki na Kranjskem, GMS, XVII (1936), str. 62.

2. Katere vrste manufaktur so za državo koristne in primerne glede na splošni večji in manjši dohodek za preživljanje;
3. Prevelika in premajhna podložniška posestva v teh časih ovirajo tako kulturo in populacijo in škodujejo, zato
 - a) iz koliko gozda, travnikov, polj naj sestoji najmanjše in največje podložniško posestvo glede na razliko z ozirom na zgornji, srednji in spodnji dežele;
 - b) katere in koliko vrst živine bi bilo potrebno za eno in drugo;
 - c) koliko delavnih rok je potrebnih za dovoljno obdelavo za največje ali najmanjše podložniško posest tekom vsega leta in ki so nepogrešljive.³²¹

Z dvornim dekretom je bilo potrjeno prvo vprašanje, a nekoliko razširjeno s "če in kako more vplivati morje, ki se nahaja na enem ali drugem koncu države".³²² Povod za razpis tega vprašanja so bile slabe žitne letine, ki so si sledile ena za drugo med letoma 1767 in 1772. Cene živil so se silno dvignile.

Cenzorji prelat iz Bistre, baron Seifried Gussitsch, grof J. N. Blagaj in baron Schwab Liechtenberg so ocenili 9 spisov, ki so prišli v poštev za natečaj.³²³ Spise bi lahko razdelili v dve skupini:

- a) spisi, ki vidijo rešitev v tem, da se napravijo žitna skladišča, kjer naj bi se uskladiščilo žito ob dobrih letinah (spisa z devizami *Satis est in rebus arduis monstrasse viam Poster sunt utiles urbi in Fides amicus et socius prospera duplicat, adversus dimidiat*). Spis *Fidus amicus...* predlaga, da bi se ustanovila posebna družba, ki bi skrbela in vzdrževala skladišča za žito po vsej državi. Družba naj bi imela izključni privilegij za trgovino z žitom. Družba naj bi bila organizirana po vzgledu angleških in holandskih družb.³²⁴
- b) spisi, ki zastopajo stališče, da je mogoče stalno obdržati primerno ceno le s svobodno žitno trgovino.

Baron Schwab Liechtenberg je menil, da se zaključki iz spisov, ki predlagajo organizacijo žitnih skladišč, ne bi dali izvesti. Smatra, da so najboljše rešili vprašanje oni spisi, ki predlagajo prosto žitno trgovino. Enakega mnenja je bil tudi J. N. grof Blagaj. Baron Gussitsch je kot cenzor izjavil, da ni vnet za skladiščenje žita, toda tudi ne more soglašati s sistemom svobodne žitne trgovine, ker ta

nasprotuje tezi, da država svoje potrebščine sama oskrbuje. Spisi navajajo primere svobodne trgovine z žitom v Angliji in Franciji, toda vprašanje je, v koliko se lahko te primerjajo z Avstrijo. Zato je izjavil, da odgovori ne zaslužijo pohvale. Prelat Bruno iz Bistre se sicer ni strinjal z Gussitschem, pač pa je smatral spis *Fidus amicus...* za najboljšega.³²⁵

Na podlagi izjav cenzorjev so člani družbe na generalnem zborovanju 28. decembra 1772 predlagali, da se nagradi spis z geslom *Nemo debet velle impensam ac sentum facere in culturam si vedet non posse reficis*, čigar pisec je bil Ivan Friderik Krieger, svetnik švedskega komerčnega sveta in član švedske akademije znanosti. Pohvaljen je bil spis z geslom *Satiabitur panibus, inultabit acervum frugum, comendent panem in seturita te, veniet ut fons messis* Franca Grisellinija iz Benetk.³²⁶

Krieger išče vzroke za pomanjkanje in dvig cen v protinaravnem omejevanju svobode kmetov in meščenov, v nevoljništvu, tlaki in v jemanju sposobnih kmetov v vojake. Primerno ceno živilom pa je mogoče ohraniti le z zakonom deželne vlade, ki bi dal trgovcem z žitom svobodne roke. Nemogoče je ohraniti primerno ceno žitu, dokler se bosta vršila nakup in prodaja žita le okviru dežele, ker je tedaj cena vezana na letino. Trgovino naj deželna oblast olajša s tem, da daje najmanjše carine na uvoz in izvoz žita in naj se v trgovino ne meša. Korist od svobodne trgovine pa ne bo le v tem, da bo kmet povečal proizvodnjo, ampak se bodo tudi povečale potrebe po delavcih, ki so zaposleni pri trgovini in prevozu. S tem se bo povečalo bogastvo države, ker bo zaradi večje zaposlitve in zaslužka rasla tudi populacija.³²⁷

Tudi spis Grisellinija vidi edino rešitev v svobodni trgovini, v kateri vidi naravni zakon. Za pospeševanje svobodne trgovine pa so potrebne dobre ceste, plovne reke, dobra pristanišča. Ker so cene življenjskih sredstev in obrtnih proizvodov v nekem medsebojnem določenem razmerju, so cene življenjskih sredstev nizke, če je tudi cena drugih produktov nizka. S tem pa, da se znižuje cena, se zmanjšujejo tudi dohodki lastnikov. Zato naj bodo cene življenjskih sredstev primerno visoke. Tako ceno pa je mogoče ohraniti le s svobodno trgovino, ki poveča obilje. Potrebno je odpraviti trošarine, davke za tuje trgovce, osvoboditi kmeta nevoljništva in ga postaviti v položaj, ki mu ga daje narava.³²⁸

³²¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³²² Prav tam.

³²³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³²⁴ Prav tam.

³²⁵ Prav tam.

³²⁶ Prav tam.

³²⁷ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³²⁸ Prav tam.

4) Za deželo primerne industrijske panoge

Četrto teoretično vprašanje, ki ga je družba postavila na generalnem zborovanju 26. aprila 1773 je bilo: "Katera industrijska panoga bi bila primerna na splošno glede na glavni ali stranski prebranjevalni zaslužek meščanov in kmetov in zlasti v vojvodini Kranjski, ne da bi se enega pred drugim preveč in škodljivo podpiralo?"³²⁹

Že 10. novembra 1772 je dvorni dekret ukazal, da komerčna komisija preišče zaradi pomanjkanja živil, kako naj bi se zagotovilo prebivalcem Notranjske in Dolenjske postranske posle v komercialnih panogah.³³⁰ Verjetno je to dalo povod, da je Kmetijska družba razpisala to nagradno vprašanje.

Kranjski kmetje so se v veliki meri bavili s stranskimi posli, ki so jim omogočali v veliki meri odrajtovanje dač in nabavo hrane. Okrožni glavar za Gorenjsko Franc baron Apfalterer pravi v svojem poročilu z dne 22. julija 1775 deželnemu glavarju na vprašanje ali vrše kmetje poleg obdelovanja zemlje še stranske posle, da gleba ne nore živeti in odrajtovati brez postranskega zaslužka deželnoknežje in dominikelne dače in pri tem predpostavlja naslednjo kalkulacijo: če ima vsaka huba v deželi 12 kranjskih mernikov, to je 12 dunajskih vagonov (Metzen) posetve, vendar je dokazano, da skoraj 2/3 hub v gorenjskem okrožju ni zadostnih za te posevke. Zato prevladujejo hube, ki ne zmorejo več kot 24 mernikov posevkov.

Po načelih rektifikacije se smatra, da teh 24 mernikov proizvaja po 3 zna; prepostavljajoč nadalje, da gre za najboljšo vrsto žita, t.j. za pšenico, eno zrno za seme, eno za kruh, ostane za kontribucijsko podlago eno zrno. Ako velja en mernik pšenice po davčni osnovi 1 goldinar 8 kr, torej 24 mernikov 27 goldinarjev 12 kr. Toda če bo v Levantu in v Italiji dobra letina in če bo uvoz iz avstrijskih in ogrskih dežel brez mitnine, bo cena žita padla. Toda često zadenejo podložnika nezgode in tudi če bi bilo vse srečno in bi dobil 27 goldinarjev 12 kr, ne bi mogel poravnati svojih obveznosti, to je kontribucije 6 gld: davka 5 gld, činža 1 gld, dnevna ročna in vprežna tlaka v denarni reluciji 12 gld; to je 24 gld (ako bi tlako in naturo opravil, bi ga stalo najmanj dvakrat toliko, ako računava živino, mezdo in hrano svojega hlapca), dalje dolžniški davek 1 gld 12 kr, skupaj 25 gld 12 kr efektivnih plačil, ostane za kritje desetine, za štolnino in biro župniku in kaplanu, za dajatve mežnarju in šolmoštru, za miloščino domačih in tujih

menihov, za obleko in za hrano zase, eno deklo, hlapca, otroke, za plačilo prispevka namesto vojaške nastanitve, mesni krajcar, tlako pri komercialnih in stranskih cestah ter skupno vojaško priprago le 2 gld.³³¹ Ker pa je prišel v letu 1774 na to vprašanje le en odgovor z devizo *Sic vos, non vobis*, ki je sicer odgovarjal natečaju, je kmetijska družba ponovno razpisala isto vprašanje za leto 1775. Čas za oddajo rokopisov je bil določen do zadnjega decembra 1775.³³²

Cenzorji za nagradno vprašanje so bili Janez N. Ghiesl, učitelj kmetijstva, Jurij Maffei pl. Glatfort, profesor matematike na liceju in Jurij Schrötl.³³³ Izmed 4 odgovorov, ki so prišli na razpisano nagradno vprašanje in vsi poudarjajo pomembnost postranskega zaslužka za kmečko prebivalstvo, sta bila nagrajena in pohvaljena spisa profesorja ekononije J. Beckmanna iz Göttingena z devizo *Nudus ara, sere nudus, hiem ignava colono* in spis Karla pl. Zallheima z devizo *Sic vos, non vobis*.³³⁴

Beckmann prihaja v svojem spisu do sledečih zaključkov. Stranska zaposlitev ne sme ovirati kmetijstva in odtegovati kmeta od dela na polju. Biti mora takšna, da se je lahko hitro priuči. Stranska zaposlitev kmetov ne sme ovirati razvoja mestnega gospodarstva ali obrti, zato sme kmet delati le grobe stvari, bolj fine predmete pa mora prepustiti izdelavi poklicnih obrtnikov. V domači obrti je treba zaposliti zlasti kmečke otroke od 8–12 leta starosti. Delo ne sme zahtevati dragega orodja in priprav. Izdelovali naj bi se taki predmeti, za katere ima sam kmet dovolj surovin in za katere bi se našli odjemalci. Predlaga, da bi deželni stanovi ustanovili družbo, ki bi odkupovala kmetom njihove izdelke. Za primerne domače obrti na Kranjskem predlaga izdelovanje lesenih izdelkov, cokel, suhe robe, pletene izdelke iz vrbovih šib in slame, pletenje mrež za ribiče, izdelovanje krtač, mikanje, predenje lanu, konoplje in volne ter tkanje.³³⁵

Pohvaljeni spis Karla pl. Zallheima se tudi v glavnem strinja z zaključki Beckmannovega odgovora. Poudarja, da je prva zahteva pri postranski obrti ta, da ne odteguje kmeta od njegovega glavnega dela na polju, matere ne od nege otrok, otroke nad 12. letom pa ne od njihove pomoči na polju. Pač pa bi lahko otroci že od petega ali šestega leta

³²⁹ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³³⁰ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

³³¹ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

³³² *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 25. 3. 1775.

³³³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³³⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³³⁵ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

dalje opravljali lažja dela kot npr. predenje. Domača obrt naj se prilagodi surovinam, ki so v nekem območju na razpolago. Primerna postranska zaposlitev je oglarstvo, žganje apna, obdelava in prevoz lesa, izdelovanje košar, rogoznic, čebeljih panjev, sedežev za stole, sitarstvo kot je bilo razvito na Gorenjskem okoli Bitnja, izdelovanje krtač, predenje lanu in konoplje (kar je bilo razširjeno okoli Tržiča). Da se pa bodo postranska dela razširila, je pa potrebna svoboda in vsi tisti ukrepi, kot jih je vpeljal Colbert. Kajti o obilju in blagostanju se lahko govori le tedaj, ko bo tudi kmet deležen tega.³³⁶

Odgovor z geslom *Omnium rerum*, ki so ga označili cenzorji kot neodgovarjajočega na razpisano nagradno vprašanje, nam podaja sliko stanja kmetijstva. Ovire, ki so na poti izboljšanja kmetijstva, naj se najprej odstranijo, potem pa naj bi se diskutiralo o postranski zaposlitvi kmetov. Ovire deli avtor v tri skupine: stalne, ponavljajoče se in slučajne ovire.

Stalne ovire imajo svoj izvor v določbah deželne ustave in so naslednje:

- 1) prosta saja (zakupna zemljišča). Zaradi tega se kmetje nikoli ne lotijo dalekosežnih izboljšav, temveč samo najmanjših. Iz tega sledi, da je potrebno, da se odstrani prosta saja in da se vpelje lastninska pravica;
- 2) prevelike kmetije. Često ima kmet dve ali tri hube, ki jih ne more dovolj dobro obdelati. Na tem kosu zemlje bi lahko živele tri družine, tako pa je le ena, s tem se zmanjšuje prebivalstvo;
- 3) za mala kmečka posestva je velika ovira nespremenljiva desetina. Kmet seje zaradi desetine vedno iste rastline, s tem se zemlja izčrpava, tako da daje vedno manj pridelka;
- 4) tlaka. Zaradi nje ima kmet malo časa za obdelavo svoje zemlje, zato je ta slabo obdelana. Na drugi strani pa kmet s tlako slabo obdeluje gospodovo zemljo. Kako naj bi se priljubile obrti in manufakture, če bi moral vsak delati tedensko enkrat ali dvakrat brezplačno za drugega;
- 5) prevelike deželnokežje in dominikalne dajatve, za katere daje podložnik večino svojega pridelka. Potreben bi bil nov način pobiranja dajatev. Kajti mnogo se izgubi, predno pridejo dajatve do deželnega kneza;
- 6) pomanjkanje ljudi. Zato je neprimerno, da bi se delavne reke odtegovale s stranskimi deli glavnemu delu v kmetijstvu, saj se njihovo število dovolj manjša z nabori. Zaradi nabornih uredb

beže kmečki sinovi in hlapci v mesta, da se tu izučijo za obrtnike ali stopijo v vrste služinčadi, ki se ne nabirajo za vojake. Vpeljava nabornih okrajev je naredila mnogo škode;

- 7) zaradi večanja dajatev so mnogi kmetje zaostali s plačilom. Graja uradnike, ki postavljajo večje kotribucije kot so določene, da bi se s tem prikupili gosposki;
- 8) premešanost dominijev, katero je treba odpraviti z zamenjavami. Ovira pri tem ne bodo toliko gospostva kot njihovi uradniki, ki se bodo ob spremembi zbalali za svoj privilegirani položaj;
- 9) preobsežna deželna sodišča.

Ovire, ki izvirajo od kmetov samih:

- 1) vzgoja in navade. Otroci rastejo brez vzgoje, k pridnosti in delu se sami navajajo. Edino vzgojo prejemajo od župnika, od katerega je vse odvisno. Ker pa so na Kranjskem in Koroškem dohodki župnij majhni, se ukvarjajo župniki še z drugimi stvarmi, zato je potrebno, da se nastavljajo pri podeželskih farah pametni župniki, ki se jim dajo primerni dohodki in nekaj kosov zemlje, da bi lahko delali poskuse in poučevali kmete o kmetijstvu;
- 2) zaostalost kmetov, kar se je videlo pri poskus odprave srenjskih zemljišč in pašnikov;
- 3) slaba gospodarska poslopja.

Ponavljajoče se ovire:

- 1) praha. Vzroki, da imajo še vedno kmetje praho so: ker mislijo, da zemlja ne more vedno roditi in pa zaradi srenjske paše, ki bi se morala prepovedati;
- 2) uničenje setve z izvrševanjem lovske pravice graščaka;
- 3) zatiranje uradnikov gosposke;
- 4) amendikanti z zbirkami. Tako je samo na Kranjskem 12 samostanov beraških redov, v katerih je 200 menihov.

Slučajne ovire:

- 1) slabe letine in vremenske ujme;
- 2) živinska kuga;
- 3) poplave;
- 4) požari zaradi slabe gradnje hiš. Zato bi se morale odpraviti dimnice.

Dokler se vse te ovire ne odpravijo, ni potrebno iskati postranskega zaslužka, kajti prva skrb kmetu bodi poljedelstvo. Zato predlaga, da se razdele zemljiška posestva, da se obdela vsa neobdelana zemlja, izsuše močvirja, s čimer bi se dale široke možnosti za razširitev kmetijstva.³³⁷

³³⁶ Prav tam.

³³⁷ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

5) Spoznavanje dežele kot predpogoj za pravično gospodarjenje

Dne 11. aprila 1777 je družba razpisala svoje zadnje teoretično nagradno vprašanje, ki pa ga ni poslalo deželno glavarstvo v potrditev dvoru. Ker pa so, predno je bila dvorna pisarna obveščena, že prispeli odgovori na vprašanje, je bilo dovoljeno, da ostane vprašanje veljavno.³³⁸ Vprašanje se je glasilo: "Katere prednosti ima za gospodarstvo, kmetijstvo in koristne umetnosti predlog, da morajo vsi tisti, ki bi se potegovali za deželnoknežjo zaposlitev, prepotovali uso deželo in o čem naj poročajo s te poti?".

Cenzorji so bili Franc Jožef grof Wurmbrandt, svetnik deželnega glavarstva, Franc baron Apfalterer, okrožni glavar Gorenjske in J. N. Ghiell, profesor kmetijstva.³³⁹

Pohvalo je dobil spis Ivana Jurija Stranga, uradnika pri opatiji cistercijanskega reda Bielhausen v frankovski vojvodini, nagrado pa spis Kristijana Ferdinanda Spittlerja iz Stuttgarta, člana fizikalne in ekonomske družbe v Zürichu, izrednega in častnega člana nemške družbe v Jeni, asesorja pri knežjem rudarskem kolegiju v Württembergu.³⁴⁰

Spisi dajejo predloge, na kaj mora paziti kandidat za deželnoknežjo službo na svojem potovanju in poudarjajo njegovo korist.

Ob odgovorih na nagradna vprašanja nastane vprašanje, zakaj so prišli odgovori iz razmeroma precej oddaljenih krajev, iz raznih delov Nemčije, Češke, Moravske, Avstrije, Italije in celo iz Švedske. Odgovor na to dobimo, če pogledamo, kakšne teme je razpisovala Kmetijska družba. To so bila vprašanja, ki so zanimala vsakega, ki se je ukvarjal z gospodarstvom. Nasprotno pa so kmetijske družbe v drugih deželah – tako na Štajerskem, Koroškem, Tirolskem in v Prusiji – razpisovale nagradna vprašanja ne s področja teorije, temveč s področja prakse, ki naj bi pomagala s praktičnimi nasveti pri izboljšanju kmetijstva, kar je želel tudi dvor, kar se vidi iz njegovega prizadevanja, da bi se tudi na Kranjskem ukinila teoretična nagradna vprašanja.

V. Družbene publikacije

Že v programu, ki so si ga postavili člani na ustanovnem zborovanju leta 1767, se je predvidevalo izdajanje publikacij kmetijske družbe, v katerih bi se objavljali poučni spisi, nasveti in poskusi, kar je potrdil tudi dvorni dekret z dne 31.

decembra 1767 s pristavkom, da morajo vse prispevke, ki jih nameravajo objaviti, poslati dvoru na vpogled in potrditev.³⁴¹ A do uresničitve načrta je prišlo šele pozneje, ko je družba začela izdajati *Sammlung nützlicher Unterrichte*, ki je izšla v štirih zvezkih. Zbirke koristnih nasvetov so objavljale nagrajene in pohvaljene odgovore na nagradna vprašanja, ki so bila najbolj pomembna, dalje razprave o živinskih boleznih, o boleznih žit, gojenju lanu, konoplje in murv itd. Prvi zvezek, ki ima letnico 1770, je izšel šele leta 1774, ker sta v njem objavljena nagrajena in pohvaljena spisa Kriegerja in Grisellinija o žitni trgovini, ki sta bila nagrajena 28. decembra 1772, dvorni dekret pa je to potrdil 24. aprila 1773.³⁴² Dalje pravi Hacquet v svoji razpravi o zdravilnih metodah pri rogati živini, da piše svojo razpravo v letu 1774.³⁴³ Drugi zvezek, ki ima letnico 1771, je moral iziti kmalu za prvim, ker se v njen omenjata kot direktor družbe Jožef baron Brigido, ki ga je leta 1773 nadomestil Jurij Jakob grof Hohenwart, in kot tajnik Mihael Gottlieb baron Raigersfeld, ki je bil tajnik do leta 1774. Tretji zvezek je izšel leta 1776, četrti pa leta 1779; ta je doživel tudi ponatis z naslovom *Neue Sammlung nützlicher Unterrichte*. Kratka poročila o kmetijstvu, travništvu in živinorejskih izboljšavah je objavljala Kmetijska družba tudi v koledarjih.³⁴⁴

Ker pa ni bilo mogoče objaviti vseh nasvetov in predlogov v Zbirki koristnih nasvetov in so se tu zato objavljali le tisti z najbolj važnih področij, je zaprosila družba leta 1774, da bi smela izdajati periodičen časopis. Prednost časopisa bi bila tudi v tem, da bi prišel v roke več ljudem in jih tako poučeval o boljših načinih kmetijstva. Vsebino časopisa naj bi izpopolnjevale odločbe, patenti, ki jih mora vsak poznati, edikti in rustitalibus, convocationen in proclamata, dela, poskusi in poročila družbe, objavljanja sodnih procesov in causis summi principis et commisorum, kriminalnih razsodb, prestopkov, predaj, objave iskanja posojila, ljubljanske tržne cene, promocije, duhovniška napredovanja v župnijah in drugih beneficijah, potujoče tujce, obvestila o umrlih v Ljubljani in predmestjih in izvlečke iz tujih časopisov in žurnalov. Prva številka časopisa naj bi izšla že 1. julija 1774.³⁴⁵

³³⁸ Prav tam.

³³⁹ Prav tam.

³⁴⁰ Prav tam.

³⁴¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³⁴² AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁴³ "eben dies Jahr 1774 da ich diese schreibe", *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³⁴⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Publico politico, šk. 42 (Lit. K5/1).

³⁴⁵ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

Načelno ni bil dvor proti predlogu Kmetijske družbe ali smatral je, da ni potrebno objavljati licitacij in sodnih procesov in služil naj bi časopis v glavnem zato, da bi se v njem objavljala dela članov družbe.³⁴⁶

Kmetijska družba pa je znova zaprosila, da bi smela v časopisu objavljati tudi patente, promocije, napredovanja in drugo, kot je prvotno predlagala,³⁴⁷ gotovo z namenom, da bi s tem pridobila listu več bralcev. Prva številka časopisa *Wöchentliches Kundschaftsblatt*, ki je prvi tednik za gospodarstvo in politiko na Slovenskem, je izšla 7. januarja 1775. Odslej je izhajal enkrat tedensko. Izdajanje časopisa je prevzel ljubljanski tiskar Janez Friderik Egger. Cena časopisa je bila 2 gld 30 kr letno.

Če so vsebina prvega letnika bili poučni sestavki o poljedelstvu, živinoreji, poleg patentov in tržnih poročil, pa je postala vsebina drugega letnika časopisa bolj pestra. Poleg sestavkov o kmetijstvu se pojavijo novi članki o teoretičnih vprašanjih, o ekonomiji, članki humoristične vsebine, poročila o knjigah, ki so izšle, pregled političnih dogodkov doma in po svetu. Vzrok spremembe vsebine lista je tičal v upanju, da bo pestra vsebina pritegnila več bralcev, kajti "le poučni predlogi so preveč suboparni, da bi pritegnili pozornost bralcev".³⁴⁸ A kljub vsemu prizadevanju je bil list obsojen na propad zaradi premajhnega zanimanja zanj.³⁴⁹ Dne 28. decembra 1776 je izšla zadnja številka *Wöchentliches Kundschaftsblatta*.

Iz publikacij Kmetijske družbe si lahko odgovorimo na vprašanje, kakšna filozofska in ekonomska smer jih preveva. Jasno se vidi smer prehodne dobe med merkantilizmom in fiziokratizmom, zastopnikov struje reformističnih merkantilstov, kamor se prištevajo J. T. Melon z *Essai politique sur le commerce* (1734), Montesquieu z *Esprit des Lois* (1748) in *Considerations sur le causes de la grandeur des Romains et de leur decadence* (1734), Mirabeau z *L'ami des hommes on traité de population* (1750), *Philosophie rurale* (1760), dalje zastopniki fiziokratizma de Pont de Nemours, Mercier de la Rivier, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politique* (1767). Dela imenovanih piscev se često citirajo v družbinih spisih.

"Zemlja je edini vir vseh naših uspehov in edina pot, da se poveča bogastvo držav je, da dajejo vsi koščki zemlje največje množine produktov za nadaljnjo predelavo."³⁵⁰ "Iz

zemlje rastejo vojske, mornarice, s tem pa zmaga, slava, sreča in moč držav."³⁵¹ Fiziokratom je zemlja edini vir bogastva; vse, kar škoduje kmetijstvu, škoduje državi (*Pauvre paysane, pauvre royame; pauvre royame, pauvre roi*). Zato se mora kmetijstvo protekcionirati, država ga mora podpirati enako kot manufakture. Temu se mora prilagoditi tudi državna zakonodaja.

Iz pospeševanja izvirajo vsi ukrepi, ki jih predvidevajo za izboljšanje kmetijstva. Zato je potrebna koncentracija zemljiške posesti, kjer bi se lahko uporabljale boljše metode in razdelitev srenjskih pašnikov ter njihovo kultiviranje.

Potrebna je prosvetitev tlačana, kajti le prosvetljen kmet bo bolj goreč za kmetijstvo. Potrebna je odprava nevoljništva, ki je posledica barbarskih stoletij.³⁵² Tlačana je treba postaviti v položaj, ki mu ga daje narava, dati mu je treba vse prednosti in pravice človeštva.³⁵³ Vzor vladarja, ki je pospeševal kmetijstvo in skrbel za podložnike je bil Henrik IV. in minister Sully.³⁵⁴ Blaginja družbe ne izvira iz vlade, pač pa iz družbe. Da pa se poveča blaginja, je potrebna svobodna trgovina, ukinitvev vseh zakonov, ki omejujejo naravno svobodo kmeta in meščana.³⁵⁵

Svobodna trgovina je zakon narave, "ordre naturel",³⁵⁶ ki je izhodišče vseh družbenih in državnih nauk fiziokratov. Najvišji zakon naravnega reda je pravica samoohrane posameznika, iz česar se izvaja tudi pravica osebne lastnine. Ravno iz tega povdaranja osebnih pravic pa izhaja tudi poudarjena gospodarska svoboda, v čemer so v nasprotju z merkantilizmom, ki omejuje gospodarsko svobodo. Država naj bi bila branilec individualnih pravic, v čemer so fiziokrati nadaljevalci idej Johna Locka.³⁵⁷

Ljudje iščejo v skupnem življenju predvsem varnost lastninske pravice, kar je osnovni zakon njihove združitve, zato tudi gosposki poverijo zaščitniško moč,³⁵⁸ ali zato, kot pravi Quesnay, da ne smejo zato izgubiti to pravico na življenjsko vzdrževalnino (*droit naturel a la substance*).³⁵⁹ Zato pa mora vladar dovoliti svobodno trgovino, ki pospešuje kmetijstvo, povečuje bogastvo, pomno-

³⁴⁶ Prav tam.

³⁴⁷ Prav tam.

³⁴⁸ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 30. 3. 1776.

³⁴⁹ Prav tam, 28. 12. 1776.

³⁵⁰ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 1775, št. 52.

³⁵¹ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, II. zvezek, leto 1771.

³⁵² Prav tam, I. zvezek, leto 1770.

³⁵³ Prav tam.

³⁵⁴ Prav tam.

³⁵⁵ Prav tam.

³⁵⁶ Prav tam.

³⁵⁷ Holdack: *Der Physiokratismus und die absolute Monarchie, Historische Zeitschrift*, B145/3, str. 517.

³⁵⁸ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³⁵⁹ Oncken, navedeno delo, str. 352.

žuje prebivalstvo, obrt, obtok denarja, od česar vsega zavisi sreča, moč in oblast države.

V razmerju svobode se dohodki povečajo po političnem aksiomu; kjer je več svobode, je več trgovanja s kmetijskimi pridelki, tam je tudi več bogastva,³⁶⁰ pri čemer se kaže vpliv francoskih fiziokratov Beaufobreja, Mirabeauja in Mercierja de la Rivièrja. Svoboda trgovine tako pospešuje kmetijstvo, da nastaja tisto obilje, ki povzroča, da izvoz presega uvoz.³⁶¹

Ideal države je rimska republika, kjer je bilo poljedelstvo v veliki časti. Krieger postavlja za vzor rimsko republiko, kjer je bilo obilje, dokler je skrbela, da si je pridobila poljedelske province.³⁶² Doba od rimske republike dalje je barbarska, ker se je kmetijstvo smatralo za sramoten posel. Sedaj se stanje boljša, "kajti vede, ki so dale človeštvu sijajen videz, niso več snov uporabe naših talentov, ampak so si postavili praktične znanosti za svoj cilj. Glede na to nprav in karakter našega časa lahko imenujemo naš čas prosvetljen."³⁶³

Sreča države sloni v ravnotežju denarja napram množini ljudi in blaga. Najbogatejša je tista država, ki ima največ prebivalcev, ker se blago pridobiva s pridnostjo prebivalcev. Cena blaga temelji na množini denarja, cena in denar sta v sorazmerju do števila ljudi.³⁶⁴ Po Griselliniju cena blaga temelji na redkosti blaga ali na njegovem razmerju napram drugemu blagu. Cena je sorazmerna glede na količino blaga in uporabo, je razmerje med ponudbo in povpraševanjem.³⁶⁵

Če se dohodki države povečujejo z drugimi sredstvi kot s povečanjem proizvodnje hrane, tedaj mora cena delavčeve mezde in blaga naraščati zaradi spremenjenega ravnovesja med denarjem, blagom in ljudmi. Vsaka obogatitev države, ki ne izvira iz povečanja števila ljudi in blaga, je škodljiva, ker je vzrok razkošju, ki povzroča, da domači izdelki ne najdejo doma več kupcev. Posledica tega je propadanje obrtne delavnosti, zmanjšanje izvoza in števila delavcev. Posledica nezaposlenosti pa je padanje populacije.³⁶⁶ Kajti bogastvo je to, kar ljudem zasigura delo in po delavnih možnostih se regulira bogastvo.³⁶⁷

Grisellini deli družbo na dva razreda: razred zemljiških posestnikov in kmetov, ki skušajo dvigniti ceno življenjskih potrebščin, in razred obrtnikov, delavcev, ki žele dobiti ta sredstva po najnižji ceni.³⁶⁸ Torej po fiziokratski shemi delitve na proizvodjalni, posestniški in sterilni razred.

Cene življenjskih proizvodov naj bodo merilo manufaktur, ročnih del in mezd. Zato če je cena življenjskih sredstev visoka, so v istem razmerju tudi delevske mezde.³⁶⁹ To nam jasno izraža Quesnayeva misel, da je denar mera za "*constater la valeur des choses commercables*".³⁷⁰ Enako tudi Krieger zastopa nauke fiziokratov: "*Denar je splošno merilo, s katerim se meri delo in blago. Denar, blago in ljudje morajo biti v državi v sorazmerju. Če bi se tako razmerje porušilo s tem, da se povečuje denarni obtok, a se obenem ne poveča proizvodnja hrane, bi sledil propad obrti. Zato je škodljivo, če se država obogati z drugimi sredstvi kot s tem, da se pomnoži prebivalstvo in blago*".³⁷¹

Grisellini povzema teorijo o ceni po Montesquieuju, ki pravi, da se višina cene dožene iz medsebojnega razmerja količine denarja in količine v prometu nahajajočega se blaga.³⁷² Cena je razmerje med ponudbo in povpraševanjem, med prodajalcem in kupcem.³⁷³ Zato pa je mogoče obdržati srednjo ceno življenjskih sredstev le s svobodno trgovino.³⁷⁴ Kajti samo primerno visoka cena je lahko vir izobilja, ker se s tem dohodek poveča.³⁷⁵

VI. Zaključki

Če še enkrat premostrimo delo družbe, vidimo, da je posegla njena dejavnost v vse panoge kmetijstva in celo v obrtno dejavnost. Pomembno je tudi njeno delo na teoretičnem področju s postavljanjem nagradnih vprašanj, ustanovitev prvega tednika za socialna in gospodarska vprašanja na Kranjskem *Wöchentliches Kundschaftsblatt* ter izdajanje *Sammlung nützlicher Unterrichte*, saj je bila edina kmetijska družba v nemških deželah, ki je izdajala svoja dela.³⁷⁶ Njeno delo nam kaže, da je bila družba le izvrševalec navodil, ki jih je dajala cen-

360 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

361 Prav tam.

362 Prav tam.

363 Prav tam.

364 Prav tam, IV. zvezek, leto 1779.

365 Prav tam, I. zvezek, leto 1770.

366 Prav tam, IV. zvezek, leto 1779.

367 Oncken, navedeno delo, str. 379.

368 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

369 Prav tam.

370 Oncken, navedeno delo, str. 379.

371 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

372 Oncken, navedeno delo, str. 277.

373 *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

374 Prav tam.

375 Prav tam.

376 Hermann, H: *Handbuch der Geschichte des Herzogtums Kärntens in Vereinigung mit den österreichischen Fürstenthümern*, Celovec 1853, str. 20.

tralna državna oblast, manj se je razvijalo na iniciativo članov. Bila je le podaljšek državnega birokratskega aparata, ki naj prenaša in uresničuje smernice planskega gospodarstva države v gospodarsko življenje, skrbi naj zlasti za povečanje proizvodnje surovin (lan, konoplja, volna, svila), ki so potrebne za manufakture, kar se opaža v času do leta 1770, v sedemdesetih letih pa se vedno bolj obrača pažnja na poljedelstvo, njegovo izboljšanje in izboljšanje živinoreje.

Kmetijska družba je imela tudi svojo knjižnico, ki se je združila z ostalimi knjižnicami v licejsko.³⁷⁷ Tudi prizadevanja slovenskih prosvetlencev, da bi se ljudstvu dalo knjigo v maternem jeziku, so vplivala na delo družbe, zato prošnja Kumerdeju, da bi prestavil na slovenski jezik spis o reji ovac, česar pa ni storil iz neznanih vzrokov, in prošnja, da bi se natisnil prevod Kumerdejevega dela *Ackerbaues Gründe*.³⁷⁸ A ta prizadevanja poedincev niso imela uspeha in niso bila zaželeni, kot nam kaže primer P. P. Glavarja in njegovega prevoda Janševih *Pogovorov o čebelah in rojih*.

Delo Kmetijske družbe na Kranjskem je šlo v isti smeri kot delo družb na Koroškem in Štajerskem. Tudi tu so uvajali deteljo, svilarstvo, krompir, skrbeli za izboljšanje pasem ovac in goveje živine in za izboljšanje komercialnih obrti.³⁷⁹

Postavimo si še vprašanje, kakšne uspehe je imelo delo Kmetijske družbe, oziroma ugotovimo vzroke neuspehov. Družba je orala ledino na področju uvajanja intenzivnega kmetijstva: sistema kolobarjenja namesto sistema triletno izmenjave s praho. Mnogo je družba pripomogla, da se je razširil krompir. S svojimi prizadevanji je pripomogla k izboljšanju lanu z uvažanjem tujega semena, za izboljšanje kvalitete platna in preje s svojimi predilnimi tečaji in za uvajanje merimos ovce na slovenska tla. S svojimi nasveti in publikacijami je širila poznavanje novih načinov obdelovanja in novih kultur. S svojim delom je ustvarila podlago za razvoj intenzivnejšega kmetijstva.

Njeni uspehi bi bili lahko še večji, če bi svoje delo prenesla tudi med podložnike, jih poučevala z izdajanjem podukov v slovenskem jeziku. Tako pa je ostalo njeno delo omejeno na ozke kroge lastnikov oziroma oskrbnikov zemljiških posestev. Na drugi strani pa so podložniki vse preveč vezale fevdalne obveznosti: tlaka, desetina, ki se ni spreminjala, da bi se posvetil izboljšanju kmetijstva in povečal sajenje industrijskih rastlin, pa tudi nezaupanje in strah pred morebitnimi neuspehi. Pa tudi plemstvo samo se ni preveč brigalo za izboljšave, namesto da bi dajalo podložniku poduk. Pisec v *Wöchentliches Kundschaftsblattu* žalostno ugotavlja, "da kmet in plemstvo pustita, da družba postavlja nagrade, da se piše in govori o izboljšanju polj in kmetijstva. To čitajo in slišijo ali pa ne, a ostajajo pri starih navadah, kaj sledi iz tega, kot da se najlepši osnutki pogreznejo v pozabo".³⁸⁰

³⁷⁷ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

³⁷⁸ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/2).

³⁷⁹ Tremel, F: *Steiermark*, Graz–Wien 1949, 1. izdaja, str. 120; Hermann, navedeno delo, str. 316 in 359.

³⁸⁰ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 30. 3. 1776.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 627.4:929 Vega J.
711.76(497.4)"17"
Prejeto: 9. 1. 2006

Gabrijel Gruber in navigacijski inženir Jurij Vega – 2. del*

STANISLAV JUŽNIČ

dr. zgodovinskih znanosti, dipl. ing. fizike

Inštitut za matematiko, fiziko in mehaniko, Jadranska 19, SI-1000 Ljubljana

el. pošta: stanislav.juznic-1@ou.edu, stanislav.juznic@fmf.uni-lj.si

IZVLEČEK

Z branjem rokopisov v Štajerskem deželnem arhivu dopolnjujemo raziskave delovanja Gruberja, Kunstija, VEGA in drugih inženirjev na reki Muri, ki smo jih začeli leta 2003 s preučevanjem dokumentov v Arhivu Republike Slovenije. Doslej smo objavili le podatke o Vegovem delu na Muri leta 1779/80; na podlagi novih virov opisujemo Vegovo prej neznano službovanje med letoma 1776–1778. Našli smo in prvič objavili načrte Gruberjevih inženirjev za ureditev plovbe na posameznih odsekih reke Mure. Njihove posege v struge rek smo primerjali z drugimi tedanjimi načini in dosežki.

Prvi objavljamo dokumente o Vegovi odpovedi službe na Štajerskem. Po odhodu je postal topničar na Dunaju. Ob tem posebej opozarjamo na dokument, v katerem je Vegov nadrejeni inženir Kunsti v Gradcu prvič uporabil novo obliko priimka "Vega" namesto dotedanjega "Veba".

Skušamo oceniti, zakaj Jožef II. po samostojnem prevzemu oblasti ni več podpiral Gruberjevih prizadevanj za izboljšavo plovbe. Spremenjena politika dvora do Gruberjeve navigacijske službe je bila povod za Vegovo premestitev na Dunaj in za Gruberjev poznejši odhod iz Ljubljane.

KLJUČNE BESEDE: rečna plovba, Gabrijel Gruber, Jurij Vega, Ignaz Kunsti

ABSTRACT

GRUBER AND HIS NAVIGATION ENGINEER GEORG VEGA – 2ND PART

By using the documents of the Styrian Landesarchiv in Graz we continued the research of Gruber, Kunsti, Vega, and other engineers working on the Mura River, which we previously began in an older publication using the documents of the Archive of Slovenia. While we formerly published documents about Vega's work in 1779/80 we now claimed that he had also regulated the river Mura during three previous years. We examined Gruber's engineers drawings of the navigational plans and compared their style with the works of their contemporaries. For the first time we discussed the documents about Gruber's engineer Vega's resignation and the very first Kunsti's use of name "Vega" instead of the older original form "Veba". Vega became the artilleryist at Vienna and famous mathematician soon afterwards.

We made some rough guesses about the reasons, why Josef II did not support Gruber's navigation work after 1780. The change of Vienna court politics was one of the reasons for Vega's move to Vienna as well as for later Gruber's farewell of the Habsburg monarchy.

KEY WORDS: River Navigation, Gabriel Gruber, George Vega, Ignaz Kunsti

* Prvi del je bil objavljen v Arhivi, 26 (2003), št. 1 (op. ur.).

Uvod¹

Leta 2003 smo prvič objavili,² da je inženir Vega pred odhodom na Dunaj v službi Gruberjeve Navigacijske direkcije urejal plovbo po reki Muri. Julija 2005 smo raziskave nadaljevali v StLA in jih nato konec leta obdelali z uporabo sekundarne literature knjižnice Bizzell na Univerzi v Oklahomi. Po pričakovanju smo temeljito dopolnili prvotne ugotovitve in v Gradcu našli celo nekatere dokumente domala enake ljubljanskim iz AS. Ljubljanski rokopisi o delu na Muri so bili nekoč shranjeni pri navigacijskem direktorju Gruberju v Ljubljani. Sedež prvega od obeh sektorjev Navigacijske uprave za reke (sladke vode) v habsburški monarhiji je bil v razmeroma odročni Ljubljani od 4. 6. 1772 do 1. 5. 1781 predvsem zaradi izrednih sposobnosti in dobrih zvez direktorja Gruberja. StLA je dokumente podedoval od arhivov Navigacijske komisije s sedežem v Gradcu, katere član je bil po funkciji tudi Gruber.

Donava, Sava, Kolpa in prekop do Jadrana

Pionirji sodobnih prekopov so bili Francozi, ki so prve sodobne plovne kanale uporabljali že leta 1681. Prva razmišljanja o prekopih v habsburški monarhiji so bila še starejša. Prekop med Vzhodnim morjem, Odrom, Donavo in Renom za boljšo trgovino z Nizozemsko je Becher³ predlagal Leopoldu I.⁴ že leta 1666, ko je bil knez Turjaški⁵ med glavnimi politikami na Dunaju. Po odstavitvi Turjačana leta 1669 je Becher ob Zinzendorfovi⁶ podpori prekop opisal v *Političnem diskurzu*. Becherjeve ideje je desetletje pozneje povzel njegov sorodnik Hornigh⁷ (1684) in za njim Lotario Vogemonte z lastno vizijo prekopa Donava-Odra za cesarja Leopolda.

Becher si je prizadeval za napredek industrije s

tovarnami v donavski monarhiji in celo v Carigradu. Leta 1667 je spodbudil ustanovitev *Orientalne kompanije*; obnovili so jo po Leopoldovi smrti leta 1719.⁸ Vendar so v habsburški monarhiji začeli načrtno razvijati plovbo na sladkih vodah v 1760ih letih, pol stoletja po razglasitvi svobodne plovbe po Jadranu. 31. 12. 1768 je cesarica Marija Terezija za izboljšanje plovbe po rekah organizirala deželne gospodarske poslance pod vodstvom grofa Johanna Choteka.⁹ Johanna je posinovil njegov stric Rudolf Chotek, predsednik finančne komore pri Mariji Tereziji, ker sam ni imel moških potomcev. Johann je po Rudolfu podedoval gradove Bělošice, Nové Dvory (Kutnohorsk), Kačino in Veltruský park. Po koncu zadnjega predsedniškega mandata Tobije Gruberja (24. 4. 1801–22. 7. 1802) je Chotek od leta 1804 do smrti leta 1824 predsedoval Kraljevi znanstveni družbi (*Králevské české společnosti nauk, Königlischen Gesellschaft der Wissenschaften und Kunst*) v Pragi, med letoma 1802–1805 pa je bil vrhovni gradiščan (*Burggraf*) na Češkem.

Pri komisiji za plovbo so bili še posebej dejavni Raab,¹⁰ Walcher¹¹ in Gabrijel Gruber. 1. 5. 1753 se je Raab poročil z Mario Antonio, pl. Fraydenegg und Monzello, hčerko ogrskega in češkega deželnega svetnika Wolfa Jakoba. Pozneje je akte o Raabovem delovanju pri urejanju reke Mure, vezane v temno modro usnje, podedoval potomec Raabovga tasta, deželnega predsednika Otta, barona Fraydt zu Fraydenegg und Monzello; le-ta jih je predal v uporabo zgodovinarju Ilwofu.¹²

Raab je postal vitez leta 1755, po prepovedi jezuitskega reda leta 1773 pa dvorni svetnik pri komerčni komisiji. Leta 1759 je skupaj s stotnikom iz temišvarkega Banata, Theodorjem Schleyem, pregledoval pot čez Gorski kotar, čeravno se je sam bolj zavzemal za pot Ljubljana–Trst. Schley je leta 1758 kot prvi privlekel tri ladje, polne žita, po Donavi, Savi in Kolpi od Temišvarja do Karlovca in nato po kopnem do Reke.¹³ Skupaj s sodnikom zagrebske županije, Josipom pl. Spišićem, je Raab leta 1759 izdelal osnovo za urejanje Kolpe, Save in Drave.¹⁴ 22. 2. 1765 sta Raab in Fremaut kot sve-

¹ Raziskavo sta denarno podprla Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije v okvirju projekta "Podpolkovnik Jurij Vega, vojak in balistik" in Mellonov sklad Univerze v Oklahomi v okvirju projekta "The Golden Century of Slovenian Mathematical Sciences (Zlati vek slovenskih matematičnih ved)". Za pomoč se zahvaljujem dr. Brunu Besserju, dr. Karlu Močniku, prof. Igorju Zemljiču, dr. Mariji Hernji Masten, dr. Matevžu Koširju, mag. Aleksandri Serše in mag. Danieli Juričić-Čargo.

² Južnič, 2003.

³ Johann Joachim Becher von Speyer (* 1635; † 1682 London).

⁴ Leopold I. (* 1640; cesar 1658; † 1705).

⁵ Knez Janez Vajkard Turjaški (Auersperg, * 1615; † 1677).

⁶ Prvi minister Albrecht grof Zinzendorf.

⁷ Philipp Wilhelm von Hornigh (* 1638; † 1712).

⁸ Veselinović, 1983, 243; Halm, 1943, 136; Herkov, 1979, 21.

⁹ Pickl, 1989, 123; Ilwof, 1909, 523. Johann Rudolf grof Chotek (Jan, * 17. 5. 1749 Dunaj; † 26. 8. 1824 Dunaj).

¹⁰ Umek, 1986, 258. Franc Anton, pl. Raab (* 21. 12. 1722 St. Leonhard na Koroškem; † 20. 4. 1783 Dunaj).

¹¹ Joseph Walcher (* 6. 1. 1718 Linz; SJ 18. 10. 1737; † 29. 11. 1803 Dunaj (Ilwof, 1909, 524)).

¹² Ilwof, 1909, 527.

¹³ Karaman, 1983, 364; Kostić, 1960, 260.

¹⁴ Laszowski, 1943, 147.

tovalca intendance spremljala namestnika Reke Giovannija Feliceja de Gerliczija v Kraljevico. Po poročilu sodeč je bil Fremaut šest dni pozneje sicer vidno naklonjen Trstu. Fremaut je bil znova v Kraljevici ob začetku prve plovbe fregate "*Stella mattutina*" 9. 1. 1767. Leta 1768 je Johann Karl Meaussé z Malte postal poveljnik habsburške flote oziroma obeh fregat, izdelanih v Kraljevici. Ko so Trst neposredno podredili Dunaju, je službo odpovedal; politični boji za položaje v novi avstrijski mornarici so bili hudi. Za poveljnika ladje je kandidiral tudi senjski profesor navtike Maskarić, major Struppi pa je leta 1771 predlagal vodjo ladjedelnice v Kraljevici Vojnovića¹⁵ za poveljnika feluke "*La Vigilanza*".¹⁶

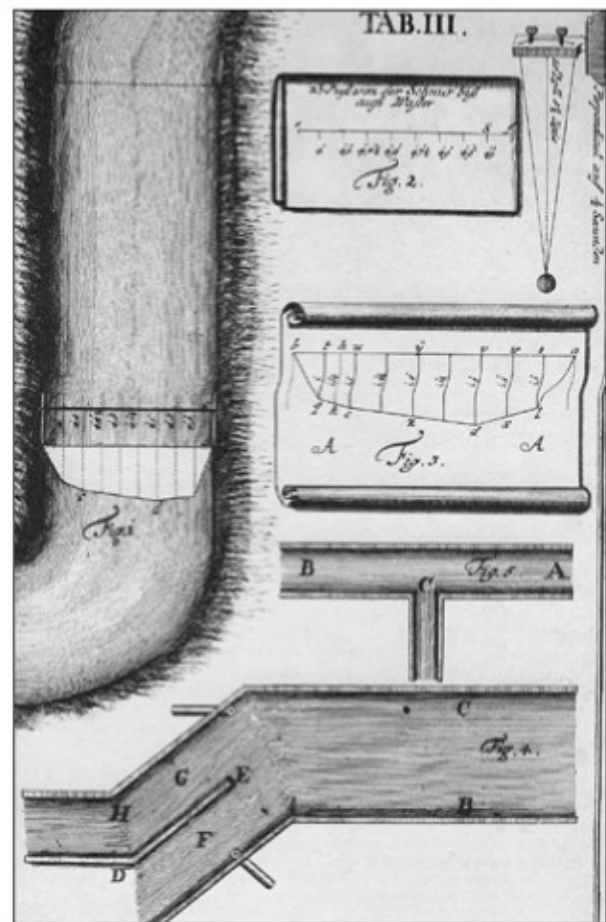
Jezuit Walcher je bil sprva vojak, nato pa je pri Scherfferju študiral matematiko.¹⁷ Nekaj časa je poučeval v Gradcu, postal profesor filozofije v Linzu (1753–1754), profesor matematike v Terezijanišču (1755–1756) ter profesor matematike in mehanike na Dunajski univerzi (od leta 1757 do leta 1773). Na Dunaju je spoznal študenta jezikov in teologije Gabrijela Gruberja. Leta 1759 in 1760 je Walcher izdal svoja predavanja o mehaniki po naukih Leibnizovega privrženca Leupolda.¹⁸ Upošteval je ideje Belidorja, Wolffa,¹⁹ profesorja lokalne zgodovine na kadetnici v Berlinu Hallna, profesorja mehanike in optike pri peterburški akademiji Leutmana²⁰ ter Sturmovo²¹ raziskovanje mlinov. Vsekakor se je skliceval le na razmeroma redke jezuitske pisce; to je gotovo vplivalo na poznejši Gruberjev pouk v Ljubljani. Seveda se je večina piscev Walcherjevih referenc šolala pri jezuitih.

Walcherjev učbenik mehanike je bil oblikovan na sodoben način; uvodna poglavja je začel z mehaniko in osnovami fizike, v nadaljevanju pa je opisal vedno bolj zapletene industrijske naprave. Danes bi njegovo delo uvrstili v strojništvo, torej k vedam, ki so bile Gruberju prav tako blizu.

Leupold je leta 1695 en semester študiral pri jezuitu Weigelu,²² profesorju matematike in astronomije v Jeni. Leupold je bil leta 1699 mehanik v Leipzigu, leta 1725 pa je postal saški svetnik, rud-

niški komisar in dopisni član berlinske akademije znanosti. V svojem delu *Schauplatz der Maschinen* ni opisoval le rudarske naprave, ampak celo parni stroj.²³ Gruber si je leta 1768 priskrbel del Leupoldove knjige v Beyerjevi leto dni stari nemški priredbi poglavja o mlinih, ki je obravnavala tudi tokove rek. Leupoldove knjige so bile tako poučne, da se je James Watt posebej naučil nemščine in jih prebiral.

Leupoldov profesor Weigel, matematik, izdelovalec astronomskih naprav in raziskovalec koledarjev, je poučeval v jezuitskem kolegiju v Breslau in nato na univerzah v Leipzigu in Jeni po letu 1653. Oba njegova najbolj znamenita študenta, Leibniz²⁴ in Neumann,²⁵ sta vplivala na Wolffa.²⁶

Leupoldova (1735) skica tokovnic v reki z nepravilno porazdelitvijo, ki pa prikazuje največje hitrosti sredi reke (Leupold, 1735, 10/11).

¹⁵ Dimitrij grof Vojnović († 8. 11. 1794).

¹⁶ Herkov, 1979, 82, 93, 95, 116, 128.

¹⁷ Halm, 1961, 223.

¹⁸ Jakob Leupold (* 25. 7. 1674 Planitz pri Zwickau; † 12. 1. 1727 Leipzig).

¹⁹ Christian Wolff (* 1679; † 1754).

²⁰ Johann Georg Leutmann (* 30. 11. 1667 Wittenberg; † 1. 1. 1736 Sankt Peterburg).

²¹ Leonhard Christoph Sturm (* 5. 11. 1669 Altdorf; † 6. 6. 1719 Blankenburg (Walcher, 1767, 195)).

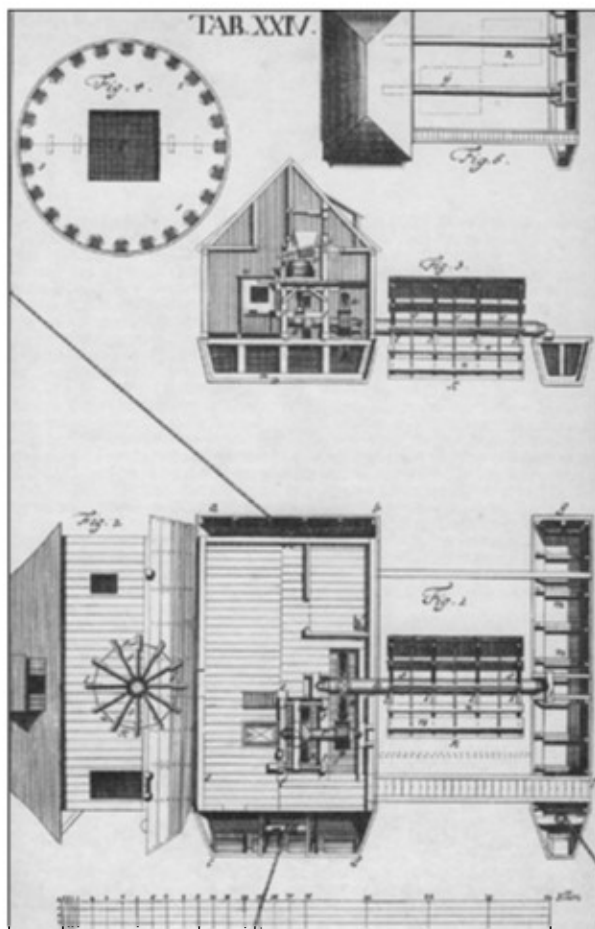
²² Erhard Weigel (* 16. 12. 1625 Welda; † 21. 3. 1699 Jena).

²³ Sittauer, 1989, 36.

²⁴ Gottfried Wilhelm Leibniz (* 1646; † 1716).

²⁵ Caspar Neumann (* 1648; † 1715).

²⁶ Winter, 1971, 54, 177.

Leupoldova skica mlinov na vodi, ki so uporabljali podobna kolesa na lopatice kot poznejši parniki (Leupold, 1735, 72/73).

Po prepovedi Družbe je Walcher od leta 1773 do leta 1783 skrbel za plovbo po Donavi od Passaua do Beograda; njegov direktorski položaj je Marija Terezija oktobra 1777 potrdila s posebnim dekretom.²⁷ Walcher in njegov nekdanji dijak, dvaindvajset let mlajši Gruber, sta tako družno nadzorovala vso plovbo v monarhiji razen po Jadranu, v Italiji in Belgiji. Walcher je objavil tri knjige o Donavi; še posebej je raziskal njene vrtnice. Po slovenskem Štajercu Popoviču²⁸ je pravilno opisal podvodne stene kot glavne vzroke vrtnicev.²⁹ Popovič (1750) je pisal v stoletje starejšem Kircherjevem slogu polnem preskokov med povsem različnimi temami; zato sprva ni zbudilo prave pozornosti. Poglavje o vrtnicah v Donavi pa se je Popoviču tako posrečilo, da so ga tri desetletja

pozneje, že po njegovi smrti,³⁰ tik pred izidom Walcherjevega dela ponatisnil. S tem so vzbudili Walcherjevo poklicno zanimanje.

Svoje matematično znanje je Popovič od leta 1741 do 1744 utrjeval v stikih s slovitim numizmatikom Frölichom,³¹ profesorjem matematike na Dunaju in v Gradcu med letoma 1733 in 1746. V Leipzigu se je Popovič med letoma 1750 in 1753 veliko naučil pri Mayerju,³² ki je leta 1751 postal redni profesor ekonomije in matematike na univerzi v Göttingenu.

O vodnih vrtnicah je Popovič večkrat pisal Büschingu.³³ Sloviti teolog in geograf, protestant Büsching,³⁴ je bil do leta 1761 profesor filozofije na univerzi v Göttingenu; po šestih letih pridiganja v Peterburgu pa se je ustalil kot ravnatelj gimnazije v Berlinu. Opisal je Posseggijeve vodne povezave Donave z Jadranom. Inženir major Posseggi je "argonavske ideje" raziskoval po dvornem ukazu/patentu 1. 8. 1777;³⁵ njegova snovanja pa so bila zelo blizu Gruberjevim.

Walcherjeve knjige so bile večjega formata in bogateje ilustrirane kot Gruberjeva pisma (1781). Walcher je leta 1784, po ukinitvi drugega navigacijskega sektorja na Donavi, postal direktor pri dvorni gradbeni komisiji. Delal je na Tirolskem, na jezovih pri Bratislavi in pri Karlovcu (1779), na vrtnicah Donave (1778–1781), jezovih prekopa Lvov–Rossau (1781), na reki Leithi ter na Donavi pri Nussdorfu (1792). Pozneje je postal direktor za matematične in fizikalne vede ter prošt v Guttu, na severu današnje Romunije. Že skoraj osemdeset let star je vodil katedro za hidravliko in mehaniko ter obenem še muzej mehanike na Terezijanišču.

Marca 1771 je cesarica gradbena dela na vodah zaupala Raabovemu vodstvu, državni (kameralni) inženir Siegmund Hubert pa je izvajal praktične posege. Hubert je že leta 1769 pomagal pri meritvah voda Ljubljani in Barja. Gruberju je bil sprva dokaj naklonjen, pozneje pa je, brez dvoma pod pritiskom dunajskega dvora, močno znižal predvideni proračun za Gruberjev prekop.

²⁷ Poggendorff, 1863, 1244; Walcher, 1781, 13.

²⁸ Janez Žiga Valentin Popovič (* 9. 2. 1705 Arclin; † 21. 11. 1774 Perchtoldsdorf).

²⁹ Walcher, 1781, nepaginiran uvod.

³⁰ SBL, 2: 448; Popovič, 1750, 195–215.

³¹ Erasmus Frölich (Froelich, * 2. 10. 1700 Gradec; † 10. 10. 1716 Gradec; † 7. 7. 1758 Dunaj (SBL, 2: 447; Lukács, 1987, 1: 375)).

³² Johann Tobias Mayer (* 17. 2. 1723 Marbach v Württembergu; † 20. 2. 1762 Göttingen).

³³ SBL, 2: 445.

³⁴ Anton Friedrich Büsching (Busching, * 27. 9. 1724 Stadt-hagen; † 28. 5. 1793 Berlin (Poggendorff, 1863, 336)).

³⁵ Hogrewe, 1780, 49–50.

10. 12. 1773 je Franc Janez, pl. Amigoni,³⁶ poročal o kamnitem mostu čez Savo. Zaradi njega je nastal na kranjski strani kanal, po katerem so lahko ladje brez težav plule celo v času suše. Svetnik in višji poštni nadzornik Amigoni je bil med letoma 1769–1787 graščak v Novem Dvoru (Weixelstein) in do leta 1768 v Hotemežu (Hottemesch, Hatmesch).

Gruber je kot navigacijski (plovbeni) svetnik na Kranjskem ob pomoči Spiritita Viga in Heppeja izboljšal tip savskih ladij. Dodal jim je "nos"; podobne ladje so potem uporabljali kar do prve svetovne vojne. Dunajski časopisi so 19. 4. 1775 poročali o "najboljših ladjah", kar so jih zgradili za plovbo po Savi. 25. 2. 1779 je Gruber znova poročal o uspehih svojih ladjedelničarjev, posebej o modelih; ti so skupaj z maketo Siska in Zoisovo zbirko mineralov prišli v Deželni muzej.³⁷

Sprva so dve pokriti ladji za prevoz žita "braktrone", eno od njih imenovano po ministru baronu Brücku, hoteli uporabiti na zgornjem kranjskem toku Save. Po treh poskusih so si premislili, saj so grebenasto dno, "razveznjena" stena in preglobok vdor ustrezali za Kolpo pri Karlovcu, ne pa za plovbo po veliko plitvejši zgornji Savi. Ljubljansko trgovanje je bilo osredotočeno "na Bregu"; tam je do leta 1849 deloval cesarsko-kraljevi mitninski urad.³⁸ Dne 12. 1. 1774 je bilo Gruberju ukazano, naj Ljubljano pri Črnučah regulira za plovbo, uredi izliv Ljubljanice v Savo pri Zalogu in prekoplje tri plovne prekope ob Savi pri Zidanem mostu. Plovbo sta ovirala Beli slap na poti proti Hrastniku in jez Prusnik 2 km pod Zagorjem; tam je plovbo po prekopih nadzoroval poseben Gruberjev uradnik (*Navigationsbeamte*). Gruber naj bi tudi popravil staro strugo Save pri Sisku. Plovni prekop v bližini Karlovca je načrtoval že Gruberjev predhodnik, komerčni svetnik, Nizozemec Fremaut,³⁹ ki je imel v Karlovcu svojega inženirja,⁴⁰ bržkone Heppeja ali pa Gianellija. Heppe je po Fremautovih navodilih leta 1770 skopal kanal pri Ozlju.⁴¹ Gruberju se Heppejev prekop ni zdel posebno uporaben. Korito Kolpe je bilo pri Karlovcu polno podzemnih pečin, tako da jih je Gruber odstranjeval kar tri leta. Izboljšal naj bi še jez oziroma prekop pri kraju Središče med Karlovcem

in Siskom; s tem je omogočil plovbo med Zalogom in Siskom.⁴²

Gruber je desetletja razmišljal o ladjah, ki bi plule od morja pri Devinu po Kolpi, Savi in Donavi, prav do Črnega morja. Steinberg⁴³ in Gruber sta si zamislila prekop od Jadrana pri Reki in Trstu prek reke Soče ter Cerkniskega jezera do Save, Ljubljane in celo na Dunaj po načrtih nekega Angleža iz leta 1705, ki je v Postojni svoje ideje zaupal Steinbergu.⁴⁴ Podoben je bil načrt za povezavo Trsta s Cerkniskim jezerom in naprej proti Pragi. Razmišljali so celo o plovbi od Kraljevice ob Jadrana do Broda na Kolpi; nato naj bi ladje plule po Kolpi, Savi, Dravi, Muri in Leithi vse do Dunaja.⁴⁵ Anglež je bil gotovo povezan s Halleyjem, ki je bil leta 1703 večkrat na Kranjskem v tajni službi angleške kraljice, leta 1701 pa je v Londonu objavil razpravo o plovbi v obeh smereh po Rokavskem prelivu.

Jezuit Hell je leta 1772 za Marijo Terezijo preverjal uporabnost ideje o povezavi Jadrana med Benečijo in Hrvaško s črnomořskim porečjem.⁴⁶ 25. 2. 1779 je Gruber določil Šemerla za vodjo del na kanalu med Ljubljano in Zalogom, ki ga je obravnaval v protokolu 28. 4. 1783. 21. 7. 1796 so za dela pri graditvi prekopa Trst–Dunaj izbrali podpolkovnika von Maillarda⁴⁷ kot znanstvenika, Šemerl pa mu je svetoval v zvezi s praktičnimi lastnostmi voda. Stotnik Maillard, profesor gradbeništva na cesarski inženirski akademiji na Dunaju, je leta 1783 dobil nagrado peterburške akademije za raziskovanje parnih strojev; delo je nato objavil na Dunaju. Pred letom 1800 je napredoval v polkovnika. 25. 7. 1807 je Šemerl poročal gubernijskemu svetniku Janezu Nepomuku, pl. Busetu, in Jožefu, pl. Kalchbergu.⁴⁸ "Trgovec" Janez Nepomuk, baron Buset (Buseth), je bil tisti čas predsednik Kmetijske družbe za Kranjsko, domnevno je pomagal Juriju Vegi na začetku njegovega študija v Ljubljani.⁴⁹

Gruberju se je zdelo, da bilo med Jadranom in Savo mogoče kopati, saj so bile nadmorske višine od 246 m v nižinah do 500 m v gorovju; to pa je posebno v Benečiji dajalo vtis nizozemske pokra-

³⁶ Franc Janez, pl. Amigoni (Ansingen, † 1768 (Smole, 1982, 184–186, 321)).

³⁷ Müller, 1900, 90.

³⁸ Pick, 1911, 173–174.

³⁹ Maximilian, pl. Fremaut († 1769 (Petrović, 1982, 40)).

⁴⁰ Lasszowski, 1943, 147.

⁴¹ Herkov, 1979, 130.

⁴² Despot, 1953, 127; Planinc, 1914, 128, 133, 135.

⁴³ Franc Anton, pl. Steinberg (Stemberg, * 1684 Pivka; † 1765).

⁴⁴ Korošec, 1967, 20; Müllner, 1900, 180.

⁴⁵ Maire, 1786, uvod (5), 31, 38, 55, 57, 63, 66, 76.

⁴⁶ Lalande, 1996, 410.

⁴⁷ Sebastian von Maillard (* 1746; † 1822).

⁴⁸ AS, fasc. 385; Müller, 1900, 180–184, 197–198.

⁴⁹ Sitar, 1997, 11.

jine.⁵⁰ O prekopavanju Save za boljšo plovbo je razmišljal v razpravi, ki je bila natisnjena le nekaj mesecev, preden je bil izvoljen za generala. Pri natisu v Pragi je posredoval Gabrijelov polbrat Tobias.⁵¹ *"Ker ima Sava na Kranjskem močan padec, je mestoma tudi do 20 sežnjev globoka. Drugod odlaga gramoz v jarke, izgublja padec, poplavlja, se zvija in na Madžarskem ter na Hrvaškem spreminja tok. Do Krškega lahko ladje tovorijo po 150–180 centov, od Krškega do Beograda pa od 300 do 400 centov. Vendar je plovba nevarna. Zato bi bilo treba staro rečno korito poravnati. To je gotovo Heraklejevo delo, vendar potrebno in koristno, tako kot Heraklejevo čiščenje Avgijevih blefov."*

Recenzent razprave "navigacijskega inženirja Abbé Gabr. Gruberja" je predlogu zaželel "naklonjen sprejem".⁵² "Navigacijski inženir" je le nekaj mesecev pozneje postal jezuitski general. Do izvedbe v razsežnostih, ki si jih je zamislil Gruber, ni prišlo tudi zaradi ostrih Hacquetovih kritik uporabe jadrcin za tovorjenje po Savi. Habsburške enote so resda zasedle Beograd septembra 1789, ko je tudi Vega doživel ognjeni krst. Vendar je mesto ostalo v cesarskih rokah le dve leti, do mira pri Svištovu.

Seveda se je Gruber zgledoval po velikih projektih podobnih utopijam Possegija, poročnika Brequina⁵³ in inženirja Mairja. Svetovalec komerčne intendance, pozneje administrativni upravnik voda (*Wasseramt*) in prisednik vrhovnega gradbenega ravnateljstva Brequin je leta 1756 narisal barvni zemljevid Kvarnerja in načrtoval prekop med Lienzom v Avstriji in izlivom Drave v Donavo. Leta 1776⁵⁴ je razmišljal o plovbi po Dravi od izvira na Tirolskem do izliva v Donavo nad Vukovarjem. Pri tem je načrtoval prekop od sv. Petra zahodno od Maribora do Sauerjevega gradu Borl (Ankenstein) na spodnjem Štajerskem v razdalji 50 km ter od Zavrča (Sauritsch) do Vukovarja v razdalji 260 km. Sauerjeva družina je imela v lasti znameniti grad Borl ob Dravi pred hrvaško mejo v drugi polovici 17. in v 18. stoletju.

Brequin je želel imeti pri Vukovarju še dodatni kanal do Szegedina, dolgo 135 km. Skupna dolžina novih vodnih poti naj bi bila v zračni razdalji kar 445 km, to bi celo z današnjo tehniko komaj lahko izkopal. Brequin je opravil številne uspešne tehnološke in regulacijske posege v bližini Dunaja,

Bratislave, Bruslja, Budima, Firenc, Nancya, Prage in Trsta. Bil je eden od strokovnjakov, ki jih je mož Marije Terezije, Štefan Lorenski, pripeljal iz domače dežele na dunajski dvor, potem ko se je leta 1737 s težkim srcem moral odreči dedni oblasti nad Loreno.

Peter Philipp von Herbert Rathkeal⁵⁵ je študiral pri Josephu Franzu na Dunaju. Franz je leta 1740 odšel v Carigrad; po vrnitvi je bil (od leta 1750) knjižničar pri bruseljskem poslancu, Ljubljancu Kobencu.⁵⁶ Rathkeal se je pozneje ukvarjal s črnomoško trgovino, podobno kot Nikolaus Ernst Kleemann, ki je razmišljal o prekopu od Trsta ali Reke do Dunaja preko Kolpe in Drave.⁵⁷

1. 10. 1750 so predvsem z nizozemskim kapitalom ustanovili *"Priviligerano trgovsko družbo Trst-Reka"*; le-ta je osemindeset let upravljala veliko rafinerijo sladkorja na Reki in zasnovala načrt za plovbo po Kolpi, Savi, Donavi in Tisi. 23. 8. 1759 so ustanovili *"Temišvarsko privilegerano trgovsko podjetje"* za napredek trgovine, leta 1768 pa *"Novo banatsko trgovsko podjetje"*, imenovano tudi po ustanovitelju Josephu Sauvaigneu.⁵⁸

Belgijski inženir Maire⁵⁹ je zasnoval (deloma zgrešen) gospodarski koncept, utemeljen v koristni izrabi prekopov. Nadaljeval je zamisli iz 17. stoletja o povezavi med Donavo in Odro. Leta 1786 je za cesarja Jožefa II. razvil fantastično vizijo o plovni poti od Severnega in Vzhodnega morja do Jadrana prek srednje Donave, podobno "argonavtskim" načrtom Becherja, Maximiliana Hella, Petra Philippa von Heriberta Rathkeala, Possegija, Gruberja, Rubellija, Sonnenfelsa,⁶⁰ Lachicheja⁶¹ (1790) in Šemerla (1810). Zamislil si je plovni kanal po Kolpi skoraj do drugega izvira reke Dobre, ki ponikne pri Ogulinu. Prekop bi bil dolg 11,5 km bi vodil vse do Vrbovskega. Tam je hotel postaviti zbiralnik na najvišji točki med Vrbovskim in Ravno goru. Kanal bi se nato nadaljeval (še 26 km) do Fužin in naprej proti Škriljevu; nato bi se obrnil proti sv. Kuzmi in

⁵⁰ Gruber, 1781, 142.

⁵¹ Steska, 1905, 41. 20 sežnjev je 37,8 m, 400 centov pa 224 kg.

⁵² Gruber, 1802, 217; Poggendorff, 1863, 1: 962.

⁵³ Jean-Baptiste Brequin de Demenge (Joseph, * 1712; † 1785 (Pickl, 1989, 125; Helm, 1979, 130)).

⁵⁴ Herkov, 1979, 130; Pickl, 1989, 123.

⁵⁵ Peter Philipp Rathkeal Internuntius (* 1735 Carigrad; SJ 1750–1760).

⁵⁶ Janez Karel Filip Kobenc (Cobenzl, * 1712 Ljubljana; † 1770 Bruselj).

⁵⁷ Halm, 1943, 116, 143.

⁵⁸ Kostić, 1960, 259–260, 262.

⁵⁹ Jean Marie de Maire (Weithmann, 2000, 364), vendar je bil pisec knjige iz leta 1786 podpisan kot F. J. (F. G.) Maire (Petrović, 1982, 39–42).

⁶⁰ Carl Joseph Nepomuk baron Sonnenfels (* 1732 Mikulov (Nikolsburg) na Moravskem; † 25. 4. 1817 Dunaj (Herkov, 1979, 26, 27)).

⁶¹ Claude-Quentin Lachiche (* 1719; † 1802).

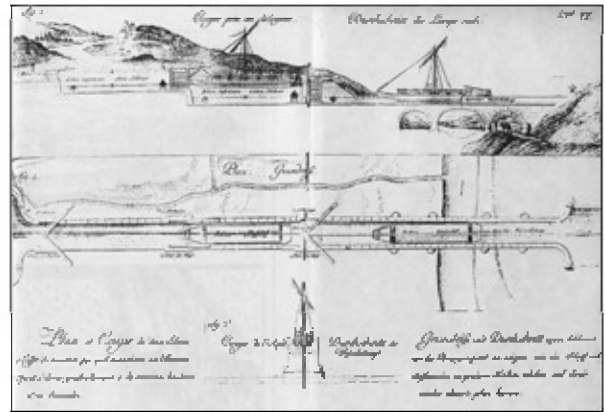
Skice jezov in zapornic, predvidenih za kanal med Kolpo in Jadranom (Herkov, 1979, 22).

končal pri Bakru.⁶² V zbiralnik bi dovajali vodo iz Kolpe po prekopu, dolgem 10 km, pri Fužinah pa bi postavili manjše zbiralnike.

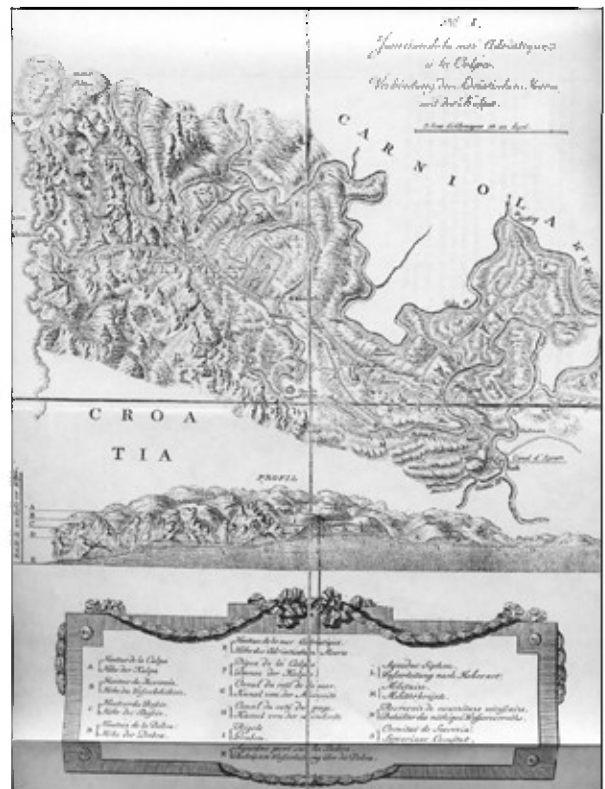
Za premagovanje višinske razlike 194 m je Maire predvidel sedem oddelkov med Dobro in zbiralnikom, do morja pa še petinštirideset. Mairejev projekt ni bil nikoli izpeljan v napovedanem obsegu. Dela na kanalu Donava-Jadran so namreč po šestdesetih kilometrih ustavili že pri Dunajskem Novem mestu. Brata Kiss sta delala nekaj več; vendar so kopanje ustavili po smrti Gaborja Kissa (leta 1800).

Maire je predvidel za poldrugi milijon florintov stroškov. Pozneje sta brata Kiss v imenu Baške privilegirane broderske družbe s sedežem v Baču napovedala med štirimi prekopi tudi Karlovškega do Broda na Kolpi s predorom do Ladešiča za ceno 1.650.000 fl. S predorom so se hoteli izogniti naravnemu slapu pri Ozlju na Kolpi; zato so nameravali pri Mahniću usmeriti tok Dobre nad

Stativ in od tam skopati predor do Ladešić Drage za združitev voda rek Dobre in Kolpe na območju med kranjsko Vinico in Podbrežjem. Dodatnih 350.000 fl so nameravali porabiti za cesti do Reke in do Bakra (Kraljevice), tako da bi projekt stal okrogla dva milijona florintov.

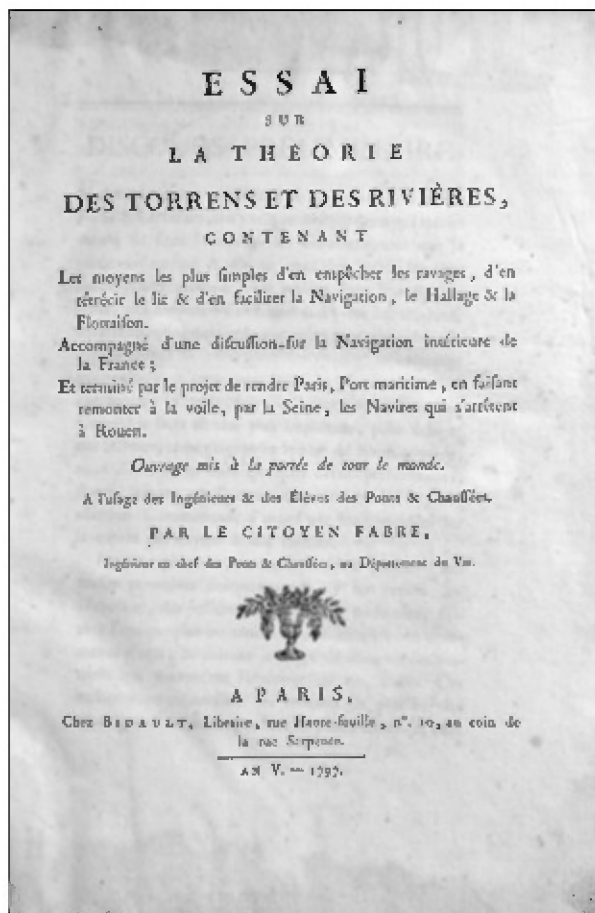

Floris prekopa med Kolpo in Jadranom (Herkov, 1979, 22/23).

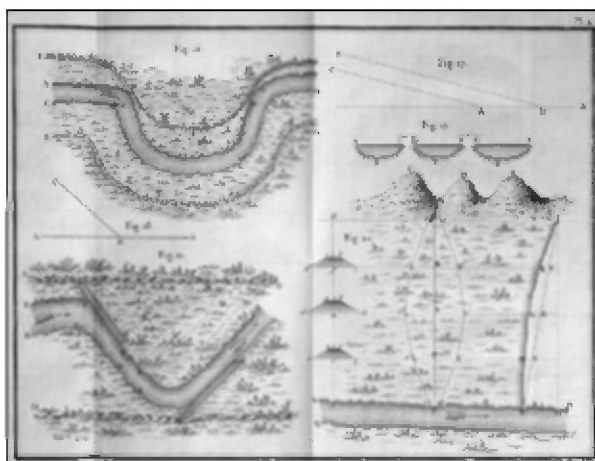

Mairejev načrt ozemlja med Kolpo in Jadranom za potrebe prekopa (Herkov, 1979, 24/25).

⁶² Herkov, 1979, 24–25; Despot, 1953, 128, Laszovski, 1943, 1: 147–148.

Naslovna stran Fabrove (* 1748; † 1834) knjige o prekopih iz leta 1797.

Fabrove skice tokov rek (Fabre, 1797, tabla 4, slike 17–21).

Sonnenfels je v svoji izjemno vplivni knjigi omenil Vogemonteja in Mairja. Priporočal je boljše ladje za plovbo po toku navzgor, vendar ni omenil parnega stroja. Zanimal se je za plovbo po Donavi,

Savi in Kolpi, posebej pa je ovrednotil uporabo roloja za razvrstitev ladjarjev v Trstu in na Savi.⁶³ Sonnenfelsov oče je leta 1734 prestopil iz židovske v katoliško vero, leta 1746 pa je dobil naslov baron Sonnenfels. Leta 1764 je Sonnenfels mlajši postal profesor na novi katedri za politične in kameralne vede na dunajski Univerzi, pozneje pa profesor prava na fakulteti za politične vede dunajske Univerze. Leta 1770 je šest mesecev opravljal službo cenzorja. Postal je vodilni dunajski prostozidar in iluminat. Njegov spor z Bornom je cesar izkoristil za pritisk na prostozidarje v monarhiji.

Mairjeve ideje je prevzel Gruber, ki je nameraval urediti plovbo po Kolpi med Brodom in Siskom.⁶⁴ Naslednji so poskusili delničarji posebnega oddelka znotraj Baške privilegirane brogarske družbe, ki so zbrali okoli poldrugi milijon florintov za regulacijo Kolpe do Broda in za cesto od Broda na Kolpi do morja. Najeli so znanega, čeprav ostarelega Jeana Philippeja Charpentierja⁶⁵ iz znane francoske inženirske družine, ki je že od decembra 1800 delal v Bakru. Nato je Charpentier odpotoval na Dunaj in tam objavil knjigo v francoskem in nemškem jeziku o problemih in načrtu regulacije. Za njegovo delo se je zanimal Adamić.⁶⁶ Leta 1795 je Adamić delal na gradbenem oddelku reškega gubernija; tam ga je Anton Gnamb skupaj s Filipom Fichtlom zadolžil za preučevanje plovnosti Kolpe do Broda.⁶⁷ Leta 1796 je Adamić ustanovil Ogrsko kraljevo družbo za plovbo po Kolpi od Siska in Karlovca do Broda ter za ureditev ceste od Broda na Kolpi do Reke, Bakra in Kraljevice. Leta 1800 je dobil privilegij, leta 1803 pa so začeli graditi cesto Reka–Čavli–Kamenjak v dolžini poldruge avstrijske milje. Medtem so opustili misel na ureditev plovbe po Kolpi do Broda in so se leta 1807 raje lotili gradnje ceste od Delnic do Karlovca. Leta 1808 jim je cesar zanjo dovolil uporabiti cesaričino ime Luiziana.⁶⁸

Adamić je razmišljal o kopenski cesti Brod na Kolpi–Reka z odcepoma za Bakar in Kraljevico. Možnosti za plovbo je preveril že leta 1789 med potovanjem v mesto Galati (Galci, Galatz) ob začetku delte Donave. Izračunal je ceno prevoza žita iz Ogrske prek Črnega morja v Genovo. Seveda se je zavzemal predvsem za boljše poti na Jadran, zato

⁶³ Sonnenfels, 1822, 2: 335, 340, 342.

⁶⁴ Pickl, 1977, 229.

⁶⁵ Jean Philipp Charpentier († 1805).

⁶⁶ Andrija Ljudevit Adamić (* 29. 11. 1767 Reka; † 29. 10. 1828).

⁶⁷ Labus, 2006.

⁶⁸ Kobler, 1978, 2: 92.

je kritiziral slabo plovnost Kolpe ter težavne poti med Karlovcem in Jadranskim morjem.

12. 3. 1800 je Adamić z Broda na Kolpi pisal Mordaxu,⁶⁹ predsedniku Trgovsko-menjalnega sodišča na Reki. Na Brodu je skupaj s predstavniki reškega gubernija obiskal Carpentierja, ki jih je lepo sprejel in jim je pokazal načrte, povzete po Antonu Gnambu. Carpentier je Kolpo nameraval urediti za plovbo majhnih ladij (*timbasov*) od Ladešiča do Broda in v treh mesecih sezidati cesto Brod-Fužine. Adamić je govoril še s tajnikom grofa Theodorja Batthyányja⁷⁰ iz Németh Ujvárja. Ladjar in trgovec z železom Batthyány je leta 1766 kupil gospostvo Gorski Kotar od Perlasa in se je zato zavzemal za kolpski prekop. Bil je še lastnik gospostev Ozalj in Grobnik; zato je v cesto Brod-Reka vložil 100.000 fl z željo, da bi jo zgradili takoj po ureditvi plovbe do Broda na Kolpi. Pred letom 1780 je Batthyány uredil ladjedelnico v Ozlju. V novem podjetju je zaposlil navigacijskega arhitekta Francenca Vincenza (Franjo Vinko) Rubellija in priskrbel inventar, vreden 1791 fl 30 kr.⁷¹ 17. 9. 1787 je Theodor Batthyány uporabljal ladjo za plovbo po Donavi navzgor. Imenoval jo je "*Bucintoro*". Leta 1790 je dobil privilegij za dvajset let uporabe novega izuma na Donavi; njegovi projekti so se ohranili v arhivu grofa Alexandra Apponyja.

Grof Ladislaus Batthyány je poročal poldrugo stoletje pozneje, da naprava njegovega sorodnika Theodorja ni bila parnik. Poganjale naj bi jo kar štiri živali na premičnem podu z navpično osjo,⁷² torej enako kot poznejši Guilianov izum.

Celo prvi guverner Reke, grof Josip Majláth, je 18. 3. 1780 sestavil načrt za regulacijo Kolpe; stroške je ocenil na 23.010 fl 87 kr, vendar je ideja ostala le na papirju.⁷³ Med najprizadevnejšimi delničarji Baške privilegirane brodarske družbe je bil zagrebški škof Maksimilijan Vrhovac,⁷⁴ ob njem pa še knez Loys Liechtenstein, knez Karl Liechtenstein, grof Cassis Pharaon, grof Theodor Batthyány, grof Karl Batthyány, pl. Wimmerl, in Antun Skrbensky.⁷⁵ Adamić je 16. 1. 1802 pisal Vrhovcu o stotniku Repsernu, ki naj bi izkoriščal Charpentierja in s pretiranim obračunavanjem stroškov na terenu

oviral uspeh projekta. Cesta naj bi po novi Repsernovi različici peljala namesto do Fužin raje do sv. Kuzme in bi se šele tam ločila na odseke proti Reki, Bakru in Kraljevici. To pa ni bilo ugodno za promet do Reke, za katerega se je Adamić predvsem zanimal. Adamić je za spremembo načrta izvedel od prijatelja Matije Josipa Paravića,⁷⁶ od leta 1798 lastnika gospostva Čabar; nemudoma se je pritožil še pri dunajskemu grofu Antonu Apponyju v januarju 1802.

Družba se je kmalu odpovedala graditvi kanala, potem ko je porabila pol milijona od skupnih 1.650.000 fl svojega kapitala, ne da bi zgradila kak pomembnejši objekt.⁷⁷ Adamić je (med letoma 1825 in 1828) opustil domnevno neuresničljivo idejo o prekopolu. Pozneje je bil enakega mnenja še lastnik največje trgovske hiše v Trstu, Stevan Riznić.

O velikanskih prekopolih je prav tako razmišljal gozdarski inženir Rosenauer.⁷⁸ Predvidel je 400 m širok zasek v gorski hrbet, ki ločuje Elbo od Donave. Poklicno pot je začel kot gozdarski adjunkt leta 1759, podobno kot pol stoletja pozneje Ressel. Po študiju na Dunaju je Rosenauer (leta 1771) dobil naziv grofovega inženirja. Leta 1774 je postal geodet, leta 1791 pa direktor vseh prevozov po vodi v Schwarzenbergu. Tam je med letoma 1789 in 1791 gradil plovni prekop; leta 1801 so ga začeli uporabljati predvsem za tovorjenje lesa.

"Argonavtska" pot je bila ena redkih idej, ki jih je Jožef II. prevzel od svojih staršev. Po uvedbi parnikov in predvsem železnic so bili načrti te vrste opuščeni. Novembra 1899 je inženir k. k. obrtnega ministrstva C. Wagenführer na Dunaju ponovno obravnaval prekop Dunaj–Trst in maja 1900 predložil načrt 512 km dolgega kanala z 22 predori v skupni dolžini 9320 m za ceno 560 milijonov kron.⁷⁹ Danes o podobnih prekopolih znova razmišljamo zaradi oživitve prometa v Srednji Evropi.

Walcher je 31. 1. 1774 napisal *Pro Memoria* o Heppejevih izboljšavah ladij za plovbo po zavojih Donave pri Neuhäslerrju, Wieselburgerju in Komornu. Za plovbo je svetoval renške hrastove ladje po vzoru iz Heppejevih domačih krajev.

Za urejanje Donave je Walcher predvidel tri inženirje: prvega za dela v Zgornji in Spodnji Avstriji, drugega za območje med gradom The-

⁶⁹ Antonio Mordax de Daxenfeld (1739; † 1814). Državni Arhiv Rijeka, Fond Trgovačko-mjembenog suda, PR-1, škatla 107 (Labus (2006) po podatkih Irvina Lukežiča).

⁷⁰ Theodor Batthyány (Bačani, * 1729; † 1812 (Gonda, 1900, 9)).

⁷¹ Laszowski, 1943, 148.

⁷² Gilfillan, 1935, 77; Hinkel, 1995, 121.

⁷³ Halm, 1954, 188; Despot, 1953, 126, 127.

⁷⁴ Maksimilijan Vrhovac (* 1752 Karlovac; † 1827).

⁷⁵ Despot, 1953, 128.

⁷⁶ Matija Josip Paravić (* 1753; † 1838).

⁷⁷ Laszowski, 1945, 1: 147; Kostić, 1960, 274.

⁷⁸ Jožef Rosenauer (* 26. 3. 1738 Chvalšiny; † 10. 3. 1804).

⁷⁹ Weithmann, 2000, 364; Petrović, 1982, 213, 222, 261; Müller, 1900, 180.

ben⁸⁰ in Budimom ter tretjega med Budimom in Zemunom. Inženir Ignaz Kunsti je skrbel za vrtince Donave; vsi inženirji skupaj so prejeli po 5.000 goldinarjev letne plače. Delovni odseki za posamezne inženirje na Donavi so bili veliko daljši od Gruberjevih odsekov na Muri, saj so se pri začetkih urejanja plovbe po dotlej neurejeni reki Muri soočali z veliko hujšimi zagatami.

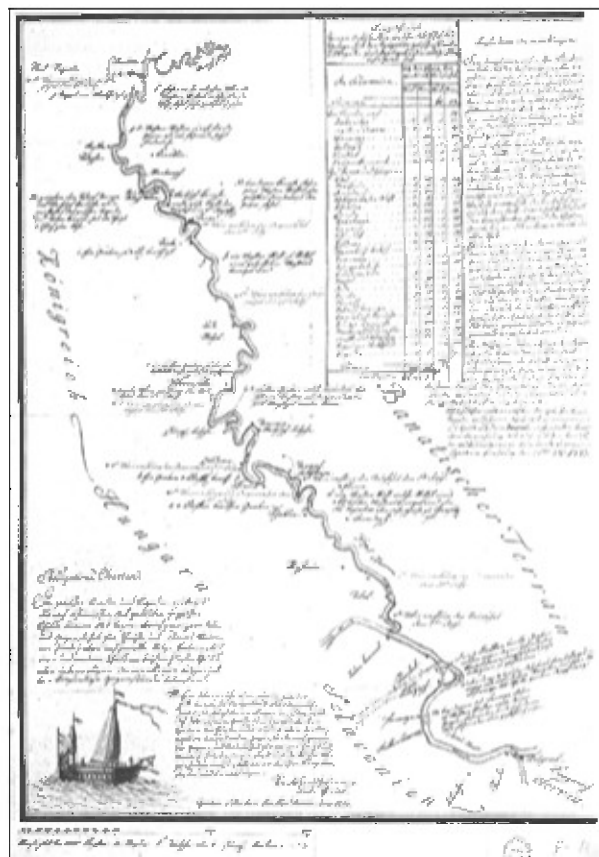
Maros, pritok Tise na Ogrskem

Walcher, Gabrijel in Tobija Gruber so skupaj pluli po ogrskih rekah na jadrnicah iz hrastovine, ki so leta 1773 zmogle pot od Szegeda do Zemuna v dvanajstih dneh in pol.⁸¹ Z uporabo kompasa so določali smeri in risali zemljevide rečnih zavojev. Ogljedali so si Donavo od Bratislave do Komárna (Komárom) in njen desni pritok, Rabo, ki se izliva v Donavo pri Györu. Potovali so po reki Maros (Maroch, Moriš, Maroš, Mureş) od Tîrgu Mureş (Marochportu) v Transilvaniji do Szegeda (Szege-din). Med potjo so narisali zemljevid reke Maros, ki so ga Tobija Gruber in njegovi inženirji še dolgo uporabljali pri posegih v strugo reke.⁸² Med letoma 1774 in 1777 je Tobija Gruber⁸³ pomagal Walcherju pri delu na Donavi kot ravnatelj za plovbo v Temišvarju.

Navigacijski komisar Gabrijel Gruber je vodil dela na reki Maros od jeseni 1772 do pomladi 1773. Jeseni 1772 si je ogledal tok reke Maros in na Dunaju dne 9. 3. 1774 poročal o predvidenih izboljšavah. Vas Lipa je ogrožala povodenj. Da bi preprečil škodo, je deželni inženir Sachss (Sachs, Sacher) načrtoval dela, vredna 200.000 gld. Gruber je zavrgel njegovo mnenje, saj naj bi nevednosti raje rešili s preprostejšimi, za trikrat cenejšimi posegi. Lotili so se jih jeseni 1772 in pomladi 1773. Kmalu je velik nasip peska začel ovirati plovbo, zato ga je dal Gruber za zmerno ceno odstraniti. Sachss, poročnik baron Elent in deželna komisija so pohvalili Gruberjeve uspehe. Leta 1773 so še dvakrat uravnavali strugo in zgradili jezove iz kamna. Končno je Sachss ob nasipu iz peska dal izkopati prekop, vreden 800 gld; po njem je odtekala večina vode.⁸⁴

Maros se pri Szegedu izliva v Tiso. Tam je ladijski mojster Johann Matthias Hepp⁸⁵ nadaljeval

Gruberjevo delo; med drugim sta skupaj uveljavila hrastov les kot najprimernejši za ladje. Ob Heppeju je drugi karlovški ladjedelničar, Gianelli,⁸⁶ leta 1755 sestavil načrt za regulacijo reke Kolpe. Gianelli je gradil jadrnice v ladjedelnici Rečica blizu Karlovca ob pomoči Pietra Nocettija,⁸⁷ graditelja fregat v Kraljevici med letoma 1765–1767 pod ravnateljem ladjedelnice Vojnovićem. Pietro je skupaj z očetom Giuliem Nocettijem pripotoval iz Francije v Livorno leta 1746 in nato v Kraljevico. Leta 1755 je izdelal ladjo *Minerva* za prevoz žita. Leta 1744 jo je kupil ljubljanski baron Siegfried Taufferer,⁸⁸ ki je sprva delal za grofa Theodorja Batthyánija. Taufferer je ladjo raje imenoval po dunajski prostozidarski loži "*Wahre Eintracht*". Na njej je konec leta 1783 prijadral v Herson ob Črnem morju.⁸⁹

Heppjeva jadrnica iz hrastovine leta 1773 in skica Donave (Petrović, 1992, 64/65).

⁸⁰ Madžarsko Dévény, slovaško Devín; danes del Bratislave.

⁸¹ Petrović, 1982, 64/65.

⁸² Gruber, 1782, 263.

⁸³ Wurzbach, 1859, 385.

⁸⁴ Ilwof, 1909, 538; Winewitz, 1928, 73.

⁸⁵ Johann Matthias Hepp (Hopp, * Mainz).

⁸⁶ Giuseppe Gianelli († po 1780 Karlovac).

⁸⁷ Pietro Nocetti († 1798).

⁸⁸ Siegfried Janez Heribert baron Taufferer (* 1750 Ljubljana; † 1796 Dunaj).

⁸⁹ Petrović, 1982, 64–65; Juričić, 1990, 53; Slokar, 1860; Ilić, 1983, 423; Halm, 1943, 152–153, 211, 222; Halm, 1961, 83.

Cesarsko-kraljevi mojster brodogradnje J. M. Heppe je aprila in maja 1773 preplul mirno široko Tiso z ladjo za prevoz soli lastne izdelave. Tiso je proglasil za eno najbolj plovnih rek. V Szegedu je naložil 56 ton soli; menil je, da bi se dalo varno voziti celo 123 ton. 13. 8. 1773 je poročal iz Zemuna, da je aprila 1773 na Tisi preizkušal prevoz na ladjah z več kot dvakrat večjo nosilnostjo, kot so jo imele dotedanje. Z novimi vrstami ladij bi se cena prevoza ene tone soli od Zemuna do Szegeda znižala od 8–9 krajcarjev na samo 5 kr. Od Szegeda do 150 km južnejšega habsburškega vojaštva v Zemunu je porabil za tono tovara le 89 kr, stroški pri tovorjenju na starejših vrstah ladij pa so znašali 143 do 161 kr za tono.

Heppe je svoje v Dubovcu ob novem trgovskem skladišču blizu Karlovca zgrajene "renske" ladje z nosilnostjo 1000–3000 centov preverjal že leta 1771. Njihovo življenjsko dobo je ocenil na štirideset let in jih je ustrezno zavaroval. V svoji ladjedelnici v Dubovcu je eno ladjo gradil po šest mesecev. S Heppejevimi ladjami je bilo mogoče dobro manevrirati, vendar so bile razmeroma drage. Žal so zaradi počasnega privajanja mornarjev in drugega ladijskega osebja na Heppejeve novosti le počasi posodabljali zastarele primitivne kobilice ali druge podobne priprave.⁹⁰

Heppejevo delo so tako kot Gruberjevo obravnavali na najvišji ravni. Dne 10. 3. 1774 so se pod zapisnik seje protokola državne gospodarske komisije o izboljšanju navigacije na Savi in Kolpi podpisali kapitan Blümegen, baron Reischach, podpredsednik sveta grof Zinzendorf,⁹¹ baron Stupan,⁹² grof Erdödy, Gigant, Bergenstamm, Golt, Curti, referent Raab, Ratzesberger in tajnik Paradis Ettinger. Raab je dokumentu dodal svoj dunajski dopis z dne 2. 2. 1774; v njem je v zadnji točki opisal Heppejeve nove ladje za prevoz soli. Konec decembra je Raab obravnaval Heppejev delovni načrt za prečkanje velikega ovinka Kolpe pri Ozlju z lesenim kanalom po zgledu podobnega posega na reki Traun, ki se zлива v Donavo na območju Zgornje Avstrije. Cesarica je plačala Heppeju dodatnih 5.000 fl poleg 17.458 fl, ki jih je Gruber dobil za dela na Kolpi in Savi, ter 11.515 fl, ki jih je Walcher porabil za urejanje Donave.⁹³ Heppeju so

tako za prekop odšteli skoraj sedmino vseh državnih sredstev namenjenih urejanju voda v letu 1774. Gruber je s Heppejem dobro sodeloval in njegove z Vigovo pomočjo v Karlovcu izdelane jadrnice, uporabljal za tovorjenje po Savi, četudi je kritiziral Heppejev prekop pri Ozlju.

Drava pri Ptujju

Januarja in februarja 1776 je Gruber načrtoval dela na Dravi pri Ptujju; pri tem je sodeloval z mariborskim glavarjem.⁹⁴ Večina Gruberjevih navigacijskih aktov je v isti sapi omenjala predvsem dela pri trgu Wildon, Radgoni in Ptujju. Dne 31. 1. 1780 je Kunsti poročal o delih na Dravi pri Ptujju in v bližnjih krajih.⁹⁵ Dokumentov o Gruberjevem delu na Ptujju v Pokrajinskem muzeju Ptujja žal ni, saj je med letoma 1750 (1752) in 1860 upravo na Ptujju vodil Invalidski dom, podobno kot na Dunaju, v Pešti, Pragi in Padovi. Arhivsko gradivo o Ptujju iz časa delovanja Gruberjevih inženirjev tako danes hrani Državni arhiv na Dunaju, v fondu *Invaliden Amt*, ki pa ne vsebuje posebej ločenega gradiva o Gruberjevem Navigacijskem uradu.⁹⁶ V Gabrijelovem času so bili številni meščani Ptujja Gruberji,⁹⁷ v Kočevju pa so živeli že v 16. stoletju.

Plovba po Dravi in Muri je bila veliko težavnejša kot po Donavi. Zato je prevoz enega centa (56 kg) z Dunaja po Donavi do višine Osijeka stal 30 kr, z Gradca v Osijek po Muri in Dravi pa kar dvakrat več, 60 kr. Decembra 1779 je ogrski dvorni urad (*Hofkanzlei*) prosil avstrijsko-češki dvorni urad za imenovanje inženirja, ki bi pregledal Dravo in uredil plovbo po njej. Do poletja 1780 še ni bil imenovan; zato je septembra 1780 ogrski dvorni kancler grof Eszterhazy (Esterhazi) kar sam ukazal izboljšanje plovbe po Dravi. Šele tedaj je ogrska dvorna komora (*Hofkammer*) imenovala inženirja Kriegerja v lokalno komisijo za reko Dravo.⁹⁸ Kriegerji so bili znani fiziki v habsburški monarhiji, med njimi predvsem jezuit Willibald Krieger,⁹⁹ ki je

⁹⁰ Pickl, 1977, 230; Weithmann, 2000, 361; Herkov, 1979, 86, 130.

⁹¹ Grof Karl Zinzendorf, guverner Trsta od leta 1776 (Rechberger von Rechekron, 1882, 133).

⁹² Morda baron Vincenc Strupi iz Trsta.

⁹³ Pickl, 1977, 229; Ilwof, 1909, 533.

⁹⁴ StLA, R+K, K 83, fasc. 97; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34 (31. 1. 1776); StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, November 187 (12. 7. 1776) 5^v; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 285 (26. 4. 1776) 6^r; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 415, 419.

⁹⁵ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 11, 1^r.

⁹⁶ Sporočilo Marije Hernje Masten iz Pokrajinskega muzeja Ptujja, 3. 8. 2005.

⁹⁷ Hernja Masten, 1995.

⁹⁸ Pickl, 1989, 125.

⁹⁹ Willibald Krieger (* 11. 2. 1685 Deckendorf na Bavarskem; SJ 1702; † 1769 Gradec).

objavil številna dela o plimovanju in zvoku. Njegovo knjigo o gibanju iz leta 1722 je imel Jožef Kalasanec Erberg v svoji knjižnici, vendar jo je v katalogu leta 1798 dal navesti brez imena avtorja.¹⁰⁰

Začetki urejanja Mure nad Radgono

Dne 10. 3. 1773 je državno gospodarsko odposlanstvo izdalo protokol o plovbi po Muri. Notranjeavstrijski vladni svetnik Sauer¹⁰¹ je zatrjeval, da je reka Mura plovna le petnajstih milj med Leobnom in Ernovžem (Ehrenhausen), pa celo tam le z najmanjšimi ladjami z največ 200 centi nosilnosti. Težave so povzročale naravne ovire, slabi pristopi, neprehodne poti, pomanjkanje prevoznih sredstev, zasipavanje z mivko in premajhna skrb oblasti. Sauer je poročal še o vodnih poteh na Češkem in pri Trstu, Gruber pa si je takrat ter znova leta 1776 ogledal reko Inn na Zgornjem Štajerskem.¹⁰² Ugotovil je, da je plovna celo z ladjami z nosilnostjo do 2000 centov. Seveda je bil Gruber v svojih izjavah vedno veliko bolj optimističen kot morebitni tekmeči, saj je na ta način od oblasti uspešneje izprosil gmotno podporo za urejanju voda.

Sauer je pozneje (od 7. 1. 1787 do 17. 8. 1790) vodil dela na reki Adiži (Etsch) v severni Italiji, ki sta jo poldrugo desetletje prej urejala že Bošković in Antonio Lecchi. Od leta 1791 do leta 1795 je bil Sauer kraljevi namestnik pri deželni upravi.

Notranjeavstrijski gubernij je razpravljal o Sauerjevih poročilih in prosil cesarico za pomoč pri izboljšavah plovbe po Muri, saj je vladarica v tem času dajala velike vsote (550.000 gld) za ureditev plovbe po reki Adda od jezera Como do Milana ter 100.000 gld za izsuševanje Ljubljanskega barja. Sauer je predlagal vodno carino "brodarski groš". Pobirali naj bi 3 kr od vsakega centa, tovorjenega po Muri. To bi pri letnem prometu 400.000 centov navrglo 20.000 gld na leto. Na rob Sauerjeve *Pro memoria* je sovladar Jožef II. zapisal glede reke Mure:¹⁰³

"Med drugim mora abbé Gruber čim prej podati predlog za ureditev reke s seštevkom predvidenih stroškov, da ga bodo štajerski stanovni glede tega lahko zaslišali."

Leta 1774 so v Gradcu ustanovili komisijo za vode *Kommission in wassersachen*, znano še kot *Navigationskommission*. Njen predsednik je bil sprva feld-

maršal Batthyany.¹⁰⁴ Batthyany je bil od leta 1748 vzgojitelj poznejšega cesarja Jožefa II. Leta 1763 je postal knez in Jožefov višji dvorni učitelj.

Po Batthyanyu je Navigacijski komisiji predsedoval Stubenberg,¹⁰⁵ ki pa je leta 1780 odstopil zaradi pritiskov dvornega urada. Pozneje je njegov položaj kot zadnji predsednik komisije prevzel Stürgkh,¹⁰⁶ prednik poslednjega Franc-Jožefovega avstrijskega premiera med letoma 1911–1916 Karla Stürgkha.¹⁰⁷ Komisijo so sestavljali: navigacijski direktor Gruber ter prokurator dvorne komore (*Hofkammer-prokurator*), več oseb iz visokega plemstva kot zastopnikov vlade in štajerskih deželnih stanov. Komisija je iskala primerne postopke za pospeševanje plovbe po Dravi in Muri. Svoje predloge so dostavljali guberniju v Gradcu, ki je odredil ustrezne ukrepe.¹⁰⁸

Gruber je pregledal reko Muro in 27. 6. 1774 popisal svoje vtise o načrtih v spisu z naslovom *"Anstände des Schiffahrt auf dem Murstrom"*. Položaj je po stari navadi znova narisal v zelo rožnatih barvah; obenem pa se je hitro lotil dela. Menil je, da z majhnimi posegi v tok Mure lahko omogoči plovbo velikim ladjam. Mlinov ni bilo treba porušiti – tega so se namreč mnogi ljudje bali. Mladi delavci z okoliških hribov so ročno poglobili plitve dele reke in tako izboljšali promet.

Notranjeavstrijski gubernij je na Dunaju 12. 4. 1777 izdal odredbo o cesaričini odločenosti, da bo dala urediti plovbo po reki Muri pod Sauerjevim nadzorom. Ob izsuševanju Ljubljanskega barja se je Gruber lotil še Mure, sprva med Leobnom in Ernovžem (Ehrenhausen). Najel si je pomočnike poleg že nameščenega deželnega inženirja Prechtla (Prechtel). Gruber in Sauer sta leta 1775 za gubernij sestavila operacijski načrt del v skladu z dvornimi akti. S svojimi nameni sta seznanila deželno gospodarsko delegacijo in končno je prišlo do sklepov. Stroške na Štajerskem so krili tudi s tako imenovanim "brodarskim grošem", kot ga je predlagal Sauer.

¹⁰⁴ Grof Joseph von Batthyany (* 28. 4. 1698 Rechnitz na Gradiškem (Burgerland); † 15. 4. 1772 Dunaj).

¹⁰⁵ Grof Wolfgang von Stubenberg (* 9. 10. 1730; † 7. 6. 1800).

¹⁰⁶ Guverner Spodnje Avstrije grof Franz Anton (Christoph) Stürgkh (* 2. 4. 1724; † 9. 11. 1791) ali grof Karol Antal Strügkh.

¹⁰⁷ Grof Karl Stürgkh (Stürgh, * 30. 10. 1859 Gradec; † 21. 10. 1916 Dunaj).

¹⁰⁸ StLA, Miscellen K 393. Stara signatura: Landes Regirungs Archive, Navigationsakten im Kleinen Archiv, Sch. 471/43 (Hofkanzleidekret).

¹⁰⁰ Erberg, 1798, 99.

¹⁰¹ Wenzel, grof Sauer von und zu Ankenstein (grad Borl na spodnjem Štajerskem), baron Kosiak (* 1742; † 1799).

¹⁰² StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 108 (julij 1776).

¹⁰³ Ilwof, 1909, 536.

Prva omemba Gruberjevega inženirja Vege na Muri

Mladi cesarjevič Jožef II. je sprva podpiral Gruberja; žal pa se je kmalu premislil. Ko sta Vega in Poglajen (Poglajn, Poglein, Poglajn) končala višje študije v Ljubljani, je Gruber komaj dobro začel regulacijska in sanacijska dela na Muri od Wildona do Radgone. V svoje delovne načrte je sproti vključeval nove inženirje, ki jih je vzgajal v Ljubljani. Leta 1775 je Gruber organiziral urejanje plovbe na Muri s pomočjo Ignaza Kunstija in dveh drugih inženirjev. Pozneje so zaposlili še druga dva inženirja in nadaljevali dela do leta 1781.¹⁰⁹ Kunsti si je pred sodelovanjem z osem let starejšim Gruberjem pridobil izkušnje pri uravnavanju vrtincev Donave v Walcherjevi službi.

Kljub več omembam "dveh inženirjev" ni zanesljivo, da je bil eden od njih prav Vega. Najstarejši omembi inženirjev "Vecha Franz" in "Poglajn" v zvezi z urejanjem reke Mure sta bili zapisani šele 20. 12. 1776 in 17. 1. 1777.¹¹⁰ Napaka pri zapisu Vegovega osebnega imena v obeh primerih niti ne preseneča, saj ga je sam Gruber pozneje prekrstil še v Ignatza,¹¹¹ dobre tri mesece prej, 25. 2. 1779, pa je pravilno zapisal Georga Veho.¹¹² Gotovo je šlo za isto osebo in je pomota nastala pri prepisovanju dokumenta; morda zato, ker sta bila druga dva inženirja res Ignaca. Tudi zelo redoljubnemu Gruberju so se včasih pripetile kakšne pisarniške napake; v enem od številnih rokopisov je celo Ignaza Kunstija zapisal kot "Gunstija", v drugem pa ga je preimenoval v "Franz Kunsty".¹¹³

20. 12. 1776 so Joseph Georg grof Batthyany,¹¹⁴ Ludwig grof Dietrichstein, in Karl, grof Trautmausdorf¹¹⁵ kot komisarji Štajerskih deželnih stanov iz Gradca odgovorili guberniju na dvorni dekret o Sauerjevih opisih plovbe po Muri (26. 4. 1776 in 21. 5. 1776). Grofovega vnuka ali sina,

Franza Josefa Dietrichsteina,¹¹⁶ je januarja 1810 Lujzijanska družba pooblastila za pogajanje s francoskimi oblastmi glede gradnje ceste.¹¹⁷ Septembra 1810 se je neposredno pogovarjal z glavnim guvernerjem Ilirskih provinc Marmontom.¹¹⁸ Pozneje je Franz Josef Dietrichstein leta 1822 predsedoval Kraljevi ogrski družbi za rečno plovbo, kot je Andrija Ljudevit Adamič julija 1822 pisal grofu Lavalu Nugentu.¹¹⁹ 14. 1., 17. 1. in 22. 8. 1824 je Adamič skušal nagovoriti Nugenta, naj prevzame predsedovanje Družbe. Nugent je 30. 1. 1824 predlog pozdravil, a dolžnosti ni nikoli prevzel.¹²⁰ Nugenta je plovba po Kolpi seveda zelo zanimala, saj je bil med drugim tudi lastnik graščine Kostel na kranjski strani Kolpe. Dietrichsteini s Koroške so se razvili v eno najpomembnejših evropskih rodovin. Grof Karl Dietrichstein je bil prav tako med delničarji Lujzinske družbe.¹²¹

Komisarji Štajerskih deželnih stanov so po točkah obravnavali plovbo po rekah Zgornje Štajerske (1), splavarjenje (2), tovorjenje trgovcev po Muri in po kopnem od Ernovža (Ehrenhausen) do Leobna (3), cenovno razliko med obema (4) in končno še zanimivosti o ljudeh in razmerah v Ernovžu, Prugu ter Leobnu. Muro so obravnavali z največjo pozornostjo. Obenem so načrtovali potrebne posege na Dravi pri Ptujju, pri Radgoni in pri Wildonu na Muri v sodelovanju z dvornim svetnikom, navigacijskim direktorjem Gruberjem. Cesarico so prosili, naj jim dodeli 12.000 fl za dela in gradbeni material, namenjen izboljšavam toka po načrtih Navigacijske komisije. Sklicevali so se na Gruberjeve načrte. Gruber je za izboljševanje plovbe predvidel dva navigacijska inženirja s plačama po 600 fl ob dodatkih za potovanja in stanovanje. Z gospodvi so se dogovarjali glede dobave potrebnega materiala.¹²² Seveda so prepovedali vsakršno delo v strugi Mure, ki ga ne bi potrdila Gruberjeva direkcija na osnovi "znanstvenih dognanj". Zavzemali so se predvsem za pomoč na poškodovanih območjih, za izboljševanje plovbe proti toku in vzdrževanje že opravljenih posegov. Ob plovbi proti toku še niso posebej omenjali parnikov, vendar je novost že "trkala na vrata".

¹⁰⁹ Pickl, 1980, 123; Pickl, 1977, 229–230; Ilwof, 1909, 553; Tremel, 1946, 38.

¹¹⁰ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176, 2v; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 52 (20. 12. 1776) 7v.

¹¹¹ AS, Deželni stanovi I, šk. 684, fasc. 385 (maj 1779), fol. 276.

¹¹² AS, Deželni stanovi I, šk. 684, fasc. 385, fol. 293.

¹¹³ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 2v.

¹¹⁴ Joseph Georg grof Batthyany (* 30. 1. 1727 Dunaj; 1778 kardinal; † 23. 1. 1798 Bratislava (Wurzbach, 1856, 1: 177)).

¹¹⁵ Knez Karl Trautmausdorf (Trautsmansdorf, † 1796 (Wurzbach, 1883, 37: 64–65)).

¹¹⁶ Franz Josef knez (princ) general Dietrichstein (* 1767; † 1854).

¹¹⁷ Pivec-Stelè, 1930; Labus, 2006.

¹¹⁸ Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont (* 1744; † 1852).

¹¹⁹ Lukežič, 2002, 79–80; Schwalba, 2002, 55, 57, 66, 97.

¹²⁰ Schwalba, 2002, 63–67.

¹²¹ Labus, 2006.

¹²² StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 52 (20. 12. 1776) 3v, 4r.

Gruber je v Wildon namestil prvega inženirja Kunstija po ukazu z dne 16. 6. 1776, potrditvah dvora (23. 7. 1776 in 25. 7. 1776) ter po dvornemu dekretu (27. 9. 1776) Sprva so si zagotovili sredstva v znesku 4.000 fl za plače inženirjev, kar je bilo za 1.000 fl manj od skupnih plač Walcherjevih inženirjev na Donavi leta 1774. Kunsti je konec leta 1776 in v začetku leta 1777 dobival plačo po 3 fl na dan in še povračilo manjših potnih stroškov. Za posamezne odseke so zaposlili druge inženirje, saj bi sicer potovanja od enega do drugega delovišča postala predraga. Fidel Poglajn (Pogljajen) in Franz (sic!) Veha (Vecha) sta bila tako nastavljena za dela pri Wildonu, tretji inženir pa je postal Ignaz von Chrös (Chress, Kröss, Chröss). Vsi trije so dobivali letne plače po 400 fl z dodatki 100 fl za (osebne) dobave. V uku so imeli še Josepha Klobhamerja (Klobhamern); plačevala ga je ogrska dvorna komora.

Za delo na terenu so inženirji najemali posebne uradnike, imenovane *Schanz-Corporal*. Ti so skrbeli za delavce, jih popisovali in zapisovali mesečne materialne stroške; ti so letno znašali od 17 fl do 36 fl. Ves pretok denarja je nadziral direktor Gruber po popisih *Schanz-Corporalov*. Na listah so najprej izpisali ime delavca, nato delovne dni, dogovorjene dnevnicke, material in stroške za poštno sle. Sledili so opisi opravljenega inženirskega dela na posameznih krajih; blagajniki so jih izdajali enkrat na teden za vsakega zaposlenega. Blagajniki so račune oddajali v podpis *Schanz-Corporalom*, končne obračune pa so opravili inženirji. Po ukazu dvornega dekreta so za blagajnika nastavili uslužbenca glavne navigacijske blagajne Franca Antona Köhrerja, oskrbnika gospostva Gornja Radgona.¹²³ Za preračunavanje mesečnih blagajniških izdatkov, povezanih z delom na Ptujju je Gruber predlagal tamkajšnjega meščana, trgovca in od leta 1787 mestnega svetnika Josepha Antona Aichmayrja (Archmayr). Aichmayrjeva družina je bila pomembna v mestu, saj je trgovec Johann Aichmayr leta 1764 postal meščan Ptujja.¹²⁴

Za popis izdatkov pri Wildonu so zadolžili Augustina Eisenbacha (Ejdenbach), lastnika gospostva Weisungg. Glavni blagajnik Köhrer je ukazoval pri vseh denarnih zadevah. Drugi blagajniki so o računih za posle obveščali glavno blagajno v Radgoni; tam je Köhrer izdajal potrdila.

Gruber je delavce in material dobival od okrožnega urada naravnost ali komisijsko; delavci niso delali zastonj, gradbenega materiala pa Gruber gospostvom ni plačeval. O prošnjah za delovno silo in gradbeni material je komisija mariborskega okrožnega glavarja barona Mauerburga ugotovila, da Wildon, Radgona in Ptuj sodijo v mariborsko okrožje; zato mora vodogradnje na Ptujju voditi glavna (Gruberjeva) direkcija. Baron Mauerburg(h) je bil že dolga leta adjunkt graškega okrožnega urada in je zato dobro težave z Muro pri Radgoni. Tako so komisarji deželnih stanov na osnovi dokumentov (14. 7. 1776 in 22. 7. 1776) v Radgoni določili tri komisarje za nabavo materiala, ki so ga naročali inženirji: na območju Radgone posestnika imenjske rente Hermanna Gusserja (Gleissner, Geisser), na Ptujju domačina okrožnega komisarja Karla Gesserja (Geisser)¹²⁵ in v Wildonu navigacijskega blagajnika Augustina Eisenbacha, lastnika gospostva blizu Celovca.¹²⁶

Plačane delavce za delo pri Wildonu so morali najemati kar pri lastniku gospostva Neudorf, grofu Wurnebrandu, lastniku gospostva Eibensfeld Maxu Josephu grofu Wildensteinu¹²⁷ in von Kellersfergu, lastniku gospostva Freyheim. Kellersferg je bil administrator cistercijskega reda, katerega samostan Rain je spadal h gospostvu Rohr.¹²⁸

Za dela na območju Wildona so po 27. 8. 1776 razporejali še kmete z gospostva Weissenegg in poddržavljenega, nekdanj jezuitskega gospostva Herbertsdorf. Pri delu je sodeloval še von Laturner, imetnik posesti Frey-Buchel.¹²⁹

Leta 1773 so porabili 1500 fl, od teh 861 fl 21 kr za amortizacijo. Vseh stroškov skupaj je bilo do 9. 7. 1776 oziroma 7. 11. 1776 10.491 fl. Do konca novembra 1776 so pri Wildonu porabili 1.046 fl, pri Ptujju za pol manj (510 fl), pri Radgoni pa do konca decembra 1776 kar 3.004 fl 37 kr. Komisar je v Radgoni z zlato medaljo, vredno 24 zlatih dukatov, nagradil glavnega blagajnika Köhrerja; medaljo za 20 dukatov so podarili ptujskemu komisarju Gusserju, 15 dukatov blagajniku Aichmayrju, 20

¹²⁵ Mlajši usnjar Karl Gesner je postal leta 1811 meščan Ptujja (Hernja Masten, 1995, 113).

¹²⁶ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 4^r, 5^v.

¹²⁷ Max Joseph Gottlieb von Wildestein auf Wildbach und Karldorf (* 16. 7. 1728; † 6. 2. 1791 (Wurzbach, 1888, 56: 146/147)) je bil poročen z grofico Barbaro Krauttmandorff.

¹²⁸ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 6^r.

¹²⁹ StLA, Protokoll Buch (1776).

¹²³ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 52 (20. 12. 1776) 9^r; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 2^r.

¹²⁴ Hernja Masten, 1995, 82, 94.

dukatov pa wildonskemu blagajniku Eisenbachu.¹³⁰ Tajnik von Eberman je dobil medaljo, vredno 20 dukatov.¹³¹

Sauer se je posebej zanimal za tovorjenje proti Ernovžu (Ehrenhausen) in Pruggu.¹³² O delu je poročal Ludwig, grof Dietrichstein, ki je bil posebej omenjen na koncu dopisa, namenjenega deželnemu knezu.¹³³

Komisija je prav tako poročala o delu inženirja (Klobhamerja), ki ga je plačevala ogrska komora; letni poročilni v znesku 100 fl mu je predal aktuar komisije, von Ebenau, morda iz današnje turistične vasi tega imena, oddaljene 5 km od Salzburga. Urad inšpektorata v kraju Furstenfeld je skrbel za vino in med, ki so ju v velikih količinah dovažali v Radgono. Med, vino in vso drugo blago je šlo skozi glavno graško carino za Zgornjo Štajersko. Komisar grof Sauer je odobril mitnino v znesku 3.484 fl 27 kr za leto 1764, ko so med drugim po Muri prepeljali 40.000 starov (škorcev) vina. Svetnik Leopold je skrbel za dajatve splavarjev, tudi pri skladišču v Ernovžu (Ehrenhausen), ki je sodilo k Mariborskemu okrožnemu uradu. Komisar Karl Hofmann in Sauer sta leta 1772 vodila komisijo za vode v kraju Prugg. Pri tem sta se posebej zanimala za trgovsko cesto proti Trstu.¹³⁴ Glede na Gruberjevo poročilo je prokurator deželnoknežje dvorne komore, Franz Georg Breuning, izdal ustrezen patent za dela na Muri.

Sauer je 17. 1. 1777 pisal dvorni pisarni o navigacijskih zadevah in na štiri liste krajšem dopisu, obsegajočem dvajset listov, več ali manj dobesedno povzel ugotovitve komisarjev Štajerskih deželnih stanov z dne 20. 12. 1776. Predvsem je izpostavil težavno plovbo proti toku,¹³⁵ ki je postala osnovni povod za razvoj parnikov.

Gruberjeve skice rečnih korit

Leta 1780 je Tobija postal stavbni ravnatelj državnih (katedralnih) posestev na Češkem. Bil je pomemben član Češke znanstvene družbe v Pragi

in ji je kar trikrat predsedoval; v njenem glasilu je objavil številne razprave, ki so bile sad raziskav s polbratom Gabrijelom.

Gabrijel Gruber je v Ljubljani poučeval mapiranje; njegove izkušnje z načrtovanjem rek je leta 1782, kmalu po preselitvi v zlato Prago, uporabil njegov polbrat Tobija v razpravi, ki jo je dal objaviti pri Češki znanstveni družbi. Pet slik je izjemoma objavil pred razpravo in nanje narisal zanimiv izum kompasa v posodi z vodo, nagnjeno elipso kompasa, zapornice, proti otoku usmerjen kompas ob skicah ravnovesja in reko z ovinki in otoki pod obrisi vasi z gostiščem.

Gruber je geometrijo reke dopolnjeval še z drugimi meritvami, utemeljenimi na lastnih desetletnih izkušnjah. Opomba o izkušenosti je seveda veljala tako za Tobijo kot za Gabrijela, ki sta oba že dolgo uravnavala plovbo po rekah. Tako na podlagi opombe ne moremo sklepati o tem, v koliki meri je bil Gabrijel soavtor razprave. Treba je bilo narisati meandre, otoke, globine in plitvine na vseh delih struge; ob njih pa še mostove, izlive drugih rek, itd. Kompas je bil najbolj zanesljiv pripomoček za določanje kotov; vendar so morali obenem meriti kote še z noniusom in določati hitrost toka.¹³⁶ Med plovbo si je Gruber prizadeval za pravilno določanje smeri magnetne igle ne glede na moteče gibanje ladje. Problem je pestil predvsem mornarje na plovbi po morju, vendar je težave povzročal tudi tok reke. Merjenje točnega časa med plovbo na rekah je bilo preprostejše kot na odprtem morju. Vse zavoje in hitrosti toka je Gruber lahko določil le ob točnih meritvah časa v minutah in sekundah.¹³⁷ Posebej je meril hitrost vode okoli otokov v reki.¹³⁸ Magnet je med meritvami "zavil v časopisni papir", da bi se čim bolj izognil motečim zunanjim vplivom. Tabela je čas, širino in višino struge ter dodal zanimive opombe o gostilnah ob bregovih, pesku, otokih, močvirjih in bližnjih vaseh.¹³⁹ Meritev širine toka reke ni bila prav nič težavna; kote je meril do sekunde natančno z uporabo višje geometrije.¹⁴⁰

Hitrost vode je meril s Pitotovo¹⁴¹ lijakasto cevjo, postavljeno pravokotno na tok,¹⁴² kot jo uporabljamo še danes. Pitot je leta 1724 postal

¹³⁰ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 52 (20. 12. 1776) 15^b.

¹³¹ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 15^v.

¹³² StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 16^v.

¹³³ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 20^r.

¹³⁴ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 52 (20. 12. 1776) 20^r.

¹³⁵ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 176 (17. 1. 1777) 1^v.

¹³⁶ Gruber, 1782, 266.

¹³⁷ Gruber, 1782, 268.

¹³⁸ Gruber, 1782, 270.

¹³⁹ Gruber, 1782, 271–272.

¹⁴⁰ Gruber, 1782, 274.

¹⁴¹ Henri Pitot (* 31. 5. 1695 Aramon pri Uzesu v Gardu; † 27. 12. 1771 Aramon (Poggendorff, 1863, 2: 459).

¹⁴² Gruber, 1782, 276.

pravi član pariške akademije, leta 1740 pa član Kraljeve družbe v Londonu. Od leta 1740 je služboval kot ravnatelj vodnih del na slovitem prekopu Midi v Langendocu med Atlantikom in Sredozemljem podobno kot tri desetletja pozneje Gruber pri nas. Pitot je raziskoval uporabo analize v geometriji; sestavil je številne hidravlične tabele, preučeval vodna kolesa, vodne črpalke in loke mostov.

Gruberjev prijatelj Gerstner¹⁴³ iz Prage je raziskoval silo vodnega toka in upor vode v različnih točkah kanalov na osnovi splošnih izrekov o trkih, izpeljanih iz Newtonovih zakonov.¹⁴⁴ Za merjenje hitrosti vode je uporabljal nihalo z odklonom, sorazmernim sili vodnega toka¹⁴⁵ podobno kot pri Pitotovi cevi.

Gerstner je nato segreval vodo in meril spreminjanje njene viskoznosti v steklenih ceveh, podobnih barometričnim, dolgih 6 do 7 čevljev. Gruber je za Gerstnerja zelo umetelno izdelal termometer z majhno kroglo-zbiralnikom premera zgolj 3 linije. Cev termometra, dolgo 11 col (inčev), je razdelil na 80 delov; to je Gerstnerja še posebej navdušilo, saj je zlahka prebral višino temperature (verjetno v Réaumurjevih stopinjah). Posebno ga je zanimala viskoznost vode v bližini ledišča, opazoval pa je tudi vidne spremembe v toku različno segrete vode.¹⁴⁶ Gerstnerjeve meritve so bile seveda dokaj zahtevne in v marsičem pionirske za tedanji čas. Mehaniku Josefu Božku¹⁴⁷ s politehnike v Pragi je Gerstner dal izdelati mali kotel za parni stroj. Božek je leta 1816 in 1817 v Pragi preizkušal parnik in parni avtomobil.

Gerstner se je izkazal kot znanstveni sodelavec pri prenavljanju prekopa Vltava–Donava; zato so ga leta 1811 postavili za višjega direktorja del na čeških vodah. Med pripravami za konstrukcijo dragega prekopa med Vltavo in Donavo pri Dunaju je projekt nadomestil s cenejšo železnico na konjski in pozneje parni pogon. Skupaj s sinom¹⁴⁸ sta spodbudila graditev prve železnice na konjski pogon v monarhiji od Čeških Budejovic do Mautausna (med letoma 1825–1832); pozneje, leta 1822, je tračnice postavil do Gmundna in Linza. To je bila prva železnica na evropski celini. Pozneje je njun program med letoma 1829 in 1836 dopolnil Riepl.¹⁴⁹

Gruber je na zemljevid po vrsti vrisal brzice, nasipe peska, otoke, močvirja, zgradbe, vodne poglobine, kanale, gorovja in mostove.¹⁵⁰ Pri tem je uporabljal izkušnje, pridobljene ob meritvah na reki Maros med Tírgu Murešom in Szegedom v razdalji okoli 50 milj; pregledal jih je v šestih tednih. V petih dneh je prepotoval 11 milj proti toku Donave od Komárna do Bratislave. Smer toka je določal s kompasom in kvadrantom ali kakšno podobno geometrijsko napravo. Izračunal je, da voda preteče po stopničastem terenu dolžino koraka, dolgega 2,5 čevlja, v eni sekundi, razdaljo 25 klafter pa v eni minuti; hitrost vode je bila torej komaj 0,8 m/s. Večja je bila hitrost toka sredi Donave. Tudi tam je bila še vedno bližje hitrosti gibanja ljudi kot konj v galopu; Gruber jo je zato ocenil na 10 m/s. Pri popravkih meritev kotov s kompasom je ladje delil na hitrejše, enako hitre ali počasnejše od toka reke; ladja seveda še sama dodatno pospešuje ali zavira tok reke. Zaradi razmeroma zapletenih postopkov so pri meritvah morali sodelovati najmanj trije ljudje.¹⁵¹

Tobija se je še dolgo po prvi objavi ukvarjal s postopki za izdelavo čim boljših zemljevidov rek. Svoja odkritja je še naprej objavljala pri Češki znanstveni družbi (leta 1785 in 1795). Leta 1795 je objavil razpravo o prednostih hidrografskih zemljevidov. Pri risanju je upošteval izvire, maso vode in podzemne tokove; ti so bili na kraških področjih še posebej pomembni.¹⁵² Med prvimi je že poldrugo desetletje prej skupaj z Gabrijelom Gruberjem pojasnil spremembe gladine Cerknškega jezera ter razmere na Planinskem polju z razliko med dotokom padavin iz ozračja in odtokom rek proti morju.¹⁵³ Posebej je opozoril na podzemne tokove na Kranjskem in jih primerjal s tirolskimi.¹⁵⁴ Naštel je pet sestavin dobrega zemljevida reke. Vsebovati mora podatke o obliki zemljišča, petrografske, mineraloške, hidrotehniške in fizikalne lastnosti rečnega korita. Ob teh posebnostih je treba upoštevati še zgradbo Zemlje, vrste plinov v spodnjih legah in na višinah ter podrobnosti o mineralih, ki jih je treba raziskati.¹⁵⁵ Vsekakor je bil to že čas jožefinske izmere v naših krajih, tako da je bilo načrtovanje rečnih tokov že dokaj dodelano. Seveda je bilo po več plateh precej zahtevnejše od risanja navadnih zemljevidov.

¹⁴³ Franz Joseph vitez Gerstner (Gestner, * 1756; † 1832).

¹⁴⁴ Gerstner, 1795, 179, 181.

¹⁴⁵ Gerstner, 1795, 188.

¹⁴⁶ Gerstner, 1798, 144, 145, 158, 160.

¹⁴⁷ Josef Božek (* 1782 Bítrovec; † 1835 Praga).

¹⁴⁸ Franz Anton Gerstner (František, * 1796; † 1840).

¹⁴⁹ Franz Laurenz Riepl (* 1790; † 1857 Gradec).

¹⁵⁰ Gruber, 1782, 277.

¹⁵¹ Gruber, 1782, 278–279.

¹⁵² Gruber, 1795, 1.

¹⁵³ Gruber, 1795, 4.

¹⁵⁴ Gruber, 1795, 9.

¹⁵⁵ Gruber, 1795, 1.

Gabrijel in Tobija Gruber sta se zemljerstva učila pri Scherfferju, ki je prav med njunimi študentskimi leti svetoval Liesganigu najprimernejše matematične postopke pri meritvah poldnevnika na Ogrskem. Tako je Tobija Gruber jezuitske izkušnje pri merjenju poldnevnikov priredil za risanje zemljevidov. Svojega polbrata Gabrijela v razpravi ni omenjal; seveda pa je v tem času z njim tesno sodeloval in objavljala njegova znanstvena pisma. Nova pri jezuitih razvita znanja geodezije so prevzele predvsem armade, saj je cesar Jožef II. kmalu po Gruberjevi objavi naročil vojakom izdelavo zemljevidov celotne monarhije. Kot je bilo mogoče pričakovati, so laični zemljemerci ostro kritizirali jezuitske pionirske dosežke; pogosto s figo v žepu. Zelo hud kritik je bil Zach,¹⁵⁶ ki se je iz Ogrske sicer preselil v Nemčijo.

Leta 1785 je Gruber opisal svoja popotovanja na konju po deželi, fizikalna odkritja in risanje petrografskega zemljevida. Opisal je granit in druge vrste tal, pri tem pa se je skliceval na dodatek svojim kranjskim fizikalnim pismom iz leta 1784.¹⁵⁷ Uporabljal je Voigtländerjev¹⁵⁸ kompas, omenjal pa je de Lucovo¹⁵⁹ raziskovanje ozračja in Liesganigove meritve poldnevnika, objavljene leta 1770.¹⁶⁰ Priporočal je barometer zaprtega tipa, primeren za potovanja.¹⁶¹ V tabelah na koncu istega zvezka glasila praške Kraljeve znanstvene družbe je objavil meritve tlaka v Pragi¹⁶² ter vzporednice, ki so v obliki izobar ponazarjale tlake izmerjene v Padovi, Kremssu, Madridu, Dresdenu, Gdanskju, Berlinu in Parizu. Optik in mehanik Voigtländer se je leta 1755 priselil iz Saške in se leta 1757 ustalil na Dunaju. Leta 1799 je razvil ravnovesno tehtnico, ki jo je obravnaval tudi Gruber. Voigtländerja je v obrti nasledil sin in za njim vnuk.

Nekateri Gruberjevi navigacijski posegi so opisani celo v njegovih rokopisih, saj je sprva neposredno posegal v urejanje reke Mure. Tako je po vrnitvi s Ptuja (5. 2. 1776) v Gradcu odgovoril na pritožbe komerčnih mojstrov–splavarjev. Ti so menili, da so oškodovani zaradi Gruberjevih posegov v strugo Mure. Gruber je položaj skiciral ob strani svojega rokopisa. Popravljenemu čistopisu je

dodal še nekoliko manj nazorno risbo, ki ni vsebovala toliko podrobnosti o pokrajini okoli reke.

Gruber je dokazoval, da so zapornica, ograja (c) in zabijalni oven¹⁶³ (d) ovira za odvrčanje vode od poplavnega območja (a). Trdil je, da primerno postavljena zapornica z ustavljanjem voda varuje posest gospostva Eggenberg, brezskrbni plovbi splavov pa prepušča središče reke. Poleg za danes nenavadnih orodij, kot je bil "zabijalni oven", so uporabljali še druga, denimo *treibhorn*.¹⁶⁴

Gruber je raziskal vplive poplave v točki b na levem bregu na vodovje v točki a. Z velikim začudenjem je ugotavljal, da ograja c uspešno odvrča vodo proti bregu b. Še bolj so se z zabijačem d zadrževale poplavne vode; Mura naj bi zato predvidoma v enem letu nehala pustošiti breg b. Gruber je zagotavljal, da v nasprotnem primeru ne bo opravil nobenih del v bližini rečnega toka več.

"Poplavne vode z obale b proti obali a bi dobili, če bi potegnili ven iz vode ograjo c in zabijač d in s tem odplavili zdrobljeni material v točki e, ki ga sicer varujeta ograja c in zabijalni oven d. Če posege v strugo odstranimo, ne bo ogroženo le polje b, temveč bo splavarjenje še bolj odvisno od poplavnih voda odbitih z obale b proti a, da ne govorimo o ogroženosti tamkajšnjih trdnih zgradb", je pribil Gruber. Vsekakor sta bili tako skici kot razlaga vredni mojstra; gotovo je prepričal splavarje, da ima prav. Žal sta to edini do sedaj znani ohranjeni lastnoročni Gruberjevi skici posegov v korito reke Mure.

Leta 1787/88 je Tobija Gruber objavil eudiometrične in meteorološke meritve Lune, Sonca in vremenskih razmer na območju od sudetske gorske verige, imenovane Schneekoppe, pa vse do Prage. Ob datumih in tlakih je v tabelo vpisoval še temperaturo v stopinjah Réaumurja.¹⁶⁵ V opombah je opisal eudiometer. To je bil zelo priljubljen merilec kakovosti ozračja, danes bi rekli količine kisika. Sestavljali sta ga 15 col in 5 col dolgi cevi s premerom 4,5 linije, ki ju je napolnil z vodo. Upošteval je Ingenhausova¹⁶⁶ opazovanja in svoje lastne poskuse; končno pa je na strani formata A3 tabeliral velikost Lune, paralakso, premike v eni uri in dodal še tabelo za preračunavanje.¹⁶⁷

¹⁵⁶ Baron Franz Xaver von Zach (* 13. 6. 1754 Pešta; † 1832 Pariz (Neschiari, 2002, 165)).

¹⁵⁷ Gruber, 1785, 59, 68.

¹⁵⁸ Johann Christoph Voigtländer (* 1732 Leipzig; † 27. 6. 1779 Dunaj (Poggendorff, 1863, 1226)).

¹⁵⁹ Jean-André De Luc (* 8. 2. 1727 Genf; † 7. 11. 1817 Windsor).

¹⁶⁰ Gruber, 1785, 71, 75, 77.

¹⁶¹ Gruber, 1785, tabela 6.

¹⁶² Gruber, 1785, 70, 71.

¹⁶³ Das Fallwerk (StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Febr 244 (5. 2. 1776) 9; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 349 (5. 2. 1776) 7).

¹⁶⁴ AS 875, Gruber Privata (11. 2. 1778); sporočilo mag. Daniele Juričić-Čargo septembra 2005.

¹⁶⁵ Gruber, 1787, 196.

¹⁶⁶ Jan Ingenhousz (Ingen Housz, * 21. 11. 1730 Breda; † 6. 9. 1799 Wiltshire).

¹⁶⁷ Gruber, 1787, 200.

Leta 1788 je Gruber objavil razpravo o izboljšavah enakokrakih tehtnic glede na njihovo občutljivost in zanesljivost. Izračunal je navore in težišča tehtnice, štiri njene prečke pa je pritrdil z vijakom. Težišče je določal po enačbah svojega prijatelja Gerstnerja,¹⁶⁸ pomagal pa si je še s poskusi. 0,385 grama težko kubično colo zraka je privzel za najmanjšo enoto. Končno se je skliceval še na Fontanove¹⁶⁹ meritve pri temperaturi 55° Fahrenheita in pri tlaku 29,5 angleške cole.¹⁷⁰

Tobija Gruber je bil član Kranjske kmetijske družbe, dopisni član Göttingenske znanstvene družbe, član Saške družbe v Görlitzu in tajnik Češke družbe, ko je leta 1804 objavil 108 strani dolgo kritično razpravo o linearni perspektivi s kazalom ter enaindvajsetimi slikami na devetih tablah. Scherfferja ni posebej omenil, skliceval pa se je na francosko delo Johanna Heinricha Meynierja, Lamberta¹⁷¹ (1759) in še posebej na Lacailleja¹⁷² optična predavanja (1756).¹⁷³ Lacaille je naslednje leto prevedel Scherffer in mu dodal še Boškovićevo novo pismo o mikrometrskih objektivih. Gruber je opisal projekcije s pomočjo Sonca, Lune in drugih objektov ter uporabo projekcije pri praktičnem slikarstvu,¹⁷⁴ saj ga je izjemno obvladal.

Preglednica 1: Poglavja Gruberjeve Kritične razprave o linearni projekciji (1804)

Poglavje	Stran
I. Uvod	1
II. O prostem določanju točk na ploskvi	
III. Teorija linearne perspektive	25
IV. Praktična linearna perspektiva	54–108

Med enaindvajsetimi slikami na koncu razprave je Gruber zbral predvsem geometrijske projekcije črt, krogov in drugih likov. Le na tabli VIII je ponazoril projekcijo objekta nesimetričnih oblik, ruševine ali pa celo oblaka. Risanje v projekciji je bilo seveda temeljnega pomena za skiciranje toka rek, ki so jih urejali Gabrijel Gruber in njegovi inženirji.

¹⁶⁸ Gruber, 1788, 166.

¹⁶⁹ Felice Fontana (* 1730; † 1805).

¹⁷⁰ Gruber, 1788, 168.

¹⁷¹ Johann Heinrich Lambert (* 26. 8. 1728 Mulhouse (Mühlhausen) v Alzaciji; † 25. 9. 1777 Berlin).

¹⁷² Abbé Nicolas Louis de Lacaille (* 15. 5. 1713 Rumigny; † 21. 3. 1762 Pariz).

¹⁷³ Gruber, 1804, 2, 4, 7.

¹⁷⁴ Gruber, 1804, 89, 101.

Kunsti

Ignaz Kunsti je pod Gruberjevim nadzorom že leta 1774 začel dela na Muri, potem ko si je nabral dovolj potrebnih izkušenj z urejanjem toka Donave.¹⁷⁵ Prvi postojanki je postavil v Wildon in Radgono, kjer je bil tok Mure najbolj poškodovan; tam je inženirje čakalo zelo naporno urejanje dna reke, saj so ponekod stene ali pesek onemogočale plovbo.

Nameravali so popraviti številne zavoje reke Mure in čim bolj zravnati njen tok. Tako so na Štajerskem začeli na novo urejati vode. V pesku ni bilo lahko najti trdne opore, potrebne za graditev; to je bila le ena med številnimi zagatami. Gubernij in Navigacijska komisija sta morala vedno znova poslušati opozorila dvora, ki jih je sicer silil k večji vnemi. Žal posegi dunajskih oblasti niso prav veliko zalegli; če bi bila oblast ravnodušna, bi se graščaki in kmetje vedli prav tako odklonilno. Graščaki so morali dajati les, kamen in druge gradbene materiale, tlačani pa svojo lastno delovno silo. Kmetje so pač sovražili vsako tlako, saj je bila po vseh plateh ponižujoča v tedanjem stoletju razsvetljenec. Posebno težko je bilo v Ernovžu (Ehrenhausen): gosposka je zavlačevala, štajerski kmetje pa so bili od nekdanj nezaupljivi do države. Delovne sile je celo primanjkovalo. Dne 23. 7. 1778 je gubernij poročal o delu kmetov na Muri, dne 13. 6. 1778 pa o tlaki podložnikov gospostev Laach, Radgona, Oberliechenwech in Unterliechenwech, ki so morali delati celo na razmeroma oddaljeni Savi.¹⁷⁶ Če del ni bilo mogoče opraviti s tlako in se kmetje niso dali zlahka zvabiti, so bili inženirji prisiljeni najeti vojake, a za razmeroma visoka plačila.

Gruber je predvidel 20.000 gld letnih stroškov za vzdrževanje plovbe po reki Muri. S tem denarjem je zaposlil štiri inženirje in potrebno število delavcev, tako da so lahko hkrati delali na različnih krajih. Predvsem se je lotil odseka med Radgono (Radkersburg), Cmurkom (Mureck) in Ernovžem (Ehrenhausen), saj je bil tam tok reke najbolj zanemarjen.

Žal je denarja hitro zmanjkovalo; od 20.000 gld, kolikor jih je Gruber sprva predlagal, mu je najprej letno ostajalo po 12.000 gld, pozneje pa le po 5.000 gld. Po tretjino Gruberjevih stroškov so pokrivali dvorna komora, banka in deželni stanovi.

¹⁷⁵ StLA, A. Kunsti – Familia, K 1, H 1, 2v.

¹⁷⁶ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 374, 3r; StLA, R+K, Wasser Sachen, fasc. 34, Aug 5, 3r.

Kljub oviram je Kunsti uspešno delal. Veliko je bilo zastojev, kljub temu pa so regulacijska dela pri Wildonu in Radgoni napredovala po načrtih.¹⁷⁷

19. 4. 1779 je Štajerska kmetijska družba¹⁷⁸ ob podpori Navigacijske komisije odkupila štiri izvode knjig o urejanju voda duhovnika Franza Seraphima Zallingerja,¹⁷⁹ profesorja fizike v Innsbrucku (od leta 1778). Tam je katedro prevzel po svojem bratu, jezuitu Jakobu Antonu.¹⁸⁰ Franz Zallinger je bil pomemben zagovornik Boškovičevih idej, predvsem pa je veliko objavljaj o elektriki. Gruberjevi inženirji so si gotovo priskrbeli njegovo novo knjigo o delu na vodah iz leta 1779. V njej je Zallinger opisal svoje izkušnje s tirolskimi močvirji in prekopi veliko bolj poljudno kot tedanji nizozemski strokovnjaki. Zallingerjeva knjiga se bere kot vsakomur razumljiv roman in ne kot sodobna strokovna literatura. Zallinger se je veliko naučil od starejšega Walcherja, ki je bil sprva inženir začetnik na Tirolskem.

Za konec razprave je Zallinger sestavil še paralelogram sil ob sotočju rek ter narisal skice mostov in jezov. Ljubljanski izvod dela je bil vezan v isto knjigo z Zallingerjevimi električnimi raziskavami, drugi izvod le-teh pa so vezali skupaj z Makovim delom o strelovodih. Z Makovimi raziskovanji strelovodov je Vega povezal svoje izpitne teze (leta 1775); tako je Zallingerjeve raziskave dobro spoznal skupaj z Makovimi že med študijem v Ljubljani. Kot premeten študent je svoje teze posvetil – Raabu.

Starejši brat Franza Seraphima in Jakoba Antona Joannes Zallinger¹⁸¹ je bil prav tako fizik (jezuit) v Innsbrucku. Leta 1771 je objavil knjigo o rasti rastlin; Biwald jo je prihodnje leto ponatisnil v Gradcu in ji dodal še lastni predgovor.

28. 8. 1777 je bil Kunsti kot prvi navigacijski inženir nastanjen v Radgoni, v Wildonu pa so postavili Franza Antona Khörerja (Köhren). V sep-

tembru 1777 je Khörer izplačal 1333 fl;¹⁸² bil je zadolžen za dohodke navigacijskih oficirjev, blagajniški urad pa si je uredil na gradu v Zgornji Radgoni.¹⁸³ Na Muri pri Radgoni so tisti čas vzdrževali petnajst velikih jezov, dolgih po 100 klafter¹⁸⁴ (skoraj 190 m). Po Kunstijevemu popisu je dne 3. 1. 1777 Franc Anton Khörer (Köhren) prejel 1000 fl letne plače; imel je podobne dohodke kot inženirji in drugo navigacijsko osebje.¹⁸⁵

Nekateri dokumenti o delu na Muri so bili podpisani v Ljubljani,¹⁸⁶ saj je imel navigacijski direktor Gruber tam sedež. Ignac Schemerl (Šemerl) je tako 23. 4. 1781 iz Ljubljane poslal pismo Štajerskim deželnim stanovom.¹⁸⁷

Kunsti naj bi se po zapisih o njegovem poznejšem povišanju v plemiški stan ukvarjal z urejanjem vrtincev Donave pri Linzu. Šele leta 1780 naj bi prevzel organizacijo dela inženirjev na Štajerskem,¹⁸⁸ vendar tega dokumenti ne potrjujejo; kaže, da je že leta 1774 iz Walcherjeve službe na Donavi prešel h Gruberju na Muro. Seveda je lahko obenem opravljal še nekatera dela pri Walcherju, na plačilnem seznamu pa ga je vsekakor imel Gruber. Pri urejanju plovbe po Donavi so s Kunstijem sodelovali še inženirja Šemerl in Becker ter inženir kadet Staritzki;¹⁸⁹ vsi so pozneje odšli k Gruberju v službo.

6. 12. 1806 je cesar Franc¹⁹⁰ povišal Kunstija v plemiški stan. Kunsti si je za grb izbral nimfo v vodi. Morska deklica je v desni roki držala sidro, v levi pa šestilo; tako je ponazorila Kunstijeva gradbena dela na rekah.¹⁹¹ Risbi grba so seveda priložili še opis uporabljenih simbolov, kot je bilo tedaj v navadi. Ukaz o poplemenitenu je podpisal kraljevi češki poročnik in prvi avstrijski kancler grof Alois

¹⁷⁷ StLA, Miszellen K 393. Stara signatura: Landes Regirungs Archive, Navigationsakten im Kleinen Archiv, Sch. 473 (Hofkanzleidekret von 24. 12. 1779).

¹⁷⁸ Kaiserl. Königl. Steiermärkische Landwirtschafts-Gesellschaft.

¹⁷⁹ Franz Seraphim Zallinger zum Thurn (Zeilinger, * 14. 2. 1743 Bolzano; SJ 9. 10. 1760 Zgornje nemška provinca; † 2. 10. 1828 Innsbruck).

¹⁸⁰ Hellyer, 2004, 238. Jacob Anton Zallinger zum Thurn (* 26. 7. 1735 Bolzano; SJ 9. 120. 1753; † 11. 1. 1813 Bolzano).

¹⁸¹ Joannes Baptist Zallinger (* 16. 8. 1731 Bolzano; SJ 9. 10. 1747; † 11. 7. 1785 Bolzano (Sommervogel, 1898, 8: 1448–1449)).

¹⁸² StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 68.

¹⁸³ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Nov 3 (25. 10. 1777) 5^r.

¹⁸⁴ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Oktob 210 (15. 9. 1777) 4^r.

¹⁸⁵ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jul 84 (3. 1. 1777) 1^r.

¹⁸⁶ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Sept 179; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 438 (27. 1. 1776).

¹⁸⁷ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 159 (23. 4. 1781).

¹⁸⁸ StLA, A. Kunsti – Familia, K 1, H 1, 3^r.

¹⁸⁹ AS, Deželni stanovi I, šk. 684, fasc. 385, fol. 226, 335.

¹⁹⁰ Cesar Franc Jožef Karl (* 12. 2. 1768 Firence; cesar Franc II. 1792–6. 8. 1806, avstrijski cesar Franc I. 1804–1835; † 2. 3. 1835 Dunaj).

¹⁹¹ StLA, A. Kunsti – Familia, K 1, H 1^r, 1^v.

Ugarte.¹⁹² Ignazev sin, Alois pl. Kunsti,¹⁹³ je dokument iz družinske zapuščine daroval Štajerskemu arhivu v Gradcu (29. 4. 1839). 10. 8. 1811 je cesar podelil plemiško diplomo še Kunstijevemu nekdanjemu sodelavcu Jožefu Mariji Šemerlu, in tudi on si je v grb dal narisati barvite spomine na svoje uspehe pri urejanju voda: dve zlati ladji, zgornjo na reki in spodnjo na prekopu. Sam Vega je bil ob sprejemu baronske časti leta 1800 že poldrugo desetletje uspešen topničar, zato v svoj grb ni več postavil navigacijskih simbolov.

Cesarski in kraljevi svetnik Ignaz Kunsti¹⁹⁴ je umrl po usodnem srčnem napadu; pokopan je bil 12. 4. 1810 v Gradcu. Bil je poročen z Ano, rojeno pl. Neupauer. Njun sin Alois se je 27. 12. 1807 kot graščak na gradu Strass ob Muri poročil s Hedwigo, baronico pl. Bubna,¹⁹⁵ hčerjo trgovca s soljo, barona Prokopa Bubne, in Aloisie, rojene Köschner von Erberg. Priimek Erberg označuje tu naziv domačega dvorca, ne pa rodu kranjskih plemičev Erbergov. Žal je Hedwiga kmalu umrla in Alois se je kot šestdesetletnik drugič poročil (23. 1. 1842) z veliko mlajšo Barbaro Lemerer.¹⁹⁶ Mlajši Ignazev sin je bil krščen z enakim imenom Ignaz Kunsti.¹⁹⁷

Gruberjevo navigacijsko osebje in plače

Leta 1775 je Gruber dobro plačeval svoje inženirje, manj pa je dajal zidarjem in drugim delavcem, ki so delali na ljubljanskem prekopu.¹⁹⁸ Združeval je izjemno nadarjenost z darom za organizacijo in izbiranje primernih sodelavcev. 19. 4. 1775 je po odobritvi cesarice namesto Beckerja nastavljal inženirje Karla pl. Prignitza, Ignaza Chrösa in Jožefovega pet let starejšega brata Andreja Šemerla.¹⁹⁹ Nove moči so se obnesle, zato jih je obdržal vse do ukinitve ljubljanske Navigacijske direkcije leta (1781).²⁰⁰ Becker se je še naprej ukvarjal s hidravliko in je pozneje postal Gruberjev naslednik. 9. 9.

1784 ga je Ogrski svet namestnikov z ukazom nastavil za vodjo Direkcije za rečno plovbo po Savi in Kolpi. Junija 1785 je poročal o navigaciji na obeh rekah,²⁰¹ Gruber pa je že prej odpotoval v Rusijo.

Rokopisa o Gruberjevih inženirjih na Muri Georgu Vehi (Vegi), Poglajnu, Greinerju in Marinelliju z dne 25. 2. 1779 sta se ohranila tako v ljubljanskem Arhivu Slovenije, kot v graškem Štajerskem deželnem arhivu. Pisala ju je ista roka, četudi je posamezne besede v obeh dokumentih seveda nekoliko različno zamaknila.²⁰²

Navigacijski inženir–adjunkt Philipp Greiner je bil leta 1778 poslan na službeno pot.²⁰³ Josef Franz, pl. Marinelli, je bil rojen v goriški plemiški družini podobno kot desetletje starejši Vegov ljubljanski profesor matematike Jožef Jakob Maffei. Marinellijev oče je bil Franz, pl. Marinelli, mati pa Maria Anna, pl. Steinberg. Krstna botra J. F. Marinellija sta bila grof Kaspar Lanthieri in Felizitas grofica Coronini, oba iz najpomembnejših goriških družin tedanjega časa. J. F. Marinelli se je 12. 8. 1798 poročil z grofico Marianno Trioli(us) Katarino, pl. Conti,²⁰⁴ hčerko grofa Troliusa, pl. Contija, in grofice Barbare Thurn. Poročni priči sta bila Anton Radieucig in Julius Felix, baron Sembler. Za sinova krstna botra si je J. F. Marinelli znova izbral Antona Radieuciga, ob njem pa še pomembnega Goričana Franza, barona Strassolda. Sin J. F. Marinellija Josef Anton, pl. Marinelli,²⁰⁵ se je upokojil kot oficir.

Gruber se je 19. 4. 1775 na Dunaju skliceval na odredbo cesarice iz leta 1774 za ureditev plovbe po Savi in Kolpi. Okrožno poveljstvo v Gradcu se je leta 1775 zavzemalo za boljšo plovbo po Savi nad Jasenovcem v povezavi z vojaškim poveljstvom in provincialnim okrožjem Hrvaške in Slavonije. Gruber je prosil cesarico, naj dovoli uporabo primernejših Heppejevih hrastovih ladij. Heppe je tisti čas urejal prekop pri Ozlju. Gruber je prosil oblasti naj plačajo znesek 11.000 fl za dela pri praznjenju starega korita reke in popravljanju bregov štajerskih rek.

¹⁹² Grof Alois Ugarte († 1845).

¹⁹³ Alois, pl. Kunsti (* 1781/82).

¹⁹⁴ Ignaz, pl. Kunsti (* 1748; † okoli 10. 4. 1810 Gradec (Schiviz, 1909, 214)).

¹⁹⁵ Hedwiga baronica Bubna, poročena pl. Kunsti (* 1791 (Schiviz, 1909, 373)).

¹⁹⁶ Barbara Lemerer (* 1812 (Schiviz, 1909, 490)).

¹⁹⁷ Ignaz, pl. Kunsti (* 1784 Gradec; † 23. 8. 1843 Gradec (Schiviz, 1909, 241, 334, 336)).

¹⁹⁸ AS, zasebni spisi (Privata), fasc. 875, predzadnji dokument 1. 6. 1776.

¹⁹⁹ Andrej Šemerl (Schemerl, * 27. 2. 1747 Ljubljana; SJ 15. 10. 1764 Dunaj; † po 1781 (Lukács, 1988, 2: 1452)).

²⁰⁰ AS, Deželni stanovi I, šk. 684, fasc. 385, fol. 231 (19. 4. 1775); StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 90 (19. 4. 1775); Umek, 1986, 258.

²⁰¹ Kostić, 1960, 285.

²⁰² AS, Stanovi I, šk. 684, fasc. 385, fol. 276 (23. 2. 1779); StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jan 204; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Dec 222, 5v.

²⁰³ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, 139, 361 (14. 4. 1778); Sporočilo dr. Romana Zehetmayerja iz StLA, 26. 2. 2003.

²⁰⁴ Grofica Marianna Trioli (Katarina, pl. Conti, * 1779 (Schiviz, 1904, 122, 316)).

²⁰⁵ Josef Anton, pl. Marinelli (* 12. 3. 1805 Gorica, krščen pri sv. Hilariju; † 4. 6. 1863 Gorica, pokopan pri sv. Ignacu (Schiviz, 1904, 316)).

Preglednica 2: Gruberjevi inženirji aprila 1775

Ime	Plača v fl
Kunsti, skupaj s potnimi stroški	600
(J. M.) Šemerl, skupaj s potnimi stroški	600
(Matija) Staritzki	400
Karl von Prignitz	400
Andrej Šemerl	400
Ignaz Chrös	400
Novi inženir, ki naj bi ga imenoval navigacijski direktor	400
Delovni stroški	11.000
Honorar ladijskega mojstra iz Karlovca	1.751
Skupaj	15.951

Novi inženir vsaj sprva ni mogel biti Vega ali njegov sošolec Poglajen, saj sta ljubljansko višjo šolo končala šele štiri mesece pozneje (avgusta 1775). Neimenovani karlovški ladijski mojster pa je bil bržkone Heppe ali pa Gianelli. Pri tem je Gruber kot navigacijski direktor prvega oddelka skrbel za plovbo tovornih ladij "*Paquebots*" od Ljubljane in Karlovca vse do Temišvarja, kjer je delal njegov polbrat Tobija. Prizadeval si je za boljšo plovbo po Kolpi in Savi ter uporabljal mitnico ogrskega dvornega urada pri Sisku. Posebej je izboljšal pot med Rajmundovim²⁰⁶ gradom Zalog (Salloch, Sallach, Wartenberg) in bližnjo Ljubljano. Trgovska skladišča je oskrboval na Vrhnikih, v Sisku, Karlovcu in Središču. Končno je prosil še cesarico, naj dodeli razmeroma visoko letno pokojnino 300 fl zagrebškemu hidravliku, duhovniku Stipanoviću;²⁰⁷ to je bil nekdanji jezuit, zato je Gruber za njegovo dobro še posebej skrbel.²⁰⁸ Leta 1759 in 1760 je poslušal filozofijo in teologijo v Gradcu skupaj s Stipanovićem, ki je bil študent teologije v Gradcu od leta 1758 do leta 1761. Od leta 1767 do leta 1773 je bil Stipanović profesor teologije in geometer v Zagrebu. Dne 15. 6. 1771 je kot geometer sodeloval z zagrebškim županijskim sodnikom Josipom Špišićem in s Franzem Raabom pri izdelavi pravilnika za plovbo (po ukazu zagrebškega župana).²⁰⁹ Ivanov

²⁰⁶ Anton Rajmund († 1786 (Smole, 1982, 556–557)).

²⁰⁷ Ivan Stipanović (* 18. 10. 1729 Požega; SJ 18. 10. 1745 Trenčin; † 1775 (Lukács, 1988, 3: 1611)).

²⁰⁸ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 90 (19. 4. 1775) 2^e.

²⁰⁹ Karaman, 1983, 370; AHZ/HKV D/6-1771; AHZ/HKV S/1-1772; AHZ/HKV A/73-1772.

sedemnajst let mlajši sorodnik Jakob Stipanović je bil prav tako jezuit.

Vegova odpoved

Vega ni bil med Gruberjevimi vodilnimi inženirji, ki so delovali pri direkciji v Ljubljani. Vodilnega mesta ni mogel pričakovati zaradi skromnega rodu. Že v kopiji poročila o plačah inženirjev, označeni z (B), je Gruber nadomestil Vego s Franzem Minzelom. Minzel je prejemal enake dohodke in prav tako ni imel plačane uporabe konja.²¹⁰

Sauer je 4. 4. 1780 obravnaval Vehovo (Vega) odpoved, ki jo je Gruber sprejel.²¹¹ V tem času je Gruber vzdrževal postaje v Judenburgu, Ernovžu in v vasi ob otoku.²¹² Ignaz von Chrös je delal na prvem oddelku (*Strecke*) in obenem še pri Leobnu. Inženir adjunkt Philipp Greiner je delal pri Wildonu. Tretji, Fidel Poglein, je skrbel za območje Radgone, Kunsti pa si je za adjunkta v Gradcu izbral Josepha Marinellija.

Po Vegovem odhodu so spremenili delovne odseke na reki Muri. Prvi delovni odsek so postavili med Knittfeldom (danes Knittelfeld) in Gradcem, drugega med Gradcem in Lebenaujem ter tretjega od Lebenauja do Cmurka.²¹³ Posebej so skrbeli za poravnavo zavojev reke Mure. Denar za potovanja in stroške so sproti preverjali.²¹⁴ Inženirji so vsak dan izpolnili štiri tabele o opravljenih delih, porabljenem materialu, dajatvah in stroških. Direktor je v prihodnje nameraval inženirje pošiljati tudi na Zgornje Štajersko, tako da je Vega delal še pri postaji Leoben. Philipp Greiner je bil zaposlen pri Wildonu za letno plačo 400 fl, Poglajen pri Radgoni za 600 fl, adjunkt Marinelli pa za 400 fl.²¹⁵ Nato so enemu od inženirjev odredili delovišče v Gradcu, drugemu od Gradca do Ernovža (Ehrenhausen), tretjemu pa od Ernovža (Ehrenhausen) do Radgone; razdelitev območij so tako po Vegovem

²¹⁰ AS, Deželni stanovi I, šk. 684, fasc. 385 (25. 2. 1779) fol. 294.

²¹¹ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Apr 76 (4. 4. 1780) 1^e.

²¹² StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Apr 76 (4. 4. 1780) 1^v.

²¹³ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Apr 76 (4. 4. 1780) 2^e.

²¹⁴ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Apr 76 (4. 4. 1780) 4^e.

²¹⁵ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Apr 76 (4. 4. 1780) 5^e.

Preglednica 3: *Kunstijevi izdatki marca 1780*

Ime in status	Letna plača v fl	Datum nastavitve	Dodatki do konca marca 1780 v fl : kr
Ignaz Anton Kunsti prvi inženir	3 fl na dan	Konec avgusta 1779	639
Georg Vega inženir	500	Konec avgusta 1779	/
Popust na račun prejemkov po 50 fl			241 : 40
Fidelius Poglajen	500	Konec avgusta 1779	291 : 40
Ignaz Chrös inženir	500	Konec marca 1780	/
Philipp Greiner inženir adjunkt	204	23. 3. 1780	5 : 6
Augustin Kooks Schanz Corporal	204, plača trikrat na mesec	Konec avgusta 1779	140 : 0
Anton Kingler Schanz Corporal	100	Konec avgusta 1779	73 : 0

odhodu nekoliko spremenili. Prvi inženir je skrbel še za trg Fronleiten (danes Frohnleiten), drugi za trg Wildon, tretji pa za trg Cmurek.²¹⁶

9. 5. 1780 je grof Stürgkh²¹⁷ obravnaval Vehovo (Vega) odpoved in zamenjavo s Chrösom.²¹⁸ Stürgkh je predlagal guberniju, naj potrdi zamenjavo Vehe.²¹⁹

Kunsti je v svojem izredno lepem rokopisu ob preglednici plač poročal 1. 6. 1780. Skliceval se je na Gruberjevo *Pro Memoria* in na komisijko poročilo zapisano junija 1778. Kunsti je narisal še lepo preglednico svojih izdatkov; vstavili so jo vmes, kar na sredo drugega dokumenta. V tabeli je inženirja Veho prvič navedel z novim priimkom Vega.²²⁰ Tako je Vega svoj novi priimek očitno uporabljal že med delom na Muri, resda tik pred odhodom na Dunaj. Kar zadeva datume nastavitve je videti, da je Gruber svojim uslužbencem na Muri sproti podaljševal delovno razmerje; ni jih najel, kot bi rekli danes, za nedoločen čas.

15. 6. 1780 je Navigacijska komisija poročala guberniju o Kunstijevem delu, ne da bi posebej omenila Vegovo odpoved. Štiri dni pozneje, dne 19. 6. 1780, je dopis po vpogledu podpisal Sauer.²²¹

Dne 1. 6. 1780 je Kunsti popisal tedenske stroške del na Muri za minuli mesec maj. Dninarje je plačeval po 10 kr na dan, mizarje po 24 kr na dan,

mornarje pa po 20 kr na dan. Najel je še zidarje ter plačeval material in izredne stroške; tako je v maju 1780 skupno odštel 121 fl 45 kr. 25. 3. 1780 je Gruber poročal na Dunaj o delu svojih inženirjev na Muri. Med devetimi tedanjimi terenskimi inženirji Navigacijske komisije so bili: Thadäus Liske, Anton von Wenzeli, Joseph von Kiss, takrat čas nastavljen v Bački, Ferdinand Pichler, Franz Exner, Karl Holzl, Johann Spaczek, Heinrich Ferdinand in Vaultrin de St. Urbain. F. Exnerjev sin, dr. Franz Exner,²²² je postal profesor, ministrski svetnik, filozof in reformator šol; vnuk F. Exnerja starejšega pa je bil znamenit fizik.

Joseph von Kiss²²³ je skupaj z bratom Gabrielom²²⁴ leta 1788 gradil prekop Donava-Tisa. Oba sta študirala na dunajski inženirski šoli (*k. k. Ingenieur und k. k. Genie – Akademie*), ki so jo ustanovili leta 1717 na pobudo princa Evgena Savojskega. Gabriel jo je obiskoval od leta 1769 do leta 1772, medtem pa so na Dunaju (leta 1766) ustanovili še *Collegium Oeconomicum* za študij geometrije, matematike, delo na terenu in predvsem hidrotehniko. Šola je delovala le deset let, študij pa je sicer končalo 105 izvedencev. Dlje se je obdržal *Institutum Geometricum*, ki ga je cesar 30. 8. 1782 ustanovil pri univerzi v Budimu,²²⁵ kamor se je leta 1777 univerza preselila iz Trnave.

Vega je odpovedal službo pri Gruberju in dne 7. 4. 1780 prišel kot prostak k topničarskemu polku na Dunaju. 14. 3. 1780 je Navigacijska komisija iz Gradca pisala Gruberju o Vegovi odpovedi na Štajerskem. Po odpovedi naj bi se iz Štajerske dežele

²¹⁶ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Apr 76 (4. 4. 1780) 9v.

²¹⁷ Odgovor na vlogo "Nov 177" (StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 139 (9. 5. 1780) 2v).

²¹⁸ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 139 (9. 5. 1780) 1r.

²¹⁹ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 139 (9. 5. 1780) 2r.

²²⁰ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Jun 212 (1. 6. 1780) 5r.

²²¹ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34 Jun 212 (15. 6. 1780) 3v.

²²² Franz Exner (* 1802; † 1853).

²²³ Josef von Kiss (* 1748; † 13. 3. 1813).

²²⁴ Gabor Kiss († 17. 4. 1800).

²²⁵ Petrović, 1982, 60, 61, 83–84, 213, 229; FHKA, Navigationsache, Kommerz, Route Nr. 1004, Ar Ad 3/X 1780, fol. 29–32.

vrnil na Kranjsko, nadomestil pa ga je inženir Chrös (z letno plačo 600 fl). Chrös je dobil 10 fl dodatkov za pot na novo službeno mesto; tja naj bi kmalu prispel iz Kranjske. Seveda podatki v dopisu niso bili povsem v skladu z dejstvi, saj se Vega ni vrnil v službo na Kranjsko, temveč kvečjemu domov na krajši obisk in dogovor s sestro Polono,²²⁶ ki se je kmalu še sama preselila na Dunaj. Chrös pa je že pred napredovanjem na Vegov položaj delal na Muri in ne na Kranjskem.

Konji vlečejo čolne po Donavi navzgor (Petrović, 1992, 74).

Po Vegovi odpovedi je guberniju primanjkovalo strokovnjakov za "višje znanosti" pri delu na Štajerskem, zato je Sauer prosil cesarico, da probleme uredi s pomočjo navigacijskega direktorja Gruberja. Pismo je podpisal 20. 3. 1780, sprejem pisanja pa so na dvoru potrdili 1. 4. 1780. Že dan poprej, 31. 3. 1780, so v imenu cesarice odgovorili iz dunajske dvorne pisarne. Navigacijski direktor Gruber naj bi sprejel odpoved inženirja Vehe (Vege), odgovornega za izboljšanje toka Mure. Ker naj bi gubernij s tem izgubil inženirja, podkovanega v znanosti, naj

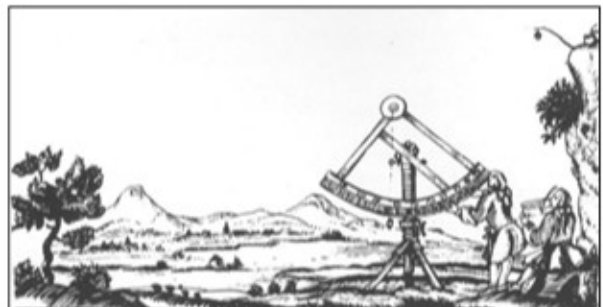
²²⁶ Polona Vecha (Apolonia, * 1758; † 1834 Dunaj).

bi ga nadomestil do konca naslednjega meseca, torej do aprila 1780. Na izpraznjeno mesto bo cesarica potrdila drugega inženirja, so zapisali in podpisali dvorni tajniki 31. 5. 1780.

Konj za vleko čolnov v paradni opravi (Petrović, 1992, 76).

Sauer je v Gradcu 11. 4. 1780, že po Vegovem prevzemu službe na Dunaju, odgovoril Navigacijski komisiji na dekret dvornega urada (31. 3. 1780) glede odpovedi dela inženirja Vege, zaposlenega pri Gruberjevih prizadevanjih za izboljšanje toka Mure. Še vedno je zapisoval ime v obliki "Georg Veha". Ugotavljal je, da bo treba Vehove znanstvene zmogljivosti nadomestiti v naslednjem mesecu, ko bodo njegov položaj predali drugemu inženirju, vajenemu navigacijskih ved. Pismo je istega dne (11. 4. 1780) Hillbramder (Hillibrand, Hillebrand) poslal Navigacijski komisiji, dne 18. 4. 1780 pa so potrdilo o sprejemu podpisali na dunajskem dvoru.²²⁷ Marija Terezija²²⁸ je umrla le pol leta pozneje.

Meritev bregov reke s kvadrantom v Gruberjevi in Vegovi dobi (Petrović, 1992, 84).

²²⁷ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Mart 161, 1r–1v; StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Apr 95, 1r–3v.

²²⁸ Marija Terezija (* 13. 5. 1717 Dunaj; kraljica 1740; † 29. 11. 1780 Dunaj).

Dober mesec po Vegovem vstopu med topničarje ga je (5. 5. 1780) nadomestil dotedanji podrejeni inženir Chrös.²²⁹ Leta 1779 je skiciral škodo na reki Muri in za barvno risbo od naročnika Hamersa, oskrbnika gospostva Neudorf pri Wildonu, dobil razmeroma visoko plačilo 190 fl. Honorar je bil domala enak polovici Chrösove letne plače! Očitno se inženirjem na Muri niti ni slabo godilo.

Chrösovo skico so potrebovali za načrtovanje popravil. Kunsti je 14. 12. 1780 narisal podobno barvno skico Mure pri gospostvu Halbenrein blizu Radgone po poplavih 29. 9. 1780 in 1. 10. 1780. Skico so na guberniju sprejeli 27. 1. 1781.²³⁰ Poveljujoči navigacijski inženir Kunsti je 28. 11. 1780 narisal še črno-belo skico zavoja Mure pri kraju Hasendorf. Zavojem naj bi se izognili s prekopom čez staro vaško pokopališče pri kraju Landscha (Landschach). S posegom bi obenem ogroženost vaščanov ob poplavih Mure²³¹ in zaščitili gospodarsko pomembno cesto ob desnem bregu Mure skupaj z mostom pod krajem Landschach. Kunsti je novi tok Mure načrtoval tako, da bi potekal vzporedno s cesto; to je bilo seveda zelo ugodno.

Skice toka Mure Gruberja in njegovih inženirjev so bile podobne objavljenim slikam Zallingerja (1779), Tobije Gruberja (1782), Redelykheida in Vege. Seveda so se razlikovale v namenu, saj sta predvsem Chrös in morda celo Kunsti svoje delo namenila prodaji. Chrösova risba je bila zato prava umetnina z obeliskom, podpisanim ob desnem spodnjem robu na slikarski način.²³² Žal zdaj (še) nismo našli morebitnih Vegovih skic iz časa, ko je delal na Muri.

Ukinitev Gruberjeve Navigacijske komisije

Gruberjeva direktorska pooblastila so se končevala skupaj z vladavino Marije Terezije; hkrati so se dela na Muri bližala koncu. Takoj po Vegovem odhodu je cesarica (tik pred svojo smrtjo) izdala dvorni dekret (20. 7. 1780)²³³ in takoj še veliki navigacijski patent za Štajersko (25. 7. 1780), ki je prvič uradno postavil celotni tok Mure pod državni

nadzor navigacijskega direktorja Gruberja. Patent je bil nekakšen labodji spev Gruberjeve direkcije, saj je bila čez devet mesecev ukinjena.

Navigacijski patent je nadgradil patente iz let 1660, 1663 in 1734. Dvorni dekret iz prvih dni oktobra je vseboval štirinajst točk in je uvajal nove tehniške rešitve. Druga točka je urejala napol vojaško organizacijo plovbe, tretja podrejenost in disciplino terenskih inženirjev, po četrti je moral vsak inženir dvakrat na leto pregledati tok, ovire in ovinke v strugi, peta točka je odredila pravice ter dolžnosti inženirjev, šesta je inženirje pooblašala za preverjanje ribičev, mlinarjev in drugih, ki bi utegnili škodovati plovbi, v trinajsti točki pa so še posebej poudarili nadzorovanje mlinarjev.²³⁴

Navigacijska direkcija je imela podrejene postaje v Leobnu, Wildonu in Radgoni, vsako s svojim navigacijskim inženirjem.²³⁵ Patent je urejal plovbo po Savi in Dravi. Na Dravi in Muri so uporabljali šajke, imenovane po turški besedi "kaik".²³⁶ Posebej velike težave so imeli med plovbo po Dravi navzgor pri Legradu ter ob izlivu Mure v Slavoniji. Kljub temu so v 18. stoletju veliko železa na Ogrsko izvažali po Muri, leta 1778 pa celo iz Gradca v Rusijo; Herson se je ob Tauffererjevem obisku že razvijal v trgovsko središče. Tako je bila trgovina po Muri povezana celo z daljnimi ruskimi deželami,²³⁷ v katere je Gruber odšel leta 1785.

Po smrti cesarice in začetku samostojnega vladanja Jožefa II. so vsa upanja kmalu povsem zamrla in dela je bilo treba ustaviti. Dne 1. 5. 1781 je bila ukinjena Gruberjeva Navigacijska direkcija, ki jo je prevzel devet let prej (4. 6. 1772). Walcher je sicer svoj direktorski položaj na Donavi obdržal še dve leti po Gruberju; plovba po Donavi je bila za donavsko monarhijo pač temeljnega pomena. Sava in Kolpa sta prišli pod ogrsko upravo Beckerja, tako da se je iz nekdanjega Gruberjevega uslužbenca prelevil v njegovega naslednika.

Leto dni po Vegovem odhodu je (15. 5. 1781) dekret dvornega urada prekinil izplačevanje denarja za izboljševanje plovbe po Muri z dovolj prozorno pretvezo, češ "*dokler gospostva ne izpolnijo svojih obveznosti*". Delali so še do 1. 7. 1781, nato pa so 1. 8. 1781 končali urejanje Mure. Uradnike so odpustili, Kunstija pa upokojili; seveda so ga deželni stanovi kmalu ponovno zaposlili.

²²⁹ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Maj 139 (5. 5. 1780) 1r.

²³⁰ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Febr 231 (16. 2. 1781).

²³¹ StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Dec 258 (28. 12. 1780) 1r.

²³² StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34, Aug 36 (1. 8. 1780) 6r.

²³³ Petrović, 1982, 59.

²³⁴ Petrović, 1982, 60, 78–79.

²³⁵ Petrović, 1982, 65–66; Pickl, 1977, 231; Tremel, 1946, 38–39; FHKA Nö Commerz. Navigationsakte 1780, Route Nr. 1004.

²³⁶ Pickl, 1977, 235.

²³⁷ Pickl, 1977, 231, 233.

Mlajše inženirje so odpravili z enoletnimi plačami; darovali so jim celo merilne naprave in instrumente, ki so za državo sedaj kar na lepem izgubili vrednost. Nekatero knjigo inženirjev z Mure so romale celo v Štajerski deželni arhiv, med njimi Redelykheidovo delo.²³⁸ Knjiga je bila leta 1777 prevedena iz nizozemščine v nemščino. Veliko delo v formatu A3 je pripovedovalo o novem načinu zapiranja in odpiranja zapornic. Predgovori pisca so bili datirani 19. 3. 1772, leta 1773 in 8. 8. 1774 v Haagu. Trideset strani besedila je na koncu krasilo prav toliko slik ladij in drugih naprav na šestih bakrorezih.²³⁹

Redelykheid je bil nizozemski inženir in izumitelj; njegov model vlačilca je nizozemska vlada posebej nagradila. Leta 1776 so v nemščino prevedli še njegovo knjigo o novi napravi za poglobljanje zasutih strug rek, ki je Gruberja in njegove inženirje gotovo prav tako zelo zanimala. Obe knjigi so v Amsterdamu leta 1774 najprej izdali v skupni vezavi.

Konec del na Muri pod Jožefom II. je bil velik udarec za plovbo. Vse posege v strugo so ustavili za več let. Oblast je seveda še vedno izdajala patente in ukaze, vendar z njimi Mure ni bilo mogoče regulirati. Zato so postali stroški za tovorjenje po Muri in Dravi leta 1786 znova dvakrat višji kot po za prevoz Donavi.²⁴⁰ Jožef II. je z dvornimi patenti 3. 9. 1784, 29. 10. 1784 in 3. 11. 1784 dovolil prosto vožnjo s splavi po Muri za vsakogar.²⁴¹ Po patentu iz leta 1789 se je lahko celo vsak naselil v Gradcu kot mojster splavar. Fevdalna pravila so romala med staro šaro, to pa je bilo ponekod še posebej boleče.

Cesar Franc je leta 1797 znova predpisal stari navigacijski patent in ukinil novosti svojega strica Jožefa II. Namesto denarnih kazni je vpeljal prisilno delo. Leopold II., je že 19. 7. 1790 odpravil vleko ladij kot strahovito kazen za obsojence, ki jo je uvedel Jožef II. 27. 5. 1783 s prvimi kaznjenci naslednje leto.²⁴² Cesar Franc je zaprl Navigacijsko direkcijo v Gradcu in tri stare Gruberjeve Navigacijske postaje v Leobnu, Wildonu in Radgoni. Njihovo delo je prenesel na Provincialno gradbeno in cestno direkcijo v Gradcu, torej na okrožne inženirje.

Zaključek

Gruberjevo, Kunstijevo in Vegovo delo na Štajerskem je bilo pomembno in napredno v tistem času. Jožef II. je kot sovladar Gruberja sprva podpiral, vendar je kmalu po prevzemu samostojne vlade ukinil Gruberjevo direkcijo in takoj za njo še plačevanje urejanja Mure. Vega je gotovo vedel, kaj se pripravlja in je še pravočasno zamenjal službo. Nekaj mesecev po Vegovem odhodu je bilo delo na Muri za več let ustavljeno, Gruber pa je postopoma še sam začel načrtovati odhod iz domovine.

Reforme Jožefa II. niso podprle Gruberjevih prizadevanj za izboljšanje plovbe po Muri. Z novim cesarjem je za Gruberja začelo zmanjkovati dela v domovini, vendar je pod Jožefom II. zdržal v Ljubljani še dobra štiri leta. Preživljal se je predvsem kot profesor na "brodarski" šoli; zanjo je hkrati sredi jezuitskega učilišča po letu 1771 zidal še učilnice v današnji Gruberjevi palači. Ob grozeči ukinitvi ljubljanskega liceja se je sredi januarja 1785 odpravil v gostoljubnejšo Rusijo. Tam je že junija 1780 s svojimi gradbenimi načrti sodeloval na jezuitski razstavi prirejeni za carico Katarino II. ob njenem srečanju z Jožefom II. v Belorusiji. Glede na uradno prepoved druženja nekdanjih jezuitov v habsburški monarhiji je Jožef II. lahko Gruberju zameril sodelovanje na razstavi. Nekaj mesecev pozneje samostojno zasedel prestol in Gruberjeva zvezda je začela zahajati.

Literatura

Bausset-Roquefort, markiz. 1864. *Notice historique sur l'invention de la navigation par la vapeur lue à la Société littéraire de Lyon, le 27 janvier 1864*. Lyon: Girard & Josserand.

Becher, Johann Joachim. 1673. *D. Johann Joachim Bechers von Speyer, Röm. Käyserl. Majestät Commercialen-Raths, Politische Discurs, von den eigentlischen Ursachen dess Auf- und Abnehmens der Städt Länder und Republicken in specie, wie ein Land volckereich und nahrhaft zu machen und in eine rechte Societatem civilem zu bringen; Auch wird von dem Bauren-Handwercks und Kaufmannsstand, deder Handel und Wandel, item von dem Monopolio, Polyopolio und Propolio*. Franckfurt: Johann David Zunners. Ponatis: 1990. Düsseldorf: Wirtschaft und Finanzen.

Berthoud, Ferdinand. 1759. *L'art de conduire et de régler les pendules et les montres...* Paris: Chez l'auteur, Michel Lambert. Prevod: 1759. *Die Kunst mit Pendel- und Tachenuhren umzeigen und sie zu regulieren*.

²³⁸ Cornelius Redelykheid (* 1718/20; † 1778/87)).

²³⁹ Redelykheid, 1777, 4–6.

²⁴⁰ Pickl, 1977, 238.

²⁴¹ Vrhovec, 1991, 99; Tremel, 1946, 32.

²⁴² Kostić, 1960, 277, 280.

Čubrilović, Vasa (ur.). 1983. *Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove*. Beograd: SANU.

Despot, Miroslava. 1953. Historijat trgovačkih putova između Rijeke i zaleđa u XVIII. i XIX. stoljeću. *Rijeka: Geografija–Etnologija–Ekonomija–Saobraćaj–Povijest–Kultura: Zbornik*. (ur. Jakša Ravlić). Zagreb: Matica Hrvatska. 123–132.

Despot, Miroslava. 195?. Neobjavljeno Adamićevo pismo o izgradnji Kupskog kanala 1801. *Riječka revija. Svjedočanstva prošlosti*. 171.

Dickinson, H. W. 1913. *Robert Fulton Engineer and Artist. His Life and Works*. London: John Lane.

Euler, Johann Albert. 1766. Sur les diverses manières de faire avancer les vaisseaux, sans employer la force de vent (Traduit du Latin). *Histoire de l'Académie Royale des Sciences et les Belles-Lettres de Berlin 1764*. Berlin: Haude et Spener. 20: 240–294. Planche III, IV, V.

Euler, Leonhard. 1749. *Memoire (Memoire) sur la force des rames...* Berlin.

Euler, Leonhard. 1776. *Théorie complete de la construction et de la manoeuvre des vaisseaux: mise à la portée de ceux qui s'appliquent à la navigation*. Paris: C. A. Jombert. Prevod: 1790. *A Complete Theory of the Construction and Properties of Vessels, with practical Conclusions for the Managements of Ships, made Easy to Navigators*. London: J. Sewell.

Ernouf, baron. 1888. *Denis Papin sa Vie et son Oeuvre (1647–1714)*. 4. izdaja. Paris: Librairie Hachette et. C.

Fabre, Jean-Antoine. 1797. *Essai sur la théorie des torrens et des rivières*. Paris: Bidaut.

Franklin, Benjamin. 1786 januar. A Letter From Dr. Benjamin Franklin, to Mr. Alphonsus le Roy, Member of Several Academies, at Paris. Containing Sundry Maritime Observations. *American Philosophical Society Transactions*. 2: 294–329.

Fulton, Robert. 1796. *A Treatise on the Improvement of Canal Navigation exhibiting the numerous advantages to be derived from small canals, and boats of two to five feet wide containing from two to five tons birthen: with a description of the machinery for facilitating conveyance by water through the most mountainous countries, independent of locks and aqueducts: including observations on the great importance of water communications: with thoughts on and designs for aqueducts and bridges of iron and wood*. London: Taylor. Manchester Canal Company Report.

Fulton, Robert, Chapman, William. 1797. *Observations on the various systems of canal navigation with inferences practical and mathematical: in which Mr. Fulton's plan of wheelboats, and the utility of subterraneous and of small canals are particularly investigated: including an account of the canals and inclined planes of China...* London: Taylor. Prevod: 1799 (leto 7). *Recherches sur les*

moyens de perfectionner les canaux de navigation, et sur les nombreux avantages de petits canaux. Paris: Daupain-Triel. Portugalski prevod: 1800. Lisbona: Arco do Cego.

Gauthier, Joseph Abbé. 1754. *Mémoires de la Société Royale des sciences et lettres de Nancy*.

Gardiner, Robert. 1993. *The Advent of Steam: the Merchant Steamship before 1900*. Annapolis MD: Naval Institute Press.

Genevois, Jean Alexandre. 1760. *Some New Inquiries Tending to the Improvement of Navigation (Quelques découvertes pour l'amélioration de la navigation)*. London.

Geßner, G. (ur.). 1963. *Oesterreichische Familien Arbib. Vol 1*. Neustadt: Degner.

Gilfillan, S. Colum. 1936. *Inventing the Ship: a Study of the Inventions Made in her History Between Floating Log and Rotorship; a Self-Contained but Companion Volume to the Author's "Sociology of Invention"; with 80 Illustrations, Bibliographies, Notes and Index*. Chicago: Follett Pub. Co.

De Gonda, Béla. 1900. *La navigation intérieure en Hongrie*. Budapest: Müszaki irodalmi és nyomdai vállalat.

Grigorjan, A. T., Kovalev, B. D. 1981. *Daniel Bernoulli*. Moskva: Nauka.

Gruber, Tobija. 1782. Art kleinere Flüsse zu messen, und ihre Karten zu verfertigen. *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen, zu Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte* (ur. Ignatz Born) Prag: Gerle. Vol. 5: 263–280, Fig. 1–5. (NUK-166).

Gruber, Tobija. 1785. Ueber die Bereisung eines Landes in der Absicht auf physikalische Entdeckungen und Verfertigung einer Petrographisches Karte. *Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1785*. (Prag: Walther, 1786) 1/2: 57–82. (NUK-151).

Gruber, Tobija. 1787. Eudiometrische und Meteorologische Beobachtungen (od Sudetske gorske verige, imenovane Schneekoppe, do Prage). *Böhm. Ges.* (NUK-151) 3/1: 196–200 (NUK-151).

Gruber, Tobija. 1788. Ueber die Prüfung und Verbesserungen gleicharmiger Wagen (sic!). *Böhm. Ges.* 4/1: 152–168 (NUK-151).

Gruber, Tobija. 1795. Von den Vortheilen hydrographischen Karten. *Neuere Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*. 1789–1791. Wien und Prag: Degen. 2/2: 3–17. (NUK-160).

Gruber, Tobija. 1804. Kritische Uebersicht der Linearperspective zur Vereinfachung und Vesinnlichtung des Unterrichtes für angehende Künstler. *Neuere Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der*

Wissenschaften. Wien und Prag: Degen. Vol. 3, Bd. 1: 1–108. Z devetimi slikami. (NUK-150). Predelana izdaja: 1831. Praga. Recenzija: *Archiv für Künstler und Kunstfreunde*. 1/4: 20.

Hallen, Johann Samuel. 1779. *Die Kunst des Orgelbaus*. Brandenburg: J. W. Halle, J. S. Halle.

Halley, Edmond. 1701. *An Adversement, necessary to be observed in the navigation up and down the Channel of England*. London: Walford.

Halm, Hans. 1943. *Österreich und Neurussland. Erster Band. Donauschiffahrt und -Handel nach dem Südosten 1718–1780*. Breslau: Thiel und Hintermeier.

Halm, Hans. 1954. *Habsburgische Osthandel im 18. Jahrhundert. Österreich und Neurussland. II. Band*. München: Isar.

Halm, Hans. 1961. *Gründung und erstes Jahrzehnt von Festung und Stadt Cherson (1778–1788). Österreich und Neurussland. III. Band*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Hauptman, Ferdo. 1951. *Rijeka: od rimske Trsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Hellyer, Marcus. 2004. *Catholic Physics. Jesuit Natural Philosophy in Early Modern Germany*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Herkov, Zlatko. 1979. *Gradnja ratnih brodova u Kraljevici 1764–1767: Iz povijesti Titovog brodogradilišta u Kraljevici*. Pazin: Historijski Arhiv Pazin; Rijeka: Historijski Arhiv Rijeka.

Hernja Masten, Marija. 1995. *Vpisna knjiga meštanov mesta Ptuj 1684–1917*. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj.

Hinkel, Raimund. 1995. *Wien an der Donau. Der grosse Strom, seine Beziehungen zu Stadt und die Entwicklung der Schifffahrt im Wandel der Zeiten*. Wien: Christian Brandstätter.

Hoffman, Dietrich. 1974. Die frühesten Berichte über die erste Dampfmaschine auf dem europäischen Kontinent. *Technikgeschichte*. 41/2: 118–131.

Hogrewe, Johann Ludwig. 1780. *Beschreibung der in England seit 1759. angelegten, und jetzt grösstentheils vollendeten schiffbaren Kanäle, zur innern Gemeinschaft der vornehmsten Handelstädte. Nebst einem Versuch einer Geschichte der inländischen Schifffahrt, und aller, bis jetzt, in- und ausserhalb Europa bekanten schiffbaren Kanäle*. Hannover: Pockwitz.

Holeister-Short, G. J. 1978. A New Technology and its Diffusion: Steam Engine Construction in Europe 1720–c. 1780. *Industrial Archeology (Devon: Graphmitre LTD)*. 13: 9–41, 103–128.

Hornigk, Philipp Wilhelm. 1684. *Österreich über alles, wenn es nur will*. Wien: Bergland Verlag.

Hulls, Johnatan. 1737. *A Description and Draught of a New-invented Machine for Carrying Vessels or Ships Out of, or Into any Harbour, Port, or River, Against Wind and Tide, or in a Calm. For which his Majesty has Granted Letters Patent, for the Sole Benefit of the Author, for the Space of Fourteen Years*. London: Printed for the Author. Ponatis: 1860. London: E. & F. N.

Ilić, Tanasije Ž. 1983. Beograd i Zemun kako čvorište plovne mreže Panonske nizije od 1740. do 1830. godine. Čubrilović, Vasa (ur.). *Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove*. 413–435.

Ilwof, Franz. 1909. Fluszregulierungen (sic!) und Wasserbauten 1772–1774. *Archiv für österreichische Geschichte (Herausgegeben von der Historischen Kommission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien: Alfred Hödler)*. 97/2: 522–539.

Jouffroy, d'Abans Achille D. E. de. 1841. *Des bateaux à vapeur, Précis historique de leur invention, essai sur la théorie de leur mouvement, et description d'un appareil palmidède applicable à tous les navires ... Précédé des deux rapports de l'Académie des Sciences*. Paris: L. M. Augustin.

Juričić, Daniela. 1990. Gabrijel Gruber – ob 250-letnici rojstva. *Arhivi*. 13/1–2: 52–55.

Južnič, Stanislav. 2003. Gabrijel Gruber in navigacijski inženir Jurij Vega. *Arhivi*. 26/1: 69–80.

Karaman, Igor. 1983. Plovidba na Dunavskim pritokama Dravi i Savi u XVIII. i XIX. st. Čubrilović, Vasa (r.). *Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove*. 359–377.

Kobler, Giovanni. 1896. *Memoire per la storia della liburnica città do Fiume*. Fiume: Stabilimento tipografico Fiumano di E. Mohovich. Ponatis: 1978. Trieste: Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume: Università popolare di Trieste.

Kostić, Mita. 1960. O Dunavsko-Savskoj trgovini, ladjama, ladjarima i ladjarskim cehovima u XVIII i XIX veku do pojave željeznica. *Istorijski Časopis: Organ Istorijeskog instituta SANU (Beograd)*. 9–10 (za 1959): 259–293.

Krieger, Willibald. 1722. *Rudimenta physica de motu, motora, et mobile*. Graecii.

Laszovski, Emilio. 1943. Brodogradilište u Ozlju. *Časopis za hrvatsku poviest (Zagreb: Hrvatski izdavalacki bibliografski zavod)*. 1/1–2: 147–148.

Labus, Nenad. 2006. Adamić, Kupski kanal i Lujzinska cesta. *V tisku*.

Lalande, Joseph Jérôme Le Français de. 1778. *Des canaux de navigation, et spécialement du canal de Languedoc*. Paris: Veuve Desaint. – Ponatis: 1996. Toulouse/Grenoble: APAMP; Euromapping.

Liesganig, Joseph. 1754. *Tabulae memoriales prae-cipua arithmeticae tum numericae tum literalis, geometriae, etiam curvarum, et trigonometriae, atque utriusque archi-*

tecturae elementa complexae, in usum auditorum conscriptae. 18 bakrorezov. Viennae: J. T. Trattner. (NUK-4085). Dopolnjen ponatis: 1755. 20 bakrorezov (NUK-4275).

Lukežić, Irvin. 2002. Andrija Ljudevit Adamić. *Novi Kamov.* 2/3: 77–100.

Maire, F. J. 1786. *Mémoire raisonné sur la circulation intérieure du commerce dans les états de la maison d'Autriche pour servir d'explication aux cartes hydrographiques générales & particulières de ces états ou plan général de navigation par des routes d'eau de toutes les mers de l'Europe a la vill de Vienne.* Strasbourg: Freres Gay. I–II (NUK-16468). Prevod: 1786. *Bemerkungen über den innern Kreislauf der Handlung in der österreichischen Erbstaaten zur nöthigen Erläuterung der hydrographischen general- und partikulärkarten von diesen ländern; oder Hauptentwurf der zu eröfenden schiffbaren Wasserstrassen von allen Meeren Europens an bis nach Wien.* Strassburg/Leipzig.

Maire, F. J. 1788. *Mémoire pour servir de reinseignemens a la carte topohydrographique de la ville de Vienne et de ses environs, ou supplément au plan général de navigation par des routes d'eau de tout les meres de l'Europe a la ville de Vienne.* Strassburg: Gay (NUK-6941).

Müllner, Alfonz. 1900. Die Zukunft der Stadt Laibach. *Argo. Zeitschrift für krainische Landskunde.* 8: 87–91, 104–109, 128–132, 14–146, 165–167, 178–184, 196–201.

Petrović, Nikola. 1978. *Plovidba i privreda srednjeg Podunavlja u doba merkantilizma: izgradnja kanala Dunav-Tisa i naponi za povezivanje srednjeg Podunavlja sa Jadranskim morem krajem XVIII veka.* Beograd: Istorijski institut. Prevod: 1982. *Die Schiffahrt und Wirtschaft im mittleren Donauraum im Zeitalter des Merkantilismus.* Beograd.

Phillips, John, 1792. *A general history of inland navigation, foreign and domestic: containing a complete account of the canals already executed in England, with considerations on those projected. To which are added practical observations. The whole illustrated with a map of all the canals in England, and other useful plates.* London: I. and J. Taylor.

Pick, Karel. 1911. O čolnih na Savi in na Ljubljanici. *Carniola.* 2: 172–174.

Pickl, Othmar. 1977. Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Sudosten. *Razvoj prometnih zvez v panonskem prostoru do leta 1918. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci. Zvezek 9.* (ur. Vanek Šiftar in Janko Kuster). Maribor: Univerza v Mariboru. 225–240.

Pickl, Othmar. 1989. Die Zeit der grosser Kanalprojekte (1765–1780) und der Flussverkehr im 18./19. Jh. *Menschen & Münzen & Märkte. Steierische Landesausstellung* (ur. Gerald Schöpfer).

Judenburg: Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung. 123–127.

Pivec-Stelè, Melita. 1930. *La vie économique des Provinces Illyriennes (1809–1813) suivi d'une bibliographie critique.* Paris: Edition Bossard.

Planinc, Anton. 1913. Nekdanje brodarstvo po Savi. *Carniola (Ljubljana: Muzejsko društvo za Kranjsko).* 5 (nova serija): 123–136.

Poggendorff Johann Christian. 1863–1898. *Biographisch-Literarisches Hadwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften von J. C. Poggendorff, I–II.* Leipzig: Johann Ambrosius Barth. – Ponatis. 1965. Amsterdam: B. M. Israël N. V.

Popovič, Janez Žiga Valentin. 1750. *Untersuchungen vom Meere: die auf Veranlassung einer Schrift, Die columnis Herculis, welche der hochberühmte Professor in Altorf, Herr Christ. Gottl. Schwarz herausgegeben, nebst anderen zu derselben gehörigen anmerkungen von einem Liebhaber der Naturlehre und der Philologie vorgetragen werden.* Frankfurt und Leipzig. (SAZU, NUK-8868). Ponatis poglavja: 1780. *Untersuchungen von den Wirbeln in der Donau.* Ein Auszug aus den *Untersuchungen vom Meere...* Wien.

Radunz, Karl. 1907. *100 Jahre Dampfschiffahrt 1807–1907.* Rostock i. M.: C. J. E. Volckmann Nachfolger.

Ray, Monique. 1983. *L'Experience de Jouffroy d'Abbens en 1783 et la navigation à vapeur dans la région lyonnaise.* Lyon: Musée historique de Lyon.

Redelykheid, Cornelius. 1774. *De nieuw uitgevonden diep-machin, afgebeeld op drie koperen platen. Uitgevonden, beschreven en in't ligt gebragt tot nut en dienst van't albemeen, en ter bevordering van konsten en weeten-schappen.* Gravenhage: Hendrik Christoffel Gutteling, Amsterdam: Yntoma en Tioboel. Prevod: 1774. *La Nouvelle machine a creuseur les ports et les riviers.* A la Haye. Prevod: 1776. *Des Herrn Cornelius Redelykheid, neu-erfundene Vertiefungsmaschine, um versandete und angeschlante Flüsse zu räumen. Aus dem Holländischen übersetzt. Mit drey Kupfertafeln.* Wien: Joseph Edler von Kurzböck.

Redelykheid, Cornelius. 1774. *De nieuw uitgevonden sluis met in- en uitschuivende deuren...* Gravenhage: Gutteling. Prevod: 1777. *Des Herrn Cornelius Redelykheid, neu-erfundene Schleuse, und neue Art die Schleusen-Thore zu öffnen und zu schliessen. Aus dem Holländischen übersetzt. Mit 6 Kupfertafeln.* Wien: Joseph Edler von Kurzböck. (StLA, R+K, K 83, Wasser Sachen, fasc. 34).

Rechberger von Rechkron, Josef. 1882. *Geschichte der k. u. k. Kriegsmarine. Theil 1: Österreichs Seewesen in dem Zeitraume von 1500–1797.* Wien: k. k. Reich-Kriegs-Ministerium, Marine-Section.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig. 1904. *Der*

Adel in der Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca. Wien: Karl Gerolds Sohn.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig. 1909. *Der Adel in der Matriken der Stadt Graz.* Wien: Karl Gerolds Sohn.

Schwalba, R. 2002. Prepiska Adamić-Nugent, prema Riccardu Giganteu. *Novi Kamov.* 2/3: 53–76.

Sitar Sandi. 1997. *Jurij Vega.* Ljubljana: ZKO Moste-Polje.

Sittauer, Hans L. 1989. *James Watt.* Leipzig: B. G. Treubner.

Skupina avtorjev. 1768. *Vermischte Abhandlungen der physich-chemischen Warschauer Gesellschaft zur Beförderung der praktischen Kenntnisse in der Naturkunde, Oekonomie, Manufakturen und Fabriken, besonders in Absicht auf Polen. Ersten Bandes erstes Stück. Nebst einer Kupfertafel.* Warshawa: Gröll.

Slokar, I. nedatirano (1963?). *Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do leta 1860. I. Mehanska šola v Ljubljani 1769–1784.* Rokopis. *Zgodovinski arhiv Ljubljana.*

Smole, Majda. 1982. *Graščine na nekdanjem Kranjskem.* Ljubljana: DZS.

Sokolić, Davor. 1979. *Rečno brodarstvo.* Beograd: Tribina.

Von Sonnenfels, Joseph. 1819, 1822. *Grundsätze der Polizey Handlung und Finanz.* 1–3. Wien: Heubner und Wolke. Ponatis: 1970. Roma: Bizzarri.

Suppan, Rudolf. 1984. *Unsere Mur. Fluss in Grünen Land.* Graz: Verlag für Sammler.

Tremel, Ferdinand. 1946. *Schiffahrt und Flösserei auf der Mur. Jahresbericht des Akademischen Gymnasiums in Graz.* Separat. 1–51.

Veselinović, Rajko. 1983. *Plovidba Dunavom i njegovim pritokama u ugovorima između Austrije i Turske.* Čubrilović, Vasa (ur.). 1983. *Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove.* 241–259.

Vogemonte (À Vogeso Monte, Vogemanti, Lotharius), Lotario. 1700. *Dissertatio de utilitate, possibilitate et modo conjunctionis Danubi cum Odera, Vistula et Albi fluvii per canalem navigabilem.* Wien. Prevod: 1709. *Trattato intorno allo stabilimento del commercio, che introdur si potrebbe nella Germania; rendendo navigabili i fiumi di essa, ed unendoli per mezzo di canali, con il Danubio, ed altri fiumi del mezzogiorno: per dove si vorrebbe parimente ad avere la comunicazione con i mari dell'Oriente, e dell'Occidente. Insieme col progetto, ed offerta di fare quella grand'opera, senza spese dei principi, e popoli.* Viena: C. Lercher. Prevod: 1712: *Teutschlands vermehrter Wohlstand.* Wien.

Vrhovec, Ivan. 1991. *Ljubljansko življenje na vodah.* Ljubljana: Ceh velikih čolnarjev. Priredba iz:

1895. *Čolnarji in brodniki na Ljublanici in Savi. Zabavna knjižica Slovenske Matice (Ljubljana).* 9: 97–144.

Weithmann, Michael W. 2000. *Die Donau. Ein europäischer Fluss und seine 3000-jährige Geschichte.* Regensburg: Friedrich Pustet.

Winewitz, Karl. 1928. *Die Anfänge der Dampfschiffahrt auf der Donau. Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie. Jahrbuch des Vereines deutscher Ingenieure herausgegeben von Conrad Matschoss (Berlin).* 18: 73–83.

Wurzbach, Constant vitez Tannenberg. 1859–1891. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* Wien.

Zallinger, Franz Seraphim. 1772. *Abhandlungen von der Überschwemmungen in Tyrol.* Innsbruck: In der k. k. Hofbuchdruckerei. Ponatis: 1779.

Zallinger, Franz Seraphim. 1780. *De aestimanda perfectione machinarum ad mechanicam solidorum pertinentium dissertatio proposita a Francisco Zallinger ad Turrim... propugnatur... ab Francisco Aloysio esquite de Longo, et Liebenstein, enniensi Tyrol.* Oeniponte: Thomae Nob. De Trattnern.

Zallinger, Franz Seraphim. 1805. *Praelectiones ex physica theoretica, et experimentalī habitae.* Oeniponte: Thomae Nob. De Trattnern. Ponatis: 1808. Innsbruck.

Zallinger, Joannes. 1771. *De Incremento frugum Dissertatio ex mechanismo deducta a P. Joanne Bapt. Zallinger S. J.* Oeniponti: Trattnern. Ponatis: 1772. ... Cum Praefatione Biwaldi. Graecii.

Okrajšave

AS – Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana.

Erberg, 1798 – Abecedni avtorski katalog knjižnice Jožefa Kalasanca Erberga (1771–1843). AS 730, Gospostvo Dol, knjiga 18.

FHKA Wien – *Finanz und Hoff Kammer Archiv.* Wien. Nö Commerz. Navigationsakte 1780, route Nr. 1004.

StLA – *Steiermärkischen Landesarchiv,* Karmeliterplatz 8, Graz.

R + K, K 83, *Kommission in wassersachen* (= *Navigationskommission* = komisija za plovbo = komisija za vode = *Navigacijska komisija*)

A. Kusti, Familia, K1 H1.

Protokoll Buch (1774–1780).

Miszellen K 393 (Stara signatura: Landes Regirungs Archive, Navigationsakten im Kleinen Archiv, Sch. 473).

SLOVENSKA STROKOVNA PERIODIKA 2005

Revija

ARHIVI

(Glasilo Arhivskega društva in arhivov slovenije)

prejme priznanje
za osvojeno

3.mesto

na natečaju za vizuelno in oblikovno
najpopolnejšo naslovnico strokovne revije za
leto 2005

Predsednik strokovne žirije :
Milovan Valič, akad.slikar

Direktor EDUCA Izobraževanja:
Štefan Krapše

Nova Gorica, maj 2005

MELIOR
NOVA GORICA d.o.o.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 352(497.4)"1770/1849"

Prejeto: 18. 5. 2006

Začetki občin na Kranjskem*

JOŽE ŽONTAR

dr. zgodovinskih znanosti, arhivski svetnik, redni profesor v pokoju
Zoisova ul. 30, SI-4000 Kranj

IZVLEČEK

Občine imajo svoje korenine po eni strani v vaških in mestnih skupnostih, po drugi strani pa v najnižjih upravnih enotah, ki jih je ustanovila absolutistična država. Potreba po teh se je najprej pokazala pri popisu prebivalstva ter novačenju (1770), ob jožefinski davčni in urbarialni regulaciji (1789), nato po obnovi avstrijske oblasti leta 1814 v obliki glavnih občin in podobčin. Potrebno je poudariti, da je bila Kranjska od leta 1809 del francoskih Ilirskih provinc in je imela nato od leta 1814 tudi drugačno ureditev organov na nižji stopnji. Podobčine so doživele manjše teritorialne spremembe ob izdelavi franciscjevskega zemljiško-davčnega katastra. V podobčine so leta 1814 vključili tudi nekdanje soseske ter mesta (z izjemo deželnega glavnega mesta Ljubljane) ter trge. Skladno z opisanim razvojem so se spreminjale tudi funkcije predstojnikov občin, tako imenovanih rihtarjev.

Poslovanje občin je bilo še zelo pomanjkljivo urejeno. Leta 1843 je dal ljubljanski gubernij natisniti Osnutek instrukcije za višje rihtarje in podrihtarje, ki naj bi ga okrajne gosposke uporabljale kot pripomoček za poduk rihtarjev predvsem na osnovi policijske zakonodaje. Na vprašanje združene dvorne pisarne se ljubljanskemu guberniju leta 1844 še ni zdelo potrebno, da bi občine dobile predstavniški organ.

KLJUČNE BESEDE: *konskripcijska občina, davčna občina, podobčina, glavna občina, katastrska občina, soseska, rihtar, župan, Osnutek instrukcije za višje rihtarje in podrihtarje*

ABSTRACT

THE BEGINNINGS OF THE COMMUNES IN CARNIOLA

The communes have had their roots on one hand in the neighbourhoods or communities, and on the other hand in the lowest level administrative units, established by the absolutist state. In the first place, the need for the establishment of the communes became evident during the count of the population and at the time of carrying out the recruitment activities (1770), then in the period of Josephine tax and land register regulation (1789), and afterwards following the revival and restoration of the Austrian authority in the year 1814 in the form of the principal communes and sub-communes as the units for auxiliary administrative bodies and authorities of the district lords. It should be stressed that since the year 1809 Carniola was a part of the French Ilirian provinces and afterwards, from the year 1814 on, it had a different regulation of the administrative bodies and authorities on the lower level. The sub-communes experienced some minor territorial changes and modifications when the new land-tax cadaster surveys, based upon the patent of the emperor Franz Joseph I, had been brought about. In the year 1814 the former neighbourhoods or communities and towns (with the exception of the provincial capital Ljubljana) as well as the boroughs were incorporated into the sub-communes. In accordance with the development described above the duties of the principals of the communes, the so-called "rihtars", underwent major changes as well.

The operation of the communes had not been adequately nor suitably regulated. In the year 1843 the Ljubljana "gubernij" (governor) printed the Draft of the instructions for the "superior rihtars" and "vice-rihtars" which were ment to be used by the lords as the resource for the instruction of the rihtars, especially on the basis of the police legislation. In 1844, responding to the question of the associated court office, the Ljubljana "gubernij" (governor) had not yet considered it necessary that the communes would get a representative administrative body.

KEY WORDS: *conscriptive commune, taxation commune, sub-commune, principal commune, cadaster commune, community, "rihtar", mayor, Draft of the instructions for the "superior rihtars" and "vice-rihtars"*

* Pričujoči članek je natisnjen v počastitev osemdesetletnice Petra Ribnikarja.

Konskripcijske občine

Vladarjev predpis z dne 10. marca, nato pa še deželni patenti v mesecu aprilu 1770 so utemeljili novi sistem novačenja ter zato ukazali popis prebivalstva (konskripcijo) in splošno oštevilčenje hiš. Pri tem so morali oblikovati t. i. šteвне oddelke, to je skupnosti hiš, ki so nosile na hišnih tablicah isto krajevno ime. Kadar ni šlo za strnjeno naselje, marveč le za posamične hiše, so ravnali tako, da so samostojno po cerkvenih soveskah oštevilčili združene okoliše in jih tudi po njih poimenovali. Okoliše, v katerih so bila strnjena naselja, poleg tega pa tudi posamezne hiše, so oštevilčili skupaj z bližnjim naseljem. Kot je poročalo gospostvo Tuštanj deželnemu glavarstvu na Kranjskem, je bilo pri tem tudi veliko nedoslednosti.¹

V Notranji Avstriji, kjer ni bilo zaokroženih zemljiškogospodarskih območij, marveč je imel vsak dominij podložnike v različnih župnijah, nekateri celo v različnih okrožjih, so kmalu spoznali, da popisa in novačenja ne bo mogoče zadovoljivo izvajati s pomočjo zemljiških gospostev. Pomagali so si z nabornookrajnimi komisarji. Tako so na podlagi okrožnice deželnega glavarstva z dne 30. avgusta 1779 razdelili Štajersko na osnovi župnij v politične naborne okraje in v vsakem okraju za nabornookrajnega komisarja imenovali višjega uradnika tistega gospostva, ki je imelo sedež sredi okraja ali večino podložnikov. Enako so ravnali na Kranjskem (okrožnica deželnega glavarstva z dne 22. aprila 1780). Na Koroškem pa so naložili naloge v zvezi s konskripcijo in novačenjem že na podlagi patenta z dne 25. junija 1777 deželskim sodiščem in večjim obgradjem. Delovno področje nabornookrajnih komisarjev se je v naslednjem desetletju močno povečalo in poseglo tudi na splošno politično področje. Tako so na podlagi uredbe gubernija z dne 5. julija 1785 morali skrbeti za objavljanje predpisov ter skupaj z okrožnimi uradi za nadzor nad izvajanjem teh. Skrbeti so morali za odkrivanje prestopkov in siceršnjih prekrškov, obenem pa so dobili pooblastilo, da s prisilo dosežejo upoštevanje predpisov. Na okrajne komisarje so prešle tudi druge vojaške zadeve kot nastanitev vojaštva, pripraga in dobave za vojaštvo itd., nakar so imeli s tem od leta 1789 vse več dela. Ko so bile s patentom z dne 5. novembra 1789 vpeljane policij-

ske direkcije, so lahko bili le nabornookrajni komisarji tisti, ki so jim na podeželju dodelili te naloge. Tako so v njihovo delovno področje sodile varnostna, нравstvena, zdravstvena, požarna, uboštvena, obrtna in poselska policija. Na podlagi tega so imeli tudi jurisdikcijo v težjih policijskih prestopkih. Nanje so prenesli tudi izterjavo robote na glavnih cestah in pri vodogradbenih delih ter določanje deležev, ki so jih morali prispevati hišni posestniki za ceste in druge gradnje itd. Naštete naloge nabornookrajnih komisarjev so ostale tudi po letu 1790, čeprav so deželni stanovi zelo nasprotovali političnim nalogam komisarjev; besedico "naborni" so zanje v nazivu začeli opuščati, ker ni več izražala njihove dejanske vloge.²

Že na podlagi predpisov o ustanovitvi so si morali nabornookrajni komisarji v vsakem naselju ali združenem okolišu izbrati kot pomoč pri svoji službi občinskega rihtarja (v okrožnici z dne 30. avgusta 1779 je ta imenovan še *Gemeinrichter*) in dve starešini (*Ortsälteste*). Zato so šteвне oddelke začeli imenovati tudi konskripcijske občine.

Prva naloga rihtarjev je bila nabornookrajnemu komisarju sporočiti spremembe v zvezi s popisom ter sodelovati pri vojaških revizijah. Hkrati s širjenjem nalog komisarjev so se seveda večala tudi opravila rihtarjev in teh ni bilo malo. Pač pa sta dvorna dekreta z dne 19. januarja 1789 in 16. marca 1802 izrecno prepovedala rihtarjem opravljati kakršnekoli naloge sodstva ali samovoljno kaznovati prebivalce občine. Za svoje delo niso prejeli plačila.³

Občine jožefinske davčne in urbarialne regulacije

Novе vrste občin so nastale v zvezi z jožefinsko davčno in urbarialno regulacijo; osnova te sta bila izmera zemljišč, a brez izdelave map (kart), in ugotavljanje njihovega donosa. Zato so na podlagi uredbe z dne 2. novembra 1784 okraje, v okviru katerih so izvajali davčno regulacijo (večinoma so bili to politični naborni okraji), razdelili na davčne občine. Te so predstavljale že prostorsko omejene

¹ Vasilij Melik, Naselja kot upravno-statistične enote: razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem, *Geografski vestnik*, 20–21 (1948–1949), str. 153–194; Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*, Ljubljana 1998, str. 133.

² Johann Tschinkowitz, *Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung, zu ihren Beamten und Unterthanen in der österreichischen Monarchie mit besonderer Rücksicht auf die Provinzen Steyermark, Kärnten und Krain*, I, Graz 1827, str. 396–402; Jože Žontar, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849, *Zgodovinski časopis*, 34 (1980), str. 119–153.

³ Franz Joseph Schopf, *Die Bezirksobrigkeiten in den innerösterreichischen Provinzen, deren Wirkungskreis und Amtshandlungen, mit besonderer Rücksicht auf Steyermark*, Graz 1844, I, § 96.

ozemeljske enote. Osnova za oblikovanje davčnih občin so bili števeni oddelki. Kot izhodišče je veljalo načelo, da hiše in zemljišča, ki jih je obsegal števeni oddelak, sestavljajo občino. Kjer pa so bili števeni oddelki premajhni, so morali združiti v občino več naselij oziroma združenih okolišev z lastnim oštevilčenjem, tako da je občina štela vsaj 40 do 50 hiš oziroma posestnikov. Pri tem so morali upoštevati krajevne razmere in možnost lahkega dostopa. Ime občine se je ravnalo po največjem kraju v njej. Pri oblikovanju teh občin pa so morali dosledno upoštevati meje župnij (na Štajerskem in Kranjskem) oziroma deželjskih sodišč in obgradij (na Koroškem), ker so bile te osnova za oblikovanje okrajev, in to tudi če je imela npr. župnija enklave ali pa je meja župnije oziroma sodišča delila kraj. Razdelitev občin so predlagale gosposke, ki so vodile davčno regulacijo. Pri sestavi občin so bili popravki števnih oddelkov redki.⁴

Število občin jožefinske davčne regulacije prikazuje naslednja razpredelnica (stanje leta 1789):⁵

Okrožje	Davčne občine	Prebivalci
Ljubljana	288	47.247
Novo mesto	373	54.222
Postojna	218	117.942

Skupno je bilo na Kranjskem 879 davčnih občin. Od teh so jih 89, ki so sodile v devinski okraj in Istro (to je v postojnsko okrožje), leta 1814 ločili od Kranjske.

Pri izdelavi katastra so davčne občine potrebovale svojega predstojnika, rihtarja. Na podlagi patenta z dne 20. aprila 1785, s katerim je Jožef II. ukazal v dednih deželah popisati in izmeriti rodovitna zemljišča in nepremičnine ter ugotoviti njihov donos, so lahko gosposke, ki so vodile davčno regulacijo, za to delo uporabile obstoječe rihtarje oziroma ustrezne krajevne predstojnike; kjer teh ni bilo, pa so jih morali postaviti – volili so jih vaščani sami. Na Kranjskem so potekale volitve občinskih rihtarjev tako, da je "poslovodeči" uradnik gosposke sklical odbor npr. šestih do osmih mož, ti pa so nato izvedli volitve. Ljubljanski okrožni glavar je avgusta 1785 in nato spet de-

cembra 1787 ugotavljal, da v vseh občinah še niso postavljeni za davčno regulacijo predpisani rihtarji ter da je treba to takoj opraviti.

Glede rihtarjev niso iskali navezave na tradicionalne vaške župane, na to kaže dogodek v občini Šinkov Turn pri Vodicach (obsegala je kraje Vasca, Selo, Koseze in Kot): ko so morali leta 1785 zaradi obveznosti pri davčni regulaciji opraviti skupno prisego, je v vsakem kraju naveden tako rihtar kot soseski župan.⁶

V zvezi z uvedbo novega davčnega sistema, ki je začel veljati 1. novembra 1789, je patent z dne 18. septembra 1789 določal nove volitve rihtarjev. Naloga novih občinskih predstojnikov in rihtarjev, ki so sicer postali organi novih davčnih okrajev, je bila predvsem pobiranje davkov; za to naj bi prejeli tudi zmerno nagrado. Dominiji, ki so vodili davčno regulacijo, so morali v oktobru poskrbeti za izvedbo. Rihtarja je volila občina, in to za neomejen čas, lahko pa ga je odpoklicala, če je menila, da ni vreden njenega zaupanja. Na Kranjskem so pripravili za občinske rihtarje v slovenščini tiskani Navuk za župana ali rihtarja te soseske.⁷

Vlogo takratnih rihtarjev opeva tudi Pesem od tega rezsvetleniga sveta anonimnega avtorja⁸:

Rihtarja jemati
more vsaka vas,
da zna dnarje šteti
in odreti nas.
More znat patente
ket kršanski nauk,
skrbi pak na cente,
da odrajta davk.

Posledica preklica davčne in urbarialne regulacije v maju oziroma juniju 1790 (za Štajersko 5. maja, za Kranjsko 20. maja, za Koroško 10. junija) je bila tudi odprava nove davčne organizacije. Vendar pa je nova teritorialna enota, davčna občina, kmalu prišla prav. V začetku 19. stoletja so jo začeli uporabljati kot osnovo za izračun raznih obveznosti. Tudi Francozi so v Ilirskih provincah vzeli leta 1811 za osnovo pri določanju območij komun

⁴ *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung*, 6, Wien 1786, str. 67–69; Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 134.

⁵ Joseph Karl Kindermann, *Beiträge zur Vaterlandskunde für Innerösterreichs Einwohner*, I, Graz Februar 1790, str. 115; Maks Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 25–26 (1944–1945), str. 37.

⁶ Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 135–136.

⁷ *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung*, 17, Wien 1790, str. 160, 250, 274; Sergij Vilfan, Soseske in druge podeželske skupnosti, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv: Zgodovina agrarnih panog*, II, Ljubljana 1980, str. 50; Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 136.

⁸ Alfonz Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*, I., Ljubljana 1978, str. 325.

(merij) v novomeškem in beljaškem distriktu občine jožefinske davčne regulacije.⁹

Predpisi v zvezi z urbarialno in davčno regulacijo so po večini dvojezični. Predpis z dne 10. februarja 1789 občino (Gemeinde) sloveni kot gmajna, okolina, županija ali soseska, v predpisih po letu 1790 pa so začeli uporabljati zanjo enoten izraz soseska; enako se v prvem predpisu rihtar (Richter) sloveni kot župan ali rihtar, po letu 1790 pa enotno kot rihtar.¹⁰

Davčna regulacija ni pustila posledic pri ureditvi političnih nabornih okrajev ter rihtarjih v konskripcijskih občinah. Ker niso prejeli plačila, so pogosto nastale težave, ko je bilo treba dobiti novega rihtarja. Tako je leta 1799 soseska Dob odgovorila okrožnemu glavarju, da bo za vas Dob težko, skoraj nemogoče dobiti drugega sposobnega rihtarja, ki bi znal brati in pisati. V vasi ni bilo nikogar, ki bi lahko prevzel to nalogo, ne da bi imel škodo pri svojem gospodarstvu in ne da bi ga to močno oviralo pri njegovem delu. Izdatne letne nagrade za opravljanje službe mu soseska ne more zagotoviti, sicer pa občina rihtarja zase ne potrebuje. Iz tega primera je videti, da so si okrožni uradi prizadevali, da bi imeli nabornookrajni komisarji po občinah povsod svoje pomočnike rihtarje ter da so rihtarja še vedno razlikovali od soseskega župana.¹¹

Rihtarji so postali nujno potreben pomožni organ, tako da so jih obdržale tudi komune (merije) v obdobju francoskih Ilirskih provinc.

Občine po letu 1814

Po obnovitvi avstrijske oblasti so v deželah nekdanjih Ilirskih provinc zopet vpeljali upravo v okrajih s pomočjo okrajnih gospod. Nota organizacijskega dvornega komisarja grofa Sauraua ilirskemu generalnemu guvernerju baronu Lattermannu z dne 13. junija 1814 je vsebovala tudi začasno novo razdelitev okrajev ter določitev okrajnih gospod. Pri tem so se kolikor mogoče držali stare razdelitve nabornih okrajev, zdelo pa se jim je potrebno v več primerih odstopiti od te razdelitve. Več okrajev so morali v primerjavi s prejšnjim ob-

segom občutno povečati in jim določiti obseg po namenu vlade. Tako naj ne bi štel noben oblastveni okraj na deželi, kolikor zaradi krajevnih okoliščin to ne bi bilo mogoče, če je bil v goratem svetu veliko manj kot 5.000 ali veliko več kot 7.000 prebivalcev, oziroma če je bil v ravnini veliko manj kot 6.000 ali veliko več kot 8.000 prebivalcev. Poleg tega ni bilo mogoče ob tedanji reorganizaciji komune, ki jih je vpeljala francoska vlada, razdeliti, ne da bi hkrati v matrikah direktnih davkov ter v obstoječi davčni ureditvi povzročili veliko zmedo ali ne bi bila potrebna težavna preureditev, ki vsaj za takrat glede na okoliščine ni bila primerna. Tako je bilo potrebno novim okrajem dodeliti le cele komune, ki so jih poimenovali glavne občine. Te so imele določeno število malih konskripcijskih občin; poimenovali so jih podobčine. Zanje je francoska vlada odredila le malo sprememb ter je njihovo staro hišno številčenje skoraj povsod ostalo nespremenjeno. Dodelitev katere teh podobčin drugemu okraju, kolikor bi se pokazalo, da bi bilo glede na krajevno lego to primernejše, pa bo mogoče izvesti v naslednjih letih, ko bodo obnovljene davčne matrike ali ko bo v bližnji prihodnosti uvedena neka nova davčna stopnja.

Organizacijski uredbi priložen izkaz o razdelitvi kranjskih in beljaškega okrožja na okraje in glavne občine navaja naslednje število dotedanjih konskripcijskih občin:

Okrožje	Glavne občine	Konskripcijske občine
Ljubljana	48	898
Novo mesto	57	379
Postojna	20	387

Baron Lattermann je moral imenovanim gospodstvom začasno izročiti oblastveno upravo dodeljenega okraja v vladarjevem imenu na način deželno-knežje delegacije. Gospodstva so morala jamčiti za zaupane posle in še posebej za prejeti javni denar, ker so jim zaupali tudi davčno upravo. Upravo političnih poslov so morala prevzeti s 1. avgustom, enako tudi sodstvo v spornih zadevah, izvajanje nespornega sodstva, obravnavanje skrbništva ter opravljanje sirotinskih poslov, s 1. septembrom pa je bilo nanje preneseno tudi pobiranje deželno-knežjih davkov v istih oblastvenih okrajih.

V glavnih mestih Ljubljani in Gorici so bile postavljenečasne deželno-knežje mestne in deželne pravde, torej združena sodišča, pristojna za vse prebivalce glavnih mest, za plemstvo, duhovščino in preostale deželnim pravdam sicer dodeljene osebe vse dežele, pristojna pa so bila tudi za kazenske zadeve vse dežele. Zato je bilo potrebno v teh mestih

⁹ Janez Šumrada, Prebivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije, *Zgodovinski časopis*, 52 (1998), str. 54; Martin Wutte, Die Bildung der Gemeinden in Kärnten, *Carinthia I*, 113, Klagenfurt 1923, str. 22.

¹⁰ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), patenti, šk. 6; Za sredo 19. stoletja prim. Janko Polec, "Župan" in "občina" v novejšem slovenskem izrazoslovju, *Zgodovinski časopis*, 5 (1951), str. 222–233.

¹¹ Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 181.

začasno postaviti zgolj politično-ekonomske magistrature, ki niso imeli opraviti z nobeno vrsto sodstva, da bi s 1. avgustom nadomestili dotedanje merije (mairie). Deželni uradi so dobili nalogo, da na primeren način ukrepajo glede definitivne organizacije teh magistratov v skladu s potrebami ter premoženjsko močjo mest. Njihovo delovno področje je moralo biti omejeno le na stari pomerij mest; v njem so morali biti popolne politične okrajne gosposke, neposredno odvisne od okrožnega urada. Okoliške vasi, doslej vključene v komuno, je morala izročiti Ljubljana okraju Komenda, Gorica pa okraju gospostva Grafenberg. To sta bila edina taka primera, da je moral ljubljanski oziroma gorški okrožni urad izvesti delitev glavne občine ter njenih davčnih matrik. Razen glavnih mest Ljubljane in Gorice so vsa ostala deželnoknežja, toliko bolj pa podložna mesta in trge, vsaj začasno podredili v političnih zadevah ter glede krajevnega sodstva zgolj okrajnim gosposkam.

Ker so morale imeti okrajne gosposke podrejena orodja in pomočnike, so morale v svojih okrajih, takoj ko so začele delovati, postaviti občinske rihtarje, kakršni so obstajali v avstrijskih deželah. Da pa bi to ureditev bolje prilagodili novi razdelitvi okrajev, je morala okrajna gosposka rihtarja izbrati iz občine ne le v vsaki podobčini (konskripcijski občini) ali kjer so bile te prav majhne za več skupaj, temveč tudi v vsaki glavni občini, in sicer za to sposobnega, razumnega moža kot višjega rihtarja; preostali rihtarji (podrihtarji) so mu bili podrejeni. Rihtarji niso bili upravičeni do plačila, vsem rihtarjem pa so obljubili oprostitev občinskih robot ter obveznosti priprave v naravi kot tudi vojaških nastanitvev. Poleg tega je morala vsaka podobčina izvoliti izmed sebe še dva odbornika, da sta občino zastopala v občinskih zadevah in ju je bilo mogoče zaslišati v imenu občine.

S 1. avgustom so morali dotedanji meri, municipalitete in komunski prejemniki z novimi okrajnimi gosposkami opraviti likvidacijo komunskih blagajn. Pri tem so morali vse premoženje v denarju, zemljiščih ali nepremičninah, kar ga je bilo pred letom 1809/1811 v lasti posameznih malih občin, posebno mest in trgov, in kar je francoska vlada vključila v premoženje komun, vrniti posameznim podobčinam. Vsaka podobčina je bila upravičena do užitka svojega premoženja, od 1. avgusta je morala po predpisih, ki so veljali v avstrijskih deželah, voditi svoje občinsko računovodstvo, zaključni račun pa predložiti v pregled ter potrditev, in sicer deželnoknežji kraji deželnemu knjigovodstvu, vsi drugi kraji pa politični okrajni gosposki.

Dvorna organizacijska komisija je še pozvala,

naj se zadnjega julija okrajne gosposke s svojim osebjem in izvoljenimi občinskimi rihtarji ter odstavljene meri zberejo v župnijski cerkvi okrajne gosposke; tam naj bi zbranimu ljudstvu razglasili s prižnice, da od 1. avgusta spet velja avstrijska ureditev, župnike pa so pozvali, naj nato opravijo slovesno službo božjo. Čez mesec in pol naj bi začel torej zopet delovati avstrijski sistem.¹²

Generalni guverner, baron Lattermann, je nato opozoril dvornega komisarja, grofa Sauraua, da je nastala napaka v razdelitvi ljubljanskega okrožja; v okraju Mekinje naj bi bila namreč pomotoma navedena glavna občina Motnik. Baron Lattermann je tudi izrazil bojazen, da bo podrihtarjev veliko, ker si je večina vasi želela lastnega rihtarja. Zato je menil, da bi morali omejiti preširoke oprostitev rihtarjev; to bo v breme revnejših podložnikov, ker so za rihtarje izbirali zlasti najpremožnejše. Občinske robote, priprave in vojaške nastanitve naj bi bili oproščeni le višji rihtarji, podrihtarji pa le občinske robote, vsi pa le od posesti, obremenjene z davjatvami, ne pa od zemljišč, ki so jih dobili v užitek ali so jih imeli kot lastno posest. Spraševal se je tudi, ali naj se pri določitvi ljubljanskega pomerija držijo predpisa iz leta 1799, ki je najnataneje določal meje predmestij glede trošarine (to je davščine od porabe vina, mesa in glasbe) ter hišnega oštevilčenja.

Saurau je 22. julija odločil, da mora glede Motnika ostati pri pogodbi, sklenjeni med Avstrijo in Francijo (22. marca 1811) in da pripada Kranjski; v prihodnje pa naj bo to glavna občina enakega imena. Pred francosko zasedbo je bil namreč trg štajerska enklava na Kranjskem, na podlagi omenjene pogodbe pa je pripadel poleg drugih manjših območij Ilirskim provincam, zato pa so tedaj razne kranjske posesti na levem bregu Save odstopili Štajerski. Skliceval se je tudi na noto z dne 13. junija, s katero je le konskripcijske občine razglasil za podobčine ter pri tem določil, naj postavijo v vsaki taki podobčini, če so te zelo majhne pa za več skupaj, rihtarja. Ob tem pogoju ni mogoče množiti rihtarjev po številu vseh majhnih vasi. Sicer ni nameraval rihtarjem podeljenih ugodnosti vzeti, tudi ne zgolj

¹² ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 8174; Organizacijska uredba začasnega ilirskega generalnega gubernija z dne 23. junija 1814, *Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justiz-Gesetze und Verordnungen, welche für das Herzogthum Krain und den Villacher Kreis Kärntens im Königreiche Illyrien von dem Zeitpunkte der Wiederbesitznahme bis einschließig des Jahres 1818 erlassen worden sind*, I/2, Laibach 1836, str. 141–142; Janko Polec, *Kraljestvo Ilirija: Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah*, Ljubljana 1925, str. 146–168.

omejiti na višje rihtarje, ker so bili posli podrihtarjev prav tako zelo ter pravzaprav še bolj obremenjujoči in nadležni kot posli višjih rihtarjev. Razume pa se, da se oprostitev rihtarjev vseh občinskih robot, obveznosti priprege v naravi, kot nastanitve vojaštva, lahko nanaša le na njihove hiše, ki jih imajo neposredno, in ne na to, kar imajo dodatno. Če je deželno-glavarska okrožnica z dne 18. septembra 1799 pomerij glavnega mesta Ljubljane glede trošarine in predvsem glede številčenja hiš najprimerneje označila, naj bi jo brez pridržkov upoštevali tudi pri izvedbi določil note z dne 13. junija.¹³

Več meščanov Ljubljane je prosilo, da bi smel odbor 24 mož izvoliti bodočega župana. V noti ilirske dvorne organizacijske komisije z dne 20. junija 1814 je grof Saurau sporočil, da je vladar v vseh deželno-knežjih krajih iz določenih razlogov odpravil volitve predstojnikov magistratov. Imenovanje županov v deželnih glavnih mestih si je pridržal sam, imenovanje županov v preostalih deželno-knežjih krajih pa je zaupal deželnim uradom. Za imenovanje ljubljanskega župana naj bi zato prosili vladarja, takoj ko bo odločeno o reguliranju magistrata, njegovega osebja ter njihovih plač. Baron Lattermann pa je moral do 1. avgusta poskrbeti za začasno zasedbo politično-ekonomskega magistrata, in sicer imenovati za župana nekoga, ki je bil povsem usposobljen za politična vprašanja, za svetnike pa take osebe, ki so po svojih lastnostih in vedenju uživale spoštovanje in zaupanje "razumne" javnosti. Tako je 30. junija imenoval za začasnega župana dotedanjega mirovnega sodnika Jožefa Korkalja, za začasnega magistratnega svetnika dotedanjega apelacijskega notarja Jožefa Urbasa, za začasnega sekretarja, protokolista in ekspeditorja dotedanjega apelacijskega notarja Martina Mihaela Gersona. Sicer se je za mesto začasnega župana neuspešno potegoval tudi dotedanji mer dr. Janez Rozman, ki se je skliceval na svoje zasluge pri upravljanju javne službe ob ponovnem nastopu avstrijske vlade. 27. decembra se je grof Saurau strinjal še z začasno nastavitvijo Krisostoma Snoja, graškega magistratnega kriminalnega zapisnikarja (aktuarja) kriminalnih zadev kot drugega magistratnega svetnika.¹⁴

Novomeški okrožni urad je 20. julija poročal, da so v njegovem okrožju štiri deželno-knežja mesta, namreč Novo mesto, Metlika, Višnja Gora in Črnomelj. V Novem mestu in Metliki so obstajali organizirani magistrati tretjega razreda; v Višji Gori in Črnomlju sta bila sodna upravitelja tudi predstojnika. Menil je, da bi moral generalni gubernij še pred 1. avgustom imenovati predstojnike teh štirih mest, ker imajo mesta lastne dohodke, ti pa morajo biti pod nekim nadzorom. Saurau je v svojem odgovoru opozoril generalni gubernij na določilo v organizacijski uredbi z dne 23. junija, da morajo biti vsaj za sedaj začasno, razen obeh glavnih mest Ljubljane in Gorice, vsa deželno-knežja mesta, toliko bolj pa podložna mesta in trgi, podrejeni v vseh političnih zadevah ter glede krajevnega sodstva zgolj okrajnim gosposkam. Imenovana mesta so, ne glede na njihovo dotedanjo klasifikacijo, ki ni prišla več v poštev, postala na podlagi organizacijske uredbe glavne občine in so bila dodeljena okrajnim gosposkam, kolegialnemu kapitulju Novo mesto, gospostvu Višnja Gora, komendi Metlika in komendi Črnomelj, ta pa so bila dolžna kot orodje za izvajanje svojih nalog za vsako glavno občino imenovati za to sposobnega moža kot višjega rihtarja; temu so bili drugi rihtarji podrejeni. Na ta način bi bil namen nadzora dosežen. Kolikor pa bi bil obseg mestnih dohodkov tolikega pomena, da bi zahteval posebnega uradnika, naj bi ga predlagala okrajna gosposka, okrožni urad pa s svojim mnenjem guberniju v potrditev.¹⁵

Meščani deželno-knežjega mesta Kranj so se poleg drugega pritožili, da ne morejo biti ravnodušni do tega, da jim je bilo odvzeto nesporno sodstvo in da bodo nad premoženjem njihovih sirot tuje okrajne gosposke izvajale zaporo, inventuro in skrbstvo. Že zaradi varnosti so zato prosili, da jim obnovijo magistratno ureditev. Mestna občina v Kočevju je prosila za dovoljenje, da bi lahko zopet sami volili mestnega sodnika, ki naj bi bil neposredno odvisen od okrožnega urada. Grof Saurau je z noto 22. oktobra naročil generalnemu guberniju, da mora prosilce poučiti, da ta želja ni združljiva s sistemom nove okrajne razdelitve in ureditvijo okrajnih komisariatov ter da bo sloga meščanske občine z imenovanjem višjega rihtarja – ta bo vedno izbran iz mestne občine – manj izpostavljena kakim motnjam kot z volitvami. Pri tem je bilo vsaki občini dovoljeno ogovarjati imenovanje, če je imela

¹³ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 10156 ad 8174.

¹⁴ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 8435, 8506, 18273, vse ad 8174; O ureditvi magistratov: Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 110–113, 152–153; O sestavi ljubljanskega politično-ekonomskega magistrata leta 1830: Jože Žontar, Ljubljana in uprava Kranjskega Ilirije, v: Fran Viljem Lipič, *Topografija c.-kr. deželnega*

glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike, Ljubljana 2003, str. 549.

¹⁵ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 10163 ad 8174.

tehtne razloge.¹⁶ Na ta način ni bilo več nikakršnih možnosti, da bi se obnovila mestna avtonomija.

Na koncu je prišla na vrsto še ureditev podobčin. V organizacijski uredbi z dne 13. junija je grof Saurau postavil načelo, da morajo okrajem dodeljene glavne občine, to je nekdanje komune, ostati cele in nedeljene. Glede podobčin, ki naj jih obsegajo, pa uredba ni ničesar vsebovala, ker to še ni bilo tako nujno. Zato je nota z dne 20. novembra odredila regulacijo podobčin na Kranjskem in v beljaškem okrožju. Okrajne gosposke so morale, glede na to, da so najboljše poznale krajevne okoliščine, s pritegnitvijo višjih rihtarjev izdelati predlog za razdelitev glavnih občin na sorazmerno število podobčin, po preverjanju in potrditvi okrožnega urada pa izkaz delitve na podobčine za ves okraj; okrožni uradi naj bi pripravili zbirnik za svoje območje, generalni gubernij pa naj bi te zbirnike dostavil dvorni komisiji za regulacijo zemljiškega davka in dvorni organizacijski komisiji.

Glede delitve na podobčine je nota ponovila opozorilo, da pri delitvi glavnih občin na podobčine še ne smejo glavnim občinam ničesar niti odvzeti niti dodati, ker je na razmejitvi glavnih občin temeljil provizorični davčni kataster. Kolikor bi bilo zaradi lokalnih okoliščin to kdaj zaželeno, naj bi predloge navedli med opombami, v spremnem poročilu pa razloge v prid temu. Odločitev pa je bila pridržana dvorni komisiji za regulacijo zemljiškega davka ter dvorni organizacijski komisiji. Naj dodamo, da je bilo takih predlogov precej. Podobčina je morala biti dobro povezana, lahko dostopna, obdana z naravnimi mejami in po možnosti zaokrožena krajevna celota. Praviloma naj ne bi obsegala veliko več kot 100 hiš ali 500 prebivalcev in ne veliko manj kot 50 hiš ali 250 prebivalcev. Če pa so to narekovala krajevne okoliščine, so smeli od teh meril odstopiti.

Mesta in trgi, posebno če so imeli pomembnejše skupno premoženje, so morali s pripadajočimi hišami vsak zase tvoriti podobčino, tudi če so bili večji ali manjši glede na predpisana merila. To je pomenilo, da ni bilo dovoljeno mestom in trgom kot podobčinam ničesar vzeti, pa tudi ničesar dodati. Naj opozorimo, da je bilo doslej o mestih kot občinah govor kot o glavnih občinah.

Vsako ob jožefinski davčni regulaciji sprejeto davčno občino je bilo potrebno določiti kot podobčino, kolikor je izpolnjevala omenjene zahteve. Kjer pa so bile te jožefinske občine premajhne, so lahko dve ali tri, ki so ležale skupaj, združili v eno

podobčino, če niso na ta način preveč presegle načrtovanega obsega. Preostale dele glavne občine so morali, kolikor so bili dovolj veliki, določiti kot svoje podobčine, kolikor pa so bili za to premajhni, pa zaenkrat vključiti v davčno občino, na katero so mejili. Kolikor so več malih krajev, ki so bili blizu, združili v podobčino, so morali podobčino poimenoovati po največjem kraju ali kraju, ki je bil najbolj na sredi. Vsaka podobčina naj bi imela ali dobila svoje tekoče hišne številke. Tam, kjer bi se morale po novi razdelitvi hišne številke spremeniti, je bilo potrebno to v opombah navesti ter v spremnem poročilu tudi pojasniti.¹⁷

Za izvedbo delitve glavnih občin na podobčine je bil določen rok – mesec dni. Predlogi so bili večinoma do izteka roka pripravljeni, izboljšave ter popravki zbimikov pa so vzeli več kot pol leta časa. Ker niso bile dovoljene spremembe območij glavnih občin in okrajev, je ljubljanski okrožni urad opozoril, da zato nekaterih podobčin ni bilo mogoče oblikovati v zaželenem obsegu. Sploh pa je bil mnenja, da bi bilo potrebno v prihodnje izvesti ponovno razdelitev na podobčine, ki bi ustrezala krajevnim razmeram in bi posegla tudi v tedanjo razdelitev na glavne občine in okraje.

Grof Saurau se je na to odzval z noto z dne 20. januarja 1815; v njej piše, da predlogi o takih spremembah za sedaj ne morajo imeti drugega učinka kot to, da ostanejo kot zaznamki, dokler ne bo sprememba v davčnem katastru tega omogočala. Poudarila je tudi, da bi podobčine praviloma oblikovali v obsegu občin jožefinske davčne regulacije, vendar ni imel Saurau nič proti temu, da so tu in tam več občin davčne regulacije glede na zahtevani obseg združili v eno podobčino ali pa spremenili ime davčne občine. Tudi ni nasprotoval, če je bila občina davčne regulacije glede na predpis kot podobčina prevelika, da so jo na dve ali več podobčin razdelili, vendar s pogojem, da bodo skupaj vedno imele obseg občine davčne regulacije in da ni bilo od te nič odvzeto ali dodano. Glede mest in trgov pa je grof Saurau opozoril na noto z dne 20. novembra 1814, da morajo ti s pripadajočimi hišami vedno tvoriti podobčino, četudi bi bili večji ali manjši glede na predpisano merilo. Iz tega je izhajalo tudi to, da mestom in trgom ni bilo dovoljeno dodajati drugih krajev v podobčino, niti od mest ali trgov kot podobčin ničesar odvzeti. Tudi

¹⁶ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, št. 14975, 15481, obe ad 8174.

¹⁷ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 16895, ad 8174; *Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justiz-Gesetze und Verordnungen für das Herzogthum Krain und den Villacher Kreis Kärntens im Königreiche Illirien von dem Zeitpunkte der Wiederbesitznahme bis einschließig des Jahres 1818 erlassen worden sind*, I/3, Laibach 1836, str. 297–300.

dvorna komisija za regulacijo zemljiškega davka je priporočala okrožnim uradom, naj odstopanja od jožefinske razdelitve, če ni tehtnih vzrokov, odklanjajo in si bolj prizadevajo za ohranitev. Sicer so morali v izkazih o delitvah glavnih občin na podobčine opozoriti, če je prišlo zaradi posebnih razlogov do delitve in razkosanja jožefinskih davčnih občin, ter to utemeljiti. Takoj ko je okrožni urad potrdil razdelitev glavne občine, so morali v vsaki novi podobčini postaviti občinskega rihtarja, kot je bilo predpisano v organizacijski uredbi.¹⁸

Po opravljenih izboljšavah do uvedbe stabilnega sistema zemljiškega davka, razdelitve niso smeli več spreminjati, dvorna komisija za regulacijo zemljiškega davka pa je 20. decembra 1815 naročila guberniju, naj sestavi glavno preglednico razdelitve vsega gubernija na okrožja, sekcije, okraje, glavne občine in podobčine na podlagi seznama naselij z dodatkom števila hiš in prebivalcev. Preglednica je izšla v letih 1818–1819 v tiskani obliki in kaže to število občin:¹⁹

Okrožje	Glavne občine	Podobčine
Ljubljana	48	347
Novo mesto	57	379
Postojna	20	160

Skupno je bilo tako na Kranjskem 125 glavnih in 886 podobčin. V zvezi z oštevilčenjem hiš, ki naj bi med francosko vlado postalo neurejeno in ga je grof Saurau zaradi policijskih potreb štel za zelo nujno, je bilo veliko nejasnosti. Nekatere okrajne gosposke glede tega sploh niso izrazile stališča ali pa so deloma le na splošno pripomnile, da ni potrebna nobena sprememba; druge so menile, da naj bi imela vsaka na novo oblikovana podobčina tekoče hišne številke, ki bi se nadaljevale skozi posamezna naselja, ki so jo sestavljala. Ljubljanski okrožni urad pa je menil, da je potrebno novo oštevilčenje hiš le ko so bile skupaj oštevilčene hiše posameznih naselij razdeljene med dve podobčini. Grof Saurau je v noti z dne 20. januarja 1815 vztrajal, da mora vsaka podobčina dobiti svoje tekoče hišne številke. Nerede, ki bi lahko nastali, če bi posamezni, podobčini pripadajoči kraji izgubili svoje hišne številke, bi lahko preprečil tako, da bi ob novi tekoči hišni številki v okviru podobčine navedli še dotedanjo krajevno hišno številko. Nato

je 25. marca 1815 centralna dvorna organizacijska komisija ukazala v razmejenih podobčinah brez javne objave izvesti popravke ali po potrebi novo hišno oštevilčenje s pomočjo političnih uradnikov.²⁰

V organizacijski uredbi z dne 23. junija 1814 je bilo določeno, da morajo vrniti posameznim občinam, posebno mestom in trgom, premoženje, ki jim je prvotno pripadalo in ga je francoska vlada združila v premoženju komun ali združenih občin. Nato je nota dvorne organizacijske komisije z dne 22. novembra 1814, ki se je navezovala na noto izpred dveh dnevvov, uredila oblastno upravo teh občin in upravljanje njihovega posebnega premoženja. Kjer je taka občina le s prebivalci, ki so bili udeleženi pri skupni zvezi in premoženju, sestavljala glavno občino, je morala kot taka ostati združena. V nasprotnem primeru pa so jo morali izločiti kot posebno podobčino. V prvem primeru je dobila višjega rihtarja; z njim je bila neposredno podrejena okrajni gosposki, v drugem primeru pa podrihtarja; z njim je bila podrejena višjemu rihtarju glavne občine, sicer po položaju podrejenemu okrajni gosposki. Da bi razlikovali občine, ki so bile privilegirana mesta in trgi, so se smeli njihovi rihtarji (višji rihtarji ali podrihtarji), imenovati mestni ali trški rihtarji, vendar s tem v ničemer ni smela biti spremenjena njihova podrejenost. Vsi rihtarji so bili brez razlike po določenih organizacijske uredbe orodje okrajne gosposke in jih je izbrala iz občine ter niso prejeli nobenega plačila.

Vsaka podobčina je morala po določenih organizacijske uredbe izmed sebe izvoliti dva odbornika, ki sta morala zastopati občino v občinskih zadevah in ju je bilo mogoče v imenu občine zaslišati. Ta dva odbornika torej nista imela v zadevah javne službe, ki je morala potekati po ukazih okrajne gosposke in rihtarja, nobene besede. Nasprotno pa sta morala v občinskih zadevah, zlasti tudi pri upravljanju občinskega premoženja, služiti rihtarju kot svetovalca in v teh zadevah sta imela tudi pravico govoriti v imenu občine. Njuna služba je bila brezplačna, kot je bila od nekdaj.

V večjih občinah so lahko poleg tega po potrebi nastavili občinskega komornika ali blagajnika (ta je moral, po navodilih rihtarja, obračunati prejemke in izdatke), gradbenega vodjo (skrbeti je moral za zgradbe, mostove, vodnjake, vodovode, tlakovanje, ceste, gasilske pripomočke itd., pri tem pa ni smel izvrševati izplačil ali prejemati denarja), stražmojstra (moral je izvajati krajevno policijo, pri tem pa

¹⁸ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1815, št. 47, 117, 410, 920, 921, 1496, 3067, 5118, 6337, vse ad 47.

¹⁹ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1815, št. 13909 ad 47; *Alphabetische Tabelle aller Ortschaften von Krain und den Villacher Kreis, Laibach 1818–1819*; Janko Polec, *Krajevstvo Ilirija*, str. 310–327.

²⁰ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1815, št. 47, 920, 921, 3736, vse ad 47.

je moral biti neposredno podrejen rihtarju), enega, v večjih občinah nekaj policijskih slug (podrejeni so bili stražmojstru) ter nekaj poljskih in gozdnih čuvajev. Vse navedeno osebje naj bi glede na potrebe in krajevne okoliščine zmerno nagradili iz občinskih sredstev. Komornika in gradbenega vodjo je morala izvoliti občina, preostalo osebje rihtar, vse pa je morala potrditi okrajna gosposka. Drugih uradnikov pri občinah niso smeli niti nastavljeni niti plačevati, ker pri občinah niso bili potrebni. Kvečjemu so smeli pri večjih občinah, ki so imele pomembnejše gospodarstvo in torej dovolj dohodkov, dovoliti rihtarju pisarja; lahko ga je izbral po svoji uvidevnosti in plačeval iz občinske blagajne.

V vseh občinah so morali vpeljati gospodarno poslovanje s svojim premoženjem, da bi se njihova blagajna kolikor mogoče kmalu opomogla in dajala presežke za splošno koristne namene. V skladu s splošnimi predpisi o gospodarnem poslovanju so morale vse kolikor toliko pomembne občinske blagajne na začetku leta izdelati finančni načrt in ob koncu leta položiti obračun. V finančnih načrtih so morali zmerno načrtovati vse potrebne izdatke, znatni izredni izdatki med letom pa so bili dopustni le s privoljenjem oblasti, ki so bile določene za potrjevanje finančnih načrtov in računskih zaključkov ob koncu leta. Te so bile: za deželnoknežje privilegirane kraje provincialno državno knjigovodstvo, za vse druge občine pa okrajne gosposke, morale pa so jih dostaviti še okrožnim uradom v pregled.

K noti je ilirski generalni gubernij pripomnil, da je najbrž kot privilegirane kraje razumeti mesta in trge, ki so bili do leta 1809 privilegirani, po organizacijski uredbi z dne 23. junija 1814 pa so bili vsi prejšnji privilegiji razglašeni za ugasle.²¹

Občine in izdelava franciscejskega zemljiško-davčnega katastra

Dvorna komisija za regulacijo zemljiškega davka je z uredbo z dne 10. novembra 1821 sporočila, da v Primorju dela končujejo in bodo na Kranjskem začeli merjenje in izdelavo map (kart) za potrebe novega zemljiško-davčnega katastra, ki je bil predpisan s patentom o regulaciji zemljiškega davka dne 23. decembra 1817.²²

Osnovno katastrsko ozemeljsko enoto so poimenovali katastrska občina. Vsaka katastrska obči-

na je dobila svojo katastrsko mapo in elaborat; ta je vseboval potrebne meritve in cenitve dohodkov od zemljišč in zgradb. Oblikovanje občin je prišlo na vrsto po končani trigonometrični triangulaciji, in sicer na podlagi komisijske ocene okrajnih gosposk na predlog okrožne komisije za regulacijo zemljiškega davka.

Praviloma je vsaka podobčina predstavljala katastrsko občino. Spremembe obsega podobčin so bile potrebne, če podobčina ni imela več kot 500 dolnjeavstrijskih oralov površine, če je bila kot brezobličen lik in se je vlekla bodisi kot ozek trak tik ob drugi ali pa jo je ozemlje druge podobčine v celoti ali v večjem delu obdajalo ter če so bila zemljišča dveh ali več podobčin, katerih naselja so bila sicer ločena, med seboj pomešana. Ker so na Kranjskem obstajale glavne občine, so morali, kjer je bilo le mogoče, pri tej koncentraciji oziroma delitvi občin upoštevati, da so nastajale spremembe le v okviru glavnih občin. Spremembe je morala potrditi deželna komisija za regulacijo zemljiškega davka. Tako so občine jožefinske davčne regulacije posredno predstavljale tudi na Kranjskem osnovo za občine franciscejskega zemljiško-davčnega katastra.²³

Leta 1825 je gubernij naložil okrožnim uradom v Ljubljani, Postojni, Novem mestu in Beljaku, da pripravijo preglednice o dejanski razporeditvi naselij po podobčinah zaradi sprememb, ki so nastale ob izdelavi katastra. Ugotavljali so, da so izvedle spremembe večinoma le okrajne gosposke iz različnih vzrokov, ki jih okrožni uradi vedno niti niso odobrili, in da so potrebni popravki deželne razdelitve. Dejansko pa to pomeni, da so se po opravljenih popravkih podobčine pokrivalo s katastrskimi občinami.²⁴ Odslej so šematizmi ljubljanskega gubernija prinašali tudi sezname katastrskih občin; teh je bilo skupno 931, od teh po okrožjih:²⁵

Okrožje	Katastrske občine/Podobčine
Ljubljana	349
Novo mesto	364
Postojna	218

²³ *Instruktion zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge des 8. und 9. § des allerhöchsten Patentes vom 23. December 1817 angeordnete Landesvermessung*, Wien 28. Februar 1824, predstavlja izpopolnjeno prvo instrukcijo za katastrsko izmero iz leta 1820, ARS, AS 1102 (C.-kr. generalna direkcija zemljiško-davčnega katastra), šk. 2; ARS, AS 748 (Gospodstvo Krumperk), fasc. 9, normalije V/8.

²⁴ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VIII, 1825, 34–28, št. 9505,10083, 22549.

²⁵ *Schematismus des laibacher Gouvernements-Gebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1843*, str. 343.

²¹ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 16896 ad 8174.

²² ARS, AS 748 (Gospodstvo Krumperk), fasc. 9, normalije V/8.

Poslovanje občin

Predpisi o poslovanju občin so bili zelo pomanjkljivi. Po predhodni dveletni obravnavi so se pri ljubljanskem guberniju leta 1832 prvič obširno posvetovali o vprašanju, ali in kakšno instrukcijo za občinske predstojnike, po vzoru teh, kakršne so obstajale v celovškem, salzburskem in mülhlskem okrožju, bi bilo potrebno izdati tudi na Kranjskem. Poročevalec, gubernijski svetnik Johann Nep. Vessel je bil mnenja, da je treba šteti občinske predstojnike le za pomožne organe okrajnih komisariatov in da sploh ni potrebno, da bi v imenu deželnega urada izdali občinskim predstojnikom splošno instrukcijo. Okrajnim komisariatom naj bi prepustili, svoje pomožne organe po lastni presoji smiselno poučiti, glede na posebne krajevne in osebne razmere ter potrebe. Večina pa je glasovala za objavo take instrukcije, vendar kratke in razumljive, nato naj bi jo prevedli v deželni jezik.

Instrukcije, ki so drugod že obstajale, so ponovno poslali okrožnim uradom s prošnjo za mnenje, ti pa so se odzvali z zelo obširnimi predlogi. V letu 1833/34 so jih pri guberniju predelali in pripravili osnutek instrukcije ter predložili združeni dvorni pisarni. Ta ga je vrnila s pripombo, da od občinskih rihtarjev na osnovi tako obsežne instrukcije preveč zahtevajo. Pred očmi morajo imeti potrebo po splošni instrukciji, primerni sposobnostim in položaju občinskih predstojnikov (1835).

O osnutku instrukcije so se v guberniju ponovno posvetovali, a so ga večinoma obdržali ter mu dodali še nekaj dostavkov. Nato je zadeva ležala pri združeni dvorni pisarni šest let, dokler ni ta leta 1841 zahtevala od gubernija nadaljnjih predlogov. Povod za to je bila obravnava vzrokov za povečanje števila umorov in hudih telesnih poškodb na Kranjskem ter je bila izražena želja, da bi izboljšali občinsko ureditev glede na krajevno policijsko dejavnost. Obravnave pa pri guberniju niso nadaljevali, dokler ni prišel v Ljubljano novi guverner Joseph baron Weingarten, ki je posredoval na Dunaju. Nato je 22. decembra 1842 združena dvorna pisarna ugotovila, da predložena instrukcija za občinske organe ne prinaša nobenih novih organizacijskih uredb, marveč vsebuje le pouk in opozorila tem organom glede na obstoječi policijski red in tovrstne policijske zakone. Zato ji ni bilo potrebno izdati dovoljenja za objavo, marveč je prepustila odločitev o tem guberniju. Samo po sebi pa se razume, da je treba instrukcijo razumeti kot koristno in olajšajoče navodilo občinskim organom za smotrno izvajanje njihovih policijskih subsidiarnih opravil, kajti kot tako strogo obvezujočo normo,

kakršne so bile obvezne za javne uradnike, so jo morale upoštevati nadzorne višje oblasti. Sicer bi zahtevali preveč in neprimerne stvari ter bi bil njen smisel zgrešen zaradi zastraševalnega učinka na te, ki naj bi prevzeli brezplačne in neprijetne občinske urade.

Z nekaj manjšimi popravki so nato pri guberniju besedilo pripravili za natis (22. aprila 1843), vendar ne kot splošno veljavno instrukcijo, marveč kot Osnutek instrukcije za višje rihtarje in podrihtarje. To so poslali vsem okrajnim uradom z izrecno pripombo, da jim je lahko kot vodnik za smiselno dajanje navodil občinskim predstojnikom.

Instrukcija je na splošno opredeljevala obveznosti višjih rihtarjev in podrihtarjev kot vzdrževanje reda in miru med prebivalci. To so dosegali na podlagi lastnega ukrepanja in na podlagi prijave predpostavljeni gosposki. Podrobno so našteje posebne obveznosti podrihtarjev, kot npr. da ne smejo trpeti zbiranja, nemirov, preteпов, ekscesov, streljanja in vsega, kar moti mir, prepovedanih iger, popivanja, prenočevanja sumljivih oseb, beračev, vagabundov, dezerterjev, samskih deklet brez službe ali drugih tujih žensk, mazačev, trgovcev z zdravili brez potnega lista, hudodelcev, tatov in roparjev na begu, skrivnih naselitev itd. Sledijo navodila, kako ravnati pri hudodelstvu, požaru ali povodnji, kako skrbeti za javno zdravje, za poljsko in cestno policijo, na kaj morajo podrihtarji paziti v šolskih zadevah, kakšne so njihove obveznosti v vojaških zadevah, kako naj upoštevajo red za posle ter kako naj objavljajo ukaze okrajne gosposke. Obveznostim višjih rihtarjev in občinskih odbornikov pa je instrukcija namenila le vsakemu po en člen, v katerih je le ponovila določila iz organizacijske uredbe.²⁶

O postavljanju rihtarjev instrukcija ne govori, kaže, da so to sčasoma opravljali s sodelovanjem občine. V Kranju je npr. okrajna gosposka izvajala volitve mestnega predstojništva, to je rihtarja in odbornikov, vsaka tri leta, za to pa so morali prositi okrožni urad. Tako je leta 1836 staro mestno predstojništvo najprej nadomestilo volilne može, ki so umrli, z drugimi preudarnimi meščani (v Kranju je bilo tedaj 16 volilnih mož), ti pa so nato izvolili novo mestno predstojništvo. Sploh pa so ves čas poudarjali, kako težko je najti primerne rihtarje in odbornike, posebno še, ker niso prejeli nobene denarne nagrade. Težko jih je bilo pregovoriti za to nalogo, med drugim tudi zato, ker so bili izpostavljeni številnim nevšečnostim, če so vestno opravljali

²⁶ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VIII, 1843, št. 34–152.

svojo dolžnost. Razumljivo je, da največji del rihtarjev in odbornikov ni znal ne brati ne pisati, marveč so se le podkrižali.²⁷

Leta 1843 je združena dvorna pisarna prosila deželne gubernije za mnenje, ali bi bil potreben zakon, po katerem bi morale občine pri vseh načrtovanih splošno koristnih dejavnostih, npr. cestnih, šolskih, cerkvenih in drugih gradnjah izvoliti odbor z največ petimi osebami, ki bi z večino glasov odločal o obveznih prispevkih občanov, npr. v obliki robote ali denarja. Dogovarjanja za dosego pripravljenosti vseh, pogosto zelo številnih udeležencev, so spremljale neskončne težave, zato so take splošno koristne načrtovane dejavnosti čisto spodletele le zaradi trmoglavosti nekaj posameznikov. Šlo je pravzaprav za uvedbo občinskih predstavništva.

Ilirski gubernij v Ljubljani je v svojem poročilu 5. junija 1844 navedel (združena dvorna pisarna je morala urgirati za odgovor), da vsi kranjski okrožni uradi štejejo objavo takega zakona za nepotrebno. S tem se je strinjal tudi sam in poudaril, da na Kranjskem in v beljaškem okrožju v tej zadevi ne velja več stara avstrijska ureditev. Menil pa je, da bi bila kaka dodatna izjava primerna, celo potrebna, da bi s tem obstoječi organizacijski predpisi postali pravna norma tudi za sodne odredbe. S tem bi bil postavljen cilj spreminjajočemu se vedenju oblasti in predvsem iz tega izvirajočim dosedanjim težavam pri izvedbi vseh splošno koristnih dejavnostih

na osnovi prispevkov. Potrebo je utemeljeval nadalje s tem, ker niso organizacijski predpisi o volitvah in času trajanja ter o učinku mnenj odbornikov, določali nič drugega kot to, da jih je treba voliti izmed občine. Tudi je stalno spreminjajoče se vedenje oblasti zaradi različnega razlaganja omenjenih predpisov ugled občinskih predstojnikov močno zmanjšalo. Zato niso člani občine volitvam svojih odborov posvečali vedno ustrezne pozornosti in potemtakem obstajajo deloma odborniki, ki niso povsem sposobni in ne uživajo polnega zaupanja članov občine.²⁸

Večina podobčin je upravljala tudi gmajno, to je nekdanje premoženje soseske. Kadar je bilo potrebno s tem v zvezi podati obvezno izjavo, so morali sklicati vse člane soseske, ti pa so sklepali z večino glasov; enako so ravnali, če je bilo potrebno, izvoliti opolnomočence, da so zastopali sosesko. Za to niso imeli pooblastila ne rihtar ne odbornika.²⁹

Kako so v drugi polovici 19. stoletja sodili občinski sistem iz prve polovice tega stoletja? Menili so, da se je ureditev glavnih občin in podobčin po obdobju francoske vlade dobro obnesla in da so občine zaradi svojega zmerne delovnega področja marsikaj dobrega storile.³⁰ Na splošno pa je mogoče na vsakem koraku ugotoviti, da je dejansko oblast v občini predstavljala okrajna gosposka, v mestih pa tudi okrožni urad, oba pa sta se vtikala tudi v malenkosti. Stvari so se spremenile šele s provizoričnim zakonom o občinah z dne 17. marca 1849.³¹

²⁸ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VIII, 1844, št. 27–140.

²⁹ Janko Polec, "Župan" in "občina" v novejšem slovenskem izrazoslovju, *Zgodovinski časopis*, 5 (1951), str. 231.

³⁰ Jože Žontar, Načrt preureditve občin na Kranjskem v letih 1868 do 1888, *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, str. 560.

³¹ Za nadaljnji razvoj občin na Kranjskem prim.: Janko Polec, Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, *Zgodovinski časopis*, 6–7 (1952–1953), str. 686–732; Jože Žontar, Občinski red za Kranjsko leta 1866, *Zbornik ob devetdesetletnici arhiva*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave 8) 1988, str. 88–103; Isti, Načrt preureditve občin na Kranjskem v letih 1868 do 1888, *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, str. 553–571; Marjan Drnovšek, Ljubljanski mestni statuti 1850–1934, *Kronika*, 29(1981), str. 126–135; Marko Kambič, Pravni in praktični vidiki ljubljanske občinske avtonomije od marčne revolucije do propada monarhije, *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani*, 55 (1995), str. 149–169.

²⁷ Jože in Majda Žontar, Kranj v Prešernovem času, *Prešernovi dnevi v Kranju*, Kranj 2000, str. 24; Janko Polec, Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, *Zgodovinski časopis*, 6–7 (1952–1953), str. 694, 698, 700, 718.

Otvoritveni govori na razstavi ob 200. letnici smrti patra Gabrijela Gruberja v ARS. Od leve proti desni: predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti prof. dr. Boštjan Žekš, direktor Arhiva Republike Slovenije dr. Matevž Košir in zastopnik predstojnika slovenske jezuitske province pater dr. Lojze Bratina. (ARS, foto B. Jurca)

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.253:347.992/.993(497.4 Celje)"1850/1941"

Prejeto: 16. 5. 2006

Fond Okrožnega sodišča v Celju 1850–1941

METKA BUKOŠEK

magistra zgodovinskih znanosti, arhivska svetovalka
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje
el. pošta: metka.bukosek@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Okrožno sodišče v Celju je bilo ustanovljeno hkrati s preostalimi sodišči leta 1850. Pokrivalo je precej večje sodno območje, kot ga pokriva danes, saj je bilo konec 19. stoletja z izločitvijo večjega dela celjskega sodnega teritorija ustanovljeno okrožno sodišče v Mariboru. Čeprav je prav zaradi te delitve fond okrožnega sodišča iz obdobja pred letom 1898 osiromašen, predstavlja gradivo po tem letu obsežen del gradiva pravosodnih organov, ki jih brani ZAC. Prispevek zajema prvi del fonda, do leta 1941. Drugi, obsežnejši del, je še v pripravi.

KLJUČNE BESEDE: *okrožno sodišče, Celje, zborna sodišče, sodni red, vpisniki, imeniki, fidejkomis*

ABSTRACT

THE FUNDS OF THE DISTRICT COURT OF CELJE 1850–1941

The District Court in Celje was established together with all the other courts in the year 1850. It originally covered a much larger judicial region than it does today. Namely, at the end of the 19th century the District Court of Maribor was established by the elimination of a considerable part of the judicial region previously covered by the District Court of Celje. Although for the very reason of this division, the funds from the District Court of Celje covering the period before the year 1898 were impoverished, but still the records from the period after the year 1898 represent a widely extended portion of the materials of the jurisdictional bodies and authorities, now kept by the Historical Archives of Celje, (HAC). This contribution covers the first part of the funds, up to the year 1941. The second one, much more expansive, has been in the process of preparation.

KEY WORDS: *District Court, Celje, Council Court, court order, registers, nominal lists, trust*

Uvod

Nastanek okrožnega sodišča v Celju je povezan z velikimi upravnimi spremembami, ki jih je prinesla marčna revolucija. V Sloveniji sicer spremembe v razvoju sodobnih institucij niso bile enotne, saj je bil razvoj vezan na posamezne dežele. Patrimonialno sodstvo, ki je do tedaj obvladovalo sodstvo v slovenskih deželah, je bilo na Kranjskem in v Primorju odpravljeno s prihodom Francozov¹ v

začetku 19. stoletja, se po njihovem odhodu ni več

ustanovili z združitvijo dežel, ki jim jih je odstopila Avstrija po Schönbrunski mirovni pogodbi 14. oktobra leta 1809 (Koroška z Beljakom, Goriška, Trst, Kranjska s Pazinsko grofijo, civilna in vojna Hrvaška med Savo in morjem), s francosko posestjo na Jadranu (Dubrovnik, nekdanja beneška Dalmacija in Istra). Kasneje sta bili priključena še okraja Lienz in Sillian. Do leta 1813 je bil sedež Ilirskih provinc Ljubljana, nato pa Trst. V oktobru leta 1812 jih je ponovno zasedla avstrijska vojska, s pariškim mirom (30. maja) leta 1814 in dunajskim kongresom (9. junija) 1815 pa so bile formalno zopet priključene Avstriji.

¹ Ilirske province, naziv za pokrajine, ki so jih Francozi

obnovilo. Na Štajerskem je bilo potrebno počakati vse do marčne revolucije – sprožila je vrsto procesov, ki so bili vzrok za modernizacijo državne uprave in pravosodja. Čeprav nova organizacija ni nastala čez noč, saj so poskusi modernizacije državne uprave potekali že skoraj sto let, je šele zemljiška odveza sprožila val procesov, ki so pospešeno pripeljali habsburško monarhijo v modernejšo vodo. Patrimonialna sodišča so tam, kjer so delovala, izgubila sodno oblast, vendar so do uveljavitve novih sodišč na prvi, najnižji stopnji začasno še vedno opravljala naloge, seveda na državne stroške ter pod državnim nadzorom. Težave je povzročala predvsem razdrobljenost sodne oblasti, tako da se je nova sodna razdelitev na prvi stopnji zelo težko oprla na prejšnjo. Uvedena so bila okrajna, deželna, višja ter vrhovno sodišče. Tako je tudi habsburška monarhija naredila preskok v moderno državo z ločitvijo sodstva in uprave tudi na prvi sodni stopnji.

Uvedba okrajnih in okrožnih sodišč je trajala le kratek čas, saj se je država ne le večno otepalala s pomanjkanjem finančnih sredstev, ampak se je tudi znašla še pred drugim problemom – pomanjkanjem ustreznega kadra. Postopno krčenje pridobitev marčne revolucije se je v pravosodju kazala v ponovni združitvi uprave in sodstva na prvi stopnji v okrajne urade. Samostojna so ostala samo zborna sodišča 1. in 2. stopnje. Sodnik je ostal pri opravljanju sodniške službe samostojen, v drugih zadevah pa izenačen z drugimi državnimi uradniki. Okrajni uradi so morali glede na dvojnost svoje funkcije zaposliti posebnega uradnika, ki je bil usposobljen tudi za sodniško službo.

Kljub mnogim reformam je bilo potrebno čakati vse do leta 1867, ko so s preureditvijo monarhije tudi ponovno ločili sodstvo od uprave na prvi stopnji in uvedli več mehanizmov za zaščito svojih državljanov pred zlorabami oblasti (ustanovljeno je bilo državno, nato pa še upravno sodišče). Povsod tam, kjer so bili do tedaj mešani okrajni uradi, so bila sedaj postavljena okrajna sodišča, in sicer na podlagi Zakona o organizaciji okrajnih sodišč iz leta 1868.² Z nekaterimi manjšimi teritorialnimi spremembami se je izoblikovala sodna in teritorialna razdelitev slovenskega ozemlja; taka je ostala vse do leta 1941.

Okrožno sodišče v Celju

Kot je bilo povedano že v uvodu, je bilo med

drugimi sodišči ustanovljeno tudi Okrožno sodišče Celje.³ Po izgubi okrožja, ki je bilo dodeljeno Mariboru, se je postavljalo vprašanje, kje bo sedež okrožnega sodišča. Vlada ga je v zameno za izgubljeno okrožje dodelila Celju. Sprva se je imenovalo deželno sodišče, vendar se je leta 1854 preimenovalo v Okrožno. Teritorialno je bilo zelo obsežno, saj je zajemalo celotno območje mariborskega upravnega okrožja. Obsegalo je kar 22 sodnih okrajev. Med njimi so bili Maribor, Gornja Radgona, Ljutomer, Lenart, Ormož, Ptuj, Lovrenc, Marenberg (Radlje), Celje, Vransko, Gornji Grad, Šmarje pri Jelšah, Podčetrtek, Slovenj Gradec, Šoštanj, Slovenska Bistrica, Konjice, Rogatec, Brežice, Sevnica, Kozje in Laško. Z ukinitvijo mešanih okrajnih uradov leta 1854 se okrajno sodišče v Podčetrtku ni več obnovilo. Teritorij tega sodišča se je priključil okrajnemu sodišču Kozje. Z ustanovitvijo okrožnega sodišča Maribor⁴ leta 1897 se je število sodnih okrajev zmanjšalo, saj so bila območja okrajnih sodišč Gornja Radgona, Ljutomer, Marenberg (Radlje), Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica in Sv. Lenart izvzeta in priključena novemu okrožnemu sodišču. Ustanovljeno je bilo

³ Leta 1849 je vlada ustanovila posebno komisijo za organizacijo sodstva. Za celjsko in mariborsko območje je zbiral podatke sodnik nekdanjega celjskega deželskega (kvrnega) sodišča Pavel Kopper. Sestavil je seznam sodnikov in sodnega osebja, ki so želeli biti nameščeni med Slovenci. Predlagal je dve vrsti sodišč: enoosebna nižja in kolegialna višja. Predlagal je tudi kraj nastanitve in opremo sodišč. Pri tem se je odločil za stavbe graščin, ker drugeje ni bilo ustreznih prostorov. Za Celje je izbral staro grofijo, mestno bivališče grofov Thurnov, ki pa je niso uporabljali. Vlada je predlog zavrnila, saj se je odločila za uvedbo okrajnih in okrožnih sodišč. Sprva je imela v mislih dvoje okrožnih sodišč, v Mariboru in Celju, vendar je ostalo le Celje. Prvi predsednik okrožnega sodišča v Celju je bil Jožef Rak (1850–1867), sledili so Viktor pl. Vest (1867–1877), Ivan Heinricher (1877), dr. Adalbert Gertscher (1890–1895), Rudolf Ullipitsch pl. Kreingeld (1895–1898), Anton pl. Wurrms (1898–1913), dr. M. Bouvier in Adalbert Kotzian. Deželnosodni svetniki in sodniki so bili: Ludvik pl. Azula, Pavel Kopper, Edvard Braulik, Ignacij Stiger, Ivan Garzarolli pl. Thurmlack, Ivan Stuhec, Walter, Aleksander Balogh, Ludvig Jordan, Ignacij Lulek, Lovrenc Raflek, Jožef Reiter, Lovrenc Ulčar, Ludovik Weredikter, dr. Adolf Duller, dr. Adolf Roschanz (1912), dr. Vojteh Hočevnar (1910–1919).

⁴ Vprašanje o ustanovitvi okrožnega sodišča v Mariboru je bilo odprto več desetletij. Leta 1850 ni bilo ustanovljeno zaradi pomanjkanja denarja, kasneje pa sta imela deželni zbor, poslanska ter gospodarska zbornica to vprašanje večkrat na dnevnem redu. Uspelo jim je šele leta 1897, natančneje 5. julija. Delovati je začelo z novim letom 1898. Obsegalo je sodne okraje Ormož, Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Ljutomer, Maribor levi in Maribor desni breg, Marenberg (Radlje), Gornjo Radgona, Ptuj in Slovensko Bistrico.

² Zakon o organizaciji okrajnih sodišč, RGB, 1868, XXIII/59, str. 188.

tudi Okrožno kot trgovsko sodišče Maribor, ki je tudi teritorialno pokrilo pripadajoče sodne okraje.⁵ Celju je ostalo tudi okrožno kot rudarsko sodišče, ki je obsegalo tudi okoliš mariborskega okrožnega sodišča. Med obema vojnama je Okrožno sodišče Celje obsegalo okrajna sodišča v Brežicah, Celju, Gornjem Gradu, Konjicah, Kozjem, Laškem, Ra-dečah, Rogatcu, Sevnici, Slovenj Gradcu, Šmarju pri Jelšah, Šoštanju ter Vranskem. Leta 1863 je bilo ustanovljeno tudi trgovsko sodišče v Celju.⁶

Pristojnosti okrožnih sodišč

Okrožna oziroma deželna sodišča (če je bil se-dež sodišča hkrati tudi sedež dežele) so bila zborna sodišča 1. in 2. stopnje.⁷ Na prvi stopnji so raz-sojala podobno kot okrajna zborna sodišča (v tri-članskih senatih), na drugi stopnji pa v petčlanskem senatu, in sicer o pritožbah zaradi prekrškov, ob-ravnanih na okrajnih sodiščih, glede prestopkov in zločinov, ki so jih obravnavala okrajna zborna sodišča in pred svojim sodiščem, kadar je razsojalo v enakih zadevah kot okrajna zborna sodišča.

V kazenskih zadevah so razsojala kot porotna sodišča, in sicer za zločine, kot so bili:

- motenje notranjega miru države,
- vstaja in punt,
- javno nasilje, če je bilo uporabljeno orožje, če je nastala hujša telesna poškodba ali če je škoda znašala več kot tisoč goldinarjev,
- zloraba javne oblasti s podkupovanjem,
- ponarejanje denarja,
- motenje vere,
- posilstvo,
- umor in uboj,
- prekinitev nosečnosti brez vednosti in zoper voljo matere,
- izpostava otroka,
- povzročitev ran,
- dvoboj,
- požig,
- tatvina, če je bilo po veljavnem kazenskem zakoniku zanj zagroženih od 5 do 10 let kazni,
- poneverba, storjena z zlorabo pooblastil, če je bilo zanj zagroženih od 5 do 10 let kazni,
- rop in udeležba pri njem,

- goljufija hujše oblike,
- bigamija,
- obrekovanje,
- pomoč zločincev v primerih, pri katerih je bilo zagroženih od 5 do 10 let kazni.

Pred poroto je prišel tudi del tiskovnih pre-stopkov po tiskovnem zakonu iz leta 1849.

Na drugi stopnji so kot pritožna sodišča raz-sojala o pritožbah zoper razsodbe okrajnih sodišč glede prestopkov, o pritožbah glede zločinov in prestopkov, kadar je bila izpodbijana prvostopenj-ska sodba.

V civilnih zadevah so odločala deželna sodišča na prvi stopnji:

- v pravnih, pri katerih je šlo za vrednosti, višje od 500 goldinarjev,
- o posestnih sporih in drugih zadevah nepre-mičnin, če so vodili o njih javne knjige,
- v zadevah vnovične poroke,
- ob razglasitvi smrti in dokazilih smrti,
- v ločitvenih pravnih in razglasitvah neveljav-nosti zakona,
- v skrbstvenih zadevah, ko je šlo za zapravljenost in slaboumnost,
- o odpravi skrbništva,
- o posvojitvi in pozakonitvi,
- o amortizaciji državnih obveznic in drugih pri-merljivih vrednostnih listin, zadevah fidejko-misov,
- o stečajih.

Opravljaljo tudi funkcijo trgovinskih sodišč, kjer le-teh ni bilo.

Na drugi stopnji so odločala o pritožbah zoper sklepe okrajnih sodišč.

Okrožna sodišča so sodila na prvi in drugi stop-nji v kazenskih in civilnih zadevah po določbah za-kona, ki so ta področja urejali. Kjer ni bilo po-sebnega trgovinskega sodišča, so vodila tudi re-gistre trgovinskih podjetij in razsojala v trgovinskih zadevah. Prav tako so nekatera okrožna sodišča na sedežu apelacijskih sodišč izvrševala rudarsko sod-no oblast glede rudnikov za vse območje apela-cijskega sodišča, kolikor niso bila za to pristojna druga sodišča ter vodila rudarske knjige.⁸

Kolikor ni bilo določeno drugače, so okrožna sodišča sodila v senatih s tremi sodniki.⁹ Poleg so-jenja so okrožna sodišča dajala tudi predloge in

⁵ Nastavljeni so bili novi trgovski registri, v katerih so bili prepisi iz starega trgovskega registra.

⁶ Zgodovinski arhiv Celje vodi trgovsko sodišče z imenom Okrožno kot trgovsko sodišče Celje, rudarsko sodišče Celje pa z nazivom Okrožno kot rudarsko sodišče Celje.

⁷ Cesarski patent o obsegu opravil in pristojnosti sodišč v ci-vilnih pravnih zadevah, RGB, 1850, LXXIV/237, str. 949–970.

⁸ Okrožno sodišče v Beogradu je vodilo centralno zemljiško knjigo železnic in javnih kanalov za vso državo po odred-bah zakona o zemljiških knjigah.

⁹ Zato tudi ime zborna sodišča, ker so sodila v zborih ozi-roma senatih. Zakon iz leta 1929 ni poznal več sojenja v senatih pri okrajnih sodiščih, kot je bila to praksa starega avstrijskega zakona.

mnenja o pravosodni zakonodaji in pojasnjevala podrejenim sodiščem zadeve v zvezi z izvajanjem ali uporabljanjem zakonov in uredb.

V kazenskih zadevah¹⁰ so kot enoosebna sodišča na prvi stopnji razsojala o prestopkih starejših mladoletnih oseb in polnoletnih oseb, pri katerih je bila zagrožena kazen več kot leto zapor ali strog zapor. Sodni kazenski postopek v primeru zločinstev mladoletnih oseb je prav tako izvajal sodnik posameznik.

Kot zborna sodišča so okrožna sodišča sodila v senatih s tremi člani. Na prvi stopnji so tako vodila glavno obravnavo in izrekala sodbo za najhujša kazniva dejanja. V pristojnost okrožnih sodišč so sodili še tiskovni delikti. Poleg naštetih nalog so imela okrožna sodišča še t. i. sodniški svet, ki je med drugimi reševal spore med preiskovalnim sodnikom in strankami ter drugimi zainteresiranimi osebami. Ta sodniški svet je torej prevzel med drugimi tudi posle nekdanje svetovalne zbornice. Na drugi strani so okrožna sodišča v senatih trojice odločala o prizivih zoper sodbe in pritožbah zoper uredbe ter odločbe okrajnih sodišč.

V civilnih zadevah¹¹ so okrožna sodišča sodila o sporih, ki niso bila v pristojnosti okrajnih sodišč, ne glede na vrednost spornega predmeta pa v sporih o priznanju ali izpodbijanju zakonitega rojstva, sporih o ločitvi od mize in postelje, o razvezi zakona ali razveljavitvi zakona ter vseh drugih sporih med zakonci ter starši in otroki. Okrožna sodišča so razsojala še v sporih z državnimi ali samoupravnimi organi, nastalih pri izvrševanju službe ter sporih v rudniških zadevah. Na trgovska sodišča oziroma h trgovskim senatom okrožnih sodišč so sodili spori v trgovskih zadevah, če je vrednost spornega predmeta presegala dvanajst tisoč dinarjev.

V nepravdnih zadevah¹² so razsojala v zapuščinskih zadevah, zadevah varuštva, skrbništva in pomočništva, posvojitvi in pozakonitvi, razglasitvi pogrešanca za mrtvega, sodni razveljavitvi listin. Praviloma so bila na prvi stopnji v teh zadevah pristojna okrajna sodišča.

Sodni red iz leta 1897

Leta 1897 je ministrstvo za pravosodje izdalo

sodni red (opravilni red)¹³ za sodišča prve in druge stopnje, se pravi okrajna sodišča, okrožna sodišča za trgovinske in pomorske zadeve, okrožna in deželna sodišča, trgovinska sodišča, trgovinska in pomorska sodišča in višja deželna sodišča. Opravilni red je zelo zajeten, saj obsega kar 255 strani. Z njim so bili razveljavljeni vsi do tedaj veljavni predpisi in sicer cesarski patent iz leta 1853 (Državni zakonik št. 81 z dne 3. maja 1853) in izvršilni predpis h kazenskemu pravnemu redu iz leta 1873 (Državni zakonik št. 152 z dne 19. novembra 1873). Sodni poslovnik je razdeljen na šest poglavij, in sicer na poglavje o:

- vodstvu sodišč,
- organizaciji sodnega poslovanja,
- vpisnikih (registrih),
- sodnih spisih,
- sodni pisarni,
- nadzoru nad sodišči.

Nas najbolj zanimata tretje in četrto poglavje, se pravi poglavje o vpisnikih in poglavje o sodnih spisih, zato jima bomo v nadaljevanju posvetili največ pozornosti (tako pri okrožnih kot tudi pri okrajnih sodiščih).

Vpisniki zbornih sodišč prve stopnje

Vpisniki za civilne zadeve

Cg za civilne zadeve, upoštevajoč tudi zakonske spore, tožbe zaradi ločitve zakona, vzdrževalnine, preživnine, alimentacije, finančne dolgove, izpolnitev pogodb;

Cm za mandatne tožbe in pravde;

Cu za opravila izbranih sodišč zavarovalnic za primer nezgode;

Cw za menične tožbe in pravde, tožbe na finančne dolgove privatnih oseb in dolgove denarnih zavodov;

Hc za zadeve pravne pomoči v civilnopravnih zadevah;

E za izvršilne zadeve;

A za zapuščinske obravnave;

L za dajanje pod skrbnika in podaljšanje očetovske oblasti;

P za varstvo in skrbstvo (sirotinjska knjiga), finančne dolgove in premoženjske zadeve;

F za fidejkomise;

S za stečaje (stečaje);

¹⁰ Zakonik o sodnem kazenskem postopanju za Kraljevino SHS, UI LMO, 109/432, str. 833–864.

¹¹ Zakon o sodnem postopanju v civilnih pravnih (civilni pravdni postopek) za Kraljevino SHS, SI KBUDB, 1931 12/76, 181–254.

¹² Zakon o sodnem nepravdnem postopku za Kraljevino Jugoslavijo, SI KBUDB, 1935, 8/59, str. 49–87.

¹³ Ukaz pravosodnega ministra z dne 5. 5. 1897. leta, s katerim se izdaje nov opravilni red za sodnije prve in druge stopnje, RGB 1897, XLI/112, str. 609–864.

T za oklicne zadeve (zadeve obsegajo spise s postopki za razglasitev mrtvih);

Bc za prizive, finančne dolgove in premoženjske zadeve;

R za rekurze (pritožbe na višjo stopnjo);

Nc za vse državljansko pravne zadeve, ki ne sodijo v kak drug vpisnik – okrožnice, kupne pogodbe, posvojitve, finančne dolgove ter terjatve;

Nu za pravne zadeve enake vrste, za pravde razsodišč zavarovalnih zavodov ob morebitnih neizgodah;

Nub za pravne zadeve enake vrste, pravde razsodišč zavarovalnih zavodov ob neizgodah rudarjev;

Gvb za pritožbe proti odločbam komisije za promet z zemljišči;

Vpisnik Cg – pravdni vpisnik

V vpisnik Cg za civilne pravde so vpisovali vse tožbe v državljanskih pravnih sporih. Izvzete so bile vse mandatne in menične tožbe, tožbe v malotnih zadevah in tožbe pred izbranim sodiščem zavarovalnic v primeru nezgode. Vpisovali so še: glavne intervencije in ugotovitvene tožbe, tožbe zaradi ničnosti in postavitve v prejšnje stanje, tožbe zaradi razveljavitve rzsodbe, izpodbijanje tožbe zoper rzsodbe borznih izbranih sodišč, tožbe v izvršilnem postopanju s tožbami, ki so se pokazale iz razdelitve izkupička, in tožbami za prednostno poplačilo iz izkupička zarubljenih premičnih stvari, tožbe v stečajnem postopku. Pri zbornih sodiščih, ki so izvrševala tako splošno kot posebno sodno oblast, so vpisali v vpisnik Cg tudi sporne zadeve posebne sodne oblasti. Protitožbe so se vpisovale v vpisnik Cg kot nove tožbe. Z odobritvijo ministrstva za pravosodje je bilo dovoljeno, če se je pokazalo za primerno, združiti vodenje pravnih vpisnikov v skupni vpisnik za vse oddelke posameznega sodišča, ki so se ukvarjali s pravnimi zadevami, ne glede na to, kateri sodni oddelek je bil določen za reševanje (Cg, Cm ...). Pri zbornih sodiščih I. stopnje so vodili ločene vpise v vpisnik Cg za sodnika posameznika, h kateremu so spadali vsi civilnopravni spori, katerih predmet ni presegel vrednosti 125.000 din ter senat, h kateremu so spadali vsi spori z vrednostjo več kot 125.000 din. Kadar se je vrednost spornega predmeta zmanjšala, se je prenesel pravni spor v vpisnik Cg za sodnika posameznika.

Ne glede na vrednost spornega predmeta pa so vpisovali:

- pravde zaradi priznanja ali izpodbijanja zakonitega potomstva,

- pravde zaradi nespornostne ločitve, o razvezi ali razveljavitvi zakona,
- spori med zakonskimi starši in otroki, ki niso bili povsem premoženjskopravne narave, kolikor se niso reševali v nespornem postopku,
- fidejkomisni spori,
- fevdni spori.

Vpisnik Hc – vpisnik o pravni pomoči v civilnopravnih zadevah

V vpisnik Hc so vpisovali vse prošnje za pravno pomoč, razen prošnje za vpis v zemljiško knjigo. Te prošnje so spadale k dnevniku za vloge v zadevah zemljiške ali ingrosacijske knjige. V vpisnik Hc so vpisovali vse prošnje, ki niso bile povezane s knjižnimi vpisi, prošnje za izvršitev sodniških dejanj ter prošnje pridobitvenih in cenilnih komisij za zaslišanje strank in izvedencev.

Vpisnik E – za izvršilne zadeve

Vpisnik E so vodila tista sodišča, ki so opravljala izvršbe. Izvršilne zadeve so bile nadaljevanje pravnih zadev, zato jih je bilo potrebno označiti v vpisniku za pravne zadeve pod opombami (izvršb. 22/7 98).

Vpisnik A – za zapuščinske zadeve

Iz poslovnika ni vidno, katere zapuščinske zadeve so vodila okrožna sodišča. Vendar lahko iz gradiva razberemo, da so obravnavala okrožna sodišča zapuščinske zadeve, kadar je šlo za večja premoženja, se pravi zapuščine premožnega sloja (predvsem plemstva in veleposestnikov). Več o vodenju zapuščinskih zadev pri okrožnih sodiščih je povedano v poglavju o zemljiški knjigi.

Vpisnik P – za skrbstvene zadeve

Poslovník podrobneje opisuje vpisnik P, vendar je veljal predpis predvsem za okrajna sodišča, za okrožna pa le v izjemnih primerih.¹⁴

¹⁴ Iz dopisa, ki ga je poslalo okrajno sodišče Vransko v zvezi z zapuščino grofa Gustava Wittenbacha iz leta 1930 (ZAC, Okrožno sodišče Celje, AŠ 589, P-1/ 30) vidimo, katere spise v zvezi z zapuščinami in varstvenimi zadevami je obravnavalo okrožno sodišče: "... Okrožnemu sodišču v Celju se spisi v zapuščinski razpravi po Wittenbachu Gustavu, zasebniku iz Kaplje, z ozirom na to, da po izvestju pod r. št. 11 spada v zapuščino tudi fevd, odstopijo kot po členu 105 j. n. pristojnemu zapuščinskemu sodišču." Okrožno sodišče je tako izvedlo zapuščinski postopek, izvršitev posameznih sklepov pa je naložila okrajnemu sodišču na Vranskem. Zadev P je zato

Vpisnik L – vpisnik za dejanje pod skrbnika

Iz poslovnika je zelo težko razbrati, katere zadeve so sodile v pristojnost okrajnega in katere v pristojnost okrožnega sodišča. Ker zgodovinski arhiv v Celju ne hrani v fondu Okrožnega sodišča Celje nobenega spisa v zvezi z zadevami L, je težko z gotovostjo trditi, katere zadeve so prišle pred okrajno, katere pa pred okrožno sodišče. Poslovník je povezoval z okrožnim sodiščem le zadnji odstavek člena 237, ki je omenjal, da v primeru, kadar so bili spisi o dejanju pod skrbnika ali razveljavitvi varstva, o podaljšanju očetovske oblasti ali varstva, ali drugi spisi o varstvu ali skrbstvu v odločbo o sklepih poslani na zbornó sodišče, niso bili vpisani v vpisnik L ali P, ampak je bilo treba prošnjo za odločbo vpisati v vpisnik Nc.

Vpisnik F – fidejkomisjski vpisnik

V vpisnik F so pod zaporednimi številkami vpisovali vse fidejkomise, za katere je bilo pristojno določeno zbornó sodišče, in sicer po starosti nastanka. Fidejkomise, ki naj bi jih šele ustanovili, so morali vpisati v vpisnik takoj potem, ko je začelo zbornó sodišče delovati kot fidejkomisno oblastvo. Številko, pod katero so vpisali fidejkomis v vpisnik F, so uporabili tudi za označitev spisa, označitev fidejkomisnega zapisnika in tudi v fidejkomisni glavni knjigi.

Vpisnik S – konkurzni¹⁵ vpisnik

Vpisnik S je bil določen tako za trgovske kot tudi za druge stečajne (konkurze), tudi za tiste, za katere je bil za stečajnega komisarja postavljen predstojnik ali kak sodnik okrajnega sodišča. Vdilo ga je okrožno sodišče.

Stečaj javne družbe, komanditne družbe ali komanditne družbe na delnice in stečaj zasebnega premoženja vsakega osebno zavezanega je bilo treba vpisati pod posebno vpisno številko.

Vpisnik T – vpisnik za oklicne zadeve

Vpisnik T je bil določen za predloge o razglasitvi za mrtvega ter prošnje za amortizacijo listin.

Te so, če je šlo za več listin, vpisali pod isto številko, če so bile podane v isti vlogi.

Vpisnik Bc – vpisnik za prizive v civilnoprvnih sporih

Kadar sta se zoper isto sodbo, ki je lahko bila končna, delna, vmesna, dopolnilna, pritožili obe stranki, tedaj so to vpisali v vpisnik samo enkrat. Pritožbe, ki so se nanašale na razne v isti zadevi izdane sodbe (končne, delne, vmesne, dopolnilne), so vpisovali vsako pod posebno številko, ne glede na to, ali so bile to pritožbe iste stranke ali več različnih strank. V opombah je bilo potrebno za beležiti, na kaj se nanaša priziv (npr. Priziv zoper delno sodbo št. ...).

Vpisnik R – vpisnik za pritožbe

Vpisnik R se je vodil po enakih določilih kot vpisnik Bc, le z majhnimi dopolnitvami (podčrtano ime stranke, ki je vložila pritožbo, vpisi pritožb v zadevah zemljiške knjige, vpisi zavrnitve nedopustnih ali zapoznelih pritožb, umik pritožbe).

Vpisnik Nc – zbirni vpisnik civilnoprvnih zadev

V vpisnik Nc so vpisovali vse zadeve v civilnoprvnih zadevah, ki jih niso smeli vpisati v kak drug vpisnik ali v seznam prispelih spisov (npr. dnevnik za vloge v zadevah zemljiške knjige ali ingrosacijske knjige, zadeve firm, predsedstveni dnevnik ipd.), niti niso spadale v noben vpisnik že vpisanih zadev. Pri sodiščih, pri katerih ni bilo sodnih oddelkov, so vpisovali le v en vpisnik za vse sodišče. V nasprotnem primeru je moral vsak oddelk pisati tak vpisnik za vse tiste vloge, ki so spadale po svoji vsebini in osebah udeležencev k tisti zvrsti zadev, ki so bile odrejene temu sodnemu oddelku, vendar ga ni bilo mogoče povezati z nobeno zadevo, že vpisano v vpisnik, niti je niso smeli vpisati v noben drug vpisnik, knjigo ali seznam.

V vpisniku Nc lahko najdemo npr. pisne predloge v zvezi s povabilom k poizkusu poravnave; prošnje za podelitev pravice ubogih, če še ni bil sprožen pravni spor; predloge za sprejem dokaza v zavarovanju dokazov, ki so bili predloženi zunaj pravnega spora, ki je potekal na sodišču; predloge za imenovanje izbranega sodnika določenega sodišča; predloge za razveljavitev pogodb določenih sodnikov; predloge za dovolitev izvržbe pri tistih sodiščih, ki niso bila tudi izvršilna sodišča; predloge za razglasitev stečaja; zapisnik o predlogih ali izjavah, katerih rešitev posamezne zadeve je bila pridržana drugemu sodišču; prošnje za sporazumno

zelo malo, saj ne najdemo primera tudi za več let (npr. za leto 1908 en spis, nato šele leta 1915 dva spisa, leta 1918 en spis, leta 1921 en spis in zadnji spis iz leta 1930).

15 V trgovskem smislu stečaj upnikov, to je izročitev prezdolženčevega imetja v upravljanje upnikom.

ločitev; naznanila o ponovni združitvi ločenih zakoncev; vloge v zadevah posinovljenja (pohčeritve) in pozakonitve nezakonskih otrok ali izpustitve iz očetovske oblasti; predloge za določitev dote; prisojila prehranine ali podelitev sodnega privolila za trgovanje zakonske žene; naznanila v primerih smrti; predloge za postavitev skrbnika nenavzočim ali neznanim deležnikom kakšne zadeve, če so bili ti predlogi postavljeni zunaj tekočega sodnega postopka; predlogi za ugotavljanje očetovstva; razglasi o pripravi uskladitve zemljiške knjige s katastrom, kolikor to ni spadalo v dnevnik za zemljiškoknjizne vloge; vloge glede posojil, podeljenih iz blagajne za siromašne; podatke o pologu zunajpravne zadeve, ki je potekala pri sodišču; predloge za prostovoljno cenitev ali dražbo, ki so bili postavljeni zunaj pravnih zadev, ki so potekale pri sodišču; odpovedi hipotekarnih terjatev; prošnje podane ročne zastave; vloge, predloge in pritožbe v zadevah obrtnih sodišč.

Vpisnik Nc je bilo treba nastaviti za vsako leto posebej. Vpis se je začel s številko ena in se končal s številko zadnjega vpisa. Poslovník je v posameznih primerih predvidel razdelitev Nc vpisnika v oddelke po posameznih zvrsteh zadev, v katerih so se lahko pojavile vloge mimo predpisanih vpisnikov pri sodišču oziroma kakemu oddelku tega sodišča. Za vsak oddelek je bilo predvideno določeno število zaporednih tekočih vpisnih števil (npr. 1–200; 200–300; 300–600); vsaka vloga naj bi se vpisala v oddelek, ne glede na to, koliko vpisnih števil je že bilo uporabljenih. Razpored števil po oddelkih je moral odrediti predstojnik sodišča ob pripravi novega letnika vpisnika.

Pri zbornih sodiščih je bilo pri razdelitvi vpisnika na oddelke potrebno ločiti sporne in nesporne zadeve, narediti samostojne oddelke za predloge za razglasitev stečaja in oddelek za zadeve obrtnih sodišč. Na koncu je bilo potrebno določiti še oddelek za nejasne predloge, vloge, katerih namena ni bilo moč spoznati, za vprašanja in vloge, ki so zadevale še ne tekoče zadeve, in za vloge, ki jih ni bilo moč uvrstiti v noben drug oddelek.

Oznake spisov v zvezi s civilnimi zadevami, ki jih poslovník ne zajema, najdemo pa jih v gradivu:

W 1916–1933 – preklici zaradi zapravljalnosti ali duševne omejenosti,

N 1926–1933 – pritožbe, odškodnine informacije,

POR 1930–1940 – poravnalne zadeve.

Vpisniki za kazenske zadeve

Vr glavni vpisnik za pripravljalni postopek v zvezi s prestopki in prekrški,

Pr za tiskovne zadeve,

Bl za prizive v kazenskih zadevah,

DI za pritožbe,

Hs za zadeve pravne pomoči v kazenskih zadevah,

Ns za vse zadeve kazenskega postopka, ki niso sodile v noben drug vpisnik.

Vpisnik Vr – vpisnik za pripravljalni postopek v kazenskih zadevah

Okrožna sodišča, ki so izvrševala kazensko sodno oblast, so smela pisati le po en vpisnik za pripravljalni postopek zoper hudodelstva in prestopke. Vanj so vpisovali vse tovrstne zadeve, ne glede na to, da je bilo za rešitev določenih več sodnih oddelkov. Pri zelo obremenjenih okrožnih sodiščih je bilo treba pisati preglednico o razporeditvi spisov, da je bilo mogoče hitro ugotoviti, h kateremu oddelku je bila dodeljena posamezna zadeva.

V vpisnik Vr so vpisovali vse pripravljalne poizvedbe in pripravljalne preiskave v zvezi s hudodelstvi in prestopki in z njimi povezanimi prestopki. Vanj so vpisovali tudi vse kazenske zadeve, v katerih so bile neposredno podane obtožnice.

V isti vpisnik so vpisovali vse kazenske zadeve, ki so se na podlagi pripravljalnih poizvedb okrajnega sodišča nadaljevale v pripravljalnem postopku pri okrožnem sodišču ter zadevo vpisati pod novo številko, številko okrajnega sodišča pa prečrtati. Vpisovali so tudi tekoče kazenske zadeve, ki so imele naročene pripravljalne poizvedbe oziroma pripravljalne preiskave, ki pa po končanem postopku pri okrajnem sodišču niso dobile nove številke. Pod opombe je bilo treba zapisati, kateremu okrajnemu sodišču so bile odrejene te zadeve.

Če je bila kazenska zadeva izločena, je bilo treba to zadevo vpisati pod novo številko. Prav tako je bilo treba vpisovati kazenske zadeve, pri katerih se je začela obnova kazenskega postopka, vpisati v vpisnik kot novo zadevo. Seveda pa je bilo potrebno pod opombami narediti povezavo, npr. izločeno št. 56/98 ali obnova 142/98).

V vpisniku Vr je bilo treba navesti kaznivo dejanje, vendar le v obliki navedbe člana kazenskega zakonika. Če je bilo kaznivih dejanj več, je bilo le-te potrebno navesti vsako posebej. Kadar ni bil znan storilec, je bilo potrebno navesti ime poškodovanca. Imena več udeležencev kaznivega dejanja je bilo treba zapisati eno pod drugo in označiti s črkami a, b, c, ..., ter pod vsako črko navesti, za katero kaznivo dejanje je obdolžen.

Številka vpisnika Vr je s svojo opravilno številko merodajna tudi za vpis spisov v obtožni seznam.

Vpisnik Pr – za tiskovne zadeve

V vpisnik Pr so vpisovali vse kazenske zadeve, ki so se nanašale na kazenske zadeve, ki so bile povezane s tiskom, in sicer ne glede na to, ali se je začela obtožba zoper določeno osebo ali pa je bila zahtevana samo razsodba, ali je nosila vsebina tiska kakšne elemente kaznivega dejanja ali ne. Pri vsakem zbornem sodišču so lahko vodili samo eden vpisnik za tiskovne zadeve, čeprav so lahko prišle zadeve na več sodnih oddelkov. Za lažjo preglednost so naredili sezname, ki so omogočali pregled, kateri oddelek je vodil posamezno zadevo.

Vpisnik Bl – za prizive v kazenskih zadevah

Vpisnik Bl je bil določen za prizive zoper kazenske sodbe okrajnih sodišč. Pri tem vpisniku je bilo pomembno zabeležiti, kdo je vložil priziv, ali obdolženec, državni tožilec, zasebni tožilec, subsidiaren tožnik (drugi) ali zasebni udeleženec.

Vpisnik Dl – za pritožbe

V vpisnik Dl so vpisovali le pritožbe zoper okrajna sodišča, ki so pripadale zbornemu sodišču prve stopnje kot prizivnemu sodišču.

Vpisnik Hs – za zadeve pravne pomoči v kazensko pravnih zadevah

Vpisnik Hs je bil določen za zadeve pravne pomoči v kazenskih zadevah. Vanj sodijo predvsem prošnje za določene kazenske spise, prošnje kazenskih sodišč ali davčne uprave zaradi zaslišanja prič in izvedencev zaradi razglasitve sklepov, zaradi zaslišanja obdolženca glede tega, ali se je odpovedal dokazom idr.

V vpisnik Hs niso vpisovali vročil v kazenskih zadevah.

Vpisnik Ns – za vse zadeve kazenskopravnega postopka, ki niso bila odrejena drugemu vpisniku

Za vpisnik Ns so veljala podobna določila kot za vpisnik za civilne zadeve, razlika je bila le, da so vanj vpisovali samo zadeve, ki so zadevale kazenske zadeve. Predvsem so vanj vpisovali: vprašanja, ali teče zoper katero osebo kazenski pregon, ali je bila oseba že prej obsojena; prošnje upravnih organov za izvršitev kazni, ki so jih prisodili določeni osebi; spisi, ki niso bili v zvezi s prošnjami za pravno pomoč niti s posameznimi kazenskimi zadevami, ki tečejo oziroma so potekala; kazniva

dejanja, ki so prišla naravnost na zorno sodišče in še ni bila postavljena obtožnica; zadeve svetovalne zbornice, če niso zadevale nobenega pri okrožnem sodišču začete kazenskega postopka; poročila, ki so urejala način, kako unovčiti zasežene stvari, če le-te niso spadale k določeni kazenski zadevi; vloge, ki so zadevale še ne tekoče zadeve ali dozdevno tekoče zadeve; nejasni predlogi ali vloge v kazenskih zadevah, namena katerih ni bilo moč spoznati.

V vpisnik Ns niso vpisovali prošnje za pomilostitev oziroma za odškodnine zaradi neupravičene obsodbe. Te zadeve so morali priložiti h kazenskim spisom, ki so jih zadevali. Izjemoma so lahko vpisovali prošnje za spremembo kazenskega kraja, če kazenska zadeva prej ni potekala hkrati oziroma prej.

Pristojnosti okrožnih sodišč po letu 1929

V pristojnost okrožnih sodišč v civilnih zadevah¹⁶ so spadali vsi spori, ki niso bili odrejani v pristojnost okrajnih sodišč, in sicer:

- spori o priznanju ali izpodbijanja zakonskega rojstva;
- spori o ločitvi od mize in postelje, o razvezi zakona ali razveljavitvi zakona, kolikor ne bi posebni zakoni odrejali teh sporov v področje drugih oblasti;
- drugi spori, ki so izvirali iz medsebojnega razmerja zakoncev in niso zadevali zgolj premoženjskopravnih zahtevkov ali iz razmerja med starši in otroki, kolikor niso spadali ti spori v področje drugih oblasti ali med nesporne postopke;
- spori o povračilu škode, ki jo store državljanom državni ali samoupravni organi z nepravilnim izvrševanjem službe;
- spori o rudniških zadevah;
- vsi spori, ki so jih odredili posebni zakoniti predpisi v področje okrožnih sodišč.

Zakonik o sodnem kazenskem postopku¹⁷ je predvidel okrožna sodišča kot:

- enoosebna – kjer je izvrševal sodno oblast sodnik posameznik (preiskovalni sodnik, sodnik za mlajše mladoletnike, sodnik posameznik); na prvi stopnji so razsojala prestopke mladoletnikov in polnoletnih, pri katerih je bila zagrožena kazen eno leto zopora. Sodnik posameznik je opravil tudi celotni kazenski postopek glede zločinov mlajših mladoletnikov;

¹⁶ Zakonik o sodnem postopanju v civilnih pravnih zadevah za Kraljevino SHS (SI KBUDB 1931, 12/76, str. 181–254).

¹⁷ Zakonik o sodnem kazenskem postopanju za KSHS (Ur. l. DB 1929, 109/432, str. 833–863).

- zborna sodišča prve stopnje v senatih treh ali petih sodnikov, ki so vodili glavno obravnavo in izrekli sodbo v vseh primerih najhujših kaznivih dejanjih, torej ob zločinih. Prav tako je sodilo v pristojnost okrožnih sodišč sojenje zaradi vsebinskih tiskovnih deliktov;
- zborna sodišča druge stopnje – tu so okrožna sodišča v senatih trojice odločala o prizivih zoper sodbe in pritožbah zoper naredbe ter rešitve okrajnih sodišč.

V pristojnost okrožnih sodišč v kazenskih zadevah so spadali vsi spori, ki niso bili odrejeni v pristojnost okrajnih sodišč, in sicer:

- okrožna kot enoosebna sodišča:
 - za izvrševanje pripravljalnega postopka o kaznivih dejanjih, za sojenje katerih je bil pristojen sodnik posameznik okrožnega sodišča ali okrožno sodišče kot zborna. V ta namen so bili nastavljeni eden ali več preiskovalnih sodnikov, ki jih je odredil predsednik okrožnega sodišča izmed članov tega sodišča za vsako leto pred začetkom tega leta in so izvrševali pravdna dejanja po odredbah tega zakona ali osebno ali pa po sreskih sodiščih ali s pomočjo drugih oblasti; za vse postopke na prvi stopnji o vseh zločinostvih mlajših mladoletnikov po posebnih odredbah tega zakona;
 - za sojenje na prvi stopnji o vseh prestopkih starejših mladoletnih in polnoletnih oseb, za katere niso pristojni sodniki posamezniki okrajnih sodišč.
- okrožna kot zborna sodišča:
 - za odločanje o nesoglasjih, ki nastanejo med preiskovalnimi sodniki in strankami ali drugimi pravno prizadetimi osebami, za odločanje o pritožbah zoper zavlačevanje, odredbe in rešitve preiskovalnih sodnikov, kakor tudi za izdajanje odločb med vsem postopkom zunaj glavne obravnave, določene po tem zakonu;
 - za sojenje na prvi stopnji o vseh kaznivih dejanjih, za katera je določal kazenski zakonik smrtno kazen ali kazen zapor ali pripora ali je prepuščal sodišču izbiro med zaporom in strogim zaporom ali med priporom in zaporom, kolikor niso bili pristojni zanje sodniki okrožnega sodišča za mlajše mladoletnike;
 - za odločanje na drugi stopnji o prizivu zoper sodbe in pritožbah zoper sodbe in pritožbah zoper odredbe in rešitve okrajnih sodišč;
 - za opravljanje drugih sodnih nalog v kazenskih zadevah, ki jih je zakon izrecno odredil.

Sodni red iz leta 1933

Leta 1933 je bila izdana Uredba o sodnem poslovniku za sodišča I. in II. stopnje.¹⁸ Kot njegov avstrijski predhodnik je bil prav tako razdeljen na:

- splošne odredbe o sodni službi,
- potek sodnega poslovanja,
- pošto in denarno službo,
- vpisnike (registre) in ostale pomožne knjige in spise,
- posebne predpise za posamezne vrste postopkov.

Kar zadeva arhiviranje sodnih spisov se bomo sicer ustavili tudi pri drugem poglavju, vendar bomo vzeli pod drobnogled predvsem četrto poglavje (to bo veljalo kasneje tudi za okrajna sodišča).

Vpisniki zbornih sodišč prve stopnje

Vpisniki za civilne zadeve

Su za zadeve sodne uprave;

Po zadeve okrožnih oziroma trgovinskih sodišč za civilne zadeve, upoštevajoč mandatne, menične in čekovne zadeve (finančne dolgove);

Pom za pravno pomoč v civilnopravnih zadevah. Kjer tega vpisnika niso vodili, so vse zadeve vpisali v vpisnik R;

I za izvršilne zadeve;

St za stečaje;

Por za prisilne poravnave zunaj stečaja;

Fi za zadeve o vpisih v trgovinski ali združni register;

Og za oklicne zadeve, postopki za razglasitev mrtvih oseb, ki se niso pojavile dlje časa (večinoma gre za vojne ujetnike, ki se niso vrnili ali oglasili);

Pl za pravna sredstva v civilnih zadevah – tožbe za preživnine, zapuščine, oskrbo otrok, dolgove v denarnih zavodih;

R za vse civilnopravne zadeve, ki niso sodile v noben drug vpisnik – motenje posesti, zapuščine, kupne pogodbe, ločitve zakona, izročilne pogodbe, razne ženitne in dedne pogodbe, obrtne in služnostne zadeve, preklicne zadeve zaradi slaboumnosti, posvojitve otrok, pritožbe zoper odločbe za podporo.

Zborna sodišča prve stopnje, ki so imela veliko število meničnih ali čekovnih zadev, so lahko zanje vodila tudi vpisnik Men.

¹⁸ Uredba o sodnem poslovniku za sodišča I. in II. stopnje, SI KBUDB 1933, 49/181, str. 230–359.

Vpisniki za zadeve sodne uprave

Vpisniki sodne uprave so predstavljali novost. Poslovník iz leta 1897 tega vpisnika ni predvidel. Čeprav so vodili te zadeve pod oznako Präs (predsedstveni spisi), njihovo vodenje ni bilo tako sistematično predpisano. Zato se malo podrobneje ustavimo pri spisih sodne uprave.

V vpisnik sodne uprave Su so vpisali te zadeve:

- spisi, ki so se nanašali samo na zadeve sodne uprave;
- vloge, poslane starešini (predsedniku sodišča);
- spise, ki so bili predloženi starešini sodišča in so zahtevali od njega izdajo določene odredbe.

V zadevah sodne uprave so vpisovali v vpisnik praviloma vsak spis pod posebno številko. Če so se vloge nanašale izključno na upravno stvar, ki je tekla tako, da jih ni bilo potrebno vpisati v osebni oziroma stvarni imenik, niso dobile nove številke, ampak so se združile z že vpisanim spisom. Zadeve brez posebnega pomena, npr. poslovnih objav, vabil za razne slovesnosti ipd., niso posebej vpisovali. Za spise zaupne vsebine, ki jih je hranil starešina sodišča pod ključem, je lahko izdal primerne uredbe le on.

Pri vpisih v Su vpisnik je treba omeniti nekaj posebnosti. Vanj so vpisovali pritožbe, naslovljene na nadzorne organe. Če so bile te pritožbe priglašene obenem s pravnim sredstvom, so jih vpisali v vpisnik Pl in tudi v vpisnik Su, če je senat sklenil, da je potrebno zadevo prijaviti starešini zbornega sodišča. Izločitve sodnikov, uradnikov in zapisničarjev so pri okrožnih sodiščih vpisovali v civilnih zadevah v vpisnik R, v kazenskih pa v vpisnik Kno, čeprav so jih pri nižjih sodiščih vpisali v vpisnik Su. Prav tako so vpisovali v ta vpisnik razna opozorila, navodila in poduke, ki so jih pošiljali starešine podrejenim sodiščem. Spise, ki so se nanašali na osnovanje zemljiških knjig ali ureditev, popravljanje ali dopolnjevanje zemljiške knjige z vpisom še ne vknjiženega zemljišča, je moralo zemljiškoknjižno sodišče vpisati v vpisnik R, zborna pa v vpisnik Su.

Označevanje spisov Su pri okrožnih sodiščih

Na spise v zadevah sodne uprave so postavili poleg oznake spisov Su še številko, pod katero je bila vpisana zadeva v vpisnik, zadnji dve številki leta, npr. 530/32, ter navedek skupine, pod katero je bila zadeva uvrščena npr.:

Su 432-17/32;

hkrati pa so bile lahko uvedene še podskupine:

Su 432 – 17c/32;

Če so spise združili, so nanje vpisali vse redne številke pisanja, kadar pa je v isti zadevi prišlo več spisov, so jih vpisali v vpisnik Su pod isto številko. Kadar se je več spisov nanašalo na isti predmet, so jih zaradi priročnosti združili v en spis, nanj pa so zapisali vse številke posameznih spisov: npr. 432-17 c/32 317/32. Najznačilnejše združitve spisov so bile tiste, ki so se nanašale na posameznega uslužbenca (personalne mape). Poslovník je predvideval tudi podrobnosti o oštevilčenju posameznih spisov, zaznamkih ob odtujitvi spisa ipd.

Osebni in stvarni imenik

K vpisniku Su so vodili dva imenika:

1. stvarni imenik, ki je moral biti vedno v obliki knjige. Obsegal je vse zadeve sodne uprave, ki so potekale pri sodišču. Vse oznake so bile razvrščene po abecednem redu. Med njimi so pustili prazen prostor, ki je bil potreben za vpis posameznih vpisov. Na začetku imenika je bilo treba narediti kazalo posameznih skupin.

2. osebni imenik za imena oseb in oblasti, ki pa se je lahko vodil v obliki knjig ali kartoteke. Vanj so vpisovali vse zadeve, ki so se nanašale na posamezne osebe ali upravni organ.

Vsa navodila in razpise pravosodnega ministrstva, ki niso bili objavljeni v Uradnem listu, so morali odlagati v skupino pod imenom normalije. Zanje so vodili stvarni imenik pod oznako navodila. Splošna navodila (normalije so odlagali v posebne ovoje po imenih upravnega organa, ki jih je izdal; hranili so jih po letih.

Vpisniki za civilne pravdne zadeve

Vpisnik Po (tudi Pa)

Vanj so vpisovali vse tožbe civilnopравnih zadev.

- Sem lahko štejemo postopke o zakonskih sporih, mandatne, menične in čekovne tožbe v malotnih zadevah, razen opominjalne tožbe, kjer se je tak postopek ustavil;
- sporazumne prošnje za razvezo (ločitev) zakona in prijave za razglasitev neveljavnosti zakona, kjer je bilo takšne prošnje in prijave po veljavnih zakonskih predpisih dovoljeno predložiti sodišču;
- pritožbe zoper sodbe obrtnih sodišč, če so presegle vsoto 125 dinarjev;
- civilne pravde zaradi ugovorov zoper odpoved rabokupne pogodbe;

- tožbe, ki so zavračale sodbe borznih razsodišč kot neuresničljive;
- nasprotno tožbe, tožbe zaradi ničnosti ali za obnovo in tožbe, ki so nastale ob izvršilnem postopku ali zaradi njega, so vpisovali kot samostojne pravde, nasprotno mesnih sporov, ki so nastali med postopki, predlogov za postavitev v prejšnji stan ali nadaljevanje prekinjenega postopka in vmesnih predlogov, potrebnih za ugotovitev česa, niso vpisovali v pravdni vpisnik kot samostojnih zadev.

Za vsak pravdni vpisnik so vodili imenik. Vanj so vpisali rodbinsko in rojstno ime tožnika in toženca. Vrsta vpisov se je ravnala po rodbinskih imenih tožencev.

Kjer so vodili posebna vpisnika Mal in Men, so vodili zanj skupni imenik v vpisniku P oziroma Po, če so ju vodili v istem oddelku sodne pisarne.

Vpisniki za pravno pomoč v civilnopravnih zadevah

Vpisnik za pravno pomoč Pom

Vanj so vpisovali:

- vse prošnje za civilna sodna uradna dejanja po vseh veljavnih predpisih;
- prošnje raznih upravnih organov za posamezne spise civilnopravnih zadev.

Kjer niso vodili posebnega vpisnika Pom, so vpisovali zgoraj naštetih zadev v vpisnik R.

Vpisniki za izvršilne zadeve

Vpisniki za izvršilne zadeve I

Vanj so vpisovali predloge, podane izvršilnemu sodišču za dovolitev izvršbe (zavarovanja), računajoč tudi predloge za prisilno izterjavo stroškov (pristojbin), denarnih kazni in povračilo stroškov za kazenski postopek;

- prošnje za izvršitev izvršb, prispelih od sodišč, ki so dovolila izvršbo;
- primeri, ko je preneslo sodišče, ki je vodilo graščinske knjige (deželno desko), rudniške knjige, zemljiško knjigo železnic, izvedbo izvršbe na okrajno sodišče;
- prošnje in nalogi, ki so se nanašali na sodno odtujitev v stečaju.

Večje število izvršb, ki so bile podrejene istemu upniku zoper istega zavezanca na osnovi istega izvršilnega naslova, so vpisali pod posebnimi številkami, če so bile sprožene s posebnimi predlogi. Pro-

šenj za razširitev izvršbe na nove premične stvari, ki še niso bile zajete s prejšnjo izvršbo, niso vpisovali kot novih zadev. Posebej so vpisali vsak samostojen predlog za dovolitev izvršbe in vsako prošnjo za izvedbo kot novo stvar (vendar le enkrat, čeprav je bilo predlaganih več izvršilnih sredstev hkrati).

Če je bil predlog za prisilno dražbo ali prisilno upravo združen s predlogom za dovolitev drugih izvršilnih sredstev, ne pa s predlogom za dovolitev prisilne osnovne zastavne pravice, so spise, ki so se nanašali na druga izvršilna sredstva, po dovoljenju izvršbe lahko izločili v poseben spis. Ta spis se je začel z zaznamkom po službeni dolžnosti in z enim odpravkom sklepa o dovolitvi izvršbe in so ga vpisali v vpisnik I pod posebno številko. V stolpcu za pripombe pri novi številki so označili prejšnjo zaporedno številko, v stolpcu za pripombe prejšnje zaporedne številke pa novo zaporedno številko.

Zadeve, ki jih niso vpisovali v vpisnik

S predlogi za dovoljenje izvršbe, ki niso bili podani izvršilnemu sodišču, so morali ravnati kakor z nadaljevanjem pravne zadeve, po kateri je bil izdan izvršilni naslov ali pa so ga vpisali, če to ni bilo mogoče, v vpisnik R.

Prošnje izvršilnega sodišča za izvedbo posameznih izvršilnih dejanj, kakor tudi prošnje za prodajo trgovinskih ročnih zastav so vpisovali v vpisnik Pom.

Vpisniki za stečajne zadeve in zadeve prisilne poravnave

Vpisnik St

V vpisnik St so vpisovali te zadeve:

- predloge dolžnikov za uvedbo stečajev;
- sklepe o uvedbi stečaja po predlogih upnikov;

Vpisnik Por

V vpisnik Por so vpisovali:

- predloge dolžnikov za uvedbo postopka za prisilno poravnavo izven stečaja,

Stečaj (prisilna poravnava zunaj stečaja) o premoženju trgovinske družbe in stečaj (prisilno poravnavo zunaj stečaja) o premoženju posameznega družabnika so vpisovali pod posebnimi številkami vpisnika, prav tako tudi stečaj (prisilno poravnavo zunaj stečaja) o premoženju zakonskih partnerjev.

Kadar je posamezno okrožno sodišče izročilo

spise okrajnemu sodišču, so morali pri tem sestaviti zaznambo in jo vpisati v vpisnik R.

Vpisniki za zadeve firm

Vpisnik zadev firm Fi

V vpisnik Fi so vpisovali prošnje za vpis novih firm v trgovinski ali združni register. Po potrebi so lahko vodili zanje tudi osebni imenik.

Vsi spisi, ki so se nanašali na prošnjo vpisa (poročila, prošnje ipd.), so sestavljali spis; ta je dobil svojo oznako do vpisa v register npr. Fi 38/33. Po vpisu v register je dobil spis novo oznako. Kot osnovo so vzeli oznako trgovskega oziroma združnega registra.

Vpisniki za nesporne zadeve

Zadeve varstva in skrbstva

Vpisnik Og

Vpisnik Og so vodila okrožna sodišča prve stopnje. Vanj so vpisovali:

- predloge za razglasitev določnih oseb za mrtve oziroma dokazovanje njene smrti,
- predloge za sodno razveljavitve listine.

Vpisniki za pravna sredstva v civilnopravnih zadevah

Vpisnik Pl

V vpisnik Pl so vpisovali vsa pravna sredstva, ki so jih pošiljala sodišča prve stopnje. Vanj so vpisali tudi prizive, vložene zaradi ničnosti zoper sodbe obrtnih sodišč v spornih zadevah, če je bila vrednost spornega predmeta manjša od 125 dinarjev. Vpisali so tudi pritožbe zoper sodbe borznih razsodišč. Vsaka izpodbijana sodba (tako delna ali vmesna) ter vsak izpodbijan sklep so vpisali v vpisnik pod posebno številko. Več pravnih sredstev, ki so jih vložile različne osebe in so se nanašale na isto odločbo, tudi v primeru, tudi če se je izpodbijal le del odločbe, so bile vpisane pod eno številko. Pravna sredstva, ki so se nanašala na dve in več odločb, so vpisovali posebej. Kadar so v vpisnik vpisali odločbo, s katero se je pravno sredstvo le delno rešilo, se je bilo treba v vpisniku označiti z besedico "deloma" ali "dokončno". Zapisati je bilo treba predhodne razveljavitvene sodbe, ob združitvi več zadev za isto razpravo pa je bilo treba to zabeležiti med opombe.

Civilnopravne zadeve splošnega vpisnika

Splošni vpisnik R

Spisi o civilnopravnih zadevah, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti pod nobeno izmed zadev in niso spadale k spisom katere od tekočih zadev, so vpisovali v splošni vpisnik R.

Oddelek sodne pisarne, ki ga je določil starešina sodišča, je vpisal v obči vpisnik tudi vloge, za katere ni bilo znano, h kateri zadevi ali v kateri oddelek spadajo. Ponekod so v ta vpisnik vpisovali tudi zadeve pravne pomoči Pom, vendar so morali označiti pod opombami s črkami Pom.

V vpisnik R so vpisovali razne zadeve, in sicer poleg omenjenih še te:

- v spornih oddelkih: prošnje za priznanje pravice siromakov, če je pravni spor še tekkel; zapisniške tožbe in prizivi siromašnih strank, vloženi pri sodišču stalnega bivališča, ki ni bilo pravdno sodišče; predlogi in izjave, ki jih niso odstopili drugemu sodišču v rešitev; predlogi za zavarovanje dokaza, vloženi pred začetkom pravde; predlogi za postavitve razsodnikov in predlogi, da bi bila izrečena neveljavnost pogodbe o razsodišču; predlogi za dovolitev izvršbe, podani sodišču, ki ni izdalo odločbe in ni bilo izvršilno sodišče; pisne prošnje, naj bo nasprotnik povabljen zaradi poskusa poravnave in poravnave, sprejete na sodni zapisnik; samostojni predlogi državnega pravobranilstva za opravljanje razodetne prisege.

- V nespornih oddelkih: zapisniki, v katerih so bile predlagane sodišču izjave poslednje volje; sporazumne ločitve od mize in postelje; sporazumne razveze zakona med Židi; oprostitev od očetovske oblasti, če še ni bilo varstvenega spisa; določitev dote ali opreme po državljanškem zakoniku; določitev stroškov za porod in vzdrževanje matere in otroka pred rojstvom nezakonskega otroka; ugotovitev očetovstva po smrti označenega očeta; prošnja za pozakonitev po vladarjevi milosti; odobritev, da sme žena trgovati po predpisih trgovskega zakonika; odpoved hipotekarnih terjatev; spisi, ki so jim jih vročila okrajna sodišča zaradi izdaje odločbe o podalšanju ali odvzemu očetovske oblasti; podalšanju varuštva; o preklicu in postavitvi pod skrbstvo; o odobritvi posvojitve, odobritvi odtujitve nepremičnih stvari mladoletnikov ali oseb pod skrbstvom ter spori o pristojnosti podrejenih sodišč glede ugotovitve prošenj za pravno pomoč.

Kadar se je pokazalo, da je istovrstnih zadev več, so lahko za pogostejše posle rezervirali zaporedne številke (npr. za odpovedi, za spise, po ka-

terih so se zahtevale odločbe okrožnega sodišča. Takšna razdelitev je po možnosti ostala stalna. Na prvi strani vsakega razdelka so morali prilepiti pokončni kartonček, ki je segal čez rob. Nanj so napisali številko tega razdelka tako, da so bile številke vidne tudi takrat, kadar je bila knjiga zaprta.

Za zadeve splošnega vpisnika R niso vodil imenika, razen za posamezne rubrike, za katere je imelo to pomen. Kadar se je v postopku zoper osebo (vpisan v vpisnik R), osnovala npr. izvršilna odločba ali postopek za obnovo ali popravo meja), so osebo vpisali v osebni imenik pravnega vpisnika; tem so navedli oznako spisov vpisnika R.

Kazenski vpisniki

Kzp za pripravljano postopanje zoper hudo delstva in prestopkov – glavni vpisnik,

Kzm vpisnik zločinov mlajših mladoletnikov,

Kšt vpisnik tiskovnih zločinov in prestopkov,

Kt vpisnik obtožnic v zvezi s starejšimi mladoletniki in polnoletnimi osebami,

Kno poseben vpisnik zadev, ki ne spadajo v vpisnik Kzp, Kzm in Kšt,

Kro vpisnik zadev pravne pomoči,

Ksd dnevnik preiskovalnega sodnika o njemu zaupanih poizvedbah in preiskavah,

Kni popis neizvršenih kazni zaradi neznanega prebivališča oseb, obsojenih zaradi zločinov in prestopkov,

Kv popis rešitev sodnega senata zoper naredbe in rešitve preiskovalnega sodnika,

Kž vpisnik pritožb zoper rešitev okrajnih sodišč,

Kpr vpisnik prizivov, o katerih je odločalo okrožno sodišče.

V starem poslovníku iz avstrijskega obdobja so bile kazenske in civilne zadeve združene, tokrat pa se je pojavila prva sprememba. Navodila o vodenju vpisnikov za kazenske zadeve so bila tokrat ločena in predpisana z Uredbo o poslovnem redu za kazenska sodišča.¹⁹

Vpisniki zločinov in prestopkov Kzp, Kzm in Kšt

V vpisnik Kzp so vpisovali zločine in prestopke starejših mladoletnih in polnoletnih oseb, v vpisnik Kzm so vpisovali zločine mlajših mladoletnikov, kazniva dejanja zoper tisk pa vpisnik Kšt. V vse tri vpisnike so vpisovali vloge, s katerimi je uvedlo

okrožno sodišče poizvedbo in preiskavo, kakor tudi poizvedbe okrajnega sodišča, ki jih je poslal državni tožilec okrožnemu sodišču, da nadaljuje kazenski postopek. Vanj so vpisovali tudi neposredno vložene obtožnice, prispele na okrožno sodišče, če niso potekale poizvedbe pri okrožnem sodišču. Če so postopek izločili ali ponovili, so vpisali izločene zadeve oziroma tiste, pri katerih je bil dopusten ponovni postopek, pod novo številko vpisnika.

Vpisniki obtožnic zoper starejše mladoletnike in polnoletne osebe Kt

O obtožnicah, ki so bile izročene zoper starejše mladoletnike in polnoletne osebe, je vodila pisarna poseben vpisnik Kt, o obtožnicah zoper mlajše prestopnike zaradi zločinov pa so vpisali opombe v rubrike vpisnika Kzm (9–14).

Vpisnik Kno

V vpisnik Kno so vpisovali zadeve, ki niso spadale v vpisnike Kzp, Kzm in Kšt.

Vpisnik Kro

V vpisnik Kro so vpisovali prošnje domačih in tujih organov oblasti, ki so bile poslane okrožnemu sodišču za izvršitev pravnih dejanj v kazenskih zadevah.

Vpisnik Ksd

Vpisnik oziroma dnevnik Ksd je vodil preiskovalni sodnik. Vanj je zabeležil vse poizvedbe in preiskave, ki so mu bile zaupane. Služil mu je za evidenco in kontrolo njegovega poslovanja.

Vpisnik Kni

Okrožna sodišča so vodila vpisnik Kni za kazni, ki so ostale neizvršene zaradi različnih razlogov, kot so obdolženčevo neznanost prebivališče ipd.

Drugi vpisniki

Okrožno sodišče je vodilo še popis Ksp za vpis spisov, ki so jih morali pošiljati upravnim organom in so ga morali ti po uporabi vrniti. Pisarna okrožnega sodišča je vodila tudi vpisnik Krč. V njem so vpisovali roke. Sodna pisarna je vodila tudi popis Kv; v njem so beležili vse rešitve sodnega senata okrožnega sodišča v zvezi s pri-

¹⁹ Uredba o poslovnem redu za kazenska sodišča, SI KJUDB, 1929–1930, 10/33, str. 85–102.

tožbami zoper odredbe in rešitve preiskovalnega sodnika.

Pritožbe zoper rešitve okrajnih sodišč je vodila sodna pisarna v vpisniku Kž, o prizivih zoper sodbe okrajnih sodišč pa vpisnik Kpr.

Imeniki kazenskih vpisnikov

Za vpisnike Kzp, Kzm, Kšt, Kt, Kno, Kž in Kpr so vodili abecedna imenika Kim/a za obdolžence in Kim/b za oškodovance. Kadar oškodovanec in obdolženec nista bila znana, so to vpisali kot neznani storilec oziroma neznani oškodovanec.

Zadeve, ki so ostale konec leta nerešene

Zadeve, ki do konca leta niso bile rešene, so označili na levi strani vpisnika poleg zaporedne številke vpisa z vodoravno barvno črto. V novi vpisnik so za naslednje leto vpisali te zadeve s svojimi zaporednih številkami pred novimi vpisi pod naslovom "ostalo nerešeno", in to po vrstnem redu let in številke prejšnjega vpisnika. Ko se je postopek v zadevi zaključil, so to označili v starem vpisniku, v novem pa so prečrtali številko (to se

seveda v praksi ni pogosto dogajalo). Če zadeva ni bila rešena še v tretjem letu (računali so od dneva prejema zadeve), se je prenesla celotna zadeva v novi vpisnik. Zabeležili so jo kot "preneseno" in je obdržala svojo staro spisovno oznako. V starem vpisniku so morali ta prenos označiti v stolpec za pripombe skupaj z novo zaporedno številko v vpisniku, zadevo pa so morali označiti kot dokončno rešeno.

Vpisnikar je moral vsako leto zaključiti vpisnik ter označiti število nedokončanih zadev.

Letna poročila

Okrožna sodišča²⁰ so morala ob koncu vsakega leta sestaviti sumarno poslovno poročilo. Za predmete, za katere so odločali na prvi stopnji, je bilo to poročilo Kgo/I, za predmete, o katerih so odločali na višji stopnji pa Kgo/II; pošljala so jih apelacijskemu sodišču. Za mlajše mladoletnike je bilo to poročilo Kgom (novo). Apelacijsko sodišče je sestavilo na podlagi poročil okrožnih sodišč posebno letno sumarno poročilo za vse področje, ki ga je pokrivalo ter ga poslalo skupaj s pripombami pravosodnemu ministrstvu.

Vpisniki okrožnih sodišč 1897 in 1933 /primerjalno/

Vpisniki za civilne zadeve

Ime vpisnika	1897	1933
Sodna uprava	Präs	Su
Civilne pravde – tudi zakonski spori	Cg	Po-men, man, ček.
Mandatne tožbe in pravde	Cm	/
Posli izbranih sodišč zavarovalnic za primer nezgode	Cu	
Pravde razsodišč za zavarovanje pokojnin	Cub	
Menične tožbe, pravde	Cp	
Menične tožbe in pravde	Cw	Men. Tož.
Pravna pomoč v civilnopравnih zadevah, pravde razsodišč za zavarovanje pokojnin	Hc	Pom
Izvršilne zadeve	E	I
Zapuščinske zadeve	A	O
Skrbniške zadeve, podaljšanje očetovske oblasti	L	P
Oklicne zadeve – postopki za razglasitev mrtvih oseb, ki se niso pojavile dlje časa (večinoma vojni ujetniki, ki se niso vrnili ali oglasili)	T	Og
Fidejkomisne zadeve	F	
Prizivi na višjo stopnjo (rekurzi)	S	St
St in Por imata skupni imenik		

²⁰ Ali so bili za statistiko predpisani obrazci, ni bilo moč ugotoviti, saj v gradivu ni bilo moč najti statističnih poročil.

Poravnalne zadeve zunaj stečaja St in Por imata skupni imenik	Por	Por
Vse civilne pravde, ki ne spadajo v drug vpisnik – okrožnice, kupne pogodbe, posvojitve, finančni dolgovi ter terjatve	Nc	R
Skrbniške zadeve	L	
Zadeve varstva in skrbstva	P	
Prizivi – finančni dolgovi in premoženjske zadeve	Bc	
Pritožbe na višjo stopnjo (rekurzi)	R	
Spisi zadevajo: motenje posesti, zapuščine, kupne pogodbe, ločitve zakona, izročilne pogodbe, razne ženitne in dedne pogodbe, obrtne in služnostne zadeve, posvojitve otrok, pritožbe zoper odločbe za podporo	R1	R1
Pritožbe, odškodnine informacije	N	
Pravna sredstva v civilnih zadevah (tožbe za preživnine, zapuščine, oskrba otrok, dolgovi v denarnih zavodih)		Pl
Preklici zaradi zapravljenosti ali duševne omejenosti (ugovori v preklicnem postopku)	W	
Spisi gospodarskega skrbništva 1898–1930	P	
Vpisi v trgovinski in zadržni register		Fi
Pritožbe proti odločbam komisije za promet z zemljišči	Gvb	

Vpisniki za kazenske zadeve

Ime vpisnika	1898	1933
Kazenski vpisnik za pripravljalni postopek zaradi hudodelstev in prestopkov (tatvine, uboji, pretepi, zadeve zoper javni red in mir, posilstva, telesne poškodbe)	Vr	Kzp
Vpisnik za prestopke zoper zakon o tisku	Pr	Kšt
Vpisnik obtožnic glede starejših mladoletnikov in polnoletnih oseb		Kt
Vpisnik prizivov, o katerih določa okrožno sodišče, finančni dolgovi, osebne žalitve		Kpr
Posebni vpisnik zadev, ki ne spadajo v vpisnike Kzp, Kzm, Kšt (politično delovanje, izbrisi kazni, lažji kriminal)		Kno
Vpisnik pritožb zoper rešitve okrajnih sodišč (telesne poškodbe, pretepi, finančni stroški, zoper čast)		Kž
Vpisnik prizivov v kazenskih zadevah – denarne in zaporne kazni za lažje prekrške	Bl	Bl (Bc)
Popis rešitev sodnega senata zoper naredbe in rešitve preiskovalnega sodnika (razni kriminalni prestopki, kraje, zoper javni red in mir)		Kv
Pritožbe	DI	
Zadeve pravne pomoči v kazenskopravnih zadevah	Hs	Kro
Vsi kazenski postopki, ki niso odrejani drugemu vpisniku	Ns	
Vpisnik zločinstev mlajših mladoletnikov	/	Kzm
Dnevnik preiskovalnega sodnika o njemu poverjenih poizvedbah in preiskavah		Ksd
Popis kazni, ki niso bile izvršene zato, ker prebivališče oseb, obsojenih zaradi zločinov in prestopkov, ni znano		Kni

Arhiviranje kazenskih spisov

O arhiviranju kazenskih spisov zakon ne govori veliko. V 215. členu je določal ravnanje s spisi in sicer je predpisoval, da je treba spise o kazenskih zadevah hraniti v arhivu, ločene od civilnih zadev. Zloženi so bili po zaporednih številkah vpisov.

Ob izdaji spisa iz arhiva je moral zahtevati arhivar potrdilo od prejemnika ter ga vložiti na mesto spisa.

Za izdajo spisov je moral arhivar voditi rokovnik z evidenco spisov ter občasno zahtevati od prejemnikov vrnitev spisov.

Fond okrožnega sodišča Celje

Fond²¹ Okrožnega sodišča Celje je precej obsežen, saj obsega kar 609 arhivskih škatel.²² Žal je v preteklosti nastala precejšnja škoda na gradivu, saj so skoraj v celoti zgubljeni vsi spisi do leta 1898. Tega leta je bila namreč ustanovljeno okrožno sodišče v Mariboru, to pa je vplivalo na nadaljnje poslovanje okrožnega sodišča v Celju. Za okrožno kot gospodarsko sodišče vemo, da so nastavili nove knjige (registri), vanje so na novo vpisovali podjetja, seveda po novi krajevni pristojnosti. Za drugo

gradivo ne moremo zanesljivo reči, ali so bile nekatere zadeve prenesene v Maribor ali pa so se zaključile v Celju. Dejstvo je, da gradiva iz tega obdobja ni. Za 29 arhivskih škatel, ki so bile najdene pozneje in označene kot fond Okrožnega sodišča Celje, se je izkazalo, da gre za velik del gradiva Okrožnega kot rudarskega sodišča v Celju. Ob podrobnejšem pregledu tega gradiva bo jasno, ali so med gradivom Okrožnega kot rudarskega sodišča tudi zadeve okrožnega sodišča v Celju. Kot marsikdaj v preteklosti predstavljajo selitve sodišča nepopravljivo škodo za ohranjanje gradiva. Nekaj selitev sodišča med drugo svetovno vojno in po njej je povzročilo izgubo gradiva skoraj petdesetih let, to pa je nepopravljiva škoda. Vzporedno je izginilo tudi gradivo državnega tožilstva. Ali je bila kriva poplava leta 1954, ali je bilo gradivo uničeno na kakršen drug način, ni bilo možno natančno ugotoviti, vendar pa še vedno ostane nespremenjeno dejstvo, da smo ostali brez dela bogate kulturne dediščine.

Sledi tabelarni prikaz ohranjenega gradiva Okrajnega sodišča Celje, razvrščenega po zadevah in letih nastanka. Omejen je le na popis gradiva do leta 1941.

Kazenske zadeve

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot ²³	Št. tehničnih enot ²⁴
1	VR	1918	1–968	2
2	VR	1919	1–1741	3
3	VR	1920	1–1984	3
4	VR	1921	1–1486	3
5	VR	1922	1–1038	2
6	VR	1923	1–1076	2
7	VR	1924	1–1189	3
8	VR	1925	1–987	4
9	VR	1926	1–1021	3

²¹ Arhivski fond v javnem arhivu predstavlja po načelu provenience (izvora) celotno arhivsko gradivo, ki je nastalo pri poslovanju ustanove ali posameznika.

²² Toliko gradiva je ohranjenega do leta 1948, Zgodovinski arhiv v Celju pa že opravlja prevzeme do leta 1978.

²³ Arhivske enote so fizično združeni elementi, ki se oblikujejo oziroma nastanejo zaradi potreb pisarniškega poslovanja. To so navadno spisi, zadeve, sodni spisi, dosjeji, več združenih dokumentov iste vrste, lahko pa tudi posamezni dokument (npr. poročilo, zapisnik, knjiga, plakat, načrt, prospekt, fotografija). Navedene enote so podlaga za vpisovanje v pisarniške evidence, reševanje v procesu poslovanja ustanove, za opremljanje v ovoje, srajčke ali mape, za vlaganje v tehnične enote (svežnje, rednike, škatle, mape) ter na koncu tudi osnova za razvrščanje, urejanje in popisovanje pri arhiviranju. Arhivski fond zajema arhivsko gradivo ene pravne ali fizične osebe in je navadno razčlenjen na arhivske enote. Če so arhivske enote tudi popisane, jih vzporedno oziroma hkrati imenujemo tudi popisne enote.

²⁴ Tehnične enote dokumentarnega gradiva fizično povezujejo in varujejo dokumentarno gradivo v procesu pisarniškega poslovanja in arhiviranja, sodobno gradivo pa je v tehnične enote tudi zapisano (trakovi, kasete, diskete). Najpogostejše tehnične enote so: ovoj, srajčka, sveženj oziroma fascikel, rednik oziroma registrator, arhivska škatla, kolut, tulec, magnetni trak, kasete, diskete, zgoščanka itd.

10	VR	1927	1–896	2
11	VR	1928	1–873	3
12	VR	1929	1–891	3
13	KZP	1930	1–2000	5
14	KZP	1931	1–2600	4
15	KZP	1932	1–791	4
16	KZP	1933	1–900	3
17	KZP	1934	1–1000	2
18	KZP	1935	1–860	2
19	KZP	1935	1–820	2
20	KZP	1936	1–800	2
21	KZP	1937	1–820	2
22	KZP	1938	1–810	33
23	KZP	1939	1–755	29
24	KZP	1940	1–811	27
25	KZP	1941	1–190	5

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	KZM	1938	3–26	1
2	KZM	1939	1–27	1/3
3	KZM	1940	1–23	1/3
4	KZM	1941	1	1/3

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	KPR	1938	1–355	2
2	KPR	1939	1–338	2
3	KPR	1940	1–392	1/2
4	KPR	1941	1–101	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	KŠT	1938	1–18	1/2
2	KŠT	1939	1–6	1/3
3	KŠT	1940	1–6	1/3
4	KŠT	1941	1	1/3

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	KNO	1938	4–236	1/2
2	KNO	1939	3–301	1/2
3	KNO	1940	2–289	1
4	KNO	1941	2–140	1/4

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	Bl	1939–1940	/	1/4
2	Kž	1939–1941	/	1/4
3	Kv	1940–1941	/	1/4
4	Pr	1923	1–8	1/2

Civilne zadeve

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	CgI	1918	1–223	
2	CgI	1919	1–433	
3	CgI	1920	1–266	
4	CgI	1921		
5	CgI	1922		
6	CgI	1923	1–758	
7	CgI	1924		
8	CgI	1925		
9	CgI	1926–1931		1
10	CgIa	1932	1–640	2
11	CgIa	1933	1–125	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	Cg II	1920		1/3
2	Cg II	1921		1/3
3	Cg II	1922		1/3
4	Cg II	1923		1/4
5	Cg II	1926		1/4
6	Cg II	1927		1/4
7	Cg II	1933		1/4
8	Cg IIa	1920		1/5
9	Cg IIa	1922		1/5
10	Cg IIa	1923		1/5
11	Cg IIa	1926		1/5
12	Cg IIa	1927		1/5

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	Cg III	1919		1/2
2	Cg III	1920		1/2
3	Cg III	1921	1–458	2
4	Cg III	1922	1–764	2
5	Cg III	1923	1–1137	3
6	Cg III	1924	1–912	4
7	Cg III	1925		1/2
8	Cg III	1926	1–458	2
9	Cg III	1927	1–499	2
10	Cg III	1928	1–466	3
11	Cg III	1929	1–561	5
12	Cg III	1930	1–509	3
13	Cg III	1931	1–554	4

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	PO	1933	1–235	3
2	PO	1934	1–274	5
3	PO	1935	1–269	6
4	PO	1936	1–285	8
5	PO	1937	1–270	7

6	PO	1938	1–298	8
7	PO	1939	1–341	10
8	PO	1940	1–453	13
9	PO	1941	1–87	2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	Pl	1934	1–601	2
2	Pl	1936	1–584	2
3	Pl	1937	1–716	2
4	Pl	1938	1–922	3
5	Pl	1939	1–670	3
6	Pl	1940	1–591	3
7	Pl	1941	1–202	1

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	OG	1933	ni navedeno	1/3
2	OG	1934	ni navedeno	1/3
3	OG	1935	ni navedeno	1/3
4	OG	1936	ni navedeno	1/2
5	OG	1937	ni navedeno	1/2
6	OG	1938	ni navedeno	1/2
7	OG	1939	ni navedeno	1/2
8	OG	1940	ni navedeno	1/2
9	OG	1941	ni navedeno	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	R1	1921	ni navedeno	1/3
2	R1	1924	ni navedeno	1/3
3	R1	1933	1–367	1/2
4	R1	1934	ni navedeno	1/2
5	R1	1936	ni navedeno	1/2
6	R1	1938	1–792	1
7	R1	1939	1–949	1
8	R1	1940	243–3023	3
9	R1	1941	ni navedeno	1

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	BCI	1921	ni navedeno	1
2	BCI	1924	ni navedeno	1
3	BCI	1928	ni navedeno	1/2
4	BC II	1928	ni navedeno	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	NC I	1921	ni navedeno	1/3
2	NC I	1924	ni navedeno	1/3
3	NC I	1926	ni navedeno	1/3
4	NC I	1932	1–524	1
5	NC I	1933	ni navedeno	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	W	1916–33	ni navedeno	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	N	1926–33	ni navedeno	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	A	1899	ni navedeno	1
2	A	1900	1–3	
3	A	1901	ni navedeno	1
4	A	1902	ni navedeno	1/3
5	A	1903	ni navedeno	1/3
6	A	1904	ni navedeno	1/3
7	A	1906	ni navedeno	1
8	A	1907	ni navedeno	1/3
9	A	1908	ni navedeno	1/3
10	A	1909	ni navedeno	1/3
11	A	1911	ni navedeno	1/3
12	A	1912	ni navedeno	1/3
13	A	1915	2, 3	
14	A	1917	ni navedeno	1/2
15	A	1918	ni navedeno	1/2
16	A	1920	ni navedeno	1/2
17	A	1928	ni navedeno	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	T	1898	ni navedeno	1/3
2	T	1899	ni navedeno	1/3
3	T	1900	ni navedeno	1/3
4	T	1901	ni navedeno	1
5	T	1902	ni navedeno	1/2
6	T	1903	ni navedeno	1/2
7	T	1904	ni navedeno	1/4
8	T	1905	ni navedeno	1/4
9	T	1906	ni navedeno	1/4
10	T	1907	ni navedeno	1/4
11	T	1908	ni navedeno	1/5
12	T	1909	ni navedeno	1/5
13	T	1910	ni navedeno	1/5
14	T	1911	ni navedeno	1/5
15	T	1912	ni navedeno	1/5
16	T	1913	ni navedeno	1/4
17	T	1914	ni navedeno	1/4
18	T	1915	ni navedeno	1/4
19	T	1916	ni navedeno	1/4
20	T	1917	ni navedeno	1/3
21	T	1918	ni navedeno	1/3
22	T	1919	1–297	5
23	T	1920	1–218	3
24	T	1921	1–187	2
25	T	1922	1–130	2

26	T	1923	1–89	2
27	T	1924	1–66	2
28	T	1925	4–57	1/2
29	T	1926	1–58	1/2
30	T	1927	24–45	
31	T	1929	ni navedeno	1
32	T	1931	ni navedeno	1
33	T	1932	ni navedeno	1/2
34	T	1933	ni navedeno	1/2

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	P	1898	ni navedeno	1/2
2	P	1904	ni navedeno	1/2
3	P	1906	ni navedeno	1
4	P	1908	ni navedeno	1/5
5	P	1915	ni navedeno	1/5
6	P	1918	ni navedeno	1/5
7	P	1921	ni navedeno	1/5
8	P	1930	ni navedeno	1/5

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	POR	1930	1–235	1/4
2	POR	1933	1–274	1/4
3	POR	1934	1–269	1/4
4	POR	1935	1–285	1/4
5	POR	1936	1–270	2
6	POR	1937	1–7	2
7	POR	1938	1–17	1
8	POR	1939	1–7	1
9	POR	1940	1–7	1

Zap. št.	Vrsta zadev	Leto	Št. arh. enot	Št. tehničnih enot
1	ST	1938	ni navedeno	1/4
2	ST	1939	ni navedeno	1/4
3	ST	1940	ni navedeno	1/4
4	ST	1941	ni navedeno	1/4

Poleg navedenih zadev sta ohranjeni še dve arhivski škatli fidejkomisnih zadev. Skoraj v celoti so ohranjeni vpisniki in imeniki, seveda od leta 1898 dalje.

Viri in literatura

Viri

Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru za leto 1897.

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, leti 1927 in 1929.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 1931, 1933.

Zgodovinski arhiv Celje, Fond okrajnega sodišča Celje.

Zgodovinski arhiv Celje, Fond okrožnega sodišča Celje.

Ukaz ministra notranjih zadev, pravosodja in dnarstva 31. 1. 1854, ki razglša politično in sodno uredbo vojvodine Štajerske, Deželni vladni list za vojvodino Štajersko 1854, IV/27.

Cesarski patent o začasnem redu kazenske pravde, RGB 1850, XVII/50.

Okrožno sodišče Maribor, AŠ 940, Preds. 19/21.

Literatura

Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel, IV. Štajersko, Dunaj 1918.

Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961.

Pravo-zgodovina-arhivi, Ljubljana 2000.

Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov, Izbor zakonov in predpisov, I. del, Ljubljana 1997.

Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937

Jelka Melik, *V imenu Njegovega Veličanstva Kralja*, Ljubljana 2000.

Pravna enciklopedija, Beograd 1979.

Vladimir Žumer, *Arhiviranje zapisov*, Ljubljana 2001.

Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, Zgodovinsko-bibliografski leksikon, Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste 1988.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark, Graz 1872.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain, Graz 1872.

Gemeindelexikon der im Reichstrate vertretenen Königreiche und Länder, VI. Krain, Wien 1905.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 343.163(497.4)"1946/..."

Prejeto: 15. 5. 2006

Vrhovno državno tožilstvo kot ustvarjalec arhivskega gradiva in pravni naslednik Republiškega javnega tožilstva

JELKA MELIK

doc., dr. arhivskih znanosti, višja svetovalka – arhivistka
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
el. pošta: jelka.melik@gov.si

IZVLEČEK

Vrhovno državno tožilstvo, pred tem Državno tožilstvo Republike Slovenije, je najvišji organ kazenskega pregona v Republiki Sloveniji od leta 1995. Njegovo dokumentarno gradivo pa je treba skrbno pregledati in ovrednotiti tudi zato, ker nadaljuje delo "socialističnega" Javnega tožilstva. Med drugo svetovno in po njej je bil to namreč eden od najpomembnejših političnih organov pri nas, saj se je ukvarjal ne le s kazenskim pregonom, ampak je tudi nadzoroval zakonitost na vseh področjih družbenega življenja.

KLJUČNE BESEDE: tožilec, tožilstvo, kazenski pregon, zakonitost, arhivsko gradivo, dokumentarno gradivo, ovrednotenje, valorizacija, sodstvo

ABSTRACT

THE SUPREME STATE PROSECUTOR GENERAL AS THE CREATOR OF THE ARCHIVAL MATERIALS AND THE LEGAL SUCCESSOR OF THE PUBLIC PROSECUTOR OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA

The Supreme State Prosecutor General, previously the State Prosecutor of the Republic of Slovenia, has been the highest authority of the criminal prosecution in the Republic of Slovenia since the year 1995. The documentary materials of the Supreme State Prosecutor General have to be looked through and examined carefully and evaluated as well for the reason that the Supreme State Prosecutor General has resumed and carried on the work of the former "socialist" Public Prosecutor of the Republic of Slovenia. During the Second World War and throughout the first eight years after the war it was namely one of the most important political bodies or authorities in the Republic of Slovenia, as besides the criminal prosecution it also exercised the control over the lawfulness and legality in all the spheres of the social life.

KEY WORDS: *the Prosecutor, the Prosecutor's Office, criminal prosecution, lawfulness and legality, archival materials, documentary materials, valuation, valorization, the judiciary*

V letu 1991 je postala Slovenija samostojna država. Spremembi državne in družbene ureditve je sledila sprememba zakonodaje. Preoblikovanje pravosodja je bilo najmočnejše in najobširnejše v letih od 1993 do 1995. V letu 1994 je bil sprejet novi zakon o tožilstvu, ki je prinesel temu državnemu organu tudi novo ime.¹ Namesto "socialističnih javnih tožilstev" so bila zopet vpeljana državna tožilstva. S 1. januarjem 1995 se je tako končala pot

javnega tožilstva, ki se je začela med drugo svetovno vojno, in tožilstva sedaj nadaljujejo pot državnih tožilstev (pravdništev), ki so bila zaradi opustitve inkvizitornega načela in uvedbe akuzatornega načela v kazenskem postopku uvedena ob marčni revoluciji in so se po več razširitvah in zožitvah pristojnosti ustalila kot organ za zastopanje javne obtožbe v kazenskem postopku.²

Leta 1994 je bil torej sprejet Zakon o državnem

¹ Uradni list Republike Slovenije, št. 63/94.

² S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, str. 522.

tožilstvu;³ pozneje je bil dopolnjen, popravljen oziroma spremenjen.⁴ Državno tožilstvo po tem zakonu zastopa kazenske obtožbe pred pristojnim sodiščem in opravlja druga procesna dejanja tožilca v kazenskem postopku ter vlaga, kadar tako določa zakon, predloge za pregon v zadevah prekrškov. Prav tako lahko, če je z zakonom posebej določeno, vlaga procesne akte tudi v civilnih in drugih sodnih postopkih ter upravnih postopkih. Ureditev državnega tožilstva je prirejena sodiščem. Sprva so obstajala okrožna in višja državna tožilstva ter Državno tožilstvo Republike Slovenije, danes pa le Vrhovno državno tožilstvo Republike Slovenije in okrožna državna tožilstva.⁵ S 1. julijem 2003 so namreč prenehala delovati višja državna tožilstva. Vse pristojnosti, ki so jih imela na podlagi zakona ali podzakonskih aktov, je prevzelo Vrhovno državno tožilstvo Republike Slovenije.

Državna tožilstva smiselno nadaljujejo delo javnih tožilcev. Državne tožilce imenuje Vlada Republike Slovenije na predlog ministra za pravosodje, generalnega državnega tožilca Republike Slovenije pa državni zbor na predlog vlade, in sicer za šest let z možnostjo ponovnega imenovanja. Tudi notranjo organizacijo in poslovanje državnih tožilcev določajo posebna pravila. Nadzor nad upravnim poslovanjem državnih tožilcev izvajata generalni državni tožilec in ministrstvo za pravosodje. Predpise za notranje poslovanje državnih tožilcev izdaja generalni državni tožilec v soglasju z ministrom za pravosodje (7. člen). Sprva je bil to Pravilnik o notranji organizaciji in poslovanju državnih tožilcev v Republiki Sloveniji.⁶ Le-ta je določal (124. člen), da vodi Državno tožilstvo Republike Slovenije te vpisnike:

Ktz – kazenske zadeve: pobude za vložitev zahtev za varstvo zakonitosti;

Ktp – pritožbe zoper odločbe v kazenskih zadevah, iz pristojnosti višjega sodišča;

Ctz – civilne zadeve – pobude za vložitev zahtev za varstvo zakonitosti;

Ctr – revizije in druge civilne zadeve;

Ut – upravne zadeve: pobude za vložitev zahte-

ve za varstvo zakonitosti, druge upravne zadeve za intervencijo državnega tožilca;

Ut-I – prekrški: pobude za vložitev zahteve za varstvo zakonitosti;

Utm – predlogi za vpis v matično knjigo umrlih;

Ktr – kazenske zadeve: zahteve za varstvo zakonitosti, ki so jih vložili drugi, izredne omilitve kazni, delegacije sodišč, poslani v mnenje, zahteve za izredno omilitve kazni, zahteve za obnovo kazenskega postopka in druge kazenske zadeve, ki jih pošiljajo sodišča, tožilstva in stranke, vloge, zaprosila, pravna mnenja in drugo, kar se ne vpisuje v druge vpisnike;

Ktr-I – gospodarsko kazenske zadeve;

Tu – administrativne in splošne zadeve v zvezi z delom državnega tožilstva, personalne zadeve, zaupne in strogo zaupne zadeve (te morajo biti posebej označene z "Z" in s "Sz", npr. Tu 1/95/Sz, pravna mnenja, poročila o nadzorstvenih pregledih, gradiva državnega zbora in njegovih komisij, letna in druga poročila, analize, zapisniki posvetov, navodila, okrožnice, programi izobraževanja ter druge zadeve državnotožilske uprave;

Dst – disciplinske zadeve;

Dt – vpisnik disciplinskega tožilca;

PK – zadeve personalne komisije.

Vsa državna tožilstva pa so vodila še knjigo evidenc o prejetih računih in izdanih naročilnicah, predpisane računovodske evidences in druge pomožne knjige, ki so jih potrebovala pri svojem poslovanju. Za evidenco zadev, ki so jih obravnavala po posebnih zakonih, so lahko vodila še posebne vpisnike.

Ta pravilnik so začeli uporabljati 1. 1. 1999 (127. člen). Na podlagi 7. člena Zakona o državnem tožilstvu (Uradni list RS, št. 14/03 – uradno prečiščeno besedilo) je izdala ministrica za pravosodje na predlog generalne državne tožilke Republike Slovenije z dne 16. 2. 2004 Državnotožilski red.⁷ Ta red glede na Zakon o arhivskem gradivu in arhivih⁸ ni prinesel bistvenih sprememb(!); določa notranjo ureditev državnih tožilcev, dodeljevanje in odvzem zadev državnim tožilcem, pravila pisarniškega poslovanja, vodenje vpisnikov, imenikov in evidenc, obrazce za delo, obliko in vsebino pečatov in stampiljk, oblika in vsebina službenih izkaznic, podrobnejša pravila o obveščanju javnosti, stiki s pripadniki narodnih skupnosti, poslovanje v zadevah državnotožilske uprave, zagotavljanje varnosti oseb, dokumentacije in premoženja, obveščanje ministrstva za pravosodje, okvirni hišni red in stan-

³ Zakon o državnem tožilstvu, Uradni list RS, št. 63-2169/94.

⁴ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državnem tožilstvu z dne 08. 7. 1999 (Uradni list RS 59/99, 23. 7. 1999 /stran 7539/); Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državnem tožilstvu z dne 29. 11. 2002; Uradni list RS št. 110/2002, 18. 12. 2002 /stran 13138/.

⁵ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državnem tožilstvu, Uradni list RS, št. 110/2002.

⁶ Uradni list RS, št. 78/1998 (83-2/1998 – popr.), 7/1999, 33/2000.

⁷ Uradni list Republike Slovenije, št. 109/2004.

⁸ Uradni list Republike Slovenije, št. 20/1997.

darde za prostore in opremo državnih tožilstev, informatizacijo državnih tožilstev, pravila o vpogledih in preslikavah spisov, pravila o izvajanju in nadzoru materialnega in finančnega poslovanja, pravila o rednem opravljanju zadev in poročanju, razporeditev poslovnega časa in poslovanje s strankami, pravila o vodenju statistike in druga vprašanja v zvezi z notranjim poslovanjem državnih tožilstev, če to ni določeno z drugimi predpisi (člen 1).

Vsa prejeta pisanja je potrebno vpisati v ustrezne vpisnike po vrstnem redu z datumom, ko so bila prejeta (115. člen). Z vpisom pisanja v ustrezni vpisnik nastane zadeva (spis). Vsak tožilski spis mora biti vložen v poseben ovitek – ovitek spisa (116. člen).

Vrhovno državno tožilstvo vodi vpisnike:

Ktz – kazenske zadeve: pobude za vložitev zahtev za varstvo zakonitosti;

Ktp – pritožbe zoper odločbe v kazenskih zadevah iz pristojnosti višjega sodišča (zadeve, vpisane v ta vpisnik, so označene: Ktp/0/xx/04 – okrajna pristojnost in Ktp/1/xx/04 – okrožna pristojnost; V vpisnike Ktp so vpisane tudi vse druge pritožbene zahteve, kot so pritožbe zoper sklep o priporu, preiskavi, sklepih v ugovornem postopku in obnovi postopka);

Ctz – civilne zadeve: pobude za vložitev zahteve za varstvo zakonitosti;

Ctr – revizije in druge civilne zadeve;

Ut – upravne zadeve: pobude za vložitev zahteve za varstvo zakonitosti, druge upravne zadeve za intervencijo državnega tožilca;

Ut-I – prekrški: pobude za vložitev zahteve za varstvo zakonitosti;

Utm – predlogi za vpis v matično knjigo umrlih;

Ktr – kazenske zadeve: zahteve za varstvo zakonitosti, ki so jih vložili drugi, izredne omililne kazni, delegacije sodišč, poslani v mnenje, zahteve za izredno omililne kazni, zahteve za obnovo kazenskega postopka in druge kazenske zadeve, ki jih pošiljajo sodišča, tožilstva in stranke, vloge, zaprosila, pravna mnenja in drugo, kar se ne vpisuje v druge vpisnike;

Tu – administrativne in splošne zadeve v zvezi z delom državnega tožilstva, personalne zadeve, interne, zaupne, tajne in strogo tajne zadeve – te morajo biti posebej označene z "I", "Z", "T" in "St" (npr. Tu 1/04/St), pravna mnenja, poročila o nadzorstvenih pregledih in druge nadzorstvene intervencije, gradiva Državnega zbora Republike Slovenije in njegovih delovnih teles, letna in druga poročila, analize, zapisniki posvetov, navodila, okrožnice, programi izobraževanja, odločitve v sporu o pristojnosti ter druge zadeve državnotožilske uprave;

Dt – vpisnik disciplinskega tožilca;

Dst – vpisnik disciplinskega sodišča za državne tožilce;

Dts – zadeve državnotožilskega sveta (183. člen).

Vsa državna tožilstva vodijo knjigo evidenc o prejetih računih in izdanih naročilnicah, predpisane računovodske evidences in druge pomožne knjige, ki jih potrebujejo pri svojem poslovanju. Za evidenco zadev, ki jih obravnavajo po posebnih zakonih, lahko državna tožilstva vodijo posebne vpisnike (186. člen).

Državni tožilci, ki delujejo v skupini za posebne zadeve, vodijo posebne vpisnike (Tu-S, Kt-S, Ktr-S-Z, Ktm in Ktn).

Akti, ki jih državno tožilstvo pošilja drugim organom, organizacijam in posameznikom, morajo imeti v zgornjem levem kotu naziv in sedež državnega tožilstva, označbo zadeve in datum. Pod tem morata biti zapisani začetni črki imena in priimka tistega, ki je akt sestavil, in tistega, ki ga je napisal (124. člen).

Ko je zadeva dokončno rešena (z zavrnjenjem ovadbe, s pravnomočnim sklepom o ustavitvi postopka ali preiskave, z zavrnjenjem obtožbe, s pravnomočno sodbo ali sklepom o sodnem opominu, varnostnem ukrepu ali ukrepu proti mladoletniku, s pravnomočno odločbo v posebnih postopkih ali v postopku zaradi prekrška), je treba pregledati spis, določiti odložitev v arhiv z rdečim kemičnim svinčnikom, da se razlikuje od drugih odredb, in na ovitku označiti rok hrambe (na primer: "Hraniti do konca leta 2005"). Odločitev v dnevniku podpiše tudi vodja državnega tožilstva (131. člen).

Pravila poslovanja državnega tožilstva, ki se nanašajo na obliko in opremo pisanj, podpisovanje, obrazce, pečate in stampiljke, se smiselno upoštevajo tudi za pisanja, ki se pošiljajo prek naprav za prenos besedila, z elektronsko pošto ali drugimi sredstvi telekomunikacijske in informacijske tehnologije, ki namesto papirja uporabljajo nosilec podatkov, ki omogoča ustrezno pregledovanje in hrambo (132. člen).

Pri arhiviranju in hranjenju dokumentarnega gradiva se praviloma smiselno upoštevajo določbe podzakonskega akta, ki ureja postopek in način hranjenja ter izločanja dokumentarnega gradiva pri sodiščih (133. člen).

Spis se vloži v arhiv po pisni odredbi državnega tožilca, ko je zadeva dokončno rešena.

Spisi se prenesejo v stalni arhiv v začetku vsakega leta. Med letom arhivirani spisi se hranijo v priročnem arhivu ustrezne organizacijske enote tožilstva. Po potrebi se lahko hranijo arhivirani

spisi v priročnem arhivu tudi dalj časa, vendar največ tri leta (134. člen).

Vsi vpisniki, imeniki, evidence in osebni spisi delavcev se hranijo trajno. Dokumenti v zvezi s finančnim poslovanjem se hranijo skladno s posebnimi predpisi. Tožilski spisi se hranijo skladno z roki, določenimi s predpisi o izločanju dokumentarnega gradiva (135. člen).

Poglejmo na hitro in v grobem še zakonsko ureditev javnega tožilstva od začetka do konca njegovega obstoja.⁹

Prvi zakon o javnem tožilstvu je bil zvezni Zakon o javnem tožilstvu z dne 22. julija 1946.¹⁰ Javno tožilstvo je bilo organ, po hierarhični organizaciji sicer podoben nekdanjemu državnemu tožilstvu, a v njegovo pristojnost je poleg kazenskega pregona spadal predvsem splošen nadzor glede pravnega izvrševanja zakonov zveznih ministrstev in njim podrejenih upravnih organov do posameznih državljanov. Javni tožilci so bili pristojni vlagati tožbe, redna in izredna pravna sredstva proti pravnomočnim odločbam sodnih in upravnih organov, posredovati v sodnih in upravnih postopkih.

Tako so bila Javno tožilstvo Federativne ljudske republike Jugoslavije kot tudi javna tožilstva posameznih ljudskih republik ter vsa okrožna in okrajna javna tožilstva organi ljudske skupščine in neodvisni od drugih organov državne oblasti. V zgradbi javnega tožilstva je bil na vrhu javni tožilec Federativne Ljudske Republike Jugoslavije (FLRJ), ki ga je volila zvezna ljudska skupščina. Ta je imenoval javne tožilce republik in njihove namestnike (JAVNO TOŽILSTVO LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE) ter potrjeval okrožne in okrajne javne tožilce, ki so jih imenovali republiški javni tožilci. Organizacija tožilstva je ustrezala organizaciji sodišč. Višji javni tožilci so bili upravičeni dajati navodila in naloge nižjim tožilcem ter razveljaviti, odpraviti, spremeniti in ustaviti izvršitev njihovih aktov. Javno tožilstvo je bilo v tem času torej eden najpomembnejših organov oblasti.

Ustavnim spremembam leta 1953 je sledil novi Zakon o javnem tožilstvu, in sicer 26. novembra 1954.¹¹ Po novem zakonu je bil javni tožilec že precej bližje državnemu tožilstvom v zahodnoevropskih državah in seveda tudi predvojni jugoslovanski ureditvi. Postal je predvsem "državni organ, ki opravlja funkcijo kazenskega pregona". Funkcija javnega tožilca kot splošnega varuha zakonitosti se

je zmanjšala že z Zakonom o upravnih sporih in z ustanovitvijo javnega pravobranilstva v letu 1952.¹² Zveznega javnega tožilca je odtlej postavljala Zvezni izvršni svet, njegove smernice pa so bile za tožilstvo obvezne. Z Zakonom o kazenskem postopku¹³ pa je bila zmanjšana vloga tožilstva tudi v preiskovalnem delu kazenskega postopka. Na Slovenskem so delovali: zvezno, republiško, okrožna in okrajna javna tožilstva. Območje okrožnih in okrajnih javnih tožilstev je določal Zvezni izvršni svet.¹⁴

Tudi ustavi iz leta 1963 je sledil nov Zakon o javnem tožilstvu v letu 1965.¹⁵ Zakon opredeljuje javno tožilstvo kot "samostojen organ, ki opravlja kazenski pregon, uporablja z zakonom določene ukrepe in pravna sredstva za enotno uporabo zakona in varstvo zakonitosti in izvršuje druge z zakonom določene pravice in dolžnosti" (1. člen) ter poudarja, da je "glavna pravica in glavna dolžnost javnega tožilstva preganjanje storilcev kaznivih dejanj in gospodarskih prestopkov" (11. člen).

Večje spremembe v organizaciji javnega tožilstva sta prinesli zvezna in republiška ustava leta 1974 ter na tej podlagi zvezni zakon o javnem tožilstvu, predvsem pa prvi republiški Zakon o javnem tožilstvu leta 1977.¹⁶ Odnosi nadrejenosti in podrejenosti so ostali izključno v okviru republike. V Sloveniji so zaradi spremembe v organizaciji sodišč delovali republiški (JAVNO TOŽILSTVO SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE), višji in temeljni javni tožilec. Sicer pa je javno tožilstvo ostalo monokratičen organ; to pomeni, da ga vodi ena oseba, ki pa ima namestnike. Tudi po novih predpisih je bilo javno tožilstvo predvsem organ kazenskega pregona. Njegove naloge v kazenskem postopku je konkretiziral poleg zakona o tožilstvu še zakon o kazenskem postopku. Tožilec je imel pomembne dolžnosti pri odkrivanju kaznivih dejanj in gospodarskih prestopkov, izsleditvi storilcev in usmerjanju predhodnega postopka. Kasneje je zastopal obtožnico oziroma obtožni predlog in določene predloge v postopku zoper mladoletnike ter vlagal redna in izredna pravna sredstva zoper odločbe sodišča.¹⁷

Notranjo organizacijo za vsa slovenska tožilstva

⁹ Prim.: Jelka Melik, Javni tožilec, ustvarjalec arhivskega gradiva, 1944–1977, *Arhivi*, 28 (1995), str. 60–64.

¹⁰ Uradni list FLRJ, št. 60/1946.

¹¹ Uradni list FLRJ, št. 51/54, 15/57, 52/61 in 53/62.

¹² Uradni list FLRJ, št. 23/1952 ter št. 24/1952.

¹³ Uradni list FLRJ, št. 40/1953.

¹⁴ Prim.: Josip Globevnik: O značaju javnega tožilstva kot državnega organa in o njegovi organizaciji, *Javna uprava*, II (1960), str. 57–71.

¹⁵ Uradni list SFRJ, št. 7/1965.

¹⁶ Uradni list SRS, št. 10/77, 7/86, 41/87 in 8/90.

¹⁷ Prim.: Ivan Justin, *Pravosodje v SFR Jugoslaviji*, Maribor 1979, str. 185–202.

je urejalo Navodilo o notranji organizaciji in poslovanju javnih tožilstev v SR Sloveniji, ki ga je na podlagi zakona predpisal javni tožilec Socialistične republike Slovenije 26. oktobra 1978 in je začelo veljati 1. januarja 1979. Predpise o delu pisarne oziroma o pisarniškem poslovanju najdemo v členih 64 do 88. Vloge, spise, denarna pisma, brzjavke in druge pošiljke, ki so jih prejela javna tožilstva, so imenovali pisanja in so jih vpisovali v vročilno knjigo. Vodja pisarne je moral nato prejeta in razporejena pisanja vpisati v ustrezne vpisnike, in sicer z datumom, ko so bila prejeta (člen 72). Z vpisom pisanja v ustrezni vpisnik je nastala nova zadeva – spis. Pisanje, s katerim je nova zadeva nastala, je bilo treba vložiti v poseben ovitek; na njem je bila zapisana označba zadeve, sestavljena iz imena vpisnika, zaporedne številke vpisa ter zadnjih dveh števil let, v katerem je bila zadeva vpisana (npr. Kt 620/79). Na ovitku spisa je bilo prvo pisanje označeno z zaporedno številko 1, poznejša pa z nadaljnjimi zaporednimi številkami. To je bil na določen način popis spisa, čeprav ga navodilo ne imenuje tako (člen 73). Akti, ki jih je javno tožilstvo pošiljalo drugim organom, družbenim pravnim osebam in posameznikom, pa so morali imeti v zgornjem levem vogalu navedene ime javnega tožilstva, označbo zadeve ter datum in sedež tožilstva (79. člen). Določbe glede vpisnikov in pomožnih knjig so vsebovane v členih od 89 do 97. Vpisnike in pomožne knjige so vodili za vsako vrsto zadev in vsako koledarsko leto posebej (člen 89). Če se je postopek v kaki zadevi nanašal na več oseb, je bilo treba vsako osebo vpisati v ustrezen imenik (člen 91). Ko je bilo delo v zadevi končano, so zaporedno številko zadeve odčrtali s posebnim znamenjem (94. člen). 18. novembra je Javno tožilstvo Socialistične republike Slovenije izdalo še Navodilo za vodenje vpisnikov in izpolnjevanje statističnih pregledov na kazenskem, civilnem in upravnem področju dela za javna tožilstva v Socialistični republiki Sloveniji. Vpisniki za kazensko področje, ki so jih vodili na najvišjem tožilstvu, so bili: vpisnik Ktz za vpisovanje zadev po prošnjah in predlogih za vlaganje zahtev za varstvo zakonitosti v kazenskih zadevah in zadevah gospodarskih prestopkov, vpisnik Ktž za vpisovanje zadev drugostopnega postopka, vpisnik Ktr za vpisovanje vseh drugih kazenskih zadev, ki niso sodile v kak drug vpisnik. Za civilno področje dela, za pravdni, nepravdni in izvršilni postopek so torej vodili vpisnik Gt. Za upravno področje pa so vsa tožilstva vodila vpisnik Ut. Za "upravne zadeve" so šteli vse zadeve, v katerih so posamezniki, organi ali organizacije (stranke) prosili javno tožilstvo za posredovanje, čeprav

javno tožilstvo po zakonu sicer nima na voljo točno določenega pravnega sredstva. Sem so sodile vse zadeve, ki zadevajo upravne postopke pri organih uprave ali druge s posebnimi pooblastili, vsi postopki torej, razen kazenskega in civilnega. Za vsak vpisnik je bilo treba voditi imenik (člen 90). Hrambo arhivskega gradiva je navodilo v 45. členu določalo takole: Končane zadeve se hranijo pri javnem tožilstvu določen čas, in sicer zadeve kaznivih dejanj, za katera so predvidene kazni zapora nad 5 let, 10 let; zadeve kaznivih dejanj, za katera so predvidene kazni zapora do 5 let, 5 let in za druge zadeve 3 leta. Rok hrambe začne teči s pretekom leta, v katerem je bila zadeva odložena v arhiv. Kazenske zadeve, v katerih je bila preiskava prekinjena, se hranijo, dokler pregon ni zastaran. Kazenske ovadbe zoper neznane storilce se hranijo, če storilec ni odkrit, do absolutnega zastaranja pregon. Trajno se hranijo vpisniki in imeniki k vpisnikom ter osebni spisi delavcev javnega tožilstva. Po preteku določenih rokov izloči javno tožilstvo spise iz arhiva in z njimi ravna po zakonu o arhivskem gradivu in arhivih. Javni tožilec SR Slovenije odloča, katero javno tožilstvo prevzame vpisnike, druge pomožne knjige in arhivsko gradivo ukinjenega tožilstva (46. člen).

Javno tožilstvo je bilo nedvomno zelo pomemben državni organ in ga moramo šteti med pomembnejše ustvarjalce arhivskega gradiva. Način njegovega delovanja je močno vplival na življenje ljudi, njegovi konkretni ukrepi pa so obrnili usode mnogih posameznikov. Med dokumenti, ki so zapuščina javnih tožilcev, najdemo tudi veliko podatkov, ki lahko zelo pripomorejo k osvetlitvi pomembnega obdobja v slovenski zgodovini, iz časa neposredno pred koncem druge svetovne vojne in po njej. In kakšno je sedanje stanje v Arhivu Republike Slovenije? Arhivsko gradivo najvišjega javnega tožilstva je bilo prevzeto dvakrat. Prvič je gradivo 30. 5. 1960 izročil CK Zveze komunistov Slovenije. Obsegalo je fragmentarno ohranjene dokumente javnega tožilca iz leta 1944 ter gradivo iz prvih let delovanja tega organa po vojni. Drugič je gradivo izročilo Javno tožilstvo Socialistične republike Slovenije, in sicer 15. 4. 1987. Glavnina izročene gradiva je nastajala od leta 1947 do vključno leta 1960, posamezni dokumenti so iz kasnejših let (do vključno leta 1964). Gradivo je prav tako le delno in nesistematično ohranjeno. Za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva, ki je nastalo po letu 1965, je bilo izdano navodilo o odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva leta 1987. Upoštevati pa moramo, da poslovanje javnega tožilstva zaradi njegove močne poli-

tične vloge ni bilo povsem javno. Vsebina dokumentarnega gradiva tožilstev močno presega tisto, kar določajo objavljeni predpisi, razna notranja navodila in kot posledica tudi navodilo o odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva, ki ga je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja izdal tedanji Arhiv Socialistične republike Slovenije. Prav zato je potrebna pri določitvi arhivskega gradiva izjemna previdnost. Kakšno dokumentarno gradivo je nastajalo pri tovrstnem organu, ne vemo natančno. Lahko le ugibamo in sklepamo. Zato bomo naredili najmanj škode, če bomo gradivo prvih desetletij delovanja javnega tožilstva, kolikor ga sploh še obstaja, v celoti razglasili za kulturni spomenik.

Poglejmo si, kako smo skušali rešiti to zapleteno nalogo – ovrednotenje gradiva najvišjega slovenskega tožilstva, ki je nastajalo od konca druge svetovne vojne do današnjega dne, in katero gradivo smo torej določili za arhivsko gradivo:

A – vse gradivo republiškega javnega tožilstva do leta 1965, ki ga hrani Vrhovno državno tožilstvo Republike Slovenije;

B – gradivo JAVNEGA TOŽILSTVA LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE, JAVNEGA TOŽILSTVA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE in JAVNEGA TOŽILSTVA REPUBLIKE SLOVENIJE, in sicer:

- vpisniki (s pripadajočimi imeniki) Ktr;¹⁸
- sodni spisi oz. zadeve z opravično oznako Ktr;
- vpisniki Ktž (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako Ktž;
- vpisniki Ktz (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako Ktz;
- vpisniki in pripadajoči imeniki Pt;
- vpisniki Gt (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako Gt;
- vpisniki Ct (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako Ct;
- vpisniki Ut (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako Ut;
- vpisniki Pov (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako Pov;
- vpisnik Str. Pov. (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako Str. Pov;
- vpisnik A (s pripadajočimi imeniki);
- zadeve z opravično oznako A;
- personalne zadeve tožilcev oziroma njihovih namestnikov z opravično oznako P;
- operativna in druga poročila o delu tožilstev;

C – gradivo DRŽAVNEGA TOŽILSTVA REPUBLIKE SLOVENIJE in VRHOVNEGA DRŽAVNEGA TOŽILSTVA REPUBLIKE SLOVENIJE, in sicer:

- vpisnik Ktz in pripadajoči imeniki;
- kazenske zadeve, vpisane v vpisnik Ktz;
- vpisnik Ktp in pripadajoči imeniki;
- kazenske zadeve, vpisane v vpisnik Ktp;
- vpisnik in pripadajoči imeniki Ktr in Ktr I;
- kazenske zadeve, vpisane v vpisnik Ktr in Ktr I;
- vpisnik Ctz in pripadajoči imeniki;
- vse civilne zadeve, vpisane v vpisnik Ctz;
- vpisnik Ctr in pripadajoči imenik;
- vpisnik Ut in pripadajoči imeniki;
- upravne zadeve, vpisane v imenik Ut;
- vpisnik Ut I in pripadajoči imenik;
- zadeve prekrškov vpisane v vpisnik Ut I;
- vpisnik Utm in pripadajoči imeniki;
- vpisnik Tu;
- vse administrativne in splošne zadeve v zvezi z delom državnega tožilstva, personalne; zadeve, interne, zaupne, tajne in strogo tajne zadeve, pravna mnenja, poročila o nadzorstvenih pregledih in druge nadzorstvene intervencije, letna in druga poročila, analize, zapisniki posvetov, navodila, okrožnice, odločitve v sporu o pristojnosti ter druge zadeve glede na družbeno vlogo državnega tožilstva pomembnejše zadeve državnotožilske uprave;
- Dt – vpisnik disciplinskega tožilca;
- Dst – vpisnik disciplinskega sodišča za državne tožilce;
- zadeve, vpisane v vpisnik Dst;
- Dts – zadeve državnotožilskega sveta (183. člen);
- zadeve, vpisane v vpisnik Dts;
- vsi vpisniki in pripadajoči imeniki, ki jih vodijo v skupini državnih tožilcev za posebne zadeve;
- zadeve, vpisane v vpisnike, ki jih vodijo v skupini državnih tožilcev za posebne zadeve.

Upamo, da bo gradivo enega najpomembnejših državnih organov tako ustrezno zavarovano in ohranjeno. S prevzemom gradiva najvišjega državnega javnega tožilstva pa naj bi v kratkem dobili zelo zanimive dokumente iz prvih poveljnih let.

¹⁸ Če je obstajalo več vpisnikov z različnimi rimskimi številkami, so vedno mišljeni vsi vpisniki oziroma vse zadeve, vpisane v te vpisnike.

Iz prakse za prakso

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 657.471:004:930.25

Prejeto: 12. 1. 2006

Stroškovni model digitalne hrambe*

JACQUELINE SLATS

vodja oddelka za dolgoročno digitalno hrambo

Nacionalni arhiv Nizozemske, Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag, Postbus 90520,
2509 LM Den Haag

el. pošta: jacqueline.slats@nationalearchief.nl

REMCO VERDEGEM

višji svetovalec za dolgoročno digitalno hrambo

Nacionalni arhiv Nizozemske, Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag, Postbus 90520,
2509 LM Den Haag

el. pošta: remco.verdegem@nationalearchief.nl

IZVLEČEK

Projekt 'Digital Preservation Testbed' je preučil stroške za dolgoročno digitalno hrambo, pripravil seznam stroškovnih indikatorjev, ki vplivajo na celotne stroške hrambe, in razvil model v excel-u za izračun celotnih stroškov za hrambo pa tudi za primerjavo stroškov za različne načine hrambe, ki jih je raziskal 'Testbed'. Stroškovni model je namenjen nacionalnim ali regionalnim arhivskim ustanovam, možno pa ga je uporabiti tudi za potrebe lokalne hrambe v ministrstvih ali drugih državnih organih. Stroški, opisani v članku, bodo vedno upoštevani, ne glede na to, ali bodo dokumenti hranjeni trajno ali pa samo 10 do 20 let. Raven hrambe ali digitalni arhivski sistem ter relativna velikost komponent instalacije se lahko spreminjajo, vendar je za vsak primer potrebno posebej preučiti vse opisane dejavnike. Prav tako bi morali biti že na začetku v model vključeni tudi stroški za prihodnje spremembe. Hramba se bo v naslednjih generacijah razvijala in spreminjala, prav tako pa tudi oprema za hrambo.

KLJUČNE BESEDE: digitalna hramba, dolgoročna hramba, stroškovni model, indikatorji stroškov

ABSTRACT

COST MODEL OF LONG TERM DIGITAL PRESERVATION

The Digital Preservation Testbed has studied the costs of long term digital preservation, has prepared a list of the cost indicators that influence the total cost of preservation, and has developed a model in Excel for calculating the total cost of preservation, and for comparing the costs of the different preservation approaches Testbed has investigated. The cost model is designed around a national or regional archival institution, but it is also applicable to the local storage needs of a ministry or of any other governmental agency. Whether records are being kept forever, or just for 10 to 20 years, the costs described in the paper will be incurred. The scale of the storage or digital archive system, and the relative sizes of the different parts of the installation may vary, but all of these factors need to be considered in each case. Costs for the future changes should be built into the model from the start. Preservation is going to evolve and change over the next generation, and a preservation facility will have to change too.

KEY WORDS: digital preservation, long term preservation, the cost model, cost indicators

* Prispevek je bil predstavljen na konferenci DLM Forum 5.–7. oktobra 2005 v Budimpešti.

1. Uvod

Projekt z naslovom "Digital Preservation Testbed" je bil praktični raziskovalni projekt, katerega glavni cilj je bil raziskati možnosti za dolgoročno varovanje sprejemljive dostopnosti do avtentičnega arhivskega gradiva z izvajanjem eksperimentov v nadzorovanem in varnem okolju.

Tako so bili v okviru projekta dognani učinki izvajanih aktivnosti za hrambo pri različnih arhivskih dokumentih.

Projekt Testbed je raziskal tri različne načine dolgoročne digitalne hrambe: migracijo, XML ter emulacijo (bolj natančno: način UVC [Universal Virtual Computer]). Ovrednotena je bila ne samo učinkovitost vsakega načina, ampak tudi njihove omejitve, aplikativne možnosti ter stroški.

Poizkusi so potekali na štirih različnih vrstah dokumentov: besedilni dokumenti, preglednice, sporočila elektronske pošte ter podatkovne zbirke različnih velikosti, kompleksnosti in značilnosti.

Projekt "Digital Preservation Testbed" je spomladi 2005 strnil svoje ugotovitve:

- svetovanje, kako ukrepati s tekočimi digitalnimi dokumenti,
- priporočila za primeren način hrambe ali oz. kombinacija različnih načinov za posamezne vrste dokumentov,
- funkcionalne zahteve za sistem hrambe,
- model odločitev za izbiro pravilne strategije hrambe,
- priporočila za arhivska navodila in predpise,
- stroškovni indikatorji in stroškovni model za digitalno hrambo.

Referat opisuje različne indikatorje stroškov digitalne hrambe in se osredotoča na primerjavo stroškov za različne načine hrambe, ki so jih preučili v okviru projekta "Testbed". Oblikovan je bil seznam kazalcev, ki kažejo vpliv na celotni strošek hrambe. Razvit je bil tudi ocenitveni model v excelu za izračun celotnih stroškov hrambe ter za primerjavo stroškov pri uporabi različnih načinov hrambe.

Ti stroški so ocene, ki temeljijo na študijah in izkušnjah v okviru projekta "Testbed", objavljenih informacijah ter informacijah, ki so jih drugi prispevali za projekt, kot tudi na osnovi 'splošne presoje'. S podrobnimi ocenami smo želeli spodbuditi tudi druge, da bi posredovali svoje mnenje o teh številkah in poročali o resničnih stroških, ki nastanejo v praksi.

Kazalci stroškov, ki so določeni, bodo vedno upoštevanji, ne glede na to, ali morajo biti določeni dokumenti hranjeni največ 10–20 let ali pa pridejo

v poštev za trajno hrambo. Četudi se lahko nekateri elementi spreminjajo, in sicer raven digitalnega arhivskega sistema, sistem digitalne hrambe ter relativna velikost komponent instalacije, pa bo treba stroškovne dejavnike (opisane v nadaljevanju) v vsakem primeru upoštevati.

Četudi na prvi pogled kaže, da je seznam zelo podroben, pa je vendarle pomembno, da ne spregledamo nobenega od stroškovnih kazalcev. Še posebej bo treba izračunati investicijske stroške in stroške za osebje. Digitalna hramba se bo kontinuirano razvijala in spreminjala. Zato se bo morala spreminjati tudi funkcionalnost za sprejemljivo hrambo digitalnih dokumentov. Stroški, povezani z izvajanjem sprememb v bodoče, morajo biti že v samem začetku vključeni v cenitveni model.

2. Kazalci stroškov

"Testbed" razlikuje med sledečimi kazalci stroškov:

- a) stroški za digitalni arhivski sistem (= digitalno skladišče) in funkcionalnost za dolgotrajno hrambo digitalnih dokumentov (= sistem hrambe),
- b) stroški za osebje,
- c) stroški za razvoj ali nakup programske opreme in metod/strategij za hrambo digitalnih dokumentov,
- d) stroški za dejansko izvajanje določenih aktivnosti za hrambo,
- e) drugi faktorji, ki vplivajo na celotne stroške hrambe.

a) *Stroški za digitalni arhivski sistem in funkcionalnost za dolgotrajno hrambo digitalnih dokumentov*

Stroški za digitalno skladišče in sistem za hrambo so sestavljeni iz različnih komponent. Stroškovni model prikazuje tako glavne kot tudi manjše dejavnike. Model tudi pojasnjuje, na katere kazalce vplivajo različni načini nastanka dokumentov in različne strategije hrambe ter kateri kazalci niso občutljivi za (strateško) izbiro te narave.

• *Fizični prostor*

Fizični prostor je zahtevan za sisteme za hrambo in dolgotrajno hrambo. Strežniki bodo potrebni za skladiščenje digitalnih dokumentov in upravljanje dolgoročne hrambe. Svetujemo lahko postavitev ločene opreme za razvoj, testiranje in produkcijo dolgoročne hrambe.

- *Strojna oprema za digitalni arhivski sistem (npr. strežniki, mediji za shranjevanje, oprema za kopiranje)*

Za shranjevanje dokumentov je potrebna strojna oprema (v datotečnem sistemu, v arhivskem skladišču ali v RMA).¹ Ko bo pridobljena ocena o številu dokumentov, ki jih bo potrebno hraniti, bo potrebno tudi konfigurirati opremo za skladiščenje, četudi bo težko predvideti obseg prenosov v prihodnjih letih.

- *Programska oprema za digitalni arhivski sistem (npr. OS,² programske aplikacije, varnostno programje, programje za prikaz, programje komunikacij)*

To zajema vprašanja, kot so nakup operacijskih sistemov in podatkovnih zbirk standardne programske opreme. Prav tako bo potrebno programje za varnost (zoper viruse, nepooblaščen dostop ter nedovoljeno spreminjanje dokumentov s strani nepooblaščenih oseb). Mogoče bo treba imeti tudi posebno programsko opremo za pridobivanje in hrambo arhivskih dokumentov v digitalni obliki.

- *Strojna oprema za sistem hrambe (npr. strežniki, delovne postaje, mediji za shranjevanje, oprema za kopiranje)*

Sistem za hrambo lahko zahteva isto vrsto in velikost računalniškega sistema (strežniki in skladišča) kot digitalni arhivski sistem. To je potrebno zato, da lahko sistem hrambe sprejme skupine dokumentov s skupno velikostjo, ki presega nekaj terabajtov. Sistem bo moral hraniti te dokumente na varen način ter pripravljene za izvajanje operacij za hrambo (kot so migracija ali konverzija v XML), ocenitev rezultatov operacij hrambe in vrnitev dokumentov v digitalni arhivski sistem.

- *Programska oprema za sistem hrambe (npr. OS, programske aplikacije, varnostno programje, orodja za hrambo, programje za testiranje in ocenjevanje, komunikacijsko programje)*

Sistem za hrambo lahko zahteva več kot en operacijski sistem, ker je lahko to potrebno za prenos dokumentov iz njihovega prvotnega operacijskega sistema v drug operacijski sistem, ki je sposoben omogočati izboljšano hrambo. Poleg tega se lahko pokaže tudi potreba po več kot enem programskem okolju, če organizacija načrtuje razvoj lastnega (hišnega) programskega orodja ali prilagodi orodje nekoga tretjega.

b) Stroški za osebje

Ta sekcija daje pregled obveznosti zaposlenih, ki so vključeni v digitalni arhivski sistem ter v sistem za hrambo. V diskusiji sta razvidna število in vrsta zaposlenega osebja, ki bo potrebno. Stroškovni model, razložen pozneje v tem poglavju, temelji na času, ki bo potreben temu osebju, le-to pa ima različne kvalifikacije in sposobnosti.

Stroški za osebje so vedno glavni dejavnik. Potrebno osebje lahko dobimo s selekcijo ali posebnim novačenjem za delo na digitalnem arhivu in sistemih za hrambo. Vendar bi bilo v nekaterih primerih zaželeno, da bi pridobili tudi pomožno – dodatno osebje iz drugih disciplin (npr. iz oddelka za upravljanje dokumentov ali ICT oddelka).

- *Osebje digitalnega arhivskega sistema*

Osebje bo moralo začeti oblikovati in graditi digitalni arhiv. To bo zahtevalo proračun v obsegu: enega do dveh človek-let. Stroškovni izračuni tega ne bi smeli podcenjevati.

- *Osebje sistema za hrambo*

Osebje, odgovorno za sistem hrambe, bo predvsem moralo tudi oblikovati in zgraditi sistem. Vzpostaviti bo moralo sistem nadzora kakovosti, SOP-se³ ter postopke. Končno bo moralo začeti razvijati metode hrambe in ocenitvene teste ter začeti izvajati sprejemljivo hrambo dokumentov. Naj poudarimo še enkrat, da stroške, vključene v fazo razvoja in izgradnje zelo hitro podcenijo.

- *Osebje javne službe*

Osebje, ki je odgovorno za pomoč strankam pri dostopanju do "odprtih" dokumentov.

c) stroški za razvoj (ali nakup) programske opreme in metod za hrambo dokumentov

Eden od zaključkov projekta "Testbed" je bil, da digitalna hramba ni vprašanje 'vse ali nič'. V mnogih primerih je mogoče lastnosti dokumentov, ki so bistvene za celovitost in verodostojnost, ločiti od drugih, manj pomembnih lastnosti. Zato se lahko aktivnosti digitalne hrambe osredotočijo le na te bistvene vidike celovitosti in verodostojnosti dokumenta.

Prvotni stroški, vključeni v digitalno hrambo, se nanašajo na vprašanja, kot je določanje zahtev za verodostojnost za vsako serijo dokumentov. V idealnih razmerah bodo te zahteve določili upravjalci

¹ RMA (return merchandise authorization), op. prev.

² OS – operacijski sistem, op. prev.

³ Standardni operativni postopek, op. prev.

dokumentov. Vendar pa bo v nekaterih okoliščinah zahteve za verodostojnost morala določiti multidisciplinarna skupina, sestavljena iz strokovnjakov, kot so upravljalci arhivskega gradiva, specialisti za IT; pri tem bi moral vsak član skupine imeti specifična znanja s svojega področja.

Stroškovni model predpostavlja, da bodo zahteve (za verodostojnost) določene za vsako serijo dokumentov. Ena serija vsebuje samo dokumente, v kateri so vsi narejeni z isto aplikacijo, njihov prevzem ali hramba pa se izvede hkrati oziroma istočasno. V nadaljevanju bo prikazano, da je velikost serije pri stroških odločilen dejavnik.

Ko so zahteve za verodostojnost enkrat določene, je naslednji korak oblikovati in razviti primeren način hrambe. Ker je to dolgotrajen proces, ki zahteva več raznih veščin (izkušenj in znanja), predvidevamo, da se bo postopoma razvila celota mednarodnih izkušenj o strategijah hrambe in da si jih bomo lahko delili. Vendar pa bo kljub temu potrebno oceniti te strategije glede na specifične zahteve določene serije dokumentov, ki bo obravnavana. Nazadnje pa bo potrebno v določenih razmerah prilagoditi določen način hrambe.

Končno bo morala biti vsaka strategija ali način testiran in dokumentiran. Vsi postopki IT, ki so vključeni v katerikoli sistem hrambe, se bodo morali podrediti najstrožjim standardom kakovosti. Visoka raven kakovosti je bistvenega pomena za verodostojnost, kajti sistem kakovosti in dokumentacije sta potrebna za dokaz, da so aktivnosti za hrambo dale pričakovane rezultate in niso imele nikakršnega vpliva na druge dokumente. Visoka stopnja kakovosti tudi povečuje možnost, da bo postopek ponovno uporabljen tudi pri drugih sistemih za hrambo.

d) stroški za izvajanje aktivnosti za hrambo

Ta sekcija daje pregled stroškov, vključenih v izvajanje aktivnosti za hrambo digitalnih dokumentov. Znotraj tega konteksta lahko "izvajanje aktivnosti za hrambo" povežemo z različnimi aktivnostmi:

- migracija dokumentov (transformacija)
- pretvorba dokumentov v XML
- uporaba UVC za ohranitev dostopnosti dokumentov

Te je mogoče pojasniti s terminologijo OAIS.⁴ Migracija ali druga oblika pretvorbe dokumentov se kaže v spremembah "Arhivskega informacijskega paketa" (Archival Information Package – AIP), ki

je shranjen v digitalnem arhivskem sistemu. AIP1 se spremeni v AIP2. AIP2 pa je kot osnova za DIP (Dissemination Information Package), ki je izdan proslcem.

Pretvorba v XML je druga oblika pretvorbe, ki jo je "Testbed" preiskoval kot možen način zanesljive hrambe dokumentov. V nadaljevanju so razložene možne stroškovne prednosti XML (ker je odprt standard, pričakujemo, da bo imel daljšo življenjsko dobo, bo uporabnejši in ga bodo lahko interpretirale različne aplikacije). Pretvorba v XML spremeni AIP iz AIP1 v AIPX, AIPX pa se spremeni v XML.

Ohranjanje dostopa do digitalnih dokumentov z uporabo emulacije strojne opreme nima vpliva na dokumente, ki so v AIP. Načeloma bo tudi DIP ostal v prihodnosti nespremenjen, četudi bo v praksi mogoče potrebno narediti več manjših sprememb DIP, da bi ga prilagodili bodočim tehnologijam. V tem pogledu je Testbed raziskal način UVC, ki ga je formuliral IBM. Ta način temelji delno na emulaciji in delno na migraciji.

Kot bo pokazal stroškovni model, predstavljajo stroški za aktivnosti digitalne hrambe (stroški za delovanje) dejansko le manjši delež celotnih stroškov za hrambo. Stroški izvajanja digitalne hrambe so odvisni tudi od velikosti serije: stroškovni model bo razkril, da je glede na stroške ugodneje grupirati dokumente v večje serije.

e) drugi dejavniki, ki vplivajo na celotne stroške hrambe

Drugi dejavniki, ki sicer niso omenjeni v povzetku, so prav tako zelo pomembni. Vendar pa imajo lahko taki posredni dejavniki znaten vpliv na delež tudi pri celotnih stroških. Poleg tega lahko vplivajo tudi na število omenjenih dejavnikov.

- *Javna storitev*

Velik vpliv na stroške bo imela raven, do katere si lahko uporabniki naložijo storitve arhiva in sistemov za hrambo. Vendar pa "pridrček" take storitve tudi omogoča pridobitev dohodka.

- *Čas med (posameznimi) aktivnostmi hrambe*

To je odločilen stroškovni dejavnik. Več kot je aktivnosti za hrambo, večji so stroški. Ker naraščanje števila aktivnosti hrambe, poleg tega, povečuje tveganje, to pa vpliva na verodostojnost in popolnost (neokrnjenost) dokumentov, bodo zaradi tega potrebna dodatna testiranja.

Stroške je mogoče zniževati v daljšem časovnem obdobju med (posameznimi) aktivnostmi

⁴ http://ssdoo.gsfc.nasa.gov/nost/isoas/ref_model.html

hrambe. Vendar pa lahko aktivnosti hrambe, ki se izvajajo v prevelikih časovnih intervalih, povečajo tveganje za probleme z digitalno hrambo in stroške hrambe.

- *Spremljanje tehnologije – ocenjevanje, kadar tveganje narasča*

Spremljanje tehnologije zahteva kontroliranje strojne in programske opreme ter sistemov, uporabljenih za veljavne dokumente. Zaradi nevarnega zastarevanja komponent, od katerih so odvisni digitalni dokumenti, bo nastala potreba po tem, da se ovrednotijo in izvedejo potrebni ukrepi.

- *Zahteve za dopolnilno hrambo*

"Testbed" priporoča tudi hrambo izvirmih (originalnih) datotek hranjenih dokumentov. Za hranjenje besedilnih dokumentov priporočamo hrambo v obeh formatih – PDF in XML. Ta priporočila povečujejo prostor, ki je potreben za hrambo vsakega dokumenta. V nekaterih primerih se lahko prostor poveča za tri- do petkrat. Čeprav je hramba razmeroma poceni, pa se to lahko pokaže v dodatnih stroških.

- *Povezave s sistemom za upravljanje elektronskih dokumentov*

"Testbed" ni raziskal povezav v DMS⁵ ali RMA.⁶ Vendar pa lahko pričakujemo, da bodo te povezave zaželeni v prihodnosti. To bo pomenilo dodatne stroške za oblikovanje in vzdrževanje teh povezav.

- *Obseg dokumentov*

Pričakovani obseg dokumentov za hrambo in upravljanje bo znatno vplival na stroške. Stroški za hrambo naraščajo linearno z obsegom. Poleg tega se bo potreben prostor še hitreje povečeval, če bodo morali biti dokumenti (s)hranjeni v različnih formatih (na primer datoteka v izvornem formatu ter v dveh migriranih formatih).

Pri obsežnejših dokumentih bodo potrebni dražji strežniki in sistemi za hrambo (več kot 500 terabajtov), še posebej tam, kjer je potreben hiter dostop do dokumentov.

Vendar bi bilo treba upoštevati, da na stroške digitalne hrambe bolj vpliva različnost (raznovrstnost) kot pa obseg dokumentov. Dokumenti, ki uporabljajo različne funkcije neke aplikacije ali različno programsko opremo, bodo na splošno potrebovali različne strategije za hrambo ali vsaj raz-

lična testiranja strategij za hrambo. Iz tega razloga bo stroškovno ceneje hraniti nekaj velikih serij dokumentov, od katerih vsi uporabljajo isto aplikacijo (mogoče tudi enak "template")⁷ in imajo vsi enake zahteve za verodostojnost, kot pa hraniti manjše vendar različne serije, ki zasedajo enak obseg prostora za hrambo.

- *Zahteve za verodostojnost in zanesljivost*

Zahteve po verodostojnosti za posebne vrste dokumentov predstavljajo pomemben stroškovni dejavnik. Pretehtajmo na primer besedilni dokument. Njegova hramba bo razmeroma preprosta naloga, če bi bilo treba ohraniti samo besedilo (vsebino) dokumenta. Lahko pa se ohranijo tudi poudarki. Vendar pa bodo stroški naraščali, če bo treba ohraniti natančno lego vsake črke na določeni strani ter natančno barvo. To pa bo otežilo tudi testiranja postopkov hrambe. Zato je tudi pomembno, da so zahteve za verodostojnost določene na kolikor le mogoče najbolj izčrpen in stvaren način.

- *Obranzanje sistemov samih*

Ne nazadnje bo treba ohranjati tudi sisteme same. Stroške za to bo mogoče deloma pokriti z nižanjem vrednosti (amortizacija), rezultat tega pa bodo razpoložljiva sredstva za obnovo sistemov v tri- do petletnem obdobju. Vendar pa je mogoče, da posebni elementi sistema hrambe tvorijo del digitalnega dokumenta ali objekt hrambe⁸, posledica tega pa je, da bosta morala biti hranjena ločeno. Vsekakor pa izvoz dokumentov iz sistema A v sistem B ne bo enostavno početje.

3. Stroškovni model

V tem delu bo pojasnjen stroškovni model. Ta ocenitveni model (verzija 1.0, 20. april 2005), razvit v excelu 97, je dostopen na naši spletni strani

(<http://www.digitaleduurzaamheid.nl/index.cf?m2paginakeuze=185&categorie=6>). Sestavljen je iz treh preglednic. Prva ("Cost basis" – stroškovne osnove) je podlaga za drugi dve tabeli, opisuje pa stroške za osebje in digitalni arhivski sistem ter sistem za hrambo. Druga preglednica ("Time calculation" – izračun časa) prikazuje čas, ki je potreben za izvajanje več aktivnosti za vzdrževanje dokumentov, za razvoj načinov hrambe in za dejansko

⁵ DMS (Document Management System), op. prev.

⁶ Glejte opombo 1.

⁷ Template = standardizirani vzorci (vnaprej pripravljene obrabci, predloge), op. prev.

⁸ Glejte poglavje 5 (Priporočila za podatkovno zbirko) za nadaljnje razlage pojma "objekt hrambe".

izvajanje aktivnosti za hrambo (po vrstah osebja, na leto in za obdobje N let). Tretja preglednica ("Cost calculation" – izračun stroškov) se posveča primerjavi različnih načinov hrambe, ki jih je projekt Testbed raziskal (migracija [vključno z pretvorbo v PDF]; uporaba XML; ter emulacija [Universal Virtual Computer], in sicer stroškovno (na serijo dokumentov, na leto in za obdobje N let).

Ponovno je treba poudariti, da stroškovni model ni mišljen kot nespremenljiv in končen; njegov namen je predstaviti izhodiščno točko za izboljšave in spremembe, ki temeljijo na skupnih izkušnjah in povratnih informacijah. Prikazani stroški so ocene, ki temeljijo na raznih poskusih in poskusih "Testbed", objavljenih podatkih ter podatkih, ki so jih drugi zagotovili za projekt "Testbed" ter na osnovi 'splošne presoje'. Z objavo teh podrobnih ocen smo želeli spodbuditi druge skupine k razpravi o teh številkah in k temu, da bi poročali o velikosti dejanskih stroškov v praksi.

Naslednja podpoglavja prikazujejo več najpomembnejših zaključkov, ki temeljijo na rezultatih stroškovnega modela. Podpoglavja so urejena takole: Aktivnosti vzdrževanja dokumentov, Razvojne aktivnosti ter Izvajanje digitalne hrambe. Prikazani stroški so izračunani za obdobje od enega do N let. V začetku je opredeljenih nekaj predpostavk, na katerih temelji model ceditve.

Predpostavke, temelječe na cenitvenem modelu

Predpostavlja se, da obstaja šest kategorij osebja, ki pa je razvrščeno v štiri plačilne razrede (oz. glede na štiri različne urne postavke za plačo). Vsaka kategorija osebja naj bi delala najmanj 1620 ur na leto. Stroškovna kategorija je določena za vsako kategorijo osebja in bo v nadaljevanju uporabljena v preglednicah.

Predpostavlja se, da bosta digitalni arhiv in sistem za hrambo potrebovala štiri vrste prostora. Ocena je bila narejena na podlagi stroškov za opremljanje vseh vrst prostorov. Predlog je zajel tudi število zaposlenih za polni delovni čas, in glede na vrsto prostora v vsaki kategoriji. Naj še enkrat opozorimo: možni so popravki cenitvenega modela, ki bodo vplivali na izračunane rezultate.

Navedena oprema naj bi bila sposobna upravljati z obsegom 100 terabajtov dokumentov ter bi jo bilo mogoče razširiti na upravljanje obsega 1000 terabajtov (1 petabajt) ali več.

Predpostavljeno je, da bo 10 % dokumentov, vstavljenih v digitalni arhivski sistem, potrebovalo poseg (odstranitev gesla, ravnanje z nenavadnimi

fonti, avtomatizirana polja za datum, makroji, itd.).

Predpostavljeno je, da dokumenti, oblikovani neposredno v XML, ne bodo potrebovali posegov ali dodajanja metapodatkov.

Predpostavljeno je, da se bo migracija ponavljala vsaka tri leta, pretvorba v XML (in/ali njegovih naslednikov) pa vsakih deset let. Tukaj ni ponavljajočega se dejavnika za UVC (ter prikazovalnik), ker je predpostavljeno, da bodo prilagoditve za izboljšavo UVC ter strojno opremo prikazovalnika zgolj minimalne.

Za način UVC je predpostavljeno, da bo moral biti za vsako leto razvit program dekodiranja datumskega formata.

Aktivnosti za poslovanje z dokumenti

"Testbed" je raziskal štiri vrste dokumentov (elektronska sporočila, besedilne dokumente, preglednice, podatkovne zbirke) – na podlagi priporočil, ki jih je objavil pa postaja razvidno, da se digitalna hramba začne že v času nastajanja dokumentov. Oblikovanje dokumentov na primeren način je hitrejši, cenejši in manj tvegan način pridobivanja zanesljivih dokumentov v primerjavi s "popravki" teh dokumentov pozneje.

Dober primer teh učinkov je različnost stroškov elektronskih sporočil, ki so bila shranjena iz standardne aplikacije elektronske pošte (kot je outlook), v primerjavi z elektronskimi sporočili, shranjenimi iz trajnostno usmerjenega sistema, kot je aplikacija TestbedXMail. Izračunani stroški, ki zajemajo prevzem in vstavev metapodatkov, znašajo do 2,30 evra za el. sporočilo, stroški za e-sporočilo XML pa znašajo 0,06 evra. Pri tem je pomembno, da ti zneski temeljijo na spremenljivkah, uporabljenih v stroškovnem modelu (npr. serija z 200 e-sporočili ter 4 ure dela za prevzem in valorizacijo te serije).

Glavna razlika je, da so e-sporočila XML že opremljena s primernimi metapodatki in strukturo (kot je opisano v shemi XML).

Razvoj načina hrambe

Razvoj načina hrambe predstavlja glavni delež stroškov pri digitalni hrambi. Spodnji primer temelji na hrambi stotih preglednic na leto (5 serij po 20 preglednic). Tu je bistvena razlika med razvijanjem strategije migracije (33,50 evra na preglednico) ter razvijanjem načina UVC – natančneje razvijanjem programa "dekoder podatkovnega formata" (769,10 evra na kos). Uporaba načina XML je brezplačna (s predpostavko, da je na voljo aplikacija za hrambo v XML s primernimi metapodatki).

Razvoj načina hrambe	Stroški osebjna/na uro v evrih		Obstoječa preglednica (migracija)	Obstoječo preglednico pretv. v XML	Obstoječa preglednica (UVC)	Nova preglednica v XML
Zbiranje zahtev	35,63	stroški za vrsto dokumenta	285,00	285,00	285,00	0,00
Razvoj načina	35,63	stroški za vrsto dokumenta	2850,00	4275,00	71250,00	0,00
Testiranje načina	26,88	stroški za vrsto dokumenta	215,00	322,50	5375,00	0,00
Stroški v evrih za vrsto dokumenta			3.350,00	4.882,50	76.910,00	0,00
Stroški za kos			33,50	48,83	769,10	0,00

Tabela 1: Stroški razvoja načina hrambe

Način hrambe	Obstoječa preglednica (migracija)	Obstoječa preglednica pretv. v XML	Obstoječa preglednica (UVC)	Nova preglednica v XML
Velikost serije	200	200	200	200
Število serij na leto	5	5	5	5
Skupni stroški v evrih na leto	9.213,79	11.252,29	107.061,79	855,00
Skupni stroški v evrih po 20 letih	709.461,96	337.568,75	2.141.253,83	129.622,92

Tabela 2: Primerjava štirih načinov hrambe

Način hrambe	Obstoječe besedilo (migracija)		Obstoječe besedilo, pretv. v XML		Novo besedilo v XML	
Velikost serije	200	2000	200	2000	200	2000
Število serij na leto	10	10	10	10	10	10
Skupni stroški v evrih na leto	20.479,33	112.579,33	24.574,33	116.674,33	1.710,33	1.710,00
Skupni stroški v evrih po 20-tih letih	1.578.294,67	8.669.994,67	737.230,00	3.500.230,00	279.943,33	1.200.943,33

Tabela 3: Trije načini hrambe in učinki velikosti serije

Aktivnosti digitalne hrambe

Operativni stroški za izvajanje aktivnosti hrambe so minimalni v primerjavi s stroški za razvijanje dejanskih načinov hrambe. Za namene ocenitve so potrebna avtomatska orodja za ocenitev rezultatov posebnih aktivnosti hrambe. Ročna ocenitev se lahko uporablja za redko testiranje serije "shranjenih" dokumentov.

Zaključki

Migracija (vključno s konverzijo besedilnih dokumentov v PDF) je dolgoročno drag način hrambe, vzrok je dejstvo, da bo treba tekom časa stroške za razvoj obnavljati. V našem modelu predpostavljamo, da bo morala biti migracija ponovljena vsako tretje leto.

Uporaba načina UVC je v našem stroškovnem modelu najdražji način hrambe, to pa povzroča visoke stroške za razvoj (R&D). Pri projektu "Testbed" smo ugotovili, da je za excel zelo težko razviti program "dekoder podatkovnega formata." Poleg

tega mora biti za vsak (nov) datotečni format razvit (nov) program "dekoder podatkovnega formata". Po drugi strani pa se ti stroški tekom časa ne bodo obnavljali: ko bo program "dekoder podatkovnega formata" razvit bo trajal "večno". Mednarodno sodelovanje na tem področju lahko okrepi uvajanje načina UVC.

Na osnovi našega stroškovnega modela lahko trdimo, da se model XML kaže kot cenovno najugodnejši način hrambe, v primerjavi z migracijo (kompatibilnost za nazaj⁹ in pretvorba v PDF) ter uporabo načina UVC, še posebej če so dokumenti oblikovani neposredno v XML. Nenazadnje, tudi dokumenti, ki so oblikovani v XML (ali konvertirani v XML), potrebujejo neko vrsto aktivnosti hrambe, ker XML ne bo trajal večno. V našem stroškovnem modelu je predvideno, da bodo dokumenti v XML (oblikovani neposredno v XML ali konvertirani v XML) po 10 letih potrebovali pretvorbo v nov odprt standard.

Prevod: mag. Natalija Glažar, Arhiv Republike Slovenije
Strokovna redakcija: mag. Sonja Jager,
Ministrstvo za javno upravo RS

⁹ Ang. Backward compatibility, op. prev.

PRIPOROČILO SVETA EU
z dne 14. novembra 2005
o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi
(2005/835/ES)

SVET EVROPSKE UNIJE JE –

ob upoštevanju Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti in zlasti druge alinee člena 151(5) Pogodbe,

ob upoštevanju predloga Komisije,
ob upoštevanju naslednjega:

(1) Kot rezultat Resolucije Sveta in seje ministrov za kulturo, ki so se sestali v okviru Sveta, z dne 14. novembra 1991 o dogovorih v zvezi z arhivi,¹ in sklepov Sveta z dne 17. junija 1994 o tesnejšem sodelovanju na področju arhivov² je bil dosežen začetni napredek v smeri tesnejšega sodelovanja med državami članicami na področju arhivov.

(2) Resolucija Sveta z dne 6. maja 2003 o arhivih v državah članicah³ poudarja pomembnost arhivov za razumevanje evropske zgodovine in kulture ter za demokratično delovanje družbe v okviru širitve Unije 1. maja 2004.

(3) V okviru Skupnosti in ob sodelovanju javnih uprav in državnih arhivskih služb ter predstavnikov industrije in raziskav so potekali multidisciplinarni forumi o problemih upravljanja, shranjevanja, ohranjanja in priklica strojno berljivih podatkov.

(4) Resolucija Sveta z dne 6. maja 2003 poudarja potrebo po nadaljnjem razvoju aplikacij in rešitev informacijskih in komunikacijskih tehnologij na področju arhivov.

(5) Komisija poudarja pomen dela, ki so ga opravile institucije Unije na posebnem področju filmskih arhivov v Evropi, vključno z Resolucijo Sveta z dne 24. novembra 2003⁴ o izročitvi in hrambi kinematografskih del v Evropski uniji in Priporočilom Evropskega parlamenta in Sveta o filmski dediščini in konkurenčnosti s tem povezanih industrijskih dejavnostih, ki bo sprejeto pred koncem leta 2005.

(6) V resoluciji z dne 6. maja 2003 Svet tudi poziva Komisijo, da predloži poročilo o trenutnem stanju in prihodnjem razvoju arhivov v razširjeni Uniji. "Poročilo o arhivih v razširjeni Evropski uniji", ki ga je pripravila skupina strokovnjakov iz držav članic in ki je bilo sprejeto februarja 2005,⁵ predstavlja trden temelj za prihodnji razvoj arhivov v Evropi. Na prošnjo Sveta vključuje predloge za konkretne dejavnosti in smernice za večje sodelovanje na področju arhivov na evropski ravni –

PRIPOROČA:

A. Skupina evropskih arhivistov, ki vključuje strokovnjake, imenovane s strani držav članic in institucij Unije, mora zagotoviti sodelovanje in usklajevanje v splošnih zadevah v zvezi z arhivi in spremljati delo, opredeljeno v "Poročilu o arhivih v razširjeni Evropski uniji" iz februarja 2005, ter spremljati zlasti prednostne ukrepe, omenjene v točki B tega priporočila. Kadar je to primerno, mora Skupina evropskih arhivistov prav tako sodelovati z drugimi tozadevnimi evropskimi mrežami, kot npr. s Skupino nacionalnih predstavnikov za digitalizacijo in z Evropskim uradom za knjižnico, informacije in dokumentacijo (EBLIDA).

B. Sledeče ukrepe na področju arhivov:

1. Varovanje in preprečevanje poškodb arhivskega gradiva v Evropi:

- Skupina evropskih arhivistov razvije model akcijskega načrta za spodbujanje ukrepov za preprečevanje poškodb dokumentarnega in arhivskega gradiva zaradi naravnih nesreč ali drugih škodljivih primerov,

- Skupina evropskih arhivistov spodbuja ukrepe za materialno varstvo gradiva ter za restavriranje in konserviranje poškodovanega dokumentarnega in arhivskega gradiva na področju celotne Skupnosti,

- nacionalne arhivske službe držav članic in arhivske službe institucij Unije ustanovijo in spodbujajo standarde in specifikacije za gradnjo novih namenskih stavb za arhive.

¹ UL C 314, 5. 12. 1991, str. 2.

² UL C 235, 23. 8. 1994, str. 3.

³ UL C 113, 13. 5. 2003, str. 2.

⁴ UL C 295, 5. 12. 2003, str. 5.

⁵ COM(2005) 52 konč.

2. Nadaljnji razvoj krepitve evropskega interdisciplinarnega sodelovanja na področju elektronskega dokumentarnega in arhivskega gradiva, med drugim v okviru načrta dela Sveta na področju kulture, zlasti kar zadeva usklajevanje digitalizacije:⁶

- povečati sodelovanje pri varovanju avtentičnosti, pri dolgoročnem ohranjanju in dostopnosti elektronskega dokumentarnega in arhivskega gradiva, še posebno s posodobitvijo in razširitvijo trenutnih zahtev za vzpostavitev sistemov za upravljanje elektronskega dokumentarnega in arhivskega gradiva kot MoReq ("Model requirements for electronic documents and archives management systems") za boljše upravljanje javnega sektorja in z nadaljevanjem organiziranja forumov DLM⁷ o elektronskem dokumentarnem in arhivskem gradivu.

3. Vzpostavitev in vzdrževanje spletnega portala za dokumentarno in arhivsko gradivo v Evropi kot prednostna naloga:

- nacionalne arhivske službe držav članic in arhivske službe institucij Unije zagotovijo spletni portal, ki omogoča lažji in čezmejni dostop do dokumentarnega in arhivskega gradiva držav članic in institucij Unije. Spletni portal se lahko nahaja na enem izmed računalniških strežnikov Evropske unije ali pa ga lahko gosti nacionalna arhivska služba države članice.

4. Spodbujanje najboljših praks ob upoštevanju nacionalnega in evropskega prava o upravljanju in dostopu do dokumentarnega in arhivskega gradiva. Nacionalne arhivske službe držav članic in arhivske službe institucij Unije morajo:

- spremljati nove predloge zakonodajnih predpisov na tem področju, ki naj bi bili sprejeti v kateri koli državi članici, da bi našle najboljše prakse, zlasti v zvezi z zahtevami za upravljanje in dostopom do dokumentarnega in arhivskega gradiva,

- povezati podatke o arhivski zakonodaji in o drugi sorodni zakonodaji na državni ravni in ravni Skupnosti ter olajšati njihovo iskanje z vzpostavitvijo podatkovne baze, ki bo spodbujala širjenje te zakonodaje. Podatkovna zbirka se lahko nahaja na enem izmed računalniških strežnikov Evropske unije ali pa jo lahko upravlja nacionalna arhivska služba države članice. Priporočljivo je upoštevati delo v okviru evropskega projekta pravnih podatkov, ki ga spodbuja evropska izpostava Mednarodnega arhivskega sveta (EURBICA), kot navaja "Po-

ročilo o arhivih v razširjeni Evropski uniji" (prednostni ukrep 4.2).

5. Sprejetje ukrepov za preprečevanje kraje arhivskega gradiva:

- nacionalne arhivske službe držav članic razvijejo akcijski načrt in skupne smernice, ki omogočajo izmenjavo podatkov in najboljših praks za boj proti kraji arhivskega gradiva in za nadomeščanje ukradenih dokumentov.

C. Države članice in institucije Unije morajo skupaj spodbujati izvajanje prednostnih ukrepov, opredeljenih v "Poročilu o arhivih v razširjeni Evropski uniji" iz februarja 2005 in omenjenih v točki B tega priporočila. Pri izvajanju teh prednostnih ukrepov se upošteva delo skupin, vključenih v okviru EBNA (European Board of National Archivists), zlasti kar zadeva sodelovanje na področju varnosti in ohranitve arhivov ter uvedbe Evropskega portala za dostop do informacij. Sprejetje tega priporočila in izvajanje teh ukrepov sama po sebi ne zahtevata novih proračunskih sredstev Evropske unije ali držav članic. Kjer bo mogoče, si bo Evropska unija v skladu z ustreznimi postopki in v okviru obstoječih programov prizadevala podpirati projekte za izvajanje teh ukrepov.

D. Najkasneje tri leta po objavi tega priporočila predloži Skupina evropskih arhivistov poročilo o napredku v zvezi z izvajanjem prednostnih ukrepov, omenjenih v točki B.

V Bruslju, 14. novembra 2005

Za Svet
Predsednica
T. JOWELL

Prevod: Prevajalska služba Generalnega sekretariata Evropske unije.

Strokovna redakcija: mag. Natalija Glažar

Komentar k Priporočilu Sveta EU o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi

Priporočilo so sprejeli ministri kulture na zasedanju Sveta EU v Bruslju 14. novembra 2005 in je objavljeno v Uradnem listu Evropske unije (UL C 312, 29. 11. 2005, str. 55).⁸ Dokument je bil pripravljen hkrati s pripravami oziroma ob koncu priprav "Poročila o arhivih v razširjeni Evropski uniji",

⁶ Sklepi Sveta o načrtu dela na področju kulture 2005–2006 (dok. 13839/04).

⁷ DLM = Document Lifecycle Management (upravljanje življenjskega cikla dokumentov).

⁸ Priporočilo je objavljeno tudi na spletni strani Arhiva RS (rubrika Zakonodaja in standardi) www.arhiv.gov.si.

ki je prav tako že objavljeno v knjižni in elektronski obliki.⁹ Priporočilo se je oblikovalo in dopolnjevalo v okviru EU Odbora za kulturo (CAC – Cultural Affairs Committee); v njem članice EU navadno zastopajo predstavniki ministrstev za kulturo. Odbor za kulturo je priporočilo večkrat obravnaval, in sicer 29. aprila, 28. in 29. junija (neformalno zasedanje Odbora v Luxemburgu), 5. julija ter 7. septembra 2005.

Odbor stalnih predstavnikov (COREPER) je priporočilo obravnaval 21. septembra 2005 in ga potrdil, Svetu EU pa predlagal, da ga sprejme pod točko 'A', kar pomeni sprejetje dokumenta brez razprave na sestanku ministrov za kulturo Sveta EU. Hitri postopek kaže na velik pomen, ki ga odločujoči v EU pripisujejo arhivskemu področju in (še posebej v zadnjem času) vse bolj tudi 'upravljanju dokumentov'.

Osnovni namen dokumenta je bil vzpostaviti načrtovano in koordinirano obliko sodelovanja arhivov v EU z navedbo petih prioritarnih dejavnosti ter z ustanovitvijo stalne skupine Evropskih arhivistov z arhivskimi predstavniki članic EU. S "*Priporočilom Sveta o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi 6703/05*", ki se je oblikoval v postopku obravnave 'Poročila o arhivih v razširjeni EU' pri Evropski komisiji, se tudi pravno-formalno potrjuje nujnost izvajanja navedenih prednostnih dejavnosti kot osnove za sodelovanje na področju arhivov v Evropi, tako članic EU kot tudi arhivov vseh institucij in organov EU.¹⁰ Kot sredstvo za izvajanje teh dejavnosti pa dokument predvideva ustanovitev skupine arhivistov članic EU in institucij EU imenovane "Skupina evropskih arhivistov" (EAG – European Archives Group) kot koordinacijskega telesa, ki naj bi za vsako triletno obdobje tudi pripravilo poročilo o izvajanju naštetih dejavnosti ter ga predložilo Svetu

EU. Predlog take zasnove koordinacije arhivskih služb smo potrdili tudi arhivski eksperti 25 članic EU na treh plenarnih zasedanjih v Bruslju (14. 10. 2003, 17. 2. in 3. 6. 2004).

Dokument navaja pet prednostnih področij oziroma ukrepov na področju arhivov, ki so se izluščili iz širše palete dejavnosti;¹¹ jih opisuje tudi omenjeno Poročilo:

1. varovanje in preprečevanje poškodb arhivskega gradiva v Evropi,
2. krepitev evropskega interdisciplinarnega sodelovanja na področju elektronskega dokumentarnega in arhivskega gradiva ter usklajevanje na področju digitalizacije,
3. vzpostavitev in vzdrževanje spletnega portala za dokumentarno in arhivsko gradivo v Evropi ("Gateway to Archives in Europe"),
4. spodbujanje najboljše prakse ob upoštevanju nacionalnega in evropskega prava o upravljanju dokumentarnega in arhivskega gradiva ter dostopu do njega (spremljanje zakonodaje EU in nacionalnih arhivskih zakonodaj, kot tudi baza podatkov arhivske in sorodne zakonodaje),
5. sprejetje ukrepov za preprečevanje kraje arhivskega gradiva.

Za izvajanje teh dejavnosti bo skrbelo pet delovnih skupin; sodelovanje posameznih članic EU (vodilna vloga v vsaki skupini pripade eni sami članici) ter sestava teh skupin formalno še nastajata, neformalno pa je okvirna sestava skupin že poznana, zato so nekatere že začele delovati. Slovenija (z Arhivom RS) bo sodelovala predvsem pri arhivski zakonodaji (4. prednostno področje), ki jo kot projektno delo izvaja EURBICA (Evropska podružnica pri Mednarodnem arhivskem svetu). Priporočilo namreč predvideva vključitev dosedanjega dela EURBICE oz. njenega projekta podatkovne baze arhivskih zakonodaj v Evropi; prav tako pa predvideva tudi sodelovanje z EBNO (European Bureau of National Archivists). Glede sodelovanja na področju e-arhiviranja (2. prednostno področje) predvidevajo nadaljnje dejavnosti v okviru Foruma DLM ter predvsem priprava MoReq II (Model Requirements for electronic documents and archives management systems).

Novost, ki jo prinaša dokument za arhivsko področje, je sodelovanje Skupine evropskih arhivistov (EAG) s sorodnimi področji – tj. s Skupino

⁹ Report on archives in the enlarged European Union, Increased archival cooperation in Europe: action plan, European Communities, Luxembourg, 2005. Besedilo je dostopno tudi na spletni strani <http://europa.eu.int> ter na spletni strani Arhiva RS www.arhiv.gov.si (rubrika Zakonodaja in standardi).

¹⁰ Institucije in organi EU so: Evropski svet, Svet EU (svet ministrov), Evropska komisija z vsemi direktorati, Evropski parlament, Sodišče Evropskih skupnosti, Računsko sodišče, Odbor regij, Ekonomsko-socialni odbor, Evropska investicijska banka; določen interes pa sta s svojo navzočnostjo na plenarnih zasedanjih arhivskih ekspertov pokazala tudi Evropska centralna banka ter Evropski inštitut v Firencah (EUIF) – ki je prispeval tudi prvo poglavje v objavljenem Poročilu o arhivih v razširjeni EU. Več o tem v poglavju "Archives and the European Institutions" v Report on archives in the enlarged European Union, Luxembourg 2005 (str. 2).

¹¹ Več o vseh načrtovanih dejavnostih v Natalija Glažar: Arhivsko področje in Evropska unija, v: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor 2004 (str. 7–19) ter v Prilogi 3, Report on archives in the enlarged European Union, Luxembourg 2005 (str. 221).

nacionalnih predstavnikov za digitalizacijo¹² ter organizacijo EBLIDA¹³ (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations). To sodelovanje naj bi potekalo, po navedbi dokumenta, 'kadar je primerno' – pri tem pa lahko sklepam, da je tu poudarjen predvsem namen doseči večjo prepoznavnost celotnega področja kulturne dediščine ter novih oblik sodelovanja (digitalno in on-line), pri tem pa je vendarle potrebno upoštevati raznolikost strok, ki pri tem sodelujejo.

Glede potrebnosti sprememb obstoječih arhivskih predpisov je pomembno, da gre za dokument, ki je priporočilo EU in kot tako ni obvezujoči akt,

zato ni predvidevan vpliv na obstoječo arhivsko zakonodajo. Poleg tega ima naravo priporočila kar zadeva sodelovanje arhivskih služb med članicami EU. Priporočilo pa bo nedvomno vplivalo na programsko izvajanje ter vključevanje javne arhivske službe Republike Slovenije v opisana prioriteta področja na ravni EU.

S predloženim Priporočilom Sveta ter pripravljenim Poročilom o arhivih bo omogočena koordinacija vseh arhivskih služb v EU, z uresničevanjem načrtanih dejavnosti pa se bodo izboljšali tudi pogoji za dostop do gradiva in informacij v njem tako za državljane EU kot tudi za različne ustanove.

Natalija Glažar

¹² Več o tem na: <http://www.cordis.lu/ist/digicult/nrg.htm>. Skupina nacionalnih predstavnikov za digitalizacijo (imenovana NRG deluje v okviru projekta EU Minerva (<http://www.minervaeurope.org>).

¹³ <http://www.eblida.org/>.

PRIPOROČILO EVROPSKEGA PARLAMENTA IN SVETA
z dne 16. novembra 2005
o filmski dediščini in konkurenčnosti
z njo povezanih industrijskih dejavnosti
(2005/865/ES)

EVROPSKI PARLAMENT IN SVET EVROPSKE UNIJE SE –

ob upoštevanju Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti in zlasti člena 157 Pogodbe,

ob upoštevanju predloga Komisije,¹

ob upoštevanju mnenja Evropskega ekonomsko-socialnega odbora,²

Po posvetovanju z Odborom regij,

v skladu s postopkom, določenim v členu 251 Pogodbe,³

ob upoštevanju naslednjega:

(1) Člen 151(4) Pogodbe določa, da mora Skupnost pri svoji dejavnosti na podlagi drugih določb Pogodbe upoštevati kulturne vidike, zlasti zaradi spoštovanja in spodbujanja raznolikosti svojih kultur.

(2) Kinematografija je oblika umetnosti, zapisana na občutljivem mediju, zato so za zagotovitev njenega ohranjanja potrebni pozitivni ukrepi javnih organov. Kinematografska dela so bistven del naše kulturne dediščine in si zato zaslužijo celovito varstvo.

(3) Poleg njihove kulturne vrednosti predstavljajo kinematografska dela tudi vir zgodovinskih informacij o evropski družbi. Kinematografska dela so celovita pričevanja o bogastvu zgodovine kulturnih identitet Evrope in raznolikosti njenih ljudi. Kinematografske podobe so ključni element za spoznavanje preteklosti in razmislek o naši civilizaciji. (4) Cilj tega priporočila je spodbuditi boljše izkoriščanje industrijskega in kulturnega potenciala evropske filmske dediščine s spodbujanjem politike inovacij, raziskav in tehnološkega razvoja na področju konzerviranja in restavriranja kinematografskih del. Cilj ukrepov, ki so priporočeni spodaj, je zagotoviti pogoje, ki so potrebni za konkurenčnost filmske industrije Skupnosti, in

pospeševanje razvoja njene konkurenčnosti.

(5) Filmska dediščina je pomemben del filmske industrije, zato spodbujanje njenega konzerviranja, restavriranja in izkoriščanja lahko prispeva k izboljšanju konkurenčnosti te industrije.

(6) Razvoj evropske filmske industrije je bistvenega pomena za Evropo glede na njen pomemben potencial na področjih dostopa do kulture, gospodarskega razvoja in ustvarjanja delovnih mest. To se nanaša ne le na produkcijo in prikazovanje filmov, temveč tudi na zbiranje, katalogiziranje, ohranjanje in restavriranje kinematografskih del. Pogoji za konkurenčnost teh industrijskih dejavnosti, povezanih s filmsko dediščino, se morajo izboljšati, zlasti kar zadeva boljšo uporabo tehnološkega razvoja, kot je na primer digitalizacija.

(7) Za polno doseganje tega potenciala mora v Skupnosti obstajati uspešna in inovativna filmska industrija. K temu se lahko pripomore z izboljšanjem pogojev za konzerviranje, restavriranje in izkoriščanje filmske dediščine ter z odpravo ovir za razvoj in polno konkurenčnost industrije, zlasti z zbiranjem, katalogiziranjem, ohranjanjem in restavriranjem filmske dediščine ter z zagotavljanjem njene dostopnosti za izobraževalno, kulturno, raziskovalno ali druge nekomercialne rabe podobne narave, in sicer vedno ob spoštovanju avtorskih in sorodnih pravic.

(8) Splošna konkurenčnost filmske industrije se bo izboljšala z razvojem okolja, ki bo naklonjeno sodelovanju med imenovanimi organi, ki so lahko evropski, nacionalni ali regionalni arhivi, filmski inštituti ali podobne ustanove, v zadevah, ki se nanašajo na ohranjanje in varstvo filmske dediščine.

(9) Resolucija Sveta z dne 26. junija 2000 o ohranjanju in krepitvi evropske kinematografske dediščine⁴ je pozvala države članice k sodelovanju pri restavriranju in konzerviranju kinematografske dediščine, vključno z uporabo digitalnih tehnologij, k izmenjavi dobre prakse v tem sektorju, spodbujanju vedno večjega vključevanja evropskih arhiv-

¹ UL C 123, 30. 4. 2004, str. 4.

² UL C 74, 23. 3. 2005, str. 18.

³ Mnenje Evropskega parlamenta z dne 10. maja 2005 (še ni objavljeno v Uradnem listu) in Sklep Sveta z dne 24. oktobra.

⁴ UL C 193, 11. 7. 2000, str. 1.

skih podatkov v mreže in preučitvi možnosti uporabe teh zbirk v izobraževalne namene.

(10) Evropska konvencija o zaščiti avdiovizualne dediščine določa, da mora vsaka pogodbenica z zakonodajnimi instrumenti ali na drug primeren način uvesti obveznost deponiranja gradiva gibljivih slik, ki je del njene avdiovizualne dediščine in je bilo producirano ali koproducirano na ozemlju zadevne pogodbenice.

(11) Sporočilo Komisije z dne 26. septembra 2001 o določenih pravnih vidikih v zvezi s kinematografskimi in drugimi avdiovizualnimi deli⁵ je obravnavalo zakonsko določeno deponiranje avdiovizualnih del na nacionalni ali regionalni ravni kot enega od možnih načinov ohranjanja in varovanja evropske avdiovizualne dediščine ter sprožilo popisovanje stanja v zvezi z deponiranjem kinematografskih del v državah članicah.

(12) Na sestanku Sveta (kultura/avdiovizualne zadeve) dne 5. novembra 2001 je predsednik Sveta ugotovil, da je Svet ugodno sprejel vsebino sporočila Komisije.

(13) V Resoluciji z dne 2. julija 2002⁶ o sporočilu Komisije je Evropski parlament poudaril pomembnost varovanja kinematografske dediščine in podprl pristop iz Evropske konvencije za varovanje avdiovizualne dediščine, ki predstavlja pomembno vodilo v današnjem času intenzivnih tehnoloških sprememb. Postopen prehod na digitalno tehnologijo bo omogočil večjo konkurenčnost evropske filmske industrije in dolgoročno prispeval k zmanjšanju stroškov pri katalogizaciji, deponiranju, konzerviranju in restavriranju avdiovizualnih del. Hkrati bo ustvaril nove možnosti za inovacije na področju varovanja filmske dediščine.

(14) Resolucija Sveta z dne 24. novembra 2003 o deponiranju kinematografskih del v Evropski uniji⁷ je pozvala države članice, da vzpostavijo učinkovit sistem deponiranja in ohranjanja kinematografskih del, ki so del njihove avdiovizualne dediščine, v njihovih nacionalnih arhivih, filmskih inštitutih ali sorodnih ustanovah, če takšni sistemi še ne obstajajo.

(15) Vse države članice imajo že vzpostavljene sisteme za zbiranje in ohranjanje kinematografskih del, ki so del njihove avdiovizualne dediščine. Štiri petine teh sistemov temelji na zakonski ali pogodbeni obveznosti deponiranja vseh filmov ali vsaj tistih filmov, ki so prejeli javno finančno podpora.

(16) "Gradivo gibljivih slik" pomeni katero koli celoto gibljivih slik, posneto na kateri koli način in na katerem koli mediju ter opremljeno z zvokom ali brez zvoka, ki je zmožna ustvariti vtis gibanja.

(17) "Kinematografsko delo" pomeni gradivo gibljivih slik ne glede na dolžino, zlasti igrane filme, risanke in dokumentarce, ki so namenjeni prikazovanju v kinematografih.

(18) "Kinematografska dela, ki so del njihove avdiovizualne dediščine", pomenijo filmske produkcije, vključno s koprodukcijami z drugimi državami članicami in/ali tretjimi državami, ki so jih kot take na podlagi objektivnih, preglednih in nediskriminatornih meril označile države članice ali organi, ki so jih te imenovali. Avdiovizualne dediščine držav članic skupaj predstavljajo evropsko avdiovizualno dediščino.

(19) Da bi zagotovili prenos evropske kinematografske dediščine na bodoče generacije, mora biti le-ta sistematično zbrana, katalogizirana, ohranjena in restavrirana, in sicer vedno ob spoštovanju avtorskih in sorodnih pravic.

(20) Evropska filmska dediščina bi morala postati bolj dostopna za izobraževalne, kulturne, raziskovalne ali druge nekomercialne namene podobne narave, in sicer vedno ob spoštovanju avtorskih in sorodnih pravic. (21) Prenos posesti na kinematografskih delih na organe za arhiviranje ne pomeni prenosa avtorske in sorodnih pravic.

(22) Člen 5(2)(c) Direktive 2001/29/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 22. maja 2001 o usklajevanju določenih vidikov avtorske in sorodnih pravic v informacijski družbi⁸ določa, da lahko države članice predvidijo izjeme ali omejitve v zvezi s posebnimi dejanji reproduciranja, ki jih izvedejo javno dostopne knjižnice ali arhivi, ki niso izvedena zaradi neposredne ali posredne ekonomske ali komercialne koristi -

SEZNANJATA Z NAMERO KOMISIJE:

1. da preuči možnost obveznosti upravičencev do sredstev EU, da deponirajo kopijo tistih evropskih filmov, ki so prejeli sredstva EU, v vsaj enem od nacionalnih arhivov;

2. da podpira sodelovanje med imenovanimi organi;

3. da preuči možnosti financiranja raziskovalnih projektov na področju dolgoročnega ohranjanja in restavriranja filmov;

4. da ob upoštevanju jezikovne raznolikosti spodbuja evropsko standardizacijo katalogiziranja filmov z namenom izboljšati interoperabilnost podatkovnih zbirk, tudi s sofinanciranjem projektov

⁵ UL C 43, 16. 2. 2002, str. 6.

⁶ UL C 271 E, 12. 11. 2003, p. 176.

⁷ UL C 295, 5. 12. 2003, str. 5.

⁸ UL L 167, 22. 6. 2001, str. 10.

standardizacije in s krepitvijo izmenjave najboljših praks;

5. da pospešuje pogajanja o tipski pogodbi na evropski ravni med imenovanimi organi in imetniki pravic, ki bi določila pogoje, pod katerimi lahko imenovani organi deponirana kinematografska dela dajo na voljo javnosti;

6. da spremlja in oceni v kolikšni meri ukrepi, navedeni v tem priporočilu, dejansko delujejo, ter da preuči potrebe po nadaljnjem ukrepanju;

TER PRIPOROČATA DRŽAVAM ČLANICAM, da izboljšajo pogoje konzerviranja, restavriranja in izkoriščanja filmske dediščine ter odpravijo ovire za razvoj in polno konkurenčnost evropske filmske industrije s tem, da:

1. podpirajo večje izkoriščanje industrijskega in kulturnega potenciala evropske filmske dediščine prek ukrepov sistematičnega konzerviranja in restavriranja s spodbujanjem politike inovacij, raziskav in tehnološkega razvoja na področju konzerviranja in restavriranja kinematografskih del;

2. do 16. novembra 2007 sprejmejo zakonodajne, upravne ali druge primerne ukrepe za zagotovitev sistematičnega zbiranja, katalogiziranja, ohranjanja, restavriranja in dostopanja do kinematografskih del, ki so del njihove avdiovizualne dediščine, za izobraževalne, kulturne, raziskovalne ali druge nekomercialne namene podobne narave, in sicer vedno ob spoštovanju avtorskih in sorodnih pravic;

3. imenujejo ustrezne organe za neodvisno in strokovno izvajanje nalog v javnem interesu iz točke 2 ter zagotovijo, da so jim na voljo kar najboljši razpoložljivi finančni in tehnični viri;

4. spodbujajo imenovane organe, da v soglasju ali s pogodbo z imetniki pravic določijo pogoje, pod katerimi bodo deponirana kinematografska dela dostopna javnosti;

5. razmislijo o ustanovitvi ali podpiranju nacionalnih filmskih akademij ali podobnih ustanov, predvsem z namenom spodbujanja ohranjanja filmske dediščine;

6. sprejemajo ustrezne ukrepe za povečanje uporabe digitalnih in novih tehnologij pri zbiranju, katalogiziranju, ohranjanju ter restavriranju kinematografskih del;

7. sistematično zbirajo kinematografska dela, ki so del njihove avdiovizualne dediščine, prek zakonskega ali pogodbenega obveznega deponiranja vsaj ene visokokakovostne kopije takšnih kinematografskih del pri imenovanih organih. Pri določanju pogojev za deponiranje bi morale države članice zagotoviti, da:

(a) v prehodnem obdobju zajamejo produkcije

ali koprodukcije, ki so prejele javna finančna sredstva na nacionalni ali regionalni ravni; po preteku tega prehodnega obdobja se morajo zajeti, če je to mogoče, vse produkcije, vključno s tistimi, ki niso prejele javnih finančnih sredstev;

(b) so deponirana kinematografska dela dobre tehnične kakovosti, s čimer se olajša njihovo ohranjanje in reprodukcija, po potrebi skupaj s spremnimi metapodatki v standardizirani obliki;

(c) se deponiranje izvrši, ko film postane dostopen javnosti, v nobenem primeru pa ne več kot dve leti po tem;

Katalogiziranje in oblikovanje podatkovnih zbirk

8. sprejmejo ustrezne ukrepe (ki bi lahko sčasoma pripeljali do kodeksa arhiviranja filmske produkcije) za spodbujanje katalogiziranja in urejanja deponiranih kinematografskih del ter za spodbujanje oblikovanja podatkovnih zbirk o filmih z uporabo evropskih in mednarodnih standardov;

9. predvsem z dejavnim vključevanjem imenovanih organov spodbujajo evropsko standardizacijo in interoperabilnost filmografskih podatkovnih zbirk ter njihovo dostopnost javnosti, na primer prek interneta;

10. raziskujejo možnosti vzpostavitve mreže podatkovnih zbirk, ki bi povezovala evropsko avdiovizualno dediščino z ustreznimi organizacijami, zlasti s Svetom Evrope (Eurimages in Evropski avdiovizualni observatorij);

11. pozovejo organe za arhiviranje, da z ureditvijo zbirk na ravni EU, na primer po tematiki, avtorju ali obdobju, deponiranim delom dajo pravo vrednost;

Ohranjanje

12. sprejmejo zakonodajo ali v skladu z nacionalnimi praksami uporabijo druge ukrepe, da zagotovijo ohranitev deponiranih kinematografskih del. Ukrepi ohranjanja bi morali vključevati zlasti:

(a) reprodukcijo filmov na nove pomnilniške medije;

(b) ohranjanje opreme za prikazovanje kinematografskih del na različnih medijih;

Restavriranje

13. sprejmejo vse primerne ukrepe, da se v njihovi zakonodaji dovoli reprodukcija deponiranih kinematografskih del za namene restavriranja, pri čemer se imetnikom pravic omogoči, da na podlagi soglasja med zainteresiranimi strankami uživajo ko-

risti izboljšane industrijskega potenciala njihovih del, ki izhajajo iz restavriranja;

14. spodbujajo projekte za restavriranje starih filmov ali filmov visoke kulturne ali zgodovinske vrednosti;

Dostopnost deponiranih kinematografskih del za izobraževalno, kulturno, raziskovalno ali drugo nekomercialno rabo podobne narave

15. sprejmejo potrebne zakonodajne ali upravne ukrepe, s katerimi imenovanim organom omogočijo, da so deponirana kinematografska dela dostopna za izobraževalno, kulturno, raziskovalno ali drugo nekomercialno rabo podobne narave, in sicer vedno ob spoštovanju avtorskih in sorodnih pravic;

16. sprejmejo primerne ukrepe za zagotovitev dostopa invalidnih oseb do deponiranih kinematografskih del, in sicer vedno ob spoštovanju avtorskih in sorodnih pravic;

Strokovno usposabljanje in medijska pismenost

17. spodbujajo strokovno usposabljanje na vseh področjih, povezanih s filmsko dediščino, s čimer spodbujajo večje izkoriščanje industrijskega potenciala filmske dediščine;

18. spodbujajo uporabo filmske dediščine kot način krepitve evropske razsežnosti v izobraževanju in spodbujanju kulturne raznolikosti;

19. podpirajo in spodbujajo vizualno izobraževanje, filmske študije in medijsko pismenost v izobraževanju na vseh stopnjah, v programih strokovnega usposabljanja in evropskih programih;

20. ob upoštevanju avtorskih in sorodnih pravic spodbujajo tesno sodelovanje med producenti, distributerji, predvajalci in filmskimi inštituti za namene izobraževanja;

Deponiranje

21. preučijo vzpostavitev sistema prostovoljnega ali obveznega deponiranja:

(a) pomožnega in reklamnega gradiva, povezanega s kinematografskimi deli, ki so del nacionalne avdiovizualne dediščine;

(b) kinematografskih del, ki so del nacionalne avdiovizualne dediščine drugih držav;

(c) gradiva gibljivih slik, ki ni kinematografsko delo;

(d) kinematografskih del iz preteklosti;

Sodelovanje med imenovanimi organi

22. spodbujajo in podpirajo imenovane organe pri izmenjavi podatkov in usklajevanju njihovih dejavnosti na nacionalni in evropski ravni, da bi, na primer:

(a) zagotovili skladnost metod zbiranja in konzerviranja ter interoperabilnost podatkovnih zbirk;

(b) izdali, na primer na DVD-jih, arhivsko gradivo s podnapisi v čim večjem številu jezikov Evropske unije, in sicer vedno ob spoštovanju avtorskih in sorodnih pravic;

(c) zbrali evropsko filmografijo;

(d) razvili skupni standard za elektronsko izmenjavo podatkov;

(e) ob spodbujanju razvoja evropskih mrež filmskih šol in muzejev oblikovali skupne raziskovalne in izobraževalne projekte;

Spremljanje izvajanja tega priporočila

23. obveščajo Komisijo vsaki dve leti o ukrepih, sprejetih kot odziv na to priporočilo.

V Strasbourgu, 16. novembra 2005

Za Svet
Predsednik
Bach of LUTTERWORTH

Za Evropski parlament
Predsednik
J. BORRELL FONTELLES

Prevod: Prevajalska služba Generalnega sekretariata Evropske komisije.

Strokovna redakcija: dr. Sašo Gazdič.

Komentar k Priporočilu Evropskega parlamenta in Sveta EU o filmski dediščini in konkurenčnosti z njo povezanih industrijskih dejavnosti

V uradnem listu Evropske unije je bilo 9. 12. 2005 objavljeno Priporočilo Evropskega parlamenta in Sveta EU z dne 16. 11. 2005 o filmski dediščini in konkurenčnosti z njo povezanih industrijskih dejavnosti. V slovenskem prostoru je filmsko arhivsko gradivo zaščiteno že od leta 1966, ko je bil sprejet Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki je prvič izrecno navajal kot arhivsko gradivo tudi film. Zatem je bil dve leti kasneje pri Državnem arhivu Slovenije ustanovljen filmski oddelek, ki je začel z evidentiranjem, zbiranjem, hranjenjem, stro-

kovno obdelavo in promoviranjem filmskega arhivskega gradiva. Ob tem naj omenimo, da je bil ta zakon sprejet sorazmerno zgodaj in je posledično omogočil, da je Arhiv Republike Slovenije oziroma Slovenski filmski arhiv, t.j. sektor, ki se v okviru te institucije ukvarja s filmom, zbral in ohranil preko devetdeset odstotkov slovenske filmske dediščine, kar je tudi za evropski prostor zavirljiva številka. Poleg osnovne dejavnosti pri varstvu filma se je na Slovenskem razvijala tudi metodološka misel o njegovem varstvu. Če ta dejstva povežemo z omenjenim Priporočilom Evropskega parlamenta in Sveta EU lahko rečemo, da je situacija v Sloveniji zadovoljiva. Priporočila na segmentu filmske dediščine podrobno definirajo tudi pojme kot so kinematografija, "kinematografska dela", filmska dediščina in "gradivo gibljivih slik" ter v zvezi s tem

tudi varstvo avtorskih in sorodnih pravic za filmsko dediščino, ki je že shranjena v filmskih arhivih in podobnih institucijah. Tako kot druge države, se bo morala tudi Slovenija v prihodnosti soočiti z novimi izzivi, predvsem z restavriranjem in digitalizacijo filmskega arhivskega gradiva ter z vključevanjem podatkov o filmski kulturni dediščini v skupno evropsko podatkovno bazo. Vse države naj bi po Priporočilu izboljšale pogoje za razvoj evropske filmske industrije. Glede na bogato evropsko filmsko dediščino je to tudi pomemben segment, ki bo pripomogel k vzponu in konkurenčnosti evropske filmske industrije.

Lojz Tršan

*Škropilni avto Mestne občine ljubljanske na Kongresnem trgu, demonstracija pranja cestišča, okoli 1930
(ZAL, PozII/A, 128).*

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 811.163.6'373.21(497.5 Istra)

Prejeto: 19. 5. 2006

Okrajno sodišče Robida od leta 1814 do leta 1832. Slovenska imena institucij v Istri

DUŠA KRNEL-UMEK

dr. etnoloških znanosti, arhivska svetovalka
Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistrijsov trg 1, SI-6000 Koper
el. pošta: dusa.krnel-umek@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Pri urejanju arhivskega gradiva se postavlja vprašanje o pravilnem poimenovanju institucij Slovencev na zahodu. Podrobneje sem zato preučila vprašanje imen institucij v fondu Okrajnega sodišča Robida, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Kopru. V Vodniku po fondih v Sloveniji iz leta 1984 je bilo napačno navedeno samo italijansko oziroma nemško ime "Okrajno sodišče Fünfenberg (Giudizio Distrettuale di Fünfenberg) (?–1832)". V starejši zgodovinski literaturi in tudi v zgodovini fonda so avtorji pravilno navajali slovensko ime Robida.

KLJUČNE BESEDE: arhivski fondi, sodišče, grad, tržaška škofija, Robida, Fünfenberg, Dolina, Istra

ABSTRACT

DISTRICT COURT ROBIDA FROM THE YEAR 1814 TO 1832.
SLOVENE NAMES OF THE INSTITUTIONS IN ISTRIA

In arranging the archival materials the question arises in the matter of the correct denomination of the institutions of Slovenes in the west. That was the reason why I have closely examined the names of the institutions in the funds of the District Court Robida, which has been safeguarded by the Provincial Archives of Koper. In the Guide through the funds in Slovenia from the year 1984 only one denomination was found incorrect: the Italian and German name respectively "District Court Fünfenberg (Giudizio Distrettuale di Fünfenberg) (?–1832)". In the older historical literature as well as in the history of these funds the authors correctly quoted and used the name Robida.

KEY WORDS: archival funds, court, castle, Diocese of Trieste, Robida, Fünfenberg, Dolina, Istra

Uvod

Pri urejanju arhivskega gradiva se postavlja vprašanje o slovenskih imenih institucij na zahod-

nem narodnem ozemlju. Čeprav Slovincem v preteklosti ni bilo omogočeno, da bi sami in v celoti razvijali svoje državne institucije, pa je pogosto zmotno mišljenje, da v teh institucijah niso upo-

rabljali slovenskega jezika in da naj ne bi imele slovenskih imen. Prevlada italijanskega in nemškega jezika v pisnih dokumentih v prvi polovici 19. stoletja, obsežna italijanska zgodovinska literatura v 19. stoletju in fašistično čiščenje slovenskih imen med vojnama so pustili sledove v poimenovanju tudi v novejši slovenski strokovni in znanstveni literaturi.

Slovenski raziskovalci v Istri so ponovno začeli raziskovati svoje korenine v prvem povojnem obdobju. Leta 1952 so pripravili razstavo Slovinci ob Jadranu¹ in naslednje leto Istrski zgodovinski zbornik.² Predstavili so sestavke in arhivsko gradivo, ki so govorili o stoletnem bivanju Slovencev na severnem Jadranu. Izšlo je več del, ki so s podrobnimi podatki o zgodovinskih dejstvih ponovno odkrivala in potrjevala bogato slovensko dediščino. Glede na prizadevanja jugoslovanske diplomacije za določitev pravične meje z Italijo pa so se podatki o številu prebivalstva ter upravno-politični razdelitvi tega ozemlja prikazovali predvsem s stališča jugoslovanskega prebivalstva in niso bila poudarjena dovolj jasno vsa dejstva, ki so govorila o Slovincih. Dela, ki so na novo odkrivala slovensko zgodovino in kulturo, so izhajala predvsem do leta 1954, pozneje pa je bila težnja po prikazovanju narodnoosvobodilnega boja in romanske kulture, po osamosvojitvi pa nedoločene multikulture ali pa so bila omejena samo na današnje državno ozemlje Republike Slovenije.

Podrobneje sem preučila ime in območje institucije, katere arhivsko gradivo hrani Pokrajinski arhiv v Kopru. V Vodniku po fondih v Sloveniji iz leta 1984 je bilo napačno navedeno kot: "Okrajno sodišče Fünfenberg (Giudizio Distrettuale di Fünfenberg) (?–1832)", gradivo od 1792 do 1832, 10,4 tm gradiva.³ Pozneje je bilo v registru fondov dopolnjeno v "Okrajno sodišče Fünfenberg (Mokovo) (Giudizio distrettuale di Fünfenberg)", vendar je v zgodovini fonda tudi podatek o slovenskem imenu **Robida**: "Giudizio distrettuale di Fünfenberg (Robida, Moccò a Dolina)".⁴

Do padca Beneške republike leta 1797 je po dolini Glinščice potekala meja, ki je ločevala ozemlje od stare Avstrije. Na to kaže tudi ime vasi Prebeneg (v starejših zapisih je Prebenek), ki je

pomenilo Predbenetke.⁵ Na videz obrobno dogajanje na prehodu iz 18. v 19. stoletje s spremembami občinskih mej na ozemlju, na katerem že stoletja prebivajo Slovenci, kaže, da so bili tu nenehno spopadi med romanskimi in germanskimi deželami za prevlado na tem pomembnem stičišču poti in prehodu med Jadranskim morjem in srednjo Evropo.

Grad Robida

"Na griču pri Zabrežcu je stal stari tržaški grad Mohov (sedaj Robida, Fünfenberg)".⁶ Muhov grad⁷ je bil zgrajen na vzpetini nad dolino Glinščice, ki je imela v srednjem veku ime "Muhova ("de Mucho)". "Ni jasno, če se je grad imenoval po dolini ali dolina po gradu" rodbine "de Mucho" ... "Muhov grad so verjetno dali zgraditi tržaški škofje kot središče svojega gospodstva nad Krasom" vsaj v 12. stoletju.

Grad je prešel po padcu Trsta pod Benečane (leta 1287) in je bil beneška postojanka do 1291,⁸ nato spet od 1368. do 1370.⁹ Rutar je navajal, da je Mohov grad (italijansko Moccò) pripojil vojvoda Ernest Kranjski leta 1414.¹⁰ Vilfan pa je navajal, da so po vojni med Benetkami in Trstom leta 1463 prišli pod beneško oblast "Mokov grad (Robida)", Socerb in Novi grad (pri Podgradu).¹¹ Leta 1510 so Benečani zasedli gradove: "Moccò, san Servolo e Draga".¹² V Kopru so tedaj sklenili, da bodo Muhov grad utrdili, zato so poverili "gospodu Bernardinu Cargnielu, inženirju", da si ga ogleda in poroča o potrebni obnovi.¹³ Po potresu leta 1511 so Tržačani grad zasedli in ga porušili, da "ne bi padel več v roke Benečanom"¹⁴ in kot je navajal Scussa "in questi confini non prendessero posto li veneti di rinuovo presidio".¹⁵ Na

⁵ Prav tam, str. 2.

⁶ Rutar, S. *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1896, str. 8.

⁷ Colombo, F. et al.: Muhov grad v poznem srednjem veku. V: *Mednarodni seminar o dolini Glinščice*. Boljunec 1981, str. 592–607.

⁸ Scusa, V. *Storia cronografica di Trieste dalla sua origine sino all'anno 1695*. Trieste: Edizioni "Italo Svevo", 1986, str. 63–105.

⁹ Colombo, str. 599–605; Zabrežec. V: *Krajevni leksikon Slovincov v Italiji*, 1. knj. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1990, str. 287.

¹⁰ Rutar, str. 255–256.

¹¹ Vilfan, S.: Zgodovinske slike iz Brkinov. V: *Kronika*, 1 (1953). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 122.

¹² Scussa, str. 103.

¹³ Colombo, str. 603.

¹⁴ Colombo, str. 607.

¹⁵ Scussa, str. 105.

¹ *Slovinci ob Jadranu: Zgodovinska razstava*. Koper: Slovensko – hrvatska prosvetna zveza, 1952.

² *Istrski zgodovinski zbornik*. Koper: Zgodovinsko društvo cone STO, 1953.

³ Pokrajinski arhiv Koper. V: *Arhivski fond in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ*: SR Slovenija, Beograd: Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, 1984, str. 100.

⁴ SI PAK 77. Dosje fonda, Zgodovina fonda: Archivio dell'ex Giudizio Distrettuale di Capodistria, str. 2.

Coppovi karti Istre iz leta 1525 so zato navedbe: "c. s. seruo" – grad Socerb, "taber v." – Tabor vas in "mocho v." – Moho vas.¹⁶

Rutar je navajal, da so iz razvalin "Mohovega gradu" pozidali Tržačani v "obliki velike utrjene mitnice" novo poslopje z imenom Fünfenberg (Vinchunberg, Venchenberg).¹⁷ "V 17. stoletju so na ravnici pod gričem zgradili nov grad, ki je bil last tržaške družine Petazzi".¹⁸ Slovensko ime je bilo "Petaz",¹⁹ še v 17. stoletju so ga pisali "Petaz",²⁰ Durissinijeva je navedla po viru za leto 1693 "vicino al antico Castello di Mocho, dove hora è il Cesareo Offitio di Fünfenperch, filiale del Supremo Cesareo Esatorato di Trieste"²¹ ... Grad je bil znan kot Novi Fünfenberg ... "ob koncu 2. svetovne vojne pa ga je uničil požar".²²

V opisu sekcije 210 na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804) je navedeno: "Solide Gebäude ... Schloss **Arbida**" ... v prevodu "Trdne zgradbe ... Mohov grad ali Fünfenberg", v toponomiji iste sekcije pa: "D. Breszji/ Breszji, k – Mocco (Zabrežec) in Schl. **Arbido** /Schlos **Arbida**, g".²³ Arbida je narečna beseda za knjižno slovensko Robida, kot navajajo starejši zgodovinarji. Zato bi se moral glasiti pravilni prevod "Trdne zgradbe ... grad Robida". Na zemljevidu krajevnih in ledinskih imen so še sedaj v vasi Zabrežec navedena imena: "Grad, Za gradom in V robidi".²⁴ Mocco pa je sedaj italijansko ime za vas Zabrežec.

Grad Robida pri Zabrežcu, je bil tedaj upravni sedež, ker je bilo navedeno, da se je tam nahajala straža. Leta 1814 pa je bil upravni sedež: "La residenza di commissariato distrettuale ... Vincumberg (o Fünfenberg come il volgo diceva) e una sola casa, pure fu per molti anni residenza di commissariato"²⁵ ("Sedež okrajnega komisariata ... Vinkumberg (ali Fünfenberg, kot je ljudsko) je ena sama stavba, ki je bila mnogo

let sedež komisariata"). Pri upravni razdelitvi v okrajna glavarstva leta 1814 "se je smatralo še, da spadajo občine v Čičariji: Podgrad, Dolina, Materija in Lipa h Kranjski. Zato je v območju te dežele obsegala Montecuculijeva **okrajna gosposka Robida** (Fünfenberg) v Sočerbu glavni občini Dolino in Materijo".²⁶

Tabor Draga

"Nad vasico Betači so razvaline draškega grada, kateremu ljudstvo pravi "škofov grad" (na okolični karti stoji zapisano **Tabor**)",²⁷ je zapisal Rutar. Foscan in Vecchiet sta po katastrski mapi iz leta 1818 navedla podatek "Schloss – Taber".²⁸ Tabor Draga je bil pribežališče za okoliške prebivalce.²⁹ "Stari Grad, g." je naveden v toponomiji sekcije 210³⁰ in je bil južno med Boljuncem in Drago. Imena, ki so se pojavljala v literaturi, so "Winchinberg (Wenchenwerch, Vuchumberg, Vichumber, Fünfenberg)",³¹ Wincumberg, v govornem jeziku Fincumberg, spremenjeno v Finfenberg; razlagali so, da to pomeni pet hribov.³²

Za grad Vikumberg (Fünfenberg) je navajal Jakič, da je bil na "grebenu Velike stene nad dolino Glinščice in Krvavega potoka". Sprva je bil last istrskega mejnega grofa Ulrika Weimarskega. Leta 1077 ga je dal oglejski patriarh v fevd goriškim grofom, "leta 1124 je omenjen prvi gospod di Vicumbergo", po letu 1420 pa je prešel v upravo tržaške škofije, leta 1571 je bil last tržaškega meščana. V opisu sekcije 210 je naveden Stari grad – Škofov grad, Vinkumberg (Fünfenberg).³³ Ohranilo se je tudi krajevno ime "Pod škofijo".³⁴ V vojnah z Benetkami je bil dvakrat v njihovi lasti. Porušen je bil med avstrijsko – francoskimi vojnami.³⁵

Grad Strmec

Za kraj Socerb je navedeno v Krajevnem leksikonu "... staro ljudsko ime **Strmec**, da ga niso mogli bolje označiti, saj znaša neposredna višinska razlika med njim in

¹⁶ Lago L. – Rossit C. *Pietro Coppo, Le "Tabulae" (1524–1526)*. Trieste: Edizioni Lint, I, 1986, str. 130, 356; II, 1984, Tav. V, str. 33.

¹⁷ Rutar, str. 204.

¹⁸ Zabrežec, str. 287.

¹⁹ Rutar, str. 200.

²⁰ Scussa, str. 116.

²¹ Durissini, D. *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola*. Monfalcone: Edizione della Laguna, 1998, str. 99.

²² Zabrežec, str. 287.

²³ Rajšp, V. – Trpin, D. *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, 3. zv. Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 1997, str. 143, 272.

²⁴ *Tržaško ozemlje: Zemljevid in seznam krajevnih in ledinskih imen*. Ljubljana–Trst: Slovenska matica: Založništvo tržaškega tiska, 1977.

²⁵ Delle citta istriane. *L'Istria*, 2 (1847), št. 75, str. 304.

²⁶ Polec, str. 233.

²⁷ Rutar, str. 8.

²⁸ Foscan, L. – Vecchiet, E. *I castelli della Carsia Giulia: Le castellanie del mare e dell'altopiano triestino*. Trieste: Edizione Luglio, 2001, str. 93.

²⁹ Jakič, I. *Vsi slovenski gradovi*. Ljubljana: DZS, 1997, str. 359.

³⁰ Rajšp, str. 143, 272.

³¹ Foscan, str. 90.

³² Di alcune castella nell'Istria e sul Carso. V: *L'Istria di Pietro Candler 1846–1852*. Trieste: Edizioni "Italo Svevo", 1975, str. VII/44–46.

³³ Rajšp, str. 143, 272.

³⁴ Tržaško ozemlje: Zemljevid.

³⁵ Jakič, str. 358–359.

dolino spodaj nad 300 m".³⁶ Prvotno ime za grad je bilo Strmec, to pa je navajalo več piscev: "Sacerbski grad ali Strmec",³⁷ Socerbski grad Strmec,³⁸ "dai paesani chiamata "Stermez".³⁹ Calafati razlaga imena santo Servolo, slovensko s. Servlo, nemško San Serff. Prvotno je bilo to ime tržaškega mučenika svetega Socerba, ki so ga častili v bližnji jami. Ime vasi Socerb je tako nastalo iz italijanskega San Servolo, to pa je ponemčeno v Sa(n) Serff – S. Serv ali slovensko Sacerb.⁴⁰

Prvotno utrdbo je pozidal istrski mejni grof Ulrik Weimarski leta 1040, od 13. stol. do 1413 je bila v rokah Benečanov, potem tržaških škofov, od 1463 do 1511 zopet Benečanov, nato je leta 1521 pripadla deželi Kranjski. Od leta 1555 do leta 1690 so imeli grad Petači (Petazziji), od leta 1768 je bil lastnik Antonio Ledarchi Montecucoli, dokler ni leta 1780 gradu uničila strela.⁴¹

Rutar je pisal: "Gospoščina sacerbskega grada se je razprostirala od Mohovega gradu do Loke: Sacerb, Prebenek, Kastelec, Črnotič, Podgorje, Petrinja, Prešnica, Brgot, Klanec, Očizla in Beka; k tem sta se pridružili l. 1510 še Jelovice in Vodice."⁴² Montecucoliji so združili posestva okoli Robide s sacerbsko gosposčino.⁴³ "Sacerbski grad ali Strmec" je bila okrajna gosposka s sedežem v gradu Robida (Fünfenberg) – delegirana okrajna uprava grofa Rajmunda Montecucolija v Robidi ("Die Heimsagung der delegirten Bezirks-Verwaltung des Rajmund Grafen Montecucoli, zu Fünfenberg" ...).⁴⁴ Stulli je navajal med okrajni Socerb: "10 kotareva (Socerb, Koper, Piran ...).⁴⁵ Smoletova je navajala med graščinami na Kranjskem, da je imel Socerb leta 1794 štirindvajset kmetij in pol na območju katastrske občine Socerb.⁴⁶

Imenje tržaške škofije

Ozemlje občine Dolina je dodelil oglejski patriarh v 10. stoletju tržaškemu škofu, ki je imel oblast do leta 1295; takrat je ozemlje izročil v upravljanje tržaški občini, ohranil pa je nižjo sodno oblast in fevdalne pravice.⁴⁷ V Dolini je imel škof stalno pristavo. Po navedbah v dokumentih je bil sedež imenja tržaške škofije v letih od 1787 do 1811 v gradu Robida (Fünfenberg) in v Dolini.

Okrajno gospostvo Robida (Bezirksobrigkeit Fünfenberg)

Okrajno sodišče Robida (Bezirksgericht Fünfenberg, Giudizio distrettuale di Fünfenberg) 1814–1832

Avstrijske oblasti, ki so po padcu Beneške republike leta 1797 zavzele beneški del Istre, so po Napoleonovi zasedbi ponovno prevzele primorsko območje od dotodanjih Ilirskih provinc (leta 1813).⁴⁸ Leta 1814 je bil okraj Robida (*St. Servulo zu Fünfenberg*) še v postojanskem okrožju in s tem na Kranjskem.⁴⁹ Z ustanovitvijo nove pokrajine Primorje (nem. *Küstenland*, it. *Litorale*) istega leta so občini Dolina in Materija iz postojanskega okrožja, ki je bilo del Kranjske, dodelili Primorju v tržaško okrožje (*Gemeinden Dollina und Matteredia mit ihren Bezirken zum Triester ... Kreise*).⁵⁰ V slovenski Istri so bile ustanovljene okrajne gosposke oziroma okrajni komisariati (... "bezeichneten Bezirken des Küstenlandes von den Bezirksobrigkeiten oder Bezirks-Commissariaten" ...) in okrajna sodišča v Robidi, Kopru, Piranu (... "als Central-Bezirksgerichte von ... Fünfenberg, Capo

³⁶ *Krajevni leksikon Slovenije*. I. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, str. 143.

³⁷ Rutar, str. 255.

³⁸ Tul, I. *Sv. Socerb*. Trst: Kat. Tisk. Društvo, 1909, str. 6.

³⁹ Calafati, A. *S. Servolo*. Trieste: Arti grafiche Iahni, 1913, str. 24.

⁴⁰ Calafati, str. 39–40; Valvasor, J. W. *Die Ehre des Herzogthums Crain*. München: R. Trofenik, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971, III, str. 524.

⁴¹ (Kramar, J.). *Grad Socerb*. Murska Sobota: Gabrovec Rudi, 1976, str. 3.

⁴² Rutar, str. 255.

⁴³ Rutar, str. 256. Rutar piše Montecucoli in Montecuculi.

⁴⁴ Hofkanzlei – Decret vom 9ten Mai 1832, št. 1849, *Gesetze und Verfassungen im Justiz – Fache*, Wien, str. 60.

⁴⁵ Stulli, B. *Istarsko okružje 1825–1860*. Pazin–Rijeka: Historijski arhiv Pazin: Historijski arhiv Rijeka, 1984, str. 8.

⁴⁶ Smole, M. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982, str. 452.

⁴⁷ Signoria di S. Servolo. V: *L'Istria di Pietro Candler 1846–1852*. Trieste: Edizioni "Italo Svevo", 1975, str. IX/58–59. Colombo, str. 597; Občina Dolina. V: *Krajevni leksikon Slovenec v Italiji*, 1. knj, str. 247. Tržaško škofijo je raziskoval Samo Pahor.

⁴⁸ Besitznahme der eroberten illirischen Provinzen. Jahr 1813. Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justitz- Gesetze und Verordnungen. Laibach 1835, št. 1/1, str. 1.

⁴⁹ Polec, J. *Krajestvo Ilirija*. Ljubljana: Zvezna Tisk. In Knjižgarna, 1925, str. 248; Verordnung des K. K. prov. General- Guberniums vom 2. Juli 1814, Zahl 8174. Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justitz- Gesetze und Verordnungen. Laibach 1836, št. 1/II, str. 140.

⁵⁰ Territorial und politische Eintheilung der Provinz des Küstenlandes, št. 323, Hofkanzlei–Decret vom 3. November 1814, Zahl 1373. Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justitz- Gesetze und Verordnungen. Laibach 1836, št. 1/III, str. 308–311.

d'Istria, Pirano" ...).⁵¹ V Istri so prešle fevdalne jurisdikcije 1. 7. 1816 pod okrajne komisariate (italijansko *commissariato distrettuale*) oziroma so morale same imenovati enake uradnike. Sedež okrajnega gospostva in okrajnega sodišča je bil od leta 1814 do leta 1832 v gradu Robida pri vasi Zabrežec. Obsegalo je občini Dolina in Materija. Okrajna gosposka grofa Rajmunda Montecucolija v Robidi je bila ukinjena leta 1832,⁵² tako da so priključili koprskemu okraju občino Dolino, podgrajskemu pa Materijo.

Okrajno gospostvo Robida leta 1817⁵³

Občina Dolina Občina Materija

Beka	Artviže
Boljunc	Bač
Boršt	Brezovica
Černotiče	Brezovbrdo
Črni kal	Golac
Dolina	Gradišica
Draga	Hotičina
Gročana	Hrpelje
Kastelec	Jelovica
Klanec	Kovčice
Krogle	Kozjane
Log	Markovšina
Nasirc	Materija
Ocizla	Mršane
Pertinje	Odolina
Podgorje	Orehek
Prebenek	Ostrovica
Prešnica	Povžane
Ricmanje	Rožice
Šmihel–Miheli	Skadanšina
Vrhpolje	Slivje
Zabrežec	Slope
	Tatre
	Tublje
	Velikeloče
	Vodice

Razdelitev krajev v občini je prirejena po poznejši upravni razdelitvi.

Arhivski fond

Fond Okrajnega sodišča Robida je sestavljalo arhivsko gradivo Okrajne gosposke Strmec (Socerb) v Robidi, Krajevnega sodišča tržaške škofije v Robidi, Okrajnega sodišča Robida in zemljiško-knjižnih zadev od leta 1767 do leta 1877. Po ureditvi je ostalo združeno v fondu, ker je predstavljalo vsebinsko celoto, čeprav ga je sestavljalo več institucij. Gradivo v posameznih knjigah ni bilo ločeno niti glede na institucijo niti glede na čas, zato je bilo smiselno čim manj posegati v prvotno ureditev gradiva. Gradivo, ki je bilo zbrano za pripravo razstave Slovenci ob Jadranu, je bilo ponovno vloženo v fond. Imena posameznih uradov in institucij so navedena v nadaljevanju in pri vsaki seriji posebej.

Signatura: SI PAK 74, naziv fonda: Okrajno sodišče Robida

(K. K. dellegirte Bezirksgericht der Herrschaft San Serff /S. Servollo zu Fünfenberg/ Im. Reg. Giudizio distrettuale S. Servolo di Fünfenberg), čas gradiva: 1767–1877 (večinoma 1814–1832), količina: 113 š., 51 fasc., 174 k.; 16 tm.

Fond sestavljajo tri serije z več podserijami:

I. Sodišča 1784–1811

1. Sodni urad Strmec v Robidi 1784–1787

Sodni urad Strmec in tržaška škofija v Robidi (Ufficio giudiziario di S. Servolo)

2. Krajevno sodišče tržaške škofije v Robidi

Krajevno sodišče tržaške škofije v Robidi 1787–1792

(Il Giudizio Locale del Bene Vescovile di Trieste in Fünfenberg)

Krajevno sodišče tržaške škofije v Dolini 1792–1795

(Il Giudizio Locale del Bene Vescovile di Trieste in Dolina)

Krajevno sodišče tržaške škofije v Robidi 1796–1802

Krajevno sodišče tržaške škofije v Dolini 1802–1811

3. Krajevno sodišče Kastelec

(Il Giudizio Locale del Bene di Castellez)

II. Okrajno sodišče Robida 1814–1832

1. Delegirano okrajno sodišče gospostva Strmec v Robidi

⁵¹ Hofdecret vom 4ten Mai 1816, št. 1240, *Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache*, Wien, str. 347–355.

⁵² Hofkanzlei–Decret vom 9ten Mai 1832, št. 1849, *Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache*, Wien, str. 60.

⁵³ *Alphabetisches Verzeichniss der Städte, Märkte und Dörfer im Gebiete des k. k. Illyrisch-Küsten Guberniums*. Triest 1818.

(K. K. delegirte Bezirksgericht der Herrschaft S. Servollo zu Fünfenberg

Giudizio distrettuale S. Servolo e Castelnuovo in Fünfenberg/Im. Reg. Giudizio distrettuale di Fünfenberg)

2. Gospodarski urad
(Wirtschafts–Amt)

III. Zemljiška knjiga 1784–1877

1. Gospostvo Strmec v Robidi

Zemljiškoknjižni urad gospostva Strmec v Robidi

(Grundbuchs–Amt der Herrschaft San Serff (S. Servolo) Fünfenberg)

(Ufficio Fondiario (Tavolare) della Signoria di S. Servolo a Fünfenberg)

2. Imenja:

Tržaška škofija

Kastelec

Sv. Ciprijan

Frankovec

Durante Giugliani

Santonini/Bonomo

Vito Bonomo/dediči

3. Gospostvo Planina (Hošperk)

Sklep

Po Londonskem memorandumu leta 1954 je del dolinske občine ostal v Italiji. Tako je napovedovala izločitev občine Dolina leta 1814 iz upravne ureditve v okviru Kranjske usodno izgubo dela slovenskega narodnega ozemlja leta 1954 iz okvira Republike Slovenije in tedanje Jugoslavije.

Za poglobljeno znanstveno delo o slovenski zgodovini in kulturi v Istri po letu 1954 ni bilo vedno pravega razumevanja in podpore, zato se s površnostjo širi nepoznavanje tudi v znanstveni in strokovni literaturi, saj posamezni pisci ne poznajo slovenskih imen in še naprej nekritično prevzemajo tuja imena, s tem pa brišejo slovenski zgodovinski spomin. Raziskovanje zgodovine institucij, njihovega delovanja, obsega in slovenskih imen v arhivskih ustanovah zato pomeni prispevek k poznavanju slovenske preteklosti na istrskih tleh.

Prispevek je napisan ob 50. obletnici ustanovitve Pokrajinskega arhiva v Kopru.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 06.05:712(497.4 Celje)"1871/1941"

Prejeto: 24. 4. 2006

Skrb za urejenost okolja v okviru olepševalnega in turističnega društva v Celju v letih 1871–1941

IVANKA ZAJC-CIZELJ

dr. zgodovinskih znanosti, arhivska svetnica
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje
el. pošta: ivanka.cizelj@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Avtorica nas seznanja z delovanjem olepševalnega in turističnega društva, ki je v glavnem skrbelo za bolj zdravo in čisto okolje.

Za predstavitev njegovega delovanja je uporabila večinoma podatke, ki jih je našla v upravnih fondih, kajti društveni dokumenti se niso ohranili.

KLJUČNE BESEDE: društvo, turizem, park, nasad, drevored, Savinja, onesnaženje

ABSTRACT

CARE FOR THE TIDY ENVIRONMENT IN THE FRAME OF THE SOCIETY FOR THE CARE AND IMPROVEMENT OF THE DISTRICT OR THE TOURIST AREA IN CELJE IN THE YEARS 1871–1941

The author introduces to us the activity of the Society for the care and improvement of the district or the tourist area, which was, in the first place, taking care of a healthier and cleaner environment.

For the presentation the author used for the most part the information she found in the administrative funds because the society documents have not been preserved.

KEY WORDS: society, tourism, park, pleasure grounds, avenue planted with trees on one or both sides, the Savinja river, pollution

Z vprašanjem olepšave mesta so se začeli ukvarjati že v osemnajstem stoletju, kajti s širjenjem prebivalstva se je zelenje vse bolj umikalo stavbam. Ljudje so začeli izgubljati prvotni stik z naravo in prav zaradi potrebe po obnovitvi tega stika so začeli nastajati prvi "umetni" nasadi.

Leta 1771 so na Jožefovem hribu posadili hraste, a so jih sredi 19. stoletja na pobudo Josefa Wokauna zamenjali s smrekami; te so zrastle v "prekrasen gozd", vendar so ga morali zaradi napada lubadarja v začetku 20. stoletja posekati.

Prvi park so zasadili leta 1828 na "veliki" Glaziji. Tam so uredili drevorede in sprehajalne poti, delo pa so nadaljevali naslednje leto na "mali" Glaziji.

Leta 1856 je profesor Ivan Orešnik tik ob Savinji zasadil prvi drevored in s tem položil temelj mestnemu parku; pomagala sta mu Josef Wokaun in nadučitelj Koderman.

"Ti začetki so bili v glavnem delo posameznikov. Iz njih se je dobro videlo, kako potrebno bi bilo organizirano delo, ki bi imelo za cilj estetsko olepšavo mesta in ustvaritev pogojev za obuditev in krepitev turizma".¹

¹ Orožen, Rast celjskega mesta in zgodovina olepševalnega in turističnega društva, *Celje in olepševalno društvo*, str. 12 in 13.

Mestno olepševalno društvo 1871–1919

Mestno olepševalno društvo je bilo ustanovljeno leta 1871. Mestna občina je 4. avgusta 1871 dobila obvestilo, da je deželno namestništvo odobrilo statut Mestnega olepševalnega društva in tako potrdilo njegovo ustanovitev.²

Glavne naloge Društva so bile: skrb za olepšavo mesta in njegove okolice, odstranjevanje obstoječih nepravilosti, preprečevanje namestitve estetsko spornih naprav in skrb za prijetno bivanje domačinov in tujcev.

Odbor Društva je bil zadolžen za sprejetje potrebnih ukrepov; Društvo jih je izvajalo sporazumno z občinskim svetom in posameznimi posestniki.

Sredstva za delovanje je Društvo pridobivalo s članarino in prostovoljnimi prispevki. Članarino so pobirali mesečno in je znašala (najmanj) deset krajcarjev.

Člani Društva so bili lahko moški in ženske, vendar ženske niso imele neposredne volilne pravice, ampak samo posredno – volile so lahko s pooblaščenecem.

Društvo je vodil petčlanski odbor; ta je izmed članov izvolil predsednika in njegovega namestnika, ki je bil obenem tudi gospodar, ter blagajnika in tajnika.

Ob morebitni ukinitvi ali razpustitvi Društva bi premoženje dobila mestna občina s pogojem, da ga porabi za polepšanje mesta.³

Na seji novembra 1871 so postavili vprašanje vzdrževanja grajskih razvalin (starega celjskega gradu). Iz vsebine razprave je vidno, da je Društvo za vzdrževanje (*Die Erhaltungsverein*), ki je do tedaj skrbelo za razvaline, prenehalo delovati in je gospod Frolich na osnovi društvenih aktov predal občini petinpetdeset goldinarjev (gld) društvenega premoženja.

Grajske razvaline so bile deželna last, zato je dežela za vzdrževanje namenila iz letnih proračunskih sredstev določen znesek (leta 1870 je namenila za vzdrževanje razvalin sto gld). Nekaj sredstev pa je zbralo Društvo z zbiralnimi akcijami in darili.

Neposredno skrb za grajske razvaline bi po ukinitvi društva prevzela občina, dežela pa bi ji pri tem pomagala.

Wambrechtsamer je predlagal, da bi vzdrže-

vanje grajskih razvalin prevzelo Mestno olepševalno društvo, občinski odbor pa poskrbel za nadzor nad prispevki.⁴

Glavno skrb je Mestno olepševalno društvo posvetilo namestitvi in ureditvi mestnega parka. Prvotno so zemljišče ob vznožju Miklavškega hriba vodili (v zemljiški knjigi) kot pašnik. Ko ga je dobilo Društvo v upravljanje, je poskrbelo za nasaditev dreves, okrasnega grmičevja ter ureditev gredic in stezic. Posebne zasluge za ureditev mestnega parka pripisujejo gospodarju Društva Karlu Mathesu, sicer celjskemu pivovarnarju.⁵

Mestno olepševalno društvo je marca 1873 vložilo zahtevek za posaditev dreves ob obeh parcelah na Glaziji, kjer je bilo vojaško vadišče.⁶

Za naslednje leto je Društvo načrtovalo ureditev otroškega igrišča v mestnem parku, in sicer na parceli podružnice Deželne kmetijske družbe. Ker je moralo najprej urediti lastništvo, je vložilo prošnjo, naj omenjeno parcelo namenijo otroškemu igrišču.⁷

Društvo si je vsa leta prizadevalo za povečanje parkovnih površin. Leta 1882 je načrtovalo razširitev obstoječega sprehajališča in je predlagalo mestni občini, da bi za to odkupila Čilenškovo posest, ki je mejila na mestni park.

Leta 1882 je Društvo že imelo lastnega, strokovno usposobljenega vrtnarja, ki je opravljal tudi službo čuvaja parka.

Mestna občina je sto gld iz občinskega proračuna odobrila za čuvaja parka in mu dala na voljo brezplačno stanovanje v poslopju mestnega gledališča.⁸

Mestno olepševalno društvo je skrbelo ne le za mestni park, ampak še za park na Jožefovem hribu, kot je vidno iz namembnosti občinskega prispevka. Leta 1883 je znašal dvesto gld, in sicer sto gld za vzdrževalna dela v mestnem parku in sto gld za vzdrževalna dela v parku na Jožefovem hribu.⁹

Z lepšim videzom mesta niso poskrbeli le za dobro počutje meščanov, ampak so privabili tudi

4 ZAC, MOC I, fasc. 2, zapisnik seje mestnega sveta, 3. 11. 1871.

5 Orožen, n. d., str. 14.

6 ZAC, MOC I, fasc. 3, zapisnik seje mestnega sveta, 14. 3. 1873.

7 ZAC, MOC I, fasc. 3, zapisnik seje mestnega sveta, 27. 2. 1874. Dejansko je šlo za zemljišče, ki ga je takrat uporabljal sluga podružnice Kmetijske družbe kot vrt.

8 ZAC, MOC I, fasc. 17, vloga Mestnega olepševalnega društva za pomoč pri razširitvi parkovnih površin in vzdrževanju parkovnega čuvaja, 3. 3. 1882.

9 ZAC, MOC I, fasc. 6, zapisnik seje mestnega sveta, 6. 4. 1883.

² ZAC, MOC I, fasc. 2, zapisnik seje mestnega sveta, 4. 8. 1871.

³ ZAC, MOC I, fasc. 74, *Pravila olepševalnega društva mesto Celje*, priložena dopisu društva kot utemeljitev zahteve, da občinski odbor prepove postavitev "pobojnega mostu" pri gostišču "Zamorec".

tujce in naredili prvi korak k razvoju tujškega prometa (turizma). Mestno olepševalno društvo je skrbelo za povečanje tujškega prometa le posredno. Za opravljanje te dejavnosti so leta 1884 ustanovili t. i. *tujskoprometni komite*, ki je deloval pod pokroviteljstvom občine; vanj so predlagali tudi tri predstavnike Mestnega olepševalnega društva, in sicer: J. Negrija, dr. Stepischnegega in J. Rakuscha.¹⁰

Parkovno površino so znatno povečali leta 1885, ko je občina odkupila pobočje na južni strani parka – tako imenovano Reiterjevo posest in jo priključila parku.

Dodatne parkovne površine so povečale obseg društvenih dejavnosti: nasadili so štiriindvajset kostanjev, podaljšali drevored, uredili razgledne točke na vrhu Reiterjevega hriba ter namestili klopi. Hkrati so uredili tudi okolico spomenika cesarja Jožefa, odstranili grmičevje in posejali travo.¹¹

Sadike kostanjev je Društvo dobilo na Jožefovem hribu in prav tako tudi dvesto petdeset smrekovih kolov, ki so jih potrebovali za oporo pri nasaditvi lipovega drevoreda na obeh straneh parkovne dovozne poti.

Ob ženskem kopalšču so nasadili kostanje in tako podaljšali glavni drevored.

Društvo je sredstva, ki so bila na voljo, porabilo za vzdrževalna dela v parku in za navedene sadike. Za kole mu je zmanjkalo sredstev, zato je zaprosilo občino, da mu jih je dodelila brezplačno.

Na prostor, kjer so izkopalni sadike kostanjev, so posadili drugo drevje. Smrekove kole so dobili pri rednem redčenju drevja. Tako so načrtno poskrbeli, da naravno ravnovesje rastlinja na Jožefovem hribu ni bilo porušeno.¹²

Leta 1887 je olepševalno društvo na mestni svet naslovilo prošnjo, v kateri je predlagalo, da mesto Celje vloži zahtevek (na vladni urad) za priznanje statusa klimatskega zdravilišča.¹³

V sekciji so bili mnenja, da bodo s to vlogo počakali še nekaj časa.

Kot drugo je društvo zahtevalo poostren policijski nadzor v parku, kopalščih in na periščih; to bi uredili v dogovoru s policijo.

Društvo se je obrnilo na občino, naj poskrbi za ureditev obeh prostorov nad Kapucinskim mostom, ki so ju uporabljali za pranje perila, perišča pa preseli navzdol ob Savinji in jih uredi vzdolž železniškega mostu do izliva Voglajne. Župan se je s predlogom strinjal s pogojem, da za predlagano selitev perišč ne bo nobenih zadržkov.

Glede zaščite rastlinja na Jožefovem hribu je Društvo predlagalo občini, da pri predvideni dražbi sečnje poskrbi, da poseg v rastlinje ne bo ogrozil naravnega ravnovesja.¹⁴

Na napovedani obisk prestolonaslednika, nadvojvode Rudolfa, se je Celje temeljito pripravilo. Za izvedbo dostojnega sprejema so ustanovili častni komite, v katerem so bili deset članov občinskega odbora in predsedniki celjskih društev.

Komite se je odločil, da na Glaziji postavi lesen paviljon za slovesnost ob sprejemu.

Po odhodu prestolonaslednika se je za paviljon zanimalo Mestno olepševalno društvo in občini predlagalo, naj ga prestavi v mestni park, da bi ga uporabljali pri glasbenih prireditvah.

Občina predloga ni v celoti zavrnila, je pa odložila izvedbo na naslednje leto; predstavili naj bi ga po končani pokrajinski razstavi oziroma do konca oktobra leta 1888.¹⁵

Dolgoletni gospodar in duša društva Karel Mathes se je leta 1890 preselil v Gradec; za njegove zasluge ga je društvo nagradilo tako, da je po njem imenovalo globel, ki je vodila od gozdne restavracije proti vrhu hriba – "*Karlov jarek*", in paviljon na vrhu Reiterjevega hriba – "*Karlov paviljon*".

Mathesa je nasledil Josef Pallos, ki je poskrbel za nasip vzdolž parka in tako preprečil, da bi narasla Savinja poplavljala parkovne površine.¹⁶

Rešitev za zaščito parka pred poplavami so iskali že leta 1890. Najbolj so bile izpostavljene steze, saj so bile ob vsakem večjem naliivu poplav-

¹⁰ ZAC, MOC I, fasc. 4, zapisnika sej mestnega sveta, 4. 4. 1884 in 27. 6. 1884. Orožen v n. d., str. 18, omenja, da tujskoprometni komite vse do leta 1891 "*ni kaj prida storil*". Bolj dejaven je postal leta 1891, ko so uredili njegovo delovanje – povečali število odbornikov, določili triletni mandat, uredili informativno pisarno, prevzeli posredovanje za najemanje sob in določili odsek za markiranje poti. Poskrbeli so tudi za tiskanje tujsko-prometnih publikacij.

¹¹ ZAC, MOC I, fasc. 5, zapisniki sej mestnega sveta, 6. 1. 1886, 7. 5. 1886 in 3. 12. 1886.

¹² ZAC, MOC I, fasc. 18, dopis Mestnega olepševalnega društva, 29. 11. 1886.

¹³ Živahnosti v mestu ob Savinji sta zlasti v poletnih mesecih botrovali dve kopaljšči; leta 1871 je Franc Hausbaum zgradil moško in žensko kopaljšče ob levem bregu Savinje. Ob desnem bregu, tik nad izlivom Sušnice, pa je poskrbel za kopalce Josef Pallos, ki je zgradil nekoliko manjše žen-

sko in moško kopaljšče – voda je bila tu nekoliko bolj globoka kot v Hausbaumovih kopaljščih. Orožen, n. d., str. 16.

¹⁴ ZAC, MOC I, fasc. 5, zapisnik seje mestnega sveta, 2. 9. 1887.

¹⁵ ZAC, MOC I, fasc. 5, zapisnika sej mestnega sveta, 16. 10. 1887 in 2. 12. 1887, dopis mestnega urada vojaškemu poelstvu v Celju, 9. 12. 1887.

¹⁶ Orožen, n. d., str. 14. Nasip je bil zgrajen leta 1892 in še isto leto se je izkazalo, kako je koristen, kajti narasla Savinja tokrat ni poplavlila parka.

ljene; osrednji del parka je bil namreč pod nivojem Savinje. Sprva so načrtovali utrditev podlage in dvig stez, vendar občina za to ni imela sredstev.¹⁷

Na občinski svet je Društvo naslovilo vlogo, v kateri je predlagalo izboljšavi (v mestu in v parku):

- ureditev odtokov za deževnico, ki je bila takrat speljana iz žlebov naravnost na pešpot. Predlagali so, da bi to vodo speljali v kanalizacijo;
- osvetlitev dela parka – glavnega drevoreda ali vsaj tistega dela, ki je vodil od brvi do ženskega kopališča s plinskimi lučmi ali petrolejkami. Osvetlitev je bila potrebna zaradi varnosti, kajti park so obiskovali tako tujci kot domačini, in sicer podnevi in ponoči.

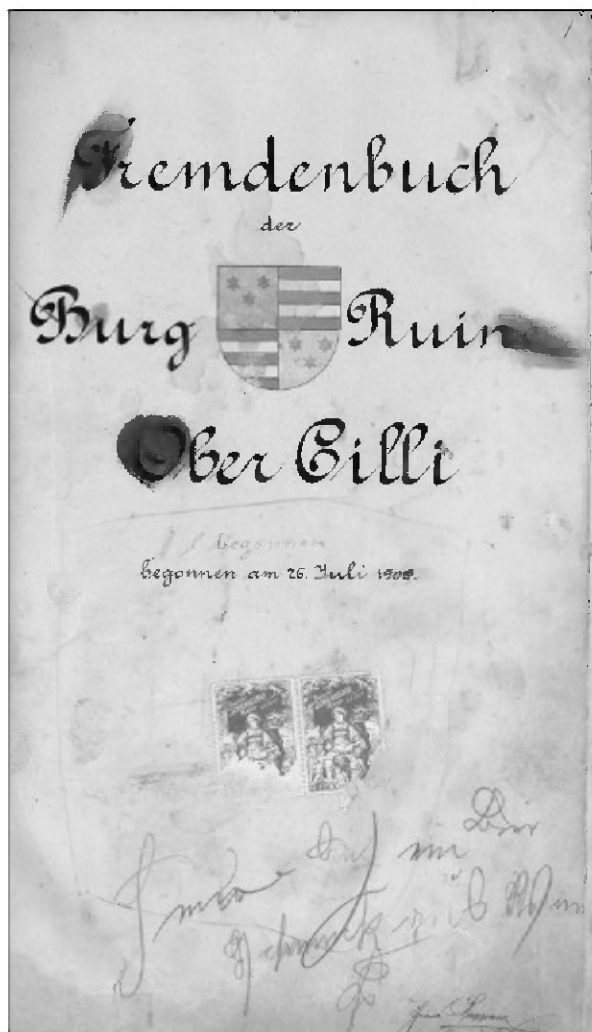
Mestni svet je obravnaval omenjena predloga in sklenil, da bo posebno pozornost pri novogradnjah namenil ureditvi odtokov za deževnico.

V zvezi z ureditvijo razsvetljave v parku niso sprejeli posebnih sklepov.¹⁸

Leta 1892 je upokojeni major Franz Higersperger prodal mestu posest nad zahodnim delom parka, ki je obsegala gozd, več njiv, travnik, pašnik in tri vinograde ter se raztezala od gozdne restavracije nad Seidlovim studencem proti vrhu Lisc.¹⁹ K posesti sta spadali še hiša in zidanica. Tudi to posest so spremenili v "park", uredili poti in na jasi pod gozdom postavili paviljon.

Pod posestjo je društvo uredilo zajetje in izvir ogradilo z zidom – studenec je dobil ime po celjskem gimnazijskem profesorju, pesniku in arheologu Gabrielu Seidlu.²⁰

Seidlov studenec je še danes dobro obiskana točka meščanov, ki zaradi vse bolj (z nitrati) onesnažene vode celjskega vodovoda (zajetje v Medlogu) pridno natakajo vodo za pitje in kuhanje.

ZAC, fond Posebne zbirke, Knjiga vtisov Celje – Stari Grad

Ker je območje na katerem je bil mestni park, vključno z Reiterjevim hribom in Higerspergerjevim zemljiščem, spadalo v katastrsko občino Lisce in upravno občino Celje – okolica, si je mesto prizadevalo in leta 1892 tudi doseglo, da so območje parka, vključno z omenjenima območjema in gozdno restavracijo, priključili k mestu. Omenjeno gozdno restavracijo je leta 1892 Karel Mathes prodal Mestnemu olepševalnemu društvu.²¹

Obstoj in delovanje Društva sta slonela na članarini, prostovoljnih prispevkih ter na podpori mestne občine in hranilnice. Za vzdrževanje gostilne niso imeli namenskih sredstev, zato so jo oddali v najem. Vzdrževalna dela na zgradbi so pokrivali s članarino in najemnino za gostilno.

Na občnem zboru leta 1898 se je Društvo odločilo za temeljitejšo obnovo gozdne restavracije in

¹⁷ ZAC, MOC I, fasc. 18, dopis Mestnega olepševalnega društva, 12. 8. 1890, odgovor mestnega sveta, 11. 9. 1890.

¹⁸ ZAC, MOC I, fasc. 18, dopis Mestnega olepševalnega društva, 3. 6. 1890; odgovor mestnega sveta, 25. 6. 1890.

¹⁹ Hrib Lisce so začeli naslavljati Anski vrh – po navedbah Orožna je hrib dobil to ime po Ani Riedl, vdovi tiskarnarja Jeretina.

²⁰ Johann Gabriel Seidl je prišel na mesto gimnazijskega učitelja leta 1829. Ob stoti obletnici njegovega rojstva (leta 1904) mu je Celje odkrilo spominsko ploščo, ki jo je po originalni sliki izklesal iz marmorja graški kipar Brandstetter. Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, str. 350, 462. Glej tudi: Menaše, *Svetovni biografski leksikon*, str. 874, geslo: Seidl. K Seidlovemu studencu je rad zahajal mladi Meško s prijatelji. V sestavku *Pred šestdesetimi leti* je napisal, da so na ta kotiček vezani njegovi najlepši spomini. Danes se ta izvir imenuje Meškov studenec. *Slovstveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji*, str. 18, geslo: Seidlov studenec.

²¹ Orožen, n. d., str. 16.

zasteklitev verande. Zato je prosilo občino za dodelitev namenskih sredstev. Občina je odobrila šeststo gld in jih izplačala kot podporo za leto 1898.²²

Leta 1894 so se v odboru Olepševalnega društva pokazala huda nasprotja med predsednikom in drugimi člani. Odbor je zahteval sklic izredne seje in obvestil občinski svet, da bo v celoti odstopil, če predsednik ne bo sklical seje.²³

Vzrok za nastala nesoglasja ni viden niti iz dopisa niti iz ohranjene dokumentacije.

Leta 1895 je na Celjskem pustošil ciklon in popolnoma uničil mestni park ter tako povzročil Mestnemu olepševalnemu društvu tolikšne dodatne stroške,²⁴ da si zaradi njih še do leta 1898 ni opomoglo. To je vidno tudi iz prošnje za dodelitev dodatnih sredstev za vzdrževanje poti in nasadov.²⁵

Pranje perila je prišlo ponovno na dnevni red mestnega sveta aprila 1895, ko je Mestno olepševalno društvo sklenilo, da bo dokončno doseglo prepoved pranja perila v Savinji pri vhodu v mestni park, torej med brvjo čez Savinjo in mostom prek Sušnice. Načrtovali so ureditev omenjenega prostora, razširitev obstoječega tlaka ter nasutje in ravnanje preostalega prostora.

Župan je na seji predstavil zahtevo Društva in predlagal sprejetje sklepa o prepovedi pranja perila pri vhodu v mestni park. Za ureditev obrežja so pooblastili gradbeni odsek.²⁶

O prepovedi pranja so Celjane obvestili na običajen način – "z bobnom". Prepoved so objavili tudi na oglasni deski in v *Nemški straži* (Deutsche Wacht). Da pri vhodu v park ne bi več prali, je skrbela mestna straža.

Vsa zadeva le ni potekala tako gladko, kot so pričakovali, saj je prišlo kar nekaj pritožb in "val peticij" zaradi prepovedi pranja in sušenja perila na omenjenem mestu; vendar so vsa nasprotovanja zavrnila kot neutemeljena.

Gradbenemu odseku so naročili, naj pri načrtovanju ureditvenih del na obrežju sodeluje s protipožarno brambo in predvidi ureditev primerne

dostopa za gasilce in dovozne poti za gasilno vozilo.²⁷

Društvo je prepoved pranja in sušenja perila med brvjo čez Savinjo in mostom prek Sušnice z odobravanjem sprejelo in prosilo na občino za denarno pomoč pri ureditvi obrežja, kajti za te posege niso imeli sredstev. Na tako pridobljenem zemljišču je Društvo načrtovalo ureditev zelenice in posaditev okrasnega grmičevja.²⁸

Rudolf Schneider je naredil načrt za ureditev obrežja. Predvidel je izdelavo kamnitega nabrežja s stopnicami. Po ogledu terena so sklenili, da uredijo obrežje tako, da ga na eni strani v dolžini 38 m obložijo.²⁹

Občina je za navedena dela prispevala dvesto gld.³⁰

Od leta 1884 je v Celju deloval tujsko-prometni komite, ki je po navedbah prof. Janka Orožna postal dejavnejši šele po letu 1891. Do leta 1908 je skrbel predvsem za najemanje in oddajanje sob ("*poletnih stanovanj*") ter za označevanje poti v mestu in okolici. Večja propagandna akcija komiteja je stekla leta 1908. Takrat so izdali prospekt, v katerem so predstavili Celje kot *prijubljeno spodnještajersko mesto s poletno svežino, krasno okolico, z zdravilnimi kopališči, blago klimo na 241 m nadmorske višine, s sedem tisoč prebivalci, oddaljeno sedem ur vožnje s hitrim vlakom od Dunaja in Budimpešte ter pet ur od Trsta in Reke.*

Iz opisa mesta lahko razberemo, da je bilo mesto zelo čisto, brez prahu, s širokimi tlakovanimi ulicami, z velikimi modernimi zgradbami in ljubkimi četrtmi in da je imelo vodovod z visokogorsko studenčnico ter urejeno plinsko razsvetljavo; potekala je tudi elektrifikacija mesta.

Najprivlačnejša točka je bilo kopališče na Savinji s temperaturo vode od 20–30°C. Kopanje so priporočali pri zdravljenju slabokrvnosti in živčnih bolezni.

Mestni park so opisali kot *dragulj s senčnimi drevoredi, z mikavnimi napravami in dobrimi stezami po gričkih in dolinah, kjer se obiskovalec počuti nadse prijetno.*³¹

²² ZAC, MOC I, fasc. 83, vloga Mestnega olepševalnega društva za dodelitev podpore, 9. 5. 1898 in odobritev, 13. 5. 1898.

²³ ZAC, MOC I, fasc. 19, sporočilo Mestnega olepševalnega društva, 9. 5. 1894.

²⁴ ZAC, MOC I, fasc. 15, vloga na mestno občino, 13. 4. 1907.

²⁵ ZAC, MOC I, fasc. 83, vloga Mestnega društva za dodelitev pomoči, 17. 6. 1898.

²⁶ ZAC, MOC I, fasc. 7, zapisnik seje mestnega sveta, 5. 4. 1895.

²⁷ ZAC, MOC I, fasc. 7, zapisnik seje mestnega sveta, 16. 8. 1895.

²⁸ ZAC, MOC I, fasc. 72, dopis Mestnega olepševalnega društva, 1895.

²⁹ ZAC, MOC I, fasc. 72, zapisnik o ogledu terena, 30. 10. 1895.

³⁰ ZAC, MOC I, fasc. 7, zapisnik seje mestnega sveta, 6. 9. 1895.

³¹ ZAC, MOC I, fasc. 119, Celje, reklamna zloženka, ki so jo tujci lahko dobili v knjigarni; informacije za tujce so posredovali na mestnem uradu, v knjigarni Fritza Rascha in kavarni Merkur.

ZAC, fond Posebne zbirke, Knjiga vtisov Celje – Stari Grad

O stanju turizma leta 1896 nam pove število nočitev – do oktobra navedenega leta je v Celju prenočilo 4197 oseb, od teh 3184 moških in 1013 žensk; do tri dni je v Celju prebivalo 562 oseb, od tri do sedem dni 647 oseb, od enega do dva tedna 96 oseb, od dva do tri tedne 258 oseb, od tri do štiri tedne 107 oseb, od štiri do pet tednov 44 oseb, od pet do šest tednov 56 oseb in več kot šest tednov 35 oseb. Zanimivo je predvsem to, da so v tujskem prometu prevladovali moški; delež moških je znašal več kot 75 %.³²

Turistična sezona je v Celju trajala pet mesecev,

³² ZAC, MOC I, fasc. 75, poročilo o stanju tujkega prometa v Celju, oktober 1896. Domovina po pisanju dr. Frana Vatovca daje drugačno sliko o uspešnosti društva in komiteja za tujski promet in ravno za leto 1896 ocenjuje, da je tujski promet v Celju prav skromen. Vzrok za takšno stanje naj bi bil v nacionalni nestrpnosti celjskih Nemcev, Vatovec, Politični časniki – Domovina, Celjski turizem, *Celje in olepševalno društvo*, str. 55.

in sicer od maja do septembra. V tem času je leta 1909 prenočevalo v Celju 1896 tujcev, od teh iz avstrijskega dela dežele 1280 (z Dunaja 125, iz Gradca 86, iz preostalih krajev Avstrije 1069, od teh iz Štajerske 452), iz ogrskega dela dežele 458, iz Nemčije 94, Italije 54; preostali so bili iz Bosne, Rusije in od drugod. Skupaj je bilo v tem času zabeleženih 2960 nočitev. V gostiščih je bilo na voljo 350 ležišč, v zasebnih sobah pa 200.

Prevozna sredstva, ki so jih lahko najeli tujci, so bili *fijakarji*³³ – na voljo je bilo štirinajst kočij z eno vprego in trinajst z dvema vpregama.³⁴

V Gradcu je bila konec 19. stoletja ustanovljena Deželna zveza za tujski promet na Štajerskem; vanjo so se lahko vključili društva, posamezniki ter ustanove, in sicer: zdravilišča, zdraviliške komisije, olepševalna društva in sorodne družbe, občinska vodstva turističnih krajev, turistična, športna in planinska društva, hotelirji, lastniki gostišč in gostilniških obratov, hišni posestniki, ki so oddajali sobe, obrtniki, trgovci in sploh vsi, ki so bili kakorkoli pomembni za razvoj turizma.³⁵

Društvo je do leta 1914 uredilo mestni park; vanj so namestili vremensko hišico, tople grede, glasbeni paviljon in kamnito mizo, narejeno iz rimskega stebra. Park je tako postal središče društvenih – kulturnih in zabavnih prireditev. Društvo je skrbelo ne le za mestni park, ampak tudi za vitez mesta, uredilo poti do bližnjih izletniških točk, npr. na Anski vrh (hrib Lisce), na Jožefov hrib, v Marovškov gozd ... Nasadili so več predvsem kostanjevih drevoredov – za železniškim nasipom, za Voglajno do Skalne kleti in do vznožja grajskega hriba ... Poskrbeli so za popravilo Friderikovega stolpa in vzdrževanje grajskih razvalin.

Društvo je v prvem obdobju delovanja imelo zavidanja vredno število članov – po podatkih Orožna naj bi jih bilo kar petsto.³⁶

³³ Fijakar, ime je dobil po sv. Fiakriju, čigar slika je bila na pariškem hotelu, kjer so okrog leta 1640 začeli uporabljati potniške kočije: Verbinc, *Slovar tujk*, str. 211; Fijakarstvo je bilo priznana obrt, za katero so potrebovali koncesijo. Tovrstno dejavnost je v Celju urejal fijakarski red, ki so ga napisali leta 1895 in je izšel v obliki brošure *Fiaker – Ordnung für die Stadt Cilli*.

³⁴ ZAC, MOC I, fasc. 131, koncept poročila o stanju tujkega prometa za 1. 5. 1909–30. 9. 1909; besedo tujec moramo v tem kontekstu razumeti širše, in sicer kot osebo iz drugega kraja ali države – v nasprotju z današnjim pomenom – izraz tujec pomeni gosta iz druge države.

³⁵ ZAC, MOC I, fasc. 92, pravila Deželne zveze za tujski promet na Štajerskem in fasc. 152, dopis deželne zveze vsem možnim kandidatom za vključitev v Zvezo, julij 1913.

³⁶ Orožen, n. d., str. 17/18.

Med prvo svetovno vojno je društveno delovanje zamrlo; to je pomenilo še dodatno škodo za nasade, ki jim tudi vojna ni prizanesla.

Nova doba je leta 1919 opozorila Slovence na občni zbor Olepševalnega društva v želji, da bi se ga udeležili v čim večjem številu in prevzeli društvo. Vendar neuspešno, kajti Slovenci so "pričakovali, da se bodo razmere uredile na drug način". Poziv je Nova doba ponovila v št. 116 z utemeljitvijo, da staro društvo ne naredi ničesar, da je občinska uprava v slovenskih rokah in naj Slovenci končno prevzamejo Društvo, kajti park "kar kličo po obnovi". Medtem so "Nemci" Društvo razpustili s pojasnilom, da nimajo sredstev za delovanje.³⁷

Društvo je v prvem obdobju delovanja veljalo za nemško, čeprav so v njem delovali tudi Slovenci. Na to kaže dejstvo, da je Nova doba pozivala Slovence, naj se v čim večjem številu udeležijo občnega zbora in Društvo prevzamejo. Tega pa ne bi mogli prevzeti, če ne bi bili včlanjeni, kajti občnih zborov Društva in preostalih sej, razen kulturno-zabavnih prireditev, so se lahko udeležili samo člani in morebitni vabljeni gostje, ki pa niso imeli pravice do glasovanja.

Celjsko olepševalno društvo, Olepševalno in tujsko-prometno društvo v Celju 1920–1940/41

Ker Slovincem ni uspelo prevzeti "nemškega" društva, so na pobudo dr. Kalana 26. februarja 1920 sklicali zborovanje, na katerem se je zbralo sto trideset oseb. Te so izvolile pripravljalni odbor; njegova naloga je bila pripraviti društvene predpise in sklicati ustanovni občni zbor. Predsednik pripravljalnega odbora je postal Ivo Šubic, občinski uslužbenec; ta je bil pozneje izvoljen za predsednika in je vodil društvo vse do ukinitve leta 1941. V odboru so bili še: hišni posestnik Volavšek, davčni uradnik Rudolf Volovšek, gozdarski svetnik Travirka, učitelj na meščanski šoli Ferdo Šentjunc, gozdarski uradnik Alojz Rihteršič, fotograf Josip Pelikan, Ela Kalan in Josipina Rebek.

Odbor je meščane povabil, naj se v čim večjem številu včlanijo v društvo, in določil mesečno članarino – eno krono (K). Uspeh je bil zavidanja vreden – na občnem zboru 17. februarja 1921 se je zbralo kar šeststo trideset članov. Tokrat so bili izvoljeni ti odborniki: Ivo Šubic, Jožko Bizjak, Jernej Videnšek, Franjo Natek, Josip Pelikan, Alojzij Rihteršič, Rudolf Volovšek, Beno Serajnik, Franjo Križanič, Fran Tiller in Drago Sirec. Sprejeli

so tudi sklep o povišanju članarine na dve kroni mesečno.

Pripravljalni odbor je ne le pripravljaval ustanovitev društva, ampak je tudi praktično nadaljeval delo starega društva in odstranjeval posledice vojne. Popolnoma je obnovil mestni park in uredil nasad pred železniško postajo. Poleg tega je občino opozoril tudi na pomanjkljivosti, pomembne za estetski videz mesta in dobro počutje meščanov, kot npr. na posipanje mestnih cest s predebelim gramozom – to je oteževalo tako hojo kot tudi vožnjo – in na ograjo na Glaziji, ki jo je napravil Celjski športni klub, tako da je svoje igrišče "naravnost na barbarski način ogradil z deskami, ki so pribite enostavno na drevesa".

Odbor je zaprosil mestni magistrat, da mu občina prepusti Glazijo, da bi jo preuredil v sprehajališče za meščane, vendar občina ni privolila, ker je bilo "še načelno sklenjeno, da ostane ta prostor za telesno vzgojo mladine in se ima le za šport in igrišča uporabiti".³⁸

Od 1. marca 1920 je delal za Društvo strokovno usposobljeni vrtnar Martin Jelovšek. Leta 1922 je vrtnarja Jelovška prevzela občina, Celjskemu olepševalnemu društvu pa dodelila vaje Franca Zupanca.

Leta 1926 je Olepševalno in tujsko-prometno društvo dobilo dovoljenje za opravljanje vrtnarske obrti. Izdalo ga je celjsko mestno glavarstvo (23. avgusta 1926 s št. 608/1927). Poslovodja vrtnarije je postal vrtnarski mojster Martin Jelovšek, Franca Zupanca pa so zaposlili kot vrtnarskega pomočnika.³⁹

Uspeh pripravljalnega odbora je materialno sloanel na članarini, podpora posameznikov in visoki občinski pomoči. Leta 1920 je znašala pet tisoč K in leta 1921 kar štirideset tisoč K. Za obnovo parka so porabili šestintrideset tisoč K.

Na ustanovnem občnem zboru Društva so izpostavili škodo na parkovnih površinah in inventarju, ki je nastala zaradi objestnosti nekaterih obiskovalcev – čevljarski mojster Josip Kolšek je opozoril, da "lahkomiselni mladi ljudje kvarijo klopi in stole, trgajo rože in delajo škodo nasadom ...".⁴⁰

³⁸ ZAC, MOC II, fasc. 26, dopis Celjskega olepševalnega društva, 9. 8. 1920, odgovor mestnega magistrata, 30. 8. 1920.

³⁹ ZAC, MOC II, fasc. 14, vloga društva za opravljanje pokopališke vrtnarske službe, 31. 7. 1936.

⁴⁰ Orožen, n. d., str. 18–20.

³⁷ Vatovec, Politični časniki – Nova doba, Olepševalno društvo v Celju, v: *Celje in olepševalno društvo*, str. 63–67.

Leta 1923 se je društvo vključilo v Zvezo za tujski promet v Ljubljani,⁴¹ prilagodilo pravila in se preimenovalo v Olepševalno in tujsko-prometno društvo v Celju.

Osnovni namen Društva je ostal enak: brez vsakršne strankarske, politične ali narodne težnje skrbeti za olepšanje Celja in njegove okolice, odstranjevanje že obstoječe naprave, ki kvarijo lepoto mesta in okolice, in jih nadomestiti z lepimi in higijenski ter na splošno poskrbeti za prijetno počutje domačinov in privabiti čim več tujcev.

Glavne naloge so torej bile: skrb za lepši videz mesta in okolice, pospeševanje tujskega prometa in predstavitev Celja doma in v tujini.

Vse potrebne akcije je Društvo izvedlo v soglasju z lastniki zemljišč ter s celjskima občinama (mestno in okoliško).

Sredstva, s katerimi je Društvo nameravalo doseči zastavljene cilje, so bila:

- izdajanje publikacij,
- organiziranje predavanj in razprav,
- izvedba peticij in drugih dopustnih propagandnih akcij,
- sodelovanje z drugimi društvi,
- organiziranje predstav, koncertov in drugih prireditvev,
- opravljanje gostilniške in kavarniške dejavnosti (po pridobitvi oblastnega dovoljenja – koncesije),

- organiziranje prodaje cvetic (potem ko bo dejavnost prijavljena pri obrtni oblasti),
- izdajanje brezplačnih pojasnil tujcem,
- uporaba drugih z zakonom dovoljenih sredstev.⁴²

Kmalu za slovensko zvezo je bila ustanovljena podobna zveza tudi v Mariboru, in sicer Tujsko-prometna zveza za mariborsko oblast; tej zvezi se je na podlagi sklepa občinskega sveta 5. novembra 1926 pridružila tudi mestna občina Celje kot ustanovna članica s prispevkom deset tisoč dinarjev (din).

V odbor mariborske zveze je celjski občinski svet imenoval občinskega svetnika Ivana Prekorška, upravnika javne bolnišnice v Celju.⁴³

Občina je pogosto opozarjala društvo, naj se bolj nasloni na lastne prihodke (članarino, darila, dobiček od prireditvev) oziroma *"naj špara, ker ima občina veliko izdatkov in naj sredstva nabira pri članih in s prireditvami"*.⁴⁴

Na seji občinskega sveta 12. februarja 1925 so priznali Olepševalnemu in tujsko-prometnemu društvu *"ogromne"* zasluge za polepšanje mesta; priznanje kot tako pa ni pomenilo tudi povečanja podpore. Hkrati so društvu namreč svetovali, naj poskuša glede na velike denarne potrebe, ki jih ima, zvišati dohodke z gojenjem in prodajo zelenjave in cvetic. Za to mu je občina zagotovila prodajno mesto na Glavnem trgu.

Zaradi lažjega spremljanja dela Društva je občina predlagala, da v odbor društva sprejmejo enega od članov občinskega sveta.⁴⁵

Zanimiva razprava se je razvila na seji občinskega sveta junija 1926, na kateri so obravnavali uvedbo nemških podnapisov pri filmih. Franjo Koren je predlagal, naj *"glede na letovišarski značaj mesta in iz tujsko-prometnega stališča"* uvedejo nemške podnapise oziroma razumljive slovenske, kajti *"pretežna večina obiskovalcev ne more čitati in pravilno tolmačiti srbohrvaščine in zanimanje za predstave pada"*. V razpravo je posegel Janič, ki je menil, naj zadevo najprej obravnava pristojni odsek. Prekoršek se je zavzel za takojšnjo rešitev vprašanja in predlagal, naj podnapisi ostanejo srbohrvaški, z utemeljitvijo, da bi bila vpeljava slovenskih podnapisov povezana s prevelikimi stroški. Svoje stališče je zagovarjal z

⁴¹ ZAC, MOC II, fasc. 51. Zvezo za tujski promet v Ljubljani je potrdilo ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu 19. 11. 1924 s št. 7.988; delovala je kot društvo pod nadzorstvom ministrstva za trgovino in industrijo. Zveza je nadzorovala tujski promet v Sloveniji, vodila hotelski kataster, skrbela za razvoj hotelirstva in gostinstva, spodbujala gostinsko izobrazbo, pospeševala razvoj prometnih in komunikacijskih povezav, skrbela za turistično propagando; ustanavljala in vodila je stalne prometne pisarne, potovalne agencije in agencije za zavarovanje na potovanju; pospeševala je družabna potovanja po domovini in tujini; neposredno ali posredno sodelovala pri tujsko-prometnih in drugih podjetjih, ki so ustvarjala dobiček, če njihov namen ni bil v nasprotju z nalogami zveze; sodelovala s sorodnimi organizacijami v domovini in tujini; izdajala strokovne publikacije in liste ter nabavljala in razpečevala tujsko-prometne izdelke, s posebnim poudarkom na izdelkih domače obrti.

V širšem odboru so bili: poslanec ministrstva za trgovino in industrijo, državni referent za tujski promet pri velikem županu v Ljubljani in delegat velikega župana v Mariboru, zastopnik trgovske in obrtne zbornice za Slovenijo, zastopnik ravnateljstva državnih železnic v Ljubljani, zastopnik ravnateljstva pošte in telegrafa v Ljubljani, zastopnik gozdne direkcije v Ljubljani, zastopnik gradbene direkcije v Ljubljani ter zastopnika mest Ljubljane in Maribora, ki so imeli posvetovalno pravico.

⁴² ZAC, MOC II, fasc. 68, pravila Olepševalnega in tujsko-prometnega društva v Celju, 20. 12. 1924.

⁴³ ZAC, MOC II, fasc. 61, dopis celjske občine, 16. 11. 1926.

⁴⁴ ZAC, MOC II, fasc. 1, zapisnik seje občinskega sveta, 18. 12. 1922.

⁴⁵ ZAC, MOC II, fasc. 2, zapisnik seje občinskega sveta, 12. 2. 1925.

ugotovitvijo, "da gre za državni jezik". Prekorškov predlog je bil sprejet z večino glasov.⁴⁶

Tudi v tem obdobju je bila glavna skrb Društva vzdrževanje mestnega parka; poleg tega so uredili nekaj novih nasadov in drevoredov ter skrbeli za obstoječe. Za boljše in cenejše vzdrževanje parkov in nasadov so potrebovali lastno vrtnarijo. Ta je bila najprej v mestnem parku in nato za grofijo. Postavili so toplo gredo in zgradili bazen za gojenje zlatih ribic.

Po preselitvi rastlinjaka so na izpraznjenem prostoru uredili otroško igrišče; zahodno od igrišča so naredili manjši nasip in nanj postavili vremensko hišico. V park so napeljali vodo, ki so jo potrebovali za vzdrževanje bazena z zlatimi ribicami, za vodomete in zalivanje gredic. V parku sta bila še igrišče za tenis, ki je bilo pozimi drsališče, in glasbeni paviljon.

Olepševalno in tujsko-prometno društvo je 4. februarja 1927 prijavilo mestnemu magistratu vrtnarsko (rokodelsko) obrt s sedežem v Celju. V prijavi je navedeno, da se bodo ukvarjali z vzgajanjem cvetlic in okrasnih rastlin v toplih gredah in rastlinjakih ter s pridelovanjem cvetličnih semen. Za poslovodjo so predlagali društvenega vrtnarja Martina Jelovška. Strokovno so se povezali s pokrajinsko zadrujo trgovskih vrtnarjev.⁴⁷

Vrtnarija je Društvu omogočala dodaten dohodek, ki so ga ustvarili s prodajo cvetlic, semen, pogrebnih vencev in cvetličnih aranžmajev; od leta 1927 so gojili in prodajali tudi lončnice za okenske police in balkone.

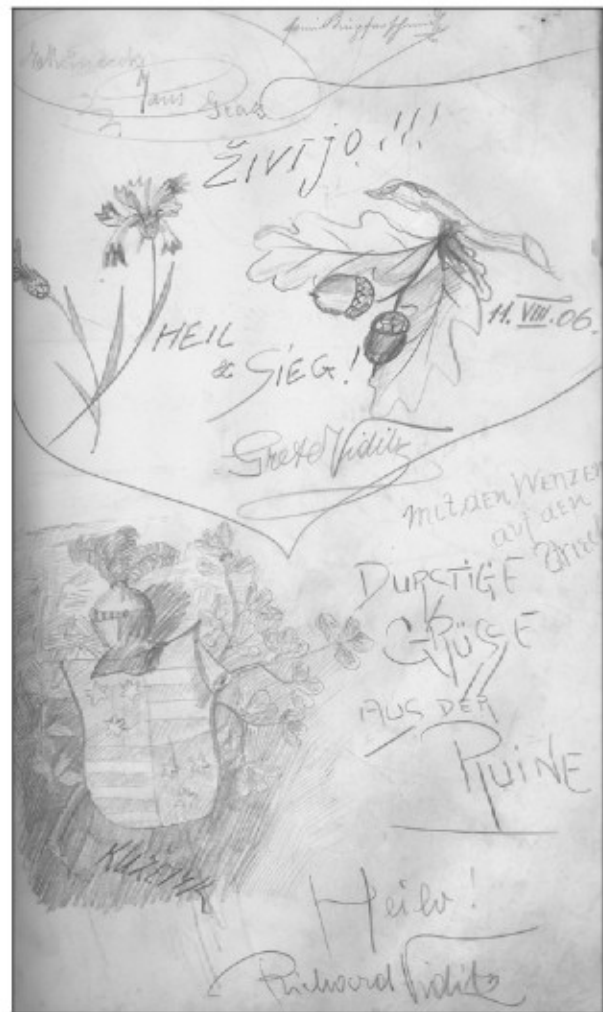
Društvo je skrbno spremljalo dogajanje tudi v nasadih, ki niso bili neposredno v njegovi posesti. Tako je ugotovilo, da je bil opravljen poseg v rastlinje ob ženskem kopališču in 3. julija 1930 ugovarjalo proti "še izvršenemu in še nameravanemu sekanju drevja v občinskem kopališču Diana, katero se je izvršilo baje celo brez vednosti mestnega načelstva ...".

Društvo je svoj ugovor utemeljevalo:

Zaradi nastale goličave se prah s ceste nad kopališčem, ki se dviguje za avtomobili, spušča neposredno na kopališče in kopalce.

Korenine dreves in grmovja, ki so utrjevale breg nad kopališčem, bodo zgubile in breg se bo začel krušiti; kamenje in zemlja se bosta usipala v kopališče in ogrožala kopalce.

Zaradi krušenja obstaja neposredna nevarnost nastanka poškodb na občestnem zidu in na cestišču.

ZAC, fond Posebne zbirke, Knjiga vtisov Celje – Stari Grad

Obiskovalci kopališča, ki so bili do tedaj zaščiteni pred pogledi in "običajno neokusnimi opazkami" radovednežev, so jim sedaj neposredno izpostavljeni.

Nadalje navaja društvo, da je obstoječe stanje slaba reklama za razvoj turizma in prosi, da prenehajo sekati rastlinje na južni strani kopališča ter priporoča, da se občina ob načrtovanju podobnih akcij posvetuje z društvom.

Občinsko vodstvo je 8. julija prejelo omenjeni protest in takoj ukrepalo. Nujno je zahtevalo pojasnilo mestnega stavbnega urada; urad je odgovoril v nekaj dneh in navedel, da je posek drevja in grmovja naročil finančni referent dr. Vrečko cestnemu mojstru Javorniku.⁴⁸

⁴⁶ ZAC, MOC II, fasc. 2, zapisnik seje občinskega sveta, 16. 6. 1926.

⁴⁷ ZAC, MOC II, fasc. 68, prijava, 4. 2. 1927.

⁴⁸ ZAC, MOC II, fasc. 61, protest društva in odgovor občine, 1930.

Dva dni po protestu Društva so se v časniku *Jutro* objavili tudi prizadeti občani z ugotovitvijo, da so s posegom v zelenje kopalci izgubili senco in zaščito pred prahom, breg pa oporo pred posipanjem in razpadanjem. "Ne razumemo, kdo si je mogel zamisliti to opustošenje lepega nasada", se sprašujejo v prispevku in se v nadaljevanju obračajo na Olepševalno društvo, da "nastopi v obrambo naravnih krasot celjskega mesta in da v bodoče prepreči slična nesmiselna pustošenja".⁴⁹

Društvo je v letih 1921 do 1931 razširilo področje dejavnosti: obnovilo vrtno nasade v mestu, uredilo številne nove nasade, pridobilo (s pomočjo mestne občine) nov rastlinjak in posodobilo nasade v parku. S podporami, z darovanjem cvetlic in dobrim zgledom je spodbujalo prebivalstvo, da je tudi samo prispevalo za splošno olepšavo mestnih in zasebnih zgradb.

Leta 1932 se je predsednik na občnem zboru pohvalil, da so začeli gojiti rože, ki jih do tedaj ("pri nas") niso poznali.

Tako je po zaslugi Olepševalnega in tujsko-prometnega društva postalo Celje "mesto rož".⁵⁰

Vrednost društvenega imetja je leta 1921 znašala tri tisoč din in se je v desetih letih povečala na sto petdeset tisoč din (rastline, drevesnice, inventar). Povečano vrtnarstvo Društva je imelo leto za letom večje izdatke, tako da jih z rednimi dohodki ni bilo mogoče več pokrivati, zato je Društvo najelo posojilo pri Celjski mestni hranilnici in z njim pokrilo proračunski primanjkljaj za leto 1930, neporavnani pa so ostali računi dobaviteljev.

Mestna občina je v letih 1929 do 1931 znižala denarno podporo skoraj za tretjino (s šestdeset tisoč din na trideset tisoč).

Izdatki Društva so se večali – tako izdatki za vzdrževanje tujsko-prometne pisarne, ki zaradi "podpornega namena in udobnosti potujočega občinstva" ni bila pridobitno podjetje – kot tudi stroški za koncerte v parku, ki jih je prirejalo Društvo v želji po pospeševanju razvoja turizma.

Za finančno pomoč se je Društvo obrnilo tudi na Celjane, kajti "sanacija je mogoča samo s prostovoljnimi prispevki onih, ki imajo smisel za lepoto našega mesta in onih slojev, kojim prinaša tujski promet korist ter obeta njihovem obratom nadaljnji razmah".

Svoje zahteve je Društvo želelo podpreti z utemeljitvijo, da so podobna društva v drugih krajih deležna višjih občinskih podpor, zato so poslali mestnim uradom v Ljubljani, Mariboru, Ptuj, Varaždinu, Zagrebu, Karlovcu, na Sušaku, Splitu, Sa-

rajevu, Kamniku, Novem mestu, Kranju, na Bledu, v Kranjski gori in Beogradu dopis, v katerem so jih najprej seznanili s stanjem v Celju; to je bilo tako:

- mestna občina Celjska je prispevala za vzdrževanje nasadov trideset tisoč din na leto;
- plačevala je mestnega vrtnarja;
- Društvo je imelo brezplačno na voljo mestni rastlinjak in vrt za gojenje cvetlic;
- občina je prispevala za kurjavo šest sežnjev drv;
- pokrivala je stroške za razsvetlavo v rastlinjaku, kar je pomenilo, da je znašala podpora mestne občine za leto 1931, če jo preračunamo v dinarje, okroglih sto tisočakov.

Društvo v nadaljevanju navaja, da ima sto tisoč din primanjkljaja. Iz trenutne krize naj bi pomagala občina s povišanjem podpore. Ker drugega izhoda niso videli, so podvomili o smislu obstoja, če jim občina ne bi bila pripravljena pomagati. Tako bi morala občina sama skrbeti za vzdrževanje mestnih nasadov in turistično propagando.

Od imenovanih krajev je društvo želelo dobiti podatke o proračunskih sredstvih, ki so bila namenjena:

- vzdrževanju javnih nasadov,
- turistični propagandi,
- zaposlenim vzdrževalcem javnih nasadov,
- tujsko-prometnim društvom.

Poizvedovanje ni bilo ravno uspešno, saj so prejeli samo tri odgovore, in sicer s Ptuja, iz Maribora in Kranja.

Iz Ptuja so jim odgovorili, da je mestna občina namenila za vzdrževanje nasadov dvajset tisoč din, da nimajo posebne postavke v proračunu za turistično propagando niti ne tujsko-prometnega društva in da Olepševalno društvo, ki je lastnik Ljudskega vrta in gostilne v njem, dobiva od občine po tri tisoč din podpore na leto.

V Mariboru sta za olepšavo mesta, javne nasade in tujski promet skrbeli olepševalni in tujsko-prometni društvi, ki sta sodelovali z mestnim gradbenim uradom. Prvo društvo je delovalo v mestu in dobivalo po sto osemdeset tisoč din letne podpore; poleg tega mu je občina brezplačno prepustila mestno vrtnarijo z rastlinjakom in mestne ribnike. Drugo društvo je delovalo v magdalenskem predmestju in prejelo po sedemdeset tisoč sto din podpore na leto. S temi sredstvi sta obe društvi pokrili tudi izdatke za plačilo delavcev in nameščencev. Poleg teh sredstev, namenjenih društvoma, je mestna občina Maribor prispevala še devetsto petdeset tisoč din za turistične ustanove na Pohorju.

V proračunu mestne občine Kranj v letih od 1929 do 1931 ni bilo posebne postavke, namenjene

⁴⁹ ZAC, MOC II, fasc. 61, *Jutro*, 5. 7. 1930.

⁵⁰ Orožen, n. d., str. 22, 23.

vzdrževanju mestnih nasadov. Temu namenjena sredstva so bila zajeta v postavki za ceste in pota. Turistična pojasnila so tujci dobili v občinski pisarni; v njej sta bila zaposlena občinska uradnika. V preteklih dveh letih so izdali za turistično propagando šest tisoč din. Tujsko-prometno društvo je bilo deležno letne podpore v znesku pet tisoč din. Za parkovne nasade, sprehajalne stezice in pota je skrbela občina. Za konec so Kranjčani še malo popoprani poročilo z izjavo: *"Iz spredaj navedenega sledi, da se nabaja tukajšnje Tujsko-prometno društvo v dokaj slabših razmerah kakor tamošnje Olepševalno in tujsko-prometno društvo, ki prejema od celjske občine prav izdatne zneske in prispevke v raznih dajatvah"*.⁵¹

Odziv na dopis je bil ne le majhen, bil je celo nesposoben za celjsko društvo.

Novembra so se obrnili na mestno občino naj jim nakaže denar za pokritje stroškov ureditve ograje pri železniški postaji. Ti so znašali nekaj več kot dvaintrideset tisočakov. Postavitev omenjene ograje je bila odobrena že leta 1928. Občina je takrat obljubila, da *"bo prispevala v okviru možnosti"*.

Iz nadaljnje dokumentacije je vidno, da je občina *"nekako"* pozabila na *"obljubo"*. Kakorkoli že, dejstvo je, da za društvene težave ni imela toliko posluha, kolikor ga je Društvo od nje pričakovalo.

Društvo je prošnja, ki je izzvenela bolj kot zahteva za povrnitev vloženi sredstev za navedeno ograjo, ponovilo leta 1934 in jo podprlo z grožnjo o razpustu Društva: *"Ker delovanje podpisane društva v dosedanjem obsegu vsled slabih gospodarskih razmer tudi po poravnavi dosedanjih obveznosti za dogleden čas ne bo več mogoče, obveščamo naslov, da nameravamo najkasneje z 31. marcem 1935 opustiti obrt trgovskega vrtnarstva in se v naprej brigati za vrtnarstvo le v toliko, v kolikor bo zahteval to interes mestne občine celjske t.j. upravljati in obdržati na višku mestne t.j. javne nasade in park."*

Na ta način reducirani obrat bo po našem mnenju mogoče vzdrževati s podporo, ki nam jo podeljuje mestna občina Celjska.

V slučaju pa, da bi nam naslov odrekel naprošeno pomoč in nam s tem onemogočil sanirati društvene finance, bomo primorani na pribodnjem občnem zboru, katerega nameravamo v najkrajšem času sklicati, predlagati likvidacijo društva, nakar bi morala občina, kot statutarno določena pravna naslednica društva, prevzeti vse društvene agende".⁵²

⁵¹ ZAC, MOC II, fasc. 34, dopis društva in odgovori občin, 1931.

⁵² ZAC, MOC II, fasc. 34, dopis društva, 10. 11. 1934, podpisan podpredsednik Alojz Rihteršič.

Iz nadaljnje dokumentacije je vidno, da je občina odobrila sredstva za pokritje stroškov za ograjo pred železniško postajo. Odobreni znesek je izplačala v več obrokih.⁵³

Predsednik je bil od obnovitve društva do nemške okupacije občinski ravnatelj Ivo Šubic, tajnik in gospodar je bil gozdarski strokovnjak Alojzij Rihteršič, blagajnik je bil do leta 1925 poštni ravnatelj Franjo Natek, od leta 1926 do leta 1938 zlatar Anton Lečnik, za njim je blagajno ponovno prevzel Franjo Natek. Član odbora je bil tudi fotograf Josip Pelikan, od ženskih predstavnic sta bili v odboru Ela Kalan (od leta 1920) in Marica Turnšek (od leta 1922); odborniki sta skrbeli za društvene prireditve.

Število članov je sicer nihalo, vendar naj bi po besedah zgodovinarja Janka Orožna pristalo pri številki štiristo, to pa je vprašljivo, saj je iz poslovnega poročila marca 1937 vidno, da je društvo takrat imelo *"le"* dvesto osemdeset članov.⁵⁴

Glede na široko razvejeno dejavnost je imelo Društvo več finančnih sredstev; glavna postavka je bila podpora mestne občine; v štiridesetih letih je znašala povprečno po sedemdeset tisočakov na leto, in sicer v gotovini približno petdeset tisoč, preostalo pa kot plačilo najemnine za cvetličnjak in plačilo kurjave ter razsvetljave.⁵⁵

V letih od 1935 do 1937 je društvo imelo sredstva, ki jih je knjižilo kot:

- podporo mestne občine, banske uprave, okoliške občine, Celjske posojilnice, stanovskega društva trgovcev, hranilnega in posojilnega društva, hranilnice Dravske banovine, Ljudske posojilnice, turističnega urada in fotografa Pelikana;
- dohodek iz dejavnosti; od prodaje cvetic, rastlin, vencev, listja in izkupiček od prireditev (koncertov, veselje idr.);
- članarino;
- prostovoljne prispevke, nabrane v raznih zbiralnih akcijah (kot npr. za ptičjo hrano).⁵⁶

Zbrana sredstva so porabili za plačilo delavcev in nameščencev ter za pokritje stroškov za osnovno društveno dejavnost (vzdrževanje nasadov in drevoredov ter tujsko-prometno propagando).

⁵³ ZAC, MOC II, fasc. 34, spisi; do leta 1934 se je prostor pred železniško postajo imenoval Krekov trg, pozneje Aleksandrov trg, po drugi svetovni vojni Titov trg; sedaj so mu zopet vrnil prvotno ime – Krekov trg.

⁵⁴ ZAC, MOC II, fasc. 4, poslovno poročilo, 9. 3. 1937.

⁵⁵ ZAC, MOC II, fasc. 41, pregled podpor Olepševalnemu in tujskoprometnemu društvu v Celju v letih 1930 do 30. novembra 1940, 19. 12. 1940.

⁵⁶ ZAC, MOC II, fasc. 4, blagajniško poročilo za čas od 13. 3. 1935 do 8. 3. 1937, 8. 3. 1937.

Drevesnico si je društvo uredilo na Lanovžu in na Rajnerjevem posestvu.

Mestni svet je januarja 1930 obravnaval vlogo Olepševalnega in tujsko-prometnega društva za dodelitev zemljišča v bližini mestnega pokopališča za drevesnico. Zaradi pomislekov, ki so jih imeli nekateri člani sveta, si je zemljišče ogledala posebna komisija in sklenila, da dobi Društvo v desetletni zakup parcelo, ki sega do jugovzhodnega roba pokopališča, in zemljišče ob Jožefovem hribu.⁵⁷

Januarja 1941, tik pred sklepom mestnega sveta, da prevzame vzdrževanje javnih nasadov in drevoredov mestna občina, je Olepševalno in tujsko-prometno društvo skrbelo za te parkovne površine in nasade s skupno površino 88.778 m²: mestni park ob Savinji, nasade med železniško postajo in hotelom Pošta, nasade v Kolenčevi ulici, nasade in tople grede "za grofijo", nasad desno od brvi ob poti, ki je vodila v park, nasade na Masarykovem nabrežju, vključno z otroškim igriščem in drevoredom gloga med Kapucinskim mostom in železniškim podvozom, nasade na Vrazovem trgu za parkom pravoslavne cerkve, nasad trikotne oblike med *borzo dela* in Skobernetovo hišo, nasad gloga na Vrazovem trgu pred mestno elektrarno, nasad pred Prvo osnovno šolo, nasade pred meščansko šolo, nasade na dvorišču klavnice, nasade pred Vojašnico kralja Aleksandra, nasad pred vojnim okrajem, nasad pred spomenikom padlim vojakom v Vojašnici kralja Petra, drevored na Masarykovem nabrežju do vhoda v Dirnhirnovno hišo, brezov drevored v Zrinjskega ulici, brezov drevored v Jenkovi ulici, lipov drevored v Tavčarjevi ulici, lipov drevored v Komenskega ulici in glogov drevored pred bolnišnico.

V brezplačnem najemu je imelo tri drevesnice s skupno površino 11.660 m², in sicer:

- drevesnico na Rajnerjevem posestvu, last Meščanskega oskrbovalnega zaklada,
 - drevesnico na Lanovžu, tudi last Meščanskega oskrbovalnega zaklada,
 - Karbevčev vrt, ki ga je dobilo društvo v uporabo na osnovi sklepa mestnega sveta 29. marca 1940.
- Pri obračunu stroškov za vzdrževanje 1 m² nasada leta 1940 so dobili te rezultate:
- za vzdrževanje 1 m² nasada je izdalo društvo 1,30 din;
 - ob upoštevanju vseh denarnih in materialnih podpor občine je občinski prispevek znašal 1,02 din;

- ob upoštevanju samo denarne podpore pa 0,58 din na leto.⁵⁸

Na seji mestnega sveta 14. februarja 1941 so sprejeli sklep, ki je odločilno posegel v delovanje Olepševalnega in tujsko-prometnega društva v Celju.

Poročilo Olepševalnega in tujsko-prometnega društva in zapisnik občnega zbora z dne 18. decembra 1940 so obravnavali na seji občinskega finančno-gospodarskega odbora 6. februarja 1941 in na seji referentov 13. februarja istega leta.

Na podlagi predloga Olepševalnega društva z dne 16. decembra 1927 in glede na poročilo blagajnika na občnem zboru društva 18. decembra 1940 so na omenjenih sejah sklenili, da predložijo mestnemu svetu sprejetje teh ukrepov:

- s 1. aprilom 1941 naj prevzame vzdrževanje javnih nasadov in drevoredov, ki so last mestne občine oziroma meščansko-oskrbovalnega sklada, mestna občina naj pokrije stroške, zapisane v proračunski postavki 15/3 – vzdrževanje javnih nasadov;
- mestni svet naj razveljavi sklep mestnega sveta z dne 10. marca 1921 o oddaji vrta za grofijo v najem Celjskemu olepševalnemu društvu, ker bo ta vrt od 1. aprila 1941 rabilo mestno poglavarstvo za vzdrževanje javnih nasadov;
- mestna občina in društvo naj se dogovorita glede drevesnic in inventarja;
- mestnega uradnika – vrtnarja Martina Jelovška, ki je na osnovi sklepa mestnega sveta (7. decembra 1921) delal za društvo, naj s 1. aprilom dodelijo kmetijskemu referentu in bo od tega datuma dalje zadolžen za vzdrževanje javnih nasadov in drevoredov ter mu bodo po potrebi dodelili še vrtnarja mestnega pokopališča;
- kmetijski referent naj naredi delovni načrt olepšave in o prevzemu del poročila gospodarskemu odboru.

Po predstavitvi navedenih predlogov je kot prvi nastopil član mestnega sveta dr. Skoberne in izjavil: "Po sklepu finančnega in gospodarskega odbora gre tako rekoč za likvidacijo Olepševalnega in tujsko-prometnega društva. Popolnoma pa sem prepričan, da bo mestna občina z novim sistemom mnogo bolj obremenjena kakor je bila do sedaj. Po tem sklepu bo odpadel faktor, ki je s svojim nesebičnim delovanjem mnogo prispeval k olepšanju mesta. V društvu bo izgubilo vsako veselje do dela ter bo odpadlo mnogo članarine in drugo.

⁵⁷ ZAC, MOC II, fasc. 3, zapisnika sej mestnega sveta, 31. 1. 1930 in 28. 2. 1930.

⁵⁸ ZAC, MOC II, fasc. 41, sporočilo Olepševalnega in tujsko-prometnega društva, 9. 1. 1941.

Jasno je, da mestna občina kot javna korporacija ne bo mogla biti tako agilna kot privatna oseba ter bo tudi za vsako stvar izdala najmanj 50 % več kot privatni podjetnik ...

S predlogom bi se sicer strinjal, če bi morda društvo svoje posle zanemarjalo. Vsakdo pa mora priznati, tudi če ne bi bil prijatelj društva, da so celjski nasadi prvovrstno urejeni, tako, da se temu vsak tujec čudi in se iz tega vidi, da nekdo pridno na tem dela. To je plod privatne iniciative. Ponovno poudarjam, da mestna občina ne bo tega dosegla in napravila. Kar se pa tiče likvidacije je to isto, kakor če bi na primer občina prevzela gasilstvo, pa bi društvo smelo še po svojih članih naprej gasiti. Vsekakor je zelo nevarno privatno iniciativo kratko malo izločiti".

Dr. Skoberne je vztrajno zahteval, da o predlogu temeljito razpravljajo. Enako stališče je zagovarjal tudi član mestnega sveta Lečnik, ki je bil mnenja, da omenjeni predlog predstavlja nezaupnico društvu. Pomisleke sta izrazila tudi člana mestnega sveta Rischner, ki je poudaril, da je društvo odlično opravljalo svoje delo in izrazil dvom o uspešnosti olepševalnih del, ko bo le-te prevzela mestna občina. Dr. Zdravko Kalan pa je opozoril na pomen zasebne spodbude, ki bi s sprejetjem teh sklepov popolnoma odpadla, to pa bi pomenilo približno sto tisoč dinarjev manj za tovrstno dejavnost.

V razpravi sta "na nasprotni strani" sodelovala referent Oskar Černelč, ki je neomajno vztrajal pri sprejetju predlogov finančno-gospodarskega odbora, in član mestnega sveta Fazarinc, ki je svoje stališče zagovarjal: "Tu ne gre za likvidacijo društva, temveč le za prevzem zemljišča, nasadov in drevoredov v lastno oskrbo, kar nikakor še ni vzrok, da bi društvo morali likvidirati. Društvo lahko vedno sodeluje in mu bo mestna občina hvaležna, če bo dajala iniciativo in predloge za olepšanje mesta. Tu gre le za to, da vrši mestna občina to, kar spada v njen delokrog in da je na lastni zemlji sama gospodar".

Ker je referent vztrajal pri sprejetju predlogov finančnega in gospodarskega odseka, je dal predsednik dr. Alojz Voršič predloge na glasovanje; od petindvajsetih navzočih članov mestnega sveta je za sprejetje navedenih predlogov glasovalo osemnajst članov.⁵⁹

Tujsko-prometna zveza "Putnik" Maribor je po sprejetju navedene odločitve opozorila celjsko občino na morebitne negativne posledice z dopisom s to vsebino: "Skrb za javne nasade, za urejanje drevoredov

in parkov ter v splošnem za polepšanje zunanjšega lica kraja je bila že od nekdaj v vseh turističnih krajih na področju zveze prepuščena privatni iniciativi. To ni bilo slučajno temveč rezultat izkušenj in zaključkov do katerih so prišli zainteresirani krogi kakor v inozemstvu tako tudi pri nas. Prišli so do prepričanja, da je ustanova privatne iniciative dovolj prožna in kot predstavnik vseh zainteresiranih stanov in privatnikov, torej kot vir pobud z vseh strani najbolj pripravna, da svoji srbi primerno pravilno rešuje vprašanja polepšanja turističnega kraja kot važen pogoj za uspešen razvoj tujskega prometa. Pri takem pojmovanju pa je bilo razen tega odločilne važnosti tudi finančno vprašanje. Občinske uprave bi težko žrtvovale vsa znatna sredstva, potrebna za delovanje v prizadevanju, da se polepša zunanje lice turističnega kraja ter da se ustvarijo tudi drugi pogoji, ki so potrebni za uspešen razvoj tujskega prometa. Ustanove privatne iniciative so bile tudi v tem pogledu dovolj prožne; za izvrševanje svojih nalog so poiskale in našle razne vire dohodkov: članarine, privatne zbirke, prispevke raznih javnih ustanov, rodoljubov in lokalnih patriotov, na razvoju tujskega prometa posredno ali neposredno zainteresiranih krogov itd., dohodke koncertov in družabnih prireditev, dohodke lastnih podjetij.

Občinske uprave so bile tem ustanovam hvaležne za njihovo sodelovanje in za njihovo podporo, naravno pa je, da si je občina pridržala pravico nadzora in vpliva na delovanje teh ustanov, na katerem je zelo zainteresirana sama občina turističnega kraja. Tako so se sčasoma v vseh pomembnejših turističnih krajih v Sloveniji ustanovila in še danes uspešno delujejo olepševalna in tujsko prometna društva.

V Celju je bilo tako društvo ustanovljeno že pred 70 leti ter je prav posebno v svobodni Jugoslaviji skozi vsa leta z velikim uspehom in požrtvovalnostjo skrbelo za polepšanje zunanjšega lica mesta in zunanjih privlačnosti predvsem za tuje in turiste.

Z uvodno navedenim sklepom mestnega sveta celjskega bi mestna občina celjska od Olepševalnega in tujsko prometnega društva prevzela upravo vrtnarije in javnih nasadov, odvzela bi torej društvu večji del skrbi za polepšanje mesta. Ta skrb predstavlja za sorodne ustanove ravno v mestih večji in pomembnejši del delovanja v okviru splošnega prizadevanja za razvoj krajevnega tujskega prometa. Razveseljiva je želja mestne občine celjske, da prevzame v svojo upravo tudi to delovanje, ki je največjega pomena za razvoj in turistično privlačnost mesta, vendar pa se bojimo, da mestna občina za enako delo iz svojih rednih sredstev ne bo mogla žrtvovati tolikih zneskov, kakor jih je do sedaj skozi leta žrtvovalo Olepševalno in tujsko prometno društvo. Znano nam je, da je Olepševalno in tujsko prometno društvo v Celju iz raznih, že prej v splošnem nakazanih virov zbralo letno do din 100.000 in ves ta denar žrtvovalo za svoje delovanje, v prvi vrsti za povečanje zunanje turistične privlačnosti mesta Celja in njegove bližnje okolice. To so bili vsekakor zneski, ki jih bo mestna občina

⁵⁹ ZAC, MOC II, fasc. 41, izvleček iz zapisnika javne seje mestnega sveta, 14/2-1941; predlog finančno-gospodarskega odbora ter sklepa seje referentov, 6. in 13. 2. 1941.

iz svojih sredstev v bodoče težko utrpela. Zato smatra Zveza, da bi bilo prav in v interesu same mestne občine, če bi se uprava vrtnarije in javnih nasadov kakor drugod tudi v Celju še naprej prepustila Olepševalnemu in tujsko prometnemu društvu, pri čemer je mestni občini vsak čas dana možnost, da v vsakem pogledu uveljavi svoj vpliv na to-zadevno delovanje društva".⁶⁰

Celje – turistični kraj

Na osnovi uredbe o pospeševanju turizma (Ur. l. št. 138/21, leto 1936) je izdala osrednja vlada Pravilnik o proglasitvi turističnih krajev in načinu pobiranja in porazdeljevanja taks za bivanje obiskovalcev teh krajev.

Za turistične so imeli tiste kraje, ki so bili zanimivi in privlačni za obiskovalce zaradi podnebja, termalnih izvirov, posebnih zgodovinskih in umetniških spomenikov, naravnih lepot in pojavov, rastlinstva in živalstva, narodne noše, ljudskih običajev in drugih turističnih zanimivosti ter so izpolnjevali predpisane zahteve v zvezi z oskrbo in nastanitvijo obiskovalcev.

Upošteva se navedene pogoje so turistične kraje delili na:

- klimatske (obmorske, planinske), odvisno od lege in zdravilne narave podnebja;
- kopalniške (glede na sestavo in zdravilnost vrelcev);
- splošno turistične kraje, ki so privabljali turiste zaradi zgodovinskih, etnoloških, kulturnih in naravnih zanimivosti.

Za vse turistične kraje so bile poleg navedenih pomembne še te značilnosti:

- zemljepisna lega kraja,
- zdravstveno stanje prebivalstva,
- higienske razmere kraja – urejena vodovod in kanalizacija,
- urejen naravni ali umetni park ter urejeno kopalnišče ob morju, jezeru ali reki oziroma zgrajen primeren bazen,
- električna razsvetljava,
- gostinski obrat večjega obsega (hotel, gostišče) in zadostno število zasebnih sob,
- ugodne prometne povezave (železnica, cesta, plovna pot).

Odlok o razglasitvi določenega kraja za turistični kraj je izdal minister za trgovino in industrijo na osnovi vloge občinske uprave, mestnega poglavarstva ali turističnega sveta in na predlog pristojne banske uprave. Pri klimatskih in kopalniških krajih je

bilo potrebno še soglasje ministra za socialno politiko in narodno zdravje.

Razglasitev za turistični kraj je potegnila za seboj vrsto dejavnosti, s katerimi naj bi poskrbeli za lepše in bolj zdravo okolje:

- varstvo in vzdrževanje umetniških in zgodovinskih spomenikov ter naravnih lepot in znamenitosti;
- urejanje kraja in okolice: regulacijo voda, elektrifikacijo naselij, povečano skrb za izboljšanje zdravstvenih in higienskih razmer;
- urejanje parkov, zelenic in nasadov: širitev parkovnih površin, urejanje in graditev kopalnišč, postavljanje potrebnih turističnih objektov;
- razvoj prometnih povezav in nastanitvenih zmogljivosti;
- organizacijo kulturnih, umetniških, zabavnih, športnih in gospodarskih prireditev ter akcij, ki bi lahko posredno ali neposredno vplivale na privabljanje izletnikov.

Pravilnik je dopuščal možnost pogojne (začasne) razglasitve za turistični kraj in od turističnih krajev, ki niso v celoti izpolnjevali pogojev, zahteval, da odpravijo pomanjkljivosti najpozneje v dveh letih po razglasitvi. Po tem roku so kraje, ki niso v celoti izpolnjevali predpisanih pogojev, črtali s seznama turističnih krajev.⁶¹

Z razglasitvijo Celja za turistični kraj je Olepševalno in tujsko-prometno društvo dobilo predvsem moralno podporo pri prizadevanjih za čisto, zdravo in lepo urejeno okolje.

Na občnem zboru marca 1937 je predsednik poudaril več problemov, in sicer: onesnaženje Savinje, graditev novega kopalnišča ob Savinji, postavitve noriškega vojščaka na Dečkov trg, postavitve vremenske hišice, ureditev nasadov pri železniški postaji, modernizacijo pločnikov, obnovitev državne ceste, sistemsko ureditev mestne kanalizacije ... in predlagal sprejetje petletnega turističnega programa s prednostno nalogo – graditvijo kopalnišča na Savinji.

Predsednik se je skliceval na dejstvo, da se (na osnovi državnih predpisov) s turizmom lahko ukvarjajo le tisti kraji, ki so urejeni in pripravljeni na sprejem gostov iz tujine. Pogoji, ki jih je moral izpolnjevati določen kraj z oznako "turistični", so bili z zakonom določeni, zato je društvo upravičeno računalo, da mu bo država pomagala in ga podpirala v prizadevanjih za izvedbo turističnega

⁶⁰ ZAC, MOC II, fasc. 41, dopis Tujskoprometne zveze Putnik – Maribor, 29. 3. 1941.

⁶¹ Pravilnik o proglasitvi turističnih krajev in načinu pobiranja in porazdeljevanja taks na bivanje obiskovalcev teh krajev, 22. 12. 1936, uredba osrednje vlade št. 44, Ur. l. VIII/ 8, 1937.

programa. Pomoč države so pričakovali pri ureditvi Savinje, kajti onesnažena Savinja je pomenila glavno oviro pri razvoju turizma v Celju.

Dejstva, ki jih je predsednik navedel v poročilu, kažejo, da se je večje onesnaženje Savinje pojavilo leta 1936: "Izga lanskega leta vali tudi Savinja, ki je bila do tedaj kristalno čista in je kot taka uživala sloves v tu in inozemstvu, skoraj kot črnilo temno vodo z masnimi penami, ki jih opažaš skoraj do Zidanega mosta. Tudi Savinja je torej postala žrtev industrij in premogovnikov in skoraj nič na zaostaja za umazano Savo, ki teče med romantičnimi pečinami od Hrastnika dalje.

Že lansko leto je umazana Savinja prepodila mnogo tujcev iz Celja, domačinom pa je zagrenila tolikanj priljubljeno kopanje v njej ...".

Glavni onesnaževalci Savinje so bili: premogovnik v Zabukovici, premogovnik v Libojah, keramična tovarna v Libojah, tkalnica v Sv. Pavlu pri Preboldu in tovarna usnja v Šoštanju.

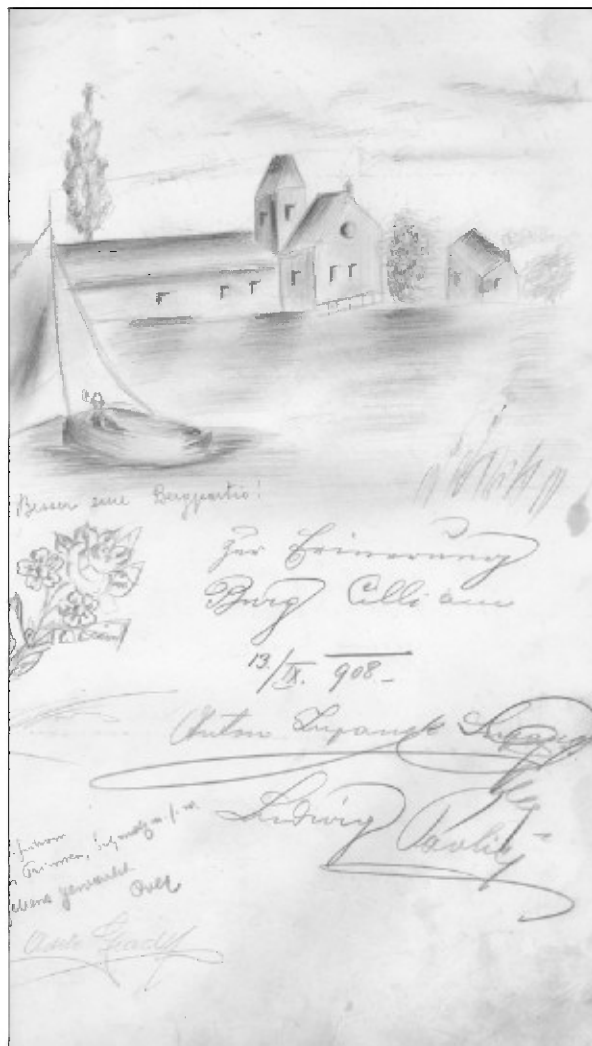
Največje onesnaženje vode je povzročalo pranje premoga brez ustreznih čistilnih naprav. Kot glavni krivec je bil omenjen rudnik v Zabukovici, ki je bil državno podjetje in je leta 1936 na podlagi dovoljenja okrajnega glavarstva v Celju začel uporabljati napravo za pranje premoga. Pri tem je uporabljal vodo iz potoka Artišnica (pritok Savinje) in jo onesnaženo spuščal nazaj v strugo ter tako povzročal (posredno) onesnaženje letoviških krajev Žalec, Celje, Laško in Rimske Toplice.

Pri prizadevanjih Olepševalnega in tujsko-prometnega društva in celjske občine za odpravo pomanjkljivosti je bil viden uspeh le pri zasebnih ustanovah, pri državni pa ne.

Vire onesnaženja v Libojah, Zabukovici in Slovenj Gradcu so si ogledale posebne komisije. Na njihovo pobudo je okrajno glavarstvo Slovenske Konjice izdalo odločbo, na podlagi katere je moral Woschnagg pri tovarni usnja do 1. maja leta 1937 izpopolniti čistilno napravo, okrajno glavarstvo Celje pa odločbo št. 1.323/4-37, s katero je prepovedalo keramični tovarni v Libojah odlaganje ogotkov in odpadkov v vodo Bistrice ter premogovniku v Libojah uporabo vode iz potoka Stiska za pranje premoga.

Državni premogovnik v Zabukovici se je izognil naravovarstvenim ukrepom, "ker bi taka prepoved ogrožala rudnik v Zabukovici v svojem obstoju, kar bi bilo v narodno gospodarskem in socialnem pogledu kvarno ne samo za rudnik, temveč tudi za vse okoliško prebivalstvo".

V nadaljevanju se je predsednik društva skliceval na škodo, ki jo je onesnažena Savinja povzročala neposredno turizmu in posredno narodnemu gospodarstvu turističnih krajev ob njej.

ZAC, fond Posebne zbirke, Knjiga vtisov Celje – Stari Grad

Dejstvo je, da je bila v tistem času Savinja brez dvoma pomemben dejavnik pri razvoju turizma, zato je društvo predlagalo, naj mestna občina posreduje pri banski upravi v Ljubljani in če tu ne bi bilo uspeha, pri ustreznih ministrstvih v Beogradu. V poslanstvu naj bi sodelovali predstavniki Olepševalnega in tujsko-prometnega društva ter celjskih pridobitnih organizacij, katerih razvoj je bil odvisen od turizma.

Prvi pogoj za razvoj turizma in graditev kopališča na Savinji je bila odstranitev vzrokov, ki so povzročali onesnaženje (pritokov) Savinje – oziroma kot kažejo spisi, predvsem rešitev vprašanja pranja premoga pri rudniku Zabukovica.⁶²

⁶² ZAC, MOC II, fasc. 4, poročilo predsednika na občnem zboru, 9. 3. 1937.

V poslovnem poročilu je predsednik društva na občnem zboru 9. marca 1937 primerjal videz Celja po prvi svetovni vojni s trenutnim stanjem in dejal: *"Kako je izgledalo Celje še v svetovni vojni pred kolodvorom – sedanje moderno kultivirane grede so bile pobojene trate, Masarykovo nabrežje je bilo pustinja, ki je sedaj najlepša promenada, kako divje je bilo zemljišče okoli pravoslavne cerkve, ki je sedaj lično urejeno, gozđ kolov za sušenje perila na Masarykovem nabrežju, je zbuval upravičeno kritiko tujcev in domačinov, kako žalostno sliko so nudile fižolovke v Kolenčevi ulici nasproti monumentalne zgradbe I. hrvatske štedionice, kjer so sedaj dragoceni in tolikanj občudovani nasadi s pestrimi daljiami, ki jih tam gojimo cca 150 vrst!"*

V poročilu je opozoril tudi na novo stanje, ki ga je društvu prinesla združitev mestne in okoliške občine avgusta 1935, in na stanje celjske turistično-gostinske ponudbe, ki jo je ocenil kot neprimerno, kajti leta 1937 Celje še ni imelo niti enega hotela s tekočo vodo v sobah in tudi druga oprema je bila pomanjkljiva.

Med najnujnejše dejavnosti, ki bodo pripomogle, k temu, da bo mesto ohranilo status turističnega kraja, je uvrstil:

- preprečitev katastrofalnega onesnaženja Savinje in graditev kopaljšča na levem bregu reke;
- ureditev odvažanja smeti; za to naj bi skrbela mestna občina; do takrat so smeti odvažali neorganizirano in na odprtih vozovih, da so se raztresale po ulicah; to je bilo, kot piše v poročilu, *"triumf primitivnosti"*;
- preusmeritev avtomobilskega prometa skozi Celje (zaradi slabo vzdrževanih prometnih poti se je promet izognil Celju); to bi dosegli s popravilom ceste Rimske Toplice–Zidani Most;
- ureditev državne ceste skozi Gaberje in izboljšanje ceste Vransko–Ljubljana, da se bo po njej lahko odvijal mednarodni avtomobilski promet;
- poostreitev nadzora nad prometom – vozniki avtomobilov in kolesarji: *"Da bo tudi v tem pogledu zavladal zaželeni red. Važnost bo polagati, da avtomobili v Celju ne bodo poljubno parkirani, ampak bodo jih njihovi imetniki postavljali na žato ... odrejena mesta"*;
- poenotenje svarilnih in opozorilnih tabel – predlagal je pološčene table z belimi črkami na temno modrem polju in z morebitnimi rdečimi puščicami;
- ponatis reklamnih letakov, ker jih je začelo zmanjkovati.

Društvo je predvidevalo, da bi našteve naloge prevzela ali občina ali banovina ali država.

Predsednik je kot državno nalogo omenil tudi posodobitev telefonije; potrebo je utemeljeval takole: *"Od države, ki je proglasila mesto Celje za turistični*

kraj, moramo končno terjati in zahtevati zboljšanje telefonskih prilik. Celje ima slabe, zastarele telefonske aparate; drogovi, ki posredujejo dovode, so preobremenjeni, kvarijo estetsko sliko nasadov in vrtov in onemogočajo nadaljnje priključke. Skratka sedanje telefonsko omrežje celjsko naravnost kriči po avtomatski telefonski centrali. Mesto Celje pa ima tudi pravico do tega, saj je tretje največje mesto v dravski banovini in star letoviščarski kraj".

Celje je imelo takrat dvesto petintrideset telefonskih naročnikov.⁶³

Olepševalno in tujsko-prometno društvo je na podlagi razglasitve Celja za *"turistični kraj v ožjem pomenu besede"* izdelalo turistični program za Celje za pet let, v katerem je v uvodu predstavljalo izpolnjevanje pogojev, ki jih je predpisoval pravilnik o razglasitvi turističnih krajev.

V celoti oziroma vsaj delno so bili izpolnjeni ti pogoji:

- urejen vodovod in delno kanalizacija;
 - lepo urejen park in negovani javni nasadi;
 - napeljana električna razsvetljava;
 - zadovoljivi hotelski in gostinski lokali.
- Turistični program so razdelili na več poglavij in določili kot prednostne te naloge:
- graditev kopaljšča in ureditev higienskih razmer v mestu,
 - ureditev komunikacij in orientacijskih ter opozorilnih napisov,
 - ureditev oziroma obnovitev najlepših celjskih spomenikov,
 - ureditev (občasne) razsvetljave najlepših kulturnih spomenikov,
 - ureditev ulične razsvetljave,
 - ureditev nasadov in namestitev klopi,
 - ureditev prometnih zvez in pripomočkov,
 - ureditev mestne knjižnice in muzeja,
 - ureditev voda in mestne kanalizacije.⁶⁴

⁶³ ZAC, MOC II, fasc. 4, poročilo predsednika na občnem zboru, 9. 3. 1937. Za pridobitev avtomatske telefonske centrale je mestni svet sestavil spomenico in jo poslal predsedniku ministrskega sveta, ministrstvom za pošto, telegraf in telefon, za notranje zadeve, za finance ter za trgovino, obrt in industrijo, Kraljevi banski upravi Dravske banovine v Ljubljani, Direkciji za pošto in telegraf v Ljubljani in upravi pošte v Celju; fasc. 15, Spomenica, 26. 2. 1937.

⁶⁴ ZAC, MOC II, fasc. 24, Turistični program za Celje, nje-gova izvedba v dobi petletke, 28. 12. 1937. Program je predvideval tudi gradnjo čistilne naprave za odpadne in meteorne vode, ki jo je Celje dobilo šele na pragu enain-dvajsetega stoletja, ko so z mednarodno pomočjo zgradili Centralno čistilno napravo pri Tremarjih.

Navedeni program so obravnavali na seji mestnega sveta 8. aprila 1938 in ga soglasno odobrili ter se zanj zahvalili društvu in njegovemu predsedniku mag. Šubicu.⁶⁵

Mestni svet je na seji 1. junija 1938 sprejel sklep o dodelitvi sredstev za izdelavo načrta za kopaljšče na Savinji, ki bi bilo po takratnih merilih najmodernejše v državi. Predvidevali so zajezitev Savinje; tako bi dobili 1300 m dolg in 60 m širok naravni bazen, ki bi omogočal plavanje, skoke v vodo, jadranje ter vožnjo z navadnimi in motornimi čolni.

Pri odločanju o graditvi kopaljšča so se še kako dobro zavedali, da je pogoj za uspešnost projekta predvsem čista Savinja.

O ureditvi kopaljšča so menili: *"Novo kopaljšče bo pripomoglo Celju do novega razmaha in privabilo semkaj številne letoviščarje, ki žele uživati krepilne kopeli Savinje – reke, ki je zaradi svoje izredne toplote in zdravilnosti, znana in cenjena v tu – in inozemstvu. Vsi naporu mestne občine pa bodo zaman, če se pravočasno ne odpravi onesnaženje Savinje in ne doseže zopet one krasne čistoče savinjskega vodovja, s kateršno smo se ponašali še nedavno"*.

Glavna ovira za graditev kopaljšča je bila onesnažena Savinja, mestna občina pa je bila pri tem brez moči. Zato je mesto predložilo spomenico kraljevi upravi Dravske banovine, ministrstvu za trgovino in industrijo, ministrstvu za rudnike in gozdove, rudarskemu glavarstvu in okrajnemu glavarstvu v Celju (15. januarja 1937). A ker ni bilo

pravega odziva, je 9. avgusta 1938 mesto ponovno poskusilo s spomenico; poslalo jo je: ministrstvu za trgovino in industrijo, za gozdove in rudnike, za socialno politiko in narodno zdravje; kraljevi upravi Dravske banovine; rudarskemu glavarstvu v Ljubljani; okrajnima glavarstvoma v Celju in Slovenj Gradcu; turističnemu svetu Dravske banovine v Ljubljani; higienskemu zavodu v Ljubljani ter tujsko-prometnima zvezama za Slovenijo v Ljubljani in za mariborsko oblast v Mariboru.

V tej spomenici so natančno razložili problematiko onesnaženja ter prosili in zahtevali naslovljenec, da:

- poostrijo nadzor nad odplakami industrijskih podjetij in premogovnikov;
- strogo ukrepajo proti onesnaževalcem Savinje;
- prepovedo pranje premoga rudnikoma v Zabukovici in Libojah;
- obnovijo zahtevo za novo čistilno napravo pri Woschnaggovi usnjarni, če obstoječa ne bo ustrezala zahtevam;
- obravnavajo onesnaženje Savinje in njenih pritokov prednostno in tako omogočijo Celju obdržati status turističnega kraja.

Spomenico so končali s pozivom: *"Mestni svet celjski ponovno apelira na podporo vseh kompetentnih oblastev in jih prosi za energično pomoč, sklicujoč se na dejstvo, da mesto Celje s čisto Savinjo stoji in pade."*⁶⁶

Prizadevanja društva za lepo in za človeka prijazno okolje je prekinila druga svetovna vojna.

⁶⁵ ZAC, MOC II, fasc. 24, izvleček iz zapisnika javne seje celjskega mestnega sveta, 8. 4. 1938.

⁶⁶ ZAC, MOC II, fasc. 4, Spomenica mestnega sveta celjskega, 9. 8. 1938.

Pogled na piransko pristanišče sredi 20. stoletja (ZAL, PozII/F, 2).

1.01 Izvirni znanstveni članek UDK 631.362(497.4 Stražišče pri Kranju):929 Benedik F."1934/1937"
Prejeto: 7. 12. 2005

Trgovska korespondenca sitarskega podjetja Benedik iz Stražišča pri Kranju

POLONA ROBLEK

prof. zgodovine in diplomirana etnologinja, arhivistka
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
el. pošta: polona.roblek@zal-lj.si

IZVLEČEK

Sitarstvo je stara, danes pozabljena obrt za izdelavo sit iz konjske žime. Temeljala je na sodelovanju dveh ključnih oseb, sitarju – delavcu, ki je tkal sita, in založniku – trgovcu, ki je sitarja oskrboval z žimo in nato trgoval z narejenimi izdelki. V vasi Stražišče pri Kranju, ki je imela pomembno mesto v sitarski dejavnosti znotraj avstro-ogrske države in slovela tudi v širšem evropskem prostoru, je delovalo tudi manjše sitarsko podjetje "Val. Benedik". Ohranjena trgovska korespondenca v nemškem, francoskem, srbohrvaškem, italijanskem in slovenskem jeziku iz let 1934–1937 zadnjega lastnika podjetja Franca Benedika govori predvsem o nakupih surovine na Dunaju in Hamburgu ter presenetljivo širokem območju prodaje sit – od ukrajinskih do španskih dežel v Evropi ter francosko govorečih severnoafriških dežel.

KLJUČNE BESEDE: sitarstvo, žima, trgovina, Benedik, Stražišče pri Kranju

ABSTRACT

COMMERCIAL CORRESPONDENCE OF THE SIEVE MAKER'S COMPANY BENEDIK FROM
STRAŽIŠČE NEAR KRANJ

Sieve maker's trade has been an old, today mostly forgotten craft for manufacture of sieves from horsehair. It used to be based on the cooperation of two key persons, a sieve maker – the worker who was weaving the sieves, and a supplier – the tradesman, who supplied the siever with horsehair and traded the finished products afterwards. In the village of Stražišče near Kranj, which played an important role in the siever's trade inside the Austrian-Hungarian Monarchy and was famous throughout the wider European region, a small siever's company "Val. Benedik" was active too. The well-preserved commercial correspondence of the last owner of the company Franc Benedik, in German, French, Serbo-Croatian, Italian and Slovenian languages dating back to the years 1934–1937 is mostly the record of the purchase of the raw materials in Vienna and Hamburg, and of the surprisingly vast territory, where the sieves were sold – from the Ukrainian to the Spanish provinces in Europe, as well as all the way to the Francophone northern African countries.

KEY WORDS: sieve maker's trade, horsehair, trading, Benedik, Stražišče near Kranj

Ustanovitev podjetja

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enoti v Škofji Loki, hranimo gradivo sitarskega podjetja Valentina Benedika iz Stražišča pri Kranju. Po eni strani čudno, ker bi arhiv sodil v enoto za Gorenjsko Kranj, po drugi pa ni, saj je bilo naselje Stražišče s krajema Zgornje in Srednje Bitnje leta 1002 upravno priključeno škofiji v Freisingu in je s tem postalo del zaokroženega loškega gospostva, ki je ohranilo upravno in sodno oblast v Stražišču nekako do srede 19. stoletja.¹ Poleg tega je bila sitarska dejavnost od 16. stoletja pomemben sestavni del gospodarstva loškega gospostva.² Arhivsko gradivo je prišlo v loški arhiv z nakupom od gospoda Edvina Rutarja s Sitarske poti 8 iz Kranja leta 1964 skupaj s še nekaterimi muzejskimi predmeti, ki jih danes hrani Loški muzej.

Za lažje razumevanje ohranjenih arhivskih virov bo potrebna najprej kratka osvetlitev sitarske obrti. Sitarstvo je bila obrt, ki je izdelovala sita iz konjske žime.³ Na Slovenskem se je razvilo – v vaseh Sorškega polja, to je med Škofjo Loko in Kranjem, in sicer po virih sodeč že v 16. stoletju, ko je nastal prvi trgovsko-platnarski sitarski ceh v Kranju (1599). Obrt je bila v Valvasorjevih časih omenjena v vaseh Bitnje, Pevno in Stražišče, v 18. stoletju v Bitnjah in Stražišču, prav tako v 19. stoletju, ko so na podlagi dediščine založniških podjetij prejšnjega stoletja nastala nova sitarska podjetja Globočnik, Bajželj in Benedik v Stražišču. Organizacija teh je temeljila na založniški obliki proizvodnje vse do zatona sitarstva sredi 20. stoletja, ko so žimnata sita izpodrinila cenejša, industrijsko izdelana žičnata in najlonska sita. Lastniki sitarskih podjetij so bili v prvi vrsti trgovci; svojim delavcem – sitarjem so zagotavljali material, od njih pa prevzemali izdelke. Sitarji so delali na svojih domovih, z založnikom jih je vezalo le pogodbeno razmerje. Bili so iz najnižjih družbenih plasti, po navadi iz kajžarskih in gostaških vrst. Živeli so v skromnih socialnih razmerah, saj so tisti mali zaslužek pogosto pustili pri svojih založnikih, ki so imeli ob žimarski dejavnosti še trgovino z živili ali gostilno, včasih oboje.⁴ Eno

takšnih je bilo sitarsko podjetje Valentina Benedika iz Stražišča pri Kranju. Pod njegovo streho sta delovali še gostilna in trgovina z mešanim blagom. Trgovska korespondenca Franceta Benedika in računi za blago, ki se nanašajo zlasti na trgovino z vinom in kavnimi izdelki, kažejo na delovanje zadnjih dveh dejavnosti od 20. let 20. stoletja naprej. Po podatkih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo je bilo to obdobje največjega povečanja števila trgovinskih in drugih obrtnih obratov, po letu 1932 pa je Zbornica zaznala zmanjšanje števila novih obratov in splošno nižjo kupno moč kmetov in delavcev.⁵ Menda so morali tudi Benedikovi sitarji kupovati potrebščine za oskrbo svoje družine v njegovi trgovini, večkrat "na puč". Dolgove so zabeležili z zarezno na vratnih podbojih in jih pri tedenski plači potem odšteli.⁶

Za sitarstvo je zanimiva dobra polovica gradiva arhivskega fonda. V celoti obsega pet arhivskih škatel. Podjetje "Val. Benedik za izdelavo in trgovino s siti" je bilo po podatkih trgovskega registra cesarsko-kraljevega deželnega kot trgovskega sodišča v Ljubljani ustanovljeno 30. junija 1898. leta. Sodilo je med podjetja posameznih fizičnih oseb (posamezna tvrdka) – v teh je bil lastnik tisti, ki je ustanovil podjetje, sklepal pogodbe in bil edini upravičenec oz. zavezanec v vseh zadevah podjetja.⁷ Sedež podjetja, katerega lastnik je bil gospod Valentin Benedik (1843–1925), je bil v Stražišču pri Kranju številka 105. V ta register je bil 6. novembra 1926 pripisan novi lastnik podjetja, Franc Benedik (1885–1942),⁸ sin Valentina Benedika, po poklicu trgovec. Dotedanji lastnik Valentin Benedik je bil izbrisan zaradi smrti.⁹ Pri vodenju in delu podjetja sta Francu pomagala tudi žena Pavla in brat Ivan.¹⁰ Franc Benedik je bil 19. aprila 1942 ustreljen v taborišču, domnevno v Mauthausenu.¹¹ Dokumenti, ki bi dokazovali zaprtje sitarskega podjetja ali trgovine, niso znani. Edina preživela

281–283; Matevž Oman, Žimopreja in sitarstvo, *isti zbornik*, str. 284–291.

5 Nina Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem od 1918 do 1941*, Ljubljana 2003, str. 16, 17.

6 Zgodovinski krožek OŠ Staneta Žagarja Kranj, Sitarstvo v Stražišču, raziskovalna naloga, Kranj 1999, str. 10.

7 Nina Zupančič Pušavec, *Oblike ...*, str. 55.

8 NŠAL, Matične knjige, RMK župnije Kranj–Šmartin 1832–1870 in 1871–1890.

9 ZAL, LJU 88, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, t. e. 3, 4.

10 Matevž Oman, Žimopreja in sitarstvo, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ...*, str. 287.

11 Mija Mravlja, Vojna škoda v Stražišču 1945–1946, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ...*, str. 118.

1 Janez Kopač, Stražišče skozi upravni razvoj, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, Kranj 2002, str. 12.

2 Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Škofja Loka 1973, str. 276.

3 *Enciklopedija Slovenije*, 11. knjiga, Ljubljana 1997, str. 89, geslo *sitarstvo*.

4 Povzeto po člankih: Marija Markelj, Jerneja Skaza, Sitarstvo in žimarstvo, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, Kranj 2002, str.

od treh navedenih dejavnosti je Strašanom in Kranjčanom še danes dobro znana gostilna Benedik iz Stražišča.

Valentin Benedik (1843–1925), ustanovitelj sitarskega podjetja, in Franc Benedik okoli leta 1930 (1885–1942; ustreljen kot talec) (vir: K. Kobe-Arzenšek, *Sitarstvo ...*, str. 261)

Izdelovanje žimnatih sit v vseh stopnjah – od konjskega repa do končnega izdelka – pozna dve delovni fazi, pripravo žime in tkanje. Prva – pranje, sušenje, ravnanje, barvanje in končno razporejanje žime po barvi in velikosti – je potekala v podjetju, seveda pa je moral lastnik najprej priskrbeti žimo.¹² Ker žime na domačem tržišču ni bilo moč dobiti, so vso žimo kupovali v tujini. Nato je bilo tkanje sit prepuščeno sitarjem. Leta 1922 so za Valentina Benedika delali dvajset sitaric in štirje sitarji, to pa ga je v primerjavi s takrat delujočimi sitarskimi podjetji Bajželj in Mataje prav tako iz Stražišča, ki sta zaposlovali od sedemdeset do dvesto delavcev, uvrščalo med majhna podjetja.¹³ Poimensko ohranjene založniške knjižice iz arhivskega fonda navajajo, da so bili sitarji doma v vaseh Crngrob, Dorfarje, Šutna in Srednje Bitnje, v zadnjih letih tudi v vaseh Spodnje in Zgornje Bitnje, Stražišče ter Korkrica pri Kranju. Iz knjižic so vidni količina žime, ki jo je prejel vsak delavec, in datumi prejema. Prejeli so od 0,25 do 8 kg na sedem do deset dni oziroma do 11 kg žime enkrat na mesec. Ob prevzemu izdelkov je založnik sita ponovno stehal in sitarju pri izplačilu mezde odštel morebitni primanjkljaj žime in s tem preprečil prodajo sit tekmeču.¹⁴

Končno je bilo treba narejene izdelke še prodati. Z besedo sito je mišljeno sitarsko dno, stkano iz žime, brez oboda, nikakor pa ne lesena rešeta. Lesene obode za žimnata sita in obšivanje sit si je moral kupec naročiti drugje, je razlagal Franc Benedik v pismu povpraševalcu Serverju H. M. Šehoviću iz Kakanja v Bosni. Tako nam postane hitro jasno, zakaj je Benedik na slovenskem tržišču prodajal sita le v suhorobarske vasi Ribnica, Sotražica, Vinice, Kot, Dane, Jurjevica in Ravni Dol. Ribničani so z lesenim obodom dokončali izdelek v sito, uporabno za gospodinjstva, obrtne in industrijske obrate.

Osrednje mesto v arhivskem gradivu omenjenega podjetja predstavljajo spisi o splošnem poslovanju podjetja; med te sodijo davčne, finančne in sodne zadeve, članstvo v številnih gospodarskih združenjih, računske in druge pomožne trgovske knjige ter trgovska korespondenca. Kot dopolnitev k že objavljenim člankom se zdi za osvetlitev zgodovine sitarstva posebno zanimiva sitarska trgovska korespondenca ali trgovski dopisi. Korespon-

¹² Katarina Kobe-Arzenšek, *Sitarstvo na Gorenjskem*, Zgodovinski oris, Ljubljana 1967, str. 9–10, 16.

¹³ Matevž Oman, *Žimopreja in sitarstvo*, v: *Stražišče pa Strašan*, Zbornik ..., str. 284–291.

¹⁴ Prav tam, str. 287.

denca, ki je nastajala v Stražišču ter različnih krajih Evrope in severne Afrike, pritegne bralčevo pozornost tako po videzu kot vsebini. Razkriva presenetljivo široko področje delovanja trgovske mreže oziroma trgovskega razpečevanja sit podjetja Valentina Benedika. Spisi so ohranjeni le v fragmentih, zato ne moremo slediti celotnemu poteku poslov z določenim trgovcem od navezave do prekinitev poslovnih stikov. Kljub temu je iz posameznih prejetih ali kopij odposlanih dopisov mogoče razbrati kaj je bilo predmet trgovanja, ponudbe s ceno žime ali sit, razne popuste, načine prevzema blaga in finančno poslovanje. Dopisi sestojijo torej iz povpraševanj, ponudb, cenikov, konkretnih naročil, opominov za neplačane storitve in faktur, tj. spremnih dopisov ob dolžnih zneskih za kupljeno blago ali naročeno storitev.

Korespondenca sega večinoma v čas med letoma 1934 in 1937, to je bilo zadnje obdobje delovanja podjetja, ko ga je vodil Franc Benedik. Vsi dokumenti so naslovljeni na ime podjetja *Valentin Benedik, tovarna žimnatih sit, Stražišče pri Kranju* ali odposlani s kratico *V. B.*

Nakup žime

Trgovsko korespondenco vsebinsko lahko razdelimo na manjši del dopisov o nakupu žime in večji del dopisov o prodaji sit – to je bilo glede na ohranjene vire najtežavnejše opravilo pri celotnem poslovanju podjetja. Glavni vir konjske žime za evropske dežele je bila Sibirija, vendar se v korespondenci Heinricha Mayerja pojavlja kot dežela izvora tudi Argentina. Iz leta 1935 se je namreč

<p>HEINRICH MAYER FASERSTOFFE, BORSTEN ROSSHAARE</p> <p>Österr. Postsparkassenkonto Nr. 114.142 Ungar. Postsparkassenkonto Nr. 54.955 Czech. Postsparkassenkonto Nr. 71.162 Bankkont: Mercantbank, Wien Nr. 37.409 Mancurbank, Budapest</p> <p>Drablenschrift: Borstmayer Wien Fernruf U-15-5-92 nach 18 Uhr 9-49-9-76</p> <p>Codes: (A. B. C. Code, 6th Edition Rudolf Mosse Code Rudolf Mosse - Code Suppl.</p>	<p>Wien, den 14. September 1937</p> <p>18. Untere Wallgäßerbstraße 19</p>
	<p>lit. Pa.</p> <p>Valentin B E N E D I K</p> <p><u>Stražišče pri Kranju</u></p> <p>(Jugoslavien)</p>
<p>In Beantwortung Ihres gefl. Schreibens vom 11. ds. M. teile ich Ihnen mit, dass ich Ihnen zirka 6 bis 700 Kg. schwarze, grau und hellgraue sowie weisse Rosshaare zur Verfügung stellen könnte.</p> <p>Die Längen sind zwischen 57 bis 70 + 80 c/m und der Preis ist Sch. 14.- für schwarz und grau Sch. 15.- für hellgrau Sch. 18.- für weisse, Länge v. 40-66c/m</p> <p>Die Preise verstehen sich ab Wien, gegen Kassa mit 3% Skonto.</p> <p>Es wäre in Ihrem Interesse am Besten wenn Sie persönlich nach Wien kommen wollten und wäre es in diesem Falle wünschenswert mich von Ihrem Besuche frdl. zu verständigen damit ich es mir rechtzeitig einteilen kann um in Wien zu sein.</p> <p>Ihren gesch. Nachrichten sehe ich mit Interesse entgegen und zeichne</p> <p style="text-align: right;">hochachtungsvoll:</p>	

ohranil certifikat veterinarskega urada z Dunaja o izvoru blaga, ki potrjuje neoporečnost uvožene argentinske žime za Valentina Benedika kljub takrat razširjeni epidemiji goveje kuge. Za preprodajo ruske žime so v Evropi skrbeli trgovci iz dveh velikih središč, v katerih je kupoval tudi Benedik: Dunaj in Hamburg. Navezava poslovnih stikov s tujimi partnerji je potekala ob pomoči trgovskega obveščevalnega zavoda R. G. Dun & Company iz Zagreba. Benedik ga je kritiziral zaradi slabih, a dragih uslug. Vsa korespondenca o nakupih je bila v nemškem jeziku z izjemo nekaj pisem Vladislava Mendelzona iz Subotice, ki je bila v srbohrvaškem jeziku. Tudi Mendelson je žimo dobival v Hamburgu. Dunajski preprodajalci žime so bili: *Heinrich Mayer*, pripravljalec vlaken, ščetin in žime, *Herman Deligdisch*, pripravljalec žime za izdelovanje krtač in čopičev, in grosist *Morer & Mann*, ki je prodajal žimo, ščetine in vlakna.

Najobsežnejša je korespondenca s podjetjem Heinricha Mayerja, III. Untere Weißgarberstraße 19, Dunaj. Kot primer si oglejmo njegovo ponudbo žime z dne 14. septembra 1937.

Na zalogi je imel 600 do 700 kg črne, sive, svetlo sive in bele žime v dolžini od 57 do 80 centimetrov. Najcenejše so bile črna ali siva (14 avstrijskih šilingov¹⁵ /kilogram) ter svetlo siva (15 šilingov), najdražja pa bela (18 šilingov). Cena je veljala na Dunaju, ob plačilu z gotovino je veljal 3-odstotni popust. Na koncu je Mayer svetoval, da bi bilo za Benedika najbolje, če bi se zaradi omenjene izjemne ponudbe osebno oglašil na Dunaju. V tem primeru bi bilo zaželeno, ko bi ga pred obiskom obvestil, da bi si določil termin za srečanje. Za hitra sporočila so trgovci uporabljali poštne telegrame, za kratka sporočila pa dopisnice s tiskanim naslovi ali štampiljkami stalnih korespondentov.

Dva trgovca sta bila iz pristaniškega mesta Hamburg, *Alphonse Hagedorn*, ki je imel podjetje z volno in žimo, ter podjetje *Leona Levyja*, s katerim je Benedik veliko posloval. Na nekaterih Levyjevih fakturah je pripisil "izvor Kitajska". To je bilo gotovo novost v dotedanjem slovenskem trgovanju z žimo.

Benedik se je najbolj zanimal za prvovrstno surovo sibirsko dolgo žimo, imenovano tudi konjski repi, dolgo od 60 do 90 cm. Na trgu je večkrat ni

bilo dobiti. To dokazujejo Mayerjevi stavki o razprodanih zalogah v njegovih skladiščih na Madžarskem in Poljskem. Druga izbira je bila dvakrat česana konjska žima, po navadi krajša, dolga od 35 do 70 cm. Krajšo žimo so pridobivali iz konjske grive. Količina nakupljene žime je bila pogosto odvisna od najnižje možne cene. V povprečju je ena pošiljka znašala od 50 do več 100 kilogramov. Žimo so skladiščili in transportirali v balah. Surovina s severa je potovala do Kranja po železnici prek vstopne postaje na Jesenicah, tam so jo tudi carinili. Zaradi naraščajočih cen proizvodnje se je Benedik pri Zbornici za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani zavzemal za brezcarinski uvoz žime. Naraščanje cen surovine je bilo opazno tudi v sami korespondenci; Benedik je Mayerju za surovo žimo leta 1935 odštel le 8,50 avstrijskega šilinga za kilogram, za česano pa 11,50 šilinga, v primerjavi z dvema letoma kasneje precej manj. Nekaj očiščene in spredene črne žime za blazine, povprečno po 10 kg, je Benedik prodajal v okviru prodaje na drobno naprej slovenskim kupcem: Klotildi Likar iz Ljubljane, Juliusu Fischerbachu iz Maribora in Ivanu Vidmarju iz Brežic. Za kilogram je zaračunal od 42 do 60 din, a je pri tem komaj kaj zaslužil.

Prodaja sit

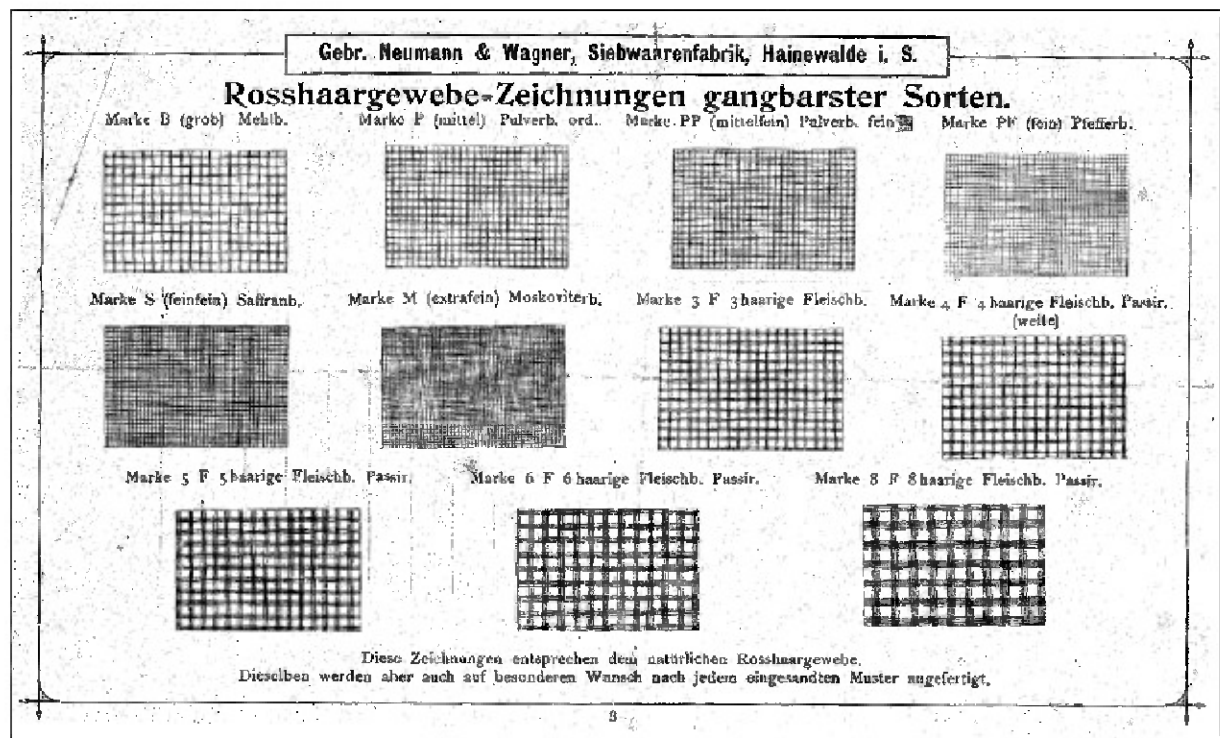
Podjetje Valentina Benedika je v svojih najboljših časih izdelovalo več kot 15 vrst sit za industrijske namene, npr. sita za poper ali "pfeferböden", pivska sita ali "bierböden" in sita za žafran ali "safranböden", v mlinarstvu sita za moko ali "mehlböden", ter celo za lekarne – sita za praške ali "pulverböden".¹⁶ V gospodinjstih so bila zlasti priljubljena barvna sita (färbig) in razna sita za pasiranje, npr. sadni pasirji ali "obstböden" in mesni pasirji ali "fleischböden". Poleg tega so sitarji izdelovali sita okrogle in kvadratne oblike, to pa je podvojilo število možnih sit. Vrste sit lepo prikazuje spodnji cenik z datumom 15. april 1918. Cenik je napisan na dopisu s tiskano glavo podjetja. Namenjen je bil trgovanju z nemškimi in češkimi deželami. Proizvodnim cenam sit v avstrijskih kronah je bilo v izvoznih deželah treba prišteti 30 oziroma 50 odstotna pribitka.

¹⁵ 1 avstrijski šiling je bil vreden približno 5 din. Sklep je narejen na podlagi letne naročnine za časopis *Gottscheer Zeitung*, ki je znašala 30 din ali 6 avstrijskih šilingov (*Gottscheer Zeitung*, leto XXXIV, št. 1, z dne 1. januar 1937).

¹⁶ Slovenski izrazi za omenjena sita so nastali z dobesednim prevodom, ker uradne sitarske terminologije še nimamo; najbolj vprašljiva sta izraza "sita za žafran" in "pivska sita".

<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 20%;"> <p>STRASISCH bei Krainburg Oberkrain</p> </div> <div style="text-align: center; width: 60%;"> <h2 style="margin: 0;">Valentin Benedik</h2> <h3 style="margin: 0;">Rosshaarsiebböden-Fabrik</h3> <h3 style="margin: 0;">Strasisch (Krain)</h3> </div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 20%;"> <p>Telegraph-Adresse: BENEDIK, STRASISCH</p> <p>Zahler und Klegbar in Krainburg</p> </div> </div>														
für Aufträge zu Nr. 30/60												für Aufträge zu Nr. 50/60		
		54	50	47	44	40	38	36	33	30	27	24	30/60	27/60
Pfefferkörner	□	65.60	54.-	49.50	41.20	36.50	.	33.60	27.20	24.20	.	.	48.80	
	○	54.40	51.20	45.60	37.60	33.60	.	32.80	26.80	23.20	22.40	.	46.80	43.20
Mittelpulver	□	59.20	52.-	45.20	38.80	34.40	.	32.-	28.20	23.60	.	.		
	○	49.60	46.-	39.60	33.20	30.40	.	28.20	25.60	22.80	22.40	.	44.80	37.20
Feinpulver	□	47.60	41.20	37.20	32.-	28.-	.	28.-	26.-	22.20	.	.		
	○	43.20	38.80	33.60	29.60	28.40	.	24.40	22.80	19.20	18.80	17.60	36.80	29.20
Moshawerter Kaffee	□	67.20	29.20	24.20	20.-	60.20	.	50.20	44.80	38.20	.	.	75.20	65.20
	○	29.20	29.20	24.20	19.60	57.60	.							
Saffran schwarz	□	81.60	71.60	68.80	58.40	50.20	.	.	52.80	30.-	.	.		
	○	73.60	63.60	57.60	46.40	42.80	.	38.20	30.20	26.20	.	.	55.20	45.20
Saffran rot	□	83.60	75.60	69.60	58.40	54.80	.	46.80	36.20	31.60	30.-	.		
	○	75.60	70.40	63.60	52.40	48.20	.	42.-	34.20	30.80	25.20	.	60.80	52.40
Pulver 3/4	□	57.60	76.00	47.60	43.60	40.40	.	37.60	32.40	26.-	22.80	.	57.20	43.20
	○	65.20	52.-	43.60	38.-	35.60	.	32.20	29.80	22.80	13.80	.	43.20	35.20
Korn 4 5 6 8 h	□	64.-	51.40	51.20	46.40	38.20	34.80	32.40	28.-	25.20	20.40	18.40	.	
	○	24.-	14.80	16.40	17.20	13.20	11.20	17.20	14.-	12.40	12.40	10.-	.	
Korn 2 3 4 5 6 8 h	□	.	52.-	48.20	45.20	43.20	.	32.-	37.20	22.-	20.20	.		
	○	.	69.60	59.20	55.20	51.20	.	44.-	40.-	35.20	32.-	30.-	.	
Korn 1 2 3 4 5 6 8 h	□	.	81.20	74.40	65.60	58.-	.	34.20	30.80	28.-	26.-	25.-	.	
	○	46.20	40.20	38.20	35.20	32.20	29.20	29.20	27.20	24.20	.	.		
Saffran fertig	□	55.20	42.20	37.60	36.-	34.-	23.-	20.40	18.80	.	.	.		
	○	31.20	27.40	24.-	23.-	20.-	22.60	22.20	20.80	.	.	.		
2% Aufschlag		57.20	50.80	48.20	43.60	40.60	38.-	36.-	32.80	.	.	.		

Primer centka žimnatih sit (vir: SI ZAL, ŠKL 102/25)

Vzorec sit podjetja Neuman & Wagner (vir: SI ZAL, ŠKL 102/24)

Tabela 1:

cena za ducat:

sito/velikost ¹⁷	8"	9"	10"	11"	12"	12,5"	13"	14"	15"	16"	17"	18"	19"
svitle in ogrske dvanajstice				40	45	46,7	52	58					
pasirji v 4–5–6 žim	37	41	46	54.5	63		76	80	84	90	95	100	110
pasirji v 3 žime			42	50	59								

Tabela 2:

cena za pušelj:

sito/velikost	št. 1	št. 2.	št. 3.	št. 4.	št. 5.	št. 6.	št. 7.	št. 8.	št. 9.	št. 10.
17" navadne	16	21	23	24	25,50	27,50	29	28,50	40	–
17" la orange	–	26	28	30	31,50	35	–	32	–	–
15" la orange	–	24	28	29	31,50	35	36	–	–	40

Tabela 3:

količina	vrsta	velikost	oblika	cena	
25 ducatov	sita za prašek	54 cm	kvadrat	po 152 din	3.800
"	sita za poper	"	"	165	4.125
20 ducatov	"	47 cm	"	129	2.580
3 ducate	"	40 cm	"	90	270
30 ducatov	"	30 cm	krog	50	1.500
5 ducatov	sita za žafran	44 cm	"	121	605
skupaj din:					12.880

¹⁷ Velikost je izražena v colah – " – dolžinska mera, približno 2,5 cm, avstrijska cola 2,63 cm, v: SSKJ, računalniška zbirka slovarjev.

Med posameznimi vrstami so bila sita različna še glede na gostoto tkanja (tri do osem žim ali 3–8 haarig), barvo (bela, črna, rdeča in oranžna ali rumena)¹⁸ in velikost (premer od 24 do 54 cm). Za lažjo predstavo si oglejmo običajne vzorce žimnatih sit nemškega podjetja Neuman & Wagner. V prvi vrsti so sito za moko (grobo) ter srednje in fino sito za prašek, v drugi sito za poper, sito za žafran, moskovsko sito (posebno fino) in še pet iz različnega števila žim stkanih mesnih pasirjev.

Sita so navadno prodajali vezana v pušlje ali ducate, redkeje posamezne kose ali na kilogram. Tako imenovane pajtelne, ki so jih imeli mlinarji za sejanje moke, so prodajali v parih. Tabeli 1 in 2 prikazujeta cene (v dinarjih) in vrste sit, ki so bila leta 1935 najbolj prodajana.

Za lažjo predstavo si poglejmo cene časopisov¹⁹ in nekaterih osnovnih živil z ljubljanske tržnice ter jedi v eni izmed mestnih gostiln istega leta (1935):

izvod časopisa Slovenski narod ...	1 din
izvod časopisa Slovenec ...	2 din
eno jajce ...	50 par–1 din
piščanec (kg) ...	18 din
puran (kg) ...	10 din
telečje meso (kg) ...	10–12 din
svinjsko meso (kg) ...	8–12 din
zakuhana juha ...	1,5 din
ostale jedi po naročilu ...	2 din in dalje.

In kdo so bili kupci kranjskih žimnatih sit? Sredi 30. let 20. stoletja je bilo vseh odjemalcev iz tujine, ki so pisali Benediku več kot enkrat, 16, nekaj kupcev je sodelovalo z njim samo enkrat. Bili so iz različnih evropskih mest od Ukrajine do Španije: Užhorod, Kobenhaven, Landau–Pfalz, Deutsch–Liebau, Haag, Pariz, Amiens, Dunaj, Milano, Neapelj, Barcelona. Iz severnoafriških francosko govorečih mest Alžir in Sfaks sta bila Eugene Verzilli in Hajd Taher & Hassen Keskes. Dobro kupčijo je Benedik sklepal s kupci iz krajev takratne skupne države Jugoslavije: Paraćin, Leskovac, Subotica, Skopje, Bitola in Kakanj. Največ je prodal (v vrednosti 12.880 din) po ohranjenih dokumentih sodeč 25. 10. 1935 podjetju gospoda Hitschlerja iz Landau–Pfalza pri Karlsruheju – 108 ducatov industrijskih sit v eni poštni pošiljki (tabela 3).

Novembra istega leta je podjetje dobilo podobno visoko naročilo (vredno 12.349 din) tovarne

Dansk Haarsigtefabrik. Nadaljnje dobro sodelovanje z dansko tovarno so preprečile težave z bančnim poslovanjem, tako da je pri izplačilu pošiljke moral posredovati celo generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije v Kobenhavnu. Danci so se zaradi nevšečnosti pri plačevanju z valuto jugoslovanske države raje odločili za kupovanje na Poljskem, saj so sita zelo konkurirala slovenskim po ceni, ne pa po kakovosti, kot je bil prepričan Benedik. Benedik je na koncu pisma prosil konzulat za posredovanje države pri plačilnem prometu, saj bi izguba tako velikih naročil v teh slabih časih pomenila zmanjšanje proizvodnje sit in s tem odpuščenje delavcev. Očitno zaman.

Preostale fakture so imele znesek povprečno za 1.000 din.

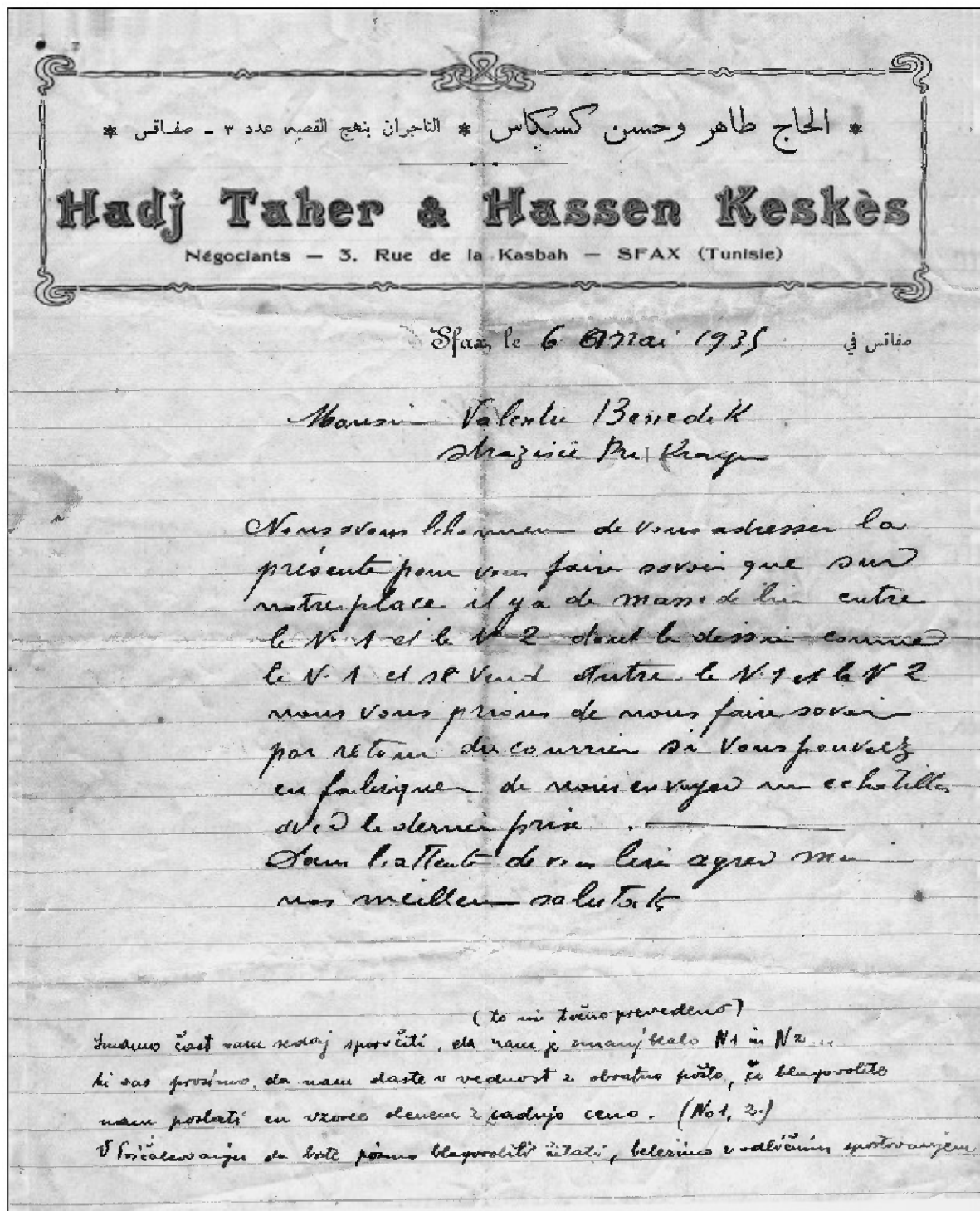
Za severnoevropski trg so bila značilna velika enkratna naročila, jugoslovansko tržišče pa lahko označimo kot trdnjše. Naročila so bila pogostejša, a manjša in trgovanje je trajalo več let. Gorenjsko podjetje je med vojnama največ tržilo v Srbiji. S Stojkovičem iz Paraćina v Srbiji v skupni vrednosti 8.601 din ter s podjetjem Vase Gičića in sinov iz Leskovca za 2.922 din. Sledi Bosna s Serverjem H. M. Šehovićem, ki je v dveh letih nakupil za 2.192 din blaga. Nekaj malega sit vrste orge in navadnih je prodal še v makedonski konec, Bitolo in Skopje.

Iz samih pisem lahko izvemo, da je Franc Benedik pridobil tudi nekatere kupce pri svojih konkurentih, npr. iz propadlega Centralnega prodajnega urada Sitarske in žimarske zadruga in preostalih sitarjev iz Stražišča. Taka sta bila na primer gospoda Riviera iz Barcelone in Eugenij Verzillij iz Alžira. Tako Benedik v pismu Rivieri razlaga, da je bil tudi sam delničar omenjene prodajne centrale, dokler leta 1934 njeno delovanje zaradi izgub ni bilo postavljeno na kocko.²⁰ Tako mu je dobro znan cenik Centrale, ki pa je od njegovega dokaj višji, zato sam ne more privoliti na 30-odstotni popust za plačilo z gotovino, kot ga je priznal omenjeni prodajni urad. Nasploh je barantanje za ceno sit pogosta vsebina trgovske korespondence. Nanje je Benedik gospodu Verzilliju odgovoril takole: *cene sem Vam kolikor mogoče znižal ter sem prepričan, da boste popolnoma zadovoljni, kakor tudi s kvaliteto, in mi boste v bodoče poslali vsa Vaša naročila ...* Benedik je imel navado za embalažo zaračunati 5 promil celotnega zneska računa ter priznati 10 odstotkov popusta pri takojšnjem plačilu z gotovino. Nemalokrat so nam-

¹⁸ Matko Oman, Od žime do sita, v: *Loški razgledi*, XI/1964, Škofja Loka 1964, str. 76.

¹⁹ *Slovenski narod*, leto LXVIII, št. 4, 5. januar 1935; *Slovenec*, leto LXII, št. 1, 1. januar 1935.

²⁰ Tako navaja tudi Katarina Kobe-Arzenšek v članku Sitarstvo med obema svetovnjima vojnama, v: *Kranjski zbornik* 1975, Kranj 1975, str. 262.

Dopis Hajd Taher-ja (vir: SI ZAL ŠKL 102/52)

reč plačila kupcev zaostala. Benedik je moral ukrepati preventivno s prošnjo, naj dolžnik, takoj ko dobi blago, pošlje ček na domač naslov, saj mora on sam pri nakupu surovo žimo plačati vnaprej, takoj po prejemu fakture in ne šele po prejemu surovine.

Izbira dveh estetsko in pripovedno zanimivih

dokumentov se nanaša zlasti na eksotičnost krajev, v katerih je bil sedež podjetja. Prvo med njimi je ilo podjetje Hajd Taher & Hassen Keskes iz Sfaksa v Tuniziji. Gre za običajen primer vljudnostnega dopisa ob plačilu čeka, kakršnih je v gradivu sicer veliko.

Dopis se v slovenščini glasi takole:²¹

Gospod Valentin Benedik

Stražišče pri Kranju

V čast nam je, da Vam lahko v prilogi pošljemo ček na Pariz št. 11414 izplačljiv za poravnavo Vašega računa z dne 17. 8. 1935. V upanju, da boste ček prejeli, vas najlepše pozdravljam.

"podpis"

Benedik mu je odgovoril:

Vaš cenjeni dopis z dne 13. septembra, kakor tudi priložen ček na Pariz št. ... za Fsc ..., v poravnavo mojega računa z dne 17. avgusta sem prejel. Ostanek 14 pušlov Linz št. 1 in 52 pušlov Linz št. 2 Vam pošljem tekom tega meseca in se priporočam nadaljnjim cenjenim naročilom.

Prejmite izraz mojega spoštovanja.

V. B.

GEGRÜNDET 1897

Kunst- und Bauschlosserei, Drahtgewebe-Geflechte-Gitterzäune, Drahtmatten, Sieb-, Blechwaren- und Sparherdfabrik

Ludwig Kozár
Užhorod

TELEFON RIET.
MIRJALLEN UND QUARMS.
EISENREIßT FÜR KLEINE TOBE, NACHMACHUNG FÜR KLEINE TOBE, UŽHOROD TOBE.
RECHENUNGS- UND ARBEIT.
FRANK-RECHENUNGS.
SLOVAKISCHE ALLGEMEINE KREDITBANK UŽHOROD.
UKRAINISCHE NISSEMI OBELETSBANK, BUDAPEST.
WIENER BANKVEREIN WIEN.

TELEGRAMME: KOZÁR UŽHOROD.

den 14. Februar 1936.-

Fr.-

Titl.-

Valentin Benedik,
Rosshaar - Siebböden-Erzeugung,
Stražišče

Betr. Anfrage auf Lieferung
von Rosshaarsiebböden.

Hiermit ersuche ich Sie um billigste Preisangebotung auf Lieferung von
Rosshaarsiebböden.

Ablieferung: bei jeweiligen eintretendem Bedarf auf Abruf.-

Bezahlung: die jeweilig fälligen Rechnungsbeträge werden im Rahmen des von meiner Bankverbindung der Slov. allgem. Kreditbank, Fil., Užhorod, bestätigtem Kampagne Programmes 1936, von der genannten Bank zur Überweisung gebracht. - Gleichzeitig wollen Sie mir Ihre Zahlungskonditionen bei Nachnahme-Sendungen und bei prompter Bezahlung gefl. bekanntgeben.-

Falls mir Ihr Angebot und die Qualität Ihrer Erzeugnisse befriedigen werden, bin ich geneigt meinen sämtlichen Bedarf bei Ihnen einzudecken.-

Ihre Preise wollen Sie mir nach Möglichkeit franko Užhorod, oder franko ösl. Grenze bereits verzollt aufgeben.-

Ihrer diesbezüglichen umgehenden Erledigung entgegengehend, zeichne ich

hochachtungsvoll:
Ludwig Kozár/Lajos
Lajos Kozár

Povpraševanje po žimnatih sitih ukrajinske tovarne Ludwig Kozár (vir: SI ZAL, ŠKL 102/40)

²¹ Za prevod se najlepše zahvaljujem Poloni Mlakar iz Arhiva Republike Slovenije.

Drugi dopis je nastal v skrajnem jugozahodnem delu Ukrajine na meji s Slovaško republiko, kjer je imela sedež tovarna umetnega kovaštva in strojnega ključavničarstva, dratenih mrež in prepletov, železnih ograj, sit, dratenih matic, pločevine in štedilnikov Ludwiga Kozarja. Tovarna povprašuje Valentina Benedika po najcenejši možni dobavi žimnatih sit. Obenem navaja svoje pogoje za nakup, kot so dobava sit na vsakokratni poziv, plačilo sprotih računov prek slovaške splošne kreditne banke, podružnica Užhorod. Hkrati želi podatke o Benedikovih pogojih za plačilo pri povzetju pošilk ob takojšnjem plačilu. Če bi bili ponudba in kakovost izdelkov zadovoljivi, bi lahko svoje celotne potrebe pokrivala pri Benediku. Cene bi bile po možnosti cene izdelkov, že ocarinjenih v Užhorodu ali na češki meji. Dokumenti o morebitni uresničitvi velikega posla se v gradivu niso ohranili.

Za konec predstavljam na kratko še slovensko korespondenco z rednejšimi odjemalci sit iz ribniške doline. Med korespondenco prevladujejo ceniški za sita in izstavljenе fakture. Pregled zadnjih po celotni nakupni vrednosti žimnatih sit med letoma 1935 in 1937 dá tak vrstni red kupcev:

Štefan Lovšin, Sajevec 12	9.051 din
Franc Šega, Sodražica 56	7.089 din
Matija in Alojz Šega, Janez Lovšin, Ravni dol	1.734 din
Ivo Kerže, Sodražica	1.390 din
Ivan Mihelič, Kot	744 din
	Skupaj: 20.008 din

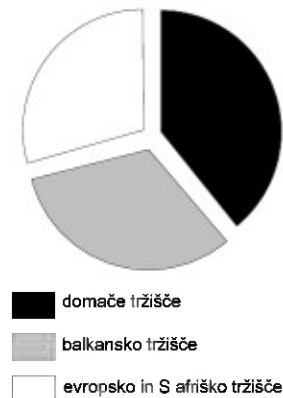
Eden izmed njih, trgovec Štefan Lovšin iz Sajevec pri Ribnici, je bil zadovoljen z barvo in ceno sit, ne pa z gostoto tkanja, saj so se zaradi nje pritoževali njegovi kupci. Ribničani so naročali predvsem pasirje, tkane v 6 žim, rujavke, svitle stopne, orgje in svitle šestice.

Zaključek

Glavnina celotne trgovske korespondence je iz let 1934–1937 in je večinoma v nemškem, francoskem in nekaj malega italijanskem jeziku. V tem času je podjetje Valentina Benedika na tuje tržišče prodalo za 31.554 din izdelkov, največ industrijskih sit, ki so jih uporabljali pri pripravi popra, piva ali žafrana, ter vrst Linz, Cassie, Venisse in Facon.²² Trgovci z Balkana so tako kot

domači slovenski naročali zlasti pasirje tkane v 6 žim, pa tudi sita orgje v velikosti 15–17 col in navadne (tj. okrogle, za moko). V primerjavi s slovenskimi so balkanska, evropska in afriška naročila po znesku vseh računov presešla domača naročila za 57 odstotkov.

Delež prodaje žimnatih sit v letih 1934–1937

Zadnji dokumenti arhivskega gradiva sitarstva Benedik iz Stražišča pri Kranju segajo v konec leta 1937; od takrat so poslednje žigosane dopisnice z naročili za žimnata sita. Po tem datumu ni nobenih dokumentov o podjetju več, kot bi jih odrezal. Žal ni na voljo nobenih zapisov o uradnem zaprtju podjetja, ki bi pojasnili natančneje vzroke za zaprtje in čas zaprtja. Gospa Kobe-Arzenškova, ki je raziskovala sitarsko dejavnost na Gorenjskem, navaja, da je podjetje "Val. Benedik" prenehalo delovati leta 1937 zaradi pomanjkanja surovin.²³ Kar kliče po nadaljnjem preučevanju stražiškega sitarstva, ki je bilo gotovo gospodarski fenomen v avstro-ogrskem in kasneje jugoslovanskem okviru, je katalogizacija žimnatih sit in sistem poimenovanja. Izziv gorenjskim muzealcem?

Literatura

Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Škofja Loka 1973.

Enciklopedija Slovenije, 11. knjiga, Ljubljana 1997, str. 89.

Katarina Kobe-Arzenšek, Sitarstvo med obema svetovnjima vojnama, v: *Kranjski zbornik* 1975, Kranj 1975, str. 256–263.

Katarina Kobe-Arzenšek, *Sitarstvo na Gorenjskem*, Zgodovinski oris, Ljubljana 1967.

²² Te vrste sit v literaturi o sitarstvu niso znane, verjetno pa gre za poimenovanja po krajih nastanka (ali prodaje?) sit, npr. Linz po Linzu v Avstriji, Venisse po Benetkah.

²³ Katarina Kobe-Arzenšek, Sitarstvo med obema svetovnjima vojnama v luči novih izsledkov, v: *Kranjski ...*, str. 262.

Janez Kopač, Stražišče skozi upravni razvoj, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, Kranj 2002, str. 11–30.

Marija Markelj, Jerneja Skaza, Sitarstvo in žimarstvo, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, Kranj 2002, str. 281–290.

Mija Mravlja, Vojna škoda v Stražišču 1945–1946, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ob 1000. letnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, Kranj 2002, str. 93–124.

Matevž Oman, *Žimopreja in sitarstvo*, v: *Stražišče pa Strašan, Zbornik ob 1000. letnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, Kranj 2002, str. 284–290

Matevž Oman, Od žime do sita, v: *Loški razgledi*, XI/1964, Škofja Loka 1964, str. 69–81.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, računalniška zbirka slovarjev.

Zgodovinski krožek OŠ Staneta Žagarja Kranj, *Sitarstvo v Stražišču*, raziskovalna naloga, Kranj 1999.

Nina Zupancič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem od 1918 do 1941*, Ljubljana 2003.

Viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), ŠKL 102, Sitarstvo Benedik Stražišče pri Kranju, t. e. 1, 3.

ZAL, LJU 88, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, t. e. 3, 4.

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Matične knjige, RMK župnije Kranj–Šmartin 1832–1870, 1871–1890.

Gottscheer Zeitung, leto XXXIV, št. 1, 1. januar 1937.

Slovenski narod, leto LXVIII, št. 4, 5. januar 1935.

Slovenec, leto LXII, št. 1, 1. januar 1935.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 314.743(497.6=163.6 Tuzla)
Prejeto: 2. 12. 2005

Zveza Slovencev Tuzla – Udruženje Slovenaca Tuzla

GAŠPER ŠMID

magister zgodovinskih znanosti, višji svetovalec I
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
el. pošta: gasper.smid@gov.si

ŽARKO ŠTRUMBL

višji svetovalec II
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
el. pošta: zarko.strumbl@gov.si

IZVLEČEK

Avtorja sta predstavila delovanje Zveze Slovencev Tuzla – Udruženje Slovenaca Tuzla. Prve večje skupine Slovencev so se v Bosni in Hercegovini naselile v rudniških bazenih že konec 19. stoletja. Po razpadu nekdanje Jugoslavije in ob vojni v Bosni in Hercegovini pa so se zopet zavedeli svojih korenin in se organizirali in druženje državljanov slovenskega rodu je 18. avgusta 1993 preraslo v društvo – zvezo, ki po preverjenih virih deluje še danes, tudi s pomočjo matične domovine.

KLJUČNE BESEDE: *Zveza Slovencev Tuzla, Udruženje Slovenaca Tuzla, izseljenstvo, Slovenci po svetu, Slovenci v Bosni in Hercegovini, slovenska izseljenska društva*

ABSTRACT

THE ASSOCIATION OF SLOVENES TUZLA (TRANSLATION FROM SLOVENE) – THE ASSOCIATION OF SLOVENES TUZLA (TRANSLATION FROM SERBO-CROATIAN)

Both authors have introduced the activity of The Association of Slovenes Tuzla (translation from Slovene) – The Association of Slovenes Tuzla (translation from Serbo-Croatian). As early as the end of the 19th century, the first larger groups of Slovenes settled in the mining basins in Bosnia and Herzegovina. After the disintegration of the former Yugoslavia and moreover during the war in Bosnia and Herzegovina, they became aware of their roots again and as the consequence, the informal amical society of the citizens of the Slovene origin had changed into a more important and formal one and it was transformed into an association – society, which according to the authenticated sources, has been active to this very day, thanks to the help and assistance of the original native country as well.

KEY WORDS: *The Association of Slovenes Tuzla (translation from Slovene), The Association of Slovenes Tuzla (translation from Serbo-Croatian), emigration, Slovenes Around the World, Slovenes in Bosnia and Herzegovina, Slovene emigration associations/societies*

Uvod

Za podobo narodne kulture in zgodovine je zelo pomembno tudi kulturno ustvarjanje Slovencev v izseljenstvu in zamejstvu. Ker je prav kultura v najširšem pomenu besede tista, ki slovenstvo še stoletja ohranja pri življenju, je nujno potrebno, da kulturna politika Republike Slovenije ustvarja možnosti za njen obstoj in razvoj ter ohranitev. Pri tem mora v prvi vrsti upoštevati dejanski položaj Slovencev po svetu, pristop držav, v katerih živijo, do vprašanj večkulturnosti nasploh in ne nazadnje tudi do Republike Slovenije, hkrati pa mora biti uglasena z odnosi s temi državami. Upoštevati mora tudi dejstvo, da se položaj Slovencev v zamejstvu bistveno razlikuje od položaja Slovencev po Evropi, v čezmorskih državah in še posebej v državah nekdanje Jugoslavije. Slovenski narod velja za enega najmanjših slovanskih narodov. In vendar sodi med narode, ki imajo glede na skupno število pripadnikov zelo visok odstotek ljudi razpršenih po svetu. Proces izseljevanja se je pri Slovencih začel že v 16. stoletju, izseljevali so se tako rekoč na vse konce sveta, in to kot vojaki, izobraženci, delavci po Evropi (Dunaj, Praga, Pariz, Milano, Moskva, Wroclav, Bosna, Hrvaška, Srbija, Porenje–Westfalija) ali pa kot dojilje v Egipt, Azijo, predvsem pa v čezmorske dežele. O tem, koliko naših ljudi je odšlo na tuje, ni točnih podatkov. Po grobih ocenah naj bi zunaj meja matične domovine živela kar ena petina ali okrog pol milijona Slovencev. Vzroki za izseljevanje pa so bili različni, od zgodovinskih, ekonomskih, socialnih, političnih do kulturnih. Izseljevali so se v štirih glavnih valovih. Prvi val konec 19. stoletja je bil izrazito ekonomske narave, drugi val v dvajsetih letih 20. stoletja so poleg ekonomskih razlogov zaznamovali pritiski italijanskega fašizma, tretji val po II. svetovni vojni je predstavljalo izrazito politično izseljenstvo, zadnji večji val v šestdesetih letih pa je zopet predstavljal ekonomske izseljence.

Slovence zunaj Republike Slovenije lahko razdelimo na tri kategorije:

- tiste, ki so jih zgodovinski in politični dogodki odrezali od matičnega narodovega telesa in kot avtohtone manjšine živijo v sosednjih državah (Italiji, Avstriji, na Madžarskem in na Hrvaškem);
- tiste, ki so se zaradi takšnih ali drugačnih razlogov prostovoljno izselili v tuje države in zdaj živijo in delujejo kot izseljenci (sem prištevamo tudi kategorijo, ki so jo oblasti v nekdanji skupni državi poimenovali zdomci, tj. delavci na začasnem delu v tujini);
- po osamosvojitvi Slovenije pa se pojavlja še tretja kategorija, to so Slovenci, ki žive v nekdanjih republikah nekdanje Jugoslavije, ki so zdaj po večini samostojne države.¹

Po neuradnih podatkih živi na območju nekdanje Jugoslavije 35.000 do 40.000 Slovencev;² pri tem niso upoštevani Slovenci na Hrvaškem, ki so kategorija zamejskih Slovencev, saj živijo v državi, ki meji na Slovenijo, torej Slovenci, ki živijo v Bosni in Hercegovini, Republiki Makedoniji in državi SČG.³

Slovenci so začeli prihajati v industrijska središča v Bosni in Hercegovini, kot so Zenica, Kakanj, Breza, Tuzla, Banovići že pred 120 leti. Z odprtjem rudnika "Kreka" leta 1885 se je pokazala potreba po večjem številu tujih delavcev, posebno strokovnjakov. Med njimi je bilo veliko Slovencev. Niso pa bili samo rudarji. Prišli so tudi strokovnjaki raznih profilov. Kasneje, leta 1919, ko so rudarji "Kreke" stavkali, je upravi rudnika z lažno obljubo uspelo dobiti iz Slovenije 200 rudarjev. Le-ti pa so se takoj pridružili stavkajočim rudarjem "Kreke". Od tedaj so bili Slovenci vključeni v vseh strukturah rudnika. Njihovi potomci še danes živijo v Tuzli. Prišlo je do adaptacije in tudi do asimilacije. Slovenci so se v preteklih časih z ramo ob rami bojevali s pripadniki drugih narodov za svobodo in človekove pravice. Niso zbudili večje pozornosti javnosti, vedelo pa se je, da so primer marljivosti in poštenja. V najhujših časih, ko je bila v Bosni in Hercegovini vojna na vrhuncu, ko je bila vsaka družina na pragu eksistence, je skupina vidnih Slovencev v Tuzli oblikovala iniciativni odbor, katerega naloga je bila, da se Slovenci in njihovi potomci organizirajo v "Društvo Slovencev Tuzla".

Ustanovitev Zveze Slovencev Tuzla

Osnovni programski cilj Združenja prebivalcev Tuzle, slovenskega rodu Udruženje građana slovenačkog porijekla Tuzla je bil sprva le golo preživetje oziroma zagotavljanje humanitarne pomoči, šele drugi pa spoznavanje in druženje občanov slovenskega rodu ter članov njihovih družin, ohranjanje slovenskega jezika in slovenskih narodnih običajev ter širše spoznavanje kulture, gospodarstva in zgodovinskih tradicij Republike Slovenije in slovenskega naroda.

1 Analiza stanja na področju, Slovenci zunaj Republike Slovenije, Ljubljana 2002, str. 208.

2 Prav tam, str. 219.

3 Skupnost držav Srbije in Črne gore.

Ustanovna Skupščina "Združenja Slovencev Tuzla" je bila 18. avgusta 1993 v hotelu Tuzla v Tuzli. Ustanovitev tega društva je bila 100 let prepozno. Združenje je v zadnjih 10 letih obstoja dobro delovalo in nadomestilo veliko izgubljenega časa. V vojnih letih so iz Slovenije prihajale humanitarne pošiljke, ki so veliko pomenile za več kot 1400 članov Združenja; bili so presrečni ob bogati vsebini paketov, ki so jih dobili, in so bili neizmerno hvaležni Republiki Sloveniji.⁴

Slovenci v Bosni in Hercegovini delujejo tudi v Sarajevu. Tam je zelo prizadevno Slovensko kulturno društvo Ivana Cankarja. Izdaja glasilo Zora Cankarjeva, prireja odmevne razstave, skrbi za poučevanje slovenskega jezika itd. V Banjaluki deluje Zveza Slovencev Republike srbske. Slovenci so organizirani tudi v Zenici, Kaknju, Travniku itd.

Statut in program dela Zveze Slovencev Tuzle – Udruženja Slovenaca Tuzla

Kot je bilo že povedano, je bila na osnovi številnih dejavnosti iniciativnega odbora 18. avgusta 1993 v hotelu "Tuzla" v Tuzli ustanovna skupščina Združenja Slovencev Tuzla. S tem dnem je prenehal delovati iniciativni odbor in vse zadeve so prevzeli legalno izvoljeni organi Združenja. Na osnovi 11. člena Zakona o združevanju državljanov⁵ je inavguralna skupščina Zveze Slovencev Tuzle in okolice Republike Bosne in Hercegovine (18. 8. 1993) sprejela statut Zveze Slovencev Tuzla, Republika Bosna in Hercegovina.

Združenje Slovencev v Tuzli in njeni okolici je zveza državljanov slovenskega rodu, ki povezuje in svobodno in prostovoljno združuje državljane slovenskega rodu, ne glede na ideološke, verske, strankarske in druge pripadnosti za uresničevanje osebnih in skupnih interesov. Skrajšano ime je Zveza⁶ (Slovencev Tuzla, Republika Bosna in Her-

cegovina). Njen sedež je v Tuzli, v Ulici Maršala Tita št. 155.

Za boljšo obveščenost je že novembra 1993⁷ izšla prva številka Informatorja⁸ – časopisa Združenja Slovencev Tuzle. Do prvega natisa Informatorja je imel upravni odbor enajst sestankov. Poslal je pisma Rdečemu križu Slovenije, prošnjo za včlanjenje v Slovensko izseljensko matico Republike Slovenije ter pisno predstavniku Združenja Slovencev v Kaknju, ki je bil že več kot pet mesecev v Ljubljani, ter od njega zahteval navezavo stika z vlado Republike Slovenije. Na začetku na nobeno pismo ni bilo odgovora. Oblikovan je bil informacijski center. Pripravljali so tudi anketni list in članske izkaznice.⁹ Arhiv Republike Slovenije hrani omenjene dokumente in tudi pooblastilo Združenja Slovencev Tuzle za gospo Ano Lorger, predsednico nadzornega odbora Združenja, da v Sloveniji zastopa člane iz Tuzle v vseh vprašanih meščanskih, državljanskih in humanitarnih ter drugih pravic, ki izhajajo iz zakonov Republike Slovenije.¹⁰

Zveza je nestransarska organizacija državljanov slovenske narodnosti oziroma slovenskega rodu, ki živijo v mestu Tuzla in okolici.

Glavni programski cilji so bili:

- zbiranje, spoznavanje in druženje državljanov slovenske narodnosti in slovenskega rodu, kakor tudi članov njihovih družin; cilj je negovati jezik in običaje slovenskega naroda in omogočiti članom, da se obširnejše seznanijo s kulturnimi, gospodarskimi in zgodovinskimi tradicijami Republike Slovenije ter slovenskega naroda,
- sodelovanje s slovenskimi zvezami v Republiki Bosni in Hercegovini, ki že obstajajo (Zenica,

bova to združenje, društvo imenovala preprosto skrajšno Zveza, ker so ob registraciji tega združenja, druženja, društva v simbolih in na žigu jasno zapisali: Udruženje Slovenaca Tuzle – Zveza Slovencev Tuzle Republika Bosna in Hercegovina.

⁷ 23. 11. 1993.

⁸ Informator – udruženje Slovenaca Tuzla – Informativni centar, novembar, 1993, Broj. 1. Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355.

⁹ Slovenska skupnost Tuzla, Udruženje građana slovenačkog porijekla Tuzla, Združenje prebivalcev slovenskega rodu, Kronologija Slovenske skupnosti v Tuzli, ob 10. letnici obstoja Slovenske skupnosti v Tuzli, Tuzla, 8. 2. 2004. Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 119/1417.

¹⁰ Pooblastilo Udruženja Slovenaca Tuzla – Društva Slovencev Tuzla, Tuzla, 27. 4. 1994, Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiško komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355.

⁴ Slovenska skupnost Tuzla, Združenje prebivalcev slovenskega rodu, Udruženje građana slovenačkog porijekla Tuzla, Kronologija Slovenske skupnosti v Tuzli, ob 10. obletnici obstoja Slovenske skupnosti v Tuzli, Tuzla, 8. 2. 2004, Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 119/1417.

⁵ Službeni list SR BiH št. 5/90 in št. 21/90.

⁶ Ob pregledovanju gradiva sva naletela na problem samega poimenovanja te skupnosti Slovencev v Tuzli, saj se pojavljajo različne verzije kot npr. Slovenska skupnost Tuzla – Udruženje građana slovenačkog porijekla Tuzla, Združenje prebivalcev slovenskega rodu (Kronologija slovenske skupnosti v Tuzli, ob deset letnici obstoja Slovenske skupnosti v Tuzli, Tuzla, 8. 2. 2004), Udruženje Slovenaca Tuzla, Združenje Slovencev Tuzla, Društvo Slovencev Tuzla ipd. Po ponovnem pregledovanju sva se odločila, da

- Kakanj, Sarajevo), pa tudi pomoč zvezam, ki nastajajo,
- sodelovanje z zvezami drugih narodov, s katerimi živijo v Tuzli, kakor tudi s humanitarnimi organizacijami v Republiki Sloveniji, Republiki Bosni in Hercegovini in mestu Tuzli,
 - sodelovanje z zvezami Slovencev zunaj Bosne in Hercegovine,
 - posredovanje in oživljanje sodelovanja na vseh področjih življenja med mestom v katerem živijo, in Republiko Slovenijo, še posebno s podkrepitvijo gospodarskega, kulturnega in znanstveno-tehničnega ter športnega sodelovanja med Tuzlo in Republiko Slovenijo v okviru Zveze,
 - skrb za "starostna" gospodinjstva, ekonomski in socialni položaj članov Zveze, zaposlitev članov Zveze,
 - pravna pomoč članom Zveze, kakor tudi zaščita človekovih in nacionalnih pravic članov,
 - skrb za interese slovenskih podjetij v Tuzli,
 - skrb za izobraževanje otrok in mladine v duhu ozaveščanja o pripadnosti slovenskemu narodu. V okviru te dejavnosti omogočiti šolanje oziroma še dodatno šolanje nadarjenih učencev in študentov v Republiki Sloveniji s tem v zvezi. To se ne nanaša samo na otroke slovenskega rodu, ampak tudi vse drug prebivalce Tuzle,
 - ustanovitev informativnega središča v okviru katerega bi ustvarili komunikacijsko zvezo z Republiko Slovenijo in z drugimi deželami in posamezniki v svetu; cilj je zbirati, prenašati, shranjevati in obdelovati informacije o delu Zveze in drugih področjih, ki so zanimiva za Zvezo,
 - dejavnosti Zveze pri obrambi Republike Bosne in Hercegovine,
 - za vse programske cilje naj bi skupščina Zveze oblikovala posebne komisije – klube; njihova prva naloga je bila, na osnovi sprejetega programa Zveze pripraviti predlog operativnega programa dela. O predlogu programa naj bi razpravljala upravni odbor zveze, pri uresničevanju celotnega programa pa naj bi za primerno pomoč poskrbele tudi poslovalnice – agenture slovenskih podjetij v Tuzli.

Poleg glavnih programskih ciljev je imela tudi naloge:

- štiti pravice in interese svojih članov ob morebitnem kršenju,
- obveščati javnost v Sloveniji o problemih članstva,
- zavzemati se za človekove pravice Slovencev in posameznikov, če so te ogrožene,

- sodelovati s podobnimi organi in organizacijami, ustanovami, podobnimi zvezami v deželi, državami in posameznimi državljani,
- vzpodbujati članstvo in druge zainteresirane državljane, da bi se seznanili s slovensko kulturo, umetnostjo, folkloro, jezikom, gospodarstvom in v tem okviru organizirati tribune, razstave, seminarje in podobno,
- organizirati gospodarske dejavnosti in zagotoviti servisiranje uslug ob pomoči svojih članov in drugih oseb.¹¹

V Zvezi je bilo izključeno politično, strankarsko in dobičkarsko delovanje in se je prizadevala samo za uresničevanje omenjenih ciljev. Simbol Zveze je Triglav v treh barvah: beli, modri in rdeči. Pod simbolom je na levi strani izpisano Zveza Slovencev Tuzle Republike Bosne in Hercegovine, na desni strani pa Zveza Slovencev Tuzle Republike Bosne in Hercegovine. Himna Zveze je pesem največjega slovenskega pesnika, dr. Franceta Prešerna "Zdravljica", ki je tudi uradna himna države Slovenije. Pečat Zveze je okrogle oblike, s premerom 30 mm in simbolom Zveze v sredini, ob robu pečata je v latinici izpisano: Udruženje Slovenaca Tuzle – Zveza Slovencev Tuzle Republika Bosna in Hercegovina.

Zveza je bila registrirana na višjem sodišču v Tuzli,¹² k temu je geografsko tudi sodila. Delati je začela po registraciji.¹³ Do organiziranja pokrajinske konference za Republiko Bosno in Hercegovino je imela Zveza neposredne stike s Slovensko izseljensko matico v Ljubljani in vlado Republike Slovenije oziroma z izbranimi predstavniki.

Najvišji organ Zveze je skupščina, sestavljena iz vseh članov Zveze. Delovanje Zveze med zasedanji vodi upravni odbor; ima sedem članov: predsednika zveze oziroma skupščine po položaju, predsednika in podpredsednika upravnega odbora, tajnika Zveze in osebo, ki je odgovorna za računovodstvene in blagajniške posle in še dva člana.

¹¹ Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355.

¹² Viši Sud U Tuzli, Broj: R-II-329/93, Tuzla 15. 9. 1993. Tu piše: RJEŠENJE; Udruženje Slovenaca Tuzla, ispunjava uslove za registraciju propisane Zakonom o udruživanju građana, Sl. List SR BiH br. 5/90 i 21/90 i upisuje se u jedinstveni registar društvenih organizacija i drugih udruženja ovog suda u knjigu II, pod rednim brojem 329/93 dana 15. 9. 1993 (Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355).

¹³ Na temelju člana 11 Zakona o združivanju državljanov, Sl. List BiH št. 5/90 in št. 21/90.

Upravni odbor daje iniciative, načrtuje in usmerja delo skupščine in svojega predsednika, sestane se najmanj vsake na tri mesece. Upravni odbor lahko za posamezne dejavnosti izoblikuje stalne ali pačasne komisije. Člani teh komisij so lahko tudi osebe, ki niso člani Zveze, vendar se strinjajo s cilji programa in statuta in želijo delovati v tem smislu. Predsednik upravnega odbora je odgovoren za finančno poslovanje Zveze in skrbi za zbiranje sredstev, članarin, dotacije, darove, kakor tudi za vse druge oblike financiranja. Tajnik Zveze opravlja vse tehnične in upravne posle.

Zveza ima še nadzorni odbor in častno sodišče – to razpravlja o spornih zadevah. Zveze ima redne in izredne člane. Redni člani so lahko le osebe slovenskega rodu in njihovi družinski člani in lahko sodelujejo pri vseh programskih ciljih Zveze.

V okviru Društva Slovencev Tuzle naj bi oblikovali tudi Informacijski center Združenja Slovencev Tuzle.¹⁴ Skrbel naj bi za evidenco društva (osebne podatke, plačilo članarine, socialne izkaznice članov itd.). Zato načrtujejo informacijski sistem BBS, Bulletin Board System – "javni bilten Sistem" ali "javna računalniška mreža v malem". Tako so predvideli razne povezave in včlanitev v katero izmed mrež BBS pa tudi nakup osnovne programske opreme. Vse to naj bi v določenem času preraslo v časopis društva.

V Tuzli je imela Iskracommerce svoje poslovne prostore. Na podstrešju je imela predstavništvo, za pritličje pa je sklenila podnajemniško pogodbo z zasebnim servisom. Zveza je prosila za te prostore in jih tudi dobila. Prav tako je želela Iskracommerce za svojega generalnega sponzorja.

Članstvo Zveze Slovencev Tuzla

Sama Zveza je bila ustanovljena avgusta 1993. V letu 1994 je imela že okoli 1000 članov slovenskega rodu in njihovih staršev, kot je vidno iz poročila nadzornega odbora Zveze v septembru 1994; takrat je bilo v Tuzli vključenih 426 gospodinjev s 1056 člani. Prvi predsednik Zveze je bil Ivan Jauševac (Janez Jauševac).

Struktura in število članov Zveze – Udruženja Slovenaca Tuzla do tretjega kolena v ravni liniji;¹⁵

Skupno število članov	1693
Število družin slovenskega rodu	639

Struktura članstva po rodu:

Rojeni v Sloveniji	139
I. koleno	393
II. koleno	401
III. koleno	125
zakonci	635
Skupaj:	1693

Nacionalna struktura:

Slovinci do tretjega kolena	1070
Hrvati	209
Srbi	136
Bošnjaki – Muslimani	218
Črnogorci	12
Ostali	48
Skupaj	1693

Struktura slovenskih družin v Tuzli in bližnji okolici:

Število	Tuzla	Lukavac	Živince	Banovići	Skupaj
Z 1 članom	86	9	17	9	121
Z 2 članoma	149	13	29	10	201
s 3 člani	100	8	11	6	125
s 4 člani	103	10	22	35	170
S 5 člani	13	1	3	0	17
s 6 člani	5	0	0	0	5
Skupaj	456	41	82	60	639

V Arhivu Republike Slovenije je tudi arhivsko gradivo, s še bolj razdelanim seznamom članov Zveze Slovencev Tuzla.¹⁶ Izdelal ga je Informacijski center Združenja 8. 4. 1994. Vsebuje te podatke:

Seznam članov Zveze Slovencev Tuzla po gospodinjevih:

- z enim (1) članom 87
- z dvema (2) članoma 145
- s tremi (3) člani 103
- s štirimi (4) člani 118
- s petimi (5) člani 14.

Seznam članov Zveze, ki so se včlanili po 1. aprilu 1994, a njihove pristopnice niso obdelane v Informacijskem centru Udruženja;

¹⁴ Vodil ga je Želimir Gerčar.

¹⁵ AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355.

¹⁶ Spisak članova udruženja Slovenaca Tuzla – domačinstva; Arhiv Republike Slovenije – AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355.

Seznam članov in družin Zveze Slovencev Tuzla, z dne 2. 5. 1994;

Spisek otrok članov Zveze Slovencev Tuzla, ki vsebuje: priimek, ime, datum rojstva in mesto rojstva;

Seznam Zveze Slovencev Tuzla;

Program dela Zveze Slovencev Tuzla.

Delovanje Zveze Slovencev Tuzla

Pri Zvezi Slovencev Tuzla je bila najdejavnejša komisija za socialno delo (Komisija za socialni rad). V letu 1994 je imelo društvo 1693 članov, 170 otrok do 10. leta starosti, 270 članov starih od 10 do 18 let, 370 članov starih okoli 55 let. 177 je bilo huje bolnih (kardiocirkularni sistem, urogenitalni sistem in maligna obolenja. Nekaj je bilo tudi tuberkuloze in bolezni metabolizma). Zelo slabo je bilo materialno stanje 63 članov. Članov s fakultetno izobrazbo je bilo 135, z višješolsko 75 in srednješolsko 440.¹⁷

Že v samem začetku delovanja je Zveza poslala več kot 15 pisem, prošenj za pomoč pristojnim vladnim institucijam v Sloveniji. V glavnem odgovorov niso dobili. Hkrati društvo ugotavlja, da v Sloveniji ne vedo, kako težko živi maloštevilna etnična skupina v Tuzli.

Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije je tudi organiziralo razne razgovore o evakuaciji Slovencev iz Tuzle. Glavni problem so bile nepremičnine, ki so jih imeli v Tuzli. Stališče slovenskega zunanjega ministrstva je bilo, da ni možnosti za razne zamenjave. Vedno pa je bila poudarjena pomoč slovenskih podjetij.

Predstavniki Zveze Slovencev v Tuzli je bil Franc Lorger. Od leta 1987 je živel v Ljubljani, informacije iz Tuzle pa je prejemal od sorodnikov. Slovenska skupnost je štela 1200 ljudi, ki po njihovem mnenju izpolnjujejo pogoje za pridobitev državljanstva RS. Srednja generacija po večini želi vztrajati v Tuzli, starejše ljudi bi radi poslali v Slovenijo, otroci pa nimajo prihodnosti. Odšli bi v svet, če bi imeli slovenske potne liste. Najbolj so potrebovali pomoč v hrani in zdravilih. Slovenci iz Tuzle so hoteli večjo moralno pomoč, kot npr. pismo predsednika republike ali pa obisk predstavnika Republike Slovenije, da bi vedeli, da tudi matica ni povsem pozabila nanje.

Toliko bolj jih je presenetila informacija, ki je bila objavljena na radiu Republike Bosne in Herce-

govine, da je vlada Slovenije na priporočilo parlamenta sredi decembra 1993 sprejela odlok o evakuaciji Slovencev in njihovih družinskih članov iz Republike Bosne in Hercegovine v Republiko Slovenijo.

Ko je vlada Republike Slovenije nakazala določeno pomoč, si je Zveza sposodila od Logističnega centra brezplačno nafto in tovornjake, da bi pomoč pripeljali do Tuzle. Vlada Republike Slovenije je namreč za Tuzlo, Živinice, Banoviče in Lukavac poslala 290 družinskih paketov, vendar je že med prevozom 30 kompletov izginilo. Ko je prišla pomoč, so imeli 476 registriranih družin, to je 1315 članov, od tega 300 otrok. Delitev je bila v bistvu polovična, saj so člani morali plačati stroške za prevoz od Zenice do Tuzle; to pa ni zmanjšalo veselja pokvarilo občutka, da niso pozabljeni v domovini.¹⁸

Zanimivi so podatki, ki jih najdemo v arhivskem gradivu kot na primer odprto pismo, ki ga je Združenje Slovencev Tuzle 14. 2. 1994 poslalo predsedniku in vladi Republike Slovenije.¹⁹ V njem je pojasnilo položaj Slovencev v Bosni in Hercegovini in cilje društva, povezane z matico oziroma domovino, pa tudi, da so ostali vezani za tradicijo, kulturo, da bi lahko naprej gojili slovenski jezik.

Obstaja dopis, ki ga je Zveza posredovala Rdečemu križu Slovenije²⁰ ali Karitasu Slovenije.²¹ V njem so navedene cene kakršnih v normalnih okoliščinah niso bili vajeni. Tu vidimo, kakšna je bila življenska raven takrat – saj so navedene cene osnovnih živil:

1 kg moke – 15 DM

1 lite olja – 30 DM

1 kg sladkorja 35 DM

1 navadno milo – 5 DM

1 zobna krema – 12 DM

osebni dohodki zaposlenih meščanov 5 – 8 DM

pokojnine upokojencev 3 do 5 DM

Zveza je delovala tudi v izobraževanju. Organizirala je več tečajev slovenskega jezika. V Tuzli je bilo prvo srečanje otrok slovenskega rodu iz BiH; otroci, ki obiskujejo dopolnilni pouk slovenščine v

¹⁷ Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355, 119/1417.

¹⁸ Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355, 118/1417 in 107/1351.

¹⁹ Otvoreno pismo predsedniku in vladi Republike Slovenije, Tuzla, 14. 2. 1994 – AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje, a. e. 118/1417-7.

²⁰ Pismo Društva Slovencev Tuzle za pomoč. Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1355.

²¹ Glej opombo 14.

Sarajevu, Banjaluki, Tuzli in Vitezu, so izvedli kulturni program.²²

Delovanje slovenskih zvez – društev v Bosni in Hercegovini

Dobro delovanje Slovencev v Tuzli dokazuje tudi pismo Zveze Slovencev v Bosni in Hercegovini (Savez Slovenaca u Bosni i Hercegovini) iz Sarajeva; v njem piše, da so se Slovenci v Tuzli in Travniku prav uspešno organizirali in se opravičujejo, ker niso prišli na zborovanje v Tuzli (28. septembra 1994).²³ Tudi sama Zveza je poudarjala željo vseh, ki se v BiH počutijo doma, čeprav so slovenskega rodu, da vztrajajo pri vrednotah kot so strpnost, spoštovanje in vzajemnost in da so pri negovanju lastne nacionalne identitete, ustvarjanju trajnih vezi s tradicijo zazrti v svoje izhodišče.

Na prvih sestankih sarajevskih Slovencev, ki jih je organiziral sarajevski predsednik Aleksander Novak, so sodelovali mnogi, ki so potem v organiziranih konvojih odšli v Slovenijo, vendar je bilo v letu 1994 v Zvezi še vedno 1300 članov, od teh 996 Slovencev. Med njimi jih je bilo približno 400 strokovnjakov z visokošolskimi diplomami. Sama Zveza je težila k povezavi vseh Slovencev vseh območij Republike Bosne in Hercegovine, da bi bili samostojnost, neodvisnost in lastno delovanje, kar najbolj učinkoviti, vendar pa naj bi bili pri tem združeni v povezavo, ki bo delovala skupno tam, kjer je to smiselno in razumljivo. Samo povezovanje so koncipirali v smislu notranje organizacije, strukture, ki bo temeljila na delovanju v odborih – humanitarnem, kulturnem gospodarskem in splošnemu cilju. Na ta način bi se lahko le posamezne strukture konkretnije med seboj povezovale.

Slovenija je za celotno Bosno in Hercegovino iz sklada sredstev za Slovence po svetu prispevala 13.769.324,00 SIT.²⁴ V letu 1994 je vlada Republike Slovenije dala na račun društva 11.100 DM, in sicer za delovanje društva; donacija gospodarstva Slovenije je znašala 7.000 DM. Opozorila bi, da podatki niso preverjeni.

Delovanje Slovencev v Tuzli pa je v imenu slovenskih zvez – društev osrednje Bosne predstavil Parlamentarec;²⁵ v njem je Slavica Pavlovič iz

slovenske skupnosti Tuzla v imenu slovenske zveze – društev osrednje Bosne predstavila slovenske skupnosti v federaciji Bosni in Hercegovini, ki delujejo v Sarajevu, Tuzli ter osrednji Bosni (v Zenici, Kaknju, Travniku in Brezi) in so se oblikovale po razpadu SFRJ med vojno. Samo delovanje je prikazovala kot težavno, ker še niso ustanovili krovne organizacije. Glavni problem, ki ga je navedla, je bil nedoločen status, vizumi (za obisk rojakov in sorodnikov v Sloveniji so potrebovali vizume), problem pridobivanja slovenskega državljanstva. Zato so predlagali zakon o statusu Slovencev brez slovenskega državljanstva. Najbolj so bili prizadeti tisti, ki so odšli iz Slovenije pred prvim popisom leta 1948. Prav tako je opozorila, da ne obstaja meddržavni sporazum o zdravstvenem, invalidskem in pokojninskem zavarovanju, da ni slovenskega radijskega in televizijskega signala, slovenskih tiskanih medijev, za spremljanje TV- programa prek satelita pa bi potrebovali dekoderje. Glavna prošnja je bilo sodelovanje s slovenskimi podjetji, ki bi lahko del poslovnih prostorov odstopili za društvene dejavnosti in zaposlovali mlade slovenskega rodu, skratka, zavzemajo se za boljše gospodarsko sodelovanje.

Tudi v Republiki srbski je bila ustanovljena zveza Slovencev; in sicer Zveza Slovencev v Republiki srbski.²⁶ Ustanovljena je bila 5. januarja 1998 in je imela že v začetku več kot tisoč članov iz severnega dela republike. Na celotnem območju Republike Srbske živi okoli tri tisoč Slovencev. Zveza si je od začetka delovanja prizadevala za varstvo pravic Slovencev, za kulturne dejavnosti in tudi humanitarno pomoč. Vzpodbujala pa je gospodarsko in drugo sodelovanje. Organizirala je tudi šolo slovenskega jezika in sodelovala z drugimi društvi v Bosni in Hercegovini, tako slovenskimi kot tudi drugih narodnih skupnosti. Zahtevali so tudi sprejetje zakona o narodnih skupnostih.

Zaključek

Ta prispevek predstavlja Zvezo Slovencev Tuzla – Udruženje Slovenaca Tuzla in njihovo delovanje v vojni. Predstavljeno je tudi arhivsko gradivo, ki je prišlo z dopisovanjem v matično domovino. Kaj pa se bo zgodilo z gradivom, ki bo ostalo pri ustvarjalcu, zunaj meja matične države? Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu je v sodelovanju z Inštitutom za slo-

²² Glas Slovenije, junij 2001, str. 14.

²³ Zveza Slovencev v Bosni in Hercegovini – Savez Slovenaca u Bosni i Hercegovini, dopis od Skupštine R BiH, Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje, a. e. 118/1417.

²⁴ Arhiv Republike Slovenije, AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje SRS, a. e. 108/1344.

²⁵ Parlamentarec, številka 8, september 2001, leto 6.

²⁶ Parlamentarec, številka 8, september 2001, leto 2001, str. 17.

vensko izseljenstvo Znanstveno raziskovalnega centra slovenske Akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) pripravil že več seminarjev za izseljenske arhivarje (zadnji je bil od 17. maja do 24. maja 2004).²⁷ Na teh seminarjih so udeleženci dopolnili svoje znanje o pridobivanju, evidentiranju in shranjevanju arhivskega, knjižnega in tudi mu-

zejskega gradiva svojih prednikov. Obiskali so tudi pomembnejše ustanove, ki v Sloveniji opravljajo tovrstno dejavnost. Namen tega članka je opozoriti člane izseljeniških društev in njihove arhivarje na pomembnost arhivskega gradiva, da ga bodo ohranili svojim potomcem v okviru društva ali pa v kakem profesionalnem arhivu.

²⁷ Dopis Ministrstva za zunanje zadeve, Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu št. 187-4/04, z dne 13. 5. 2004. Spis se nahaja v arhivu Arhiva Republike Slovenije.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 347.4:314.5(497.4 Bled)"1600/1850"
347.62(497.4 Bled)"1600/1850"

Prejeto: 27. 9. 2005

Poročne pogodbe – pogled v preteklost*

BRANKA LAPAJNE

dr. zgodovinskih znanosti

108 Hollywood Ave., Willowdale Ont., M2N 3K3 Canada

el. pošta: BMLroots@Yahoo.com

IZVLEČEK

Poročne pogodbe podložnikov zemljiškega gospodarstva Bled v Arhivu Slovenije zajemajo obdobje od okoli leta 1600 do 1850. Gre za zajeten sklop dokumentov, ki osvetljuje premoženjsko stanje, družinske razmere, navade, običaje in vrsto zanimivih podrobnosti iz življenja gorenjskega kmeta v zadnjih 150 letih pred odpravo fevdalnih odnosov.

KLJUČNE BESEDE: *Bled, podložniki, poročne pogodbe, dedovanje, dota*

ABSTRACT

THE MARRIAGE CONTRACTS – A RETROSPECTIVE VIEW

The marriage contracts of the estate of Bled in the records of the Archives of the Republic of Slovenia cover the period from around the year 1600 to the year 1850. A comprehensive collection of documents, shedding light on the family relations, habits, customs and a great variety of interesting details regarding the life of the Upper Carniola peasant in the last 150 years before the abolishment of the feudal relations.

KEY WORDS: *Bled, bondmen/ surfs, marriage contracts, inheritance, marriage portion*

Med najzanimivejšimi dokumenti v Arhivu Republike Slovenije so poročne pogodbe, shranjene v t. i. graščinskih arhivih – fondih zemljiških gospodarstev. Raztresene so po različnih fondih in omogočajo vpogled v slikovito življenje slovenskega kmeta. V večini fondov je najti le po nekaj tovrstnih dokumentov, v fondu gospodarstva Bled (AS 721) pa jih je na stotine, in sicer iz obdobja od približno leta 1600 do 1850.

Prav poročne pogodbe blejskega graščinskega arhiva so tudi po vsebini najzanimivejše. Ne detajlirajo namreč samo pogojev predporočnega dogovora – npr. kateri zakonski partner je v zakon prinesel zemljo in kateri denar –, ampak določajo obveznosti mladoporočencev do njihovih bratov in

sester ter staršev, ponujajo pa tudi podrobna navodila za ravnanje z družinsko zapuščino. V tem se blejske poročne pogodbe razlikujejo od pogodb drugih gospodarstev.

Tako vključujejo pogodbe drugod ponavadi le doto – dediščino, ki je morala biti izplačana bratom in sestram, ko so dosegli polnoletnost oziroma ko so se poročili (za brate: "*bej Erreibung Ibren Vogtbarkheit, oder Etwo Von den hauß nembenden abzug*"; za sestre: "*Verhajrathung oder Von Haus nehemenden Abzug*"). Na Bledu pa sta opisana tudi vsebina dote in v posameznih primerih celo obseg poročne pojedine. Predmeti, ki so sestavljali opremo, so bili praviloma skrinje (včasih natančneje opredeljeno, ali iz mehkega ali iz trdega lesa), posteljnina, prešite odeje ("*ein feyertöglig Vnd ein ord: kolter*"), blazine s perjem in rezervnimi oblačili, navadne pernice, ka-

* Za objavo priredil dr. Boris Golec (op. ur.).

kor tudi oblačila, kot so telovniki, rute, predpasniki, krila in jopice iz posebnega materiala ter celo nogavice (npr. kot *"ein baar weiss baumwohlene strimpf"*). Skoraj brez izjeme so k zahtevani dediščini sodile krave mlekarice s teleti, posamezniki pa so dobili tudi ovce, koze ali gosi. Če so bratje ali sestre umrli pred polnoletnostjo, je polovica njihove zapuščine navadno ostala pri hiši, drugo polovico pa so razdelili med preživele brate in sestre.

Iz pogodb je vidno, da družinska kmetija ali posestvo ni prešlo avtomatično v roke najstarejšega sina. V mnogih primerih so kmetijo kot doto prejele hčerke, a s pogojem, da so mlajši bratje ob dopolnjeni polnoletnosti dobili izplačan svoj del ali da so se izučili v svakovem poklicu. Videti je torej, da je šla kmetija tistemu potomcu, ki se je prvi poročil, a vsekakor ne v vseh primerih.

Ko je bila pogodba sklenjena, je gospodarjenje na kmetiji pogosto prešlo na mladi par, a je ta obljubil oskrbovati starše s potrebno obleko, hrano in letno denarno podporo – priboljškom (*"Verbesserung"*). Skoraj vedno so kot preužitek za starše določili višino gotovine, v posameznih primerih pa so starši dobili tudi volno in platno ali kos polja in sadno drevje, da so bili preskrbljeni s posebnim dohodkom. Izpolnjevanje v pogodbi določenih obveznosti je bilo v praksi seveda odvisno od gospodarskih zmogljivosti kmetije. Če so, denimo, dolgovi na posestvu prekoračili določeno vsoto, so se obveznosti izničile.

Iz obstoječih dokumentov je razbrati, da poročne pogodbe niso bile izključna zadeva bogatih kmetov. V številnih primerih je namreč doto predstavljala majhna družinska hišica – kajža, denarni prispevek zakoncev pa je bil le malo višji od pristojbine za potrditev poročne pogodbe. Dote so sicer v povprečju znašale približno po 150 goldinarjev – t. j. v letu 1678 toliko, kot je znašal petletni zaslužek pastirjev, kuharjev in ostalih grajskih služabnikov, ne upoštevaje stanovanje in hrano. Nenavadne niso bile dote v višini 100, 400 ali 600 goldinarjev, nekatere pa so dosegale celo tisočaka. Doto je moral priskrbeti oče, brat, ženin ali sorodnik, v nekaterih primerih je moral zakonski partner prispevati svojo dediščino z lastnim zaslužkom, včasih pa so obljubile prispevati svoje prihranke celo neveste, ki so bile zaposlene.

V tistih časih seveda ni bilo pokojnin, socialne pomoči ali drugih oblik podpore, zato so prav poročne pogodbe jamčile potrebno oskrbo duševno in fizično prizadetim družinskim članom. Tako so poleg oskrbe staršev dodatno določili obveznosti za preskrbo samskih ali za delo nesposobnih bratov in sester ter sorodnikov, ki so imeli v družini za-

gotovljeno svoje mesto, dokler so želeli. Če ni bilo mogoče živeti v družinski skupnosti, so tem sorodnikom pripadla zemljišča (pašniki ali polja), z njimi pa so se potem morali preživljati sami. Za te osebe najdemo oznake, kot npr. *"Zu der arweith niht tauglöh, vnd gebrehtliches Madl Cathra"*; *"den blehtsinigen breyth: bruedern Antoni"*; *"der brueder Hansbe, so Zu keiner Heyrath tauglöh"*; *"des übergebersbrueder Adam ledigen standes, als ein 80 Jahriger Man bey dem Haus Vorbanden, Welber Zu aller arweith gänzlöh Vntibtig" in "bruedern nambens Thomassen, so ein sollicher in der Vernufft Verukht seje"*.

Vsaka pogodba je vključevala tudi klavzulo o razdelitvi premoženja v primerih, če zakonca nista imela potomcev in je eden od njiju umrl. V nekaterih primerih je preživel zakonec postal edini dedič, v drugih pa je moral doto umrlega vrniti njegovemu oz. njenemu sorodstvu. Če je bila kmetija ženina dota, jo je mož pogosto obdržal, a je moral izplačati ženino sorodstvo. Če pa sta zakonca imela potomstvo, so dediščino delili po ustaljenih navadah.

Poročne pogodbe so bile posebno pomembne, če se je preživel zakonec vnovič poročil. Zakonca sta se v takem primeru zavezala, da bosta spoštovala dogovor glede dedovanja moževega ali ženinega sorodstva iz prvega zakona, za otroke iz prejšnjega zakona pa je bilo določeno, da ne bodo prikrajšani za svoje pravice. Drugi zakon je bil pogosto sklenjen z vdovo, ki ni zmogla vzdrževati kmetije in mladoletnih otrok, zato je moral skrbnik mladoletnih otrok v takem primeru privoliti v vdovino vnovično poroko ter v določila poročne pogodbe, ki je posebej ščitila pravice otrok.

Največje število blejskih pogodb je najti v t. i. sodnih protokolih. Okoli 150 dokumentov, od katerih datira večina v čas med letoma 1771 in 1785, je originalov z uradnimi podpisami in pečati in so bili v lasti zakoncev. Najstarejša poročna pogodba nima datuma. Sklenjena je bila okoli leta 1599 med Marjeto, hčerko Petra Goša (Gosch), in Miklavom Pristavom iz Spodnjih Gorij. Pogoji v njej so preprosti: tast Peter Goš je dal hčerki v zakon 60 goldinarjev dote, dve kravi mlekarici in eno *"galte"* kravo, ženin pa je prispeval enako vsoto denarja in 5 mark jutrne (*"morgengab"*).

Zanimiva je pogodba iz leta 1660, sklenjena med Matijo Prelesom in Špelo Zupanec, saj je sestavljena v bolj osebnem slogu kot poznejše: napisana je v prvi osebi (*"Ich Matthia Preles"*), poleg tega pa ženin svojo nevesto imenuje *"meine liebe Ehewirthin Spella"*. Poznejši dokumenti zvenijo veliko bolj uradno in strožje, seveda upoštevaje uradni obrazec in obliko.

Poseben kulturnozgodovinski pomen ima poročna pogodba, sklenjena med Jakobom Svetino in Jero Muhovec, starimi starši Franceta Prešerna. Poročila sta se 7. julija 1773, pogodba pa je bila sklenjena dva tedna prej, 25. junija. Vdovec Jakob je prinesel v zakon 800 goldinarjev dote, s katero je Jerin oče poplačal dolgove na svoji kmetiji in izplačal preostale dediče. Zakonca sta od nevestinega očeta dobila kmetijo v Žirovnici in v povračilo obljubila oskrbovati starše z žitom, koruzo, mastjo in slanino. Če bi Jakob umrl brez otrok, bi dobila Jera dodatnih 400 goldinarjev, če pa bi brez potomcev umrla ona, bi ovdoveli mož obdržal kmetijo, njenim bratom in sestram pa v zameno izplačal 400 goldinarjev. Kot pričé so v pogodbi navedeni: župan Matija Ovsenek, Jurij Finžgar, Andrej Šporn in Urban Markun.

V posameznih primerih pogodbeni pogoji niso bili izpolnjeni. Oškodovanci so zato vlagali pritožbe pri lokalnih oblasteh, te pa so nato začele preiskavo. Med potekom preiskave sta tožnik in toženec, pa tudi pričé, pod prisego podala izjavo v slovenščini, le-to pa je grajski pisar skrbno zabeležil.¹

Tovrstni in drugi dokumenti, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, torej pričajo, da življenje naših prednikov le ni bilo tako črno, kot bi nam ga nekateri zgodovinarji včasih radi predstavili. Četudi naši predniki niso bili vsi graščaki ali vplivneži, so nam kljub temu zapustili dovolj gradiva, iz katerega je zelo nazorno viden način njihovega življenja.

¹ Prim. Peter Ribnikar, *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*, Ljubljana 1976.

Nastop Administrativne šole v Ljubljani leta 1954 (ZAL, LJU 480, 390).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 284.1:929 Spindler K. ml.

Prejeto: 27. 9. 2005

Usoda Krištofa Spindlerja ml. ali kam so odšli naši protestanti?*

BRANKA LAPAJNE

dr. zgodovinskih znanosti

108 Hollywood Ave., Willowdale Ont., M2N 3K3 Canada

el. pošta: BMLroots@Yahoo.com

IZVLEČEK

Uganka protestantske reformacije na Slovenskem ostaja vprašanje, kaj se je zgodilo s protestantskimi predikanti in njihovimi družinami, ki jim je bilo konec 16. stoletja ukazano, da morajo zapustiti habsburške dedne dežele. Nekateri indici kažejo, da so potomci predikanta Krištofa Spindlerja morda vseeno ostali na Kranjskem, in sicer v župniji Cerklje na Gorenjskem.

KLJUČNE BESEDE: protestantizem, predikanti, Krištof Spindler, Cerklje na Gorenjskem

ABSTRACT

THE DESTINY OF KRIŠTOF SPINDLER, JR. OR WHERE HAVE OUR PROTESTANTS GONE?

The riddle of the Protestant Reformation in Slovenia remains a question of what had happened with the Protestant predicants and their families, who were ordered to leave the Habsburg Hereditary Lands at the end of the 16th century. Some indications show that the descendants of the predicant Krištof Spindler might have stayed in the Upper Carniola, namely in the parish of Cerklje na Gorenjskem (Cerklje in the Upper Carniola).

KEY WORDS: Protestantism, predicants, Krištof Spindler, Cerklje na Gorenjskem (Cerklje in the Upper Carniola)

Uganka protestantske reformacije na Slovenskem ostaja vprašanje, kaj se je zgodilo s protestantskimi predikanti in njihovimi družinami, ki jih je bilo ukazano, da morajo zapustiti habsburške dedne dežele. Odloki za izgon predikantov, ki so delovali na deželi, kjer je protireformacija dosegla vrsto uspehov, so bili izdani že leta 1581. Nasprotno so predikanti v Ljubljani delovali bolj ali manj nemoteno približno do leta 1590.

Zadnji udarec protestantski cerkveni organizaciji je pomenil odlok nadvojvode Ferdinanda, izdan 22. oktobra 1598 in objavljen v Ljubljani osem dni kasneje. Vsem predikantom in učiteljem augsburške veroizpovedi je namreč zapovedal, da morajo mesto zapustiti še istega dne pred sončnim zahodom, Notranjo Avstrijo pa najkasneje v treh dneh. Ker so bili prizadeti pri tem nemočni, da bi ukazu nasprotovali, so si superintendent Felicijan

Trubar ter predikanti Jurij Klemen, Ivan (Janž) Znojilšek, Nikolaj Murič in Daniel Xylander, pa tudi učitelji ljubljanske šole, poiskali zatočišče pri protestantskih plemičih po Kranjskem in celo na Hrvaškem. Ker so njihove prošnje, da bi jim podaljšali dovoljenje za bivanje v deželi, ostale brez uspeha, so kranjski deželni stanovi leta 1600 proti svoji volji privolili v njihov odhod. Da bi predikantom in učiteljem olajšali pridobitev zaposlitve drugje, so jim stanovi izdali potrdila in priporočilna pisma, naslovljena na vojvodo Friderika Württemberškega ter druge vojvode in oblastnike na Nemškem.¹ Poleg priporočil prej omenjenih so bili enaki dokumenti izdani še predikantu Jakobu Tul-

* Za objavo priredil dr. Boris Golec (op. ur.).

1 ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, fasc. 54/3, sn. 18, fol. 281–287; sn. 16, fol. 203–207.

ščaku² ter učiteljem Luki Selancu, Maderletu, Adamu Bohoriču ml.³ in Engelbertu Engelsu.⁴

Med raziskovanjem matičnih knjig župnije Cerklje na Gorenjskem sem v poročni knjigi za obdobje 1630–1655 našla podatek, ki naj bi razvozlal usodo enega od predikantov. 5. februarja 1639 je bila sklenjena poroka med Primožem, sinom pokojnega Krištofa Spindlerja, in Marino, hčerko Andreja Zormana.⁵ Ker je Krištof Spindler nasledil Primoža Trubarja kot superintendent protestantske cerkve na Kranjskem, je bila moja prva reakcija misel, da sem našla podatke o poroki njegovega sina. In ker je bil Spindler po rodu iz Württemberga, je razumljivo, da je bil njegov priimek na Slovenskem redek, verjetnost identičnosti pa tem večja.

Toda kmalu je postalo jasno, da dejstva najbrž ne podpirajo takšne hipoteze. Krištof Spindler je namreč služil kot predikant in kranjski superintendent od leta 1569 (sedemdeset let pred omenjeno poroko!) do svoje smrti leta 1591. Ker rojstni podatki za župnijo Cerklje sežejo le do leta 1635, je nemogoče slediti podatkom za Primoža, Spindlerjevega domnevnega sina. A vprašanje je bilo kljub temu kmalu rešeno. Pri pregledovanju svojih beležk o dokumentih, shranjenih v Arhivu Republike Slovenije in zadevajočih protestantsko reformacijo, sem ugotovila, da Primož iz Cerkelj verjetno ni bil nihče drug kot prav sin superintendenta istega imena.

Kaj vemo o Krištofu Spindlerju ml.? Leta 1584 je bil registriran kot študent četrtega razreda na ljubljanski protestantski šoli.⁶ Leta 1588 se je, star

15 let, vpisal na univerzo v Tübingenu in bil meseca julija sprejet v Tiffernov študentski. 19. marca 1589 je prejel bakalavreat, vendar "Tiffernusa" ni zapustil vse do januarja 1591, ko se je verjetno vrnil na Kranjsko. Primož Trubar ml., predikant v Kilchbergu pri Derendingenu, je v pismu superintendentu Spindlerju – tega je naslavljaj kot "lieber herrn und schwager" – omenil, da Krištof pridno študira ("*studiert wol, ist vleißig*") in da ga je obiskal vsega dvakrat.⁷

Ni znano, ali je šel Krištof po očetovih stopinjah in tudi sam postal predikant. Prav tako ni podatkov o njegovi dejavnosti po vrnitvi na Kranjsko. Oktobra 1591 mu je umrl oče v starosti 45 let, novembra 1593 se je njegova sestra poročila s predikantom Ivanom (Janžem) Znojilškom, 3. aprila 1604 pa je nadvojvoda Ferdinand protireformacijski komisiji, odgovorni za izkoreninjenje protestantizma v njegovih dednih deželah, poslal odlok, ki je Krištofu Spindlerju zapovedoval, naj se do velike noči povrne v katoliško Cerkev ali pa do 21. aprila zapusti habsburške dežele.⁸

Kakšna je bila njegova odločitev, lahko le uganemo, saj niso znani nikakršni drugi dokumenti, ki bi zadevali njegovo usodo. Ker ne vemo za priporočilno pismo, kakršno je bilo izdano drugim, se zdi verjetno, da Spindler ni izkal zaposlitve drugje. Obstaja torej možnost, da je res odšel v Cerklje pri Kranju, tudi zato, ker je bil tam protestantizem močno razširjen.

Le nadaljnje raziskovanje bi lahko potrdilo, ali se je to res zgodilo. Vsekakor obstaja verjetnost, da je bil Primož Spindler iz Cerkelj, ki se je poročil leta 1639, sin Krištofa ml. in vnuk superintendenta Krištofa Spindlerja st.

² Ibid., fasc. 292b, fol. 279–280.

³ Ibid., fasc. 54/4, sn. 8, fol. 174–175.

⁴ Ibid., fasc. 291d, fol. 1541–1544.

⁵ NŠAL, Matične knjige, Župnija Cerklje pri Kranju, poročna matična knjiga 1630–1655.

⁶ ARS, AS 2, fasc. 54/14, sn. 4, fol. 33.

⁷ Ibid., fasc. 54/3, sn. 9, fol. 259–262.

⁸ Ibid., fasc. 54/3, sn. 4, fol. 85–87.

O delu arhivov in zborovanjih

NOVOSTI V MEDNARODNEM ARHIVSKEM SVETU IN EURBICI

Organizacija MAS v zadnjem obdobju doživlja mnoge spremembe tako na sami organizacijski in statutarni, kot tudi na programski ravni. Organizacijske spremembe so vidne v novem načinu funkcioniranja, ki ga določa statut MAS-a.¹ Programske novosti so prinesle nov način dela z ukinitvijo komitejev za posamezna področja (njihovo delo je podaljšano do konca leta 2006) ter vzpostavitev štirih prioritetnih programskih področij, v okviru katerih bodo potekali posamezni projekti. Ta prioriteta področja so:

- predstavitev in promocija (vodja Andreas Kellerhals, direktor Zveznega arhiva Švice)
- elektronski dokumenti in avtomatizacija (vodja George MacKenzie, direktor Nacionalnega arhiva Škotske)
- materialno varovanje in pripravljenost na katastrofe (vodja Graham Dominy, direktor Nacionalnega arhiva Južne Afrike)
- strokovno izobraževanje in usposabljanje (vodja Nolda Römer Kenepa, direktorica Nacionalnega arhiva Nizozemskih Antilov)

Največji delež v prijavljenih projektih, ki jih je v začetku leta 2005 odobrila Programska komisija (PCOM), pod predsedstvom Olafurja Asgeirssona (direktor Nacionalnega arhiva Islandije), predstavljajo projekti na področju predstavitev in promocije – tj. 37,41 %; sledijo preservacija (18,20 %), elektronski dokumenti in avtomatizacija (13,14 %), drugi projekti zunaj prioritete (15,1 %) ter izobraževanje in usposabljanje (7,8 %). Od več kot sto prijavljenih projektov, je bilo potrjenih 75 %, nekateri so bili posredovani programski komisiji UNESC-a (več o tem na spletni strani MAS-a <http://www.ica.org/>). V zadnjih dveh letih je večina novosti predstavljena v novičarskem pismu "Flash", ki izide trikrat na leto in je dostopen tudi na spletu. Na internetu pa so objavljene tudi vse študije in druge izdane publikacije MAS-a, med njimi vsekakor izstopa zadnja objava študije o elektronskih dokumentih, ki jo je pripravil in izdal MAS-ov komite za dokumente v elektronskem okolju, z naslovom: *"Elektronski dokumenti: priročnik za arhiviste"* (MAS študija št. 16).

¹ Novi statut MAS-a je dostopen na spletni strani <http://www.ica.org/>.

V nadaljevanju so opisane sedanje dejavnosti EURBICE (podružnice MAS-a za Evropo). Izvršni odbor EURBICE je imel v Parizu 9. junija 2005 drugi sestanek v novi sestavi² (prvi je bil med kongresom na Dunaju), ki je bila izvoljena na MAS-ovem kongresu na Dunaju leta 2004. EURBICA ima svojo novo spletno stran <http://www.eurbica.org/>.

Gospa Daria Nalecz (direktorica Državnih arhivov Poljske) je poročala o sestanku izvršnega odbora MAS-a v Washingtonu (aprila 2005), ki se ga je udeležila kot podpredsednica EURBICE. Ameriški Nacionalni arhiv NARA (pod vodstvom novega direktorja, g. Allena Weinsteina) je tam predstavil novi projekt *"The Electronic Records Archives"* (ERA), katerega glavni cilj je dostopnost elektronskih arhivov na internetu (www.archives.gov/electronic_records_archives.html). Za EURBICO bi bilo s strokovnega stališča zelo koristno spremljati dosežke v ZDA in primerjati razvoj v evropskih državah. Predstavniki članic EURBICE oz. njihovi specialisti za informatiko so se v zvezi s tem sestali v Budimpešti (med konferenco DLM, 5.–7. okt. 2005), da bi na osnovi vprašalnika predstavili razmere svojih držav pri e-arhiviranju. Namen sestanka je bil pridobiti celovito informacijo EURBICE o razvoju tega področja v Evropi, sama pa ne načrtuje tovrstnih projektov. Na generalni skupščini EURBICE v Abu Dabiju (26. nov.–1. dec. 2005) je bil predstavljen pregled stanja v državah glede e-arhiviranja, predstavnik NARE pa je predstavil nove tovrstne ameriške projekte (ERA, NDIIP). Na ogled le-teh bo EURBICA v Washington poslala dva ali tri svoje strokovnjake za prenos izkušenj v Evropo.

Gospa Daria Nalecz je opisala finančno problematiko v MAS-u; sklenjeno je bilo, da bo članarina obračunana v evrih in ne več v dolarjih zaradi razlik v

² Člani novega izvršnega odbora so Martine de Boisdeffre Francija predsednica EURBICE, Daria Nalecz Poljska podpredsednica EURBICE, Jari Lybeck Finska tajnik EURBICE, Herman Coppens Belgija odgovoren za stike EURBICE z EU in Svetom Evrope, Joan van Albada generalni sekretar MAS-a, Salvatore Italia Italija, Peter Kartous Slovaška, Andreas Kellerhals Švica; vodja prioriteta področja MAS-a za promocijo arhivov, George P. Mackenzie Velika Britanija; vodja prioriteta področja MAS-a za elektronske dokumente in avtomatizacijo, Angelika Menne-Haritz Nemčija, Yusuf Sarinay Turčija, Joan Boadas i Raset Španija, Natalija Glažar Slovenija, Allen Weinstein ZDA; opazovalec pri EURBICI, Ian Wilson Kanada; opazovalec pri EURBICI).

tečaju in zaradi stroškov v evrih. Nekatere države so kot pomoč prostovoljno povečale lastno članarino. Po elektronsko izvedenih volitvah (marec 2005, udeležba na e-volitvah je bila le 20 %) je prišlo do imenovanja na nekatere funkcije v organizaciji, žal pa še vedno ni bil imenovan novi blagajnik, zato to funkcijo še vedno opravlja predsednik MAS-a g. Lorenz Mikoletzky (direktor Avstrijskega državnega arhiva). V zvezi s povečanjem članarine po novem sistemu je ga. Nalecz opozorila, da so v Direkciji poljskih arhivov izračunali povišanje njihove članarine za 40 %, hkrati pa je Direkcija tudi organizator različnih MAS-ovih dogodkov, zato je menila, da bi moral MAS pri določanju članarine upoštevati tudi sredstva, vložena v organizacijo dogodkov. Drugo kar se nanaša na članarino je: arhivskim nacionalnim združenjem je določena članarina na osnovi števila članov; če nova članarina preseže 50 % prejšnje, se lahko blagajnik MAS-a pogaja z organizacijo; celoten razpon na novo določenih članarin pa je 400–10.000 evrov. Večina teh sredstev namenjenih delovanju pisarne v Parizu ter izdaji dveh publikacij (Comma in Flash), projekte pa financirajo same članice (razen podpore nekaterim projektom nerazvitih območij, npr. Afrike ipd.). Zato podružnice, kot EURBICA, nimajo nobene finančne podpore iz lastne organizacije. Predstavljen je bil seznam vseh prijavljenih projektov v MAS-u, EURBICA pa je prijavila: a) projekt podatkovne baze evropskih arhivskih zakonodaj in b) upravljanje dokumentov – usposabljanje predavateljev. Letošnja, 38. konferenca CITRE v Abu Dabiju (Združeni arabski emirati) je imela naslov: "Dokumenti in arhivi v globalni dobi: arhivi in razvoj".³

Kar zadeva finančno situacijo MAS-a je znano, da so dobrodošle tudi donacije arhivskih organizacij, čeprav so bolj zaželeni predlogi in rešitve, ki bi trajno zagotavljali finančne prihodke MAS-u. Z vprašanjem kako pridobiti več finančnih sredstev, se bo ukvarjala tudi "prioritetna skupina za predstavitev in promocijo arhivov", ki jo vodi g. Andreas Kellerhals. V resnici pa je zaželena vsakršna oblika pomoči.

Trenutna dejavnost EURBICE je zelo pestra, še posebej projekt "podatkovna baza evropskih arhivskih zakonodaj", pri kateri z zakonodajnimi vsebinami že sodelujejo štiri države (Slovenija, Turčija, Litva, Slovaška), delovno-projektno skupino pa sestavljajo Francija, Švica, Anglija in Finska. Informacije iz te podatkovne baze pa bi lahko uporabile tudi druge podružnice MAS-a. Organizirane bodo delavnice, katerih tema bo indeksiranje podatkov v zakonodaji. Projekt je bil predstavljen tudi na konferenci CITRA v Abu Dabiju. Ta projekt se poteguje za finančna sredstva EU, še posebej v okviru že obstoječih pro-

gramov, kot je IDABC (IDA). Francija je pripravila uradni predlog dopolnil za Priporočilo Sveta EU o arhivskem sodelovanju, v katerem je omenjen projekt EURBICE podatkovne baze zakonodaj, pa tudi povezava delovanja arhivske skupine EU ter EBNE (svet direktorjev nacionalnih arhivov EU). Za predlog so iskali podporo pri delegacijah članic EU. Končni predlog priporočila z dopolnili je Odboru EU za kulturo 7. 9. predložilo britansko predsedstvo EU, ki poleg opisanih predlogov prinaša tudi predlog za sodelovanje s sorodnimi področji, in sicer s knjižničnim (EBLIDA)⁴ ter z informatiko – digitalizacijo (projekt MINERVA).⁵ Naslednji projekt EURBICE je strokovno izobraževanje s področja upravljanja dokumentov. Predstavil ga je g. Jary Lybeck (sekretar EURBICE, direktor regionalnega arhiva Himmelina, Finska). Seminar je bil v Helsinkih 11.–12. novembra 2004, z naslovom "Usposabljanje predavateljev za upravljanje dokumentov". Pripravljen bo tudi paket znanj za nadaljevanje seminarjev po konceptu "train the trainers" (usposabljanje predavateljev), paketna predstavitev znanj za predavatelje pa bo potekala na seminarjih v različnih delih Evrope (za organiziranje tovrstnega seminarja si prizadeva tudi Slovenija, Arhiv RS).

Gospa Nalecz je predstavila tudi program 7. evropske arhivske konference, ki bo v Varšavi od 18. do 20. maja 2006, naslov pa bo "Arhivist: Stroka za prihodnost v Evropi" (www.sap.waw.pl). Poleg plenarnega zasedanja bodo program sestavljale tri oblike dela: vzporedna zasedanja, predstavitve in delavnice. Članice EURBICE so že prejele vprašalnik o raziskovalni dejavnosti in arhivistiki v lastnih državah, rezultati pa bodo predstavljeni na konferenci.

G. Herman Coopens (direktor belgijskega nacionalnega arhiva), novi predstavnik EURBICE za stike z EU ter s Svetom Evrope, ki zadevajo arhivsko področje, je poročal o trenutni situaciji v obeh organizacijah. V Svetu Evrope ni bistvenih novosti, kajti zadnji sestanek skupine ekspertov, ki se ukvarja s Priporočilom Sveta za dostop do uradnih informacij, je bil 22.–24. septembra 2004. Predlog Komisije za človekove pravice za razširitev pristojnosti te strokovne skupine pa je bil na Svetu ministrov Sveta Evrope zavrnjen (junij 2005). O trenutnem položaju v EU je v pisnem poročilu pripravil g. Frank Brady (novi vodja enote SG-B-3 Evropske komisije), pri tem pa se je omejil zgolj na stanje arhivov znotraj institucij EU. Manj pa je bil opisan napredek pri sprejemanju Poročila o arhivih v EU (ki je bil do

³ Dokumenti, resolucija in udeleženci konference so dostopni na spletni strani <http://www.ica.org>.

⁴ Evropski biro knjižničnih, informatičarskih in dokumentacijskih združenj (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations), <http://www.eblida.org/>.

⁵ <http://www.minerveaeurope.org/>.

takrat na Odboru za kulturo Sveta EU obravnavan trikrat, 29. 4., 28.–29. 6, 5. 7. in 7. 9. 2005). V generalnem sekretariatu Evropske komisije so pod novim vodstvom EC opravili reorganizacijo, tako Zgodovinski arhiv Evropske komisije ni več sestavni del generalnega sekretariata in se bo zatorej posvetil internemu arhivskemu delu za komisijo, vse splošne zadeve in arhivska politika prenesene na oddelek SG-B-3 (Secretariat General, Direction B, Archival and Document Management Policy Unit). Skozi to enoto gre tudi vse gradivo ustanov EU, ki se prenese v Evropski inštitut v Firencah (EUIF). Nedavno se je Evropska komisija (oz. njen oddelek SG-B-3) tudi včlanila v Mednarodni arhivski svet in njegovo Sekcijo mednarodnih organizacij. V zvezi s Poročilom o arhivih v EU so na sestanku sprožili razpravo o sestavi in načinu dela načrtovane "skupine evropskih arhivistov", katere naloga je sodelovanje in koordinacija v arhivskih zadevah ter izvajanje v Poročilu začetnih dejavnosti. Mnenje predsednice in podpredsednice EURBICE je bilo, da so pristojnosti te skupine preširoke ter da morajo pri tem sodelovati direktorji nacionalni arhivov članic EU (vsaj pri imenovanju nacionalnih predstavnikov v "skupino evropskih arhivistov"), poleg tega bi morala biti povezava z EBNO (vsakršne odločitve o ukinitvi le-te pa bi bile prezgodnje). Predvsem je bila izražena negotovost, da bi arhivske zadeve v EU zastopal nekdo, ki ni iz javne arhivske službe (brez mnenja direktorja nacionalnega arhiva, npr. predstavnik ministrstva ali knjižničar). Francoski predlog dopolnil Priporočila je vključil tudi to problematiko.

Dve članici EURBICE sta poslali informacije o tem kaj trenutno pripravljata, in sicer Portugalska in Velika Britanija (oz. Škotska). Na Portugalskem so v letu 2005 organizirali tri mednarodna srečanja, izvajajo projekt s področja digitalizacije (delno ga sofinancirajo s sredstvi EU) ter oživili so poseben oddelek za podporo državni upravi pri standardih in upravljanju dokumentov. Na Škotskem sodelujejo z dvema organizacijama, da bi oblikovali storitve za zgodovino družin (verjetno v zvezi z rodoslovjem). Z neko vladno organizacijo pa sodelujejo tudi pri digitalizaciji zemljiškega katastra in urejanju dostopa do njega prek interneta. Na politični ravni se pripravlja strategija Škotske za javne dokumente, januarja pa je začela veljati tudi zakonodaja o dostopu do informacij. Vidno je novo zanimanje javne uprave za njeno lastno gradivo.

Angelika Menne-Haritz je obvestila odbor o organiziranju tretje mednarodne konference o EAD-ju jeseni 2005 v Berlinu (informacija o prejšnji konferenci EAD v Marseillu in o konferenci v Berlinu je na spletni strani EURBICE, <http://www.eurbica.org/>).

Prof. Salvatore Italia (direktor uprave državnih

arhivov in knjižnic Italije) je pripravil poročilo o razvoju in trenutni situaciji na arhivskem področju. Ministrstvo, odgovorno za kulturno dediščino, je nedavno uvedlo reformo sistema, ki ima dva cilja: a) okrepiti tehnično in znanstveno dejavnost ministrstva, b) z boljšo administracijo doseči širitev bogate italijanske kulturne dediščine med državljane. Reforma ne pomeni večje centralizacije ampak uskladitev organov državnih in lokalnih ustanov in tudi zasebnih podjetij. Poleg tega naj bi si uprava državnih arhivov in knjižnic prizadevala zblížati obe področji, ki se sicer razlikujeta po metodoloških značilnostih. Prizadevajo si za okrepitev sodelovanja z ustanovami zunaj uprave zaradi krepitev znanstvenega raziskovanja – tako je uprava pripravljena sodelovati v raziskovalnih projektih, ki jih predlagajo zunanji sodelavci. Uprava posveča še posebno pozornost bibliografskim in arhivskim informacijskim sistemom, ki bodo povezani v mrežni sistem za zagotavljanje storitev državljanom. Poleg tega podpirajo vse pobude za promocijo italijanske kulture doma in v tujini. Skupna uprava za knjižnice in arhive bo omogočila začetek projektov, ki so pomembni za obe strani, kot npr. arhivski fond, ki jih hranijo knjižnice, ter narobe, knjižnično gradivo v hrambi arhivov. Izdelava arhivskih pomagal za gradiva na različnih lokacijah bodo tudi prekinila stare razprave o nujnosti prenosov in prevzemov gradiv. Na finančni ravni pa je uprava prevzela obveznosti obeh prejšnjih uprav na nacionalni ravni; to bo preprečilo podvajanje stroškov in prekrivanje del. Z reformo uprave sta se izboljšali kadrovska politika in distribucija osebja – oz. reševanje neravnotežja med severom in jugom Italije na tem področju. Pomembna novost so tudi zasnovana "kulturna središča", posebej tam, kjer je mogoče. Gre za gradnjo središč, v katerih bosta skupaj arhiv in knjižnica, to bo znižalo stroške pa tudi ponudilo boljše storitve raziskovalcem. V okviru mednarodnega sodelovanja uprava poudarja a) koncentriranje sodelovanja z državami, ki so sestavljale del italijanske zgodovine (zunaj Evrope je pomemben tudi program z Ameriko zaradi številčne italijanske skupnosti – tj. raziskovalni program identifikacije in dostopa virov o emigraciji) in b) tradicionalno in trdno sodelovanje s sredozemskimi deželami (projekt "Multimedijski zgodovinski arhiv Mediterana" na Siciliji; k sodelovanju vabijo tudi Slovenijo). Osnova delovanja nove skupne uprave sta integracija in sodelovanje, je pa prof. S. Italia opozoril, da teh nalog ne bo lahko uresničiti.

G. Joan Boadas i Raset je pojasnil razmere v Španiji; arhivska uprava bo v okviru Ministrstva za kulturo dobila novo vodilno osebo (General Sub-director for Archives). To bo g. Jose Ramon Cruz Mundet (profesor na Univerzi Karla III). Ministrica za kulturo in generalni direktor za arhive (g. Rogelio Blanco Martínez) pa si prizadevata za uveljavitev

novega arhivskega zakona ter povečanje finančnih izvršnega odbora sekcije strokovnih združenj MAS-a (ICA/SPA), je poročal tudi o pripravah na 7. evropsko konferenco v Varšavi, pri organizaciji katere sodeluje tudi SPA. Opozoril pa je, da lahko povečanje članarin MAS-a postane še posebej problematično za arhivska združenja v tretjem svetu, ker imajo zelo omejena sredstva. G. Boadas bo za SPA pripravil študijo o delovanju drugih mednarodnih organizacij, kot so IFLA, ICOM, IASA, zato da bi imeli primerjalno analizo ter osnovo za izboljšanje stanja v organizaciji MAS.

Tajnik društva g. Lybeck je načel vprašanje pisne korespondence EURBICE v prihodnje. Skupno z kategorijama C in D (druge arhivske organizacije ter individualni člani) ima EURBICA več kot tisoč članov, tako da je tradicionalna pisna korespondenca tako finančni kot tehnični zalogaj (izvajalec je Finski nacionalni arhiv). Zato je bilo postavljeno vprašanje, ali jo je mogoče omejiti na elektronsko korespondenco ter objavo gradiva na spletu. Mnenja o tem so bila različna, dogovorjeno pa je bilo, da se bodo članice po generalni skupščini v Abu Dabiju (in po prejetju tradicionalnega pisma) odločile, kakšno obliko korespondence želijo. Nedvomno bo v prihodnje korespondenca kombinirana.

Vsekakor je tako v samem MAS-u kot tudi v njegovi podružnici EURBICI opaziti pestro dogajanje ter načrtovanje skupnih dejavnosti, kljub mnogim, predvsem finančnim težavam.

Natalija Glažar

PRVO PLENARNO SREČANJE SKUPINE EVROPSKIH ARHIVISTOV (EUROPEAN ARCHIVES GROUP) V BRUSLJU, 28. APRIL 2006¹

Svet Evropske unije je 6. maja 2003 sprejel "Resolucijo o arhivih v državah članicah". Z njo je poudaril pomembnost arhivov za razumevanje evropske zgodovine in kulture ter za demokratično delovanje družbe v okviru predvidene širitve Unije 1. maja 2004. Z "Resolucijo" je Svet tudi pozval Evropsko komisijo, da predloži poročilo o trenutnem stanju in prihodnjem razvoju arhivov v razširjeni Uniji. Tako imenovano "Poročilo o arhivih v razširjeni Evropski

sredstev za državne arhive. G. Boadas, ki je tudi član uniji"² je pripravila skupina strokovnjakov iz držav članic³ in je bilo sprejeto februarja 2005. Vključuje predloge za konkretne dejavnosti in smernice za večje sodelovanje na področju arhivov na evropski ravni. Prednostne dejavnosti oz. ukrepi pa so bili zapisani tudi v "Priporočilu sveta o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi" z dne 14. novembra 2005, in sicer: varovanju arhivov pred poškodbami, digitalnih arhivov ter digitalizacije, internetnega portala za dostop do arhivskega gradiva v EU, nacionalnih zakonodaj in zakonodaj EU (podatkovne baze) ter preprečevanja kraj arhivskega gradiva.⁴

Že "Poročilo o arhivih v razširjeni Evropski uniji" je predvidelo oblikovanje Skupine evropskih arhivistov (European Arcives Group oz. EAG); strokovnjake naj bi imenovala države članice in institucije EU. V "Priporočilu sveta" pa je bilo pozneje zapisano, da mora EAG zagotoviti sodelovanje in usklajevanje v splošnih zadevah v zvezi z arhivi in spremljati delo, opredeljeno v "Poročilu o arhivih v razširjeni EU", ter spremljati zlasti pet omenjenih ukrepov. Po treh letih dela naj bi EAG napisala tudi poročilo o napredku pri izvajanju omenjenih prednostnih ukrepov. Kakšni naj bodo njegova struktura, metodologija dela in delovni program za obdobje 2006–2008 pa je bilo med drugim dorečeno šele na prvem plenarnem srečanju aprila letos v Bruslju.

Srečanja je financirala Komisija in je potekalo v njeni stavbi Berlaymont Building. Udeležili so se ga strokovnjaki iz petindvajsetih držav članic Evropske unije, predstavniki Evropske komisije in po en predstavnik od preostalih štirih institucij Unije. Kot opazovalca sta bila povabljeni tudi dva strokovnjaka iz prihodnjih držav članic, Bolgarije in Romunije.

² European Commission, *Report on archives in the enlarged European Union. Increased archival cooperation in Europe: action plan*. Luxembourg, 2006. Dokument je dostopen na spletni strani Arhiva RS www.arhiv.gov.si (rubrika Zakonodaja in standardi).

³ Skupina strokovnjakov iz držav članic (National Experts Group) je štela 50 članov; v njej so bili strokovnjaki, ki jih je imenovalo petindvajset držav članic in institucij Evropske unije. Sledila so tri plenarna zasedanja Skupine v Bruslju, oktobra 2003 ter februarja in junija 2004. Dve podskupini (Editorial Working Group in Drafting Group) pa sta se večkrat sestali v Bruslju od novembra 2003 do junija 2004. Vsem sestankom je predsedovala Komisija, ki je tudi nudila administrativno službo. Več o tem glej: Natalija Glažar: *Arhivsko področje in Evropska unija, v Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor 2004 (str. 7–19).

⁴ Več o tem glej Uradni list L 312, 29/11/2005 str. 55–56, objavljeno tudi na spletni strani Arhiva RS www.arhiv.gov.si (rubrika Zakonodaja in standardi). Objava dokumenta s komentarjem Natalije Glažar v *Arhivi*, 29 (2006), št. 1.

¹ Za nekatere strokovne komentarje k besedilu se zahvaljujem mag. Nataliji Glažar, višji svetovalki za arhivske strokovne naloge pri Centru za arhivski strokovni razvoj ARS.

Srečanju je predsedovala Komisija oz. ga je vodil njen predstavnik Frank Brady (novi vodja enote SG-B-3 Evropske komisije). Uvodne misli in pozdrave je poleg preostalih prispeval še Lorenz Mikoletzky, direktor avstrijskega Mestnega arhiva na Dunaju. Govoril je v imenu države, ki v prvi polovici leta 2006 predseduje Uniji.

Najprej je bilo na dnevnem redu že omenjeno vprašanje v zvezi s strukturo EAG, njenim delovnim programom, metodologijo dela ter pisanjem poročila o napredku v zvezi z izvajanjem prednostnih ukrepov. Predloge smo prejeli po elektronski pošti.⁵

Čeprav so se s tem v zvezi pojavila številna vprašanja, so navzoči na samem srečanju izrazili svoje strinjanje z večino točk. Najpogostejše je bilo vprašanje o članstvu v delovnih skupinah in financiranju njihovega dela ter odnosih med EAG in EBNO (European Board of National Archivists). Brady je v imenu Komisije odgovoril, da bo Komisija, kot že rečeno, plačala za plenarna srečanja ter da bi bilo mogoče financirati tudi sestanke delovnih skupin, če bi potekali v Bruslju, da pa morajo države članice tudi same

financirati delo skupin. Pri tem se je skliceval na subsidarnost. Povsem nova je bila pripomba Bradyja, da ne izključuje možnosti oblikovanja še kake poleg petih zastavljenih delovnih skupin ter da od članov EAG pričakuje, da bodo pri tem pokazali določeno mero prilagodljivosti, saj današnja Evropa doživlja številne preobrazbe ter je priča širjenju terorizma in naravnim katastrofam (poplave in potresi). V zvezi s pisanjem triletnega poročila o napredku pa je bilo rečeno, da je potrebno do konca leta 2006 postaviti uredniško skupino, v kateri bo po en član iz vsake delovne skupine.

O EBNI je govoril zelo spoštljivo in dejal, da bi bilo dobro, če bi EBNA in EAG sodelovali, ter da je med njima kljub podobnostim v temah in ciljnih ključna razlika, zadeva pa ustanovitelje.

Brady je pri tej točki dnevnega reda poudaril, da bo prihodnost elektronska – elektronski dokumenti bodo tudi tema prihodnje publikacije INSAR, izšla bo novembra 2006 – in da za to področje Komisija kaže veliko zanimanje. Zaključil je, da bo potrebno k sodelovanju EAG povabiti tudi druge tovrstne evropske mreže, npr. EBLIDO, in da naj bi arhivi, muzeji ter knjižnice čim več sodelovali.

Drugi del srečanja se je nanašal na program dela EAG za leto 2006–2008. Sem so spadale predstavitev dela različnih delovnih skupin.

Dr. Hartmut Weber je v imenu Nemškega zveznega arhiva v Koblenzu prebral prispevek z naslovom "Katastrophenvorsorge für Archive". Nemčija je namreč vodilna v delovni skupini, ki pokriva varovanje in preprečevanje poškodb arhivskega gradiva v Evropi. Poleg nemških so v delovni skupini še predstavniki Poljske in Češke, se pravi države, ki imajo po besedah Webra, same zaradi pogostih poplav veliko s tem povezanih težav ter lahko zato lažje o teh problemih diskutirajo in ne nazadnje boljše svetujejo.⁶

Njegovo predstavitev je komentiral Jussi Nourteva, predstavnik Finske; menil je, da se je skupina preveč omejila na Evropo. Problem naravnih nesreč in katastrof je namreč treba gledati na globalni ravni ter pri tem omenil, da so bile že narejene raziskave, npr. projekt UNESCA, in da so bile pri tem omenjene tudi izkušnje knjižnic in muzejev. Weber je odgovoril, da imajo knjižnice in muzeji svoje specifične, drugačne od arhivskih, da se je njihova delovna skupina osredotočila predvsem na papir ter da se je treba tudi zaradi pisanja končnega poročila, omejiti tako vsebinsko kot tudi glede članstva skupine.

O tem, kakšna je razlika med knjigami, arhivalijami in muzealijami, in predvsem o tem, da razlike med institucijami, ki jih hranijo, so, in to neza-

⁵ Prva točka se nanaša na strukturo Skupine evropskih arhivistov (EAG). Članov naj bi bilo 30 oz. 32, po en predstavnik iz vsake države članice in po en predstavnik vsake od petih institucij Evropske unije (EU). Dokler Bolgarija in Romunija ne bosta članici EU, bosta njuna predstavnika le opazovalca. Evropska komisija bo predsedovala EAG in ponujala Sekretariat. Srečanja bodo potekala dvakrat na leto v Bruslju in jih bo financirala Evropska komisija (EK).

Druga točka se nanaša na program dela, ki bo potekal v skladu s "Priporočilom Sveta o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi" z dne 14. novembra 2005 in glede na izdelano "Poročilo o arhivih v razširjeni Evropski uniji". EAG se bo pri svojem delu osredotočila na pet prednostnih ukrepov omenjenih v "Priporočilu sveta", glej opombo št. 4.

Tretja točka se nanaša na delovno metodologijo; v njej je zapisano, da bodo odločitve EAG sprejete s konsenzom na plenarnih srečanjih vseh članov, da bo EAG sodelovala z drugimi tovrstnimi evropskimi mrežami, kot npr. s Skupino nacionalnih predstavnikov za digitalizacijo in z Evropskim uradom za knjižnico, informacije in dokumentacijo (EBLIDA).

Delo bo potekalo v delovnih skupinah; oblikovale se bodo za vsakega od petih prednostnih ukrepov, ki so omenjeni v "Priporočilu sveta". Vsaka delovna skupina bo imela od 5 do 7 članov, njihove dejavnosti bodo potekale predvsem po elektronski pošti.

EAG bo pri izvajanju prednostnih ukrepov upoštevala preteklo delo, npr. forumov DLM ("Document Lifecycle Management"), MoReqa ("Model requirements for electronic documents and archives management systems") in podatkovne baze EURBICA.

Tretja točka pa zadeva pripravo poročila o napredku v zvezi z izvajanjem prednostnih ukrepov, ki ga bo izdelala uredniška skupina in ga bo treba predložiti Svetu EU za tri leta.

⁶ Več o tem glej: Hartmunt Weber, *Disaster Prevention*, XXXVIII CITRA, Abu Dhabi, 29th November 2005.

nemarljive, je nato govorila še Daria Nalecz, predstavnica Poljske.

Naslednja predstavitev na srečanju je bila namenjena organizaciji DLM Forum. Ian Macfarlane je kot predstavnik Nacionalnega arhiva Velike Britanije govoril o tekočem in prihodnjem delu, povezanem s to tematiko. Da je Forum dejaven že več kot deset let, da so zastavili program za obdobje 2006–2008, v katerem so predvidena srečanja članov na Dunaju in Helsinkih v letu 2006, v Berlinu leta 2007, v letu 2008, pa tudi organizacija konference DLM. Za jeseni 2007 med drugim načrtujejo izdajo publikacije MoReq2. Macfarlane pa je za konec tudi dodal, da bo v prihodnje potrebno razmišljati predvsem o standardizaciji elektronskih dokumentov ter o tem, da bi na srečanja DLM povabili tudi NARA.⁷

Predstavitve in samo delo Foruma je še posebej pohvalil David Leitch iz Velike Britanije, ki je izrazil veliko zaskrbljenost zaradi sedanje prakse hranjenja elektronskih dokumentov v domovini ter napovedal, da bo v zgodovinskem spominu zadnjih let nastala velika praznina, če ne bodo začeli hitro ukrepati. Z njim se je strinjal tudi Hartmunt Weber, ki je povedal, da omenjeni problem ni samo problem Velike Britanije ampak problem vseh držav članic Unije oz. mednarodni problem. Prav zato je delo Foruma DLM in delo v zvezi z MoReqom zelo pomembno. Dodal je tudi, da bi bilo potrebno upoštevati tudi komunikacije po elektronski pošti, oz. razmišljati, kako trajno ohraniti tudi tovrstno dokumentacijo.

Naslednjo predstavitev delovne skupine je vodil Tomas Lidman, predstavnik Švedske. Govoril je o tekočem in prihodnjem delu delovne skupine, ki se ukvarja s krajo arhivskega gradiva. Na kratko je omenil pet prednostnih točk, ki si jih je ta delovna skupina zastavila na delavnici v Stockholmu septembra 2005. Vendar se je za zdaj skupina odločila omejiti le na dve. Povedal je še, da je v pripravi vprašalnik, ki ga bodo poslali po elektronski pošti vsem članom EAG in ga bo potrebno izpolniti. Na podlagi odgovorov pa bodo napisali neke vrste priporočilo oz. priporočljive izboljšave. Naslednji sestanek skupine bo verjetno oktobra v Parizu oz. Bruslju, če bo Komisija pripravljena ponuditi prostor in financirati sestanek. Lidmanovo predstavitev delovne skupine je dopolnila Christine Martinez, predstavnica Francije. Govorila je še o pravni podlagi njihovega dela ter tako omenila sodelovanje francoskih in belgijskih predstavnikov s policijo v zvezi z ukradenimi dokumenti.

Vprašan je bilo več, omenila bi samo Nourtevo, ki ga je zanimalo, ali skupina upošteva tudi krajo kot skupni evropski, ne samo nacionalni problem ter kaj

je s skupno evropsko varnostjo?

Marc Maes je v nadaljevanju kot predstavnik Komisije prebral prispevek s temo "Public Acces to EU Documents".⁸ Govoril je predvsem o osnovnih načelih pri dostopu, naštel številne izjeme ter opisal postopke, ki jih uporabljajo države članice pri objavljanju dokumentov Unije.

Vprašan in komentarej je bilo precej, vendar so bili zelo kratki. Daljši je bil le komentar predstavnika Estonije Toiveja Jullinena, ki je komentiral, da predstavitev ni zajela raznolikosti evropskih držav ob tej temi. Razlike med severno in južno Evropo, razlik v dostopnosti in nedostopnosti oz. odpiranju in zapiranju dokumentov. Maes pa je odgovoril, da je pri pisanju poudaril dokumente Unije.

Yvo Volman, predstavnik Komisije, je kot naslednji govoril o projektu digitalnih knjižnic "The digital libraries initiative: The envisaged role of archives and funding possibilities". Govoril je o strategiji Komisije za informacijsko družbo, o povečanem zanimanju za digitalizacijo v ZDA in o tekočih dejavnostih na evropski ravni ter o treh osnovnih smernicah: digitalizaciji, dostopnosti na internetu in dolgoročnem ohranjanju elektronskega gradiva. Njihov osnovni namen je namreč narediti digitalno vsebino v Evropi dostopnejšo, bolj uporabno in bolj izkoriščeno ter da so pri tem osredotočeni na javni interes.⁹

Najdaljši komentar k temu prispevku je imela Daria Nalecz. Njeno mnenje je, da je v tem projektu čutili prevelik vpliv knjižnic. Govorila je o razlikah v zaščiti avtorskih pravic (copyright) med arhivi in knjižnicami. Strinjala se je z izdelavo skupne platforme za uporabnike muzejev, knjižnic in arhivov, vendar, da bo to zelo težko izvesti. Razlika je že v tem, da večina ljudi knjigo zna brati, za branje dokumentov iz arhivov pa potrebujejo strokovnjaka arhivista ali vsaj prevajalca. Vprašanja oz. dvomi, ki se njej s tem v zvezi največkrat zastavljajo, so: tehnološka izvedba; različni standardi; ali storitve uporabnikom zaračunati ali jih ponuditi zastonj; kakšna količina dokumentov naj bo dostopna itd.

Christine Martinez je kot zadnja na srečanju predstavila delo skupine za zakonodajo. Naštela je člane skupine, formalne in "neformalne" (med katerimi je tudi Slovenija). Po zelo kratkem poročilu je poudarila predvsem dva problema: finance in sode-

⁷ Več o tem glej: http://europa.eu.int/comm/secretariat_general/edoc_management/dlm_forum.

⁸ Več o tem glej: http://europa.eu.int/comm/secretariat_general/sgc/acc_doc/en/index.htm.

⁹ Več o tem glej: http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/. Pobudo za ta projekt in današnje vodilno vlogo na EU ravni ima Francija (Ministrstvo za kulturo in komunikacije), koordinativno vlogo za arhive pa Poljska. Trenutni koncept zajema digitalizacijo najpomembnejših (posameznih) dokumentov različnih ustanov (knjižnice in arhivi), ki so bistvenega pomena za zgodovino Evrope.

lovanje. Da je bilo dosedanje delo volontersko, da je že veliko narejenega in da za nadaljne delo potrebujejo tehnološko podporo, ki jo je treba plačati. Drugo, kar se je izkazalo, pa je potreba po sodelovanju z institucijami Unije. Povedala je tudi, da so do sedaj arhivsko zakonodajo prevajali v dva jezika: angleščino in francoščino.

Nato se je razvila debata o delovni skupini za "Internet Gateway", ki jo je sprožila predstavnica Španije Blanca DeSantes. Predložila je svoje dvome v zvezi s članstvom in vodstvom te skupine. Najprej je bila namreč vodilna Velika Britanija, sedaj je npr. Poljska ter da je bila Španija najprej del te skupine, vendar do danes v zvezi s tem ni dobila nikakršnih obvestil. Frank Brady je glede delovnih skupin komentiral, da so od pisanja "Poročila o arhivih v razširjeni EU" pa do tega srečanja nastale nekatere spremembe ter da bodo glede na številne prošnje navzočih navezali stik z vodilnimi v delovnih skupinah in sestavili seznam njenih članov.

Za konec srečanja je Brady napovedal naslednji sestanek EAG. Ta bo v Bruslju konec novembra 2006, tam pa se bo lahko diskusija nadaljevala; vmesni čas naj bi po njegovih besedah koristno izkoristili za zastavljeno delo.

Maja Gombač

KADROVSKI FORUM JAVNE UPRAVE 2006

Kadrovski forum javne uprave, ki ga je organizirala Fakulteta za upravo dne 14. 2. 2006, se je odvijal po štirih plenarih:

- nova uslužbenska zakonodaja,
- delovna razmerja v javnem sektorju,
- kadri, kompetence in učinkovitost v javni upravi,
- razvojne smernice pri ravnanju z ljudmi v javni upravi.

S tem člankom sem želela približati bralcem predvsem novelo Zakona o javnih uslužbencih, ko jo je predstavila Štefka Korade Purg, višja sekretarka, v. d. generalne direktorice Direktorata za organizacijo in kadre na Ministrstvu za javno upravo. Skupni evropski referenčni okvir za jezike, pa je na forumu predstavila mag. Marina Štros Bračko, sicer direktorica jezikovne šole Babylon. Obe predstavitvi sta v meni vzbudili veliko zanimanje in me resnično pritegnili.

Bistvene novosti sprememb in dopolnitev Zakona o javnih uslužbencih

Osnovna ideja sprememb in dopolnitev sistema javnih uslužbencev je bila v poenostavitvi postopkov,

v jasnejših opredelitvah temeljnih pojmov in rešitev ter v približevanju statusa zaposlenih v javnem sektorju statusu zaposlenih v zasebnem sektorju. Spremembe in dopolnitve zakona o javnih uslužbencih so torej sledile rešitvam, katerih glavni cilj je bil uvedba učinkovitejšega sistema javnih uslužbencev, ki bo omogočil kakovostno upravljanje kadrovskih virov in učinkovito vključevanje teh v izvajanje nalog uprave oziroma nalog, neposredno povezanih z izvajanjem oblasti ali varstvom javnega interesa. Za doseg tega cilja je bilo treba natančneje opredeliti nekatere pojme, hkrati pa je bilo treba v zakon vgraditi še dodatne rešitve in motivacijske elemente, ki bodo omogočali vključevanje in napredovanje javnih uslužbencev.

Cilji, ki so jim sledile predlagane spremembe zakona in naj bi omogočili doseganje učinkovitejšega uslužbenskega sistema, so:

- odprava praktičnih problemov in nejasnosti pri izvajanju zakona in podzakonskih predpisov na področju sistema javnih uslužbencev;
- razširitev veljavnosti drugega dela zakona v delu, ki se nanaša na kadrovski načrt, na paradržavne upravne organizacije (natančno določeni javni zavodi, javne agencije, javni skladi, ki opravljajo naloge, neposredno povezane z izvajanjem oblasti oziroma varstvom javnega interesa);
- vzpostavitev sistema, ki bo omogočal izvajanje enostavnih upravnih opravil tudi na strokovno-tehničnih delovnih mestih, ne da bi bili potrebni javni natečaji in dodatno zaposlovanje oziroma večanje števila uradniških delovnih mest; to naj bi pripomoglo k učinkovitejšemu opravljanju nalog, hkrati pa k zmanjševanju stroškov, ki bi nastali z izvedbo natečajev ali morebitnim novim zaposlovanjem za izvedbo teh nalog;
- poenostavitev postopkov izbire strokovno najprimernejših kandidatov z ohranitvijo koncepta in načel sistema javnih uslužbencev (načelo javnega natečaja, načelo enakopravne dostopnosti), pri čemer se bodo sicer še vedno uporabljale tudi določbe zakona, ki urejajo splošni upravni postopek, vendar bo vlada z uredbo natančneje uredila način vročanja oziroma obveščanja kandidatov ter ravnanje z nepopolnimi vlogami;
- drugačna ureditev postopkov izbire uradnikov za najvišje položaje, taka, po kateri je možno izvesti samo javni natečaj, čas začasnega opravljanja teh nalog z vršilci dolžnosti je omejen, pristojnega funkcionarja pa zakon po dveh ponovitvah javnega natečaja zavezuje k izbiri, če se na javnem natečaju izkažeta kot primerna vsaj dva kandidata;
- izenačitev statusa javnih uslužbencev v javni upravi s statusom zaposlenih v zasebnem sektorju glede prenehanja delovnega razmerja, glede postopka ugotavljanja nesposobnosti in disciplinskega postopka;

- določitev postopka za ugotavljanje možnosti premestitve javnega uslužbenca ob reorganizaciji oziroma prenehanju delovanja organa;
- izboljšanje instrumentov upravljanja kadrovskih virov, pri čemer se pravica do izobraževanja v interesu delodajalca širi na vse javne uslužbenke;
- oblikovanje enotnega sistema ocenjevanja delovne uspešnosti, delovnih in strokovnih kvalitiet uradnikov kot sestavnega dela ocenjevanja delovne uspešnosti vsej javnih uslužbencev kot elementa za izpolnjevanje pogojev za napredovanje v višji plačni razred;
- ureditev instituta "mirovanja pravic", saj je dosedanja praksa pokazala, da bi bilo smiselno v določenih primerih javnemu uslužbencu, ki sklene delovno razmerje za določeno obdobje pri drugem delodajalcu v Republiki Sloveniji ali zunaj nje, omogočiti vrnitev na delo brez ponovne izvedbe javnega natečaja ali postopka izbire, posebej če gre za javnega uslužbenca, ki je opravljal naloge v institucijah Evropske unije.

Novela ZJU je bila objavljena v Uradnem listu številka 113/2005 in je začela veljati z dnem 31. 12. 2005. Pa si pogledjmo, kakšne spremembe nam je prinesla.

Za delovne izkušnje se šteje delovna doba na delovnem mestu, za katero se zahteva ista stopnja izobrazbe in čas pripravništva v isti stopnji izobrazbe, pa tudi delovne izkušnje za katero se zahteva za eno stopnjo nižja izobrazba, razen pripravništva v eno stopnjo nižji izobrazbi. Delovne izkušnje se dokazujejo z verodostojnimi listinami.

Javnega uslužbenca mora delodajalec varovati pred šikaniranjem, grožnjami in podobnimi ravnanji, ki ogrožajo opravljanje njegovega dela.

Prepovedano je vsako fizično, verbalno ali neverbalno ravnanje ali vedenje javnega uslužbenca, ki ustvarja sovražno, ponižujoče delovno okolje za osebo.

Javnemu uslužbencu je treba zagotoviti plačano pravno pomoč, kadar je proti njemu uveden kazenski ali odškodninski postopek pri izvrševanju javnih nalog, delodajalec pa oceni, da so bile te javne naloge izvršene zakonito.

Določbe, ki se nanašajo na kadrovske načrt, veljajo tudi za javne agencije, javne sklade, Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije, Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje in Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Kadrovske načrte sprejme direktor za proračunsko obdobje dveh let.

Upravljavec Centralne kadrovske evidence je Ministrstvo za javno upravo.

V noveli je omenjena razmejitev med uradniki in drugimi javnimi uslužbenci. Uradniki so javni uslužbenci, ki v organih opravljajo javne naloge, spremljajoče naloge pa opravljajo strokovno-tehnični javni uslužbenci.

V zvezi z varstvom pravic je zapisano, da je zoper odločitev o pravici oziroma obveznosti iz delovnega razmerja in zoper kršitev pravic iz delovnega razmerja dovoljena pritožba, ki ne zadrži izvršitve odločitve o pravici oziroma obveznosti iz delovnega razmerja, razen ob prenehanju delovnega razmerja. Javni uslužbenec lahko vloži pritožbo v 8 dneh od vročitve pisnega sklepa o pravici oziroma obveznosti oziroma v 8 dneh po izreku 15-dnevnega roka za izpolnitev obveznosti oziroma odpravo kršitve.

Ob imenovanju v drug naziv, napredovanju v višji plačni razred in premestitvi na drugo delovno mesto se sklene aneks k pogodbi o zaposlitvi. Sklep se izda javnemu uslužbencu, če ne soglašata z vsebino aneksa k pogodbi o zaposlitvi.

Javni natečaj se vodi po splošnem upravnem postopku, o izbiri oziroma neizbiri se vsakemu kandidatu izda in vroči sklep.

Delovno razmerje za določen čas se lahko sklene brez javnega natečaja in ne glede na to, ali je posameznik opravil strokovni izpit, največ za dobo petih let, z možnostjo enkratnega podaljšanja. Z javnim uslužbencem, ki sklene delovno razmerje za določen čas, ni dovoljeno skleniti delovnega razmerja za nedoločen čas na uradniškem delovnem mestu brez javnega natečaja. Pripravnik, ki je izbran na javnem natečaju, lahko po zaključnem pripravništvu sklene delovno razmerje za nedoločen čas brez javnega natečaja. V. d. je lahko imenovan brez javnega natečaja za 6 mesecev, vendar pa mora izpolnjevati predpisane pogoje.

Premestitev javnega uslužbenca iz strokovno tehničnega delovnega mesta na uradniško delovno mesto ni mogoča, ker je postopek izbire drugačen, pa tudi pogoji za zasedbo delovnega mesta so drugačni.

Nadrejeni mora spremljati delo, strokovno usposobljenost in kariero javnih uslužbencev in vsaj enkrat letno opraviti razgovor z njimi.

Ocenjevanje uradnikov bo uredil Zakon o sistemu plač v javnem sektorju.

Javni uslužbenec je lahko premeščen na ustrezno delovno mesto, za katero izpolnjuje predpisane pogoje in ga je sposoben opravljati. Uradnika je mogoče trajno premestiti le na uradniško delovno mesto, razen če gre za premestitev iz razloga nesposobnosti ali iz poslovnega razloga. S soglasjem je mogoče uradnika premestiti tudi na strokovno-tehnično delovno mesto, naziv mu v tem času miruje, čas opravljanja dela na strokovno-tehničnem delovnem mestu pa se šteje v napredovalno obdobje. Uradnika je možno začasno premestiti na delovno mesto, na katerem se opravljajo zahtevnejše naloge v višjem nazivu; imenovanja ni, ampak mu za čas premestitve določijo pravice glede na višji naziv. Premestitev javnega uslužbenca brez soglasja začne učinkovati z dnem, ki je določen v sklepu o premestitvi, vendar ne prej kot sedmi dan po

vročitvi sklepa. Po poteku roka začasne premestitve ima javni uslužbenec pravico do vrnitve na delovno mesto, na katerem je delo opravljal pred premestitvijo.

Pogodba o zaposlitvi javnega uslužbenca preneha, če:

- uradnik ne opravi ustreznega strokovnega izpita,
- če je s pravnomočno sodbo obsojen za naklepno kaznivo dejanje, ki se preganja po uradni dolžnosti, z nepogojno kaznijo več kot šest mesecev zapora,
- na drug način, če tako določa zakon oziroma področni zakon, ki ureja delovna razmerja.

Z dnem prenehanja veljavnosti pogodbe o zaposlitvi uradniku ugasneta naziv in položaj.

Razlogi za redno odpoved pogodbe o zaposlitvi oziroma premestitev iz poslovnih razlogov so zmanjšanje obsega javnih nalog, privatizacija javnih nalog, ter organizacijski, strukturni, javnofinančni ali podobni razlogi. Podlaga za ugotovitev razloga za prenehanje delovnega razmerja oziroma premestitev iz poslovnega razloga je sprememba akta o notranji organizaciji in sistemizaciji delovnih mest. Odločitev o reorganizaciji je lahko sprejeta na ravni organa, za organe državne uprave pa odloča vlada. Reorganizaciji mora biti priložena obrazložitev, ki vsebuje cilje reorganizacije, razloge za njeno izvedbo, analizo delovnih opravil in delovnih postopkov ter število in strukturo delovnih mest in število javnih uslužbenecv. Z obrazloženo reorganizacijo mora predstojnik seznaniti reprezentativne sindikate v organu. Program razreševanja presežnih javnih uslužbenecv poteka po določbah Zakona o delovnih razmerjih. Uradnik se premesti na delovno mesto, ki se opravlja v istem nazivu in za katero izpolnjuje pogoje ter je zanj ustrezno strokovno usposobljen, če je tako delovno mesto v organu prosto; strokovno-tehnični uslužbenec se premesti na delovno mesto, ki je ovrednoteno z najmanj enako osnovno plačo in za katero izpolnjuje pogoje ter je zanj ustrezno strokovno usposobljen, če je tako delovno mesto v organu prosto. Če presežnega javnega uslužbenca ni mogoče premestiti, se mu lahko zagotovi poklicna prekvalifikacija ali dokvalifikacija. Če uradnika ni mogoče premestiti pod navedenimi pogoji, ima pod istimi pogoji pravico do premestitve na delovno mesto, ki se opravlja v nazivu istega kariernega razreda ali prvega nižjega kariernega razreda. Uradnik je v tem primeru razrešen naziva in imenovan v najvišji naziv, v katerem se lahko opravlja delo na delovnem mestu, na katero je premeščen. Če premestitev ni mogoča, se ga uvrsti na interni trg dela. Če v enem mesecu ni možna premestitev, se mu odpove pogodba o zaposlitvi.

Redna odpoved iz razloga nesposobnosti nastopi takrat, kadar javni uslužbenec ne dosega pričakovanih rezultatov dela. Če je bil javni uslužbenec premeščen

iz poslovnega razloga, postopka ugotavljanja nesposobnosti ni mogoče uvesti v prvih šestih mesecih po premestitvi.

Uradnik je nesposoben za položaj, če:

- organ ali organizacijska enota, ki jo vodi, ne dosega pričakovanih delovnih rezultatov,
- na delovnem področju organa ali organizacijske enote prihaja do ponavljajočih napak pri poslovanju ali pride do težje napake pri poslovanju.

Šteje se, da uradnik ni nesposoben za položaj, če je s skrbnostjo dobrega gospodarja storil vse, kar je bilo v njegovi pristojnosti, da bi preprečil, odpravil oziroma odvrnil slabo delovanje oziroma napake. Šteje se, da organ oziroma organizacijska enota ne dosega pričakovanih delovnih rezultatov, če ne opravlja dela v določenih ali dogovorjenih rokih oziroma naloženega dela ne opravlja strokovno in kakovostno.

Predstojnik lahko redno odpove pogodbo o zaposlitvi tudi v primeru, če javni uslužbenec ne izpolnjuje več pogojev za delovno mesto, na primer zaradi spremembe zakona, vendar pa mora javnemu uslužbencu omogočiti, da v razumnem roku izpolni pogoje za delovno mesto. Drugi dodatni razlog za redno odpoved pogodbe je polna starost in polna pokojninska doba za upokožitev.

Vrednotenje jezikovnega znanja javnih uslužbenecv po jezikovni lestvici EU

Skupni evropski jezikovni okvir – CEF, njegovo polno ime je – The Common European Framework of Reference for Languages – Learning, Teaching, Assessments (Skupni evropski referenčni okvir učenja in poučevanja jezikov – učenje, poučevanje in ocenjevanje). Vsebina CEF-a je predvsem referenčni okvir za opisovanje različnih sposobnosti, prepoznavanje različnih ciljev učenja jezikov in razlaganje različnih ravni dosežkov. CEF ni dogmatičen glede ciljev, sestavljanja učnega načrta ali razredne metodologije. Ponuja vrsto možnosti, ki omogočajo opisovanje specifičnih tečajev ali izpitov glede na podrobnosti oziroma razlike z drugimi tečaji in izpiti. Pojem CEF so skupne referenčne ravni - to so osnovni opisi, kaj lahko uporabnik jezika naredi na šestih različnih ravneh, od osnovne (A1, A2), srednje (B1, B2) do visoke (C1, C2). Opisi so osnova za oznake ravni, kot so "pre-intermediate, university level, year 3" in omogočajo izvajalcem tečajev razložiti, kaj naj bi slušatelji znali na določeni ravni. Primer opisa ravni B1: razume bistvo vsakdanjih informacij, pridobljenih pri delu, v šoli, prostem času itd. Znajde se v večini okoliščin, ki pogosto nastanejo med potovanjem po državi, v kateri jezik govorijo. Kaj je bistvo informacij? Kdo ga določi? Ali je to, kar je jasno nekaterim, jasno tudi drugim? Ali so okoliščine, ki nastanejo med potovanjem enih, enake

tistim, ki nastanejo med potovanjem drugih? Kakšna je večina situacij? Zaradi takšnih pomislekov so splošni opisi lahko le okvirni. Pomembno je vedeti, da je določitev šestih ravni le del celote. Splošno določitev ravni podpirajo opisi palete drugih vrst znanja, ki sestavljajo sposobnosti govorca na določeni ravni. Osnovna merila za razvrstitev na šestih ravneh so: dožemanje, interakcija in ustvarjanje. Na vseh teh področjih so razvili deskriptorje – opise sposobnosti. Seznam komunikacijskih aktivnosti seveda ni vseobsegajoč, vendar ilustrativni opisi področij in informacije o metodologiji za določitev ravni znanja pomagajo uporabnikom CEF-a ugotoviti lastne potrebe. Seveda CEF vsebuje še precej več kot le opisana merila in deskriptorje. To so le njegovo jedro.

Središče CEF-a so skupne referenčne ravni. Te imajo številne posebnosti:

- vsi opisi na lestvicah so pozitivno naravnani, njihov namen je pokazati, da imajo tudi nizke ravni učenja jezikov svojo vrednost in veljavo;
- običajno jezikovno znanje opisujemo kot skupek štirih spretnosti: poslušanje, branje, pisanje in govor. Opisi CEF-a pa temeljijo na "dožemanju, interakciji in posredovanju". Posredovanje vključuje prevode, interpretacije in druge načine posredovanja pomena. CEF dopušča razlikovanje med govornim ustvarjanjem in govorno interakcijo. Spretnosti po CEF-u niso izolirane, ampak se prepletajo;
- osnovna merila so temelj samoocenjevalne mreže, ki s pozitivnimi opisi prikazuje učinkovitost glede na pet spretnosti, ki se nanašajo na tri področja. To so razumevanje (poslušanje in branje), govor (govorna interakcija, govorno ustvarjanje) in pisanje;
- opisi ravni so neodvisni drug od drugega in se nanašajo na določene jezike;
- njihov namen ni opisati slušateljeve sposobnosti od sposobnosti začetnika do sposobnosti tistega, ki govori materinščino. Raven C2 vsebuje opis znanja slušatelja s kompleksnim znanjem jezika in spretnosti, ki jih večina govorcev, ki jim je ta jezik materinščina, nima;
- namen šestih ravni ni razdeliti vsega sveta učenja jezikov na šest delov; delodajalci bodo potrebovali le tri osnovne ravni, šole, ki morajo oceniti napredek, pa bodo teoretično lahko ravni razdelile na toliko podravni, na kolikor bodo hotele.

Povzetek

Novela Zakona o javnih uslužbencih sodi med velike sistemske spremembe, ki si jih je Republika Slovenija zadala v okviru približevanja Evropski uniji, in sicer posodobitev javne uprave, ki deluje po načelih zakonitosti, učinkovitosti, usmerjenosti k upo-

rabnikom, strokovnosti in politične nevtralnosti. Novela citiranega zakona pomeni vzpostavitev sodobnega in preglednega uslužbenskega sistema, ki temelji na standardih in načelih, ki jih države Evropske unije upoštevajo pri oblikovanju pravnih ureditev sistema javnih uslužbencev. Z uvedbo sistema javnih uslužbencev in uresničitvijo v praksi pa so se seveda pojavili tudi novi pristopi pri upravljanju človeških virov kot enega najpomembnejših virov za zagotavljanje delovanja sistema in doseganje postavljenih ciljev.

Skupni evropski jezikovni okvir ima naslednje skupne referenčne ravni - osnovna merila. To so osnovni opisi, kaj lahko uporabnik jezika naredi na šestih različnih ravneh od osnovne (A1, A2), srednje (B1, B2) do visoke (C1, C2). Opisi so osnova za oznake ravni, kot so pre-intermediate, university level, year 3 in omogočajo izvajalcem tečajev razložiti, kaj naj bi slušatelji znali na določeni ravni. Lestvica od A1 do C2 je precej jasnejša in jo vse bolj uporabljajo za opisovanje in primerjanje ravni v okviru enega jezika in med različnimi jeziki.

Vsi opisi na lestvicah so pozitivno naravnani in prikazujejo učinkovitost glede na pet spretnosti, ki se nanašajo na tri področja. To so razumevanje (poslušanje in branje), govor (govorna interakcija, govorno ustvarjanje) in pisanje.

Jolanda Fon

DRUGA MEDNARODNA KONFERENCA I-CHORA V AMSTERDAMU, 31. AVGUST–2. SEPTEMBER 2005

Prispevek je kratko sporočilo o tem, kako v nekaterih državah v arhivistiki odgovorno in razsodno sprejemajo pomembne odločitve. Kot vemo, je arhivsko gradivo zelo pomembna premična kulturna dediščina. V državah z daljšo kulturno tradicijo kot jo ima naša (sistemi družbene ureditve se niso menjali) sodeluje pri pomembnih odločitvah in oblikovanju zakonskih aktov širok krog arhivistov in drugih strokovnjakov, ki so povezani s stroko in jih zanima arhivska problematika. Rezultat sodelovanja in soodločanja, pa tudi timskega dela, je kvalitetnejše opravljeno delo, ki mnogokrat prepreči nepotrebne in neštete popravke in dopolnitve.

Naj povzamemo najzanimivejši del te konference, ki ga je predstavljal pogovor z nizozemskimi kolegi o njihovi arhivski zakonodaji, določanju gradiva, ki ga je treba trajno hraniti, ter o prevzemanju le-tega. Vse pomembne odločitve sprejemajo arhivisti s sodelovanjem zgodovinarjev, pravnikov in ekonomistov. Ob določenih problemih – razmeram in problematiki pri-

merno povabijo k sodelovanju še druge strokovnjake, kar je še dodatno zelo pomembno pri sodobnih zapisih (medijih). Ta proces je dolgotrajen, saj zakonov, uredb ne spreminjajo "vsako leto" (npr. v Italiji imajo arhivski zakon že od leta 1911). Končnih odločitev skupina strokovnjakov nikoli ne sprejme hitro in nepremišljeno, možnost za presojo dajo tudi drugim zainteresiranim posameznikom. Pred dokončno odločitvijo zadeve javno objavijo in omogočijo izraziti vsakemu svoje mnenje. Če so pripombe na račun objavljenega osnutka utemeljene, se oblikovalci zakonov, uredb itd. znova sestanejo in pretresejo. Na pripombe, tudi če niso utemeljene, nimajo neprimernih in neumestnih odgovorov, ampak skušajo na kulturnen in argumentiran način zagovarjati svoje odločitve. Utemeljene pripombe poslušajo, jih temeljito preučijo in po preudarku z njimi dopolnijo ali pa spremenijo z ustreznimi popravki dele besedila, ki so bili pomanjkljivi, nenaatančno formulirani ali preobsežni in jih uskladijo s preostalimi zakonskimi akti in standardi itd. V prihodnje bi kazalo tak način uveljaviti tudi pri nas, kajti v "poplavi" vsakdanjih obveznosti je na vseh, pa tudi na arhivskem področju nujno timsko delo. Hkrati pa bi se ob tej priložnosti spomnili tudi na starosto arhivistike, interdisciplinarno široko izobraženega znanstvenika dr. Sergija Vilfana, ki se je strokovno izkazal na mnogih področjih in se je kot pravnik, zgodovinar, arhivist itd. znal povezati ter sodelovati s slovenskimi in jugoslovanskimi strokovnjaki. Svoje znanje in izkušnje pa je plemenil tudi na mednarodnem področju. Njegove strokovne ugotovitve so spoštovali tudi tuji strokovnjaki. Članke je objavjal v reviji mednarodnega arhivskega sveta in svoje znanje posredoval slušateljem na podiplomski arhivski šoli v Marburgu na Lahni. Njegovo bogato sodelovanje pa je obrodilo sadove v arhivski stroki in arhivski zakonodaji. Poudarimo naj, da so bili zakonski akti, pri oblikovanju katerih je sodeloval z drugimi strokovnjaki, pravno logično formulirani, jedrnat in kratki. Arhivistika kot stroka je v tistem času pridobila ugled.

Da prvi del prispevka ne bi izzvenel preveč pesimistično, moramo poudariti, da tudi pri nas deluje zelo kooperativna skupina, in sicer pri oblikovanju novega računalniškega programa za popisovanje arhivskega gradiva (v prihodnje obeta mnogo več, vendar je to odvisno od finančnih sredstev). Skupina je kljub svojemu delu aktivno posegla v preoblikovanje zakonskega akta. Z utemeljenimi pripombami je pripomogla k delnemu preoblikovanju posameznih členov in morda tudi sprožila "plaz" soodločanja in timskega dela v arhivistiki.

Za konec prispevka pa le še nekaj podatkov z Mednarodne konference I-CHORA v Amsterdamu. Pripravili so jo Univerza, Arhivska šola in Nizozemski inštitut za arhivistiko v Amsterdamu, potekala

je od 31. avgusta do 2. septembra 2005. Konference so organizirane vsako drugo leto, prva je bila leta 2003 v Torontu, tretja pa bo leta 2007 v Bostonu. Na letošnjem srečanju mednarodnih arhivskih strokovnjakov so obravnavali teme *Sorodnosti na področju arhivistike, Prilagodljivost in sprejetje arhivske kulture (prilaganje in prevzemanje arhivske kulture)*.

Krovno temo so organizatorji na podlagi prispevkov razdelili na sedem večjih področij:

- hramba gradiva držav "kolonizatoric" in držav, ki so bile kolonizirane; hramba držav "okupatoric" in držav, ki so bile okupirane;
- hramba gradiva v postkolonialnih in postkomunističnih državah v povezavi s prejšnjimi režimi in njihovi načini hranjenja gradiva;
- nacionalni vplivi na hranjenje mednarodnih in multinacionalnih državnih in zasebnih (nedržavnih) organizacij; načini in sistemi hranjenja prehajajo v druge dežele in kulture;
- mednarodne strokovne in arhivske mreže podatkov in njihov vpliv na globalizacijo arhivistike (kulture, teorije in sistema).

Predavatelji so bili: Tom A. Adami, Zohar Aloufi, Masahito Ando, Jeannette A. Bastian, Brien Brothman, Terry Cook, Richard J. Cox, Astrid M. Eckert, Donna Holmes, Pat Jackson, Randall C. Jimerson, Eric Ketelaar, Agnes Lewe, Heater MacNeil, Laura Millar, Anne Morton, Tom Nesmith, Margaret Procter, Ricardo L. Punzalan, Anthea Seles, Bernhard Siegert, Mark Wolfe, Jane Zhang, Peter Horsman, Agnes E. M. Jonker.

Na srečanju so osrednjo pozornost namenili interkulturnim, vsenacionalnim pogledom, ki so vplivali in še vplivajo na hranjenje gradiva. Nekateri prispevki na konferenci so prikazali zgodovinski razvoj arhivistike, predvsem ameriške in angleške, ter njun medsebojni vpliv. Nekaj referatov je obravnavalo nekaj pomembnih posameznikov, ki so vplivali od 19. stoletja dalje na razvoj arhivske stroke. V okviru obravnavanja hrambe arhivskega gradiva so sodili referati, ki so obravnavali odnos držav "kolonizatoric" do držav, ki so bile kolonizirane in pred prihodom tujcev razen ustnega izročila niso imele gradiva, kakršno so imele zahodne države. Omenjena sta njihov odnos do gradiva, ki je nastajalo po prihodu kolonizatorjev, in zanimanje zahodnih "razvitih držav" za ustno izročilo, ki se je ohranilo v državah tako imenovanega tretjega sveta. V sklop hrambe arhivskega gradiva in zanimanja zanj sodijo tudi prispevki o arhivskem gradivu, ki je nastajalo med odkritjem Amerike in po njem, na primer v Španiji in na Portugalskem. Za tovrstno arhivsko gradivo, ki ga hranijo angleški arhivi, pa obstaja precejšnje zanimanje ameriških raziskovalcev, saj se je večina angleško govorečih prebivalcev v Ameriko selila prav od tod, večinoma iz Irske.

Arhivsko gradivo, ki je nastalo ob raznih vojnah, tudi v zadnji na Balkanu, je postalo tudi dokazno gradivo, ki mnogokrat mora interpretirati določene dogodke, posebej nerazjasnjene medvojne operacije. Med referate, ki opisujejo vojne razmere, sodi tudi zanimiv nemški referat o delovanju nemških arhivistov v drugi svetovni vojni in o njihovi življenjski usodi po vojni.

Te mednarodne konference sta se udeležili Jelka Melik in Aleksandra Serše. Slovenijo in slovenske arhive (arhivsko mrežo) sta predstavili skozi čas s plakatom. Plakat je zaradi zanimivosti naše zgodovine in estetskega videza privabljal mnoge udeležence in požel priznanje. Plakat je bil predstavljen tudi s powerpointom. Poleg slovenskega plakata sta bila v predverju konferenčne dvorane predstavljena plakata Španije in Nizozemske.

Aleksandra Serše

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Pokrajinski arhiv Maribor 2006, 438 strani

V 5. zborniku *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* so objavljeni referati, nastali v okviru dopolnilnega izobraževanja o arhivistiki, dokumentalistiki in informatiki; potekalo je od 5.–7. aprila 2006 v Radencih. Prispevki so napisani v slovenskem, bosanskem, hrvaškem, srbskem, nemškem ali angleškem jeziku z izvlečki v jeziku referata in v prevodu v angleški jezik. Povzetki so v angleškem, nemškem ali slovenskem jeziku. Referati so razdeljeni v štiri vsebinske sklope.

Zbornik je izšel pred posvetovanjem; naslov je enak naslovu posvetovanja, v Mariboru (leta 2006). Obsega 438 strani, izšel pa je v nakladi 350 izvodov. Izdal in založil ga je Pokrajinski arhiv Maribor. Zbornik ima enako obliko kot predhodni; ovitek je bel, prehaja v modro barvo. Na ovitku je slika računalniškega zaslona, na katerega je položena knjiga. Na ovitku je naslov publikacije s krajem in letnico izida. Posamezne sklope prispevkov ločuje list z napisom sklopa in modro obarvanim širokim robom. Po svoji obliki je postal zbornik med udeleženci posvetovanj prepoznaven.

V prvem sklopu, sklopu *Iz arhivske teorije in prakse*, je devetnajst referatov z najširših področij arhivske teorije in prakse.

Prvega od povabljenih uvodnih referatov je pripravila in zelo dinamično predstavila Nataša Pirc Musar (Ljubljana), pooblaščenka za dostop do informacij javnega značaja; naslov je bil *Dostop do informacij javnega značaja kot pravica in dolžnost – novosti, ki jih prinaša novela zakona o dostopu do informacij javnega značaja in zakon o informacijskem pooblaščenju*. K temeljnemu načelu prostega dostopa do informacij javnega značaja niso zavezane le tri skupine dokumentov, ena med njimi so t. i. izključitve. Novela ZDIJZ je uvedla zgolj eno in sicer arhivska gradiva, to pomeni, da tega zakona kar zadeva dostop do arhivskih gradiv ne uporabljajo. Kljub temu pa so arhivi zavezanci po ZDIJZ, saj so v svojem preostalem delovanju zavezani k transparentnosti, recimo na področju javnega naročanja, plač javnih uslužbencev.

Dr. Miro Cerar (Ljubljana) je pripravil drugega od uvodnih povabljenih referatov. Naslov je bil *Varstvo osebnih podatkov – med informacijsko zasebnostjo posameznika in javnim interesom*. V prispevku so predstavljene nekatere temeljne plati razmerja med pravico do

informacijske zasebnosti (varstvo osebnih podatkov) ter pravico do dostopa do pridobitve informacij javnega značaja. V zvezi s pravnim reševanjem kolizij med obema pravicama sta poudarjena pomen enotne pravne prakse ter uporaba načela sorazmernosti.

Vladimir Drobniak (Koper) je pripravil referat z naslovom *O nujnosti vsestranskega odpiranja arhivske stroke*. V njem navaja, da smo v zadnjih letih priče zahtevam po širjenju področij arhivske stroke ne glede na našo pripravljenost in želje. Hkrati pa si tudi ustvarjalci gradiva vse bolj želijo naše stalne strokovne podpore v smislu dobre svetovalne službe, ki bi bila ves čas navzoča na terenu. Tu so še zahteve po hitrejšem informacijskem odpiranju, po večji prepoznavnosti v kulturnem okolju, delu z mladimi in tako naprej. Edina rešitev za vse te izzive je vsestransko odpiranje arhivske stroke.

Naslednja referenta sta bila iz Zagreba, Stjepan Cosić in Vlatka Lemić. V prispevku z naslovom *Oblikovanje vloge i planiranje rada državnih arhiva u suvremenom okruženju* navajata, da so arhivi prilagodili svoje delovanje zahtevam sodobne družbe in da so na to vplivali razvoj tehnologije in širše družbene spremembe. Za izpolnitev naloge posrednika med raziskovalci, upravo in znanostjo bi morali moderni arhivi uresničevati tradicionalno vlogo varuha spomina z informacijsko vlogo in aktivnim servisiranjem javne uprave. V referatu avtorja osvetlujeta posamezna poslovna področja delovanja arhiva – kulturno, znanstveno, upravno in servisno dejavnost v sodobni družbi.

Der Entwurf für ein Steirisches Landesarchivgesetz. Ein Zwischenbericht, je naslov referata Petra Wiesfleckerja (Gradec). V njem predstavlja osnutek štajerskega arhivskega zakona za Zvezno deželo Štajersko, ki sta ga s kolegom začela pripravljati leta 2002. Zdaj osnutek presojajo pravni strokovnjaki. Osnutek je razdeljen na štiri dele. Prvi del prinaša osnovna določila, drugi del je namenjen deželni arhivski službi, tretji ureja arhivsko službo štajerskih občin in drugih organizacij, četrta pa prinaša kazenske določbe in določbe o pravni zaščiti.

Referentka Amira Šehović (Sarajevo) je pripravila prispevek o zakonodaji z naslovom *Arhivsko zakonodavstvo Bosne i Hercegovine od 1990 do 2005 godina*. Predstavila je predpise, ki so regulirali arhivsko dejavnost v Bosni in Hercegovini v letih od 1990 do 2005 s kratko obrazložitvijo predpisov in posebnim poudarkom na ustavnih rešitvah in arhivski službi Federacije Bosne in Hercegovine.

Sodobna arhivska služba v Evropi je naslov referata Zdenke Semlič Rajh (Maribor). V njem poudarja, da imajo vse države Evropske unije svoje nacionalne arhivske službe, da pa te nikakor niso enako organizirane in ne delujejo na enak način. Tako je organizacija arhivske službe v posameznih državah odsev politične in kulturne zgodovine ter tradicije. Avtorica v svojem prispevku predstavlja organizacijo arhivskih služb v nekaterih evropskih državah in organizacijo arhivske službe Evropske unije.

Prispevek za posvetovanje je pripravil tudi Azem Kožar (Tuzla). Naslov je bil *Uloga i značaj kulturno-historijskog naslijeđa u kulturnoj i obrazovnoj politici Bosne i Hercegovine*. V njem navaja, da je zaradi več stoletij trajajočih zgodovinskih okoliščin in uničenja med agresijo v letih 1992–1995 kulturnozgodovinska dediščina Bosne in Hercegovine danes fragmentarna. In kot taka ima nenadomestljivo vlogo pri osvetlitvi bosansko-hercegovske zgodovine. Vendar postdaytonske vladajoče strukture še vedno niso prepoznale njene pomembnosti za kulturo in znanost, oziroma za vse ravni izobraževanja. Samo organizirano sodelovanje vseh uporabnikov kulturnih dobrin lahko povzroči spremembe na tem področju s pomočjo in podporo mednarodne skupnosti, če ne drugače, vsaj s sprejetjem mednarodnih pravil in standardov za poslovanje oblasti.

Referat z naslovom *Prilog poznavanju sustava državne uprave u Republici Hrvatskoj od 1990. do 2005. godine* sta pripravila Živana Heđbeli in Damir Boras (Zagreb). V njem so najosnovnejši podatki o spremembah v državni upravi v Republici Hrvaški od leta 1990 do leta 2005. V osnovnih obrisih so prikazani zakon o sestavi državne uprave, zakon o vladi Republike Hrvaške, relevantni predpisi o vladnih uradih, zakon o vzpostavitvi in dejavnosti osrednjih organov državne uprave ter uredba o vzpostavitvi županijskih uradov.

Žarko Štrumbl (Ljubljana) je pripravil referat z naslovom *Klasifikacijski načrti – problemi, ki se pojavljajo pri specifičnih upravnih organih*. V njem je opozoril na težave, ki se pojavljajo pri uporabi obvezne pet številčne klasifikacije pri upravnih organih, saj vsako leto nastane več kot milijon dokumentov. V zvezi s tem je nakazal tudi možne rešitve.

Roki branjenja v načrtu klasifikacijskih znakov za upravne enote je bil naslov referata Ernesta Mencingerja (Ljubljana). V njem poudarja, da rokov hrambe ni mogoče obravnavati ločeno od načrta klasifikacijskih znakov, saj je šele uporaba tista, ki pokaže smiselnost določenih znakov in opisov ter kot posledico tudi rokov hrambe. Trenutno veljavni enotni načrt klasifikacijskih znakov z roki hrambe za upravne enote v Republici Sloveniji je izdal minister za javno upravo na podlagi okvira načrta klasifikacijskih znakov, sprejetega v okviru Uredbe o upravnem poslovanju (Uradni list RS št. 20/2005, 106/2005) in Navodila Arhiva RS za določanje rokov hranjenja dokumentarnega gradiva organov javne uprave (Uradni list RS, št. 81/2005).

Hedvika Zdovc (Celje) je predstavila referat *Enotni klasifikacijski načrt za samoupravne lokalne skupnosti*. Poudarila je, da občine opravljajo lokalne zadeve javnega pomena. Lokalne skupnosti morajo imeti za upravno poslovanje izdelan lasten klasifikacijski načrt. Z namenom, da se upravno poslovanje celotne državne uprave in lokalnih skupnosti poenoti, je minister pristojen za lokalno samoupravo in regionalni razvoj 5. decembra 2005 v soglasju z ministrom, pristojnim za javno upravo, izdal enotni načrt klasifikacijskih znakov z roki hrambe samoupravnih lokalnih skupnosti v Republici Sloveniji.

Naslednji referent Muhamed Musa (Sarajevo) je dal svojemu referatu naslov *Preuzimanje arhivske građe imalaca – Stečajevi i likvidacije firmi*. V njem je predstavil problematiko prevzemanja arhivskega gradiva podjetij v stečajih in likvidacijah. Predstavil je zakonsko podlago za stečaje in likvidacijo, arhivsko zakonodajo in aktivno sodelovanje pristojnih arhivov pri stečajnih postopkih.

Korištenje arhivske građe – Stanje i mogućnosti Istorijskog arhiva Sarajevo je naslov referata Sedajlije Gušić (Sarajevo). V njem opozarja na stanje in možnosti, ki jih imajo uporabniki arhivskega gradiva v zgodovinskem arhivu v Sarajevu. Prikazano in analizirano je delo z uporabniki arhivskega gradiva v njihovem arhivu, pri tem pa so poudarjene nekatere pozitivne izkušnje in hkrati žgoča problematika.

Leopold Mikec Avberšek (Maribor) je pripravil referat z naslovom *Uporaba osebnih in družinskih fondov pri znanstvenoraziskovalnem delu v arhivu*. V njem poudarja, da je uporaba arhivskega gradiva za znanstvenoraziskovalne namene zanimiva in hkrati specifična glede na vsebino in pojavnost gradiva. Kores-

pondenco, beležke, zapise, vizitke, fotografije in drugo gradivo je ob delni urejenosti arhivskega gradiva težko pregledovati in reproducirati. Rezultati raziskovanja pa so nadvse zanimivi, saj so dokumenti nastajali pri privatnih ustvarjalcih arhivskega gradiva. Prikaz dela treh raziskovalcev v arhivu kaže njihovo sposobnost za uporabo zahtevnega arhivskega gradiva v znanstvenoraziskovalne namene.

S sodelavko Sabino Lešnik je Leopold Mikec Avberšek (oba Maribor) pripravil referat z naslovom *Računalniško evidentiranje uporabe fondov in zbirke arhivskega gradiva z uporabo programske opreme COBISS2/Izposoja*. V prispevku so predstavljeni postopki, ki jih izvedejo v čitalnici Pokrajinskega arhiva Maribor za pripravo letnega poročila o uporabi fondov in zbirke arhivskega gradiva za znanstvenoraziskovalne namene. Predstavljena je možnost uporabe postopkov za pripravo letnega poročila s prilagojeno uporabo programske opreme COBISS2/Izposoja; objavljene so tudi nekatere oblike prikaza in vrednotenja dela v čitalnici v obliki grafov, ki nazorno predstavljajo pestrost dela tako uporabnikov kot tudi odgovornih v čitalnici ter služb, ki s pripravo gradiva tehnično podpirajo postopek raziskovalnega dela v čitalnici.

Kadrovska problematika arhivske službe Bosne i Hercegovine je bil naslov referata Izeta Šabotića (Tuzla). V njem je poudaril, da je eden od žgočih problemov arhivske službe v Bosni in Hercegovini pomanjkanje usposobljenih arhivskih delavcev, to pa se zelo pozna pri stanju in zaščiti arhivskega gradiva in gradivu, ki ga že hranijo v arhivih, kot tudi gradivu, ki nastaja pri ustvarjalcih arhivskega gradiva. Kadrovske problemi so danes zavora uspešnega razvoja arhivske službe in arhivistike v celoti. Za rešitev kadrovskega problema, ki jih je potrebno odpraviti, je nujno redno izobraževanje oziroma nenehno vzgajanje arhivskih kadrov na vseh ravneh.

Džemila Čekić (Sarajevo) je pripravila referat z naslovom *Stručna zvanja i uslovi sticanja zvanja – praktična iskustva*. Avtorica v prispevku predstavlja problematiko strokovnih nazivov v arhivski službi. Prikazala je kratko zgodovino zakonskih predpisov za to področje in primerjala primerjavo predpisov iz različnih obdobij s poudarkom na pogojih za pridobitev strokovnih nazivov in načinu pridobitve. Poudarila je pomanjkanje možnosti za redno izobraževanje strokovnega kadra v sistemu izobraževanja s poudarkom na potrebi po izobraževanju za delo v obdobju novih informacijskih tehnologij.

Sabina Lešnik (Maribor) v referatu *Mariborsko gospodarstvo skozi fotografski objektiv* predstavlja fotografije kot zanimivo in posebno arhivsko gradivo v nekaterih fondih gospodarstva, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor. To so Jeklotehna Maribor, Konstruktor Maribor in Tovarna avtomobilov in motorjev Maribor. Opisani so način predaje gradiva in urejenost gradiva

ob predaji ter strokovna obdelava gradiva, materialno varovanje in uporaba gradiva v arhivu.

V drugem sklopu, *Audiovizualni arhivi*, so trije referati, ki osvetljujejo novosti v tej problematiki.

Referat z naslovom *Delo izobraževalnega središča RTV Slovenija* je pripravil Aleksander Lavrenčič (Ljubljana). V njem predstavlja delo Izobraževalnega središča RTV Slovenije, ki organizira programe izobraževanja za vse delavce RTV Slovenija. Delavci arhiva TV Slovenija so se udeležili posameznih programov izobraževanja, tako splošnih (tuji jeziki, računalništvo) kot tudi strokovnih (materialno varstvo filmskega gradiva, delo s filmom v filmskem laboratoriju, montaža filma, delo v digitalnem okolju). Poseben del predstavlja izobraževanje za delo z digitalnimi mediji, ki obsega tudi izobraževanje delavcev brez arhivistične izobrazbe za delo v digitalnem arhivu in digitalno arhiviranje.

Branko Bubenik (Zagreb) je predstavil svoj zanimivi nov projekt *Međunarodna akademija za zaščito AV dokumentacije*. V njem je prepričljivo in strokovno utemeljeno pojasnil razloge in cilje za ustanovitev izobraževalne organizacije, specializirane za strokovno izobraževanje arhivistov za avdiovizualna sredstva v državah v razvoju. S tem je napovedal svoje delo tudi po zaključku dela v arhivu HTV.

Marta Rau Selič in Aleksander Blaznik (Ljubljana) sta govorila o problematiki filmskih arhivov v referatu *Slovenska filmska dediščina himalajskih podvigov v Slovenskem filmskem arhivu pri Arhivu Republike Slovenije*. V njem pravita, da Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije hrani večino alpinistične filmske dediščine kot zelo dragocen dokument za preučevanje zgodovine slovenskega in svetovnega alpinizma. V članku nas avtorja seznanjata z alpinisti – amaterskimi snemalci in njihovimi filmi, ki so jih posneli v izjemno težavnih razmerah. Opozarjata, da mora arhiv za filmsko dediščino, ki zahteva posebne razmere za hranjenje, zagotoviti finančne, tehnične in kulturne možnosti: to bo omogočilo ustrezno skrb zanjo in predstavitev širšemu občinstvu.

V tretjem sklopu, sklopu *Materialno varstvo arhivskega gradiva*, je osem referatov, ki osvetljujejo to temeljno arhivsko problematiko tudi na podlagi mednarodno primerljivih izkušenj.

Jozef Hanus, ki je referat predstavil, Svetozar Katusčák, Michal Čeppan, Emília Hanusová, Vladimír Bukovský (vsi Bratislava) so pripravili prispevek z naslovom *Preservation of cultural heritage: Recent situation in education in the Slovak Republic*. V njem poudarjajo, da je varstvo kulturne dediščine tesno povezano s kakovostjo izobraževanja na omenjenem področju. Prispevek prinaša informacije o različnih vrstah tečajev za arhiviste, knjižničarje, konservatorje, restavratorje in specialiste za konservacijo arhivskega in knjižničnega gradiva ter kulturne dediščine.

Marjeta Černič in Jedert Vodopivec (obe Ljubljana) sta pripravili referat *Slovenska arhivska kakovost papirja, kartona, lepenke in valovitega kartona*. V prispevku predstavljajo zahteve po standardni kakovosti materialov iz papirja, kartona in lepenke v Sloveniji, ki vključujejo nacionalni znak za "Slovensko arhivsko kakovost SAK (∞) ISO 9706". Nacionalni arhiv in sorodne institucije so odgovorne za zagotavljanje trajne kakovosti dokumentnega gradiva pri uporabi materialov, ki zagotavljajo dolgotrajno hranjenje in zaščito. Njihova naloga je aktivno sodelovati pri razvoju in ponudbi novih proizvodov, ki ustrezajo standardom za arhivsko kakovost.

Stanka Grkman, Marjeta Černič in Jedrt Vodopivec (vse Ljubljana) so pripravile referat z naslovom *Vpliv pogojev hranjenja papirniških vlaken na lastnosti papirja*. V njem navajajo, da so z raziskavo ugotavljali vpliv hranjenja mletih vlaken v zamrzovalniku in sušenja na zraku na spremembo lastnosti vlaken in papirja. Rezultati so pokazali, da je vpliv zamrzovanja in sušenja na spremembo lastnosti celuloznih vlaken zelo velik, saj se v veliki meri poslabšajo vezivne sposobnosti vlaken in vplivajo predvsem na poslabšanje mehanske odpornosti papirja. Pri restavriranju in konserviranju poškodovanega gradiva je nujno potrebno uporabljati vlakna, ki so pripravljena in hranjena po standardnem postopku.

Nekdanji direktor Arhiva Jugoslavije Jovan Popović (Beograd) je za letošnje posvetovnje pripravil referat z naslovom *Iskustvena saznanja o neophodnim domačim aktivnostima i akcijama u međunarodnim okvirima, koje arhivi treba da preduzmaju za slučaj rata ili agresije s ciljem spašavanja arhivske građe i drugih pokretnih kulturnih vrednosti*; to je sicer pogosta tema referentov, ki so doživeli vojno po razpadu nekdanje Jugoslavije. Avtor v referatu predstavlja dejavnosti, ki jih je opravil Arhiv Jugoslavije med agresijo NATA na Zvezno republiko Jugoslavijo od 23. marca do 11. junija leta 1999. To izkušnjo je v referatu želel prenesti predstavnikom državnih in drugih arhivov držav na tem posvetovanju in bralcem zbornika posvetovanja ter posredno vsem arhivom, da bi zaščitili arhivsko gradivo ob morebitni agresiji – vojni, saj je, žal, možna tudi v prihodnosti.

Prav tako je referat o zaščiti gradiva pripravil Boriša Radovanović (Kragujevac); naslov je bil *Zaštita arhitektonske arhivske gradje u arhivima u Srbiji*. V njem predstavlja problematiko specifične zvrsti arhivskega gradiva gradbene dokumentacije, ki jo hranijo srbski arhivi in sicer predstavlja v vsaki državi ključno skupino kulturne dediščine. Tovrstno arhivsko gradivo ima veliko zgodovinsko vrednost, saj v njem najdemo dragocene podatke za raziskovanje urbane zgodovine. Zaradi pomembnih dejavnikov, ki jih predstavlja, in zaradi njenih posebnih oblik materiala jo je potrebno posebno varovati in ji dodeliti poseben status kot tudi

razmere za hranjenje, da bi gradivo lahko ohranili v izvorni obliki.

Milena Gašić in Muhamed Musa (Sarajevo) sta pripravila referat z naslovom *Uloga arhiva u zaštiti arhivske građe kod stvaralaca i imalaca*, v katerem predstavlja problematiko zaščite arhivskega gradiva pri ustvarjalcih in lastnikih gradiva. Opozarjata na nepopolno zakonsko ureditev; zakoni niso usklajeni s problemi, ki jih imajo ustvarjalci arhivskega gradiva na terenu.

Naslednji referat v tem sklopu je pripravil Gábor Breinich (Budimpešta) z naslovom *Erfahrungen mit dem neuen Archivegebäude der Hauptstadt Budapest*. V njem predstavlja izkušnje pri zidavi arhiva v glavnem mestu Budimpešta s skupno uporabno površino 23.440 m². Skupna zmogljivost za hranjenje gradiva je trenutno 52.400 tm z 12 mesti v čitalnici; novi arhiv so gradili v letih 2002–2004.

Zlatko Vežjak (Maribor) je pripravil zadnji referat za to poglavje, in sicer z naslovom *Varovanje – trezorski prostori in vrata v nižjih varnostnih stopnjah*. V njem je predstavil osnove pojma trezorski prostori, navedel je namen uporabe, definicijo, delitev glede na vrsto graditve, zagotavljanje kvalitete, preskušanje in certificiranje in na kratko nakazal možnost uporabe v arhivski stroki.

V četrtem sklopu, sklopu *Informatika*, je štirinajst referatov o problematiki elektronskega arhiviranja; osvetljujemo jih na podlagi mednarodno primerljivih izkušenj.

Tako je v uvodu predstavila referat Jacqueline Slats (Haag); referat je preveden v slovenščino in ima naslov *Stroški hrambe digitalnega gradiva – Costs of digital preservations*.

V prispevku opisuje različne finančne kazalce digitalne hrambe v digitalni obliki, pri tem pa se je osredotočila na primerjavo finančnih stroškov za različne načine hrambe, ki so jih je raziskovali v testnem okolju. Prikazala je tudi seznam kazalcev, ki vplivajo na skupne stroške za hrambo. Predstavila je računski model v excelu, na podlagi katerega je mogoče izračunati skupne stroške za hrambo ter izvesti primerjavo stroškov, ki so potrebni za uvedbo različnih načinov hrambe.

Naslednji referent je bil Stanko Čufer (Ljubljana) z referatom *Problematika arhiviranja v luči projektiranja sistemov za elektronsko upravljanje dokumentov in arhivov*. V njem opozarja na sistematičen pristop pri projektiranju in opredelitvi vsebine projekta. Sistem za elektronsko upravljanje dokumentov in arhiva kot njegovega podprojekta. Obravnava glavne dejavnike in graditelje projekta sistema za elektronsko upravljanje dokumentov ter podaja usmeritve za opredelitev le teh. Poudarek je na procesnem pristopu pri povezovanju delovnih nalog, ter nosilcev in izvajalcev nalog, sredstev, dokumentov, podatkov in informacij, ter

sistemskem pristopu pri določanju ciljev in načrtovanju sistema za elektronsko upravljanje dokumentov. Avtor priporoča uporabo mednarodnih standardov in direktiv.

Referat je pripravila tudi Nada Čibej (Koper), in sicer referat z naslovom *Navodilo za arhiviranje elektronskega arhivskega gradiva*. V njem navaja, da so opozorila na nujnost definiranja poslovnih procesov in postopkov pred uvedbo informacijske podpore priložnost, da se arhivska stroka dejavno vključi v proces predpriprav pri ustvarjalcih. Način vključevanja je tudi izdelava navodil, ki bodo ustvarjalce opozarjala na pomen e-arhiva in jim pomagala pri oblikovanju zahtev za ustrezno informacijsko podporo. S tem arhivska stroka lahko prepreči nestrokovno ravnanje z gradivom v nastajanju in se izogne problemom pri kasnejših prevzemih.

Zoltán Szatucsek (Budimpešta) je predstavil referat z naslovom *Expulsion of ethnic German from Hungary – The fate of the records and a database*. V njem predstavlja arhivsko gradivo, ki so ga pred nekaj leti odkrili v madžarskem uradu za imigracije in narodnosti, ko so našli serijo starih vpisnic. Po preučitvi najdenih virov je bilo ugotovljeno, da gre za poimenski seznam Nemcev, ki so jih v letu 1948 izgnali iz Madžarske. Kljub težavam pri akcesiji, popisovanju in zagotavljanju dostopnosti tako digitaliziranega kot originalnega gradiva na papirju so lahko oblikovali nekaj sklepov.

Izkušnje pri oblikovanju e-arhiva v komunalnem podjetju je v svojem referatu predstavil Bojan Erker (Maribor). Avtor v svojem prispevku predstavlja izkušnje pri uvajanju e-arhiva v komunalnem podjetju Mariborski vodovod. Brez kakovostnega informacijskega sistema in informacijske zrelosti okolja lahko ambiciozen projekt hitro zbledi. V njegovem podjetju e-arhiv doživlja razcvet šele s koncem zgraditve sodobnega informacijskega sistema; do tega pa vodi kar trnova pot.

Danijel Boldin (Ljubljana) je imel referat z naslovom *Digitalni arhiv zemljiškega katastra*. V njem je predstavil dejavnosti na Geodetski upravi Republike Slovenije, ki potekajo že od leta 1999 v zvezi s prenosom podatkov arhiva zemljiškega katastra v digitalno obliko. Na osnovi več študij so pripravili vrsto dokumentov, ki določajo metodološke in tehnološke standarde digitalnega arhivskega gradiva. Izhodišča zasnove digitalnega arhiva izhajajo iz potrebe po hitrejšem, večuporabniškem dostopu do podatkov arhiva, možnostjo za iskanje določenih skupin podatkov, različnih načinov tiskanja, lažjem posredovanju podatkov ipd. V prispevku so opisani zasnova sistema, njegov namen in cilji, prikazani pa so tudi dosedanja rezultati dela.

Naslov referata Staška Vešligaja (Maribor) je *Kompleksnost geoinformatike: Podatkovne baze, kartografija,*

metapodatki v lokalni skupnosti. V njem opisuje osnove geografskih informacijskih sistemov ali na kratko Geoinformatike, s pomočjo katerih računalniško obdelujemo prostorske podatke. Na kratko so opisani logika zgradbe prostorskih podatkov – geopodatkov in primeri formatov ASCII, primernih za arhiviranje. Na podlagi geopodatkov lahko ob pomoči programskega orodja GIS preprosto izdelamo kartografske podlage. V članku je prikazan tudi seznam lokalnih in državnih podatkov v mestni občini Maribor in podan primer opisa metapodatkov.

Boris Herman (Maribor) je podal referat z naslovom *Izživi digitalnih filmskih arhivov v projektu i2010-digitalne knjižnice*. V njem poudarja, da se filmski arhivi soočajo z na videz nepremagljivimi težavami v novi digitalni dobi, saj digitalizacija filmskega traku, obdelava in obvladovanje tako obsežnih podatkov predstavljajo še ne kartografirano območje digitalnega arhiviranja, še posebej v luči projekta i2010 – pan-evropske digitalne knjižnice.

Miroslav Novak (Maribor) je pripravil referat z naslovom *Arhivistični pogledi na besedilne, nebesedilne in kombinirane podatkovne zbirke*. Avtor v prispevku ugotavlja pomen besedilnih, nebesedilnih in kombiniranih podatkovnih zbirk za arhivsko teorijo in prakso. Na podlagi teoretičnega modela sledi transformaciji procesov in stanj realnega sveta v zapise arhivske vrednosti in v njihova informativna pomagala. Pri tem ugotavlja, da s teoretičnega, strokovnega stališča ni mogoče govoriti o čistih besedilnih podatkovnih zbirkah. Obstajajo zgolj kot teoretična kategorija. Na drugi strani pa se popolne nebesedilne podatkovne zbirke pojavljajo le v manjši meri. Še največkrat v praksi najdemo kombinirane podatkovne zbirke, ki vsebujejo elemente tako besedilnih kot tudi nebesedilnih podatkovnih zbirk. Avtor končuje z ugotovitvijo, da bo v prihodnje potrebno aktualne arhivske strokovne probleme reševati predvsem s stališča obravnavanja nebesedilnih in kombiniranih podatkovnih zbirk s posebnim poudarkom na njihovih elektronskih pojavnih oblikah.

Mateja Gomboc (Maribor) je predstavila referat z naslovom *Zavedanje o nujnosti arhiviranja narašča – V Sloveniji je bilo o digitalizaciji napisanega in povedanega že toliko, da včasih kar pozabimo, kaj je njegovo bistvo – poenostaviti ravnanje z dokumentacijo v ustreznih varnostnih razmerah*. V njem avtorica v treh poglavjih predstavlja ustrezno tehnologijo skeniranja in obdelavo gradiva za digitalizacijo. Navaja zahteve, ki jim mora zadostiti strojna in programska oprema, ter možnosti, ki jih ponuja trg. Poudarja pomembnost varnosti med postopkom digitalizacije in ob uporabi digitaliziranega gradiva. Hkrati pa predstavlja tudi novosti, ki omogočajo doseganje odličnih rezultatov postopkov digitalizacije.

Naslednji referent je bil Miroslav Milovanovič

(Ljubljana); njegov prispevek je imel naslov *Problemi pri shranjevanju podatkov – več podatkov več prostora*. V njem je opozoril, da se vsak dan srečujemo s problemi, kako učinkovito shranjevati digitalizirane dokumente, (vendar pa moramo biti pozorni tudi na probleme, ki nas še čakajo v prihodnosti) in kako se prilagoditi spremembam. Rešitve kompleksnosti takšnega procesa sprejemamo vsak dan, zato imamo možnost preizkušanja, katera je najprimernejša za uvedbo v poslovne sisteme, s katerim bomo delovali z digitalizacijo.

Tomaž Kaluža (Ljubljana) je predstavil referat z naslovom *Uporaba in problematika sodobnih medijev za dolgoročno hranjenje e-vsebin*. V njem obravnava problematiko medijev, primernih za dolgoročno hranjenje elektronskih vsebin. Opisuje medije, ob primeru pa predstavi nadvse zanimivo tehnologijo, uvedeno v arhivski sistem podjetja MFC&L d. o. o.

Referat o elektronskem arhiviranju je pripravil tudi Aleš Kalan (Ljubljana); naslov je bil *Vpliv informacijske tehnologije v procesu pretvorbe dokumentacije v digitalno obliko in arhiviranja*. V prispevku obravnava strojno in programsko opremo, potrebno za prehod iz klasičnega v elektronsko arhiviranje. Opozoril je na arhivsko zakonodajo, ki je začela veljati v dneh posvetovanja ter ponudbe tako opreme kot ponudnikov za arhiviranje.

Jože Škofljanec (Ljubljana) in Miroslav Novak (Maribor) sta skupaj pripravila in izmenjaje predstavila referat z naslovom *Izhodišča strategije in akcijskega načrta izvedbe elektronskega arhiviranja v slovenskih javnih arhivih*. Avtorja v prispevku predstavljata osnovne smernice strategije in akcijskega načrta za izvedbo elektronskega arhiviranja v slovenskih javnih arhivih. Kot temelj strokovnih usmeritev sta uporabila predlog zakona o varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva in arhivih ter veljavno uredbo o upravnem poslovanju. Tako oblikovane temelje sta nadgradila z zbranimi tujimi izkušnjami in strokovnimi dogovori, priporočili ter smernicami pri varovanju in ohranjanju elektronskih oblik dokumentacije. Posebna pozornost je posvečena procesom uvajanja sistema upravljanja elektronskega gradiva v življenjskem ciklu in s tem dejavnostim za vzpostavitev ustreznih evidenc.

Na koncu zbornika je objavljen *In memoriam Gernotu Fournierju*, ki ga je pripravila Zdenka Semlič Rajh. Gernot Fournier je vrsto let sodeloval s slovensko arhivsko stroko in na posvetovanjih v Radencih.

Referate so delavci v Pokrajinskem arhivu Maribor oblikovali v publikacijo, natisnil pa jo je Koda Press v Mariboru.

Objavljeni referati v petem zborniku dopolnilnega izobraževanja v arhivistiki, dokumentalistiki in informatiki v Radencih pomenijo dragoceno pridobitev za slovensko arhivsko javnost, in to ne samo s stališča izmenjave množice teoretičnih mednarodnih izkušenj

arhivske teorije, ampak predvsem s stališča bogatih izkušenj arhivske prakse, ki so jo avtorji v njem posredovali.

Leopold Mikec Avberšek

Napoleon in njegova uprava na vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814: arhivski vodnik, Hrvaški državni arhiv, Zagreb 2005, 1078 strani

Delo v okviru mednarodnega projekta "Napoleon in njegova uprava na vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp. Arhivski vodnik", pri katerem so sodelovali arhivisti in zgodovinarji šestih dežel, je trajalo skoraj pet let. Končalo se je z objavo Vodnika. Prva predstavitev je bila na znanstvenem simpoziju v Kopru in Zadru decembra leta 2005. Čeprav smo upali, da bo dokončan prej, je prišel iz tiska v času, ko se spominjamo 200. obletnice začetka francoske uprave v obalnem pasu, ki ga je Avstrija odstopila Franciji z mirom v Bratislavi (26. decembra 1805).

Cilj projekta je bil raziskati in znanstveni javnosti ponuditi informacije o arhivskih virih za obdobje Napoleonove uprave 1806–1814 na vzhodnem Jadranu in ozemlju vzhodnih Alp. To je zemljepisno območje, ki ga je Napoleon po podpisu Schönbrunskega miru (14. oktobra 1809) z ukazom o ustanovitvi združil in imenoval Ilirske province (Provinces Illyriennes ali hrvaško Slovinske države) s sedežem v Ljubljani.

Moram priznati, da nas je šele delo pri projektu postopoma uvajalo v problematiko. Od začetne zamisli, da bi prikazali arhivske vire za to obdobje, se je projekt *usebinsko širil* – ahivskim virom smo dodali tudi bibliografijo, kronologijo, upravno razdelitev in toponimiko celega področja.

V tej predstavitvi bi se ustavil pri nekaterih točkah:

- kako je nastala zamisel za Vodnik,
- kaj on ponuja zgodovinarjem,
- kakšen pomen ima za arhivsko teorijo in prakso.

Izdelava vodnika o virih za zgodovino naroda je uveljavljena praksa. S slovenskimi kolegi smo že sodelovali pri skupnem projektu evidentiranja virov za zgodovino v *Centralnem državnem arhivu v Rimu*.

V Evropi sta v *devetdesetih letih 20. stoletja* Mednarodni arhivski svet in Svet Evrope začela nekaj projektov evidentiranja arhivskih virov na različnih ravneh. To so veliki projekti digitalizacije in izdelave evidenc za Arhiv Kominterne v Moskvi, evidentiranje virov za zgodovino Poljske in podobno. Vendar so bili vsi ti projekti osredotočeni na arhivsko gradivo ene države, za katero so druge države ponujale in-

formacije o virih. Tako je za projekt "*Viri za Poljsko*" več držav izdelalo vodnike po svojih arhivih za zgodovino Poljske. Pred nekaj leti je v Strassburgu dana pobuda za izdelavo vodnika po gradivu v turških arhivih za obdobje osmanske vladavine, vendar se na žalost projekt ni nadaljeval.

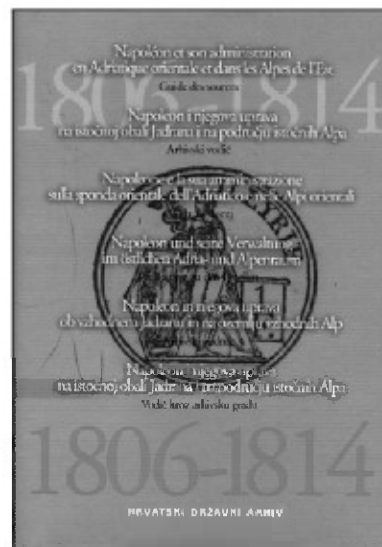
Projekt je od samega začetka zamišljen kot skupno delo pri evidentiranju arhivskih virov, pri čemer vsaka država daje svoj prispevek; tako nastaja mednarodni vodnik ali informativni pripomoček, osredotočen na določeno področje in omejeno časovno obdobje, ki ga je na takšen način mogoče raziskovati upoštevaje različna stališča in na različnih upravnih, vojaških in drugih ravneh. Pobuda za projekt izvira iz Hrvaške in Francije, potem pa se je razširil na preostale države. Zamisel je nastala v okviru mednarodnega arhivskega sodelovanja na pogovoru med takratnim ravnateljem Hrvaškega državnega arhiva in Hervéjem Bastienom, ki je bil takrat odgovoren za mednarodno sodelovanje v *Direction des Archives de France*. Takrat niso bili ustanovljeni nikakršni uradni odbori, podpisana pa tudi ni bila nobena uradna pogodba. Zarisan projekt so koordinirale osrednje arhivske službe, zato so se vanj vključili osrednji državni arhivi. Želeli smo le, da bi vsaka država dala svoj prispevek in izdelala evidence za arhivsko gradivo, ki je v njenih arhivskih ustanovah in drugih sorodnih institucijah (kot so knjižnice, muzeji). Kmalu so se projektu pridružile arhivske službe Italije, Slovenije, Avstrije in Črne gore.

Prvi delovni sestanek je bil 21. novembra 2000 v Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu. Na njem so sodelovali predstavniki Francije, Italije, Slovenije in Hrvaške. Na naslednjih sestankih se nam je priključil dr. Janez Šumrada, ki je kot zgodovinar in odličen poznavalec virov in zgodovine Ilirskih provinc dal izjemen prispevek celotnemu projektu. Pozneje so se pridružili še kolegi iz Avstrije (Christine Tropper, Koroški deželni arhiv) in Jelena Antović iz Črne gore (arhivistka).

Na pobudo francoskih kolegov smo na začetku leta 2000 projekt izdelali po danem obrazcu, ki ga je Uprava za francoske arhive prijavila na natečaj v okviru akcije "*Evropa, skupna dediščina*" (*L'Europe, un patrimoine commun*), ki jo je takrat začel Svet Evrope. Naš projekt je sprejel Francoski nacionalni odbor (*Comité national français*) na seji 28. marca 2000.

Tu bi posebej poudaril vlogo kolega Vladimira Žumra, ki je trajno podpiral projekt, spodbujal delo ter se tudi sam vključeval vanj.

Cilj Vodnika je ponuditi popis arhivskih virov, ki razsvetlujejo in dajejo osnovo za preučevanje sestavljenosti, ali z današnjim izrazoslovjem multikulturalnosti Ilirskih provinc, vključujoč tudi območja, ki so bila pod francosko upravo v okviru Kraljevine Italije po Bratislavskem miru leta 1805.

Arhivski viri za to območje so danes v Franciji, Italiji, Avstriji, Sloveniji, Hrvaški in Čni gori.

Želeli smo zajeti čim več virov, nastalih z delovanjem uprave, pravosodja, notarjev, vojske, šolstva, gospodarstva, zdravstva, novinarjev, posameznih pomembnih osebnosti v tem obdobju in to po hierarhiji: od osrednje uprave v Milanu in Parizu do lokalne uprave in v čim večji vodoravni razprostranjenosti v vsaki pokrajini. Lahko bi rekli, da je osnovna značilnost Vodnika piramidni pristop: informacije o virih od najvišjih do najnižjih instanc.

Gledano vsebinsko sta *izbrana obdobje in prostor*, ki ju pokrivajo viri, posebno pomembna iz več razlogov. Na obdobje francoske uprave lahko gledamo kot na okupacijo, to je sicer tudi bila. Zato so se nekateri spraševali, zakaj v Dubrovniku zaznamovati obletnico, ko pa je Marmont ukinil Dubrovniško republiko. Vendar, na to obdobje lahko gledamo tudi drugače. To obdobje je zgodovinska prelomnica na našem skupnem ozemlju. Za Slovenijo je posebno pomembno, ker je Ljubljana prvič postala središče večje politične celote – Ilirskih provinc. To je bil čas, ko se je uvajal narodni jezik, urejalo šolstvo, zdravstvo, sodstvo. Z eno besedo, to je bilo obdobje, ko je bilo na našem ozemlju slutiti obzorje nastanka nove meščanske družbe. Kratko obdobje 1805–1814 oziroma za Ilirske province 1809–1814 je prekratko, da bi nastal večji preobrat. Vendar, to kratko obdobje je bilo vzgib za začetek modernega razvoja, ki bo sledil precej pozneje.

Ob "zgodovinopisnem pomenu" bi želel poudariti tudi *arhivski pomen Vodnika*.

Med delovnimi sestanki je postopoma nastajala metodologija, iskali smo skupne rešitve v prikazu arhivskih fondov, osnova pa so bili Splošni mednarodni standardi opisa arhivskega fonda (ISAD/G) in Mednarodni standardi za arhivski standardizirani zapis za pravne in fizične osebe in družine (ISAAR/

CPF). Cilj je bil ustvariti izčrpen prikaz arhivskih virov v Franciji in "na terenu" (v odvisnih deželah), ki omogočajo poglobljeno raziskovanje, vendar z različnim poudarkom na prikazu historiatov in funkcij ustanov, ki so delovale v teh deželah v Napoleonovem obdobju (1806–1814).

Naš namen je bil opisati osrednja upravna telesa v Milanu in Parizu, da bi na tej podlagi ponudili viře za spoznavanje in uresničevanje osnovnih ciljev Napoleonove politike. Zavedali smo se, da pravo zgodovinsko sliko o rezultatih te politike in uresničevanju njenih ciljev ter stališča dežel, ki so bile vključene v sistem Napoleonove uprave, lahko popolnoma spoznamo le na osnovi virov, nastalih na ravni pokrajinske uprave. Končno sliko o upravi in rezultatih (tako pozitivnih kot negativnih) je možno spoznati na najnižji ravni, tudi iz virov, nastalih in izraženih v zapisih občinskih organov in notarjev. Takšni zapisi odsevajo vsakdanje življenje. Zavedali smo se, da pravo sliko lahko dobimo le ob pregledu celovite vertikalne povezanosti ali hierarhične strukture in ravni, saj se prav na teh ravneh življenje in seveda tudi zgodovinski viri med seboj izpopolnjujejo in drug drugega pojasnjujejo.

Čeprav smo v Vodniku poskušali zajeti čim bolj celovite viře, se zavedamo, da nismo objeli vseh, ki so pomembni za preučevanje Napoleonove zunanje politike. Tukaj najprej mislimo na diplomatske arhive posameznih držav, predvsem na osrednje državne arhive na Dunaju. Prav tako nismo predstavili cerkvenih arhivov na območju Ilirskih provinc, ki bi sicer lahko razsvetlili problematiko religije in družbe v Napoleonovih reformah.

Struktura Vodnika je zarisana na podlagi več dogovorov med predstavniki vseh omenjenih držav, ki predstavljajo uredniški odbor. Glavni del knjige so vodniki, izdelani za posamezne države: Francijo, Hrvaško, Italijo, Slovenijo, ter Srbijo in Črno goro. Države so razporejene po abecednem vrstnem redu, in to po uradnih nazivih držav, besedila pa so v uradnih jezikih držav. Na ta način smo želeli poudariti multikulturalnost teh držav in njihove posebnosti ter v določenem smislu tudi predstaviti multikulturalno politiko Napoleonove uprave – ta je namreč želela v deželah ohraniti njihove jezike.

Vsebinsko temelji opis na *Splošnih mednarodnih standardih za opis arhivskega gradiva* (ISAD/G) Mednarodnega arhivskega sveta. Vsebuje te popisne elemente: 1. oznaka fonda (signatura), 2. naziv fonda, 3. časovni razpon gradiva (v oklepajih so podatki za časovni razpon gradiva celotnega fonda, če se fond ne nanaša le na obdobje, ki ga obdeluje Vodnik), 4. nivo popisa, 5. količina (izražena v tehničnih enotah in tekočih metrih – v oklepajih so podatki za gradivo celotnega arhivskega fonda v primerih, kot je pri št. 3.), 6. naziv ustvarjalca v sodobnem jeziku (v oklepaju je izvorni naziv ustvarjalca

v italijanščini ali francoščini), 7. upravna zgodovina, 8. historiat arhivskega fonda ali zbirke in način prevzema, 9. delovno področje in vsebina, 10. popis gradiva, 11. jezik in pisava, 12. informativni pripomočki, 13. dodatni viri in 14. bibliografija.

Popisi so večinoma zelo skrženi, ker smo menili, da je, kar zadeva informacije, treba poudariti pomembne upravne funkcije ustvarjalca in da si ne smemo prizadevati za čim več informacij o samem gradivu. Na ta način smo želeli priti iz *paradigme informacije, ki se jo lahko prikaže na več načinov, k paradigmi znanja, ki nastaja z združitvijo posameznih zapisov v celote, ki odsevajo funkcije ustvarjalca*. V prikazu historiat ustvarjalca gradiva smo se poskušali izogniti nepotrebnim ponavljanjem, zato smo nekatere institucije opisali le enkrat ali le nekajkrat (za različne pokrajine), v preostalih primerih smo napolnili na prvi opis in dodali možno posebnost, posebno teritorialno pristojnost. Seveda je bilo to možno le za institucije na nižji upravni ravni (distrikti – okrožja, kantoni – okraj, merije – občine) ali na pravosodni ravni (mirovna sodišča, prvostopenjska sodišča, notarji).

Posebno pozornost smo namenili *dodatnim virom, predvsem v hierarhijski povezanosti posameznih institucij*, vendar večinoma znotraj vsake države. V obdobju od Bratislavskega miru do ustanovitve Ilirskih provinc (1805–1809) so bile namreč osrednje ustanove v Parizu in Milanu, zato se gradivo teh ustanov nanaša tudi na preostale ravni: providurstva, distrikte, kantone, merije po hierarhijski povezanosti. V obdobju Ilirskih provinc so bile osrednje ustanove v Parizu in Ljubljani in so bile povezane z intendancami, subdelegacijami in merijami, če ostanemo v okvirih javne uprave.

Upamo, da bo Vodnik spodbuda zgodovinarjem in smerni kazalec pri raziskovanju virov za obdobje Napoleonove vladavine ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp ter arhivistom za nadaljnjo obdelavo omenjenih arhivskih fondov in delo pri podobnih vodnikih za posamezne arhive, za arhivsko gradivo v drugih deželah ter za širša območja, ki so z zgodovinskega stališča pomembna za vse.

Vodnik ne bi mogel iziti brez velikega števila sodelavcev, ki so omenjeni na začetku prikaza arhivskih fondov in zbirk vsake države. Nasprotno, to je dosežek dela arhivistov iz Francije, Italije, Avstrije, Slovenije, Hrvaške in Črne gore, ki so tudi prej urejali in popisovali arhivske fonde za obdobje Napoleonove vladavine, sedaj pa so sistematično prikazani na podlagi uporabe sodobnih mednarodnih standardov ISAD/G.

Znani francoski arhivist Michel Duchein je v enem izmed svojih del poudaril, da so *"informativski pripomočki ključ zakladnice"*. Želja vseh, ki smo bolj ali manj sodelovali pri projektu, je bila ponuditi raziskovalcem ta ključ, ker smo prepričani, da jim bo omogočil dostop do neznanih virov, ki bodo bolje

prikazali zgodovino naše skupne Evrope. Upamo tudi, da bo spodbuda arhivistom ob razmišljanju o izdelavi informacijskih pripomočkov.

Josip Kolanović

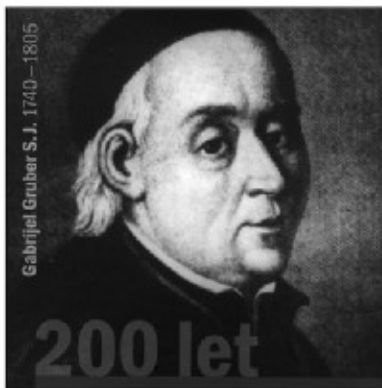
Iz hrvaščine prevedla: Danijela Juričić Čargo

Gabrijel Gruber S. J.: 1740–1805: 200 let, Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi, zv. 24, Ljubljana 2005, 106 strani

Katalogi so neobvezni, a pogosti in nenadomestljivi spremljevalci likovnih, muzejskih, arhivskih in drugih razstav. Obiskovalca tiho in nevsiljivo usmerjajo in opozarjajo na pomembne in zanimive podrobnosti, ki bi jih sicer utegnil spregledati, predvsem pa ostanejo kot dokumenti, ki pričajo o razstavi, potem ko se ta že izteče in začnejo vtisi, ki jih je vzbudilo razstavljeno gradivo, bledeti.

Takšno vlogo opravlja tudi katalog, ki so ga skupaj z razstavo ob 200-letnici smrti Gabrijela Gruberja, zasnovali in pripravili višji svetovalki ARS, magistri Aleksandra Serše in Danijela Juričić, direktor ARS dr. Matevž Košir ter inž. fizike in dr. zgodovine Stanislav Južnič z Inštituta za matematiko, fiziko in mehaniko, ki je pred nedavnim objavil tudi izčrpno monografijo o življenju in delu učenega jezuita. Še več, katalog je raznovrstno razstavljeno slikovno gradivo o znamenitem znanstveniku in redovniku še dopolnil in nadgradil. Posebej izčrpen je v poglavjih, ki sledijo Gruberjevi življenjski poti, zlasti v obdobju 1768–85, ki ga je preživel v Ljubljani.

Tudi prestolnica dežele Kranjske na začetku druge polovice 18. stoletja je v besedilu prikazana zelo živo in brez romantičnih olupšav. Kar seveda ni naključje, saj so bile prav slabe higienske in sploh življenjske razmere v mestu poglavitni razlog, da je mladi profesor eksperimentalne mehanike, jezuit Gabrijel Gruber 4. junija 1768 prišel v Ljubljano z nalogo, da osuši močvirje, ki je segalo do južnih robov mesta in ga, kadar se je spremenilo v jezero, pogosto poplavljal.

Gruberjevo življenje in delo je v nadaljevanju prikazano v govorici dokumentov, zlasti v reprodukcijah najrazličnejših pisem in pogodb ter dokumentarnih fotografij in drugega gradiva, ki ga je največ shranjenega prav v zbirkah ARS – v prostorih, ki jih je znanosti namenil že sam Gruber. Večje pozornosti so med drugim deležni dokumentacija, povezana z gradnjo "Cesarskega grabna", dragoceni Gruberjevi ladijski modeli, nastali kot nazorni učni pripomočki, nato Gruberjevi najvidnejši ljubljanski sodobniki, zlasti sodelavci in učenci ter poleg njih tudi najodločnejši nasprotnik, naravoslovec Baltazar Haquet. Zanimivo je še poglavje, ki na kratko, a vendarle osvetljuje tudi izume, članke, risbe, arhitekturne načrte in druga področja delovanja vsestranskega Gabrijela Gruberja.

Katalog, ki ga je izvrstno oblikovala Mima Suhadolc, je izšel kot 24. zvezek serije Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Zaključuje ga seznam virov in literature – še eno dopolnilo razstave.

Iztok Ilič

Ivanka Zajc Cizelj, I. gimnazija v Celju 1808–1975, inventar, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Inventarji 10, Celje 2005, 190 strani

Dr. Ivanka Zajc Cizelj se že dolgo let ukvarja z gradivom o šolstvu, ga dobro pozna in tako je pred nami že tretji inventar izpod njenega peresa s to temo. Poleg tega je avtorica študije o zgodovini osnovnega šolstva v Celju in razstave o celjski gimnaziji. Tokrat se je odločila za celovito predstavitev gradiva te najstarejše srednješolske ustanove v mestu.

"1808 so Cesar Franz I. z dopisom štajerske vlade od 10. septembra t. l. Celanom latinske šole dovolili. Perva latinska šola se je mesca novembra 1808 v Celi začela. Dobili so potem vsako leto edno šolo več, tako, da se je v jeseni 1812 peta šola na tukajšnjem gimnaziji začela". Tako je v Celjski kroniki zabeležil Ignac Orožen, vendar se za kratkim zapisom skriva daljša zgodovina poskusov ustanovitve gimnazije v Celju. Že leta 1726 so zaradi pomanjkanja materialnih sredstev samo pri poskusu ostali mariborski jezuiti, leta 1769 se ni uresničila ideja o najemu mestnega učitelja, ki bi učil "prvi razred latinskih šol" in tudi zahtevo mestnega sveta za ustanovitev šestrazredne gimnazije je gubernij v Gradcu leta 1794 zavrnil. Šele ob koncu stoletja je celjskemu okrožju dovolil začetek zbiranja sredstev za gimnazijo.

Avtorica je svoje delo razdelila na več enot. V prvi predstavlja zgodovino nastajanja in delovanja gimnazije, v drugi historiat gradiva, najboljšeje pa je seveda popis gradiva. Na koncu sta še predmetno in imensko kazalo.

V prvem delu izvemo, da je šola po ustanovitvi dobivala pravico do šestega, sedmega in osmega razreda; popolna osemrazredna šola je postala leta 1849. Z večanjem števila razredov se je večala tudi njena prostorska stiska. Prvotno gimnazijsko poslopje, zgrajeno leta 1813, je postalo premajhno in dijaki so bili prisiljeni gostovati v vrsti poslopij v mestu. Že pred prvo svetovno vojno so za šolo zgradili veliko poslopje, vendar je kot številna šolska tudi to med vojno služilo vojakom. V tej zgradbi šola deluje še danes. Njeno delovanje se seveda ni moglo izogniti mednarodnim sporom med Slovenci in Nemci na Štajerskem. Na njej so se šolali in delali dijaki in učitelji tako slovenske kot nemške narodnosti. Pred letom 1895 je pouk potekal sprva v latinščini, nato v nemščini, slovenščina je bila le učni predmet. Slovenski dijaki so bili zato v slabšem položaju, saj so zaradi obiskovanja pripravljalnega razreda, ki jih je pripravil na sledenje pouku v nemščini, zamudili celo leto. Problem dvojezičnega pouka se je tako zaostрил, da so o njem leta 1895 razpravljali na državni ravni. Uspeh je bil polovičen: slovenščino so uvedli v prve štiri razrede, vendar je bila učni jezik le pri štirih predmetih, pri drugih je bil nemški, v višji gimnaziji je bil pouk samo v nemščini.

Avtorica nam v tem delu predstavlja še več prelomnih trenutkov v delovanju gimnazije: okupacijo 1941–1945, ponovni začetek delovanja v letu 1945 in vrsto sprememb v povojnem obdobju, katerih vrh predstavlja konec boja oblastnikov proti gimnaziji z uvedbo usmerjenega izobraževanja. V šolskem letu 1983/84 je končala šolanje zadnja generacija gimnazijskih maturantov. Vendar na srečo prekinitvev splošnoizobraževalnega programa ni bila dolga. Že leta 1990 si je I. gimnazija kot ena med prvimi priborila svoj prejšnji status.

Historiat gradiva nas seznanja z dejstvom, da bo najstarejše ohranjeno gradivo gimnazije kmalu staro 200 let. Šola ga je ohranila in v dveh predajah (leta

1967 in 2003) izročila arhivu. Ivanka Zajc Cizelj je sprva oba dela ločeno kronološko in tematsko uredila do te mere, da sta bila dostopna uporabnikom, leta 2005 pa je oba dela dokumentacije združila, signirala in popisala. Zajema obdobje 1808–1975 in obsega 91 arhivskih škatel.

Popis gradiva (ki obsega 1053 enot) prinaša pregled, kot je bilo že rečeno, kronološke in tematske ureditve dokumentov, ki so se na srečo zelo dobro ohranili. Poleg bogate dokumentacije (matične knjige, kronike, vpisnice, predmetniki, redovalnice, zapisniki, sporazumi in statistike vseh vrst, pravilniki in statuti, okrožnice, korespondenca, sezname učil, zadeve osebja, gradbeni načrti in ne nazadnje gradivo družbenopolitičnih organizacij, ki so delovale tudi po šolah) in vseh vrst podatkov, ki jih v tej dokumentaciji pričakujemo, bomo vzeli v roke inventar gradiva katere koli šolske ustanove še zaradi marsičesa drugega. Šolsko gradivo namreč dobro kaže viharnе čase, v katerih je nastalo, spremembe oblasti in posledice. Navedimo le nekaj primerov. Na str. 46 najdemo izjave slovenskih dijakov za Majniško deklaracijo leta 1917, na str. 43. prosti spis iz leta 1942 z naslovom Nemški vojaki so tu, na str. 60 zapis o izključitvi dijaka leta 1949 "*zaradi razširjanja sovražne ideologije*".

Obravnavani inventar bo – v nasprotju z drugimi – prebral tudi kdo, ki ga ne bo potreboval le zaradi študija in raziskovanja. Od "klasičnih" inventarjev se razlikuje, ker prinaša (ne samo) krajše izvlečke vsebine gradiva, ki je naštetu v tekoči signaturi. To pa spremeni inventar v zanimivo branje, in to je njegova velika prednost. V izvlečkih je avtorica predstavila življenje dijakov, profesorjev in posege okolice v dejavnost šole. V njih se nam odkrije celotna mavrica dejavnosti, odnosov, reagiranj, čutenj, skratka, odkrije se nam družba določenega časa. Avtorica je uporabila vsebino dokumentov za popolno predstavitev, mi pa jih še nekaj uporabimo za ilustracijo.

Okrožnica št. 80, 14. januar 1938 (sign. 71/204): "*Po čl. 2 pravilnika o pobijanju komunistične in druge*

Poslopje I. gimnazije pred drugo svetovno vojno

razdiralne propagande med šolsko mladino so dolžni razredniki dvakrat v šolskem letu pregledati stanovanja svojih učencev. Razumljivo je, da si boste ogledali samo manj znana ali sumljiva stanovanja učencev, ki stanujejo pri drugih ljudeh. /.../ Naročam, da izvršite preglede /.../ poročate do 31. januarja".

Okrožnica št. 154 z dne 7. februarja 1940 (sign. 71/204): *"Zadnji čas opažam, da se vrše /.../ s kepanjem med učenci in učenkami naravnost bitke. Gledalci(lke) pa s buronskim vpitjem zasledujejo to početje".*

Poročilo o pouku glasbe, risanja in telovadbe v samostojnih nemško-slovenskih gimnazijskih razredih v letih od 1889 do 1900 (sign. 71/225): *"Pri pouku glasbe so prepevali cerkvene pesmi, avstrijsko himno v slovensčini in nemščini, slovenske ljudske pesmi (Slepec, Barčica, Oj zlati čas, Pojmo urno, Tam za goro, Novomašnik) nemške ljudske pesmi in tudi latinske /.../. Negativnih ocen pri tem predmetu ni bilo".*

Poročilo o verouku leta 1948 (sign. 75/110): *"Kot je razvidno je število obiskovalcev v prvih dveh razredih znatno poskočilo. Podpisani sem večkrat nadziral pouk, a nikdar nisem opazil, da bi bilo navzočih več dijakov, kot se jih je prijavilo".*

Poročilo o zdravstvenem stanju dijakov iz leta 1949 (sign. 76/421) navaja, *"da je bilo na šoli 99 podbranih dijakov, 165 slabotnih, 22 tuberkuloznih, 7 s kožnimi obolenji, pri enem je bilo zaznati posledice alkoholizma, eden pa je bil ušiv. Glede življenjskih razmer pa je bilo stanje naslednje: 156 dijakov je bilo slabo preskrbljenih z obleko in obutvijo, 35 jih je stanovalo v neprimernih stanovanjih, 6 pa je bilo zanemarjenih".*

Zapisnik 3. redne seje profesorskega zbora v šolskem letu 1946/47 (sign. 81/661): *"Naša šola mora zasledovati namen – vzgojiti mladino v patriotičnem duhu. V šole je treba vnesti duha mladinske proge. Ne smemo vlivati mladini samo znanja, ne da bi mislili na končni cilj. Naša šola naj pošlje v svet mladino, ki bo pripravljena in voljna žrtvovati svoje najboljše sile v izgradnji naše države".*

Osmrtnice kot slovo od šolskih klopi (sign. 91/1053): leta 1966 naznanjajo *"vsem trpinom tega učno-vzgojno-izobraževalno-prosvetno-deficitnega zavoda, da je dotrpel 4. E. /.../ Neutolažljivi striček Vanja, skrbni očka Emil I. strašni, Florica bisuplenca, imaginarna Ivica, beztrajni čvekobacač M65/66, dr. honoris causa France useved, napoleonsko nabita Nika, /.../".*

Inventar bo tudi priročno pomagalo vsem, ki se bodo lotili pisanja o znanih osebnostih. V njem najdemo podatke o mnogih, pomembnih za vso Slovenijo – od Slomška in Aškercera do Mojmirja Sepeta. Pri tem bosta v pomoč predmetno in osebno kazalo na koncu.

Inventar toplo priporočam v branje, zanimiv pristop predstavitve gradiva pa v posnemanje. Na koncu pa še zamere. Avtorici zamerim, ker ni dobrega inventarja naredila še boljšega z ilustracijami.

Bojan Himmelreich

Emica Ogrizek, Inventar sodnega registra okrožnega sodišča Maribor 1898–1941, Zadržni register, Inventarji 12/1, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2006, 285 strani

Pokrajinski arhiv v Mariboru je izdal novo publikacijo – inventar sodnega zadržnega registra, ki je nastal leta 1898, njegov zaključek pa sega nekje v zgodnja štirideseta leta. "Krivdo" za njegov nastanek nosi Emica Ogrizek, dolgoletna prijateljica in poznavalka pravosodnih fondov ter njihove bogate vsebine. Z pregledom listinskega gradiva je spoznala bogato vsebino, ki jo skrivajo fondi sodišč in drugih pravosodnih organov in del nje v pričujoči publikaciji predstavila tudi širši javnosti.

S predstavitvijo zadržnega registra Okrožnega sodišča Maribor se nadaljuje dolgoletna mariborska tradicija predstavitve fondov, ki so vezani na pravosodje. Tako so v preteklosti izdali že inventar zemljiške knjige gosposčin, magistratov, mest in trgov, avtorjev Antoše Leskovca, Emice Ogrizek in Miroslava Novaka. Emica Ogrizek je kot dobra poznavalka gradivo pravosodja pred leti pripravila za razstavo s katalogom z naslovom *Vojne zgodbe iz sodnega registra: prva svetovna vojna v arhivskem gradivu Okrožnega sodišča Maribor*, pozneje pa še razstavo in katalog *Državni tožilec v Mariboru, tisk in cenzura 1898–1941*.

Zadržni register predstavlja samo prvi del gradiva registrskega sodišča, vendar je v pripravi že drugi inventar, ki bo zajel trgovske registre omenjenega fonda in tako celostno zaključil predstavitev bogatega fonda tega pravosodnega organa.

V uvodu nas avtorica seznanja z nekaj osnovnimi pojmi sodnega registra, ki so nujno potrebni za razumevanje tovrstnega gradiva. Tako so naštetni sodni register kot javna sodna evidenca, registrsko sodišče, ki

je pristojno za vodenje sodnega registra, trgovsko sodišče kot specializirano sodišče za obravnavo sporov med trgovci in drugimi, zbirko listin sodnega registra kot zbirko dokumentov, ki so podlaga za vpise. Pojasnjuje še pojem zadruga kot združenja oseb, ki jih združujejo skupni interesi za izvajanje gospodarske in socialne koristi, pojem zadružna pravila kot temeljni akt posamezne zadruga, zadružna zaveza kot povezava posameznih istovrstnih zadrug, načelstvo zadruga kot vodstveni organ ter zadružni delež kot prispevek člana zadruga ob vključitvi v zadrugo.

Okrožna kot trgovska sodišča niso postala vsa sodišča, ampak samo posamezna. Njihova naloga je bila voditi vpisnike (registre) trgovskih firm ter izvrševati sodno oblast na prvi stopnji v spornih in nespornih trgovskih zadevah po odredbah o stvarni pristojnosti, navedenih v zakonih o postopku in v drugih zakonih. Prav tako je bila njihova naloga izvrševati sodno oblast v trgovskih stečajih. Do leta 1929 so se ravnali še po avstrijskem trgovskem zakonu iz leta 1863, po tem letu pa je njihovo poslovanje uravnaval zakon o ureditvi rednih sodišč za kraljevino SHS.

Tudi novi zakon o rednih sodiščih iz leta 1929 je določal, da morajo trgovska sodišča voditi vpisnike (registre) trgovskih firm in izvrševati sodno oblast na prvi stopnji v spornih in nespornih trgovskih in meičnih zadevah po odredbah o stvarni pristojnosti, navedeni v zakonih o postopku in drugih zakonih. Poleg tega so morala izvrševati sodno oblast v trgovskih stečajih. Vse odredbe, ki so se nanašale na okrožna sodišča, so uporabljali tudi v spornih zadevah za trgovska sodišča. V senatih je bilo mesto enega sodnika rezervirano za trgovca ali osebo, izvedeno v rudarski ali pomorski stroki, kadar je šlo za pomorske ali rudarske zadeve. Kot je vidno, nova zakonodaja ni prinesla veliko novega, razen nekaj manjših sprememb.

V nadaljevanju publikacije sta predstavljena sodni register in njegov pomen za zaščito pravne varnosti tako pravnih kot tudi fizičnih oseb. Kot je bilo omenjeno že v uvodu, je potrebno poznavanje osnovnih pojmov sodnega registra (sodni register, registrsko sodišče, trgovsko sodišče, zbirka listin, zadruga, zadružna pravila, zadružna zveza, načelstvo, zadružni delež ter zadružno jamstvo), kajti brez poznavanja osnovne terminologije je težko slediti vsebini inventarja.

V drugem delu je predstavljena zgodovina okrožnega sodišča Maribor kot registrskega sodišča. Do leta 1898 Maribor ni imelo svojega okrožnega sodišča. Sodno pristojnost nad tem delom Slovenije je imelo okrožno sodišče v Celju kot drugostopenjsko sodišče. Višje instance so delovale zunaj današnjega slovenskega ozemlja, višje sodišče v Gradcu, vrhovno pa na Dunaju. Ker so spadali sodni registri v pristojnost okrožnih sodišč, so se vsa podjetja, firme, kasneje pa

še zadruga in drugi, vpisovali v trgovski in zadružni register celjskega okrožnega sodišča.

Maribor je vse do leta 1898 spadal k okrožnemu sodišču v Celju. Vendar je leta 1897 z ukazoma pravosodnega ministrstva na Dunaju dobil svoje okrožno sodišče, torej tudi nalogo, da vzpostavi register firm, trgovskih podjetij in zadrug. Prav tu opozarja avtorica na posebnost obravnavanega gradiva: zaradi ustanavljanja novih okrožnih sodišč je bilo namreč več prepisov registrov. Ob ustanovitvi okrožnega sodišča v Mariboru in nastavitvi tamkajšnjega sodnega registra sta na podlagi starega sodnega registra okrožnega sodišča v Celju tako nastala nova, register za Okrožno sodišče Celje in register za Okrožno sodišče Maribor (v Celju niso nadaljevali z starim registrom, temveč so nastavili novega). Podobno se je zgodilo leta 1938, ko je bilo ustanovljeno okrožno sodišče v Murski Soboti. Takih selitev je bilo še več, predvsem po vojni, ko so se spremembe v sodni upravi vrstile druga za drugo. Nastajali so novi registri, poleg tega je potovala na sodišče vsa preostala dokumentacija, to je zbirka listin sodnega registra. Pomembnost gradiva nam pokaže tudi dejstvo, da ga vojni nista bistveno prizadeli, izvzeti pa ne moremo tudi povojnega obdobja. Avtorica nas opozarja, da kar zadeva registre, gradiva ne moremo razdeliti po ustvarjalcih, ampak je potrebno pustiti sodne spise v celoti. Tako je naveden primer ene najstarejših slovenskih štajerskih zadrug – Okrajne posojilnice v Ljutomeru. Najprej je bila vpisana v register v okrožnega sodišča v Celju, po ustanovitvi okrožnega sodišča v Mariboru v njegov register, po ustanovitvi okrožnega sodišča v Murski Soboti v njegov register, vojna je prinesla spet svoje, po vojni pa je bila zadruga ponovno vpisana v register okrožnega sodišča v Mariboru.

In katere podatke lahko najdemo v zadružnem registru? S tem, da je bila zadruga vpisana v register pristojnega sodišča, je sprejela vse obveznosti pravne osebe. V zadružni register so vpisali ime zadruga, sedež, morebitne podružnice, datum vpisa, člane načelstev ali upravnih odborov in likvidatorje, če je zadruga prešla v likvidacijo. Avtorica nas opozarja, da dobimo največ podatkov v rubriki pravna razmerja zadruga; tam so zapisani datumi ustanovne skupščine in sprejetja pravil, časovna opredeljenost zadruga, namen, zaradi katerega je bila ustanovljena, dejavnost zadruga, vrsta jamstva, velikost opravnega deleža članov, določila o organih zadruga, pravice in dolžnosti članov, način objavljanja zadružnih obvestil. Prav tako najdemo v registru vse spremembe pravil, spremembe v vodstvenih organih. Spisovno gradivo posameznih zadrug je obsežno, predvsem pri nekaterih z dolgoletno tradicijo. Čeprav so bili kasnejši vpisi poenostavljeni, saj ni bilo potrebno pošiljati celotnih zapisnikov občnih zborov, pa pomeni to za raziskovalce okrnitev gradiva. Iz vpisov je razvidno,

katere zadruge so bile najpogostejše. Po številu so vodile kreditne zadruge, nastajale pa so še nabavno-prodajne, konzumne, gospodarske, gradbene, električne, viničarske ipd. V slovenskih deželah se je ohranila avstrijska zadružna zakonodaja še dolgo v novi državi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, to pa priča o dvojem: ali je bil avstrijski sistem tako dober, da se je obdržal tudi v novi državi ali pa priča o nesposobnosti nove države, da bi postavila novo trdno pravno podlago za svoje delovanje. Šele leta 1937 je izšel novi zakon o gospodarskih združenjih kot posledica težavnega gospodarskega položaja državi. Zakon je bil tudi povod za nastavitev novega združnega registra. Poleg manjšega števila novih vpisov so začeli vpisovati že prej vpisane zadruge. Vpisi iz obdobja okupacije niso zajeti v ta inventar.

Bogato gradivo, ki je pomembno za preučevanje gospodarske in socialne zgodovine, nam zagotavlja verodostojne podatke o začetkih in trajanjih posameznih združenj, njihovih članih ter o vložnem kapitalu. Avtorica nas sicer opozarja, da predstavljeno gradivo ne more v celoti nadomestiti izgubljenega gradiva gospodarskih organizacij, vendar pa je še vedno uporabno za ugotavljanje pravnih prednikov, pravnega nasledstva. Uporabnost in dostopnost sta osnovna pogoja za raziskovanja vseh vrst, to pa nam ta inventar v izobilju omogoča. Opremljen z indeksi združenj ter krajev, predvsem pa s podrobno predstavitev posameznih vpisov omogoča bogato bero podatkov za vse vrste uporabnikov. Predvsem pa je pomembna avtoričina povezava med registri zaradi lažjega pretoka podatkov, saj bo težavno delo raziskovalcev v marsičem prihranjeno. Zato pospremimo inventar z dobro mislijo, da bo podlaga vrsti raziskovalnih del, ki bodo nastajala v prihodnjih letih.

Metka Bukošek

Slavenski zbornik, Zbral in uredil Janko Boštjančič. Izdalo kulturno društvo Slavina v spomin na 150. letnico zaobljube Slavenske fare ob rešitvi pred kugo, Slavina 2005, 440 strani

Pred nami je prva številka Slavenskega zbornika. Povod za njegov izid je 150. obletnica strašne kolere, ki je v letu 1855 pustošila na Pivškem. V hudi tiski so se krajanji zaobljubili, zase in za svoje potomce, praznovati god Marije Snežne vsakega 5. avgusta kot najslavesnejši praznik. V letu 2005 je Slavina hkrati praznovala 100. obletnico blagoslovitve vaške kapele in 150. obletnico ustanovitve pošte. Raznim slovesnostim ob teh obletnicah se je pridružil tudi izid omenjenega zbornika. Izdalo ga je kulturno društvo

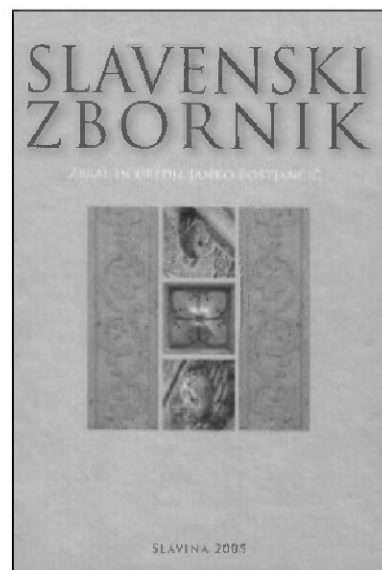
Slavina, ki je s pomočjo občanov in drugih oseb zbralo veliko gradiva o zgodovini kraja in širše okolice. S svojo dejavnostjo je društvo prav gotovo pripomoglo k ozaveščanju pivških občanov, okrepilo njihovo zavest in zanimanje za bogato kulturno ter naravno dediščino kraja.

Za izdajatelja, kulturno društvo, je bila izdaja knjige zahtevna naloga. Pri pripravi Slavenskega zbornika je sodelovalo veliko avtoric in avtorjev. Nekateri članki presegajo ljubiteljsko-domoznansko pisanje in so primerljivi s članki v strokovnih revijah. Zbornik je notranje dobro strukturiran in po vsebinski pestrosti ter kakovosti nedvomno zanimiva dopolnitev zgodovine pivškega območja, kot tak pa primerno berilo tudi za zahtevnejše bralce.

Prinaša prispevke o zgodovini kraja in širšega območja, govori o pokrajini, rastlinstvu in živalstvu, utemeljuje pomembnost premične in nepremične kulturne dediščine ter ne pozabi pomembnih posameznikov. Sestavljajo ga raznovrstni prispevki s temami različnih področij. Predstavljajo dopolnilo domoznanski literaturi Pivške kotline in zanimiv mozaik preteklosti, prepletene s sedanostjo.

V reviji Arhivih bomo podali le krajši pregled člankov, ker je podobna recenzija objavljena v Kroniki. Odločitvi za objavo recenzije tudi v Arhivih je botrovalo aktivno sodelovanje in spodbujanje k sodelovanju Jedrt Vodopivec, vodje konservatorskega in restavratorskega oddelka Arhiva Republike Slovenije ter samo arhivsko gradivo, ki je bilo uporabljeno v nekaterih prispevkih.

Nekaj uvodnih člankov v zborniku je namenjenih oživiljenemu delu društva Slavina, ki je med svojim delovanjem doseglo izjemne uspehe. Uvodne besede so napisali župan občine Postojna Jernej Verbič, župan občine Pivka Robert Smrdel, župnik župnije Slavina Franc Likar in Janko Boštjančič. Zadnji med

omenjenimi je najbolj zaslužen, da je zbornik izšel, saj je vse objavljene prispevke zbral in uredil.

Prvi članek je napisala Katarina Keber; posvečen je 150. obletnici epidemije kolere v Pivki, zaradi katere je zbornik pravzaprav nastal. Avtorica bralce seznanja z boleznijo, ki je v 19. stoletju morila po Evropi in je veljala za najhujšo nalezljivo bolezen tistega časa. Kranjsko je najhujše prizadela prav leta 1855, najizraziteje na Notranjskem, v delu Dolenjske in Beli krajini. Osrednji del prispevka avtorica namenja natančnemu prikazu poteka epidemije na postojnskem območju, predvsem v slavenski župniji. Svojo študijo je popestrila s tabelami in grafi, ki prikazujejo število obolelih, umrlih, preživelih in stanovsko porazdelitev žrtev bolezni.

Zgodovinskemu orisu epidemije kolere na Pivškem sledijo štiri naravoslovni prispevki. Prvi je namenjen kraškemu pojavu brezstropnih jam, druga dva pa značilnostim vegetacije in živalstva na tem območju. Zadnji med njimi pa je namenjen gozdu in gozdarstvu.

Zelo zanimiv je prispevek *Dnevnik škofovske vizitacije iz leta 1693*. To je prevedeni odlomek (prevedla Jožica Pirc) opisa obiska tržaškega škofa Giovannija Francesca Milerja v župniji Slavina leta 1693; bralca seznanja s tridnevnim bivanjem škofa v Slavini. Prevedeni del je iz knjige Daniele Durissini *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola* (Dnevnik popotnika po Istri in Kranjskem v 17. stoletju), Tržič/Monfalcone 1998, str. 199–123.

Naslednji sklop sestavlja pet zelo zanimivih in s podatki bogatih umetnostnozgodovinskih prispevkov. *Oltarji Robbove delavnice v Slavini in okolici* je zanimiv članek o dveh znanih kiparjih 18. stoletja – Francescu Robbi, Francescu Rottmanu in neznanem Slavenskem mojstru. V članku, ki ga je napisal Matej Klemenčič, so predstavljeni oltarji v slavenski župnijski cerkvi ter bližnjih cerkvah. Vsi so nastali v delavnici Francesca Robba in Francesca Rottmana. Med njunimi deli pa so tudi dela anonimnega sodelavca, ki je v članku imenovan kot Slavenski mojster. Avtor pušča odprto vprašanje glede njegove identitete, meni, da jo bo mogoče šele določiti po natančni raziskavi vseh kiparskih del iz Robbovega nasledstva.

Zanimivo branje pa nudi drugi umetnostnozgodovinski članek *Grajske stavbe na območju Srednje Pivke*. Avtor popelje bralca po grajski arhitekturi pivškega območja, a kot sam piše, je težko trditi, da je območje Srednje Pivke posebno bogato s to arhitekturo, saj pravih mogočnih, utrjenih srednjeveških gradov tu nikoli ni bilo. Avtor omenja dvorca Orehek in Prestranek ter pristavi Bile in Poček. Najslikovitejša ohranjena grajska arhitektura tega območja je prav gotovo renesančni dvorec Orehek. Osrednja grajska stavba Srednje Pivke pa je dvorec Prestranek, ki je razsežno, a preprosto oblikovano poslopje iz 16. sto-

letja, ki so ga leta 1728 po ukazu cesarja Karla VI. namenili za potrebe naglo razvijajoče se kobilarne v Lipici, ustanovljene leta 1580. K Prestranku, ki je bolj pristava kot pravi renesančni dvorec, sta sodili tudi veliki, danes žal propadajoči pristavi Bile in Poček. Precejšen del Sapačevega prispevka je sicer namenjen prav tem trem stavbam in problematiki kobilarne Lipica.

Poleg pregleda plemiške arhitekture so predstavljeni še slavensko župnišče, lovski dvorec knezov Windischgraetzov in v 20. stoletju zgrajena enonadstropna stanovanjska vila, tako imenovana Nova hiša. Omenja tudi grad, ki naj bi obstajal na vzpetini Tabor, o katerem se je ohranila le pripovedka – pisni viri so zelo skopi.

V članku Leona Debevca *Identiteta stavbarstva na Pivškem* se srečamo z vprašanji in problemi sodobne družbe. Avtor kritično ocenjuje današnji nepravilni odnos do stavbne dediščine, sooča bralca z vse agresivnejšimi posegi v naravo in prvotno avtohtono stavbno dediščino, ki izničujejo vrednote preteklosti. Prispevek sestavljata dva vsebinska sklopa. Prvi se posveča procesu razvrednotenja stavbarstva na Pivškem, drugi pa namenja pozornost identiteti še ohranjenih primerov stavbarstva na tem območju. Avtor hote poudarja določene probleme sodobne družbe in njen nepravilni (negativni, uničevalni) odnos do naravne in kulturne dediščine.

Naslednji avtor, Božidar Premrl, na podlagi družinskega ter ljudskega izročila, gradiva, dosegljivega v posvetnih in cerkvenih institucijah, ter terenskega raziskovanja obravnava *kamnoseško rodbino Moravcev v Slavini*. V prispevku posveča avtor največ pozornosti Jakobu, kot najustvarjalnejšemu med vsemi Moravci, ki je izdeloval predvsem hišne portale in nagrobnike. Najznačilnejši so sicer njegovi kamniti križi. Na širšem območju Pivke in Ilirske Bistrice jih je ohranjenih devet, vendar še niso razglašeni za kulturni spomenik. Vsa Jakobova dela so podrobno opisana v katalogu, ki je dodan prispevku.

Marjan Smolik piše o *Slavenskem kodeksu*, ki so ga kot mašno knjigo uporabljali duhovniki v cerkvi sv. Danijela v Zalogu. Za mnoge bralce Slavenskega zbornika bo prispevek zanimiv predvsem zaradi vsebine in njegove usode. Dolga leta je bil kodeks v rokah anonimne gospe, ki ga je leta 1982 v Londonu prodala na dražbi, leta 1983 pa ga je kupil dr. Joseph Pope in ga uvrstil v del zbirke rokopisov in inkunabul *Bergendal Collection of manuscripts and incunables* v Torontu. Danes ima misal oznako *Bergendal MS 40*. Žal naša država ni zbrala dovolj denarja za odkup pomembne premične kulturne dediščine. Misal ima očitno podobno usodo kot Valvasorjeva zapuščina. V Narodni univerzitetni knjižnici pa le hranimo preslikavo te zanimive liturgične knjige. Avtor opisuje njen izvor in vsebino ter opozarja, da v njej niso

prepisana vsa besedila za vse dneve, ki so sicer v popolnih misalih, zato domneva, da kupci za župnijo Slavina niso kupili misala, ki je bil po naključju na prodaj, ampak so dali prepisati tiste dele mašne knjige, ki bi jih utegnili uporabljati v omenjeni cerkvi. Sledijo opis samega kodeksa, razlaga misala, pregled vsebine rokopisa, njegove posebnosti v primerjavi z drugimi misali in opis liturgičnega koledarja.

Nekaj posebnega je prav nepopolnost misala. Avtor upa, da se bo poleg že opisanega kodeksa, kje našel še kak podoben. Posebnosti "slavenskega misala" žal avtor na podlagi do sedaj dostopne literature ni mogel dokazati, kajti vsi raziskovalci opisujejo le popolne in zelo lepo pisane rokopisne liturgične knjige namenjene škofovskim in samostanskim cerkvam. Upa se tudi, da je poleg tega še kje kak podoben nepopoln misal.

Matične knjige sodijo v sklop najpomembnejših javnih evidenc in so pomembno arhivsko gradivo. Matične knjige so še posebej koristne pri iskanju podatkov o družinah, rojstvih, porokah, smrtih. Zanimive so za preučevanje priimkov, imen, bolezni itd. Knjige s popisi družin (status animarum) niso javne evidence, so pa zelo koristen pripomoček pri iskanju podatkov po matičnih knjigah in zato tudi dragoceno arhivsko gradivo. Slavenske matične knjige v zborniku obravnavajo tri avtorice: Jedert Vodopivec z restavratorskega in konservatorskega, Alenka Čuk in Tatjana Dekleva pa z vsebinskega stališča. Osrednje vprašanje sta avtorici namenili imenom, ki so jih imeli navado dajati otrokom na Pivškem. Tako sta izluščili najpogostejša imena dečkov in deklic v krstnih matičah med letoma 1651 in 1920.

Sledijo štirje prispevki o znamenitih posameznikih, ki so živeli ali pa so se rodili na Pivškem. Rafko Valenčič obravnava vprašanje rojstnega kraja svetega Hieronima, enega izmed štirih velikih cerkvenih očetov. V iskanju odgovora na vprašanje so se v stoletjih oblikovale razne domneve: istrska, panonska, dalmatinska kot nekdanje ter liburnijska in kraška (pivška, notranjska) kot novejša domneve, pri tem ta ne pomeni pomembnejšega odmika od liburnijske. Obe domnevi sta najtesneje povezani, saj predpostavljata, da je kraj nekje v zaledju Kvarnerja, in sicer med Reko in Ilirsko Bistrico.

Naslednji "slavni" slavenski faran naj bi bil Martin Krpan, čigar korenine avtor Silvo Fatur išče na Pivškem. Avtor želi na podlagi različnih argumentov pokazati, ali bolje, dokazati, da je Levstikov junak Martin Krpan doma s Pivškega. Razprava pretresa podatke in stališča več deset let trajajočega pravdanja o tem, kjer naj bi bil doma ta znameniti slovenski literarni lik. Razprava dokazuje, da največ zbranih dokazov govori prav v prid Pivki in pivški Sv. Trojici – naj bi bil torej Krpan Pivčan in slavenski faran.

Dobrotnikom *Ivani Zorman (1836–1922)* in *Josipu*

Gorupu (1834–1912), ki sta bila rojena na Pivškem, pa sta namenjena dva članka, in sicer Silva Resinovič Valenčič osvetljuje lik pozabljene dobrotnice Ivane Zorman. Kot mnoga druga mlada dekleta je prišla v Trst služiti kruh k premožnim tržaškim družinam. Postala je pobudnica velikega načrta – ustanovitve dekliske sirotišnice; v njej je bila dolga leta vzgojiteljica, ravnateljica, upraviteljica in dosmrtna častna predsednica. Bila je duhovna mati neštetim sirotam in zapuščenim otrokom. Ustanovila je sirotišnico sv. Jožefa in čez čas še Nazareško hišo, zavetišče za najmlajše sirote.

Prispevek o dobrotniku Josipu Gorupu pa opisuje slovenskega rojaka in najbogatejšega Slovenca ter njegov odnos do nacionalne problematike; napisal ga je Stane Granda. Kaže ga ne le kot genialnega finančnika in investitorja, temveč tudi kot izredno velikega domoljuba in zavednega Slovenca. Gorup je pripisoval velik pomen izobraževanju, podpiral je srednješolce in študente. Njegovo najpomembnejše v zvezi s prosveto je nakup zemljišča v Ljubljani, na katerem so pozneje zgradili deklisko šolo in dekliski licej. Nekaj denarja je namenil tudi šoli v Slavini.

Etnološka prispevka sta za Slavenski zbornik pripravila Inja Smerdel "*Bol so pameten ku človek" je rekel Volu. O razmerju človek – vol v vsakdanu in kulturi pivškega kmeta* in Janko Samsa *Vozarstvo na Srednji Pivki*.

Besedilo prvega narodopisnega prispevka je zelo obsežno in izčrpno in je plod raziskave razmerja med človekom in volom. Raziskave temeljijo na virih in terenskem delu, predvsem pa pričevanjih posameznikov iz pivških vasi Selce, Slavina in Jurišče, zapisanih v letih 2001, 2002 in 2005. Avtorica predstavlja pričevanja o volih v okviru kmečke družine in vaške skupnosti, o delovnem druženju človeka in živali pri nekaterih temeljnih kmečkih opravilih.

Drugi prispevek je krajši. Avtor ga je posvetil vozarjem in njihovemu poklicu, ki je v slovenski literaturi skromno zastopan. S svojim raziskovalnim delom je skušal prikazati delček tistega, kar ni še nikjer zapisano, in predvsem tistega, česar ni mogoče nikjer več videti. Prvi del je splošni prikaz zgodovine vozarstva, ki mu je dodan kratek pregled furmanstva na Srednji Pivki; razdeljen je na tri dele: furanje na razdalje, furanje na krajše razdalje in furanje za dom. Drugi del predstavlja seznam domačij in ljudi, ki so se tako ali drugače ukvarjali s furmanstvom, in vseh tistih obrtnikov, ki so bili v povezavi z njimi. S furmanstvom je izginilo veliko starih obrti – kolarstvo, kovaštvo in zelo veliko narodnega blaga. Avtor je iz pozabe obudil izraze za dele vozov s tem, da je v članku objavil risbe z natančnim opisom vprežnih vozov in njihovih delov. Prihodnjim rodovom je zapustil bogato etnološko dediščino tudi s fotografijami lično izdelanih maket vozov, ki so nekoč vozili po naših cestah, avtor jih je izdelal sam.

Aleksander Jankovič Potočnik v prispevku *Vojaško-strateški pomen Pivške kotline* omenja, da je bila kotlina v torišču starih trgovskih poti, katerih pomen vse od pradavnine do današnjih dni ni ugasnil. Že zgodaj se je pojavila želja po zavarovanju in nadzoru tega območja. Tako lahko na terenu sledimo neprekinjeni zgodovini utrjevanja vse od predrimskih gradišč do turških taborov, okopov iz časov napoleonskih vojn do sistemov 20. stoletja. Pozornost je namenjena Napoleonovim vojnám in bitki pri Razdrtem ter utrjevanju rapalske meje; Italijani so namreč začeli v tridesetih letih 20. stoletja graditi utrdbe in jih poimenovali Vallo Alpino oziroma Alpski zid.

Ob 150. obletnici ustanovitve pošte v Slavini je Vojko Čeligoj za zbornik pripravil članek z naslovom *Slavenska pošta slavi 150-letnico*. Osrednji del prispevka je namenil družini Dekleva, ki je bila kar štiri generacije povezana s pošto v Slavini.

Zadnji članek, članek z naslovom *O dveh Slavenskih društvih v luč njunih pravil*, je za zbornik napisala Alenka Čuk. Predstavlja nam Prostovoljno gasilsko društvo in Katoliško slovensko izobraževalno društvo, ki so ju Slavenci ustanovili leta 1903. Društvi sta delovali v javno dobro v preteklosti in danes. Na svoj način sta oblikovali in še oblikujeta življenje v vasi.

Ob koncu moramo poudariti, da so v zborniku prvič objavljene teme, kot so npr. delni prevod vizitacij tržaškega škofa, predstavitev mašne knjige, ki so jo uporabljali duhovniki v cerkvi sv. Danijela v Zalogu. Zanimivi so umetnostnozgodovinski članki o oltarjih Robbove delavnice, grajski arhitekturi in družini kamnosekov Moravcev. Za objave, ki zadevajo zgodovino pošte in obe krajevni društvi, gasilsko in katoliško, žal ni bilo dostopnega dovolj gradiva, pa tudi časa za raziskave ni bilo. Avtorji teh člankov so izrazili upanje, da bodo nadaljnje raziskave morda pripeljale do novih zgodovinskih dejstev. Seveda pa tudi drugi prispevki niso nič manj zanimivi in jih ne smemo spregledati. Vendar se tako kot (praktično) v vseh obsežnih zbornikih z raznovrstnimi temami in veliko skupino sodelujočih avtorjev posamezni objavljeni članki po vsebini, načinu in tudi kakovosti pisanja med seboj precej razlikujejo. Poleg tega vendarle menimo, da zbornikom, namenjenim krajevni zgodovini (domoznanstvu), ni posvečene dovolj pozornosti in so vsaj nekateri po krivici prezrti. Ob koncu naj izrazimo željo, da bi v prihodnosti izšlo čim več podobnih zbornikov, saj bodo lahko dobra osnova in spodbuda za bolj poglobljene znanstvene sinteze, saj jih v našem slovenskem prostoru primanjkuje.

Aleksandra Seršc

Ivanka Počkar: Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic. Brežiške študije 2, Brežice 2005, 406 strani

Kot je zapisal v uvodu dr. Janez Bogataj, mentor avtorice, je pričujoča knjiga prirejena in dopolnjena besedilo doktorske disertacije z naslovom *Rokodelci in obrtniki v Brežicah od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Mesto Brežice je bilo od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne pomembno in važno trgovsko in obrtno središče Posavja. Število prebivalcev je naraščalo počasi a vztrajno, tako so pred začetkom druge svetovne vojne imele več kot tisoč prebivalcev. V mestu nikoli ni bilo močnih in velikih industrijskih obratov, razen opekarne in tovarne pohišstva, ki bi zaposlovali veliko delovne sile. Mesto Brežice in njeni prebivalci so bili in so še močno povezani z agrarno okolico. Posebno od šestdesetih let 20. stoletja se je mesto začelo širiti in okoliška naselja, ki so v pričujoči knjigi omenjena kot okoliška, so postala del mesta. Toda v obdobju, ki ga opisuje knjiga, so obstajali smo dve gasi, dva policaja in mnogo obrtnikov.

Avtorica je pri svojem delu uporabljala ustne in arhivske vire, analizirala slikovno gradivo in rekonstrukcijske risbe delovnih in bivalnih okolij. Namen je bil etnološka raziskava, posvečena obrtnikom, ki so s svojimi družinami predstavljali večino mestnega prebivalstva. Avtorica v uvodu navaja, da je obravnavala štirinajst obrtnih dejavnosti (gostilničarsko, mesarsko, pekovsko, lončarsko, tesarsko, kovaško, kleparsko, ključavničarsko, avtomehanično, šofersko, opekarsko, šiviljsko, krojaško in medicinarstvo) in devet obrtnih družin.

Knjiga je sestavljena iz treh nosilnih poglavij, seznama virov, bibliografije, seznama kratic ter stvarnega in imenskega kazala.

V prvem poglavju, poglavju z naslovom *Sestava prebivalstva, razširjenost in številčnost obrtnikov*, obravnava obseg, razvoj, specializacijo obrtnikov po strokah, posest in število hiš v povezavi z obrtniki. Obrtni zakon iz leta 1859 je sprostil zakonodajo in omogočil povečanje števila različnih obrtnikov. Veliko obrtnikov ni opravljal samo ene obrti ampak več različnih. Ne gre zanemariti dejstva, da so tudi v okolici Brežic delovali obrtniki, predvsem lončarji, mlinarji, kolarji, tesarji, sodarji, kovači, krojači, šivilje in čevljarji, ki niso bili del mestnega združenja obrtnikov, a so kljub temu nekateri prodajali svoje izdelke v mestu, to pa je pomenilo ostro konkurenco. Po letu 1906 so začeli v Brežicah in v najbližji okolici graditi nekatere pomembne objekte, kot mostova čez Savo in Krko, Nemški dom oz. hotel, vodovodni stolp in elektrarno. Za ta dela so zaposlovali poleg domačih tudi številne tuje strokovnjake in obrtnike.

Obrtniška dejavnost ni popolnoma zagotavljala sredstev za preživetje. Zato so skoraj pri vsaki obrtniški hiši v mestu gojili prašiče, kokoši, zajce, krave in nekateri celo konje. Večina ljudi je obdelovala vrtove, sadovnjake, polja in vinograde. Veliko obdelovalne zemlje je bilo v Vrbinu, kjer je danes nasad topolov za potrebe papirnice Videm.

Pri pisanju knjige je avtorica pogosto uporabljala kot koristen vir matične knjige in to predvsem poročne. Pri pregledovanju je našla podatke, da so se hčere gostilničarjev in kovačev pogosto poročale z obrtniki. Značilno je bilo, da so bili opekarji in zidarji povечini iz Italije. Izučitev v isti obrti pa se je prenašala iz roda v rod.

V drugem poglavju z naslovom *Meščani, zmejsna gospoda, obrtniki*, avtorica v podpoglavjih obravnava obrtno šolanje in izpopolnjevanje, vključenost obrtnikov v obrtna združenja, ugled in sloves obrtnikov, njihovo izražanje narodnostne pripadnosti, moralne vrednote in norme ter nasledstvo obrti. Izobraževanje v obrti so pogosto dopolnjevali s šolanjem v obrtni dveletni nadaljevalni šoli in izpopolnjevanjem v različnih krajih nekdanje Avstrije in pozneje Jugoslavije. Uk vajenca je ponavadi trajal tri leta.

Pred prvo svetovno vojno je bilo ustanovljeno skupno obrtno združenje, ki se je po vojni preimenovalo v Slovensko obrtno društvo Brežice.

Obrtniki so pazili na svoj ugled in so bili ponosni, če so jih imeli za natančne, varčne in zanesljive. Posamezne družine (slovenske ali nemške), ki so bile lastnice več lokalov, gostiln ali obrti so imele velik politični in družbeni vpliv. Zanimivo je to, da je bilo eno izmed meril za sloves posameznika število opravljenih botstev. Zunanja znamenja stanu, premoženja in gospodarskega položaja so bili obleka, oprema hiš in stanovanj, kolo in osebni avtomobil ter ne nazadnje rezervacija in plačevanje sedežev v cerkvi.

Brežice so bile eno izmed središč germanizacije na Spodnjem Štajerskem. Tako je na začetku 20. stoletja ob vedno hujših narodnostnih nasprotjih v Posavski straži objavljen seznam slovenskih obrtnikov, pri katerih bi morali kupovati zavedni Slovenci. Avtorica le bežno omenja delitev na slovenske in nemške obrtnike.

Moralne vrednote in norme so bile poštenost, delavnost, podjetnost, brez bahaštva. Večina teh vrednot je v poznejših desetletjih na žalost izginila. Značilno je bilo, da se je obrt prenašala z družinskim nasledstvom, ženitvijo in prevzemom obrti, najemom ali odkupom hiše v vpeljano obrtjo.

Zelo zanimivo je poglavje *Razmerje med mojstrom in zaposlenim*, v katerem so prikazani vajenski uk, delitev dela v obrtniški družini, plačilo, delovni vsakdanjik, služinčad, delo poslov in odnos do poslov. Vajenci so si sami poiskali vajeniško mesto. Pri mojstru je vajenec dobil stanovanje in hrano, redno je moral sodelovati

pri vseh opravilih znotraj družine in obrtne dejavnosti.

Delovni teden je trajal od ponedeljka do sobote in to vsak dan 10 ali 12 ur. Mojstri so zahtevali natančnost pri delu in spoštovanje reda ter discipline.

V večini primerov so bili nosilci obrti moški in po njihovi smrti ženske oziroma vdove.

Hiša in delavnica sta bili dom obrtnikov. Večina obrtnikov je pred drugo svetovno vojno sodila v srednji sloj. Večji del dohodka so namenili ureditvi in opremljenosti delavnice. Stanovanjski standard ne samo ožje družine, ampak tudi pomočnikov, vajencev, služinčadi in poslov, je bil skromen. Osebna higijena je bila pomanjkljiva. Umivali so se največ enkrat na teden. Vodovod je bil v Brežice napeljan leta 1914.

Med obrtniki so najbolje jedli, in to je razumljivo, mesarji in gostilničarji. Zelo zanimiva značilnost je bila goveja juha z rezanci kot nepogrešljiva nedeljska jed.

Praznični obed so imeli na božič, novo leto in veliko noč. Ponavadi so bili na jedilniku kislo zelje in repa, sladko zelje, krompir, fižol, žganci in prežganka. Čeprav ob mestu tečeta dve reki, Sava in Krka, prebivalci niso jedli veliko rib.

Tisto malo prostega časa, kolikor so ga imeli, so obrtniki preživljali v čitalnicah, na plesih, ob tomboli in na veselicah. Veliko je bilo sokolskih prireditev. Družinski prazniki so bili praznovanje krsta, goda, birme, Miklavža in božiča. Odrasli so se družili predvsem ob raznih skupnih delih: kuhanju žganja, ruženju koruze, luščenju fižola in furežu. Za zelo pomemben družabni dogodek v obrtniških družinah so veljale *fräijšprebunge* – izpiti za pomočnike in mojstre. Poletja so preživljali ob Savi in Krki, tako da so se Nemci namakali v Savi, Slovenci pa v Krki. Edini prosti dan v tednu je bila nedelja, nekateri so jo izkoristili za izlete v okolico Brežic.

Zadnje poglavje knjige je namenjeno rekonstrukciji in interpretaciji načina življenja nekaterih brežiških obrtnikov in industrije opeke. Podrobno so predstavljeni delo, življenje in bivalne razmere v družinah gostilničarke, mesarja in gostilničarja, pekovega, lončarskega, tesarskega in kovaškega mojstra, kleparskega mojstra in vodnega inštalaterja, ključavničarskega mojstra, avtomehnika in šoferja ter šivilje in krojača. Avtorica je poudarila, da je bil izbor narejen na podlagi dostopnosti ustnih virov in materialnih ostankov.

Izdelovanje opeke in strešnikov so razvijali italijanski, češki in domači, slovenski opekarji. Prva večja pekarna je bila Faleschinijeva, ki je delovala v drugi polovici 19. stoletja. Leta 1903 je Leonard Treppo ustanovil preprosto opekarno (ciglano), z leti se je širila in modernizirala. Zaradi dobre ilovice v okolici opekarnice so izdelovali zidake in strešnike. Opekarna je v sezoni zaposlovala do devetdeset delavcev in bila največji industrijski obrat v Brežicah. Delovala je do leta 2001.

Pričujoča knjiga je etnološki prikaz pestrega življenja, gospodarskih in družbenih silnic obrtnikov v Brežicah od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. V knjigi so na podlagi virov, ustnih pričevanj, terenskega dela prikazani življenjski slog obrtniških družin, utrip mesta in bližnje okolice, šolanje, vključevanje v društva, narodnostna pripadnost, moralne norme in vrednote, razmerja med člani ožje in širše družine, delitev dela, delovni vsakdanjik, prosti čas, igre in zabava. Ob prebiranju knjige se marsikateremu starejšemu Brežičanu utrnejo spomini na mladost in na način življenja, ki se približno do šestdesetih let 20. stoletja ni zelo razlikoval od navedenega v knjigi. Mlajši generaciji pa omogoča zelo plastičen vpogled v način dela, bivanja, vrednotenja in v vsakdanjik sloja obrtnikov, ki je prevladoval od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne v Brežicah.

Izid knjige so omogočili Občina Brežice, Agencija za raziskovalno dejavnost RS, Valvasorjev raziskovalni center Krško, Založba ZRC SAZU in Območna obrtna zbornica Brežice.

Vladimir Sunčič

Fritz Pregl, Die quantitative organische Mikroanalyse (Kvantitativna organska mikroanaliza), Faksimilirana izdaja s spremnimi študijami, uredila Zvonka Zupanič Slavec, Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2005, 192 strani

Kemijska in zgodovinska stroka sta bogatejši za še eno delo. Lani je namreč dr. Zvonki Zupanič Slavec

uspelo izdati ponatis knjige Nobelovega nagrajenca za kemijo Fritza (Friderika) Pregla (1869–1930) *Die quantitative organische Mikroanalyse* iz leta 1917. Gre za faksimilirano izdajo s spremnimi študijami. Besedilo je zaradi zgodovinske vrednosti objavljeno v nemškem jeziku, spremne študije pa so v slovenskem in angleškem. Ponatis je izšel ob 135. obletnici Preglovega rojstva in 80. obletnici podelitve nagrade.

Knjiga se začne s predgovorom urednice Zvonke Zupanič Slavec, prodekana Fakultete za kemijo in kemijsko tehnologijo Staneta Pejovnika ter dekana omenjene fakultete Marjana Vebr. Sledi vsestranska predstavitev Fritza (Friderika) Pregla dr. Zvonke Zupanič Slavec. Najprej na podlagi arhivskega gradiva osvetljuje obdobje od njegovega rojstva 3. septembra 1869 v Ljubljani, šolanja na ljubljanski klasični gimnaziji, do pridobitve poklica na univerzi v Gradcu, kjer je bil 17. marca 1894 promoviran za doktorja vsega zdravilstva. Nato na razumljiv način predstavlja nekatere mejnike v razvoju kemije in biokemije, ob pomoči katerih je mogoče ovrednotiti Preglovo delo, opisuje njegovo strokovno in znanstveno pot; tako je bil 1899. habilitiran za docenta iz fiziologije, leta 1904 je odšel na postdoktorsko izobraževanje, najprej na univerzo v Prago, potem v laboratorije po Nemčiji, potem pa se je 1905. vrnil v Gradec na medicinsko-kemijski inštitut. Jeseni 1910 je prevzel profesorsko in vodstveno mesto na Inštitutu za medicinsko kemijo Univerze v Innsbrucku in ostal tam do 1913; potem se je vrnil nazaj v Gradec. Njegovo raziskovalno delo je bilo osredotočeno na elementno analizo kemičnih spojin, še posebej žolčnih kislin. Pregla je pri teh raziskavah motila prevelika poraba raziskovane snovi in razvil je osnove za kvantitativno organsko mikroanalizo, pogoj zanjo pa je bila zelo natančna tehtnica. S pomočjo novih tehničnih postopkov je omogočil uporabo veliko manjše količine preizkusne snovi. Do-

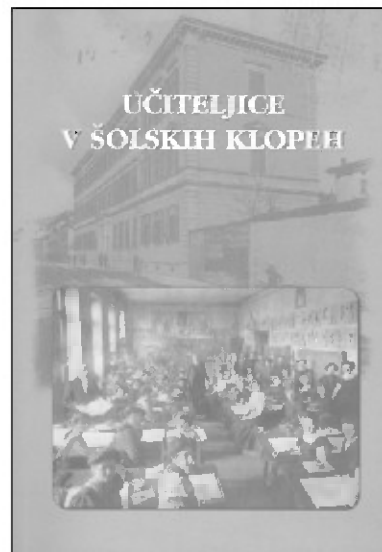
sežke svojih raziskav je predstavljal na mnogih predavanjih in predstavitev. Znanstvene razprave je objavljaval v uglednih nemških medicinskih, fizioloških in kemijskih revijah. V kvantitativni organski mikroanalizi je dosegel največ in leta 1917 pri založbi Springer v Berlinu objavil knjigo *Die quantitative organische Mikroanalyse*; do l. 1958 je bila sedemkrat ponatisnjena, prevedena pa tudi v angleščino, francoščino in ruščino. Za svoje znanstvene uspehe in odmevne objave je prejel vrsto nagrad, med njimi najvišjo: Nobelovo nagrado za kemijo, decembra 1923 za odkritje originalne metode mikroanalize organskih snovi. Spremnio študijo ob Preglovi predstavitvi končuje avtorica z utrinki iz njegovega življenja, slovenskimi zapisi o njem ter sklepom. V nadaljevanju spremnih študij prof. dr. Branko Stanovnik s strokovnega stališča osvetljuje Friderika Pregla in organsko mikroanalizo, prof. dr. Miha Tišler pa je prispeval članek Ob osemdesetletnici Nobelove nagrade za kemijo Frideriku Preglu. Preglovo predavanje ob podelitvi Nobelove nagrade ter slavnosti govor na sprejemu Nobelovih nagrajencev v Stockholmu 10. 12. 1923 (prevedla ga je prof. nemškega jezika Duša Fischinger) končujeta prvi del knjige; sledi faksimile.

Knjiga nedvomno izčrpno predstavlja Friderika Pregla in faksimile prve izdaje njegove knjige o kvantitativni organski mikroanalizi; namenjena je tako strokovni kot laični javnosti in bogati naše predstavitve znanstvenikov slovenskega rodu, tokrat Nobelovega nagrajenca, in njihovih del.

Sonja Anžič

Učiteljice v šolskih klopeh, zbornik ob 130. obletnici ustanovitve slovenskega učiteljskega dekleta v Gorici, glavna urednica: Vlasta Tul, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 2005, 320 strani

130. obletnica ustanovitve učiteljskega dekleta v Gorici bi v preteklem letu skorajda minila neopazno, če ne bi arhivska svetovalka Vlasta Tul iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici opozorila nanjo z izdajo obsežne publikacije. Prvotna zamisel je bila sicer precej drugačna. Jubilej naj bi zaznamoval le članek v eni izmed strokovnih publikacij, pa so se stvari začele razvijati v povsem drugo smer. Iz skromne ideje je tako zrasla tematsko in vsebinsko raznovrstna, bogata in zanimiva pripoved o ustanovi, ki je v zahodnem slovenskem etničnem prostoru usposabljala dijakinje za slovenske učiteljice. Pripoved sicer še zdaleč ni povedala vsega, zato pa je dovolj široko zasnovana, da omogoča številna nadaljnja raziskovanja.

Kot je zapisano v uvodu k zborniku, so učiteljske dekleta v Gorici odprli v šolskem letu 1875/76. Skupaj z deškimi učiteljskimi, ki je v Gorici delovalo že od leta 1870 in se nato leta 1875 preselilo v Koper, je predstavljalo zaključeno celoto, temelj avstrijskega državnega šolstva v slovenskem jeziku na tem delu slovenskega ozemlja, to pa je bilo za uveljavljanje slovenstva velikega, morda celo odločilnega pomena. Dekliško učiteljske sicer v ničemer nima izrecnega prvenstva, saj so šole za učiteljice tudi na Goriškem obstajale že prej, pri uršulinkah že od srede 19. stoletja, toda izključno v italijanskem in nemškem jeziku. Prvo slovensko deklško učiteljske je bilo sicer ustanovljeno v Ljubljani že leta 1870, vendar je tu potekal pouk v slovenščini pri manj predmetih kot na goriškem deklškem učiteljsku.

Izobraževanje v slovenskem jeziku za poučevanje na slovenskih šolah je bilo v obdobju ustanovitve učiteljske izrednega pomena za krepitev narodne zavesti prebivalstva same Gorice, pa tudi širšega območja Goriške in ne nazadnje celotnega slovenskega etničnega prostora.

Po drugi strani pa je prav tako pomembna tudi družbena razsežnost delovanja tega učiteljske, saj je izobraževanje doslej zapostavljeno žensko populacijo usposabljal za javno priznan poklic. Diplomantke so se po zaključku šolanja lahko zaposlile kot državne uslužbenke in si s tem zagotovile socialno neodvisnost, to pa je bila tudi spodbuda pri uveljavljanju žensk v javnem življenju.

Ko se je leta 1909 iz Kopra v Gorico vrnilo samostojno slovensko moško učiteljske, se je pomen Gorice kot središča izobraževanja učiteljev na Primorskem še okrepil. Izobraževanje učiteljev v slovenskem jeziku se je med vojnima pod pritiskom fašizma nadaljevalo v Tolminu, sprva še v slovenskem, nato pa tako kot v Gorici v italijanskem jeziku. Slovenske šole in učiteljske so se na obeh straneh

današnje meje, tako v Gorici in Tolminu kot tudi v Novi Gorici, ponovno odprli po drugi svetovni vojni.

O vsem tem in še marsičem drugem v zborniku govori 16 avtorjev. Zbornik je namreč zastavljen precej širše, kot pričakujemo glede na njegov naslov, saj vključuje tudi vsebine, ki so le posredno povezane s samim ženskim učiteljskim v Gorici. V uvodnem članku Branko Marušič riše splošne družbene razmere na Goriškem od konca 18. stoletja do vstopa Slovenije v Evropsko unijo. Sledijo razprave, ki obravnavajo ustanovitev in delovanje učiteljskega za dekleta v Gorici ter njegovih predhodnikov in sorodnih ustanov. Aleksandra Serše tako piše o spremembi položaja žensk s pridobitvijo učiteljske izobrazbe, Majda Cencič pa o slovenskem moškem učiteljskem v Gorici. Zanimivi so odlomki iz Zgodovine učiteljskega v Gorici avtorja Franca Hafnerja iz leta 1900 v prevodu Draga Trpina, saj lahko med drugim spoznamo tedanji učni načrt. Tatjana Hojan je raziskala, kako je delovanje učiteljskega pred 1. svetovno vojno odmevalo v slovenskem pedagoškem časopisju. Vlasta Tul je izdelala različne statistične prikaze za slovenski del učiteljskega (število vpisanih deklet, socialna struktura in izvor dijakin) ter sestavila seznam učnega osebja. Podobno raziskavo je za italijanski oddelek učiteljskega pripravila Lucia Pillon, Renato Podbersič pa se je posvetil izobraževanju goriške duhovščine med prvo svetovno vojno in se tako dotaknil začetkov visokošolskega izobraževanja na Goriškem. Samo Pahor je pripravil sezname učnega osebja in dijakov, ki so obiskovali učiteljske v Tolminu, kjer je delovalo med obema vojnoma, Jurij Rosa pa pregledal slovenske primorske časopise med letoma 1919 in 1927 in objavil seznam člankov v zvezi z učiteljskim v njih. Na podlagi dnevniških zapisov goriške učiteljice Marije Koršič je Ivanka Uršič predstavila življenjsko zgodbo ene izmed mnogih slovenskih učiteljic, ki jih je fašistični režim prisilil, da so delale daleč stran od domačega kraja.

Nekdanja dijakinja Marta Filli je prispevala spomine na čas, ko je obiskovala italijansko učiteljske v Tolminu, Silvana Boltar, Ana Hojak in Barbara Šinigoj pa se v svojih spominskih zapisih ozirajo na leta, ki so jih preživele na italijanskem učiteljskem v Gorici. Usodo povojnega učiteljskega v Tolminu je raziskala Aleksandra Pavšič Milost, obnovo in razvoj učiteljskega v Gorici prinaša prispevek Majde Sfiligoj, zbornik pa zaključuje raziskava Mire Cencič, ki obravnava zadnjo izobraževalno ustanovo za poklic učitelja, ki je delovala v Novi Gorici med letoma 1972 in 1986.

V zborniku so objavljeni številne fotografije in nekaj pisnih dokumentov. Ob izdaji zbornika je bila v predverju Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici pripravljena tudi razstava, na kateri so na ogled slikovne priloge iz zbornika.

Bojan Himmelreich, Jure Miljevič, Bombe na Celje, Letalski napadi na Celje med drugo svetovno vojno, razstava in razstavni katalog, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 2005, 52 strani

Šestdeseta obletnica konca druge svetovne vojne je bila primerna priložnost za predstavitev manj obravnavanega dogajanja na Slovenskem v času te velike morije – letalskih napadov na mesta, industrijo in prometnice. Nekatera mesta v Sloveniji so že celovito raziskala in prikazala to plat vojne, Celje pa tega do sedaj še ni storilo. Zato sta združila moči mag. Bojan Himmelreich iz Zgodovinskega arhiva Celje in zunanji sodelavec Jure Miljevič, avtorja razstave in kataloga. Na otvoritvi razstave 15. decembra 2005 sta pojasnila, da sta si delo razdelila na "zemeljski" in "zračni" del. Tako je razdeljen tudi katalog.

V prvem delu Letalske sile, katerih posadke so letele nad Celjem, nam avtor Jure Miljevič predstavlja letalske sile tretjega rajha (Luftwaffe), nastanek in zgodovino ameriške 12. in 15. zračne sile ter vojna letalstva držav Britanskega imperija in dominionov: Kraljevo vojno letalstvo (RAF – Royal Air Force), Kraljevo avstralsko vojno letalstvo (RAAF – Royal Australian Air Force) in Vojno letalstvo Južnoafriške unije (SAAF – South African Air Force). Tako lahko izvemo, da so nad Celjem v okviru držav Britanskega imperija leteli tudi avstralski, južnoafriški in novozelandski piloti. Vsi skupaj, ameriški in britanski, pa niso vedeli, kje pravzaprav letijo. To nazorno kaže poročilo ameriškega pilota, sestreljenega blizu Celja, saj je v poročilo zapisal, da je bil sestreljen v mestu Chile v Avstriji.

V drugem delu avtor mag. Bojan Himmelreich v petih poglavjih predstavlja protiletalsko zaščito in samozaščito prebivalcev, kronologijo letalskih napa-

dov na Celje, človeške žrtve in materialno škodo, motnje vsakdana zaradi letalski preplahov in napadov in prevoda poročil nemške uprave o letalskih napadih na Celje: o prvem letalskem napadu na Celje 25. februarja 1944 in najhujšem letalskem napadu na Celje, napadu 14. februarja 1945.

Ob koncu kataloga je seznam vseh razstavljenih dokumentov in predmetov. Med sedemdesetimi je največ predmetov iz zasebne zbirke Srečka Rožeta iz Lokve, razstavljeni predmeti so še iz zbirke Jureta Miljevića ter iz Pokrajinskega muzeja Celje. Za predstavitev obravnavane tematike sta avtorja uporabila vse razpoložljive vire in literaturo; časopise, fotografije, pričevanja, gradivo iz zasebnih zbirk, delo pa temelji na arhivskih dokumentih iz Zgodovinskega arhiva Celje, Arhiva Republike Slovenije in Arhiva Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

Razstava je postavljena kot kombinacija dela obeh avtorjev, katalog, ki je bogato ilustriran s skeniranimi dokumenti in fotografiranimi predmeti, predstavljene na razstavi, je zelo dobro dopolnilo razstave.

V uvodnem delu se seznanimo z zelo natančnim opisom letalskih sil, ki so preletavale in bombardirale Celje.

Južno Evropo in Balkan so angloameriške sile začeli napadati, šele ko so zasedle Italijo. Mesto Celje je bilo prvič bombardirano februarja 1944, napadi pa so se začeli vrstiti novembra 1944.

Bombniki so pri poletih proti Avstriji leteli prek našega ozemlja, in sicer na liniji Ljubljana–Dravograd, če je šlo za cilje na avstrijskem Štajerskem, pa tudi prek osrednje in vzhodne Slovenije, torej tudi prek Celja, ki ni bilo cilj napada, a tudi redni preplahi so sejal strah med ljudi in hromili vsakdan. Celje ni imelo takšnega strateškega ali industrijskega pomena, da bi postalo tarča načrtovalcev letalske ofenzive zaveznikov, vendar ga je kljub temu v cilj letalskih napadov spremenila njegova lega ob pomembni železniški progi. Ohranjena so mnoga poročila o lovcih, ki so leteli vzdolž železniške proge Maribor–Zidani Most in z mitraljezi ali bombami napadali vlake, postaje, mostove in druge objekte; če bi jih razrušili, bi ovirali promet. Železniška mosta na Savinji pri Celju sta bila šibka člena omenjene pomembne železniške povezave in ob poskusih, da bi ju porušili, so bombe mnogokrat zgrešile svoj cilj in pristale v bolj ali manj oddaljenih civilnih objektih.

V uvodnem sklopu je predstavljen zemljevid ameriških letalcev in nekaj dokumentov, ki so nastali pri njihovem delu. Kot zanimivost je razstavljeno tudi navodilo za letenje z letečo trdnjavo B 17 (fotokopirano in vezano v knjigo).

V drugem delu razstave, delu z naslovom Napadi, so prikazane posledice napadov zavezniških sil na Celje z dokumenti, ki so nastali pri delu nemške mestne uprave (obvestilo o vrstah znakov za preplah,

razglas župana o prvem letalskem napadu na Celje 25. februarja 1944, poročilo deželnega svetnika Dorfmeistra o napadu 25. februarja 1944, poročilo o napadu 13. februarja 1945). Zelo nazorno nam posledice napadov ilustrirajo fotografije poškodovanih hiš v mestu; v paru so jim dodane fotografije hiš današnjega stanja na isti lokaciji.

V osrednjem delu razstavnega prostora je 227 kg težka bomba, ki pri padcu ni eksplodirala in predstavlja osrednjo zanimivost za šolske in druge skupine. Kot zanimivost so razstavljeni še pajac in usnjeni jopiči letalcev ter v stekleni vitrini dve maketi letal (maketa letala Messerschmitt Me 110G-2, 6. skupina prvega polka letočih rušilcev (6/ZG1) pozimi 1944 in maketa letala Messerschmitt Me 109G-6, 2. skupina 77. lovskega polka (2/JG77) spomladi 1944).

V sklopu Protiletalska obramba so predstavljena prizadevanja oblasti, da bi zaščitile prebivalstvo pred napadi. Od prve polovice leta 1943 se je v organiziranje in izvajanje ukrepov protiletalske zaščite vključila tudi uprava. Njene okrožnice so spodbujale podrejene oblasti k izvajanju zaščitnih ukrepov. Navodila glede ukrepov in potrebne opreme so postajala vse konkretnjša in obširnejša. Primer: ker so za primer požara priporočali posipanje podstrešij s peskom ali namestitvev peska (poleg vode), so morali župani priskrbeti, prebivalci pa pri njih prevzeti določene količine peska, ki bi ga uporabili za gašenje v zgradbah. Navodilom (zatemnitev, izobraževanje prebivalstva itd.) so dodali seznam orodja in pripomočkov, ki naj bi jih imeli po hišah. Poleg zasilnih prostorov za zaščito pri bombnih napadih so že zahtevali tudi graditev ustreznih jarkov, za zmanjšanje škode razselitev skladišč, namestitvev pomembnejših dokumentov in arhivov na varna mesta, določitev nadomestnih mest za pomembnejše urade.

Razstavljeni so dokumenti, ki govorijo o funkciji prebivalstva, zadolženega za delo pri protiletalski zaščiti, prikazana sta načrt razdelitve zračnega prostora za protiletalsko obrambo in tudi skica protiletalskih topov na Bregu. Kot zanimivost pod naštetimi dokumenti so v vitrini med drugim predstavljeni tudi magnetni lističi, ki so jih napadajoča letala spuščala, da bi motila nemško protiletalsko obrambo.

K samozaščiti so pozivali tudi časopisi, zato je v njih vrsta pozivov in nasvetov. Zahtevali so dosledno in disciplinirano spoštovanje predpisov o prepovedi gibanja po mestu med zračnim preplahom, priporočali staršem, naj pazijo na svoje otroke in kritizirali navado, da ljudje med preplahom gledajo skozi okna, sploh ne odidejo v zaklonišče, ali pa kvečjemu šele takrat, ko že zaslišijo letala.

Letalski preplahi in letalski napadi so močno posegli v vsakdanje življenje meščanov in spremenili njihov ritem življenja. Poglavje Posegi napadov v vsakdan nas seznanja s prilagojenim življenjem med

napadi z dokumenti: sezname letalskih preplahov, ki so jih začeli sestavljati avgusta 1943, sezname brezdomcev, sezname uničenega premoženja, sezname zdravniških potrdil poškodovanih oseb, z osmrtnicami z imeni žrtev letalskega napada, s fotografijami poškodovanih stavb.

Možnost letalskih napadov in preplahi so zelo ovirali pouk na celjskih šolah. V šolskem letu 1943/44 so začetek pouka prestavili z 9. na 16. september. Zaradi angloameriške zasedbe južne Italije so upoštevali dejstvo, da se je nevarnost letalskih napadov na Štajersko povečala in zato so pred začetkom pouka hoteli na šolskem dvorišču izkopati jarke za kritje.

Po prvem bombardiranju Celja 25. februarja 1944 so pouk začeli ob 7.30 in ga končevali ob 10.30, ker so se preplahi navadno začeli okoli 11. ure. Šolske ure so trajale po 40 minut. Petnajstega marca 1944 so imeli preplah od sedme do pol enajste ure dopoldne. Nekemu šolskemu svetniku je bilo dovolj teh "alarmovih počitnic" in je odredil, da morajo v šolah dopoldne izgubljene ure popoldne nadomestiti.

Zaradi dolgotrajnih preplahov dopoldne in popoldne so gospodinje začele predstavljati čas glavnega obroka na večer. Tudi novi delovni čas trgovin se je prilagodil temu ritmu in omogočil nakupe zgodaj zjutraj in zvečer.

Bombni napadi so poleg človeških žrtev, ki jih je bilo vsaj 83 povzročili tudi veliko materialno škodo, popolnoma uničenih je bilo 49 stavb, veliko škode je bilo na kulturno-zgodovinskih objektih. Porušena je bila t. i. hiša z antikami v Gosposki ulici. Poškodovani so bili cerkve sv. Duha, sv. Maksimilijana in sv. Danijela, Stari grad in Narodni dom. V napadu 14. februarja 1945 je bila porušena tudi rojstna hiša Alme Karlin. V istem napadu je bila uničena tudi zbirka arheoloških najdb iz Potočke zijalke (okoli 150

popolnoma ohranjenih lobanj medveda ter ostankov drugih živali in mikrofavne) v Pokrajinskem muzeju Celje; to v razstavnem prostoru privlači pozornost obiskovalcev.

V zadnjem sklopu je razstavljenih nekaj propagandnih dokumentov, ki so jih odmetavala zavezniška letala kot tudi okrožnica nemškega ministra za propagando o prepovedi izraza katastrofa.

Da je druga svetovna vojna bila katastrofa, sta avtorja prikazala že na začetku z uvodnim filmom, ki nas s pretresljivimi zvočnimi učinki prihajajočih bombnikov, treskanja bomb in tuljenja siren spomni na vse grozote druge (in katerekoli druge) svetovne vojne. Potem se zvrsti okrog 20 fotografij porušenega mesta ob Savinji, ki prikazujejo posledice bombardiranja, sledi še okrog deset minut trajajoči prikaz delovanja letalskih sil v drugi svetovni vojni.

Edini načrtovani napad težkih bombnikov na Celje je meril na železniški most in postajo ob njem. To je bilo slabe tri mesece pred koncem vojne, ko je zavezniškim letalskim silam v Italiji že zmanjkalo strateških ciljev v Avstriji in Nemčiji in so se lotevali zanje manj pomembnih tarč. A žal žrtve nepomembnih bombnih napadov zaradi tega niso nič manj mrtve in njihovi svojci za njimi nič manj ne žalujejo.

Namen predstavljene razstave in kataloga, kot v uvodu pojasnujeta avtorja, ni bil samo statistično prikazati število in vrsto teh napadov, njihovih ciljev in škode tako po materialni plati kot številu mrtvih in poškodovanih, temveč predstaviti tudi življenje ljudi v vsakodnevnem strahu pred smrtjo iz zraka.

Razstava je na ogled v Zgodovinskem arhivu Celje. Odprta bo še do 30. septembra 2006.

Bojana Aristovnik

Tuji časopisi in revije

DER ARCHIVAR, MITTEILUNGSBLATT FÜR DEUTSCHES ARCHIVWESEN, letnik 58, leto 2005, zvezki št. 1–4

Der Archivar, letnik 58, zvezek št. 1

Prvi zvezek začenja poročilo Heinerja Schmitta; na kratko poroča o poteku mednarodnega arhivskega kongresa (potekal je od 23. do 28. avgusta 2004) na Dunaju; udeležilo se ga je 2000 arhivarjev iz vsega sveta. Kongresni center Austria-Center Vienna je bil pravi prostor za to dogajanje. Izvrstna organizacija pod vodstvom novega predsednika ICA (Mednarodnega arhivskega sveta) Lorenza Mikoletzkega pa je pripomogla k izpeljavi zastavljenega programa kongresa, katerega moto je bil "Arhivi, spomin in védenje" in zato so vse prireditve temeljile na treh osrednjih temah: "Arhivi in spomin", "Arhivi in védenje" ter "Arhivi in družba". Kot priloga poročilu so objavljeni sklepi mednarodnega arhivskega kongresa, sprejeti na 15. seji generalne skupščine, ki je bila zadnji dan kongresa. V nadaljevanju je objavljen prispevek, posvečen obdelavi arhivskega gradiva, ki tradicionalno sodi med najpomembnejše naloge arhivov, vendar v zadnjih dveh desetletjih ni nujno v središču pozornosti. Avtor prispevka je Peter Müller. V prispevku podaja pregled metod in ciljev arhivske obdelave od zgodnjih časov, v arhivih starega kraljestva, 19. in začetka 20. stoletja do standardizacije v Zvezni republiki Nemčiji in Nemški demokratični republike; konča z možnostmi za prihodnost. Sledi prispevek Hansa-Holgerja Paula, ki piše o centralnih virih za socialno in sodobno zgodovino, in sicer o sindikalnih aktih v arhivu socialne demokracije Friedrich-Ebertove ustanove. Peter Rütters v okviru prispevka z naslovom Notarski akti kot vir zgodovinskih raziskav predstavlja notarske akte vodje pravnega oddelka Nemške delavske fronte kot primer pravne kamuflaže nacionalsocialističnih "državnih ukrepov".

V okviru rubrike *Arhivska teorija in praksa* je objavljenih več krajših prispevkov, ki nas seznanjajo z *arhivi in arhivskim gradivom* (Miši obglodale arhivalije dežele – poročilo deželnega glavnega arhiva Schwerin, Odprtje Mestnega arhiva Halle (Salle) z novimi skladiščnimi prostori po kölnerevem modelu, Arhiv Helmut-Schmidta v arhivu socialne demokracije ustanove Friedrich-Eberta, Bonn, Arhiv bolnišničnih zgradb 20. stoletja), z *elektronsko obdelavo podatkov in novimi mediji* (Na novo oblikovana spletna stran deželno cerkvenega arhiva Kassel), *uporabo, s stiki* &

javnostjo in raziskovanjem (Dnevi odprtih vrat v Arhivu nemškega parlamenta, Razstava Mestnega arhiva Erfurta k zgodovini akademije splošno koristne znanosti v Erfurtu), *arhivskim pravom* (K delovanju podlag pri arhivski uporabi) ter *delom strokovnih zvez, odborov in zasedanj*; njihova poročila tudi zaokrožajo to rubriko (Letno srečanje odbora arhivske konference za restavracijo v Berlinu, Digitalna obdelava in edicija – arhivska storitev v informacijski dobi, Prvi pruski provincialni arhiv, Kje in kako so bile upodobljene družinske zgodbe, 14. srečanje severnonemških evangeličanskih cerkvenih arhivov v Drübecku, Spomladansko srečanje strokovne skupine 8 v "Zvezi nemških arhivark in arhivarjev" v Frankfurtu na Maini, Zgodovinska znanost in arhivi – perspektive sodelovanja, 18. arhivsko-pedagoška konferenca v Weingartnu).

Sledi rubrika *Tuja poročila*. V njej lahko preberemo prispevka iz Nizozemske (Muzej in arhiv nizozemske literature) in Madžarske (Arhiv odprte družbe v Budimpešti).

Na naslednjih straneh časopisa je v okviru rubrike *Poročilo o literaturi* predstavljenih oziroma ocenjenih 25 novih knjig in zvezkov periodike. Sledi rubrika *Osebnostna obvestila*; v okviru te so objavljene spremembe imenovanj, premestitve, zaposlitve ter upokojitve arhivskih delavcev v arhivih zveze in dežel Nemčije ter počastitve rojstnih dnevo zaposlenih v arhivih; sledi nekrolog, in sicer v počastitev gospe Marianne Popp (1. 5. 1926–25. 10. 2004), višje arhivske svetovalke v škofijskem centralnem arhivu Regensburg. V rubriki *Kratke informacije, razno*, so objavljeni novi naslovi in klicne številke ter elektronski in internetni naslovi različnih nemških arhivov, nekaj krajših obvestil ter pregled prireditev od januarja do novembra 2005. S sporočilom Zveze nemških arhivark in arhivarjev se konča prvi zvezek.

Der Archivar, letnik 58, zvezek št. 2

Zvezek začenja prispevek, ki ga je napisala Irmgard Christa Becker, z naslovom Zavarujmo zgodovinsko dediščino! Kaj je s komunalnega (občinskega) stališča kulturno izročilo? Avtorica predstavlja ugotovitve odbora zvezne konference komunalnih (občinskih) arhivov na nemškem mestnem dnevu. Podrobneje so definirane in predstavljene naloge komunalnih arhivov pri izoblikovanju kriterijev kulturnega izročila na komunalni ravni, saj komunalni arhiv lahko ustrezno zajame pluralnost lokalnega življenja, samo

če zbira tudi dokumente društev, strank, podjetij in drugih na kraj nanašajočih se institucij (ustvarjalcev), pa tudi časopise, letake, plakate, filme, druge zvočne zapise itd., ki v veliki meri izpolnjujejo poznavanje komunalnega razvoja. Naslednji prispevek, avtor je Robert Kretzschmar, opisuje položaj delovne skupine za arhivsko valorizacijo pri Zvezi nemških arhivark in arhivarjev. Ta delovna skupina je bila ustanovljena v decembru 2001, to pa predvsem zato, da bi se ukvarjala z vprašanji valorizacije, upošteva pri tem možnost intenzivne izmenjave. Poročilo o položaju delovne skupine je prvi rezultat njihovega dela, ki naj bi postavil državne standarde za prevzemanje gradiva. Martina Wiech v svojem prispevku predstavlja arhivski strokovni koncept deželnega arhiva Severno Porenje – Westfalija s temo uravnavanje prevzemanja gradiva v arhiv na podlagi arhivskih modelov. V sedanjem času nastaja namreč zelo veliko gradiva, ki ga je potrebno pred prevzemom v arhiv pravilno ovrednotiti, da je ustrezno tako zakonskim predpisom kot tudi potrebi po ohranjanju kulturnega izročila. Prispevek predstavlja, kako je deželni arhiv oblikoval "vozni red" za izdelavo arhivskih modelov, po katerih bi prevzemali gradivo. Sledi prispevek, katerega avtor je Lothar Götschin, profesor in vodja inštituta za tovarniško proizvodnjo papirja visoke tehniške šole v Darmstadt; piše o staranju papirja. Začenja z zgodovinskim pregledom, navaja komponente, ki vplivajo na staranje papirja, in ukrepe za zagotovitev trajnosti staranja.

V okviru rubrike *Arhivska teorija in praksa* sta objavljeni poročili o arhivih in njihovem gradivu; in sicer o arhivu "Centrale v boju proti nedopustnim ravnanjem v zvezi s specialnimi poklici" v osrednjem deželnem arhivu Karlsruheja ter o zapuščini družine Lindeck v Mestnem arhivu Mannheim – Inštitut za mestno zgodovino. Zapuščina je zelo zanimiva za glasbeno zgodovino. V okviru teme *Arhivska tehnika* je predstavljena nova internetna publikacija za nujno preventivo, v okviru teme *Elektronska obdelava podatkov in novi mediji* pa digitalizacija zlate knjige pesniških vencev iz Mannheima 1856–1938. Tema *Uporaba, stiki z javnostjo in raziskovanje* prinaša poročilo o predelani stalni razstavi v Glavnem državnem arhivu Stuttgarta, *Arhivsko pravo* pa o novi odgovornosti za deželni arhiv Saarbrücken pri varstvu spomenikov za arhive. Rubrika se konča s prispevkoma o dodatnem izobraževanju in stanovsko-poklicnih zadevah, ki govorita o zgodovinskem tekmovanju s temo zveznih predsednikov, prispevkom o tečaju uvajanja v arhivsko znanost gospodarstva v Heidelbergu ter s poročili o delu raznih strokovnih zvez, odborov in zasedanj (60. strokovno srečanje porensko-pfalskih in posarskih arhivark in arhivarjev v St. Ingbertu, 12. saški arhivski dan v mestu Plauen, Piccard online – Digitalne predstavitev in uporaba vodnih znakov, Nove zasnove valoriza-

cije, 5. spomladansko srečanje strokovne skupine 1 pri Zvezi nemških arhivark in arhivarjev v sodelovanju z deželnim arhivom Severnega Porenja – Westfalije, Izročitev gradiva zvezne in deželne finančne uprave – delavnica deželnega arhiva Severnega Porenja–Westfalije, 49. zasedanje delovne skupnosti okrožnih arhivov na dnevu deželnega okrožnega arhiva Baden–Württemberga v Freudenstadtu, srečanje na gradu Unteröwisheim pri Bruchsalu, zasedanje s temo "Stanje in perspektive zgodovinskih pomožnih znanosti" v Kölnu).

Zvezek nadaljuje rubrika *Tuja poročila*, v kateri sta objavljeni dve poročili, povezani z mednarodno dejavnostjo. Več avtorjev poroča o der Stage technique international d'archives 2004 – arhivarji pri mednarodnem iskanju rešitve, Jörg Ludwig pa o odprtju razstave "Prisilno delo v Spodnji Šleziji in Saški 1939–1945" v mestu Breslau. Sledi poročilo iz Romunije o strokovnem zasedanju z naslovom "Transilvanski arhivi kot vir moderne zgodovinske raziskave" v mestu Sibiu/Hermannstadt.

Poročilo o literaturi tokrat prinaša predstavitev in ocene triindvajsetih knjižnih del, v nadaljevanju pa je navedenih še 17 naslovov raznih knjig, priročnikov in zvezkov publikacij. Kot navadno sledi v okviru rubrike *Osebna obvestila* navedba sprememb imenovanj, premestitev, odhodov delavcev zveznih arhivov, arhivov dežel ter mest, parlamentarnih arhivov in arhivov političnih strank in zvez, arhivov univerz in visokih šol ter znanstvenih organizacij, pa tudi seznanitev z odlikovanjem in počastitvami rojstnih dnevov arhivskih delavcev. Rubrika se končuje z nekrologi v spomin Ottokarju Israelu (14. 6. 1919–13. 9. 2004), dolgoletnemu vodji mestnega arhiva Braunschweig, Wolfu-Arneju Kropatu (17. 8. 1932–14. 4. 2004), prav tako dolgoletnemu vodji hesiškega glavnega državnega arhiva ter Heinzu Schwarzu (14. 9. 1955–15. 11. 2004) iz škofijskega arhiva v Trierju. Z rubriko *Kratke informacije*, razno se prispevki drugega zvezka končujejo. Objavljene so spremenjene telefonske številke raznih arhivov, pa tudi kratke informacije o delovanju arhivov, program prireditev do aprila 2006 ter zakonska določila in upravni predpisi za državne arhive in arhivsko varstvo v Nemčiji ter sporočila Zveze nemških arhivark in arhivarjev o aktualnih informacijah.

Der Archivar, letnik 58, zvezek št. 3

Tretji zvezek tega letnika začenja prispevek treh avtorjev: Roberta Kretzschmarja, Edgarja Lerscha in Rolanda Müllerja; predstavljajo nam Stuttgart kot kraj uporabnih arhivov. Opisujejo nastanek in razvoj državnega, deželno-stanovskega in parlamentarnega, komunalnega (občinskega), univerzitetnih in cerkvenih arhivov kot tudi zbirke v biblioteki za sodobno

zgodovino in arhivov podjetij in medijev v Stuttgartu ter njihovo zdiferenciranost in sodelovanje. Sledijo prispevki, ki obravnavajo reforme v deželi Baden-Württemberg. Najprej nas Wilfried Schöntag seznanja s strukturno reformo uprave v deželi Baden-Württemberg, piše o učinkih te reforme pri prevzemanju gradiva in arhivsko organizacijo. Avtorica Nicole Bickhoff v svojem prispevku piše o reformi arhivske uprave, Jürgen Treffeisen pa o razširjenem vzorčnem modelu badenwürttemberške državne arhivske uprave pri množičnih aktih sodstva. V nadaljevanju je objavljen prispevek Katharine Tiemann o komunalnih (občinskih) arhivih in upravni reformi. Podaja pregled poteka upravnih reform v komunah (občinah), njihove učinke na arhive komun, odgovarja na vprašanje, kako komunalni arhivi ocenjujejo učinke procesov prestrukturiranja na svoje delo, se vprašuje, ali delati naprej tako kot do sedaj, samo z manj denarja in manjšim številom zaposlenih in končuje prispevek s sklepnimi tezami.

Rubrika *Arhivska teorija in praksa* najprej prinaša prispevke o arhivih in arhivskem gradivu. Seznanja nas s spremembami v zgodovinskem arhivu nadškofije Köln oziroma upokojitvijo njihovega direktorja dr. Tonija Diedericha in sodelovanjem med arhivi in bibliotekami pri popisovanju njihovega gradiva. Podrubrika *Arhiviranje, vrednotenje in obdelava gradiva* prinaša prispevek, ki govori o standardizaciji gradiva uprave, *Elektronska obdelava podatkov in novi mediji* pa o retrokonverziji pripomočkov v Nemčiji – projektu nemške raziskovalne družbe v glavnem državnem arhivu v Düsseldorfu, o vzpostavitvi internetne predstavitve gradiva socialistične enotne stranke Nemčije, o "online" predstavitvi dežele Mecklenburg-Vorpommern na arhivskem področju ter o arhivskih komponentah na znanstveno-zgodovinskem internetnem portalu Clio-online. Rubrika *Uporaba, stiki z javnostjo in raziskovanje* prinaša dva prispevka: Dan odprtih vrat v osebnem arhivu Brühl in predstavitev razstavne dejavnosti osrednjega arhiva pfalške evangeličanske cerkve v Speyerju. Rubrika *Arhivska teorija in praksa* se končuje s prispevki oziroma poročili o delu *strokovnih zvez, odborov in zasedanj* (13. allgäuerski arhivski dan v Immenstadtu (Oberallgäu), 3. zasedanje delovne skupine mestnih arhivov Severnega Porenja – Westfalije v Bocholtu, letno srečanje komisije skrbnikov kart pri nemški družbi za kartografijo).

Rubrika *Tuja poročila* tokrat prinaša poročilo z Malte, in sicer o arhivski znanosti v Republiki Malti, ki se je v letu 2004 pridružila Evropski uniji, nato poročilo iz Nizozemske o katalogu zahtevnosti za programe gradiva v nizozemski upravi (ReMANO: Records Management Applicaties voor de Nederlandse Overheid) ter Češke s kratkim pregledom čeških arhivov.

Predstavitve oziroma ocene knjig in serijskih pu-

blikacij v rubriki *Poročilo o literaturi* tokrat obravnavajo 24 del, ob tem so navedeni tudi katalogi razstav arhivskega gradiva, ki so jih izdali v arhivih nekaterih nemških dežel. Rubriki *Osebnna obvestila* z navedbo imenovanj, premestitev arhivskih delavcev v arhivih zveze in nemških dežel, mestnih, cerkvenih in drugih arhivih ter rojstnih dnevov in z nekrologom, posvečenim umrlemu nekdanjemu arhivskemu vodji spodnjesaškega državnega arhiva v Aurichu Walterju Deetersu (24. 6. 1930–14. 10. 2004), sledijo *Kratke informacije, razno*. V tej rubriki izvemo za spremenjene naslove in telefonske številke nekaterih arhivov in se seznanimo s pregledom prireditev od marca 2005 do junija 2006 ter informacijami Zveze nemških arhivark in arhivarjev. Na koncu je objavljen še seznam petdesetih publikacij državnih arhivov dežele Severno Porenje–Westfalija, in sicer iz serije C: Viri in raziskave iz državnih arhivov.

Der Archivar, letnik 58, zvezek št. 4

Prvi prispevek, objavljen v tem zvezku, je napisal avtor Jürgen Kloosterhuis, govori pa o osamelcu med državnimi arhivi, "državnem arhivu brez države", in sicer o tajnem državnem arhivu pruske kulturne posesti. Naslednji prispevek piše o arhivskih nalogah komun (občin) v obdobju digitalizacije in komunalnih arhivih v deželi Severno Porenje–Westfalija. "Arhivi" v mednarodnem pogodbenem pravu – problematično (pravni) pojem, je naslov prispevka Thomasa Fitschna. Mednarodno pogodbeno pravo se ukvaja z "arhivi" predvsem v zvezi z diplomatskim in konzularnim pravom, pravom mednarodnih organizacij, vojnim pravom in pri varovanju kulturne dediščine pred nedopustim prenašanjem (prestavljanjem) oziroma prisvojitvijo. Hermann Schreyer nam v nadaljevanju podrobno predstavlja novi arhivski zakon Ruske federacije, Daniele Bohse in Henrik Eberle pa fotografske in filmske dokumente konca vojne v srednji in vzhodni Nemčiji 1944/45 in sovjetska zasedbena območja Nemčije v ruskem državnem arhivu za filmsko in fotodokumentacijo (RGAKFD). Sledita dve arhivski poročili, najprej Hartmuta Bickelmana iz Finske v letih 1990–2002 in Jörga Ludwiga iz Katalonije (Španije); tako se zaokroži rubrika prispevkov v tem zvezku.

Rubrika *Arhivska teorija in praksa* najprej prinaša prispevke o arhivih in arhivskem gradivu. Seznanjajo nas z zidavo zveznega arhiva v Berlin–Lichterfeldu, s tem, da je bil profesor Volker Berghahn (strokovnjak za nemško-ameriške odnose na Kolumbijski univerzi) gost v hesiškem državnem arhivu Marburg, o fotodokumentaciji v mestnem arhivu Dresden, o zgodovinskem arhivu Hiše umetnosti ter arhivu in dokumentacijskem središču za zgodovino in kulturo Romov in Sintov v Kölnu. V okviru teme *Arhivska*

tehnika lahko preberemo, da je nemški inštitut za standardizacijo (DIN) na svojem zadnjem zasedanju (23. junija 2005) potrdil ISO 9706 (glede papirja za dokumentacijo in tiskarske proizvode) za nemški standard, v okviru *Elektronske obdelave podatkov in novih medijev* pa o skupnem projektu arhivov političnih ustanov. Podrubrika *Uporaba, stiki z javnostjo in raziskovanje* prinaša sedem prispevkov, in sicer o dnevu odprtih vrat v deželnem arhivu v Berlinu, o raznih razstavah: v glavnem državnem arhivu Stuttgart o legendarnem ženskem liku württemberške zgodovine Antonii Visconti († 1405), v državnem arhivu Marburg o gozdarstvu in izrabi gozdov, v deželnem arhivu glavnega državnega arhiva Düsseldorf o izvrševanju kazni v deželi Severno Porenje – Westfalija 1945–1977 ter obisku papeža Benedikta XVI. od 15. do 21. avgusta 2005 v Porenju. Zadnja dva prispevka te podrubrike pa pišeta o nenavadnem jubilejnim praznovanju noči kulture v deželnem arhivu Detmond ter učnem mestu deželno-cerkvenega arhiva v Kasslu. Podrubrika *Arhivsko pravo* prinaša prispevek s temo zvezni arhivski zakon in zakon o svobodi informiranja, s prispevki oziroma poročili o delu strokovnih zvez, odborov in zasedanj se končuje rubrika *Arhivska teorija in praksa*. Poročajo o 4. bavarskem arhivskem dnevu v Ambergu: arhivi v napetosti med zgodovino in identiteto, o 15. deželnem arhivskem dnevu Mecklenburg-Vorpommern v Barthu, o 19. schleswig-holsteinskem arhivskem dnevu v Schleswigu, o 54. thürinškem arhivskem dnevu v Hildburghausnu, o 57. westfalskem arhivskem dnevu v Bad Lippspringju, odprtih dokumentih (15 let diskusij z arhivi NDR), informacijskih dejavnosti zveznega arhiva v Berlin-Licherfeldu, o obletnici odbora za ohranitev gradiva v Bückebergu 2005, o 6. zasedanju za arhivsko pedagogiko v mestu Karlsruhe, o petindvajsetih letih delovne skupnosti okrožnih arhivov pri okrožnem dnevu Baden-Württemberga, o modernih sodnih aktih kot prihodnjih virih zgodovinskih raziskav ter pridobitvah in izgubah pri uporabi fototehnike.

Rubrika *Tuja poročila* tokrat prinaša samo dve poročili, ki se nanaša na mednarodno dejavnost, in sicer o 15-letnem obstoju evroregijske arhivistike 1991–2006 ter o obisku poljskih arhivark in arhivarjev v arhivih Nemčije, Belgije in Nizozemske.

V *Poročilu o literaturi* se lahko seznanimo z izdajo 22 novih in na novo izdanih del. Sledi seznam izdanih repertorijev v Nemčiji ter objavljenih del, predstavljenih samo z naslovi. Zadnja rubrika, t. i. *Kratke informacije, razno* nas kot po navadi seznanja z novimi naslovi in telefonskimi številkami, repliko in nekaterimi kratkimi prispevki ter pregledom prireditvev od junija 2005 do novembra 2006. Zvezek končujejo objava zakonskih določil in upravnih predpisov za državne arhive in arhivsko gradivo v Zvezni

republikli Nemčiji ter sporočila Zveze društev nemških arhivark in arhivarjev, med katerimi je objavljen zapisnik občnega zbora zveze, ki je bil 29. septembra 2005 v Stuttgartu.

Sonja Anžič

LA GAZETTE DES ARCHIVES št. 176 (1997)

Arhivist Roger Nougaret je zaposlen v Zgodovinskem arhivu Lyonske kreditne banke. V svojem članku predstavlja potek dela raziskovalca, ki preučuje gradivo bank. Priti do arhivskih podatkov bank je za raziskovalca prej privilegij kot pravica. Na osnovi lastnih izkušenj ter izkušenj v drugih bančnih arhivih nas avtor najprej seznanja s kriteriji za izbiro arhivista, nato pa še s tajnostjo podatkov, ki jih določena institucija hrani. Predstavlja tudi raziskovalne instrumente in službe, ki so na voljo raziskovalcu. Na koncu razloži še, s katerimi praktičnimi in etičnimi problemi, ki so posledica nadzora njegovega dela, se lahko sreča arhivist. Gre za občutljivo področje raziskovanja, poudarjena sta zlasti arhivistova odgovornost in spoštovanje politike bančne institucije.

Françoise Banat-Berger, predstojnica arhivske službe na ministrstvu za pravosodje, predstavlja postopek, kako priti do njihovega arhivskega gradiva ter roke nedostopnosti določenih vrst gradiva. Poudarja predvsem zakonske akte in odredbe, ki se nanašajo na dostopnost gradiva pravne narave kot tudi na roke, v katerih je gradivo zaprto. Obstoječi predpisi se omejujejo zlasti na dostopnost gradiva, ki je potrebno pri obravnavah in drugih sodnih postopkih, da bi onemogočili zlorabo podatkov. Na vpogled so samo tisti podatki, ki se strogo omejujejo na sam proces. Poudarjena je tudi zaupnost dokumentov, ki nastanejo v procesih. Uporaba 1. člena zakona, ki je začel veljati 17. julija 1978, je strogo omejevalna. Poleg tega je tudi razlaga napotkov za hranjenje in dostopnost pravnih dokumentov v arhivskem zakonu s pravnega stališča zelo težavna, za nekatere dokumente pravni akti predpisujejo strogo molčečnost, v arhivskem zakonu pa ti dokumenti sploh niso omejeni.

Mireille Jean in Denis Poupardin nam predstavljata rezultate ankete Nacionalnega inštituta za agronomske raziskave (INRA). Gradivo, ki nastaja v raziskovalnih institucijah, je že samo po sebi rezultat razvoja raziskovalnega procesa. Anketo so izvedli med raziskovalnimi oddelki inštituta ter prišli do sklepa, da so se v raziskovanju zgodile velike spremembe. Poleg vzpostavitve tipologije in opaznega zmanjšanja

zapisov na papirju, zlasti laboratorijskih knjig, je pri raziskovalcih opaziti mešane občutke, kar zadeva arhivske zapise – nekateri nanje gledajo nostalgčno, s ponosom, nekateri se jih sramujejo, tretjim pa ni mar. To je mogoče razložiti s širjenjem podatkov, tekmovanjem, kdo bo prvi objavil rezultate raziskav in seveda s hitrim napredkom znanosti. Nujno je ustanoviti tudi znanstvene arhive.

Z arhivi francoskih političnih strank se podrobneje ubada Perrine Canavaggio. Nekatero stranke imajo dobro ohranjene in vzdrževane arhive, nekatere manj. Na to je opozorila anketa, rezultate katere je avtorica predstavila na kolokviju v Rimu (decembra 1996). Ustanovitev prve politične fundacije je izjemna priložnost za združitev gradiva strank, ki nastaja na sedežu strank, z gradivom, ki nastaja na terenu.

Od decembra 1993 do maja 1994 je potekala izročitev več kot 40000 dokumentov, ki so nastali na francoskih tleh, a jih je nemška armada med drugo svetovno vojno zaplenila skupaj z dokumenti službe za državno varnost in ministrstva za zunanje zadeve. Po porazu Nemčije so prešli v roke Rdeče armade. V Moskvi so jih odkrili šele konec leta 1991. Članek Claire Sibille predstavi potek priprav in samo izročitev dokumentov, katerih avtentičnost so dokazali, in obsegajo obdobje od 18. stoletja pa do leta 1942.

Dominique Devaux predstavlja gradivo službe za varnost, ki so ga prav tako vrnili Franciji. Gre za posamezne sklope, ki obsegajo osebne dosjeje centralnega odbora, spise iz raznih oddelkov ter dokumente, ki so rabili za izdelavo tujih in francoskih osebnih izkaznic ter potnih listov, kot tudi dokumente, ki so nastali na podlagi starejših kartotek. Ti zapisi odsevajo za tretjo francosko republiko značilen strah, zlasti pa potrebo po tem, da bi imeli nadzor nad tujci. Gradivo je za zdaj še težko dostopno, ker je ruskih pomagal za uporabo premalo, po drugi strani pa je dostop omejen tudi s francosko zakonodajo.

Leta 1984 je nastala arhivska računalniška baza podatkov v pisarni predsednika vlade v Varennu, takrat je šlo za nekaj povsem novega. Na samo vzpostavitev so gledali s strahom, da bodo zapisi na papirju postavljeni na stranski tir, s tem bi bilo oteženo raziskovanje, bali pa so se tudi neobstoynosti. Po desetletju uporabe baze so vzpostavili datoteko, ki temelji na posameznih dopisih, vendar se ohranja dostop do izhodnih dokumentov. Bazo še vedno razvijajo, zdaj pa potekajo tri faze, in sicer povezava z internetnim omrežjem, zamenjava računalniške opreme s takšno, ki je kompatibilna s standardi NORM ISAD (G), ter dostopanje do dokumentov samih z elektronskim arhiviranjem in obdelovanjem.

Polona Mlakar

ARHIVSKI VJESNIK, God. 47/2004, Zagreb 2004, str. 1–326

Sedeminštirideseti letnik Arhivskega vjesnika je razdeljen v pet poglavij, in sicer *Razprave in članki*, *Poročila*, *Ocene in recenzije*, *Novo pridobitve in Dokumenti*. Poglavje *Razprave in članki* je razdeljeno na *Arhivsko teorijo in prakso* ter *Zgodovino institucij*.

Razprave in članki

Silvija Babić iz Hrvaškega državnega arhiva v svojem strokovnem članku *Makrovrednotenje: kanadska metoda funkcionalnega vrednotenja* predstavlja kanadsko metodo vrednotenja gradiva, ki jo izvaja Državni arhiv Kanade od leta 1990. Tedaj je kanadsko ministrstvo za finance zahtevalo, da vsi vladni organi uredijo in popišejo svoje gradivo ter ugotovijo, koliko je gradiva, ki ga morajo trajno hraniti. Tako so se vladni organi obrnili po pomoč na Državni arhiv; ta je najprej pripravil projekt *Vsevladni načrt prevzemanja zveznih arhivov*. Ta načrt je razvrstil vse zvezne institucije v pet skupin, in sicer glede na njihovo velikost in pomembnost funkcije, ki jo opravlja, na pomen institucije za poslovanje vlade oziroma volilnega telesa, povezanosti nalog, fizično velikost in mednarodno kompleksnostjo urada ter naravo sredstev, ki jih ustvarjalec (zvezni urad) dobiva. Ker se je mudilo, v Državnem arhivu najprej niso postavili vseh teoretičnih in metodoloških pravil ter konkretnih obrazcev ipd. za izvedbo projekta. Odločili so se, da začnejo uresničevati načrt takoj, med samim delom pa bodo reševali vse teoretične in praktične zadeve. Postopek poteka v 28 korakih. Kanadski arhivisti pravijo, da prav natančen postopek, do katerega so prišli v praksi, zagotavlja uspešnost prevzemanja gradiva zveznih ustanov. Vodja tega projekta in tudi teoretični utemeljitelj postopka je bil Terry Cook, ki je bil tedaj vodja odseka v oddelku za gradivo kanadske vlade v državnem arhivu, danes pa je direktor na novo ustanovljenega Oddelka za prevzemanje gradiva. Funkcionalno vrednotenje je vrednotenje funkcij v nasprotju z mikrovrednotenjem, ki vrednoti posamezen dokument, in temelji na oceni pomembnosti funkcije zaradi katere je neko gradivo nastalo. Da bi arhivist lahko to določil, mora najprej analizirati poslovalne funkcije, ki jih opravlja ustvarjalec, kdo v uradu "ustvarja" najpomembnejše dokumente ipd. Kanadskim arhivistom pri njihovem delu pomaga Inštitut za upravljanje spisov v Ottawi, ki razvija številne različne teoretične modele za izdelavo klasi-fikacijskih sistemov, ki bi temeljili prav na funkcionalni analizi gradiva, ki nastaja. Pri svojem delu se srečujejo s problemi, vendar je bil končni cilj, to je prevzem zveznih arhivov, uspešno izveden.

Zanimiv je prispevek Rajke Bućin (Hrvaški državni arhiv) *Skica razvoja pisarniškega poslovanja na Hrvaškem v jugoslovanskem kontekstu od 1945. do 1958. leta: od*

splošne barvitosti do sistema enotnih arhivskih znakov. Od leta 1945 do leta 1950 ni bilo niti na Hrvaškem niti v drugih delih Jugoslavije predpisa, ki bi urejal enotni način pisarniškega poslovanja organov državne uprave. Takega predpisa ni bilo niti na zvezni ravni. Nekateri so sicer upoštevali vsaj delno še predvojni Poslovnik za občo upravo iz leta 1931. Do sedaj je bilo o teh problemih na Hrvaškem zelo malo napisano, zato avtorica najprej predstavlja dela, ki govorijo o teh problemih v Sloveniji in Srbiji. Med drugim omenja Sergeja Vilfana, ki je v Arhivistu o problemih pisarniškega poslovanja v državni upravi in arhivski službi pisal že leta 1958. Prvi poizkusi, da bi vprašanje pisarniškega poslovanja uredili enotno, so bili očitno v Sloveniji. Oddelek za zakonodajo in izgradnjo ljudske oblasti pri predsedstvu vlade LR Slovenija je že leta 1946 izdal navodila "za administracijo in notranje poslovanje" mestnih ljudskih odborov. Toda tudi v Sloveniji ni bilo pomembnejših poskusov uvajanja reda v pisarniško poslovanje. O pisarniškem poslovanju v Srbiji po drugi svetovni vojni je pisala Danica Gavrilović leta 1970. Skupna značilnost za pisarniško poslovanje prva leta po drugi svetovni vojni je, da je imel pogosto vsak oddelek organov državne uprave svoj sistem pisarniškega poslovanja oziroma svoj vročitveni zapisnik (delovodnik). Šele leta 1947 so bili uvedeni skupni delovodniki (od leta 1948 so posebej vodili še zaupne oz. strogo zaupne delovodnike). Spise so sprva odlagali le tekoče po številki oziroma kronološko, pri iskanju pa so si pomagali z imenskimi in predmetnimi kazali. Avtorica v nadaljevanju prispevka opisuje način vodenja in signiranja dokumentov v ministrstvu za prosveto LR Hrvaške v obdobju 1945–1951, v komiteju za turizem in gostinstvo (1919–1951) in v njegovi naslednici glavni upravi za turizem in gostinstvo, ki je delovala v drugi polovici leta 1951, nato v svetu za blagovni promet od konca leta 1951 in v prvi polovici leta 1952, ko je svet prevzel naloge ukinjenih glavnih uprav. Mnogokrat so posamezni uradi uporabljali še stare, predvojne delovodnike oziroma obrazce, ker drugih ni bilo na voljo.

Na podlagi obstoječe literature ter analize stanja gradiva nekaterih organov državne uprave je spoznala strnila v sklep, da so veljale nekatere skupne značilnosti za celotno ozemlje Jugoslavije, in sicer: 1. decentralizirano vodenje delovodnikov po posameznih oddelkih ter odlaganje spisov se je obdržalo do konca leta 1947, ponekod tudi še leta 1948. Oznake spisov predstavljajo oznake posameznih organizacijskih enot; 2. postopno prehajanje na centralizirano vodenje; s črkovnimi ali številčnimi oznakami so bili signirani posamezni oddelki oz. tisti, ki so reševali določene spise; 3. pojavljale so se številne napake pri signiranju in vodenju evidenc; 4. uporabljali so različne obrazce delovodnikov in kazal zaradi varčevanja s

papirjem in zaradi zalog iz preteklosti; 5. kazala so bila zelo pomembna pomagala za iskanje – zato obstajajo različne variante predmetnih in imenskih kazal.

Leta 1950 je bilo sprejeto *Navodilo o vodenju enostavne delovodnika* za vodenje splošne administracije. V pisarniško poslovanje je vneslo nekaj reda, ker je predpisalo enotne obrazce za delovodnike. Ustvarjalce je obvezalo, da so začeli sestavljati spise oz. predmete s tem, da so dokumente morali vezati na prvi vpis v tekočem letu. Korak k urejanju stanja pisarniškega poslovanja sta pomenila tudi leta 1950 sprejeti *Splošni zakon o državnih arhivih* in ustanovitev Glavnega arhivskega sveta pri Svetu za znanost in kulturo FLRJ. Leta 1951 je začel izhajati tudi časopis *Arhivist*.

Leta 1950 je bil zato, da bi pospešil rešitev problema in razvoja pisarniškega poslovanja, ustanovljen Zvezni biro za razvoj administrativnega poslovanja pri komiteju za zakonodajo in izgradnjo ljudske oblasti FLRJ, njegovo delo pa je nato nadaljeval 1951. ustanovljeni Biro za organizacijo uprave in gospodarstva. Biro je najprej naročil pripravo elaborata *Organizacija pisarniškega poslovanja v državni administraciji*, dokončan je bil leta 1955. Avtorica v nadaljevanju podrobno analizira elaborat ter posamezne sisteme pisarniškega poslovanja, ki jih je upošteval (nemški, ameriški, norveški itd.). Elaborat pomeni začetek reforme pisarniškega poslovanja v Jugoslaviji, posledica pa je bila leta 1957 sprejeta *Uredba o pisarniškem poslovanju* ter leta 1958 uvedba *sistema enotnih arhivskih znakov*. Ta sistem se je (z manjšimi spremembami) na Hrvaškem obdržal do leta 1988, do nove reforme; glavne značilnosti pa so ostale v veljavi.

Načrti, plani in karte v fondu deželne vlade, oddelka za notranje zadeve (1869–1921) – metoda obdelave, vsebinska fizionomija in valorizacija gradiva za raziskovanje je naslov preglednega dela Mirjane Jurić. Tovrstna dokumentacija predstavlja specifično vrsto arhivskega gradiva, ki se popisuje v skladu s standardi, ki so za to predpisani. Avtorica je uporabila mednarodne standarde za opis kartografskega gradiva – ISBD(CM). Uvod članka predstavlja historiat ustvarjalca (str. 50–56), sledi predstavitev metode obdelave načrtov, planov in kart. Vsak dokument je dobil te podatke: signaturo kartografske enote, kraj oz. naslov, na katerega se je nanašala, vrsta objekta (npr. bolnišnica ...), vrsta gradiva (načrt, plan ...), čas, v katerem je prikazan objekt, naslov načrta, karte ali plana (točen naslov, ki je napisan na dokumentu), podnaslov (če je obstajal), podatek o odgovornosti (ustvarjalec – npr. gradbeni oddelek deželne vlade), merilo (velikost) dokumenta, kraj nastanka dokumenta, izdajatelj, čas nastanka dokumenta, tehnični opis in opomba. Na ta način je nastala standardizirana kartica, ki je predstavljala pomemben vir za raziskovanje vseh vrst gradbenih del, vodogradenj in regulacij voda ter za pripravo raznih konservatorskih študij. Predvsem pa je po-

membem zgodovinski vir za preučevanje gradbene dejavnosti na Hrvaškem in v Slavoniji v letih od 1869. do 1918. Jurićeva v prispevku objavlja tudi nekaj primerov opisanih kartografskih enot.

Z urejanjem in preučevanjem projektne dokumentacije občine Osijek v letih 1963–1989 se je ukvarjala Vesna Božić Drljača in za objavo pripravila članek z naslovom *Projektna dokumentacija fonda Skupščine občine Osijek, Državnega arhiva v Osijeku*. Gre za dokumentacijo, ki je nastala pri Oddelku za komunalne in gradbene zadeve občinske skupščine Osijek, Občinskega sekretariata za komunalne in gradbene zadeve (Odsek za urbanizem) in Komiteja za urbanizem, gradbeno-stanovanjske in komunalne zadeve. Čas od leta 1963 do leta 1989 naj bi bil čas kakovostnega načrtnega razvoja mesta Osijek. Sredi 20. stoletja se je namreč pričela sistematična graditev celih uličnih kompleksov in blokovskih naselij. Avtorica v nadaljevanju prikazuje potek urejanja in popisovanja te dokumentacije. Gradivo je bilo razdeljeno v tri podserije, in sicer: stanovanjski objekti, javni objekti ter objekti infrastrukture. Vse tri podserije so predstavljene z nekaterimi primeri iz izdelanih informativnih pomagal.

Strokovni članek *Arhivski prostor na Hrvaškem – obstoječe uredbe in realno stanje* Vide Pavliček na kratko najprej predstavlja obstoječi Pravilnik o razmerah za hrambo, opremi, zaščiti in obdelavi arhivskega gradiva. Z analizo nekaterih členov Pravilnika je ugotovila, da obstajajo precejšnje razlike med zahtevami Pravilnika in dejanskim stanjem arhivske službe na Hrvaškem. Kot največje pomanjkljivosti navaja neprimerne klimatske razmere v skladiščih ter pomanjkanje javljajnikov požara. Naj omenim še podatek, da je od skupne količine arhivskega gradiva (96 kilometrov) 4,3 % gradiva na neprimernih policah ali shranjenega v drugi opremi, 0,8 % pa ga je še vedno kar na tleh. Potrebno si bo še zelo prizadevati, potrebnega pa bo tudi veliko denarja, da bi se stvarnost približala predpisom, končuje svoj prispevek Vida Pavliček.

V pripravah na kongres Sekcije mestnih arhivov pri Mednarodnem arhivskem svetu z naslovom *"Svetovna bibliografija o mestnih arhivih"* leta 2003 je Avstrija, kot gostiteljica kongresa dobila nalogo, da pripravi bibliografijo za Srednjo in Vzhodno Evropo. Obsegala naj bi samo tiste bibliografske enote, ki obravnavajo arhive kot ustanove. Prosili pa so tudi Hrvaško, naj pomaga pri pripravi take bibliografije. Za pokrajinske arhive jo je pripravila Ivana Prgin, za Hrvaški državni arhiv pa Vlatka Lemić. Obe bibliografiji sta objavljeni v tem Arhivskem vjesniku v prispevku z naslovom *Prispevek k bibliografiji o državnih arhivih v Republiki Hrvaški*.

Mario Stipančević je pripravil *Intervju z dr. Savom Zlatićem*. Povod za intervju je bil prevzem gradiva, ki ga je dr. Zlatić daroval Hrvaškemu državnemu arhivu

in je nastalo ob njegovem političnem in strokovnem delu. Dr. Zlatić je bil prvi partizanski zdravnik na Hrvaškem, partijski sekretar okrožja Karlovac, član politbiroja CK KP Hrvaške, sekretar poverjenišva CK KPH za Hrvaško severno od Save, minister za industrijo v vladi LR Hrvaške, predstavnik CK KP Jugoslavije pri albanskih komunistih, minister za lahko industrijo v vladi FLRJ in član predsedstva FLRJ. V dobi informbiroja se je opredelil za Stalina, zato je bil izključen iz partije in zaprt na Golem otoku. Po podpisu "skesane" izjave je bil izpuščen. Od tedaj se je posvečal samo zdravniškemu delu. Med pomembnejšimi dokumenti iz njegove osebne zbirke so dnevniški zapiski iz let 1941–1945, rokopisne beležke s sej CK KP Jugoslavije ter gradivo, vezano na delo mednarodne komisije za razmejitve med Jugoslavijo in Italijo v Istri.

Uredništvo ob tem napoveduje, da bodo večkrat objavljali intervjuje, vendar uredništvo ne prevzema odgovornosti za verodostojnost vsebine.

Zadnji prispevek v prvem poglavju te številke Arhivskega vjesnika je predstavitev *Arhiva odprte družbe v Budimpešti*, prispevek je pripravil Robert Parnica. Arhiv odprte družbe – Open Society Archives – OSA je raziskovalni in kulturni inštitut v okviru Srednjeevropske univerze v Budimpešti, ki ima enega najpomembnejših arhivov tiska, periodike in avdiovizualno zbirko o bližnji preteklosti in sedanjosti. Arhiv je bil ustanovljen leta 1995, ko je bil arhiv Radia "Svobodna Evropa" in arhiv Raziskovalnega inštituta Radia "Svoboda" predan Srednjeevropski univerzi v Budimpešti. Tako je eden od najbogatejših arhivov iz obdobja hladne vojne postal splošno dostopen raziskovalcem. Med drugim predstavlja tudi izjemen arhiv dokumentov o človekovih pravicah v tem delu sveta. Radio "Svobodna Evropa" in Radio "Svoboda" sta nastala v okviru ameriške obveščevalne službe leta 1951 kot sredstvo protisovjetske propagandne vojne, namen pa je bil s propagando prebiti "železno zaveso" komunističnega bloka. Ohranilo se je več milijonov dokumentov, časopisov, revij, knjig, mikrofilmov in avdiovizualnega gradiva, ki je nastalo v Münchenskem uredništvu v več kot štirih desetletjih delovanja. Arhiv odprte družbe ima tudi bogato biblioteko. Posebno zanimivi so zbirka sovjetskega tiska iz časa "perestrojke", zbirka poljskih "samozaložniških" publikacij, dokumentacija o praški pomladi, kot tudi diplomatski in obveščevalni spisi ministrstva za zunanje zadeve Združenih držav Amerike in njene obveščevalne službe CIE. V Srednji in Vzhodni Evropi samo ta arhiv hrani dokumentacijo t. i. Dunajske biblioteke o nacionalsocialističnem gibanju in zgodovini evropskih Židov od 1930. do 1960. leta.

Jugoslavija sicer ni bila primarna tarča Radia "Svobodna Evropa" in Radia "Svoboda", vendar je

kar nekaj tudi gradiva o Jugoslaviji, vsebuje pa tudi podatke o političnem, družbenem, gospodarskem in kulturnem razvoju Hrvaške v drugi polovici 20. stoletja. Take podatke najdemo npr. v seriji Jugoslovanski biografski katalog (1948–1991) ali Jugoslovanski tematski katalog (1943–1994) itd. Poleg tega pa je za raziskovalce o Hrvaški v obdobju razpada SFR Jugoslavije zelo pomembna dokumentacija Mednarodnega pravnega inštituta za človekove pravice (1972–1994). Gre za dokumentacijo, ki jo je zbrala ekspertna skupina OZN, ustanovljena leta 1992, da bi zbrala in analizirala dokaze o kršenju Ženevske konvencije in drugih mednarodnih predpisov o človekovih pravicah na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini v letih 1992–1994. Še en pogled na to nemirno obdobje pa predstavlja zbirka "Off-air" posnetkov televizijskih poročil in drugih političnih programov na hrvaški, bosanski in srbski televiziji (1996–1998), ki omogoča prvovrsten vpogled v uporabo in zlorabo medijev v vojni.

Raziskovanje v Arhivu odprte družbe je zelo preprosto, ker ima odlično sistematizirano dokumentacijo o hladni vojni in postkomunističnem obdobju v Evropi. Domača stran Arhiva na internetu (<http://www.osa.ceu.hu>) vsebuje informacije o štipendijah, temah in vsebini razstav, podroben katalog ter bazo podatkov zbirke.

Poglavje o zgodovini institucij predstavlja dva prispevka. Marinko Vuković objavlja *Seznam pravosodja na območju, za katero je pristojen Državni arhiv v Slavonskem Brodu (1850–2004)*, v katerem je sistematično obdelal delovanje vseh pravosodnih organov na tem območju, tako tistih, ki so delovali samostojno, kot tudi tistih, ki so delovali v okviru državne uprave.

Siniša Lajnert v *Kratkem pregledu dela Glavnega ravnateljstva državnih železnic SHS (1918)*. Najprej opisuje nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter naloge in prve korake, ki jih je storil narodni svet (ustanovljen 8. oktobra 1918 v Zagrebu). Med drugim je predsedstvo narodnega sveta 29. oktobra 1918 železnice na Hrvaškem in v Slavoniji prepustilo Poverjeništvu za železnice na Hrvaškem in v Slavoniji. V preglednem delu je nato opisana organizacija Generalno ravnateljstvo državnih železnic SHS. Navedene so proge na območju Hrvaške in Slavonije, ki jih je Generalno ravnateljstvo prevzelo v upravljanje. Proge v Sloveniji ter v Bosni in Hercegovini niso sodile v pristojnost Generalnega ravnateljstva v Zagrebu. V Sloveniji je bil pri narodni vladi v Ljubljani, katere predsednik je postal vitez Josip Pogačnik, za promet odgovoren dr. Pavel Pestotnik. Po 1. decembru 1918, ko se je država SHS združila s Kraljevino Srbijo in Črno goro v novo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, so bile vse železnice pod strogo centralizirano upravo ministra za promet v Beogradu.

Sledijo "Poročila" o Raziskovanju v dunajskem filmskem arhivu leta 2004 (Danijel Rafaelić), o posvetovanju v Radencih leta 2004 s temo "Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja" (udeležila se ga je Vlatka Lemić), o 10. mednarodni konferenci arhivov Srednje in Vzhodne Evrope "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata" v Varšavi leta 2004 (Vlatka Lemić), o 11. mednarodni konferenci Crimea 2004 z naslovom Vloga knjižnic, izdajateljev in informacijskih posrednikov v razvoju sodobne družbe (Vlatka Lemić), o 15. mednarodnem arhivskem kongresu Arhivi, spomin in znanje na Dunaju avgusta 2004 (Ivana Prgin), o mednarodnem posvetovanju Arhivi v mednarodnem kontekstu, ki je bilo organizirano ob 50. obletnici ustanovitve Državnega arhiva v Pragi (Deana Kovačec), o 40. posvetovanju Hrvaškega arhivskega društva in Državnega arhiva v Sisku s temo Standardizacija arhivske službe Republike Hrvaške oktobra 2004 v Topusku (Karmen Markežić) ter Mednarodnem projektu Calimera (Cultural Applications: Local Institutions Mediating Electronic Resource Acces) na Hrvaškem (Sanjica Faletar).

V poglavje Ocene in recenzije so najprej predstavljeni številni strokovni arhivski časopisi in revije iz različnih držav: *Rassegna degli Archivi di Stato*, Rim, 61, 1–3, 2001 (Ivan Dovranić), *Sodobni arhivi*, 2003 (Živana Hedbeli), *Comma*, 1, 2003 (Ivana Prgin), *Arhivi, Glasilo arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 26, 2 (2003) – kar na osmih straneh (Mirjana Jurić), *Archives*, 28, 108, 2003 (Ladislav Dobrica), *Atlanti*, 1–2, 2003 (Živana Hedbeli), *Arhiv, časopis Arhiva Jugoslavije*, 1, 2000 (Gordana Kos) in *Archivaria (The Journal of the Association of Canadian Archivists)*, 55, pomlad 2003 (Rajka Bućin).

Sledijo ocene objavljenih inventarjev, monografij in drugih publikacij. Državni arhiv v Karlovcu je objavil inventarja za gradivo Agrarna reforma in kolonizacija na področju okrožja Karlovac in okraja Karlovac (1945–1962) ter fond Kraljeva velika realna gimnazija v Karlovcu (1882–1938); katere oceno je pripravila Ivana Prgina. Mario Stipančević je pripravil poročilo o publikaciji Lovrenović K. i dr.: *Arhiv Napredka: analitični inventar*. Sarajevo: 2003, Branka Molnar pa o *Les archives des associations, Approche descriptive et conseils pratiques*. Paris: 2001. Knjigo Siniše Lajnerta: *Organizacija železnic na Hrvaškem od Avstro-Ogrske do danes*. Zagreb: 2003, je prebral Mario Stipančević. V zbirki "Razprave Filozofske fakultete" v Ljubljani je izšla knjiga Ignacija Vojeta *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku* in o njej Ante Šoljić piše: "Za polstoletno zvestobo dubrovniški gospodarski zgodovini moramo biti hvaležni vsi v Dubrovniku, mi, arhivski delavci pa mu moramo biti hvaležni dvakrat za številne dragocene vpogledne v nastanek in razvoj dubrovniške pisarne, ki je z zgrešenim vključevanjem

zgodnejših spisov postala v veliki meri nepregledna." Monografijo *Filmi v Hrvaški kinoteiki pri Hrvaškem državnem arhivu (1904–1940)*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003, je izčrpno predstavil Mario Fabekovec. Kot odlično delo in dragocen pripomoček raziskovalcem, ki se ukvarjajo z gospodarsko zgodovino v Sloveniji, je Ivan Medved ocenil knjigo Nine Pušavec *Oblike organiziranja slovenskega gospodarstva od 1918. do 1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Sledi seznam na novo prevzetega gradiva v Hrvaškem državnem arhivu v letu 2004, ki so ga pridobili na podlagi zakonskih določb ter z odkupi in darili (41 fondov in zbirk), ter številnih filmskih pridobitev, kot so kratki in celovečerni filmi, kasete, gramofonske plošče itd.

Na koncu je objavljenih pet pravilnikov in navodilo s področja arhivske stroke: Pravilnik o zaščiti in varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva zunaj arhivov, Pravilnik o strokovnem razvrščanju in preverjanju strokovne usposobljenosti delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, Pravilnik o strokovnih izpitih v arhivski stroki, Pravilnik o razmerah za hrambo, o opremi, zaščiti in obdelavi arhivskega gradiva, številu in strukturi strokovnih delavcev v arhivih ter Navodila o postopku in načinu sprejemanja kriterijev za oceno znanstvenih in strokovnih del oseb, ki izpolnjujejo pogoje za doseg naziva višji arhivist in arhivski svetovalec.

Vsebinsko bogat devetinsitrideseti letnik Arhivskega vjesnika se konča s seznamom publikacij, ki jih je izdal Hrvaški državni arhiv v letih 1899–2005 ter navodili sodelavcem pri pripravi prispevkov.

Darinka Drmoušek

THE AMERICAN ARCHIVIST

Glasilo SAA, Chicago Illinois, USA, letnik 62 do 64, leto 1999 do 2001

The Society of American Archivists (Društvo ameriških arhivarjev) se je odločilo, da bo tudi v naslednjih letih revija večinoma tematska in da bosta izšla le po dva snopiča letno. Naj kot zanimivo novost omenim, da so kratkim biografskim podatkom v uvodu dodane osebne fotografije avtorjev strokovnih prispevkov. Verjetno je želja urednikov revije tudi po tej poti navezati stik med avtorji in bralci.

Letnik 62, zv. št. 1 (pomlad 1999)

V uvodnem prispevku *Pondering the Archival Image*

Thing nas urednik tega snopiča Philip B. Eppard opozarja na teme, ki izhajajo iz raziskave Arlene Schmuland o virtualni samopodobi o arhivih in arhivarjih. Zelo 'aktualna' tema, ki je lahko tudi gonilna sila, če pojmovanje ne zaide v pomilovanja stroke in dela. Toda tej predstavi je pojmovanje arhivskega gradiva kot podpornika družbene infrastrukture vendarle resničnost. V resničnem svetu je arhivsko gradivo tako vir moči kot vzrok konfliktov.

Prvi strokovni prispevek *Information Culture and the Archival Record* je delo avtorja Stevena Lubarja, predstojnika oddelka zgodovine materialne kulture v Nacionalnem muzeju ameriške zgodovine v Smithsonianem institutu. Ugotavlja, da so nove tehnologije nov izziv arhivistom, ne le zato ker spreminjajo materialno naravo arhivskega gradiva, temveč tudi zato, ker spreminjajo pomen informacij in njihovo mesto v sodobni kulturi. Uporablja sodobno teorijo kulture, da bi opredelil sečišča informatike, kulture in tehnologije v arhivih. Dokazuje, da je vsebina bistvenega pomena za razumevanje arhivalij in da so le-te ustvarjalci in izpeljevalci moči in avtoritete. S primerjavo klinopisov iz bližnjevzhodne davnine in sodobnega svetovnega spleta utemeljuje potrebo po razumevanju povezanosti arhivskih vsebin ter njihovi uporabnosti in moči.

Sledi že omenjena študija Arlene Schmuland, arhivistke na Državni univerzi v Utahu: *The Archival Image in Fiction: An Analysis and Annotated Bibliography*. Avtorica dokazuje, da imajo pisci o arhivskem gradivu tako kot o arhivistih izdelano določeno predstavo. Toda ali imajo za tak stereotip realno osnovo, je odvisno od pozitivnega ali negativnega odnosa do stroke in arhivskega gradiva. Če pisec verjame v avtentičnost in informativno vrednost arhivskega gradiva, je njegov odnos pozitiven. Sicer je njegov odnos odklonilno naravn.

Avtorica svoje izsledke utemeljuje z ugotovitvami o delih, ki jih je prebrala v določenem časovnem obdobju, ko je pripravljala to raziskavo. Objavlja tudi komentirano bibliografijo prebranih del.

Todd Welch, magister zgodovine, je od leta 1994 zaposlen kot arhivski asistent v rokopisnem oddelku Zgodovinskega društva v Oregonu; predstavlja svoj referat na zasedanju SAA v San Diegu v Kaliforniji leta 1996 z naslovom *"Green" Archivism: The Archival Response to Environmental Research*. Avtor predstavlja svoja opažanja o medsebojni odvisnosti arhivskega gradiva okoljevarstvenih raziskav, ki raziskovalcem ponujajo informacije o arhivskih depojih, in arhivisti, ki poskušajo uresničevati pričakovanja varstvenikov okolja pri ugotavljanju in aplikaciji njihovih priporočil kot uporabnikov arhivskega in rokopisnega gradiva v praksi. Ugotavlja, da so arhivisti tem pričakovanjem in promociji namenili premalo truda, da pa je v zadnjih petih letih vendarle opazno skromno povečanje

uporabnikov arhivskega gradiva med raziskovalci te znanstvene discipline. Arhivski delavci bodo morali posvetiti več pozornosti promociji gradiva s to temo. V dodatku objavlja tudi kratek vprašalnik o vskladiščenih arhivskih fondih, ki so jih raziskovalci v preteklosti uporabljali.

Sledi razprava *Integrated Archives and Records Management Programs at Professional Membership Associations: A Case Study and a Model* avtorja Stephena C. Wagnerja z Univerze Oklahoma. Pozornost namenja možnosti za učlanitev arhivistov v strokovno združenje; zaradi raznoterosti njihovih dejavnosti pa to pogosto predstavlja problem. Študija predstavlja primer pristopa arhivista kot koordinatorja arhivskih dejavnosti in ne le skrbnika arhivskega gradiva. Model je lahko uporaben tudi v arhiviranju, ko pričnejo prevladovati elektronski sistemi. V dodatku so tudi razna navodila.

Suzan Hamburger je bibliotekarka v rokopisnem oddelku posebnih zbirk v knjižnici Pattee Library na pennsylvanijski državni univerzi. V predstavitveni študiji *Life with Grant: Administering Manuscripts Cataloging Grant Projects* najprej pravi, da rekonstrukcije projektov terjajo načrtovanje in prilagodljivost. Kot primer z vseh zornih kotov obravnava tri ločene projekte katalogiziranja osebnih fondov v Virginii: v knjižnici, ki je bila prej združena z arhivom, na Univerzi Virginia in pri zgodovinskem društvu Virginie. Ugotavlja, da konverzija raznih arhivskih pomagal in tipkanih popisov raznovrstnih kartotek v popise, za stroj čitljive, terja dodatno financiranje in dodatne delovne moči. Na podlagi dotedanjih izkušenj v projektu predlaga tudi nekatere rešitve.

Philip C. Bantin je arhivist na Univerzi Indiana, sodeluje pri projektih povezanih z računalniškim poslovanjem. V svoji razpravi *The Indiana University Electronic Records Project Revisited* predstavlja nadaljnjo fazo tega projekta z zelo uporabno novo metodologijo, ki prinaša hitrejšo in uporabnejše rezultate.

Snopič končuje s pregledom novejših knjižnih del:
- *Diary of a Dream: A History of the National Archives Independence Movement, 1980–1985*, avtorja Roberta M. Warnerja v izdaji The Scarecrow Press, 1995 (recenzent Ian E. Wilson, Archives of Ontario);

- *Cartographic Encounters. Perspectives on Native American Mapmaking and Use*, ki jih je uredil G. Malcom Lewis. University of Chicago Press, 1998. (recenzent John A. Fleckner v imenu National Museum of American History Smithsonian Institution);

- *The Archival Image: Collected Essays* Erica Keteelaarja iz Nizozemske, 1997 in – *The Concept of Records: Report from the Second Stockholm Conference on Archival Science and the Concept of Records* v izdaji Švedskega državnega arhiva leta 1998. Obe publikaciji predstavlja Tom Hyry, Manuscript and Archives, Yale University;

- *Reference Services for Archives and Manuscripts*; uredila jih je Laura Cohen, Binghamton; izdala Haworth Press 1997, (recenzentka Kathy Marquis, Bentley Historical Library, University of Michigan);

- *The Records of American Business* Jamesa M. O'Toolea. Chicago 1997 (recenzent Michael Moosberger, University of Manitoba);

- *Vatican Archives: An Inventory and Guide to the Historical Documents of the Holy See*. Zbirko je uredil Francis X. Blouin, Jr. s sodelavci. V izdaji New York: Oxford Press 1998 (recenzent James M. O'Toole, Boston College);

- nekaj naslednjih izdaj se nanaša na fotografsko in slikovno gradivo ter filmsko in videogradivo, dela, ki so izšla med letoma 1993 in 1998;

- snopič zaokrožata predstavitvi *The New Museum Registration Methods* avtorice Rebece A. Buck. V izdaji Ameriškega združenja muzealcev, Washington D.C. 1998 in *Information Seeking and Subject Representation: An Activity-Theoretical Approach to Information Science* avtorja Birgerja Hjørlanda. Westport, Connecticut v izdaji Greenwood Press 1997 (recenzentka Helen R. Tibbo, University of North Carolina v Chapel Hill).

Zadnji prispevek v snopiču so navodila in kriteriji za objavo v reviji *The American Archivist*.

Letnik 62, zv. št. 2 (jesen 1999)

Uvodni predstavitvi avtorjev prispevkov tega zvezka sledi študija Kathleen Feeney, arhivistke v Mestnem muzeju v Philadelphii z naslovom *Retrieval of Archival Finding Aids Using World-Wide-Web Search Engines*; zanjo je leta 1999 prejela strokovno nagrado Pease. Na podlagi dveh različnih pristopov je študijo zasnovala tako, da je na osnovi primerjave prvih stotih dokumentov zgodovinske zbirke o ameriškem jugu na Univerzi Severne Karoline kot rezultat dobila zagotovilo, da dokumenti v zbirkah, popisanih po sodobni arhivski internetni metodi niso vedno identični klasični metodi popisovanja in s tem je iskanje dokumentov z arhivskimi pomagali oteženo. Zato se morajo arhivisti truditi, da razvijejo pomagala, ki bi raziskovalcem olajšala pot do arhivskih zbirk.

James Sickinger s floridske univerze v članku *Literacy, Documents, and Archives in the Ancient Athenian Democracy* opozarja, da je davna klasična pismenost premalo raziskana. Ugotavlja, da so v davni preteklosti pisane vire mnogo bolj vsestransko uporabljali, kot jim pripisujejo sodobne raziskave.

Sledi prispevek *The Impact of Grandmaking: An Evaluation of Archival and Records Management Programs at the Local Level* avtorja Davida M. Weinberga, programskega direktorja v NARA (National Archives and Records Administration). Avtor ugotavlja, da na lokalni ravni, na območjih, na katerih oblast arhive in njihovo delo za posodobitev programov tudi

finančno podpira, po dostopnih evidencah sodeč uspešno deluje; tam, kjer arhivski programerji pri razvoju niso tudi finančno podprti, delo postopoma zamre. Zato avtor opozarja na koristnost sodelovanja lokalnih oblasti z arhivskimi institucijami, saj je to koristno za vso skupnost, tudi za vso državo.

Nancy J. Parezo je profesorica antropologije, študija o ameriških domorodcih in vodja etnološke zbirke v Državnem muzeju Arizone na Univerzi Arizona. V raziskavi *Preserving Anthropology's Heritage: CoPAR Anthropological Records and the Archival Community* poudarja pomen antropoloških informacij, ki so vir tako za najširše razumevanje zgodovinskih in sodobnih človeških raznolikosti kot za razumevanje zgodovine antropologije in sorodnih humanističnih in znanstvenih ved. Prikazuje prizadevanje Sveta za ohranitev antropološke dokumentacije, interdisciplinarne skupine antropologov, zgodovinarjev, arhivistov in bibliotekarjev, da bi to dokumentacijo ohranili prihodnjim raziskovalcem.

Archives and Controversy: The Press, the Documentaries and the Byrd Archives je članek Raimunda E. Goerlerja, glavnega arhivista na Državni univerzi Ohio; usklajuje vse programe Raziskovalnega centra polarnih raziskav imenovanega po Richardu Byrdu. Najdeni Byrdov dnevnik o njegovem poletu na severni tečaj v letu 1926 je ovrgel marsikatero dvome raznih raziskovalcev o prvem prihodu na severni tečaj. Ideja je navdušila tudi filmsko industrijo in pisec je sodeloval z ustvarjalci treh dokumentarnih filmov o Richardu Byrdu.

Zadnji strokovni prispevek *Abstractions of Justice: The Library of Congress's Great Manuscripts Robbery, 1896–1897* objavlja Aaron D. Purcell, zaposlen v rokopisnem oddelku Nacionalne medicinske knjižnice. Predstavlja primer iz sodne prakse, krajo knjižničnega gradiva. Razpravlja pa tudi o varnostnih ukrepih v arhivih in knjižnicah.

V naslednjem poglavju predstavlja nekaj novejših izdaj med drugim tudi o standardih v arhivih v različnih državah. Obširneje Wendy Duff z univerze v Torontu predstavlja *Australian Standard AS 4390 Records Management*, (1996). Morda bi omenila še *Disigning Archival Programms to Advance Knowledge in the Health Fields*. Izdajo sta pripravili Nancy McCall in Lisa A. Mix, Baltimore, John Hopkins University Press, 1995, predstavitev pa Stephen C. Wagner. Delo Luciane Duranti, Lanham, Md, SAA in Association of Canadian Archivists v sodelovanju s Scarecrow Press, 1998, z naslovom *Diplomatics: New Ures for an Old Science* je predstavila Elizabeth Yakel, z univerze v Pittsburghu.

Kot dodatek izbranim predstavitev je urednica Barbara L. Craig izbrala še nekaj naslovov pomembnejših strokovnih publikacij, ki so izšle v tekočem letu.

Zadnja rubrika ponovno uvaja objavo zapisnikov sestankov Arhivskega sveta v letih 1998 in 1999.

Snopič se končuje z letnim kazalom avtorjev in stvarnim kazalom.

Letnik 63, zv. št. 1 (pomlad/poletje 2000)

Zvezek ima dodano posebno poglavje ob 25-letnici delovanja arhivskih projektov pri NHPRC.

Uvodni predstavitvi sodelavcev tega zvezka sledi objava izpopolnjenega predsedniškega uvodnika z zborovanja SAA leta 1999 v Pittsbourgu; predstavlja ga Luciana Duranti, profesorica na podiplomskem študiju arhivistike v Britanski Kolumbiji v Kanadi: *Meeting the Challenge of Contemporary Records: Does It Require a Role Cbange for the Archivist?* Avtorica razpravlja o dilemah novih arhivistov v odnosu do arhivskega gradiva. Ne glede na to, da se v arhivski literaturi pojavljajo različne definicije, primarna potreba pri obravnavi novejšega gradiva ni sprememba osnovnega poslanstva arhivarja. Vendar je treba razlikovati med arhivsko metodo dela in poslanstva, med delom arhivista in funkcijo gradiva ter med funkcijama arhivske stroke in potrebami znanost. Vse, kar zahteva sodobna arhivistika, je uskladitev teh interesov.

Sledi sklop prispevkov ob jubileju Komisije za publikacije o narodni zgodovini (NHPRC). Frank G. Burke – med predsedniki komisije ima najdaljši staž – je pripravil historični pregled dela komisije od ustanovitve v letu 1934 do leta 1974: *The Beginning of the NHPRC Records Program*. Po letu 1975 so komisiji razširili delovno področje in pristojnosti.

V obsežnem poročilu *The Concept of a National Records Program and Its Continued Relevance for a New Century* v nadaljevanju Richard A. Cameron poroča tudi o številnih programih, ki jih je komisija sprejela leta 1988 in jih odtlej uresničuje. Osnovni namen in poslanstvo komisije bo tudi v prihodnje – sodelovanje med komisijo ter arhivsko stroko in njenimi sodelavci v najširšem pomenu besede. Razlaga tudi vseh dvanajst osnovnih elementov možnega delovanja.

Z gradivom novejšega obdobja se ukvarja tudi Ann Clifford Newhall v prispevku *The NHPRC in the New Records Age*. Strokovnjakinja je že od leta 1998 izvršna direktorica te komisije. V razpravi predstavlja predvsem tisti del delovanja komisije, ki zadeva program računalniškega arhivskega gradiva in prizadevanja za zgraditev zadovoljive in kompatibilne infrastrukture v arhivih v vsej državi in za nadaljnje strokovno izpopolnjevanje, da bi bili kos novim raziskovalnim razsežnostim in izzivom novega stoletja.

Jubilejen je tudi članek Paula McCarthyja, direktorja knjižnice in predstojnika informatike na univerzi Aljaska v Fairbanksu, z naslovom *Insights from the Outside: The NHPRC Records Program at Twenty-five*. Dopolnjuje predhodne tri avtorje, ki poročajo o delu

komisije s stališča članov in so temeljito obdelali zgodovino delovanja komisije. Mnogo je bilo storjenega z razmeroma skromnimi finančnimi sredstvi, zaradi prizadevanj posameznikov. Dosežki naj bodo spodbuda arhivski stroki v naslednjem obdobju.

Prvi prispevek naslednjega poglavja je delo dveh avtorjev – Barbare L. Craig in Jamesa M. O'Toola z naslovom *Looking at Archives in Art*. Obravnavata izbrane britanske in ameriške portrete in tematske slike z vseh stališč. Prispevek je bogato slikovno dokumentiran.

V zanimivi razpravi *We Are What We Collect, We Collect What We Are: Archives and the Construction of Identity*, delo Elizabeth Kaplan, arhivistke na Univerzi Minnesota, razmišlja o vseh mogočih vrstah identitete. Arhivisti, pa če se zavedajo ali ne, imajo za vrednost ugotovitev tovrstnih raziskav izjemno pomembno vlogo, saj so tudi raziskave največ odvisne od tega, koliko gradiva in kakšno gradivo je ohranjeno. Kot primer obravnava raziskovalno delo Judovskega zgodovinskega društva, ki je najstarejše zgodovinsko društvo v ZDA.

Thomas Connors, od leta 1993 vodja in skrbnik arhivskega gradiva TV-programov javnih televizijskih oddaj na Univerzi Maryland, v svojem prispevku *Appraising Public Television Programs: Toward an Interpretive and Comparative Evaluation Model* navaja, da se TV-programi javnih televizij zelo razlikujejo od programov komercialnih televizij, vendar poenotenega modela valorizacije arhivskega gradiva še ni. Glede na pretekle in sedanje izkušnje vrednotenja daje avtor v premislek svoj model, ki ga aplicira na štiri različne tipe javnih TV-programov.

Zadnji strokovni prispevek tega snopiča je delo dveh avtoric, Beth M. Russell in Robin L. Brandt Hutchison z naslovom *Official Publications at Texas A&M University: A Case Study in Cataloging Archival Material*. V njem avtorici razčlenjujeta uspešen projekt razvrstitve arhivskega gradiva, ki je bilo v hrambi pri mnogih oddelkih v sestavi te univerze in je bilo vse do reorganizacije nedostopno.

V rubriki predstavitev publikacij so podrobneje predstavljene knjige;

- Franka Burkea *Research and Manuscript Tradition* (SAA, Chicago, 1997); predstavitev je prispevala Sara S. Hodson;

- *Architectural Photoreproductions: A Manual For Identification and Care*, avtorjev Eleonore Kissel in Erina Vigneauja v izdaji Oak Knoll Press in The New York Botanical Gardens, 1999 (predstavitev: Tawny Ryan Nelb);

- Zbornik *Archives in Education*, ki sta ga uredila Ian Coulson in Anne Crawford in je izšel v Londonu pri PRO Publications leta 1995. Recenzijo je izdelal Marcus C. Robyns;

- Zbornik "*Pioneering New Frontiers*": *An Interna-*

tional Exploration of Current Initiatives in Business Archives; uredila ga je Lesly M. Richmond, članica Britanskega Arhivskega sveta v Londonu, 1997. Recenzijo je prispeval M. Stephen Salmon iz kanadskega državnega arhiva v Ottawi;

- Tom Nesmith z Univerze Manitoba je predstavil knjigo *A Culture of Secrecy: The Government Versus the People's Right to Know* avtorja Athana G. Theoharisa v izdaji University Press of Kansas, 1998.

Zvezek končujeta dve poročili z zasedanja upravnega odbora SAA avgusta leta 1999.

Letnik 63, zv. št. 2 (jesen/zima 2000)

Ta snopič je posvečen univerzitetnim študijskim programom arhivistike. Vsi članki so priredbe referatov in razprav enodnevnega seminarja predavateljev arhivistike na univerzah. Seminar je bil med zborovanjem SAA v Pittsburgu leta 1999.

Uvodnim kratkim predstavitvam avtorjev te številke sledi uvodnik urednice Elizabeth Yaker: *Graduate Level Archival Education Comes of Age*. Uvodničarka ugotavlja, da vzgoji arhivskih kadrov doslej še ni bila posvečena nobena številka tega strokovnega glasila.

V prvem tematskem članku, *The SAA as Sisyphus: Education Since the 1960s*, Frederic M. Miller poudarja, da je SAA že pred tridesetimi leti začela poskuse za standardizacijo in uvajanje arhivistike v kreditni sistem na ameriških visokih šolah. Študentje arhivistike in konservatorstva so imeli že ustaljene programe pri predmetu zgodovine, vendar očitno SAA ni našla primere poti ali volje, da bi bila arhivistika sama vključena kot samostojen predmet. Zato apelira na vodstvo združenja, naj ta problem čim prej poskuša rešiti.

Tudi drugi prispevek, prispevek avtorice Luciane Duranti z naslovom *The Society of American Archivists and Graduate Archival Education: A Sneak Preview of Future Directions*, se nanaša na visokošolske izobraževalne programe na področju arhivistike. Omejuje se na bližnjo preteklost. V letu 1994 je dozorelo spoznanje, da je potrebno vključiti arhivistiko kot program v podiplomske študije magisterijev. Program je bil sprejet in SAA zelo podpira tudi nadaljnje izobraževalne in raziskovalne programe za pridobitev doktoratov znanosti. Program je potrebno le nekoliko posodobiti z novimi spoznanji.

Konkreten primer ponujenega študijskega programa arhivistike na tretji stopnji podaja Terry Eastwood – *Archival Research: The University of British Columbia Experience*, ki ga izvaja MAS (Master of Archival Studies) na univerzi Britanske Kolumbije v programu šole bibliotekarstva, arhivistike in informatike. Program, ki so ga zastavili, kaže, da se z njim ustvarja primerna raziskovalna baza, to pa bo lahko precej pripomoglo k osamosvojitvi študija arhivistike na tej univerzi. Ob zaključku daje tudi predmetnik za

leto 1999/2000 in seznam doslej objavljenih magistrskih nalog.

Sledi prispevek Anne J. Gilliland-Swetland z UCLA – *Archival Research: A "New" Issue for Graduate Education*. V njem profesorica Univerze v Los Angelesu izraža pomen izobraževalnega in raziskovalnega dela na tretji stopnji; v sklepnem delu referata priporoča različne metodološke in pedagoške pristope in področja, ki naj bi jih pedagogi vključevali v arhivsko raziskovalno dejavnost.

Peter Wosh z Univerze New York v razpravi *Research and Reality Checks: Change and Continuity in NYU's Archival Management Program* prikazuje svoje dolgoletne izkušnje z raziskovalnim delom pri izobraževalnih programih arhivistike. Izkušnje njihove Univerze bi lahko bile dobro vodilo predavateljem tega predmeta na univerzitetni ravni.

Primerjalna študija Davida A. Wallacea *Survey of Archives and Records Management Graduate Students at Ten Universities in the United States and Canada* obravnava odgovore 150 študentov, ki so bili v obravnavanem obdobju vključeni v programe desetih izobraževalnih institucij ARM v ZDA in Kanadi. Da bi lahko ponudili še boljše programe arhivskega izobraževanja na podiplomski stopnji, so analizirali podatke o sedanjih generaciji študentov, o njihovi izobrazbi na dodiplomski ravni, o motivih pri odločitvi za izbrani študij na podiplomski ravni in ciljih ter o tem kaj pričakujejo od ponujenih študijskih programov. Ob koncu prispevka je objavljena tudi analiza rezultatov z vprašalnikom.

Elizabeth Yakel z objavo referata: *The Future of the Past: A Survey of Graduates of Master's-Level Archival Education Programs in the United States* dopolnjuje študijo s tem, da anketira arhiviste z dokončanim podiplomskim študijem. Obravnava mlajšo generacijo arhivistov. Spremlja tudi njihovo zaposlitev, vrsto in ustanovo ter tudi plačo. Študijo s številnimi obsežnimi opombami zaključuje z vprašalnikom, na katerega so anketiranci odgovarjali.

Sledi sklop referatov, ki primerjajo izobraževalni program ameriškega kontinenta z evropskimi in avstralskimi izkušnjami.

Eric Ketelaar, predavatelj na Univerzi Leiden v Amsterdamu, v diskusiji *Archivist's Research Saving the Profession* predstavlja nizozemskega klasičnega arhivista, ki sta mu pomembna provenienca gradiva in dobro poznavanje vseh postopkov arhiviranja. Zanima ga primerjava z novimi raziskovalnimi izsledki sodobnih arhivistov in kako lahko ta spoznanja plemenitijo arhivske študijske programe.

Angelika Menne-Haritz iz Marburga v Nemčiji pa v prispevku *Archival Training in a Changing World* poudarja, da so arhivi narodov spomin in da so arhivski delavci tisti, ki morajo biti most med preteklostjo in prihodnostjo, med spominom in pozabo.

Zato njihova šola v Marburgu izobražuje arhiviste za poklic, skrbi za permanentno izobraževanje in skrbi tudi za raziskovalno dejavnost.

Sue McKemmish z Univerze Monash v zanimivem prispevku *Collaborative Research Models: A Review of Australian Initiatives* predvsem opisuje raziskovalne programe, povezane z izobraževalnimi programi arhivistike na njihovi univerzi. Pri teh raziskavah poudarja dobro sodelovanje in partnerstvo med akademskimi in gospodarskimi krogi. To sodelovanje je pripomoglo k uspešnim metodam, standardom in opremi tudi pri elektronskem arhiviranju. Timske raziskave so vse bolj interdisciplinarne. Raznolikost avstralskih modelov ponuja različne uporabne rezultate tudi za druga okolja.

Naslednja avtorja povzemata razprave in diskusije z zborovanja.

Richard J. Cox, profesor na Univerzi v Pittsburghu, v povzetku *The Society of American Archivists and Graduate Education: Meeting at the Crossroads* opaza naraščajočo napetost med arhivskimi institucijami in akademskim okoljem. Vendar zagotavlja, da sedaj raziskovalni program v izobraževanju arhivistov na podiplomski ravni je in bo ostal samo tak, kakršnega bodo lahko predstavili njihovi pedagogi. Terry Cook, gostujoči profesor na Univerzi Manitoba v Edmontonu, pa v povzetku *"The Imperative of Challenging Absolutes" in Graduate Archival Education Programs: Issues for Educators and the Profession* poudarja, da raziskovalno delo v arhivistiki ni izključno stvar predavateljev, čeprav naj bi vzpodbujalo raziskovalne skupine. Za razliko od Richarda Coxa Terry Cook poudarja, da naj arhivska stroka uporablja rezultate raziskav, jih kritično in pazljivo vrednoti, saj je njihov namen omogočiti, da so javnosti dostopni. Raziskovalno delo predavateljev ni namenjeno le akademskim razpravam in ni namenjeno samo sebi. Zlasti avstralska izkušnja mu v predstavljenem referatu pomeni zelo kakovosten izziv.

Sledi poglavje predstavitev novejših tiskov. Med njimi je zanimiva ocena knjige Charlesa M. Dollarja iz Chicaga (Cohasset Associates, 1999) o avtentičnem računalniškem gradivu: *Strategies for Long-Term Access*. Pregled je pripravil Richard E. Barry.

Letnik zaključujejo zapisniki sestankov sveta SAA v januarju in juniju 2000.

Na koncu sta še letno stvarno kazalo in kazalo avtorjev.

Letnik 64, zv. št. 1 (pomlad/poletje 2001)

Letnik ni tematski.

Predstavitvi avtorjev sledi uvodni nagovor predsednika H. Thomasa Hickersona s Cornell univerze v Ithaci, N. Y. – *Ten Challenges for the Archival Profession*. V začetku 21. stoletja se arhivska stroka sooča z neslutnimi izzivi. Avtor šteje med najpomembnejše

identifikacijo, valorizacijo, hrambo in ohranjanje odbranega v spominu ter hrambo zapisanih ali zvočnih dokumentov ter arhivska pomagala za uporabo dokumentov v elektronski obliki. SAA mora vzpodbuditi nove metode dela, da bo tudi sodobno gradivo (ne glede na obliko in vrsto zapisa ter formata) vedno dostopno uporabniku. Zato se morajo raziskovalna prizadevanja arhivske stroke v celoti združiti. Le tako bo stroka še naprej uživala zaupanje skupnosti.

Iz Muzeja umetnosti v Clevelandu, Ohio, izhaja Kristin E. Martin, dobitnica nagrade poimenovane Theodor Calvin Pease. Objavlja magisterij, svojo analitično študijo *Analysis of Remote Reference Correspondence at a Large Academic Manuscripts Collection*. V obdobju vse pogostejšega elektronskega dopisovanja avtorica analizira 595 pisemskih enot, telefonskih sporočil, faksimilov in enot elektronske pošte, poslanih zgodovinski zbirki na Univerzi v Južni Karolini v letih 1995 in 1999, da bi ugotovila, kako pogosto bodo starejši arhivski viri uporabljeni. Iskanje dokumentov ob pomoči elektronske pošte je vse pogostejše, zato predlaga arhivistom, naj se čim bolj pripravijo na povečano zanimanje za iskanje po elektronski pošti tudi dokumentov o odmaknjeni preteklosti.

Wendi M. Duff in Catherine A. Johnson z Univerze Toronto sta avtorici prispevka *A Virtual Expression of Need: An Analysis of E-mail Reference Questions*. Obravnavata 375 vprašanj, ki so jih po elektronski pošti uporabniki zastavili arhivom na ravni provinc, federacije, univerze in mesta ter specialnim arhivom. Stroka bo morala oblikovati gesla, primerna njihovemu interesu. Spraševalci pogosto uporabljajo gesla z osebniimi podatki, časovne, krajevne in predmetne deskriptorje. Ob vse večji uporabnosti internetnih povezav, bodo arhivi morali oblikovati tudi primeren elektronski informacijski sistem.

Helen R. Tibbo in Lokman I. Meho z Univerze Severna Karolina sta s študijo *Finding Finding Aids on the World Wide Web* primerjali šest spletnih sistemov (Alta Vista, Excite, Fast Search, Google, Hotbot in Northern Light) po naključnem vzorcu vnesenih arhivskih pomagal. Sklepna ugotovitev je, da je primerno uporabljati kombiniran sistem, ker daje več podatkov kot vsak spletni sistem zase.

Brez dvoma največja avtoriteta in predstojnik za slovanske študije Willian G. Rosenberg na Univerzi Michigan svoj referat namenja pravnim razsežnostim. Analitična, z obsežnimi opombami opremljena razprava *Politics in the (Russian) Archives: The "Objective Question", Trust and the Limitations of Law* opozarja na arhivsko zakonodajo, odgovornost za dostopnost/nedostopnost in ohranitev arhivskega gradiva. Po teh standardih merijo uspešnost arhivov. Nekdanja sovjetska arhivska zakonodaja glede na nove razmere še ni usklajena, zato so raziskovalci in arhivisti, ki skrbijo za te zbirke, v dilemi, ali imajo državni organi še

vedno nadzor nad določeno informacijo v gradivu. Zgodovina ZSSR in držav, ki so iz nje nastale, ponazarja te konflikte in v odsotnosti primerne zakonodaje izraža potrebo po profesionalnih etičnih kodeksih.

Sledi prispevek *A Question of Custody: The Colonial Archives of the United States Virgin Islands* avtorice Jeannette Alis Bastian. Obravnava zanimiv primer arhivskega gradiva domorodcev na Deviških otokih. Ko so Danci svojo kolonijo prodali Združenim državam (leta 1917), so pretežni del dotedanjega arhivskega gradiva odpeljali z otoka in ga deponirali v Danskem državnem arhivu. Preostalo gradivo je prevzela NARA v Washingtonu. Postavlja se vprašanje kdo je upravičen do varstva arhivskega fonda, do katerega v teoriji in praksi sicer sedaj nima dostopa le prvotno prebivalstvo. Razmerje med tremi upravičenci glede pristojnosti v praksi ni urejeno.

Zgodovinar Michael E. Stevens iz Wisconsin predstavlja projekt *Voices From Vietnam: Building a Collection from a Controversial War*. Zbirka arhivskega gradiva je nastala s pomočjo donatorjev, veteranov in raznih piscev dokumentarnih del in knjig spominov o vietnamski vojni. Zbirka še vedno ni popolna. Članek nakazuje probleme ob oblikovanju zbirke in rešitve teh v skupno zadovoljstvo.

Burt Altman in John R. Nemmers s floridske državne univerze v prispevku *The Usability of On-line Archival Resources: The POLARIS Project Finding Aid* prikazuje, kako se je osrednja knjižnica njihove Univerze lotila prve faze posodabljanja dostopa do gradiva v okviru projekta POLARIS (Pepper OnLine Archival Retrieval and Information System), in odziv uporabnikov. Objavlja tudi kratek vprašalnik uporabnikom.

Strokovni del snopiča končuje članek *A Perspective on Indexing Slaves' Names* avtorja Davida E. Petersona. Zaradi dvojne evidence imen sužnjev (njihovega in lastnikovega) je včasih težko po arhivskih virih preveriti pravilnost podatkov o določeni osebi, zlasti še, ker so lastniki sužnje lahko tudi pogosto menjavali. Raziskovalci za razlikovanje osebnih podatkov v takih primerih priporočajo kot povezavo predpono namesto pripone.

Sledi kratek pregled prispevkov tega snopiča. Urednica Barbara L. Craig povzema razprave, ki zadevajo arhivsko problematiko na prelomu stoletja v prispevku z naslovom *In Interesting Times: From the Twentieth Century to the Twenty-First*. Brien Brothman pa se v svojem prispevku omejuje na dela, ki se nanašajo na ameriško zgodovino in so izšla v devetdesetih letih z naslovom *Some Themes in American Historical Writing during the 1990s*.

Snopič zaključujejo zapisniki sestankov SAA v avgustu in septembru 2000 v Denverju, v Koloradu, in v januarju 2001 v Washingtonu, D.C.

Letnik 64, zv. št. 2 (jesen/zima 2001)

Uvodni predstavitvi avtorjev sledi razprava Jamesa M. Rotha, dobitnika nagrade Pease za leto 2001, z naslovom *Serving Up EAD: An Exploratory Study on the Deployment and Utilization of Encoded Archivist Description Finding Aids*. Težišče razprave je trenutno stanje razvoja pomagal EAD (Encoded Archival Description), vključno s pojasnili o tem, kako dolgo in katere vrste razvojnih metod so v uporabi, zakaj so bile izbrane, kakšne spremembe – če so bile potrebne – so bile uvedene in kakšne tehnične spremembe so bile za to potrebne. Prispevek se prav tako nanaša na odnos arhivista do končnega uporabnika EAD, na kriterije, ki so tak odnos določali, tudi na okoliščine, ki so arhivistu narekovalle take kriterije.

Maria Guercio z Univerze Urbino v Italiji v referatu, ki je bil najprej prebran na zborovanju italijanskih arhivistov v Cagliariu na Sardiniji, z naslovom *Principles, Methods, and Instruments for the Creation, Preservation, and Use of Archival Records in the Digital Environment* navaja, da je potrebna redefinicija arhivske teorije in prakse, da bi bila lahko uporabna v obdobju računalniškega arhivskega gradiva. Izhaja iz italijanskih izkušenj, prirejenih za izobraževalne programe, ki temeljijo na historigčnih dosežkih arhivske prakse in vrednotenju njihovega učinka v sodobnem arhivskem poslovanju. Posebej poudarja tveganje, ki ga ob novih tehnologijah predstavljajo nova pravila tako za Italijo kot za Evropo, ker temeljijo na digitalnih signiranih dokumentih kot edinih zanesljivih arhivskih virih. Dokazano je namreč, da taka tehnika, čeprav je posodobljena, ne more biti učinkovit nadomestek za tradicionalne principe arhiviranja.

Understanding "Authenticity" in Records and Information Management: Analyzing Practitioner Constructs je študija Eun G. Park z univerze U. C. L. A. v Kaliforniji; tam pripravlja doktorat iz informatike. V raziskavi ugotavlja, kako v različnih poklicih razumejo in uporabljajo pojem avtentičnosti pri obravnavi arhivskega gradiva. Primerja raziskovalce in njihov odziv ob obravnavi klasičnega arhivskega gradiva (papir) in sodobnega arhivskega gradiva (računalniško). Za sklepni del objavlja tudi vprašalnik, na katerega so odgovarjali anketiranci.

Skupina avtorjev (Elizabeth H. Dow s sodelavci) je zbrala svoja raziskovalna dognanja v prispevku *The Burlington Agenda: Research Issues in Intellectual Access to Electronically Published Historical Documents*, saj se vedno več zgodovinskih dokumentov pojavlja v digitalni obliki tudi na svetovnem spletu. Na tridnevem posvetu v Burlingtonu v Vermontu so eksperti razpravljali o tem, kako pripraviti dokumente v novi tehniki vsebinsko, da bodo za uporabnike dostopni, neodvisno

od računalniške opreme in programskega jezika.

Cynthia K. Sauer izhaja iz gospodarstva (IBM). V prispevku *Doing the Best We Can? The Use of Collection Development Policies and Cooperative Collecting Activities at Manuscript Repositories* analizira rezultate obsežne študije in ankete, ki so jo izvedli med organizacijami, ki hranijo ali zbirajo v svojih depojih arhivsko gradivo. Rezultati obdelave vprašalnikov, poslanih rokopisnim zbirkam, pa opozarjajo na potrebo po izdelavi enotnih meril. Prispevek daje tudi tabelarični prikaz odgovorov v vprašalniku.

Sledi zanimivi prispevek Michaela Doylena z Univerze Wisconsin v Milwaukeeju – *Experiments in Deaccessioning: Archives and On-line Auctions*. Opozarja, da se ob zbiranju gradiva v arhivih pojavljajo tudi duplikati ali tudi nearhivsko gradivo. Arhivisti jih lahko izločijo, vrnejo donatorjem, jih uničijo ali pa jih prepustijo drugi ustanovi. Lahko jih tudi prodajo. Prodaja na dražbi je sicer redkejši pojav, je pa sodobnejši in tudi finančno zanimiv. Avtor razpravlja o pravni in etični dilemi arhivista ob morebitni prodaji dokumentov na dražbi.

Arhivist z univerze Severnega Michigana, Marcus C. Robyns v prispevku *The Archivist as Educator: Integrating Critical Thinking Skills into Historical Research Methods Instruction* razmišlja o arhivistu kot vzgojitelju. Da bi študentje lahko bolje razumeli pomen in uporabo arhivskega gradiva in razvijali kritično mišljenje, tudi arhivisti organizirajo delavnice in predavanja na katerih jim predstavljajo tehnike prisvajanja le-tega. Študenti se naučijo analizirati in interpretirati primarne vire. Avtor najprej definira pojem kritično mišljenje pri zgodovinskih raziskavah, nato pa predstavi svoje izkušnje pri delu na matični univerzi. Za uspeh je potrebna tudi dobra povezava z učitelji sorodnih predmetov.

V rubriki Review Essays James M. O'Toole predstavlja delo Nicholsona Bakerja *Double Fold: Libraries and the Assault on Paper*, Richard J. Cox pa je združil tri izdaje v skupno oceno: *Making the Records Speak: Archival Appraisal, Memory, Preservation, and Collecting*.

Med recenzijskimi izvodi bi omenila predstavitev Alana K. Lathropa, "*A Guide to the Archival Care of Architectural Records, 19th-20th Centuries*" skupine avtorjev v izdaji ICA v Parizu leta 2000 in knjigo "*Blueprints to Bytes: Architectural Records in the Electronic Age*", ki jo je izdal Massachusetts Committee for the

Preservation of Architectural Records. Izšla je v Bostonu prav tako leta 2000.

Letnik končujeta zapisniki SAA maja 2001 v Chicagu in letno stvarno kazalo in kazalo avtorjev.

Milica Trebše Štolfa

Razstave

Razstava ob 200. letnici smrti patra Gabrijela Gruberja (24. november 2005 – 10. januar 2006, Arhiv Republike Slovenije)

V prostorih Arhiva Republike Slovenije smo 24. novembra 2005 odprli razstavo o patru Gabrijelu Gruberju. Z razstavo in spremljajočim katalogom je Arhiv zaznamoval 200. obletnico smrti enega najslavnejših redovnikov in znanstvenikov svoje dobe; z graditvijo prekopa in palače se je vpisal v zgodovino našega glavnega mesta Ljubljane. V palači, imenovani Gruberjeva, ima od leta 1953 svoje prostore Arhiv Republike Slovenije, ki hrani pomembno gradivo o naši preteklosti. Med bogatim arhivskim gradivom je tudi nekaj dokumentov, ki se nanašajo na življenje in delo Gabrijela Gruberja.

Ob odprtju razstave (24. novembra 2005) smo na pročelju palače odkrili Gruberjevo podobo, ki jo je izdelal akademski kipar Janez Pirnat. Zasnovano je prilagodil pozno-baročnemu stilu palače. Na marmorni podlagi je bronasti relief Gruberjevega oprsja, ki ga je umetnik povzel po enem izmed njegovih zgodnejših portretov iz obdobja, ko je bil Gruber v Ljubljani mlad profesor. Na upodobljenem reliefu ima v rokah sekstant; to ga povezuje z njegovim delom in šolo, ki jo je imel v palači. Gruberjeva povezanost z vodami je ponazorjena z gubami njegove obleke, saj jih je Janez Pirnat oblikoval kot rečni tok. Napis nad podobo sledi izvornemu napisu na njegovem portretu: "... Gruber ... Vicarius Generalis Soc. Jesu". Napis pod njo se navezuje na palačo: "Gabrijel Gruber (1740–1805). Profesor na jezuitski gimnaziji v Ljubljani in navigacijski direktor. Leta 1773 je začel graditi to palačo, tu bival in v njej vodil šolo za mehaniko, hidravliko in navigacijo."

Spominsko znamenje so odkrili hkrati z odprtjem razstave: predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti dr. Boštjan Žekš, zastopnik predstojnika slovenske jezuitske province, pater dr. Lojze Bratina, in direktor Arhiva Republike Slovenije dr. Matevž Košir.

Razstavo smo soustvarili Danijela Juričič Čargo, Stanislav Južnič, Matevž Košir in Aleksandra Serše, oblikovala pa jo je Mima Suhadolnik. Pregledali smo veliko arhivskega gradiva, ki ga hranita Arhiv Republike Slovenije in Zgodovinski arhiv Ljubljana. Po avstrijskih, ruskih, ameriških in italijanskih arhivih pa je iskal podatke o Gruberju Stanislav Južnič, ki je avtor člankov o Gabrijelu Gruberju. Med mnogimi spisi, uredbami, projekti, načrti, fotografijami smo izbrali vsebinsko in estetsko najzanimivejše. Izbrano gradivo je na svojevrstni način oblikovala Mima Suhadolnik. Razstavo je za dosedanje arhivske razmere in izkušnje oblikovala dokaj smelo, lahko bi rekli "revolucio-

narno", predvsem pa zanimivo in "očem dopadljivo". Oblikovalka je, da je dobila razstava zaželeno obliko, vpletla še druge sodelavce, da so ji pomagali predvsem pri tehnični izvedbi postavitve.

Življenjsko zgodbo Gabrijela Gruberja je Mima Suhadolnik ob pomoči skeniranih (kopiranih) dokumentov prenesla na blago. Blago, prosto viseče s stropa v prostoru, je ponazarjalo tok Ljubljance od Špice, kjer se reka in prekop ločita, vse do Kodeljevega, kjer se znova združita. Gruberjeva življenjska zgodba pa sledi temu toku, in sicer od rojstva na Dunaju, študija v Gradcu, šestnajstih let pestrega življenja v Ljubljani, pa vse do konca, ko se je njegova bogata življenjska zgodba končala v Rusiji leta 1805.

Tok Ljubljance in tok Gruberjevega življenja je predstavljal prvi sklop razstave.

Drugi del razstave smo namenili originalnim dokumentom in jih razstavili v vitrinah. V treh vitrinah so bili njegovi načrti rečnih ladij, načrt prekopa, ki ga je leta 1871 izrisal njegov učenec Struppi ter knjiga, ki jo je spisal skupaj z bratom Tobijasom (*Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain an Ignaz Edden von Born k. k. wirklichen Hofrath*. Vienna: Johann Paul Krauss, 1781–NM-919, NM-1305), v kateri se ukvarja tudi s fenomenom našega Krasa. Za popes-

tritev razstave smo si v Narodnem muzeju sposodili model spremljevalne bojne ladje Karla VI. Gruberjeva zbirka ladijskih modelov, ki jo je dal izdelati za pouk na svoji šoli, je bila že v njegovem času ocenjena kot izjemna, saj njegovi modeli po preciznosti in estetski vrednosti niso zaostajali za beneškimi. Danes je ohranjenih še osem modelov; zdaj so v lasti Narodnega muzeja, razstavljeni pa so v Pomorskem muzeju Sergeja Mašere v Piranu.

Na sredi prostora je bil na tla položen povečan načrt Gruberjevega prekopa in je ponazarjal preprogo; načrt je delil razstavo na dva dela, in sicer življenjsko zgodbo Gruberja od originalov v vitrinah. Načrt prekopa je iz leta 1826, ko je takrat ustanovljena Komisija za osuševanje Barja poglobila in razširila prekop in Ljubljanico. To je bil tudi čas, ko je prekop končno dobil ime po svojem projektantu in graditelju Gabrijelu Gruberju.

Razstava je bila uradno odprta do 10. januarja 2006, in sicer vsak delavnik od 8. do 15. ure, ob sredah do 16.30., ob petkih do 14. ure. Zaradi velikega zanimanja smo jo podaljšali do 16. februarja 2006. Po tem datumu smo originalne dokumente, ki so bili v vitrinah, pospravili v depoje arhiva, knjigo in model ladje pa vrnili Narodnemu muzeju. Preostali del razstave, "tok Ljubljanice z Gruberjevo življenjsko potjo" in povečana kopija načrta prekopa, bosta v arhivu še na ogled do meseca junija, takrat pa se bo razstava zaprla. Obiskovalcem je bil ves čas razstave omogočen tudi ogled palače, ene najlepših v Ljubljani; je pozno-baročna, a s svojo klasicistično zunanjsčino ne daje slutiti svoje lepe notranjščine. Z opremo stavbe je Gruber pokazal svoj pretanjeni okus, razgledanost, vplivne zveze, denarne zmogljivosti in umetniške sposobnosti domačih in tujih obrtnikov in umetnikov. Palačo krasijo štukature neznanih avtorjev. Slike v kapelici, ki je bila namenjena Gruberjevim zasebnim pobožnostim, so posvečene Mariji. Ustvaril jih je Martin Johann Kremser-Schmidt. Ovalno stopnišče zaključuje stropna freska Janeza Andreja Herrleina "Alegorija trgovine obrti in tehnike".

Ob koncu prispevka pa še nekaj besed o samem življenju Gabrijela Gruberja, enega najslavnejših znanstvenikov in redovnikov svoje dobe, ki se je kot snovalec prekopa in palače neizbrisno zapisal v zgodovino Ljubljane. Dunajčan, jezuit Gruber, ki je že med študijem zaslovel s svojo nadarjenostjo za matematiko in fiziko, je leta 1769 postal predstojnik takrat ustanovljene stolice za mehaniko pri ljubljanskem jezuitskem kolegiju. Učil je risanje, geometrijo, mehaniko, hidravliko in inženirske vede. Za pouk je priskrbel strokovne knjige in primerno opremo za kabinete. Da bi bila izobrazba boljša, je zgradil posebno šolo – današnjo Gruberjevo palačo – za študij hidravlike, mehanike in navigacije.

V neposredni bližini palače ob Ljubljanici je

Gruber nameraval postaviti državno ladjedelnico. Ker je pri graditvi prekopa, Karlovškega mostu z zapornicami in palače potreboval opeko, je na Prulah postavil opekarno, a na mestnem zemljišču in brez vednosti in odobritve mesta. Opekarna je nehala delovati, ko je bil Gruber leta 1777 odstavljen kot vodja graditve prekopa.

Gruber je med bivanjem v Ljubljani vodil tudi navigacijsko direkcijo. Direkcija je skrbela za plovbo po rekah in izvajala dela za izboljšanje plovbe. Direkcija v Ljubljani je bila pristojna za reke Savo od Ljubljane do Zemuna, Ljubljanico in Kolpo, na Štajerskem pa za Muro in Dravo. Gruber je bil navigacijski direktor od junija 1772 do maja 1781. Njegovi najbolj znani uslužbenci so bili inženirji Ignac Kunsti, Jožef Šemerl in Jurij Vega. Do leta 1781, ko je bila direkcija ukinjena, so na rekah opravili številna regulacijska dela.

Gruber se je ukvarjal tudi z izumiteljstvom in umetnostjo. Skupaj s sodelavci je izdelal zgodnji model parnika, v papirnicah v Radečah in Žužemberku je izvedel več poskusov izdelovanja papirja iz žagovine smrekovega lesa, konstruiral je rečne ladje, v letih 1770–1772 je Kranjčanom obnovil hidravlični stroj za dvigovanje vode iz reke Save. Posvečal se je tudi teoretičnemu delu o hidromehaniki, se ukvarjal s teorijo razvoja zemeljskega površja in obravnaval fosile. V Hidrografskih in fizikalnih pismih iz Kranjske piše o Cerkniskem jezeru, Postojnski jami, kraških pojavih na Kranjskem in Goriškem. Knjigo je objavil njegov polbrat Tobija leta 1781.

Gruber v Ljubljani svojih načrtov zaradi finančnih težav žal ni izpeljal, kajti po letu 1777 mu razmere niso bile več naklonjene. Januarja leta 1785 je dobesedno pobegnil iz Ljubljane. Naselil se je v Rusiji, tam je znova vstopil v jezuitski red in se uveljavil kot predavatelj mehanike, matematike in fizike. Iz tega obdobja so znana tudi njegova slikarska dela. Leta 1800 je postal rektor jezuitskega kolegija v Sankt Peterburgu, imenovanega po carju Pavlu, in užival velik ugled. Leta 1802 je bil izvoljen za jezuitskega generala, vrhovnega predstojnika ruskega jezuitskega reda. Umril je 6. aprila 1805 zaradi kapi. Pokopali so ga v samostanu Spasa Efrosinevskega pri Polo(c)ku.

Aleksandra Serše

Aleksandra Pavšič Milost, Hranilnica in posojilnica v Vipavi, Razstava ob 110. obletnici ustanovitve, Vipava 2006

24. februarja 2006 je bila v Vipavi, v prostorih nekdanje osnovne šole, odprta razstava, ki je pri-

kazovala razvoj vipavske hranilnice. Razstavo in 42 strani obsegajoči katalog je pripravila Aleksandra Pavšič Milost, arhivska svetovalka v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, v sodelovanju z Liljano Furlan, predsednico uprave HKS Vipava, ter Dušanom Šrkljem, strokovnim delavcem v HKS Vipava.

Hranilno kreditna služba v Vipavi deluje nepretrgoma že 110 let in je danes edina ustanova te vrste v Sloveniji. Tako visok jubilej, predvsem pa dejstvo, da je preživela že tri državne okvire in različne politične sisteme, sta dovolj prepričljiva vzroka za predstavitev njene zgodovine.

Razstava je tematsko razdeljena na dva dela. Prvi, obširnejši, je namenjen vipavski hranilnici, drugi pa hranilnicam pri zamejskih Slovencih v Italiji, s katerimi HKS Vipava dobro sodeluje. Še posebej je razveselil obiskovalce Franc Cerovšek iz Vipave, zbiralec starega denarja, z bankovci in kovanci iz celotnega obravnavanega obdobja.

Prvih 77 razstavljenih dokumentov prikazuje razvoj vipavske hranilnice od njene ustanovitve v letu 1896 do današnjih dni. Avtorica je na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, predstavila ustanovitev hranilnice, prizadevanja za pridobitev lastnih prostorov in njeno poslovanje do leta 1945. Podatke je črpala iz različnih arhivskih fondov in zbirk: vipavske hranilnice, združnega registra, vipavskih notarjev, zbirke fotografij in zbirke razglednic krajev. To obdobje ponazarja tudi nekaj dokumentov, ki so v zasebni lasti. Bogat vir podatkov so zapisniki sej načelstva, ki omogočajo pregled članstva in vodstva hranilnice ter njenega finančnega poslovanja. Hranilne knjižice in zadolžnice pa predstavijo varčevalce. Razvoj hranilnice po drugi svetovni vojni prikazuje gradivo, ki je še vedno pri ustvarjalcu, Hranilno-kreditni službi Vipava. Pravilniki, predpisi in zakoni prikazujejo organizacijske spremembe in načine poslovanje. Poslovna poročila in razne pogodbe pa zgovorno pričajo o njenem pomenu za razvoj podeželja.

Drugi del razstave nam z 29 dokumenti slovenskih združnih bank v Italiji predstavlja bančništvo na Opčinah, v Nabrežini, Doberdolu in Sovodnjah v preteklosti in danes.

V katalogu je Aleksandra Pavšič Milost na 17 straneh opisala delovanje vipavske hranilnice od ustanovitve do leta 1948. Liljana Furlan je v kratkem prispevku na treh straneh predstavila razvoj hranilnice od leta 1948 do današnjih dni. Katalog vključuje tudi seznam razstavljenih dokumentov in denarja.

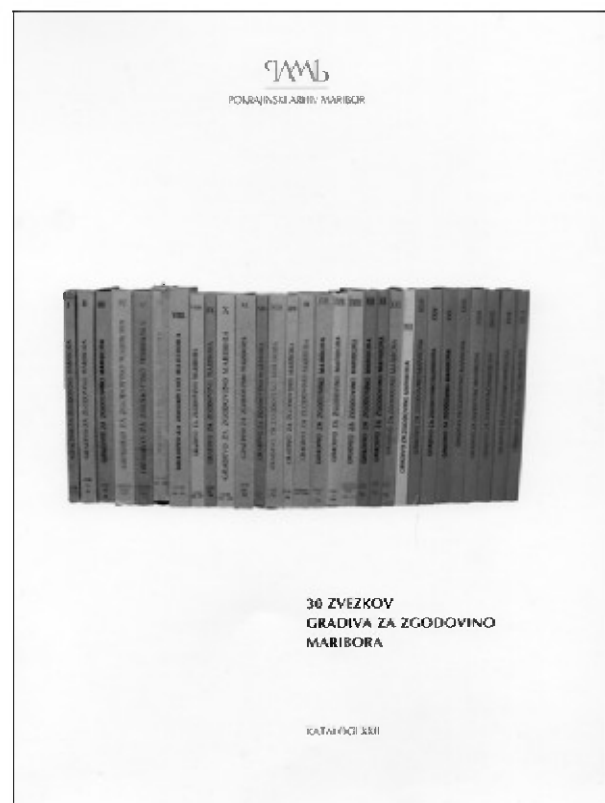
Razstava je bila na ogled do 24. marca 2006 in zelo dobro obiskana.

Lilijana Vidrih Lavrenčič

Poročilo o razstavi in katalogu 30 zvezkov Gradiva za zgodovino Maribora

V oktobru 2005 so v Pokrajinskem arhivu Maribor pripravili razstavo ob izidu jubilejnega tridesetega zvezka publikacije Gradivo za zgodovino Maribora. Material za razstavo je izbral prof. Ivan Fras, ki se je odločil, da predstavi reprodukcije in originale posameznih dokumentov, ki jih je že od leta 1975 objavljala dr. Jože Mlinarič.

V prvem delu razstave si je bilo mogoče ogledati listine iz obdobja od 12. do 16. stoletja, ki so vsebinsko vezane na mesto Maribor in za katere je dr. Mlinarič v prvih zvezkih publikacije pripravil transkripcije in regeste. Sledila je Mariborska mestna knjiga, v kateri so vpisani številni privilegiji mesta, kakor tudi mestni prihodki, dokumenti mariborskega deželskega sodišča ipd. Naslednji del razstave je bil namenjen ohranjenemu cehovskemu gradivu, zadnji del pa krstnim, poročnim in mrliškim matičnim knjigam iz Škofijskega arhiva Maribor.

V katalogu, ki je izšel ob razstavi, je uvodnik direktorice Pokrajinskega arhiva Maribor dr. Slavice Tovšak. Podrobnejši prispevek o publikaciji Gradivo za zgodovino Maribora pa je napisal dr. Andrej Hozjan, ki je v pregledu po posameznih zvezkih predstavil njihovo vsebino in pomen.

Mojca Horvat